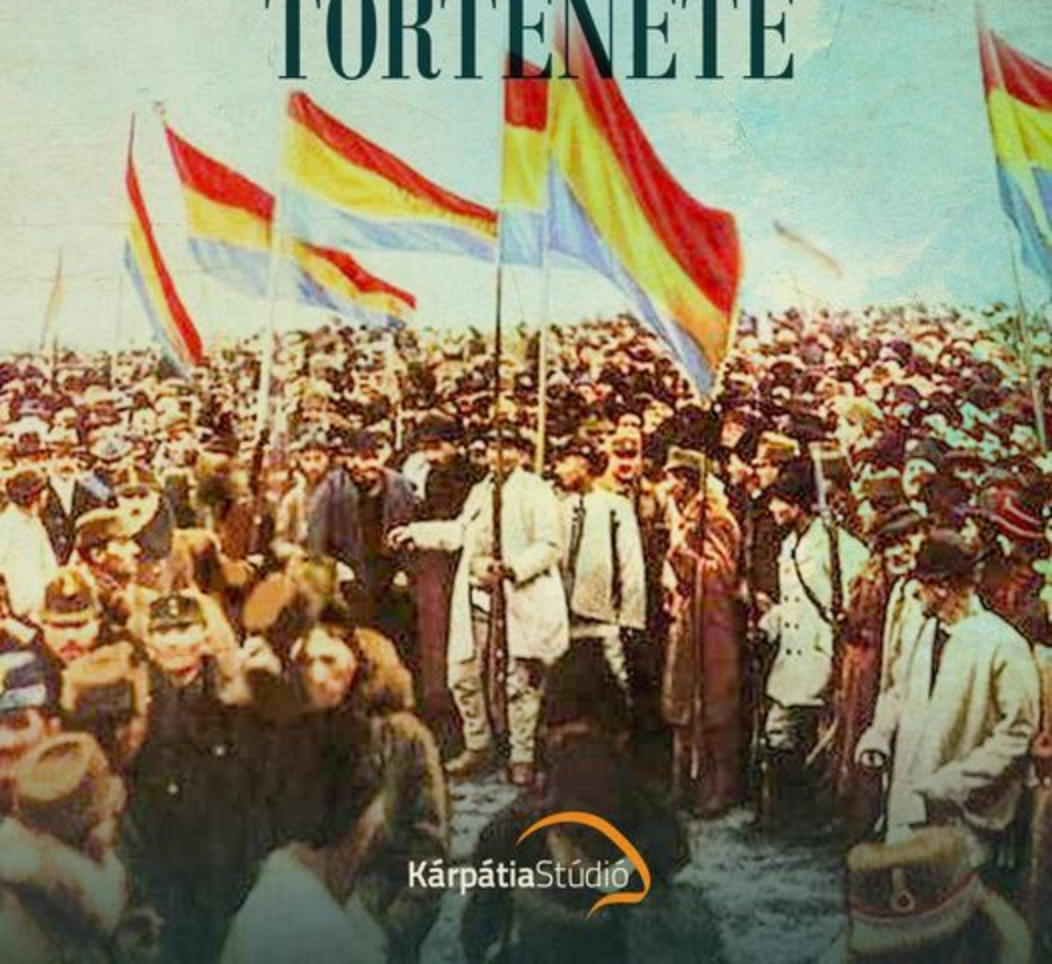

JANCSÓ BENEDEK

A ROMÁN IRREDENTIZMUS TÖRTÉNETE

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó ----- I.

I. FEJEZET.

A magyarországi románság nemzeti öntudatának kifejlődése és az irredentizmus kezdetei.

1. A nagyromán törekvések lényege, földrajzi és etnikai alapja ----- 3. lap
2. A nagyromán törekvések állítólagos jogtörténeti alapja, az úgynevezett dáciai kontinuitás----- 4. „
3. Történeti bizonyítékok a románok balkáni eredetére vonatkozóan ----- 5. „
4. A román népelem első megjelenése a magyar állam keleti felében ----- 7. „
5. A román népelem helyzete Magyarországon a tatárjárást követő időszakban a XIII. század végéig----- 8. „
6. A román népelem helyzete a XIV. század elején a mai Romániában ----- 8. „
7. A román népelem Magyarországra való beköltözésének folyamata a XIV. és XV. században ----- 9. „
8. A beköltözött román népelem viszonya a XIV. és XV. századbeli magyar állam politikai és gazdasági rendjéhez ----- 11. „
9. A román népelem Magyarországra való költözésének folyamata a XVI., XVII. és XVIII. században ----- 13. „
10. Az erdélyi fejedelmek kísérletet tesznek a románságnak protestáns hitre való térítésére és e kísérlet hatása a románság öntudatra ébredésére vonatkozóan----- 14. „
11. A magyarországi románság vallásos uniójának hatása a románság nemzeti öntudatának további kifejlődésére----- 16. „

12. Mária Terézia, II. József politikai és társadalmi reformjainak hatása -----	17. lap
13. A Supplex libellus valachorum -----	19. „
14. Sinkai Gergely, Maior Péter és Klein Sámuel történeti és filológiai munkássága tudományos alapja lesz a további nagyromán törekvéseknek -----	21. „
15. Anonymus hitelességének vizsgálata -----	22. „
16. A román nemzeti törekvéseknek első harciasabb lépése -----	24. „
17. A román tanuló ifjúság szerepe a XIX. század negyvenes éveinek román nemzetiségi mozgalmaiban -----	25. „
18. A román püspökök szerepe e korszak mozgalmaiban -----	27. „
19. A román nép viszonya e mozgalmakhoz -----	27. „
20. A magyarországi és a fejedelemségekbeli románok között keletkezett kölcsönösségi érzet és az irredentizmusnak, mint irodalmi és művelődési törekvésnek első határozottabb politikai színezetű lépése -----	28. „

II. FEJEZET.

Az irredentista törekvések kifejlődése az 1848–1867-ig tartó időszakban.

1. Erdélynek Magyarországgal való uniója és a románság állásfoglalása ez unióval szemben -----	36. lap
2. Az 1848-iki balázsfalvi román nemzetiségi program -----	38. „
3. 1848-iki pesti országgyűlés unióbizottságának munkálatai és a magyar kormány álláspontja a román nemzetiség-politikai követelésekkel szemben -----	40. „
4. A Saguna püspök vezetése alatt álló román többség magatartása az 1848/49-iki mozgalmakban -----	44. „
5. A román kisebbség vezetőinek és az oláhországi forradalmároknak kísérletei egy magyar-román kibékülés érdekében és Maiorescu János Dakoromaniája -----	46. „
6. A románság elégedetlensége a világosi fegyverletétel után életbeléptetett új kormányrendszerrel -----	50. „
7. Az irredentizmus további fejlődése a világosi fegyverletétel után -----	53. „
8. A magyar emigráció alkudozásai Cuza fejedelemmel -----	54. „
9. Cuza fejedelem irredentizmusa -----	57. „
10. A „dunai konföderáció” terve -----	58. „
11. Az 1863-iki nagyszebeni Landtag Erdélyt politikailag külön autonom koronatartományá szervezi -----	61. „

III. FEJEZET.

Az irredentista törekvések viszonya a dualizmushoz. Az 1881-iki román nemzetiség-politikai program.

1. A magyar emigráció utolsó érintkezése a romániai polilikusokkal és Károly fejedelem magatartása -----	69. lap
2. Az unió végrehajtása 1867-ben és a románság magatartása vele szemben-----	71. „
3. A romániai közvélemény ellenséges magatartása a dualizmussal szemben és annak okai -----	75. „
4. Az 1868-iki nemzetiségi törvény-----	80. „
5. A nemzetiségi képviselők ellenjavaslata -----	83. „
6. A passzivitás kimondása 1869-ben és 1872-ben a Lónyai-féle kibékülési kísérlet-----	85. „
7. Az 1877/78-iki román-török háború hatása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakra -----	88. „
8. A román nemzetiségi párt 1881-iki programja és e program közreadása miatt támadt harcok -----	90. „
9. A romániai új irodalmi irány (junimea) hatása a magyarországi románságra-----	93. „
10. Slavicî János -----	95. „

IV. FEJEZET.

A nagyszebeni Tribuna szerepe és a Liga Culturală megalakulása.

1. A nagyszebeni Tribuna szerepe és hatása a múlt század nyolcvanas éveiben -----	101. lap
2. Harc a Memorandum Őfelsége elé való terjesztésének ügyében és a romániai liberális párt vezérének, Sturza Demeternek állásfoglalása -----	105. „
3. A tribunisták harca Mocsonyiék ellen -----	107. „
4. Slavicî terveinek megnyeri a romániai egyetemek ifjúságát -----	113. „
5. A romániai egyetemek ifjúsága által kiadott Memorandum ismertetése -----	115. „
6. A Liga Culturală megalapítása -----	119. „
7. A romániai egyetemi tanulók Memorandumának hatása a külföldi közvéleményre -----	123. „
8. A Liga Culturală izgatásainak hatása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakra -----	130. „

V. FEJEZET.

Az 1892-iki román Memorandum és a Liga Culturală akciói.

1. Az Öfelségéhez benyújtott 1892-iki Memorandum tartalma-----135. lap
2. A Memorandum zárószava -----140. „
3. A magyar ifjúság „Válasza”. -----141. „
4. A magyarországi román nemzetiségű főiskolai ifjúság „Replica”-ja -----142. „
5. A Replica tanuságtétele az irredentizmus mellett -----145. „
6. A Replica-pör és a román nemzeti komité magatartása -----147. „

VI. FEJEZET.

Az „erdélyi kérdés” a román parlamentben.

1. Az erdélyi kérdés a román parlamentben -----155. lap
2. A liberális párt vezérének, Sturdza Demeternek beszéde a román szenátusban -----156. „
3. A konzervatív kormány helyzete a liberális párti támadással szemben -----158. „
4. Lahovary külügyminiszter válasza Sturdzának -----159. „
5. A liberális párti G. Panu beszéde, mint tanuságtétel az irredentizmus mellett -----161. „
6. Carp álláspontja az erdélyi kérdésben -----162. „
7. Urechia beszédében a hármasszövetségbe való belépés helyett a Balkán-szövetséget ajánlja -----164. „
8. Miért vetette fel Urechia ismét a dunai konföderáció gondolatát? -----167. „
9. Az „erdélyi kérdés” a román kamarában -----171. „
10. Flewa beszéde -----172. „
11. Balş kormánypárti képviselő beszéde -----174. „
12. C. C. Arion kormánypárti képviselő beszéde -----174. „
13. Cuza beszéde -----178. „
14. Stolojan liberális képviselő beszéde -----179. „
15. Maiorescu Titus beszéde -----180. „
16. Take Jonescu beszéde -----181. „
17. Gradisteanu Jón liberális párti képviselő beszéde -----182. „
18. Lahovary külügyminiszter beszéde -----183. „
19. A román kormány és a román politikusok megbízhatatlan magatartása a hármasszövetséggel szemben -----186. „

VII. FEJEZET.

**A Memorandum-pör és a Liga Culturală izgatásai az európai
sajtóban.**

1. Előkészületek a Memorandum-pörre -----	193. lap
2. A Memorandum-pör tárgyalása és lefolyása -----	197. „
3. Az ítélet hatása a romániai közvéleményre -----	202. „
4. Sturdza orfeumi beszéde -----	204. „
5. A Liga Culturalăban uralkodó korrupció-----	208. „
6. A magyar kormány magatartása e mozgalmakkal szem- ben -----	212. „
7. Gróf Kálnoky külügyminiszter nyilatkozata a dele- gációkban a román irredentáról -----	215. „

VIII. FEJEZET.

**Meghasonlás a román nemzetiségi pártban. Botrányok a Liga
Culturalăban. A román kormány anyagilag is támogatja az
irredentista mozgalmat.**

1. Bánffy Dezső miniszterelnök nemzetiségi politikája -----	225. lap
2. Sturdza kormányralépése és jași-i nyilatkozata -----	228. „
3. Az első lépések a Memorandum-pör elítéltjeinek meg- kegyelmeztetése érdekében-----	230. „
4. Az 1895. évi interparlamentáris konferencia és a Buda- pesten megtartott nemzetiségi konferencia -----	232. „
5. A Memorandum-pör elítéltjeinek megkegyelmeztetése-----	235. „
6. Meghasonlás a nagyszebeni román nemzeti komitében-----	235. „
7. Meghasonlás a Liga Culturalăban és a pénztárnok sik- kasztásának következményei-----	238. „
8. Nemzetiségi tüntetések a magyar nemzet millenáris ünnepe ellen -----	242. „
9. Öfelségének, I. Ferencz Józsefnek 1896-iki bukaresti és a román királyi párnak látogatása 1897-ben. Je- szenszky min. tanácsos kitüntetése -----	245. „
10. A brassai román iskolák romániai szubvenciója és annak következtében Take Jonescu támadása Sturdza ellen-----	248. „
11. A brassai román iskolák romániai szubvenciójának története -----	253. „
12. Bizonyító adatok, hogy a román kormány a magyar- országi román egyházakat és iskolákat ezután is tiltott szubvencióban részesítette -----	255. „
13. Sturdza bukása a „Bánffy Dezső nemzetiségi politi- kája” című röpirat megjelenésének következtében -----	258. „

IX. FEJEZET.

A román nemzetiségi párt akcióba lép. A Liga Culturală megújhedása. Az irredentista törekvések Bosznia annexiójával fordulóponthoz érkeznek.

1. Kísérlet a passzivitás elhagyására. Dr. Ratiu halála.
Vlád Aurél fellépése-----267. lap
2. A román nemzetiségi párt aktivitásba lép. Új Program az aktivitás alapján-----270. „
3. Gróf Tisza miniszterelnök álláspontja a román nemzetiségi kérdésben -----273. „
4. A nemzetiségi képviselők klubjának szereplése az 1905-iki országgyűlésen -----275. „
5. A báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány és a román nemzetiségi párt egymáshoz való viszonya -----277. „
6. A román nemzetiségi párt szerepe az 1906-iki választáson. Paktumkísérlet a kormánnyal. A megválasztott képviselők száma -----280. „
7. A román bankok szerepe e választások alkalmával.
E bankok általános gazdasági hatása a román népre-----283. „
8. A román nemzetiségi párt szereplése az 1906/1910-iki országgyűlésen. Apponyi gróf népiskolai törvényei -----285 „
9. A Liga Culturală lassanként összeszedi magát. Jorga Miklós szerepe ebben az újraébredésben -----289. „
10. Az 1906-iki román nemzeti kiállítás hatása az irredentizmusra-----293. „
11. A Bosznia annexiójával kapcsolatos balkáni események hatása a Liga külpolitikai állásfoglalására -----296. „
12. Jorga közvetlen beavatkozása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakba -----298. „
13. Ferencz Ferdinánd trónörökös szinajai látogatása 1909-ben -----300. „

X. FEJEZET.

A román irredentizmus Bosznia annexiója után teljesen agresszív lesz.

1. Goga Oktaviannak, mint a radikális szocialista irány nacionalista képviselőjének fellépése -----311. lap
2. Alkudozások Khueh-Héderváry miniszterelnökkel egy magyar-román megegyezés tárgyában -----314. „

3. Meghasonlás a román nemzetiségi pártban és az azt követő kibékülés -----	316. lap
4. Romániából jövő anyagi támogatás a magyarországi román nemzetiségi mozgalmak számára. Stroescu, a besszarábiai mecénás -----	318. „
5. Magyarellenes külföldi sajtóakció és irodalmi agitáció a román-szláv szövetség érdekében -----	321. „
6. Az angol publicisztika akciója a monarchia föderatív átalakítása érdekében. Wickham Stead -----	324. „
7. Az angol publicisztika hadjárata Magyarország ellen. Scotus Viator -----	327. „
8. A magyar gör. kath. püspökség felállítása -----	330. „
9. Román izgatás a magyar gör. kath. püspökség felállítása ellen -----	332. „
10. Catereu debreceni merénylete. Ki volt Catereu? -----	336. „
11. Románia részvétele a második Balkán-háborúban és a bukaresti békekötés -----	338. „
12. Románia sikereinek hatása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakra -----	340. „
13. Gróf Tisza István miniszterelnök kísérlete egy magyar-román megegyezés tárgyában -----	343. „
14. Az orosz cári család konstancai látogatása -----	345. „
15. A romániai közhangulat a konstancai fejedelmi találkozás után -----	347. „
16. A magyarországi román nemzetiségi párt akciója közvetlenül a világháború kitörése előtt -----	348. „

XI. FEJEZET.

A romániai közélet és politika minden nyilvánulatában az irredentizmust szolgálta.

1. A romániai iskola viszonya az irredentizmushoz -----	353. lap
2. A romániai gör. keleti ortodox egyház viszonya az irredentizmushoz -----	363. „
3. A román hadsereg viszonya az irredentizmushoz -----	368. „
4. A román államférfiak irredentizmusa -----	377. „
5. A dinasztia irredentizmusa -----	382. „

XII. FEJEZET.

A szövetséges Románia, mint rosszakaratú semleges.

1. A koronatanács -----	393. lap
2. Hírlapvásár és vesztegetés -----	397. „

3. Az utca és az „erdélyi menekültek” szerepe a háború
előkészítésében-----403. lap
4. A hazai románság magatartása a háború alatt -----410. „
5. Bratianu Jonel, az. európai politika Sphinxé -----416. „

XIII. FEJEZET.

Románia orvttámadása és bűnhódése.

1. Az orvttámadás-----427. lap
2. Védekezés a román tanítószág árulása ellen -----433. „
3. A bűnhódés -----443. „

XIV. FEJEZET.

Transylvania Moribunda (A haldokló Erdély).

1. A Nemzeti Tanácsok korszaka -----453. lap
2. Canossa-járás Belgrádba és Aradra -----460. „
3. Ferdinánd román király hadserege bevonul Erdélybe -----466. „
4. Kolozsvár megszállása és a román imperium beren-
dezése -----471. „
5. Székely eposz és tragédia -----487. „

A
ROMÁN IRREDENTISTA
MOZGALMAK TÖRTÉNETE

IRTA

JANCSÓ BENEDEK

BUDAPEST

KIADJA: A BOCSKAY-SZÖVETSÉG

1920.

HORNYÁNSZKY VIKTOR M. KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

GRÓF BETHLEN ISTVÁNNAK

TISZTELETEM JELÉÜL

JANCSÓ BENEDEK

ELŐSZÓ.

Gróf Bethlen István kezdeményezésére határozta el 1917 tavaszán a volt cs. és kir. hadseregfőparancsnokság, hogy a magyar királyi kormánnyal egyetértően a középponti hatalmak hadai által megszállott Románia fővárosába, Bukarestbe a román irredentista mozgalmak tanulmányozására és azoknak a körülményeknek kipuhatolására, amelyek Románia 1916-iki orvtámadását megelőzték, szakemberekből álló bizottságot küld ki. Gróf Bethlen István ajánlatára a volt cs. és kir. hadseregfőparancsnokság a magyar királyi kormánnyal egyetértően engemet és mint gazdasági s pénzügyi szakértőt dr. *Ajtay József* m. kir. miniszteri tanácsost küldött ki. Szolgálati tekintetben a *Palló* János volt cs. és kir. vezérkarhoz beosztott százados, jelenleg a nemzeti hadsereg őrnagyának parancsnoksága alatt levő „K. u. k. Abwehrstelle bei der Zentralpolizei in Rumänien” nevű katonai különítményhez nyertünk beosztást.

Mikor 1917 június 17-én Bukarestben szolgálattételre jelentkeztünk, ott találtuk *Gagyí* Jenő országos allevéltárost, aki a bukaresti polgári magyar missziótól munkatársul szintén hozzánk osztatott be. Ugyanez év szeptember elsején kis társaságunk újabb szakértő munkatárssal, dr. *Győrfy* Istvánnal, a Magyar Nemzeti Múzeum őrével szaporodott meg.

Legelső feladatunknak tekintettük a nyomtatott és a kéziratos anyag összegyűjtését. Ez a feladat nem volt olyan könnyű, amint első tekintetre látszott. A németek egy pár hónappal megelőztek minket és pedig lehető nagy apparátussal rendelkezve, a szükséges kéziratos és nyomtatott anyag java-részét lefoglalták. Azonkívül a német, osztrák-magyar, bolgár és török katonai hatóságok az egyes közhivataloknak katonai célokra való igénybevétele alkalmával akaratlanul is tömérdek kéziratos és nyomtatott anyagot semmisítettek meg. Mindazáltal sikerült tizenhat hónapra terjedő működésünk ideje alatt egy, körülbelül 5000 kötetnyi könyvtárt, igen tekintélyes folyóirat- és hírlapgyűjteményt összeállítanunk, valamint az értékes kéz-iratos anyag nagy tömegét is összegyűjtenünk.

Célunk volt ezt a nagybecsű anyagot Budapestre hozni. E törekvésünk azonban a volt cs. és kir. hadügyminisztériumban erős ellenállásra talált. Formailag is, jogilag is igazolt volt a hadügyminisztérium álláspontja, mert tényleg, gyűjteményünk jellege hadizsákmány lévén, a vele való rendelkezési jog is a hadügyminisztériumot illette meg. El kell azonban ismerni, hogy a volt cs. és kir. hadügyminisztérium a legnagyobb lojalitást tanusítva, határozott nyilatkozatot tett arra vonatkozóan, hogy az összegyűjtött anyagot feldolgozás végett nemcsak rendelkezésére bocsátja a magyar kormány megbízott szakembereinek, hanem a feldolgozás költségeit is viseli.

1918 októberében, tekintettel az egyre bizonytalanabb hadi helyzetre, a cs. és kir. hadügyminisztérium elrendelte, hogy a munkálatokat gyorsan be kell fejezni és az összes anyagot katonai fedezet alatt Bécsbe kell a hadügyminisztériumba küldeni. Először a kéziratos anyag küldetett fel és azt követte október utolsó napjaiban a nagyobb tömegű könyv-, folyóirat- és hírlapgyűjtemény.

Ez utóbbi küldeményt a monarchia összeomlása és a budapesti „őszirózsás forradalom” útban találta. November vége felé *Gagy* Jenőnek értésére esett, hogy a szállítmány nem jutott Bécsbe, hanem itt rekedt valamelyik teherpályaudvaron. Azonnal lépéseket tett, hogy valamelyik hatóság, vagy intézet e rendkívül értékes anyagot beszállíttassa és elhelyezze. Nem vállalkozott rá senki. Hogy a vasuti állomásfőnökség, amelynek a kocsikra szüksége volt, ki ne dobassa, *Gagy* Jenő saját költségén beszállíttatta a Szentkirály-utca 7. szám alatt levő házba, hol kisebb része a ládákba csomagolt anyagnak az előcsarnokban, nagyobb része pedig a hátsó udvarban szabad ég alatt helyeztetett el. Egész télen verte az eső és a hó és rágták a beléjük költözött patkányok, eltekintve attól, hogy a felbomlott ládák papiranyagát a házbeli cselédség tűzgyújtó anyagul alaposan megdézsmálta.

Március 10-ike után báró *Bánffy* Zoltán külügyminiszteri titkár úr, értesülvén tőlem e gyűjtemény sorsáról, lépéseket tett, hogy a külügyminisztérium ez értékes anyagot megmentse. Mielőtt közbelépésének sikere lett volna, március 21-én a proletárdiktatura vette birtokba az országot és báró *Bánffy* Zoltán kénytelen volt elmenekülni. Tett lépéseinek eredményeképpen azonban a külügyi népbiztosság egyik tisztviselője hozzám fordult a gyűjtemény birtokbavétele érdekében. Nem akarván e „jeles társaság”-gal egyáltalán szóba állani, kijelenttem, hogy nekem az egész dologhoz semmi közöm. Forduljanak *Gagy* Jenőhöz. Fizessék ki neki a beszállítás költségeit s azután, ha úgy tetszik, vegyék birtokukba. Ez meg is történt és a gyűjteményt elszállították a külügyi népbiztosságnak a királyi palotában levő helyiségeibe.

A múlt év augusztus 26-án, a román megszállás idején, a román katonai rendőrség (a hírhedt Siguranța) megidézett. Az idézetre megjelentem. Bukaresti működésem iránt érdeklődtek és azt kérdezték, hogy hol vannak azok az iratok és könyvek, amelyeket Bukarestben összegyűjtöttünk? Miután láttam, hogy nagyon pontosan vannak tájékozva mindenről, jegyzőkönyvre adtam mindazt, ami bukaresti működésemre vonatkozott. A gyűjtemény fennebb elbeszélte történetét is elmondottam nekik. El kell ismernem, hogy udvariasan és nagyon tisztességesen viselkedtek velem szemben. Bukaresti munkatársaimra vonatkozólag egyetlen kérdést sem intéztek hozzám. E kihallgatás után pár nappal megjelentek a külügy-minisztériumban s az ott kibontatlanul heverő ládákat átvették és elszállították.

A tizenhat hónapos munkával összegyűjtött anyag elveszett. Tartalmának lényege azonban nemcsak megmaradt, hanem fel is van, legalább nagy vonásaiban, ebben a könyvben dolgozva. Nem elégedtem meg a gyűjtés egyszerű munkájával, hanem az összegyűjtött anyagot tanulmányozás közben vázlatosan fel is dolgoztam. Szándékom volt tanulmányom eredményét terjedelmesebb *Jelentés* alakjában bukaresti munkásságomról való beszámoló gyanánt megbízómnak, a cs. és kir. hadügyminisztériumnak hivatalos úton átadni. E Jelentésem el is készült 1918 október közepéig és magában foglalta e könyv első tizenegy fejezetét majdnem szórói-szóra. Később csak annyit változtattam rajta, amennyit az utóbbi események során napfényre került adatok feltétlenül megkívántak. A három utolsó fejezetet (XII–XIV.) most írtam.

Könyvem magában foglalja a román irredentista mozgalmaknak egész történetét, de csak első hézagos és hiányos feldolgozásában. Sajtó alá csak akkor akartam adni, mikor a Bukarestben összegyűjtött egész anyagot teljesen feldolgozhattam volna. Fájdalom, ez a fennebb elbeszélte események következtében lehetetlenné vált. Nem hiszem, hogy valaha magyar embernek sikerüljön az elveszett anyagot még egyszer összegyűjtenie, azért tekintettel a kérdés igazán égetően aktuális voltára, szükségesnek véltem művemet e hiányos alakjában is a magyar olvasóközönség elé bocsátani. Nem lehetetlen, hogy a románok is meg fogják írni ez irredentista mozgalmak történetét, mert hiszen ezek a mozgalmak az ő nemzeti történelmöknek sokkal inkább kiegészítő részei, mint a miénknak. Nekik módjukban fog állani könyvem tévedéseit kijavítani és hiányait pótolni. Egyben azonban biztos vagyok, abban ugyanis, hogy ha lesz bennök egy csepp igazságérzet, a tárgyilagosságot és a való igazság kiderítésére való törekvést nem fogják tőlem megtagadhatni.

Ezt a könyvet nem propaganda, vagy hazafias izgatás,

hanem a történeti igazság kiderítése és okulás céljából írtam. Írtam abban a hitben, hogy ezt a nemzetet semmiféle hazugságon, semmiféle csaláson alapuló erőszakkal nem lehet tönkretenni vagy megsemmisíteni, mert erős pajzsa, sőt erős vára neki a történeti, a jogi, a földrajzi és a gazdasági igazság.

Könyvemet nem hízelgésből, nem udvariasságból ajánlottam gróf Bethlen Istvánnak és nem is azért, mert az ő közbenjárása tette lehetővé, hogy tizenhat hónapon át a legkedvezőbb körülmények között foglalkozhattam a román nemzetiségi törekvésekkel, azokkal a kérdésekkel tehát, amelyeknek tanulmányozásával férfikoromat öregségem küszöbéig töltöttem. Egyszerűen csak külső kifejezést akartam adni annak az együttérzésnek, amely engem és gróf Bethlen Istvánt majdnem két évtized óta az erdélyi magyarság védelmében helyzetünk, foglalkozásunk és életviszonyaink különbözősége ellenére is szellemileg és érzésben állandóan összekapcsolt.

Nem mondhatom, hogy életem szenvedések vagy nagy megpróbáltatások között folyt volna le, de azért a sors engem sem kímélt meg. E megpróbáltatások között legfájdalmasabb az a tapasztalatom volt, hogy életem legfőbb törekvésének célját: a románság részéről jövő veszedelem iránt való köztudat felébresztését nem sikerült a közvéleményben elevenen ható erővé tennem. Kétségeim és elkedvetlenedéseim visszavisszatérő pillanatai azonban hamar elmúltak, mikor rá gondoltam, hogy még sem vagyok egyedül és hogy azok között, akik velem egy célra törnek, ott van Bethlen István is. Ha nem hallják meg az én szavamat, meg fogják hallani az övét!

Az övét sem hallgatták meg. Erdély elveszett s most mindketten hontalanok vagyunk. Lehetünk-e mások mi, akiknek ősei: országnagyok és egyszerű székely katonák kárhozottak gyanánt nem pihenhetnek sírjaikban nyugodtan, míg oláh parancsol a Hunyadiak, Bethlenek és Rákócziak országában? – Amíg élek, tollammal harcolni és küzdeni fogok az *oláhok* ellen Erdély felszabadításáért. És ha most sem fognak meghallgatni, azt sem bánom. Szokva vagyok hozzá. Biztos vagyok benne, hogy Bethlen István is küzdeni fog Erdély felszabadításáért utolsó leheletéig. Vajjon a jövőben hallgatni fognak-e rá?

Ha az erdélyi magyarok és székelyek tanácsot kérnének tőlem: mit cselekedjenek Erdély felszabadításáért és addig is, míg ez lehetséges lesz, az erdélyi magyarság faji és kulturális integritásának megvédelmezéséért? azt tanácsolnám: Hallgassanak Bethlen Istvánra!

Budapest, 1920 szeptember 25-én.

JANCsó BENEDEK.

I. FEJEZET.

A magyarországi románság nemzeti öntudatának kifejlődése és az irredentizmus kezdetei.

A nagyromán törekvések lényege, földrajzi és etnikai alapja.

A nagyromán törekvések (román irredentizmus) lényege röviden a következő tételbe foglalható össze: Az összes román fajnak, bármelyik államban is éljenek annak egyes részei, a mai román királyságnak, Romániának vezetése alatt egyetlen önálló és független államban, Nagy-Romániában kell egyesülnie. Ez egyesülés gondolatának, mint nemzeti ideálnak kell áthatni az egész román fajt, amely származását és nyelvét tekintve, egységesnek érzi magát. A román faj kulturális törekvéseinek, amint azok megnyilatkoznak a művészetben, az irodalomban, a tudományban és a szó magasabb értelmében vett társadalmi életben, a románság e nemzeti ideálját kell szolgálniok. Ezenkívül az egész román fajnak, tekintet nélkül azon államok politikai határaitra, amelyekben él, egész gazdasági életét is egységesen és úgy kell berendeznie, hogy ennek a nemzeti ideálnak nevezett politikai és állami egységnek céljait szolgálja.

A nemzeti egység e gondolatán felépülő román nemzeti ideálnak első és legkomolyabb alapja abban a geográfiai és etnikai tényben van, hogy a románság úgy az osztrák-magyar monarchiának, mint az orosz birodalomnak a román királysággal határos területein etnikailag állandó és közvetetlen érintkezésben van a román királyság területén egyre fejlődő és önálló nemzeti állami életet élő hat és félmilliónyi fajrokonával. Így, csak a magyar államot tekintve, a Királyhágón túl (a régi erdélyi részekben) 1.472,000 román él. A Királyhágótól nyugatra, a Tisza balpartján 620,000, a Tisza–Marosszögben pedig 850,000, – összesen 2.948,000. A határszéli vármegyékben, kivéve a magyar etnikumú Csík- és Háromszék vármegyéket s némileg Brassó vármegyét, amelyben a románság 34.7%-os kisebbség, általában 64–88.7%-os többségben van. Ugyanilyen a románság etnikai elhelyezkedése Bukovinában is.

A román nemzeti egység eszméjének ez etnikai és geográfiai alapja azért fontos, mert az egész román irredentizmus ezen a kettős tényen épült fel és a jelenkor demokratikus felfogásában e számbeli többségen alapuló politikai követelés igazságosabb alapjául látszik a politikai hatalomhoz való jognak, mint az ugyanazon a területen lakó fejlettebb kultúrai, társadalmi és gazdasági életet élő kisebbség történeti alapokon nyugvó politikai és állami hegemóniája.

A jelenkorban uralkodó demokratikus világnézetet megelőző korszakban a faji és nemzetiségi politikai törekvéseknek az úgynevezett történeti jog adott erőt és alapot. A román nemzeti egység eszméjének állítólagos történetjogi alapját szintén a román etnikum földrajzi helyzete adta meg. Az a tény ugyanis, hogy a románság nagy része éppen azon a területen lakik, amelyen egykor a római világbirodalom Dácia nevű provinciája feküdt. Ha történetileg kétségbevonhatatlanul igaz lenne, hogy a mai románság, mint népfaj utóda annak a népnek, amelyik a rómaiak Dáciájában lakott, akkor bizonyos fokig a román nemzeti egység eszméjének jogtörténeti alapja sem hiányoznék.

A nagyromán törekvések állítólagos jogtörténeti alapja, az úgynevezett dáciai kontinuitás.

Azt, hogy a magyar állam keleti felében lakó románság utóda annak a római népelemnek, amelyik a hajdani Dáciában lakott, két olasz humanista tudós, Bonfinius és Aeneas Silvius hangoztatta először a XV. században. Mind a ketten huzamosabb ideig tartózkodtak Magyarországon és erdélyi utazásaik közben feltűnt nekik a román és az olasz nyelv között való hasonlóság és azonkívül a hajdani római életnek romokban heverő számos építészeti emléke, amelyekkel erdélyi utazásaik közben oly gyakran találkoztak. Ezekből a jelenségekből arra következtettek, hogy az erdélyi románok egyenesen azon római legionáriusoktól és gyarmatosoktól származnak, kiket Trajanus és a többi római császárok a hajdani Dáciában letelepítettek. E két olasz humanista tudós műveiből származott át később az európai tudományosságba az a tanítás, hogy a mai románok egyenes leszármazottjai a Dáciába betelepített római legionáriusoknak és gyarmatosoknak.

Azt az elméletet, amelyet Bonfinius és Aeneas Silvius a mai románság eredetére vonatkozóan a román és az olasz nyelvek hasonlóságának alapján felállítottak, egyetlen történeti forrás sem igazolta. A XVIII. század első felében egy középkori magyar krónikaíró kézírata került napvilágra, Béla király névtelen jegyzőjének (Anonymus Belae regis notarius) magyar

krónikája, amely 1746-ban jelent meg nyomtatásban. Hogy a négy Béla király közül melyiknek volt udvari jegyzője ez a közönségesen Anonymusnak nevezett krónikaíró, arra vonatkozóan a napfényre került kéziratban sehol és semmi említés sincs. A történettudósok legnagyobb része azonban a végzett történetkritikai kutatások alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy III. Béla királynak volt udvari jegyzője.

Anonymus előadása szerint a magyarok bejövetelekor a mai magyar állam keleti felében a következő önálló és független államok voltak: a Tisza–Marosszögben Glád fejedelemsége alatt a bolgárok országa, a mai Bihar vármegye területén, a három Körösfolyó vidékén Mén Marót kazár országa és a Meszeshegyen túl, a mai Erdélyben Gelu fejedelemsége alatt pedig szlávok és vlachok laktak. A honfoglaló magyarok egyik vezére, Tuhutum Árpádtól engedelmet kért, hogy ezt a Meszeshegyen túl fekvő tartományt is meghódíthassa. Az engedelmet megnyervén, hadaival átment a Meszeshegyen. A szlávok és a vlachok fejedelmének, Gelunak hadaival az Almás vize mellett megütközött. A harcban a szerencse a magyaroknak kedvezett. Gelu elvesztvén a csatát, futásban keresett menedéket, de Tuhutum vitézei üldözőbe vették és a Kapus vize mellett megölték. Akkor az ország lakói, látván uruk halálát, önkényt békejobbot nyújtottak Tuhutumnak és fejedelmökké választották. Hűségüket esküvel is megerősítették s azért nevezték e helyet, ahol mindez történt, Esküllőnek.

Történeti bizonyítékok a románok balkáni eredetére vonatkozóan.

Anonymus ez elbeszélésével szemben a való történetek a románoknak Erdélyben való őslakó voltát illetően egészen mást bizonyítanak. Azt tudniillik, hogy az oláhok a mai magyar állam keleti felében, sőt a mai román királyság területén sem őslakók, hanem bevándorlók. A mai román népnek bölcseje nem a hajdani Dácia volt. Az összehasonlító neolatin nyelvészetnek általánosan elfogadott tanítása, hogy a román nyelv nem fejlődhetett időben és térben elszakadva a többi neolatin nyelvektől. Az idő, amelyben ez a nyelv kifejlődött, összeesik a többi neolatin nyelv kifejlődésének idejével, tehát a Krisztus utáni IV. századtól a X. századig terjedő időszakra esik, mikor már a rómaiak dáciai uralmának régesrégen vége volt.

Már most az a kérdés: hol volt az a terület, amelyen a mai román nyelv a jelzett időszakban elkezdhetett és kifejlődhetett? A Balkán félszigetnek az Adria-tenger felé eső vidékein, hol a népies olasz nyelvvel állandó összefüggésben maradt egészen a VIII. századig, ahol ilyenformán Nyugat és

Kelet romanizmusát közös vérkeringés hatotta át, ugyanazon fejlődés keretében tartva az Itália körül fogamzott nyelvindivíduumokat s végre, ahol a román nyelvnek egyik ága, a macedoniai ma is megvan.

A mai román faj legrégebb történeteinek színhelye a Balkán félsziget. E félsziget történetében a mai románok őseivel először a X. század végén és a XI. század elején találkozunk. Kedrenos görög történetíró a X. században úgy emlékszik meg róluk, mint kóborló nomád pásztornépről. Ugyanígy jellemzi őket egy századdal később 1071-ben egy másik görög történetíró, Kekaumenos is.

A vlachok a Balkánon a bolgárok társaságában kezdetek ez időszakban nagyobb történeti szerepet játszani. Assan és Péter alapítják meg a bulgaro-vlach birodalmat szemben a bizánci császárság főhatalmával. Erre vonatkozó kísérletük először nem sikerült. A görög császár felkelő hadaikat meglepte. Assan és Péter a Dunán átkelve, a kúnokhoz menekültek és azoktól tekintélyes segítséget nyerve, visszatértek hazájukba s a felszabadító harcot a görögök ellen kún szövetségben folytatták és küzdötték ki. Ezután a kúnok és a Balkánon lakó vlachok meg bolgárok között állandó és sűrű érintkezés folyt, ami lehetővé tette, hogy a vándorló természetű vlachok a szintén félnomád kúnok társaságában átjöjjenek a Dunán a mai Románia területére és ott elszaporodjanak, egyelőre nem mint politikai, hanem csak mint etnikai elem.

„Amint Moesiában – írja egy román történetíró, Hurmuzaki, „Fragmente zur Geschichte der Rumänen” című műve I. kötetének 185–86. lapján – a bolgár birodalom létrejött és lassanként megerősödött, határait a IX. században a mai Oláhországra is kiterjesztette és később számos románnal is benépesítette, kik a Haemusból és Macedóniából örömet bevándoroltak a szép dunamelléki ország síkságaira, amire különben a bizánci kormányzat különböző üldözései is kényszerítették. A X. században a besenyők telepedtek meg az oláh földön. Utánuk a kúnok jöttek, kik itt hosszabb ideig voltak (1060–1220-ig). A besenyő uralom alatt sem szünetelt a románságnak Bulgáriából és Thráciából való átköltözése a mai Romániába.”

Hogy a mai románság bölcsője nem Dácia, hanem a Balkán volt, azt tudták és hirdették azok a régi román krónikaírók is, akik krónikájukat Bonfinius és Aeneas Silvius műveinek ismerete nélkül írták meg. Bizonyíték erre egy névtelen régi román krónikaíró, aki művét a XVI. század közepe táján írta meg és amely művet a múlt század második felében Balcescu és Laurianu adtak ki a „Magazinul istoric pentru Dacia” című vállalat IV. kötete gyanánt. E névtelen krónikaíró azt mondja: miután a románok elszakadtak a rómaiaktól, észak felé vándoroltak és Turnu-Szeverinnél átkeltek a Dunán.

Egyik részük az Olt vizénél Magyarországra ment és ott a Maros és a Tisza völgyében eljutott egészen Mármarosig. A Turnu-Szeverinnél átkelt románok másik része a hegyek lábainál az Oltig terjedő földön telepedett le, egy harmadik rész pedig az Alduna mentén szállott meg.

Ebben az időben, mint már említettük, a mai Románia területén előbb a bessenyők és a kúnok uralkodtak. A vlachoknak a kúnokkal való viszonyáról történetük ez első korszakában már megemlékeztünk. E viszonyra jellemző világosságot vet az a körülmény is, hogy azokban az oklevelekben, melyekben a mai Magyarország területén legelőször van szó vlachokról (románokról), mindig együttesen említetnek a besenyőkkel és a kúnokkal.

A román népelem első megjelenése a magyar állam keleti felében.

A legrégibb dátum, amelyben a magyar állam területén vlachokról említés történik, az 1210. év. Egy 1250-ben kelt oklevél tanúsítása szerint a szebeni szász ispán vezérlete alatt 1210-ben a székelyek és a besenyők társaságában egy vlach csapat is harcolt a vidini (bolgár) lázadók ellen. Egyidejű oklevélben magyar területen a románokról először II. Endre királynak azon, 1222-ben kiadott oklevelében történik említés, amelyben a német lovagrend nagymesterének barcasági jószágait visszaadja, továbbá a híres diploma Andreanumban, melynek 9. pontjában „az oláhok és besenyők erdejét vizeivel együtt adományozza a szászoknak, azonban úgy, hogy azt az oláhokkal és a besenyőkkel közösen használják”. Harmadik említés – időrendet tekintve – II. Endrének azon oklevelében fordul elő, amelyben Szeben megyében Szentmihály hegyét, a mai Kisdisznódot (Michelsberg) egy Gocelin nevű papnak adja. Ez idézett okleveles adatok alapján világosan áll tehát előttünk a tatárjárást (1242) közvetlenül megelőző időkben a románok geográfiai elterjedésének képe Erdélyben. A románok ebben az időben azon a keskeny határterületen éltek a székelyek, besenyők és szászok társaságában, amelyik a Bodza folyótól körülbelül a vöröstoronyi szorosig terjed.

Erdély és Magyarország területén a tatárjárást megelőző időkben más helyen oláhokról egyetlen oklevél sem emlékszik meg. Bihar vármegye területén ma nagyon sok román lakik. E megyét is Crisiana tartomány néven, mint a hajdani Dácia részét, az irredentizmus Románia számára követeli. E vármegye tatárjárás előtti etnográfiai viszonyairól az úgynevezett *Várad Regestrumból* szerezhetünk magunknak tájékozódást. Ez összeírásban egy szó említés sincs téve bihari román-

nokról. Bihar megyében román lakosságról a tatárjárás után éppen negyven évvel később, 1282-ben történik először okleveles említés.

A román népelem helyzete Magyarországon a tatárjárást követő időszakban a XIII. század végéig.

A tatárjárás után úgy a mai Románia, mint Erdély etnográfiai képe lényeges változást szenvedett. A kún birodalomnak a végső csapást a mongolok 1222-ben a Kalka mellett vívott ütközetben adták meg. A kún birodalom szétrombolása után való időből a mai Románia etnográfiai képéről az az oklevél világosít fel, amellyel IV. Béla a Johaniták nagymesterének adja a mai Kis Oláhországot (Olteniát). Ez oklevélből megtudjuk, hogy a mai Kis-Oláhországban Jón és Farkas kenézek, meg Lithen vajda alatt oláhok laknak, az Olton túl pedig Szeneszlausz vajda alatt szintén. A kún birodalom felbomlása után a mai Románia területén a kúnok helyét tehát egyes kenézek és vajdák alatt tömörülő kisebb román alakulások foglalják el.

Hogy a tatárjárás Erdély népességét mennyire megritkította, azt az egykorú oklevelekből tudjuk. Hogy az elnéptelenedett helyekre települő új lakosságot kapjanak, a király az erdélyi püspök kérésére az új telepéseket kiveszi az erdélyi vajda és a megyei ispánok hatósága alól. Ezek az új telepések a nyájaikkal délről és keletről Erdély havasai felé húzódó oláhok voltak. A tatárjárás után már gyakrabban és több helyen találkozunk az oklevelekben oláhokkal. Számuk azonban még ötven évvel később sem mondható nemcsak a mai, hanem az akkori értelemben sem valami jelentékenynek. III. Endre egy 1293-ban kelt oklevelében elrendeli, hogy valamennyi oláh, bárkinek is a birtokán legyen, a király birtokára telepíttessék vissza.

A román népelem helyzete a XIV. század elején a mai Romániában.

Ez a románságnak történeti adatokkal igazolható etnikai képe Magyarországon és Oláhországban a XIII. század végén. A következő XIV. században ez a kép lényegesen megváltozik. E század első felében megalakulnak az oláhországi és moldovai vajdaságok. Az elsőt megalapítja a IV. Béla király idézett oklevelében említett Lithen vajda egyik leszármazottjának, Bassarába Tugoméznak fia, Sándor. E történeti valósággal szemben a dákoromán szellemű történetírás az oláhországi vajdaság megalapítását a Fogarasból kivándorolt mesés Radu Negrúnak tulajdonítja, ki e történetírás szerint a fogarasi

autonom román fejedelemség vajdája lett volna, ami már csak azért sem lehet igaz, mert Fogaras ebben az időben Ugron – latinosan Ugrinus – mesternek, a mai székely Ugron-család egyik ősenek volt királyi adomány jogán tulajdona. A moldovai vajdaságot pedig tényleg a Máramarosból a királyi büntetés elől kiszökött Bogdán vajda alapította. Mellékesen megjegyezve, oklevéllel igazolható valóság, hogy a máramrosi románság egy része a XIII. század vége felé Szerbiából, az Ibar folyó vidékéről vándorolt be.

A tatárjárás után a bulgarovlach birodalom északkeleti részébe a tatárok fészkelik be magukat. Délnyugati részét, a mai Macedoniát pedig a szerbek foglalják el. E két idegen hódítás a vlachokat és a bolgárokat arra készíti, hogy arra a területre vonuljanak vissza, hol még fennállott a bulgarovlach birodalom. Az így mozgásba jött tömeg, és különösen annak mozgékonyabb része, a vlachság egyre sűrűbb csoportokban jön át a Dunán az ott már egységes országgá jegecesedni kezdő vlach kenéziségek területeire és onnan Erdélybe. A XIV. század közepe óta ez a Dunán való átköltözködés még nagyobb lesz a törököknek a Balkánon való térfoglalása következtében.

A románság Erdélybe való beköltözködésének ez időszakban három földrajzi iránya mutatható ki. Egyik Fogaras vidékén, hol az oláhok már a XIII. század elején megjelennek, a másik a mai Hunyad és Krassószörény, a harmadik északkeleten a mai Beszterce-Naszód és Máramaros megyékben.

A román népelem Magyarországra való beköltözésének folyamata a XIV. és XV. században.

A XIV. és XV. században a bevándorló oláhok első időben a királyi jószágokon telepedtek le, és pedig elsősorban néptelen és erdőborította helyeken. Főfoglalkozásuk a pásztorkodás volt. Földet nem műveltek és ennek következtében a királynak sem fizettek más adót a szokásos ötvenednél – minden ötven juh után egyet – s holmi csekélyebb pénzbeli járulékot. Az oláhok a királyi jószágokra saját kenézeik vezetése alatt telepedtek le.

Ki volt ez a kenéz ?

A balkáni oláhok első társadalmi alakulása az egy nemzetség szállása, települő helye a *katun* volt s a *katun* előjárója a nemzetség feje, akit bolgár-szláv szóval *kenéznek* neveztek. Az oláhok betelepülésére vonatkozó oklevelekből megállapítható, hogy a nemzetség-fő, a kenéz egyszersmint települési vállalkozó is volt. akinek a király tisztviselői egy darab erdőséget, vagy lakatlan földet adtak oly feltétellel,

hogyan azt saját atyafiságával betelepítse és aztán a telepések felett nem főbenjáró ügyekben maga és utódai bíraskodhassanak. Ez az úgynevezett kenézi jog eredete. Ahol az apróbb és nagyobb kenézések nagyobb számban vannak, mint Beregben, Máramarosban, Hunyadban, ott a kenézek maguknak, vajdát választanak, vagy a várispán nevez ki vajdát s ekkor már nem a kenézek, hanem a vajdák állanak összeköttetésben a királyi tisztviselőkkel. Míg a kenézség vagyoni tulajdon és így apáról fiúra szálló, addig a vajdaság személyes tisztség, mely nem örökölheto. A vajdák között az igazgatásuk alá tartozó kenézések száma, nagysága és gazdagsága szerint éppen olyan rang- és tekintélybeli különbség van, mint a kenézek között. Érdekes, hogy oláh vajdai tisztséget néha tősgyökeres magyarok is viselnek. A nagyobb területet igazgató vajda közel állott az ispánhoz és azért akárhányszor személy szerint magyar és nemes is volt.

A letelepült oláhok közül a királyok többeket egyes magánosoknak adományoznak. A püspökökön kívül a káptalanok, városok, sőt egyes hatalmasabb magánosok is kapnak királyi adományban ilyen telepes oláhokat. A magántulajdonba jutó oláhok száma más úton is növekszik. Egyes kenézeket és vajdákat a királyok nemesekké tesznek, nekik adván nemes birtokul azt a jószágot, amelyet eddig kenézi jogon bírtak. Természetesen az ilyen birtokokon lakó oláhok helyzete is megváltozik. A kenéz vagy vajda földesúrrá lesz, és így az oláhok az ő birtokán királyi szolgákból földesúri alattvalókká – jobbágyokká lettek.

A kenézeket azonban embereikkel együtt a király tisztviselői előszeretettel telepítették le a várjóságokra is. Itt már feladatuk nem erdőirtás és pásztorkodás, és azért a király nem is elégszik meg tőlük az ötvenedik juhval. A várjóságokon földművelővé lett oláhok nemcsak meghatározott fizetésekre, hanem a várak fenntartása végett „kézimunkára, sáncok ásására, favágásra és élelmiszerek behordására” is köteleztettek.

A XV. században a várjóságokra letelepített oláhság társadalmi és jogi helyzetében a mai Hunyad megye Hátszeg vidékén, továbbá Temes és Krassó vármegyék délkeleti részében igen nevezetes fejlődéssel találkozunk. Tehát kivétel nélkül olyan vidékeken, amelyeken át szokott a délkelet felől támadó török betörni az országba. E vidékeken az ország védelmi érdekei arra kényszerítették a királyi várak ispánjait, hogy a várjóságokon letelepített oláhokat fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. Miután mentől nagyobb számú olyan fegyverviselő emberre volt szükség, kikkel a vár parancsnoka feltétlenül rendelkezék, belevonják e szolgálatba azokat a kenézeket is, kik nem a várjóságokon voltak letelepedve,

hanem az *oláh földeknek* nevezett irtványokon. Így fejlődik ki külön-külön e vidékeken mindenik királyi vár körül egy oláh kerület, melyeket aztán V. László király, engedve a kerületek együttes kérelmének, egy közigazgatási egésszé egyesített. Ez az egyetlen oklevelesen igazolható adat arra vonatkozóan, hogy a középkorban a magyar állam területén volt közigazgatásilag egy külön román terület is.

Volt még a magyar állam területén egy-két olyan másik hely is, ahol a bevándorolt oláhságnak más volt a jogi helyzete, mint általában. Ilyen volt Fogaras vidéke. A magyar királyok az oláhországi és a moldovai vajdáknak Erdélyben hűbérül különböző jószágokat adományoztak és pedig azért, hogy ha ezek a vajdák kénytelenek lesznek székeiket elhagyni, legyen ahová meneküljenek és ahonnan a visszatérést megkísérelhessék. Ilyen hűbéres jószág volt Fogaras is, amelynek földén az oláhországi vajdák, mint hűbérurak a magok alattvalóiknak nemességet, úgynevezett boérságot adományoztak. Az így adományozott boérságokat a magyar király, vagy helytartói akkor is elismerték, vagy a szükséghez képest megerősítették, mikor a vár nem volt a vajdák birtokában. Hogy ezek a fogarasi boérok semmiben sem különböztek a többi várjószágokon lakó kenézektől, kitűnik abból a szabályrendeletből is, amelyet Tomori Pál várnagy 1508-ban az összes boérok és közoláhok egyetértésével alkotott.

A beköltözött román népelem viszonya a XIV. és XV. századbeli magyar állam politikai és gazdasági rendjéhez.

A XIV. és XV. században egyre sűrűbb csoportokban beköltöző oláhok általában nagyon nehezen illeszkednek bele az akkori magyar állam gazdasági, társadalmi és jogi kereteibe. Erre vonatkozóan jellemző adatokra akadunk az egykorú oklevelekben. Nagy Lajos király második erdélyi utazása után kiadott rendeletében annak előrebocsátása után, hogy Erdélyben nagyon elszaporodtak a gonosztevők, különösen az oláhok között, kiknek állapota rendezetlen, felhatalmazza a nemességet általában a gonosztevők, különösebben pedig az oláh gonosztevők kiirtására. A XIV. és XV. századból származó oklevelekből vett nagyszámú adat bizonyítja, hogy az oláh kenézek között igen sok erőszakoskodó ember volt. Számtalanszor megtörténik, hogy egymás házára törnek, felgyújtják és az értékesebb tárgyakat elrabolják. Emberölés, gyűjtogatás, idegen jószágon való prevarikálás napirenden van köztük. Az erdélyi püspök is több ízben panaszolja, hogy a püspöki és káptalani jószágokon lakó kenézek szántóföldeket, kaszálókat adogatnak el, mintha az övék volna, oláh alattvalóikat új terhekkel nyomorgatják.

De legérdekesebb világot vet az állandó lakhellyel bíró és földműveléssel foglalkozó régebbi magyar és szász lakosok és az újabban bevándorolt, félig nomád pásztorkodásból élő oláhság között való viszonyra az a szerződés, melyet ez időben Goblin püpek közbenjárására a Szeben vidékén lakó oláhok és a szászok kötöttek egymással és továbbá az a helyhatósági szabályzat, melyet a hét és két szász szék alkotott s a melyet Mátyás király 1464-ben erősített meg. Ez a szabályrendelet és a Goblin-féle szerződés beszédes emléke az erdélyi oláhság középkorbeli erkölcstörténetének. Kitűnik belőlök, hogy mennyire igaz a későbbi – XVI. és XVII. századbeli – erdélyi törvénykönyvnek, az „Approbata”-nak azon állítása, hogy az oláhok sok helyen majdnem nyilvánvaló erőszakkal élnek a többi nemzeteken és azok határain. Csekély fáradsággal egész halmazát lehetne a történeti adatoknak összeállítani annak bizonyítására, hogy az oláhokat első feltűnésök óta mindenütt úgy tekintették, mint rendbontó elemet. A középkori oláhság e jellemvonása azonban nem kizárólagosan oláh tulajdonság. Közös minden pásztorkodó félnomád néppel. A népeket a társadalmi, jogi, közművelődési és politikai intézmények hatása alakítja erkölcsi lényekké. Egy félig nomád nép körében pedig ilyen intézmények nem verhetnek gyökeret.

Ily módon lehet kimutatni oklevelek alapján az oláhok lassú, de folytonos térfoglalását a magyar állam keleti felének csaknem valamennyi vidékén, ahol ma oláhok laknak. Éppen így lehet a XIV. és XV. századbeli történeti források segítségével azt is kimutatni, hogy minden nagyobb népmozgalom után, melyet a Balkánon és a mai Románia területén az egyre gyakrabban ismétlődő török háborúk okoznak, miként keresnek a magyar állam keleti felében menedéket a kisebb nagyobb csoportokba verődött oláhok, akik gyakran huzamosabb ideig úgy élnek itt, mint a régebbi magyar és szász lakosság szabályozott társadalmi és gazdasági rendjét zavaró nyugtalan és mozgó népelem, amelyet a hatóságoknak szigorú rendszabályokkal és energikusabb eszközökkel kell rendhez szoktatni.

A dákoromán szellemű történetírás ezekben a megrendszabályozásokban kisebb-nagyobb román nemzeti forradalmak megtorlását látja, úgy tüntetvén fel e rendetlenségeket, kihágásokat, hatalmaskodásokat, fosztogatásokat és rablásokat, mint a leigázott románság kísérleteit a magyar iga lerázására és azért tud a középkorban a magyar állam területén annyi oláh nemzeti forradalomról, amelyekről a valóságos történelem semmit sem tud.

A fennebbi vázlatból megismerhető nagy vonásokban a román népelem hazánkba való költözésének folyamata, társadalmi, jogi és gazdasági helyzete feltűnésének első jelétől kezdve a XV. század végéig. Önkényt felvetődik az a kérdés,

hogy mekkora lehetett száma a mohácsi vész idején a hazánkba költözött románságnak? Nem sok idővel a mohácsi vész után Verancsicsnak egy erre vonatkozó adata és más egyéb adatok alapján állíthatjuk, hogy Erdélyben, ahol a XII. század első felében még nem volt román, a XVI. század elején, a mohácsi vész idején a lakosságnak már egy negyede volt a románság.

A román népelem Magyarországra való költözésének folyamata a XVI., XVII. és XVIII. században.

Még világosabb ez oláh bevándorlás képe és még több okleveles adat áll rendelkezésünkre az erdélyi fejedelemség korszakából, a XVI. és XVII. századból. A különféle török, tatár és kozák beütések miatt, de különösen azoknak a görögöknek állandó zsarolásai miatt, kik az ország jövedelmeinek bérlői voltak, a szegény oláh parasztság csapatonként szökött át az oláh vajdaságokból Erdélybe. „Birodalmunkból egynehány falvak szöktenek el a Nagyságod birodalmába – írja az oláhországi vajda 1668-ban Apafinak. – Némelyek Fogaras tartományába, némelyek Brassó tartományába, némelyek Szekesvárára és pedig nem egyéb latorságokért szöktenek el, hanem csak az adónak nehéz voltaért”. Az így beözönlő oláhság aztán elfoglalta a háborús viszontagságok következtében meggyérült magyar és szász lakosság helyét. Hogy miként ment végbe az oláhságnak a beköltözés folytán való fokozatos térfoglalása, arról ez időből számos fejedelmi oklevél, más közokirat és magánfeljegyzés tanuskodik.

A XVII. század végén az oláhok vallásos uniója érdekében buzgólkodó jezsuiták az oláhság számát Erdélyben 200,000-re becsülték. De ha fel is tesszük, hogy a jezsuiták számítása nem volt egészen pontos és az általuk számbavett oláhság számát 25%-al felemeljük, Erdély román lakossága ez időben úgy sem lehetett több 250,000-nél, tehát Erdély akkori 500,000 főnyi lakosságának éppen fele volt.

Hogy a román etnikum a magyar állam keleti felében beköltözés folytán alakult ki, még világosabbá teszi a románságnak XVIII. századbeli története. Annak a korszaknak a története, melyet a román történetírók az oláh vajdaságok történetében fanarióta korszaknak neveznek. E korszakban „lett aztán a román paraszt – írja egy román történetíró, Aricescu (Istoria revolutiunii romani de la 1821. Bucaresti. 1874. 4. lap) júhvá, melyet a „ciocoi” (így nevezték a jövevény és hamarosan úrrá lett görögöket) megnyírt, megfejt és végül megnyúzott. E fanarióta farkasoknak falánsága kényszerítette a parasztot, hogy vagy az erdőkbe menjen, vagy pedig tömegesen vándoroljon ki a Kárpátokon túlra”. Az oláhság beván-

dorlása ebben az időszakban oly nagy volt, kivált a Tisza-Marosszögét alkotó Bánságba, hogy a hatóságoknak a legkomolyabb gondokat okozta. Mikor a temesvári középponti telepítőbizottság erről azon hozzáadással tett Bécsbe jelentést, hogy még több csapat bevándorlására is kilátás van, onnan azt az utasítást kapta, hogy a bevándorlásra újabban jelentkező oláh csapatokat igyekezzék lebeszélni települő szándékukról. Sőt báró Penkler portai követet utasították is, hogy értesítse a portát a királyné azon óhajtásáról, hogy az elviselhetetlen zsarolások miatt hontalanná lett oláhokat legjobb lesz sérelmeik orvoslásának ígérete mellett visszahívni. Ez intézkedések és levelezések semmit sem használtak, mert a helyéből kimozdult oláhságot nem lehetett visszatérésre bírni. Így tehát a hatóságok kénytelenek voltak e menekülő oláhokat befogadni és nekik a karánsebesi, lugosi, oravicaí és mehádiai járásokban lakóhelyet adni. A következő évben újra szigorú rendelet jön Bécsből, hogy „a menekült oláhokat Temesvárnál errébb és a Bégánál tovább ne engedjék”.

A román írók elhallgatják, vagy nem akarják ismerni ezeket a tényeket és adatokat, melyek világossá teszik, hogy a román elem a magyar állam keleti felében nem volt őslakó, hanem századokon át tartó, kisebb-nagyobb csoportokban való bevándorlás útján szaporodott el. Makacsul ragaszkodnak a dáciai kontinuitáshoz, amely a legjobb esetben is csak többé-kevésbé valószínű elmélet lehet, mivel történeti adatokkal nem bizonyítható, de szemet húnynak a bevándorlás (incolatio) előtt, amely pedig történeti tényeken és bizonyítékokon alapuló valóság, amelynek lassú, de nyomon követhető és okleveles adatokkal bizonyítható lefolyása a valóságnak megfelelően meg is magyarázza, hogy miként jött létre a magyar állam keleti felében, a hajdani Dácia területén a román elemnek az a számbeli többsége, amelynek alapján most fegyverrel és durva erőszakkal akarják megcsinálni a Tiszáig terjedő Nagy-Romániát.

Az erdélyi fejedelmek kísérletet tesznek a románságnak protestáns hitre való térítésére és e kísérlet hatása a románság öntudatra ébredésére vonatkozóan.

A mohácsi vész, illetőleg az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása után a magyarországi románság állapotában is nagy változás áll be. Az erdélyi fejedelemség törvényhozása, közigazgatása és társadalma már nemcsak coercetiv úton igyekezett a románságot állandó társadalmi rendhez szoktatni, hanem kulturális eszközökkel is. Ennek az akkori uralkodó felfogás szerint más módja nem lehetett, mint a vallás és az egyházi szervezet útján való hatás. Az erdélyi fejedelmek és

az erdélyi törvényhozás legfőbb akadályát annak, hogy az oláhság nem akar az erdélyi jogi és társadalmi rendhez alkalmazkodni s a míveltebb életmódhoz szokni, abban találták, hogy azok igen szoros szellemi, érzelmbeli és erkölcsi viszonyban élnek az oláh vajdaságokban lakó testvéreikkel. Ebből az érzelmi és szellemi légkörből akarták kivonni őket. Erre a legalkalmasabb eszközül a románság protestáns hitre való térítése kínálkozott. Már az 1566-ban Nagyszebenben tartott országgyűlés végzéseinek 36. cikkelye bizonyítja, hogy az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása után csakhamar megkezdődött a protestáns hitre való térítés munkája a románok között.

Nagyobb hatással és hatásosabb eszközökkel ezen a téren Bethlen Gábor lépett fel, akit hasonló buzgalommal a két Rákóczi követett. Az erdélyi fejedelmek e térítői munkásságának a románság nemzeti öntudatra ébredését illetően igen nagy hatása volt, amennyiben okozója lett egy román nyelvű egyházi irodalom keletkezésének és annak, hogy a román nyelv az isteni tiszteletben az eddig kizárólagosan uralkodott bolgár-szláv nyelvverseny társául lépett fel. A gör.-keleti román egyház liturgiájába a románság nemzeti nyelvét, az erdélyi protestáns fejedelmek e térítői munkássága vitte be. Baritius „Istoria Transilvaniei” című művében (I. k. 4. l.) azt mondja, „arról, hogy a gör.-keleti román klérus Erdélyben a reformációig valamelyes politikai szerepet játszott volna, nem tudunk semmit”. Ebben meglehetősen igazsága van, mert a gör.-keleti román papságot a művelődés útja felé az az irányítás terelte, amely az erdélyi fejedelmek e térítői munkásságának volt eredménye. Ez a mozgalom volt megteremtője annak a szellemi és érzelmi állapotnak, a mely hivatva volt az erdélyi oláhság nyers tömegét román néppé átalakítani.

Az erdélyi fejedelmek e törekvése hajótörést szenvedett a bizantin-szláv szellemi légkörben fölnevelkedett gör.-keleti román papság sajátos passzív ellenállásán, melyet az oláh vajdaságokból bevándorló néptömegeknek és papoknak magukkal hozott eszme- és érzelmi világa kiapadhatatlan forrásként táplált. Az sem lehetetlen, hogy a protestantizmus a maga erkölcsi puritanizmusával és egy kissé rideg racionalizmusával nem volt arra elég alkalmas, hogy ezt az impresszionista és misztikus álmodozásokra hajlandó népet kiragadjon a bizánci kultusz erős hatása alól. Egyszóval, a reformációnak éppen úgy nem volt szerencséje a latin faj e keletre szakadt ágánál, mint a nyugati latin eredetű népek között. Mindössze is csak annyit tudtak elérni, hogy munkásságuk a románok között egy nagy és tartós kulturális mozgalom előidézője lett, felszabadítván azt a bizantin-szláv szellem zsarnoki nyomása alól és megadván neki a lökést a nemzeti irányban való művelődésre.

A magyarországi románság vallásos uniójának hatása a románság nemzeti öntudatának további kifejlődésére.

Erdély 1691 után a leopoldi diploma elfogadásával a magyar királyság jogán a Habsburg-ház birtokába került. A bécsi államférfiak ez időben a Habsburg-ház uralmának egyik legfőbb biztosítékául a birodalomban lakó népek katolikus hitben való vallásos egységét tekintették. Erdélyben ennek nagy akadálya volt az, hogy a leopoldi diploma határozottan biztosította, hogy a bevett vallások dolgában újítás nem fog történni. A leopoldi diploma biztosította ugyan az erdélyi rendeket, hogy a bevett vallások dolgában nem fog semmi újítás történni, de arról nem szólt semmit, hogy mi történjék a románok nem recipiált görög-keleti vallásával ?

Az oláhok vallásos uniója a leopoldi diploma életbe léptetése után csakhamar végre is hajtattott. A románságnak több mint fele Rómával egyesült. Ennek az egyesülésnek a román nemzeti törekvések és politikai vágyakozások fejlődésére igen nagy hatása volt. A Rómával való érintkezés egyre erősebbé tette a katolikussá tett román papságban és az abból kisarjadó román értelmiségben a római eredet eddig csak homályosan élt tudatát és nagyban hozzájárult a dákoromán elmélet és latin öntudat kifejlesztéséhez.

E tekintetben a pálma Klein, vagy romános nevén Micu Innocentiust illeti, ki püspöki székét 1729-ben foglalta el. Az ő buzgólkodásának volt eredménye, hogy a pápa a gör.-kat. román papjelölteket befogadta a római propaganda de fide kollégiumba. A későbbi dákoromán szellemű nyelvészkedés és történetírás megalapítói: Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel ez intézetben tanultak. Püspöki jövedelmének nagy részét a balázsfalvi kolostor és iskola alapítására fordította. Ez iskolából került ki az a fiatalabb papi nemzedék, amely az ő nemzetiségi és politikai eszméinek lett örököse.

Klein Innocentius püspökségének csak első négy évében nyolc folyamodást adott be III. Károly őfelségéhez és ugyanennyit Mária Terézia uralkodásának első öt évében is. Első folyamodásaiban egyháza és papjai számára inkább csak egyházpolitikai természetű jogokat és kiváltságokat kért. Legutolsó folyamodásaiban azonban már a románság számára felekezeti különbség nélkül politikai és nemzeti jogokat is.

Követelései közül a román nemzetiség-politikai törekvések fejlődésének szempontjából a következők érdemlik meg a felemlítést:

A román nemzetiségű nemeseknek joguk legyen mint románoknak és nem csupán mint magyar nemeseknek az ország legfőbb hivatalaira emelkedni. A fogarasi, kövári főkapitányságokat, valamint a hunyadmegyei főispánságot csakis ilyen román

nemes emberekkel töltsék be, továbbá a királyi táblánál három bírói szék ilyen román nemzetiségű nemesek számára legyen fenntartva és az országgyűlésnek három világi és három egyházi román nemzetiségű tagja, mint regalista (a király által meghívott országgyűlési tag) a püspök javaslata alapján nevezessék ki.

Íme, első alakjában az a későbbi román nemzetiség-politikai követelés, hogy az országnak román többség által lakott részeiben román adminisztráció legyen és hogy a hivatalokban a románok számuk arányának megfelelően alkalmaztassanak és képviselők a törvényhozásban is ez arálynak megfelelő legyen.

Klein Innocentius e zaklató kérelmezéseinek rá nézve az a kellemetlen eredménye lett, hogy Bécsben tudtára adták, hogy nagyon célszerű lenne, ha az ország nyugalmanak érdekében püspöki székéről lemondana. Klein e tanácsot megfogadta és 1744-ben Rómába költözött. Klein Innocentius megbukott, de eszméit és törekvéseit mintegy örökségül hagyta papságára, amely nemcsak megőrizte azokat, hanem ápolta és tovább is fejlesztette.

Mária Terézia, II. József politikai és társadalmi reformjainak hatása.

A vallásos unió hatásán kívül más politikai és társadalmi körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy a román nemzetiség-politikai törekvések a XVIII. század második felében határozottabb alakot öltsenek.

Ilyen, egyik nevezetesebb indító oka volt e törekvés kifejlődésének az erdélyi határőrség felállítása is. A határőri intézmény többoldalú művelődési, társadalmi és gazdasági hatásának eredményeképpen a határőrökben az erdélyi románságnak egy vagyonosabb és műveltebb rétege keletkezett, amely az erdélyi románságnak számszerint mintegy harmadát foglalta magában. E román határőrökben e hatások következtében a faji és nemzeti öntudat is kezd emelkedni. A katonai kormányzat, hogy bennök a katonai erényeket kifejleszthesse, készakarva emlékeztette arra, hogy a dicső rómaiak ivadékai. A román határőrezredekben a román származású tisztek egyre számosabbak lettek. E tisztek lelkében a dinasztikus érzelm mellett rövid idő múlva helyet találnak azok a román nemzetiségi törekvések is, melyeket a román értelmiségben Klein Innocentius ébresztett fel sűrűn ismételt kérvényeivel. Nyilvánvaló bizonyossága ennek az, hogy 1791-ben a két román határőrezred tisztjei is kérvényeznek II. Leopold őfelségénél, hogy Erdély törvényhozása iktassa be a román népet negyedik

törvényes nemzetül Erdély nagyfejedelemségének törvénykönyvébe. E kérvényt aláíró tisztek egyike Sinkai kapitány a dákoromán történetírás megalapítójának, Sinkai Gergelynek volt testvéröccse.

Nagyban előmozdította az erdélyi románságnak nemzeti öntudatra való ébredését és politikai törekvéseinek kifejlődését a jobbágyságnak Mária Terézia által megindított reformja is, főleg pedig a II. József császár által életbeléptetett politikai, jogi és társadalmi intézkedések. Ezek között ebben az irányban a legnagyobb hatása volt a román parasztságnak 1784-ben elrendelt katonai célból való összeírása. A jobbágyság reformját és a katonai összeírást II. József azért sürgette, hogy vele a magyar nemesség ellenállását megtörje. A jobbágyság reformjának és a katonai összeírásnak körülményeiből a román papság s vele együtt a nép értelmesebb része előtt is világossá lett a császár és a magyar nemesség között fennforgó ellentét s így köztük csakhamar az a hit keletkezett, hogy a császár a magyar nemesség ellen folytatott küzdelmében szívesen fogadja a román népnek, mint szövetségesnek támogatását.

Az erdélyi románság a tervbevert népszámlálással összefüggő általános összeírást is úgy tekintette, mint bevezetést ahhoz, hogy a jobbágyi állapotból áttétessék a katonai állapotba. Ez intézkedések következtében a román nép erős forrongásba jött. Izgatottsága oly fokra hágott, hogy mint Hunyad megye 1784 augusztusában jelentette, ha a baj orvoslásáról még idejekorán nem gondoskodnak, elég csak egy kis szikra, hogy nagy tűzvész támadjon.

Ez a nagy tűzvész még ugyanebben az évben kitört Hora lázadásával. Horának, a román népben gyökeret vert ama hitre támaszkodva, hogy a császár a magyar nemességgel folytatott politikai küzdelmében szívesen fogadja a románok szövetségét, sikerült elhitetnie a román parasztsággal, hogy őt egyenesen József császár hatalmazta fel a magyar nemességnek, tervei ez ellenzőinek, kiirtására.

A Hora-lázadás egyszerű parasztlázadás volt. Nem politikai, hanem csak társadalmi kitörés, amelyből azonban nem hiányoztak a nemzetiségi és politikai motívumok sem, amelyeket e mozgalomba azok a román papok vittek bele, akik abban szerepet játszottak. A lázadás leveretése után végzett törvényes vizsgálatok megállapították, hogy azon panaszokat és kérvényeket, amelyeket e mozgalommal kapcsolatban a román jobbágyok a hatóságokhoz beadtak, a mozgalomhoz csatlakozott román, elsősorban pedig görög-keleti papok szerkesztették, kik e beadványokban gyakran hivatkoztak fenyegetőleg az oroszokra. E körülmény miatt az egykorú magyar hivatalos egyéniségek közül többen hitték, hogy az egész lázadást kívülről orosz kezek szítogatták. Ez iratokból az is kitűnik, hogy ezek a papok egyáltalán nem voltak tájéko-

zatlanok abban, hogy minő vágyak jelentkeztek ebben az időben a görög-keleti vallású balkáni népek között. Az 1774-ki kucsuk-kainardzsi béke Oroszországot tette a török birodalomban élő keresztények védőjévé. Az erdélyi görög-keleti román papok nem éltek ugyan a török szultán birodalmában, de érezték, hogy testestől-lelkestől a keleti orthodoxiához tartoznak s hogy azzal szellemi közösségben élnek.

Hogy az erdélyi románság lelkében e nemzetiség-politikai törekvések határozottabb alakot öltsenek, még egy ugyanezen forrásból fakadó, de más irányból jövő hatás is hozzájárult. II. József császár 1784 július 3-án adta ki azt a nevezetes rendeletét, mellyel az erdélyi három nemzetet, mint politikai és közjogi faktort megszüntette. A császár ez intézkedése azonban nem érte el célját, mert az erdélyi magyar nemesség ellenállását vele nem törhette meg és még kevésbé sikerült vele a külön egységes *erdélyi nemzet* megalakulását előmozdítani.

II. József császár uralkodásának utolsó éveiben a császár egyik Beyschlag nevű politikai tanácsadójának az jutott eszébe, hogy Erdély régi alkotmányát minden nagyobb rázkódtatás nélkül úgy lehetne sarkaiból kiforgatni, ha visszatérve Erdély régi közjogi alapjára, nemcsak visszaállítanák a három régi nemzetet, hanem azonfelül a románságot Erdély negyedik törvényes nemzetéül illesztenék be az ország alkotmányába. Erre vonatkozó tervét a császár elé terjesztette. Nem lett ugyan belőle semmi, de csakhamar tudomására jutott a régi három nemzet rendének, akik felháborodással értesültek róla, mert benne a Klein Innocentius-féle régebbi követelések felélesztését látták.

A Supplex libellus valachorum.

Míg a XVI. és XVII. században az erdélyi fejedelmeknek az a kísérlete, hogy az erdélyi románságot a protestáns hitre térítve, nyerjék meg a művelődésnek, továbbá az állami és társadalmi életben való aktív közreműködésnek, – megindítója volt annak a szellemi és érzelmi állapotnak, amely hivatva volt az erdélyi oláhság nyers tömegét öntudatos román néppé átalakítani, addig a vallásos unio, a Rómával való hitbeli egyesülés a nyers tömegből néppé lett erdélyi románságot legalább papságában és egyre szaporodó értelmi osztályában öntudatos román nemzetté tette és lelkét olyan vágyakkal és törekvésekkel töltötte el, amelyeknek határozott céljuk volt ezt a vágyban és érzelemben élő nemzeti öntudatot közjogi s politikai formákkal és törvényes biztosítékokkal ellátva, élő valósággá tenni az Erdély negyedik törvényes nemzetét alkotandó román nemzetben.

Ez a törekvés határozott formát öltve, a nemzeti öntudatra ébredt erdélyi románság politikai programjaképpen abban a *Supplex libellus valachorumnak* nevezett kérelemben jutott kifejezésre, melyet Bob János balázsfalvi gör.-katolikus és Adamovics Gheraszim nagyszebeni gör.-keleti román püspökök az 1791-iki erdélyi országgyűlést megelőzően terjesztettek II. Leopold őfelsége elé. Ezt a könyörgő-levelet aztán Őfelsége tárgyalás végett leküldötte az erdélyi országgyűléshez.

E könyörgő-levél politikai követeléseai a következők voltak:

1. A román nemzetre vonatkozó és minden törvényes alapot nélkülöző *csak megtűrt, befogadott, nem recipiált* kifejezéseket, mint méltatlan sértéseket, töröljék a törvénykönyvekből;

2. az oláh nemzet a rendek sorában kapja vissza újra azt a helyet, amely őt az 1437-iki kolozsmonostori oklevél értelmében megilleti;

3. a nemzet papsága, tekintet nélkül arra, hogy egyesült-e vagy nem, ugyanazon jogokkal bírjon, mint a többi nemzetek papsága;

4. a tisztviselők és az országgyűlési követek választásánál a román nemzet számának megfelelő arányban vétessék tekintetbe;

5. azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, melyekben a román nemzet többségben van, román neveket adjanak, a vegyes lakosságúak pedig román és magyar, vagy román és szász nevet kapjanak, vagy pedig minden nemzeti elnevezés elhagyásával, nevüket vegyék egyszerűen csak a bennök levő várakról vagy folyókról. A fejedelemség minden lakosa vallás- és nemzetiségi különbség nélkül ugyanazon szabadságokat és kiváltságokat élvezze és ezek egyúttal a közterheket saját teljesítőképességeik arányában viseljék.

A kérelmezők azt mondják, hogy Őfelségétől nem kérnek egyebet, mint azt, hogy a román nemzetnek adja vissza azokat a jogokat, melyeket az előző századokban nem valamely törvényes hatalom, hanem az idők mostohasága következtében veszített el. E jogokat nemzetök számára tehát történeti alapon kérik. A történeti alapot pedig Anonymus elbeszélése adta meg. Egyenesen hivatkoznak is e kérvényben Béla király névtelen jegyzőjére, kinek előadása alapján mindenekelőtt azt állapítják meg, hogy a román nemzet Erdély összes nemzetei között a legrégebb, mert Traján gyarmatosainak egyenes leszármazottja és hogy a magyarok bejöveteléig saját kebeléből választott fejedelmei alatt élt.

A *Supplex libellus valachorum*-ot Méhes erdélyi udvari kancelláriai tanácsos fogalmazta ugyan, de az ő sugalmazója Sinkai Gergely volt. Sinkai szolgáltatta e kérés megokolásá-

hoz a felhasznált történeti és jogi adatokat. Sinkai egész elméletének alapjául pedig Anonymus már ismertetett elbeszélése szolgált. Így lett a középkori magyar szerzetes és magyar királyi udvari jegyző a román nemzeti törekvéseknek, a románság nemzeti eszménye kifejlődésének önkénytelenül egyik legnagyobb hatású előmozdítójává.

Sinkai Gergely, Maior Péter és Klein Sámuel történeti és filológiai munkássága tudományos alapja lesz a további nagyromán törekvéseknek.

Hogy Sinkai Gergely, Maior Péter, Klein Sámuel a dákoromán történetírás és nyelvészkedés megalapítói a római propaganda de fide kollégiumában tanultak, amelybe az erdélyi gör. katolikus román teológusok befogadását a pápánál Klein Innocentius eszközölte ki, már említettük. Ők hárman voltak a latin eredet és a dáciai kontinuitásnak a filológia és történettudomány segítségével való tudományos megalapozói.

Az elsőt, Sinkait, a román történetírás atyjának, főművét, a „Cronica Românilor”-t, pedig a román történetírás bibliájának nevezik a román irodalomtörténetírók. Sinkai e főműve a XIX. század közepéig csak kéziratban volt ismeretes. Sinkai kézírata alapján írta meg Maior Péter a XIX. század első évtizedében a maga román történetét.

Sinkai és Maior Péter a magyar állam keleti felének a honfoglaló magyarok által való meghódítására vonatkozóan Anonymus elbeszélését nemcsak egész teljességében magukévá tették, hanem politikai céljaik érdekében el is ferdítették. Anonymus szerint a Tisza-Marósszögben uralkodó Glad bolgár fejedelem, a Biharban uralkodó Mén Marót pedig kazár herceg volt. Sinkai és Maior Péter azonban egyszerűen mind a kettőből román fejedelmet csinálnak. Anonymus szerint Gelu országát szlávok és vlachok lakják. Sinkai és Maior Péter pedig a szlávokat Gelu birodalmából egyszerűen elsikkasztják és azt teljesen egységes etnikumú román fejedelemséggé teszik. Anonymus szerint a magyarok mind a három fejedelmet fegyverrel győzik le, de aztán szövetséget kötnek népökkel. Sinkai és Maior Péter szerint a magyarok a románokat nem fegyverrel győzik le. Gelut ugyan Tuhutum vitézei megölik, de a románok Tuhutumnak önként hódolnak meg és fejedelmökké választják. Helyzetökben e meghódolás következtében csak annyi változás állott be, hogy most politikailag Tuhutumnak voltak alávetve, előbb pedig Gelunak, anélkül, hogy Árpádnak, illetőleg a magyaroknak is alávetettjeik lettek volna. Nemzeti különállásukat megtartották egészen addig, míg Szent István le nem győzte az ifjabbik Gyulát, aki éppen

úgy a románok fejedelme volt, mint Tuhutum. Az egész Erdély ez időben különben sem tartozott a magyarok uralma alá, mert déli határainál teljesen független és szabad román hercegségek voltak. Fogaras, Omlás stb.

Sinkai ez elméletének nemzetiség-politikai szempontból a következő figyelemreméltó tételei vannak: *a)* a románok Erdélyben, a hajdani Dácia földjén, mint Traján császár legionáriusainak és colonusainak egyenes leszármazottjai, őslakók, *b)* a magyarok nem fegyverrel hódították meg a románokat, hanem velők, mint egyenlő féllel szövetségre léptek, *c)* később a magyarok, nem tartván meg a szerződést, a románokat jogaiktól megfosztották és leigázták. Mindezekből önként és logikailag következik, hogy a magyarok Erdélynek, a hajdani Dácia földjének csak bitorlói szemben az őslakó román néppel és nem jogos birtokosai. Az igazi jogos birtokos e földön a román nemzet.

Az irredentizmus Sinkainál és Maior Péternél csak mint célzat, csak mint sejthető vágyakozás van kifejezve. Amit Sinkai és Maior helyzetöknél fogva nem mondhattak ki nyíltan, kimondották későbbi tanítványaik közül azok, kiket, az oláh vajdaságok polgárai lévén, helyzetök nem kényszerített célzataik és érzéseik óvatos elhallgatására. Nyíltan kifejezte ezt már a múlt század negyvenes éveiben (1843-ban) Kogalniceanu Mihály azon előadásában, amellyel a jasi-i Academia Mihaileanan tanítását megkezdette. Részletesen kifejtette pedig egy másik tanítványa, Balcescu Miklós a múlt század ötvenes éveiben Mihály vajdáról, az irredentizmus ez állítólagos történeti hősről írott könyvében.

Anonymus hitelességének vizsgálata.

Miután a román nemzeti ideál jogtörténeti alapját Sinkai és követői Anonymusnak, Béla király névtelen jegyzőjének már ismertetett elbeszéléséből vették, nem lesz fölösleges röviden Anonymus történetírói hitelességével is foglalkozni.

Anonymus, mint már mondtuk, a magyar történeti források kritikusainak újabban teljesen egyező véleménye szerint III. Béla király udvari jegyzője volt. Anonymus a honfoglalásnak nem való történetét írta meg, hanem hazafias és lelkes fantáziával annak hőskölteményét, amolyan Wahrheit und Dichtung-féle valamit. Olyanféle époszt, mint aminőt a dákoromán történetírók a román nemzet megalakulásáról és továbbfejlődéséről írtak. Anonymus célzatos történetíró. Nyíltan kifejezett célzata: a honfoglaló magyarokat úgy tüntetni fel, mint a legvitézebb népet, amely egyedül méltó arra, hogy a többi népeken uralkodjék. Ha Magyarország lakatlan, vagy

csak gyér népességű ország is lett volna, nem lett volna valami nagy dicsőség annak elfoglalása. Ezért népesíti be aztán a lelkes magyarságú jegyző az országot különböző, történelmileg sohasem létezett fejedelmekkel és népekkel, akiknek mindenikén fényes győzelmet aratnak a magyarok.

Anonymusnak másik jellemző tulajdonsága, hogy a maga korabeli dolgokat, szokásokat és eseményeket szereti visszahelyezni a honfoglalás korába. Ennek legfényesebb bizonyítéka az a szerep, amelyet nála az ország meghódításában a kúnok játszanak, holott a kúnoknak a honfoglalás idejében semmi szerepök sem volt Magyarországon.

Anonymussal foglalkozva, úgy a dáciai kontinuitás hívei, mint ellenzői egyaránt megfélekedtek arról, hogy szerinte Gelu nemcsak a vlachok, hanem a szlávok fejedelme is volt. Kivétel nélkül mindig csak a románokról beszélnek, mintha Anonymus a szlávokról egyáltalában meg sem emlékezett volna, pedig ez nagyon fontos körülmény Anonymus e helyének értelmezése szempontjából.

Anonymusnak tudomása volt arról, hogy az Erdélybe behatoló magyarság ott szláv lakosságra talált. Hogy kelet felé a szlávokat a vlachok társaságában szerepeltesse a honfoglalás idejében, arra őt, mint III. Béla király jegyzőjét azon körülményen kívül, hogy Erdélyben az ő idejében még laktak szlávok és már vlachok is voltak, egy, a Balkánon éppen az ő idejében történt nevezetes esemény bírhatta rá. Ekkor történt ugyanis, hogy a Haemusban lakó vlachok Angelos Izsák görög császár ellen fellázadtak és a bolgárok társaságában, a kúnok segítségével III. Béla király uralkodásának utolsó éveiben megalapították a második bulgar-vlach birodalmat. Miután a Balkán-félsziget akkori politikai állapota és etnikai viszonyai már csak a görög császárokkal viselt magyar háborúk következtében is előtte ismeretesebbek voltak, mi volt természetesebb, mint az, hogy a Tisza-Marosszögbe bolgárokat, Erdélybe pedig a szlávok közé vlachokat helyezzen, amely utóbbiak éppen ekkor kezdettek a már teljesen elszlávosodott bolgárokkal együtt nevezetesebb szerepet játszani s akiket ezért legyőzni nem csekély dicsősége volt a honfoglaló magyaroknak.

Jonescu Gion román történetíró „*Kogalniceanu és Bukovina elrablása*” című tanulmányában elbeszéli Kogalniceanuval való utolsó találkozását. Ez alkalommal a magyarokról és azon szenvedésekről lévén szó, melyeket a magyarországi románok kénytelenek voltak a magyaroktól elszenvedni, Kogalniceanu így kiáltott fel: „Az ország, melyet Balcescu megénekelt (Erdély) s amelyben Sinkai vérkönnyeket sírva, írta meg fajunk nemes hivatásának oklevelét, az ország, mely ezer év leforgása alatt román maradt, amely felett elviharzott és megállott mindaz, amit Ázsia a legbarbárabbat és legszörnyűbbet

Európára dobott – ez az ország nincs másra rendelve, mint-hogy román legyen.” Azt hiszem, hogy a dáciai kontinuitáson felépült Sinkai-féle történetírásról a fennebbiekben sikerült kimutatnom, hogy részint tudatlanságból származó jóhiszemű félreértésen, részben pedig szándékos hamisításon épült fel, és hogy ennek következtében a román faj nemes hivatásának oklevele, Sinkai tanítása nem egyéb, mint hamis oklevél.

A román nemzeti törekvéseknek első harciasabb fellépése.

Klein Innocentius egyik utóda, Áron Péter balázsfalvi gör.-kat. püspök 1754-ben megalapította a balázsfalvi gimnáziumot, amely idő folytán bölcsészeti tanfolyammal is ellátott archigimnáziummá bővült ki. Ez az iskola a XIX. század második negyedében a balázsfalvi gör.-kat teológiai szemináriummal egyetemben valóságos román művelődési központtá lett Erdélyben, amelyet 1825 után saját felekezetű tanintézet hiányában a görög-keleti vallású románok fiai is egyre sűrűbben látogattak. Azonkívül ez időben már számos román ifjú látogatta az erdélyi magyar felsőbb iskolákat is, különösen a kolozsvári kir. liceumot. 1831-ben egyszerre hét olyan román ifjú lépett be a balázsfalvi teológiai szemináriumba, akik a kolozsvári kir. liceumban végezték a bölcsészeti tanfolyamot. Ezek az ifjak a teológiai tanulmányoktól fennmaradt idejüket a román nyelvnek és történelemnek Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel szellemében való tanulmányozásával töltötték. Így ébredesz és bontakozik ki mind teljesebben a balázsfalvi iskolában a román nemzeti szellem.

A román nemzetiségi törekvések teljesebb kialakulása és harciasabb fellépése a XIX. század negyedik évtizedében kezdődik. A kiinduló pontot a magyarországi és erdélyi törvényhozásoknak az a törekvése szolgáltatta, hogy a magyar nyelvet az addig használt latin nyelv helyett az ország hivatalos nyelvévé tegyék.

Erdélyben az 1837-ki és következő országgyűléseken a szász követek foglalnak állást a magyar nemzeti törekvések ellen. A szászok azonban nem elégedtek meg a parlamentáris küzdelmekkel, hanem irodalmi téren is tovább folytatták a harcot. E téren a pálma kétségtelenül Roth István Lajost illeti, kinek 1842-ben kiadott „Der Sprachkampf in Siebenbürgen” című brosuráját úgy tekinthetjük, mint típusát és összefoglalását a szászok összes idevonatkozó vádjainak. A román értelmiség németül értő része nemcsak Roth e röpiratából, hanem a szász hírlapok polemizáló cikkeiből is tudomást szerzett erről a harcról és magára vonatkozóan levonta belőlük az alkalmazható követeléseket.

Az 1841-ki erdélyi országgyűlésen elfogadott magyar

nyelvi törvényjavaslat kimondotta, hogy tíz éves határidő letelte után – az evang. szász egyház kivételével – a többi nem magyar nyelvű egyházak tartoznak az anyakönyvek vezetésében és a hatóságokkal való érintkezésben a magyar nyelvet használni és hogy az iskolai oktatás nyelve is a magyar legyen. A balázsfalvi káptalan egy, Krajnik Simon prépost és Mánfi István konzisztoriumi jegyző által aláírt kérelemben tiltakozott a magyar nyelvnek ilyen irányú és mértékű kötelezővé tétele ellen s azt Lemény püspök útján az 1843-iki, országgyűlésen akarta benyújtatni és tervbe vette azt is, hogy közreműködésre a nagyszebeni gör.-keleti püspököt is felszólítja.

A román tanulói ifjúság szerepe a XIX. század negyvenes éveinek román nemzetiségi mozgalmaiban.

A balázsfalvi gör.-kath. papság körében, de különösen a balázsfalvi liceum tanárai között a negyvenes évek kezdetén az eddiginél is erősebb román nemzetiségi szellem kap lábra és pedig elsősorban *Barnutiu* Simon és *Cipariu* Timotheus hatása folytán. A Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel által alapított tudományos és irodalmi iskolának ők voltak újszervezői és tovább fejlesztői. Cipariu tudományos, Barnutiu pedig politikai tekintetben gyakorolt nagyobb, sőt mondhatni végzetes hatást a magyarországi románság nemzetiség-politikai törekvéseire.

Annak a szellemnek, melyet Barnutiu honosított meg a balázsfalvi iskolában, megvolt a maga fegyelembontó hatása az iskolai életben is. 1843-ban a husvétii lábmosságkor a kirendelt papnövendékek megtagadták a püspöknek az engedelmességet. Ezért a püspök őket kizárta az intézetből. A kizárt papnövendékeket azonban nemcsak Barnutiu és vele egy elvi állásponton levő tanártársai vették pártfogásukba, hanem Krajnik Simon prépost is. Ennek hosszú pörösködés lett az eredménye, amely azzal végződött, hogy Őfelsége 1845-ben királyi rendelettel nemcsak az 1843-ban kizárt, de a püspöktől újra visszafogadott papnövendékeket zárta ki végleg az intézetből, hanem Krajnik Simon prépostot is, mint aki az iskolai lázadás élére állott, hivatalából letette és minden javadalmazásától megfosztotta. Barnutiu Simont pedig más négy tanártársával egyetemben tanári tisztéből letette és ellenszegülés esetén ellenök karhatalom alkalmazását is elrendelte.

E rendelet végrehajtása után a tanárok közül Barnutiu és Boer Demeter Nagyszebenbe mentek jogot tanulni, a többiek pedig Marosvásárhelyre mentek a kir. táblához joggyakorlatra. A kizárt papnövendékek legnagyobb része pedig a kolozsvári kir. liceumban folytatta tanulmányait. A kizárt pap-

növendékek névsora túlnyomó többségében olyan neveket tartalmazott, amelyeknek majdnem mindenikét megtaláljuk az 1848/9-ki román mozgalmak főbb szerepvivői között.

Nagyon érdekes kérdés: minő volt ebben az időben azon román ifjak szelleme, akik a kolozsvári kir. liceumban tanultak? Klasszikus tanu e tekintetben Popea Miklós, később karánsebesi gör.-keleti román püspök, ki ez időben maga is a kolozsvári kir. liceumban tanult. Saguna érsek Emlékiratainak kiadásában azt mondja, hogy ez időszak Kolozsváron a román tanuló ifjúságnak valóságos fénykora volt. Ez ifjak magyar tanuló társaik példáját követve, iskolán kívül való továbbképzésük érdekében román önképző- és olvasókört alakítottak és egy írott lapot adtak ki. Az írott lapot maga Popea Miklós és a balázsfalvi iskolából kizárt Pap Sándor, aki később Papiu Ilarianu néven nagy szerepet játszott az irredentista mozgalmakban, szerkesztették. Ha a magyar ifjúság – írja Baritiu „Istoria Transilvaniei” című könyvében – mártíroknak tekintette Lovassyt, Kossuthot és a többi, akik szenvedtek azért, mert századuk eszméit magokévá tették, ha a magyar ifjúság áhitattal hallgatta és szívta magába Szász Károly és Dósa tanárok előadásait, a román ifjúság sem volt süket ez időben. Ő is hallgatta és magába szívta az új eszméket éppen úgy, mint a magyar. 1830–1845 között a kolozsvári kir. liceumban és a nagyváradi jogakadémián 100 s talán még több román ifjú is volt, kik nem tagadták meg nemzetiségüket. Ezeknek egy része Marosvásárhelyre ment joggyakorlatra, mások meg a balázsfalvi papi szemináriumba léptek be. Azok az ifjak, kik Balázsfalvára a magyar intézetekből mentek, magokkal hozták azt az ellenzéki szellemet, melyet a megyei gyűléseken szívtak magukba. A balázsfalvi szemináriumba is beférkőztek az olyan könyvek, mint Széchenyi „Hitel”-je, Wesselényi „Balítéletek”-je és Bölöni Farkas Sándor „Északamerikai utazása” s a többi politikai tartalmú s éppen azért tiltott könyvek. Majd pedig 1836 óta az „Erdélyi Híradó” és azok számára, akik németül is tudtak, a „Siebenbürger Wochenblatt” és a „Blätter für Geist”, amely utóbbiak keményen támadták az elnyomó magyarizmust és végül 1838 után ez ifjúság román lapot is kezdett olvasni.”

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a magyarországi romanizmus történetében valóságos fordulópontot alkot a Baritiu György által szerkesztett „Gazetta de Transilvania”-nak megindítása 1838-ban. Amint terjedt ez időben a románság körében az írni-olvasni tudás, úgy nőtt hatása e lapnak is. Nincs ez idő óta a román nemzetiségi mozgalomnak egyetlen mozzanata, melyet le nem lehetne olvasni a „Gazetta de Transilvania” hasábjairól.

A román püspökök szerepe e korszak mozgalmaiban.

Tévedés volna azt hinni, hogy a román püspökök ez időben hűtlenek lettek volna Klein Innocentius politikai és nemzeti-ségi hagyományaihoz és megszűntek volna Erdély akkori alkotmányos rendszerének keretében törvényes úton sürgetni a románság nemzetiségi követeléseinek érvényesítését. Az 1841-ki országgyűléshez Leményi balázsfalvi gör.-kath. és Móga nagy-szebeni gör.-kel. román püspökök egy közös kérvényt adtak be, amelyben azt sürgették, hogy a románok politikai és polgári jogokat nyerjenek a Királyföldön. Oka annak, hogy a püspökök a románságot csak a szászok által lakott Királyföldön akarták politikai és polgári jogokhoz juttatni, az volt, mert azt hitték, hogy ez nekik a szászok és a magyarok között egyre feszültebbé levő viszony következtében inkább sikerülhet, mint az egész Erdélyre vonatkozóan. Reményeikben csalatkoztak, mert a magyar és székely rendeknek egyáltalán semmi kedvök sem volt a románsággal a szászok ellen szövetkezni.

A román nép viszonya e mozgalmakhoz.

Ezek a román nemzetiségi mozgolódások azonban nemcsak a román papságra és a világi értelmiségre voltak hatással, hanem magára a román nép nagy tömegére is, éppen a jobbagyságon alapuló társadalmi és gazdasági rendszer nyomása következtében, hiszen a jobbagyokat annyira érdeklő úrbér rendezése ezidőben állandóan napirenden volt. Időnként a román nép tömegében bizonyos ideges mozgolódás volt észlelhető.

Ez ideges mozgolódás egyik motívuma kívülről hatott. Az oroszok által a román vajdaságokban életbeléptetett „Regulament organic” a vajdaságokbeli román parasztság számára az előbbi állapothoz képest több szemmel látható könnyítést hozott. Az erdélyi román parasztság erről csakhamar tudomást szerzett és körében többen hangoztatni kezdték, hogy majd eljön az orosz, az orthodox keresztények e főpatronusa és felszabadítja őket is az urak igája alól, mint felszabadította a hegyeken túllakó testvéreiket a törökök és a görögök zsarnoksága alól. 1831-ben Erdély hivatalos és nemesi köreiből komolyan féltek egy orosz felbujtás alapján támadható román parasztlázadástól. A hivatalos vizsgálatokból azonban kiderült, hogy egy második Hora-lázadás előkészítéséről szó sem volt.

A második erre vonatkozó motívum ismét Zalatna vidékéről, Hora hazájából indult ki. Bucsum községnek és a vele szomszédos néhány más községnek román nemzetiségű lakói azt állították, hogy a régi erdélyi fejedelmektől nyert szabadságlevelök értelmében nem tartoznak a zalatnai uradalomnak

robotot teljesíteni. Az uradalom más véleményen volt és a robot teljesítését követelte. Ebből az uradalom és a jobbágyság között pör támadt, amely a román parasztok részéről nagy elkeseredésnek és izgatottságnak lett okozója.

E pörös állapotot egy Varga Katalin nevű kalandornő arra használta fel, hogy mint a parasztság pártfogója, köztök letelepedjék. A nép „doamna noastra”-nak, a „mi urasszonyunknak” nevezte és tőle remélte a jobbágyság terhei alól való felszabadulását. Hatása az érette rajongó népre akkora volt, hogy egyenesen csak az ő akaratától függött, hogy a Hora-lázadás szörnyűségei megismétlődjenek. A zalatnai uradalom többször kérelmezte a vármegyei hatóságnál, hogy fogassa el ezt a kalandor izgatónőt. A megyei hatóság utasította is egy párszor a községek bírait, hogy fogassák el. A községi bírók azonban nem merték a parancsot végrehajtani, mert a nép kijelentette, hogy csak az fogja el Varga Katalint, akinek tíz feje van. A közigazgatási közegek helyett Saguna nagyszebeni gör.-keleti vikárius vállalkozott a kalandornő elfogására. Saguna a vármegye főispánjával 1847-ben egy szép téli vasárnapon négylovas szánon kiment Varga Katalin tartózkodási helyére, Bucsumpojánára. Varga Katalin éppen a templomban volt. A templomból kihívatta. Varga Katalin, mi rosszat sem sejtve, közeledett a szánhoz. Mikor a szánhoz érkezett, Sagunának kezét csókolt. Ekkor Saguna egy határozott és gyors mozdulattal beemelte a szánba. E pillanatban a kocsis a lovak közé csapott és a szán, mielőtt a nép meglepetéséből felocsudott volna, gyorsan tova siklott Varga Katalinnal. „Ha nem nyúlok ehhez az eszökhöz – ismételte később Saguna, mikor e kalandjáról beszélgetett, – bizonyára katasztrofá fog bekövetkezni, sőt meglehet a legszörnyűbb és a legszerencsétlenebb lázadás havasi népünk – és az sem lehetetlen, az egész román nemzet részéről.”

A magyarországi és a fejedelemségbeli románok között keletkezett kölcsönösségi érzet és az irredentizmusnak mint irodalmi és művelődési törekvésnek első határozottabb politikai színezetű fellépése.

A fennebbiekben előadtam az erdélyi románság nemzetiség-politikai törekvéseinek fejlődésmenetét egészen az 1848-ki nagy nemzeti-politikai, társadalmi és közgazdasági reform bekövetkezésének időpontjáig.

A magyarországi románság nemzetté levésének e folyamata a Rómával való vallásos uniótól a múlt század negyvenes éveinek kezdetéig a vajdaságokban élő románság történetének nemzeti szempontból legszomorúbb korszakával, az úgynevezett

fanariota-korszakkal párhuzamosan és egyidejűleg zajlott le. Míg az oláh vajdaságokban a nemzetiségtől való elidegenedés a sülyedés legmélyebb fokáig jutott, addig Magyarországon az ismertetett közművelődési, vallásos, társadalmi és politikai állapotok hatása következtében a román nép nemzeti öntudata nemcsak teljesen kialakult, hanem az egész románság életének későbbi fejlődését is meghatározó tényezővé fejlett.

A korszak vége felé a magyar állam románságában kifejezett román nemzeti öntudatnak és politikai törekvéseknek megvolt az oláh vajdaságokban is ébresztő hatása. A drinápolyi békekötés következtében az oláh fejedelemségek belső állapotának rendezésére az orosz állam nyert megbízatást. E rendezésnek volt az eredménye a híres „Regulament organic” (Szervezeti Szabályzat), amely e fejedelemségekben a közoktatás ügyét is államilag rendezte. A regulament organic rendelkezései értelmében szervezett alsóbb- és magasabb fokú iskolákhoz Erdélyből és Magyarországból egy egész sereg jól képzett és a dákoromanizmus eszméivel eltelt fiatal ember ment be a mai Romániába, hol részint a gyakorlati tanításban részint a tanügyi adminisztrációban foglaltak el előkelő helyeket. Ezek a tanárok és tanítók a kezökre bízott ifjúságot a magokkal hozott szellemben igyekeztek felnevelni.

A romániai és magyarországi románság között az érzelmi, szellemi és politikai kölcsönösség eleven érzése ez időponttól kezdődik, teljesen pedig az 1840 és 1848 közé eső időszakban fejlődik ki. „Az erdélyi románoknak összes életereje – mondja Jorga (L. Calendarul Ligii pentru anul 1909. 59–60 l.) és kultúrája ez időszakban (1830–1848) hozzánk költözött. Erdély esze akkor Bukarestben és Jasiban lakott... De csakhamar elérkezett annak is ideje, hogy visszafizessük Erdélynek tartozásunkat. A nemzeti mozgalom az irodalomból a politikába ment át. Ekkor a román öntudat kifejlesztésének terén egy óriási egyéniség támadt Kogalniceanu Mihályban. A legelső hírlap, melyet kiadott *Dacia literara* s nem *Moldova literara* nevet viselt. Ezt követte Laurianu és Balcescu *Magazinul istoric pentru Dacia* című folyóirata. A *Dacia* szót ezután gyakran emlegetik és ez mutatja: miként gondolkoztak akkori vezéreink, nem láttak határokat, a román fajt egynek érezték”.

Jellemzőek azok a szavak, melyeket Kogalniceanu Mihály 1843 november 24-én a jasi-i Academia Mihaileană-n tartott megnyitó előadásában mondott: „Hazámnak tekintem azt az egész területet, melyen románul beszélnek és nemzeti történelemnek az egész Moldova történetét úgy, amint az akkor volt, mielőtt szétszakítottatott volna, – Oláhországot és erdélyi testvéreinkét.” (L. Actes et documents relatives a l’Union de la Hongrie avec la Roumanie. Motto a címlapon.)

A felállítandó Dákorománia koncepciója is legelőször e

kivándorolt tanárok egyikének, Treboniu Lauriánnak agyában fogamzott meg. Hogy ezt a birodalmat legalább képben szemlélhetővé tegye, szerkesztette még a negyvenes évek elején Dákorománia térképét, amely később is minden ilyenfajtajú kartográfiai alkotásnak alapvetője és kiindulópontja volt. E tanárok szellemi hatásának következtében az oláh vajdaságokban tanult ifjúságnak a románok által lakott különböző országoknak egyetlen nagy román államban való egyesítése, mint távoli lehetőség ugyan, de eszményképévé lett.

A bukaresti román akadémia könyvtárában 1892-ben egy egykorú képet láttam azon *ad hoc diván*-ról, mely Kiseleff tábornok elnöklete alatt hivatva volt a *regulament organic* alapelveit megállapítani. Az összes boérság, két fiatal oroszos egyenruhájú katonatisztet kivéve, mindnyájan fejükön fezzel és kaftánba öltözve ültek körül a tanácskozássztalt. Igazi díván, igazi ázsiai alakok! De ezidő óta a haladás oly gyors, hogy az *ad hoc diván* megtartása után alig múlt el egy évtized és már Wesselényi Miklós báró „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében” című 1843-ban megjelent művének 90. lapján így nyilatkozhatott: „Fognak-e nemzetileg egyesülve polgári életet élni és mikor? – Európa kétes viszonyaitól s oly eseményektől függvén, a jövő homálya borítja. De ezen képtelennek éppen nem nevezhető kilátás honszeretet s nemzeti buzgalom által biztos reménnyé és hévvágygá lett. Nagyok és messzevágók azok a tervek, melyeket szemök előtt forgatnak s munkásan érlelnek Oláhország és Moldova fiai, kiknek egy része között sokkal több műveltség létezik s kiket az újabb kor szelleme sokkal inkább meghatott, mint azt sokan gondolják”.

E gondolat éppen a román vajdaságokban fiatalabb román értelmiség sugalmazása folytán még ebben az időben belekerült a külföldi irodalomba és sajtóba is. Bizonyíték erre vonatkozóan J. A. Vaillantnak 1844-ben Párisban megjelent „La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d’or, ardaliens, valaques, et moldaves, resumé sou le nom des romans” teljesen Sinkai és Maior Péter szellemében írt háromkötetes műve.

De magok ezek az erdélyi származású tanárok is igyekeztek a külföldi közvéleményt a dáciai kontinuitás elméletének és az abból vonható politikai követelmények jogosultsága elismerésének megnyerni. Ez irányban is a kezdeményező *Laurian Trebonian* volt. „*Coup d’oeil sur l’histoire des Roumains*” című és 1846-ban kiadott művében történeti források bőséges idézésével igyekszik a franciául olvasó külföldi közönség előtt elfogadhatóvá tenni a dáciai kontinuitás elméletét. Fejtegetéseinek végső eredménye gyanánt a román irredentista törekvéseknek jogosultságát burkolt alakban a következőkbe foglaltan fejezi ki: „Az előadott események következtében az

egész Dácia török igában nyögött. Ez a körülmény ösztönözte a tizenhatodik század végén Vitéz Mihályt, Kelet-Dácia fejedelmét, hogy egyesítve a románság erejét, vállalkozzék az egész Dácia felszabadítására. A barbárok ellen vívott több szerencsés ütközet után, sikerült neki elűzni a törököt saját hazájából és hasonlóképen Moldovát és Erdélyt is megtisztítani tőlök, amely tartományokat aztán saját kormánypálcája alatt egyesített”.

Az összehasonlítás kedvéért érdemes megjegyezni, hogy míg a magyar – illetőleg az erdélyi – kormány egyáltalán nem tett semmit arra vonatkozóan, hogy Baritiu Györgyöt a „Gazetta de Transilvania”, vagy a „Foaia pentru minte si inima” szerkesztésében valamely tekintetben korlátozza, hanem mint Jorga mondja már idézett cikkében, megengedte, hogy „írjanak mindent, amit akarnak. Írjanak irodalomról, sőt politikáról is, akár erdélyi, akár máshová való politikáról”, – addig Sturdza Mihály vajda egyáltalán nem látta szívesen Kogelniceanunak és társainak nemzeti és szabadabb szellemű irodalmi működését s azért egyszerűen betiltotta az általa szerkesztett folyóiratot.

A múlt század negyvenes éveiben a fejedelemségekben lakó és a magyarországi román értelmiség között a szellemi és politikai közösség irodalmi közege a Brassóban Baritiu György által szerkesztett „Gazetta de Transilvania” és a „Foaia pentru minte si inima” című hírlapok voltak. „Az összes 1848 előtt képzett nemzedék – írja Jorga ismétlen idézett cikkében – merész és forradalmi szellemű cikkeket írt Baritiu lapjaiba, amelyek behatottak Romániába is. Hogyan? Úgy Bukarestben, mint Jasiban császári diplomáciai ügyvivőségek voltak. A hírlapok ezekhez az ügyvivőségekhez jöttek, amely ügyvivőségeknek saját külön postájuk volt nálunk is, mint van ma is Törökországban. A cenzura nem tudta lefoglalni azokat a hírlapokat, amelyek az osztrák ügyvivőségekhez érkeztek. Minden boér maga ment az ügynökséghez Brassóból érkező hírlapjaiért, mint mennek ma is a Balkánfélsziget szerbjei, bulgárjai és görögjei, hogy átvegyék hírlapjaikat a magok országának diplomáciai ügyvivőségétől. Bukarestben és Jasiban ellenzéki cikkeket írtak, amelyeket Brassóba küldöttek, hol kinyomatták, onnan a lapban visszajöttek a dunai fővárosokba, ahol aztán azokat olvasta az egész világ.”

Hogy általában a külpolitikai aspirációk, helyesebben az irredentizmus szempontjából minő volt az a szellem, amelyben e tanárok a fejedelemségek tanulóifjúságára hatni igyekeztek, találóan jellemzi Take Jonsescu.

Take Jonsescu, ki oroszbarát és magyarellenes háborús izgatásaival egyik beleugratója volt Romániának a most lefolyt világháborúba, 1891-ben Romániának a hármasszövetséghez

való csatlakozása érdekében egy oroszellenes röpiratot írt, amelyben azt mondja: „Jól tudom, hogy népszerűtlen dolog mellett szálllok síkra, mikor oroszellenes politikát hirdetve, honfitársaimat arra akarom bírni, hogy minden utógondolat nélkül csatlakozzanak a középponti hatalmakhoz, mert hiszen tanáraik mindnyájoknak majdnem kivétel nélkül erdélyiek voltak, kik a magok bajának orvoslását szemben a magyarokkal, végső instanciában az oroszoktól remélik, de Románia érdekei mást parancsolnak, mint amit ez erdélyi származású tanároknak szubjektív hajlama beleoltott a királyság románjaiba.”

Még világosabban, igazi epigrammatikus éllel konstatálta ezt a tényt 1894-ben *Lahovary Sándor*, Románia akkori külügyminisztere abban a beszédében, amelyet a román kamarában mondott, felelve a liberálistáji ellenzék szónokainak azokra a vádjaira, melyeket az úgynevezett *erdélyi kérdésben* a Catargiu-féle konzervatív kormány ellen emeltek. „A Kárpáton túl lakó románok nálunk menedékre találtak. Tárt karokkal és nyílt szívvel fogadtuk tűzhelyeinken. Minden életpályát megkönnyítettünk számokra; sőt még többet tettünk: *megengedtük, hogy tanintézeteinket elfoglalhassák és a román nemzetnek még fiatal lelkét és elméjét átalakíthassák*”.

II. FEJEZET.

**Az irredentista törekvések kifejlődése az
1848-1867-ig tartó időszakban.**

Erdélynek Magyarországgal való uniója és a románság állásfoglalása ez unióval szemben.

Erdély magyarságát a XIX. század harmadik évtizedétől kezdve két politikai törekvés foglalkoztatta. Egyik a jobbágyság reformja volt egy olyan igazságos és szabadelvű úrbéri szabályzat alkotásának alakjában, amely rövid idő alatt és fokozatosan a jobbágyság teljes felszabadításához vezetett volna, a másik Erdélynek Magyarországgal való egyesítése: *az unió*. Az erdélyi magyarság ifjabb és felvilágosultabb része megvolt győződve, hogy csak e két fontos kérdésnek megoldásával biztosíthatja Erdélynek, mint országrésznek magyar jellegét. Hosszadalmas és nem e tanulmány keretébe tartozó dolog lenne megmagyarázni az okát, hogy a múlt század negyvenes éveiben miért nem lehetett Erdély rendjeinek ezt a szabadelvű úrbéri reformot megalkotniuk? Éppen ilyen természetű lenne annak elbeszélése is, hogy mi történt Erdélyben és Magyarországon az unió kérdésében ez eszme első felvetésének idejétől (1791-től) egészen 1848-ig? A később tárgyalandó események megértéséhez elegendő annak konstatálása, hogy Erdélyben az 1848-ik mozgalmak kezdetén a jobbágyság reformjának és az uniónak ügye állott előtérben.

A románság közvéleménye ez időben várta, sőt bizonyos fokig követelte is nemcsak a jobbágyság rendszerének reformját, hanem annak a nép minden anyagi megterheltetése nélkül való eltörlését is. E kívánságot az 1848-iki magyarországi és erdélyi országgyűlések a legteljesebb mértékben teljesítették. Politikai szempontból sokkal fontosabb volt azonban Erdélynek Magyarországgal való egyesítése: az unió kérdése.

Az unióval szemben a románok eleinte nem foglaltak ellenséges állást. Ellenkezően, nagyon sokan voltak köztük, akik óhajtották, mert nemzeti erő forrását látták abban a maguk számára, ha az erdélyi és a magyarországi románság egy állam

keretében egyesül. Különösen a magyarországi románok voltak az unió mellett, mert azt remélték, hogy ez az egyesülés meghozza számukra azt is, hogy a magyarországi görög keleti románság egyházi tekintetben felszabadul a görög keleti szerb hierarchia nyomása alól, mert tudvalevően a magyarországi görög keleti románok 1848 előtt egyházkormányzatilag a karlócai szerb patriarchaság alatt állottak.

Hogy az 1848-iki mozgalmak kezdetén a románság közvéleménye minő feltételek mellett akarta az uniót kimondani, megismerhetjük a Kolozsvárt lakó román értelmiség azon kérvénytervezetéből, amelyet a Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlés elé akart terjeszteni. E kérvénytervezetben azt mondják: kívánják, hogy a románok a magyar szent korona hatósága alatt külön polgári municipiumokba helyeztessenek és e municipiumokban nemzeti nyelvüket használhassák. Tehát önálló nemzeti lét, negyedik törvényes nemzetté tétel és területi autonómia. A többi fennforgó kérdésekben pedig a magyar nemzet kívánságaihoz csatlakoznak és ha fennebb kifejezett kérésüket teljesíteni fogják, nem lesznek idegenek az Unió nagy eszméjével szemben sem.

Körülbelül ez volt a román értelmiség álláspontja az 1848-iki mozgalmak kezdetén mindaddig az időpontig, amíg Barnutiu a cselekvés színterén meg nem jelent. Mint a szebeni szász jogakadémián tanuló román ifjúság vezére, annak nevében egy proklamációt adott ki, amelyben azt mondja: Először a románságot iktassák be Erdély negyedik törvényes nemzetéül és az Unió tárgyában csak az az erdélyi országgyűlés határozzon, amelyiken a románság, mint negyedik törvényes nemzet lesz képviselve. „Míg az egész román nemzet nem lesz jelen az országgyűlésen, addig óvást teszünk minden unió ellen. *Örökre átkozott legyen az a román, aki uniót mer kötni, míg el nem lesz ismerve a román, mint politikai nemzet.*”

Barnutiu e határozott hangú proklamációja a bizonytalan tapogatózásoknak véget vetett és más egyéb körülmények közreműködése folytán az unió ellenzését ezidőszerint az erdélyi román nemzetiségi politika egyik főprogrammpontjává tette. A további fejlődés helyes megértésének szempontjából azt is érdemes megvizsgálni: mik voltak ezek a más egyéb körülmények?

Ezeknek egyike az a magatartás volt, melyet az unióval szemben Erdély harmadik törvényes nemzete, a szászság tanúsított. A szászság álláspontja ebben a kérdésben nem volt egységes. A „Kronstädter Zeitung” köré csoportosult kisebbség a brassaiak vezérlete alatt már az 1848-at megelőző mozgalmakban is unióbarát álláspontra helyezkedett és ezen most is megmaradt. A szászok többsége azonban Nagyszébenben

az unió ellen foglalt állást. Az irányadó szász többség véleménye az volt, hogy az unió, ha létrejön, maga után fogja vonni Erdély három nemzetre és négy vallásra alapított régi alkotmányának megszüntetését. A kimondandó jogegyenlőség pedig a szászok külön nemzeti privilégiumának eltörlése következtében a szász értelmiséget meg fogja fosztani azon anyagi és erkölcsi előnyöktől, amelyeknek a régi politikai rendszer alapján magát kizárólagos birtokosának hitte.

A magyarság az uniót azért akarta, mert abban maga számára az állami és nemzeti erő forrását látta. Az akkor hatalmon levő bécsi politikusok úgy okoskodtak, hogy az egyesült Erdély és Magyarország a monarchia keretén belül egy önálló nagyobb állami testet fog alkotni, amelyben a viszonylagos többségben és a politikai hatalom birtokában levő magyar elem politikai, társadalmi, műveltségi és gazdasági súlyánál fogva magába fogja olvasztani a többi nemzetiségeknek színe-javát és így a magyar királyságból csakhamar egy erős és egységes középhatalmasság fejlődik ki, amely azonnal el fog szakadni a Habsburgok birodalmától, mielőtt arra megjön a kedvező alkalom. Ezt a megindult történeti folyamatot, amely a bécsi kormányférfiak téves felfogása szerint 1848-ban végcéljához, az elszakadáshoz közel állott, megakadályozni egyformán birodalmi és dinasztikus érdekeknek tartották.

A nagyszebeni szászág unióellenes mozgalmának vezetői nagyon jól ismerték a bécsi politikusok e felfogását és ezért unióellenes küzdelmükkel a birodalmi és dinasztikus politikának is jó szolgálatot véltek tenni. Mielőtt napirendre került az unió, azonnal igyekeztek szövetséges társat keresni a románokban. A szövetség létrehozásához a legnagyobb segítséget a nagyszebeni szász jogakadémia kissé öregedő, de minden tekintetben szorgalmas tanítványában, Barnutiu Simonban találták meg. Politikai multja, sőt egész egyénisége is kezességül szolgált a nagyszebeni szász vezérpolitikusoknak, akikkel mindennapos érintkezésben volt, arra, hogy buzgó és kitartó eszköze lesz román részről a márciusi események után a szászoktól Nagyszebenből azonnal megindított mozgalomnak, amelynek jelszava „Das Sachsenthum mit der Hilfe des Walachentums zu retten” volt.

Hogy a nagyszebeniek a románokat unióellenes küzdelmükhöz megnyerhessék, a szász nemzeti egyetem 1848 április 3-án tartott ülésében ígéretet tettek annak a polgári jogoknak részben való megadására, melyeket 1841-ben Leményi és Móga püspökök az erdélyi országgyűléstől a románság számára a Királyföldön kértek. Sőt Schmidt Konrád egy tervet is készített arra vonatkozóan, hogy miként lehetne a monarchiát Svájc mintájára a németek, magyarok, szlávok és románok konföderációjává átalakítani? Roth Dániel szászhermányi

lelkész még tovább ment „*Von der Union und nebenbei ein Wort über ein mögliche Dacoromanische Monarchie unter Österreichs Krone*” című röpiratában Dákoromaniát természetesen Habsburg uralom alatt fel is ajánlotta a románoknak. Tervezete majdnem azonosnak mondható a Stere Konstantin által 1917 nyarán a mai Románia és a Monarchia ajánlott perszonális uniójával.

Az 1848-ki balázsfalvi román nemzetiségi program.

Barnutiu már említett fellépésének volt eredménye az a román nemzeti gyűlés, amelyet a románság 1848 május 15-én tartott Balázsfalván. Az 1791-ki „*Supplex libellus valachorum*” óta ez a gyűlés fogalmazta meg első ízben a XIX. században az erdélyi románság politikai programját. E program 16 pontból állott. E 16 pontból a román nemzetiség-politikai törekvések szempontjából különös figyelmet a következők érdemelnek:

1. A román nemzet követeli politikai tekintetben való nemzeti függetlenségét s hogy mint román nemzet, számának megfelelő arányban legyen képviselve az országgyűlésen s hogy meg legyenek a maga tisztviselői a közigazgatás, igazságszolgáltatás és a katonai hivatalok minden ágában és nyelve is hasonló arányban használtassék minden őt illető dologban, úgy a törvényhozásban, mint a közigazgatásban. Követeli, hogy minden esztendőben nemzeti gyűlést tarthasson.

10. A román nemzet kéri a nép felfegyverezését azaz nemzetőrség felállítását s kéri, hogy a román nemzetőr-katonaságnak tisztjei is románok legyenek.

16. Kéri, hogy a Magyarországgal való uniót ne vegyék addig tárgyalás alá, míg a román nemzet is nem lesz alkotmányos nemzet és ha az erdélyi országgyűlés mégis belebocsátkoznék az unió tárgyalásába, akkor a román nemzet ünnepélyesen tiltakozik ez ellen.

A gyűlés két küldöttséget választott. Egyik e követeléseket Bécsbe a császárhoz viszi, a másik pedig az erdélyi országgyűlésnek fogja átadni Kolozsvárt. Választottak egy *állandó bizottságot* is, amely Nagyszebenben fog székelni azzal a feladattal, hogy a válaszokat bevárja és azoknak tárgyalására a román nemzeti gyűlést összehívja.

Hogy a szellemileg Barnutiu által vezetett balázsfalvi gyűlés miért ellenezte az uniót, világosságot derít arra, Barnutiunak az a beszéde, amellyel a gyűlésnek e 16 pontból álló politikai program elfogadását ajánlotta. „Mire való az unió? A magyarok érezték, hogy a tulajonjog, amelyet a románok földje iránt formáltak, nem nyugszik szilárd alapon, mert a hódítás csupán birtoklást ad, de nem egyszersmind tulajdon-

jogot is. A Werbőcivel, az Approbatákkal és a királyok diplomáival a magyarok nem igazolhatják a más nemzetek földje iránt való tulajdonjogukat, mert hiszen ezeket magok a magyarok gyártották s így ezeknek nem is lehet erejük az emberiség ítélőszéke előtt. Ők most úgy okoskodnak, hogy ha sikerül megnyerniök az unióhoz a románok beleegyezését, ez újabb okirat lesz, legalább egynehány századig, birtoklásuk meghosszabbításának jogcíme.”

Íme Barnutiu miként alkalmazza Sinkai és Maior Péter azon történeti tanítását a románság politikai állásfoglalásának megokolásában, hogy az államnak abban a keleti részében, amelyben a román népelem lakik és amely azonos a régi Dácia területével, a magyarok csak bitorlók. Az a föld nem az övék, hanem a románság jogos tulajdona.

Államjogi követeléseit tekintve, a balázsfalvi román nemzeti gyűlés e programban a Supplex libellus valachorum követelésein csak annyival ment túl, amennyit az azóta megváltozott idők látszólag megokolttá tettek. Erdélynek Magyarországgal való uniója ellen tiltakoztak, de nem követeltek még semmi olyat, amely az állam területi épségének megsértésével járna. Amint Barnutiu beszédének idézett részlete bizonyítja, az irredentizmus nem a politikai programban mutatkozik, hanem e program megokolásában hátsó gondolat gyanánt húzódik meg. Hogy attól a szellemtől, amely e gyűlés határozatait sugalmazta, az irredentizmus nem állott teljesen távol, világossá teszik e gyűlés külső körülményei.

E gyűlésen ugyanis nemcsak a román nép nagy tömege és ennek vezérei gyanánt nemcsak az erdélyi román értelmiség, a marosvásárhelyi joggyakornokok, a kolozsvári kir. liceum tanulói és a balázsfalvi teológusok jelentek meg, hanem majdnem teljes számban a román fejedelemségekbe kivándorolt tanárok, sőt a fejedelemségekbeli ifjabb nemzedék tagjai közül is többen, kik valamennyien e kivándorolt tanárok tanítványai voltak.

Hogy ezek a romániai vendégek minő politikai eszmékkel és törekvésekkel eltelve jelentek meg Balázsfalván, arra vonatkozóan igen érdekes adatokra találunk az egykorú bizalmas jellegű hivatalos jelentésekben. A brassai királybíró 1848 május 1-én bizalmasan közli az erdélyi kormányzóval, hogy sokan jöttek át Bukarestből Brassóba azzal a szándékkal, hogy a balázsfalvi gyűlésen megjelenjenek. Az a gyanú ellenök, hogy az idevaló román népet fel akarják lázítani. Azt beszélik, hogy tervök a régi dákbirodalom visszaállítása lenne. Egy másik jelentésében azt írja, hogy három álnevű emisszárius érkezett, akik Nagyszebenen át Balázsfalvára mennek; szavaikból kivehetően azért, hogy ott a népet a hajdani Dácia visszaállítására buzdítsák. Május 11-ki jelentésében azt írja,

hogy Dácia visszaállításának híre egy olyan romántól származott, ki évekkel ezelőtt Erdélyből vándorolt ki és ott mint tanító élt s a ki most két hónapi szabadsággal hazajött, valami Treboniu Laurian nevű egyén. Ez nyilvánosan is beszélt Dácia visszaállításáról.

Az erdélyi kormánysház 1848 augusztus havában a balázsfalvi gyűlésen választott, de időközben feloszlott román nemzeti komiténak egyes tagjait, köztük Treboniu Lauriant is veszedelmes izgatásaik miatt Nagyszebenben elfogatta. Ez alkalommal a kormánysház kezeibe igen tanulságos levelezések estek. Ez iratokat egy, a negyvennyolcas magyar mozgalmakkal egyáltalán nem rokonszenvező szász író, Friedenfels így jellemzi: Az átkutatott iratok között talált levelek semmi kétséget sem hagynak fenn az iránt, hogy az erdélyi oláhok rendzavarásai az oláhországi forradalmi propaganda bujtogatósaiból és dákoromanisztikus álmódosításokból származtak s nem a császári ház iránt érzett hű vonzódásukból.

Hogy a Dákorománia felállítására vonatkozó tervezgetések a román fejedelemségekben mindjárt az 1848-ki bécsi és budapesti márciusi események után felvetődtek, bizonyítja a következő körülmény: Puchner nagyszebeni cs. kir. főhadparancsnok március 30-án bizalmasan megküldötte gróf Teleki erdélyi kormányzóknak Timoni bukaresti osztrák cs. kir. konzul jelentését, amelyben az Puchner tudomására hozza, hogy a franciaországi, főleg pedig az ausztriai legújabb események Bukarestben is nagy mozgalmat idéztek elő, melyet a Párisban nevelkedett ifjú boérsház vezet. E mozgalmaknak célja nem más, mint az összes román nemzet egyesítése és Bibescu fejedelem főnöksége alatt egy egységes román birodalom alapítása. A fejedelem úgy neki, mint az orosz konzulnak kikérte tanácsát és biztosította, hogy e tervet magától nemcsak elutasította, de szándékában van annak koholói is elfogadni.

Ez a tervezet, amelyről Timoni konzul e jelentésében szó van, az úgynevezett Krajovai Memorandum, melyben a krajovai, nagy részöknél erdélyi származású tanárok, felszólították Oláhország fejedelmét, Bibescut, hogy fegyverezze fel a havasalföldi románokat, törjön be Erdélybe s ott egyesülve a forrongó románokkal, proklamálja Dákoromániát.

Az 1848-ki pesti országgyűlés unióbizottságának munkálatai és a magyar kormány álláspontja a román nemzetiség-politikai követelésekkel szemben.

A román nemzetiségi politikusok és írók azt mondják, hogy az uniótörvény azért nem érvényes, mert annak meghozatalában a románság, mint nemzet nem vett részt. A román-

ság az uniót kimondó kolozsvári országgyűlésen, ha nem is a balázsfalvi népgyűlés határozatainak értelmében, de Erdély akkori alkotmányának keretén belül igen is képviselve volt, mert résztvett benne Leményi görög katolikus püspök és a román nemzetiségű Boheczel Sándor, mint Hátszeg városának követe. A királyi hivatalosok között is volt egy pár román nemzetiségű. Saguna azért nem volt jelen, mert az idő rövidsége miatt a Bécsből Innsbruckba távozott Felsőtől a meghívólevelet már késő volt számára kieszközölni.

Boheczel Sándor az unió ünnepélyes kimondásának napja előtt tartott ülésén az uniót azon feltételhez akarta köttetni, hogy egyúttal a román nemzetet is, mint Erdély negyedik nemzetét iktassák törvénybe, de, miután meggyőződött, hogy a Magyarországtól alkotott uniótörvényben a jogegyenlőség eszméje ki van mondva, kívánságát elállt és május 30-án ünnepélyesen megszavazta az uniót. Leményi püspök pedig ezenfelül még meg is áldotta.

Az országgyűlés még aznap délután folytatta tárgyalásait és az unió részleteinek megállapítására a pesti országgyűlésre egy unióbizottságot küldött ki. E bizottságnak 26 tagjából négy szász és három román nemzetiségű volt és pedig névszerint Leményi és Saguna püspökök s Boheczel Sándor. Ez az unióbizottság, amelybe Szemere akkori m. kir. belügyminiszter az ősszminisztérium határozata alapján meghívta még a románok közül Cipariu kanonokot, Ighian Józsefet, Dunka Pált, Moldován Demetert és Brán Jánost, akik már visszajöttek Innsbruckból, ahol a balázsfalvi gyűlés határozatait kérvény alakjában Ő felsége elé terjesztették és Pesten tartózkodtak, 1848 július 16-án kezdte meg tanácskozásait.

A románságnak e tanácskozásokon elfoglalt álláspontját az a különvélemény fejezi ki, melyet Saguna augusztus 31-én terjesztett az unióbizottság elé. E különvélemény mindenekelőtt az erdélyi uniótörvényt kifogásolja azért, mert a románság e törvény meghozatalában, mint nemzet, nem vett részt. A kisebbség rendelkezett a többség sorsáról. Azért azt kívánja, hogy a pesti közös országgyűlés olyan törvényt alkosson, amely alkalmas legyen Erdély népessége kétharmad többségének megnyugtatására.

Az unióbizottság munkásságának egyik eredménye volt „*A román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról*” szóló törvényjavaslat. A gyorsan bekövetkezett viharos időkben e javaslat nem lehetett törvénnyé, de mint az egy államban egyesült Magyarország és Erdély törvényhozásának a román nemzetiségi kérdésben első állásfoglalása, megérdemli a részletesebb vele való foglalkozást.

Első §-ában kimondja, hogy a románok nemzetisége és nyelve elismertetik és biztosítatik. Nyelvöket egyházi és iskolai

életükben háborítatlanul használhatják. A törvényhatóságok, városok és községek gyűlésein románul is beszélhetnek. A románajkú községekben jegyzőkönyveik nyelve a román, de tartoznak a felsőbb hatóságok kedvéért azt magyarul is megszerkeszteni. A polgári hatóságokkal való levelezés nyelve a magyar. A román nyelven írott kérvények, köz- vagy magánokiratok érvényesek és azokat mindenütt el kell fogadni. A törvények román nyelven is kiadatnak. A nemzetőrség vezénylete magyar ugyan, de azért a román vezényletben is gyakorlandók. A népképviselőlet alapján szervezendő törvényhatósági bizottságokba tagokul beválaszthatók mindazok a románok, kik a magyar nyelvet nem beszélik, de legalább értik. A közigazgatás minden ágában a románok képességeik tekintetbevételével igazságos arányban fognak alkalmaztatni. Minden kir. törvényszék mellett a románajkú szegény nép ügyeinek díjtalan képviselése érdekében állami költségen egy románajkú ügynököt alkalmaznak. Az erdélyi Approbata és Compilata nevű törvénykönyvben foglalt és a románokat kisebbsítő vagy terhelő minden törvény eltöröltetik.

Az államköltségen felállítandó alsó- és felsőfokú tanintézetekben a románajkúakra éppen olyan tekintet lesz, mint az ország másajkú lakosaira. Az egyetemeken a román nyelv és irodalom számára tanszékek állíttatnak. A román tanítóképző-intézetek és középiskolák tanításnyelve a román, de bennök a magyar nyelv is taníttatik.

A görög keleti románok egyházilag a karlócai gör. kel. szerb pátriárkától függetlenítettnek. A temesvári és verseci, valamint üresedés esetén a nagyszebeni és aradi egyházmegyéekben maguknak románajkú püspököket és metropolitát választhatnak. Az egyházmegyék gyűlése 120 választott tagból fog állani. Ebből 40 egyházi és 80 világi. A románok egyházi és iskolai ügyeinek kormányzására a vallás- és közoktatásügyi minisztérium mellé románajkú egyénenként egy külön osztály fog felállíttatni. A románok és a szerbek között fennforgó vitás egyházi ügyek elintézésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy elnököt és a románokból és szerbekből négy-négy egyént fog kinevezni. Ha valamelyik fél vonakodnék ehhez hozzájárulni, akkor azt a hiányzó négy tagot a miniszter más felekezet tagjai közül fogja kinevezni. Egyszóval, ez a törvényjavaslat a görög keleti román egyház számára teljes egyházi és iskolai autonómiát biztosított.

Az első nemzetiségi vita az 1848-ki közös pesti országgyűlésen augusztus 26-án folyt le. Ezen az ülésen a magyar kormánynak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját Kossuth Lajos pénzügyminiszter fejtette ki.

Murgu Euthim (az országgyűlés egyik román nemzetiségű tagja) – mondá Kossuth – Krassóban népgyűlést tartott,

amelyen azt határozták, hogy a románoknak külön kapitányuk legyen. Ez éppen olyan, mint mikor a szerbek maguknak vajdát kérnek. Az érthető, hogy egy bizonyos területnek egy főtisztviselője legyen, de az, hogy egy országban a hivatalok fajok szerint osztassanak fel, az ország egységének felforgatására vezető gondolat. Magyarországon az ország minden népfajának boldogulásához csak egy út vezet és ez az, hogy senki se gondolkozzék arról, hogy Magyarország nem egy státusz, hanem abban a különböző népfajok külön státuszt követelhetnek maguknak. A különböző népfajok boldogulásának az az egyedüli feltétele, hogy Magyarország egységének alapján mindenki egyenlő legyen jogban, szabadságban, kötelességben a törvény előtt és ne legyen az állam polgárai között semmi különbség azon az alapon, hogy ki milyen templomban imádkozik, vagy milyen nyelven beszél? Ezen az alapon lehet egység, de ha külön státusz-exisztenciát követel magának minden népfaj, akkor nem lehet egység.

Az 1848-iki román nemzetiségi politikusoknak és a magyar államférfiaknak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja között a különbség, vagy helyesebben az ellentét röviden a következőkben foglalható össze: A magyar politikai felfogás hajlandó a nemzetiségeknek, a fennforgó esetben a románoknak nemzetiségét nemcsak elismerni, hanem azt törvényesen biztosítani is addig a fokig, amíg az állam egységével összeütközésbe nem jő. E felfogásnak megfelelően az állam hivatalos nyelve a magyar, de azért a nemzetiségeknek teljes jogukban áll a maguk nyelvét nemcsak egyházukban és iskoláikban használni, hanem a törvényhatóságokban és a községekben is addig a határig, míg az állam nyelvének, a magyaroknak érvényesülését a középponti közigazgatás és a felsőbb bíróságok körében a magasabb állami szempontok meg nem követelik. A nyelv illetén használatának joga az állam nem magyar anyanyelvű polgárát azonban, mint az egyén joga illeti meg, nem pedig nemzetiségének, mint közjogi faktornak jogán. A román nemzetiségi politikai vezetők azonban nemzetiségök biztosítását és nyelvek használatának jogát ebben a formában nem voltak hajlandók elfogadni. Magok számára e jogokat nem mint állampolgárok, egyénileg akarták bírni, hanem mint külön közjogi faktorok, mint önálló és a tartományi autonómia kisebb-nagyobb fokával rendelkező törvényes nemzetek. Ők nem akartak az egységes magyar államnak egyenlőjogú polgárai, hanem egy föderatív államszerkezetnek, mint autonóm nemzet, a magyar nemzettel egyenjogú tagjai lenni. A vita és a pörösködés tárgyát később is ez a kérdés alkotja.

A Saguna püspök vezetése alatt álló román többség magatartása az 1848/49-iki mozgalmakban.

Miután a román nemzetiségi politika vezetői meggyőződtek arról, hogy e törekvéseiket annak a magyar államnak kereteiben, amely az 1848 áprilisi törvények szentesítésével konstituálódott, meg nem valósíthatják, abban az összeütközésben, amely 1848 őszén a magyar nemzet és Ausztria, illetőleg a dinasztia között bekövetkezett, nagy többségükben az utóbbi mellé állottak. A kisebb rész, majdnem kivétel nélkül a magyarországi részek román értelmisége, ebben a küzdelemben a magyar nemzet mellé állott.

Ez időponttól kezdve a románság többségének politikai vezetője Saguna nagyszebeni görög keleti püspök lett, aki Magyarország külön államiságának teljes figyelmen kívül hagyásával a maga nemzetiségi politikájában a legfelsőbb állami funkciók körében egységes, de azért a teljesen egyenjogú nemzetiségek föderációjából megalakult új osztrák császárság eszméjére támaszkodott a Nagyszebenben újra megalakult román nemzeti komité tagjaival egyetemben. E komité tagjainak megbízásából 1849 februárjában Olmützbe utazott, hol Ő felsége elé a nagyszebeni román nemzeti komité által képviselt erdélyi románság politikai követeléseit egy kérelemben foglaltan terjesztette.

E kérelem tartalma a következőkben foglalható össze:

Ausztria összes románjai, az összbirodalom kiegészítő része gyanánt, egy önálló nemzetté egyesíttessenek. Politikai és egyházi tekintetben nyerjenek önálló nemzeti közigazgatást. Hivassék össze a birodalomban egy általános román kongresszus, melyen magát a románság nemzetté konstituálhassa. E kongresszus választhasson egy Őfelsége által megerősítendő nemzeti főnököt, kinek címét Őfelsége fogja megállapítani. A román nemzeti érdekek képviselőit legyen Bécsben egy román miniszter. Ez a kongresszus választhasson egy román nemzeti egyházfőt is, kinek a többi nemzeti püspökök alá lesznek rendelve. E kongresszus szervezhesse a románság egyházi és iskolai ügyein kívül saját közigazgatását is. A román nyelv legyen hivatalos nyelv a románokat illető összes dolgokban. Évenként egyszer a maga ügyeinek megvitatására gyűlhessen össze az összes románság. Az osztrák birodalmi gyűlésben a románság számának megfelelő arányban legyen képviselve. Őfelsége pedig vegye fel „a románok nagy fejedelme” címét.

Őfelsége kegyesen fogadta a Sagunától átnyújtott kérelmet, de rá érdemleges választ nem kaptak. Egynéhány nappal ugyanis az olmützi kérelem benyújtása után megjelent az 1849-ki március 4-ki osztrák birodalmi alkotmány, amely tartalmánál fogva egyszersmind válasz is volt erre a kérelemre.

Sagunát azonban a márciusi alkotmány sem elégítette ki. Március 12-én beadott kérvényében tiltakozott a márciusi alkotmány által elismert Szászföld ellen, mert ez az elnevezés annyit jelent, hogy e területen az őslakos román elem alárendeltetik a később bevándorolt szászoknak, akik különben is jelentékeny kisebbségben vannak az őslakos románsággal szemben. Egy hónappal később, április 15-én, a szerb vajdaság ellen tesz kifogásokat, amennyiben abba a szerbek a Bánságot is belefoglalták, ahol 800,000 románnal szemben csak 200,000 szerb lakik.

Feleletet e kérvényekre Saguna csak július 18-án kapott Bach miniszter aláírásával, amely azt mondja, hogy a márciusi alkotmány a birodalom különböző tartományaiban élő románok jogi helyzetének szilárd kiindulópontot adott, amennyiben a román nemzetiségnek a többi nemzetiséggel való egyenjogúságát ez alkotmány kimondotta és egyúttal nemzetiségük kifejlődését is az egyes koronatartományok határai között biztosította. Egy szóval, külön egységes román területről, külön román koronatartományról és nemzeti főnökről szó sem lehet.

Saguna és társai ebbe a válaszbba nem nyugodtak bele. Válaszul július 30-án újabb kérvényt nyújtottak be a birodalmi minisztériumhoz. E kérvényben ismételték mindazt, amit az előbb ismertetett kérvényekben a Szászföldre és a szerb vajdaságra vonatkozóan mondtak és panaszukat még megtoldották a következőkkel: Magyarország területén a Marostól északra lakó románok Erdélytől újra el lesznek választva és be lesznek osztva a magyar koronatartományba, amelyben a tartománygyűlés nyelve a magyar lesz, ami pedig egyenes ellenmondásban van a márciusi alkotmány alapelveivel: a nemzetiségek egyenjogúságával. Ettől eltekintve, a magyar koronatartomány gyűlésében a márciusi alkotmány értelmében a magyar többség határozná a románok országos, egyházi és iskolai ügyeiben is. A magyarországi részekben, mivel a románok kisebbségben vannak, Erdélyben pedig, mivel szegényebbek, az alkotmány által megkövetelt magas census miatt nem fog érvényesülhetni a románság nemzeti egyenjogúsága. A román nemzet tehát a márciusi alkotmány ellenére is nagyon távol áll attól, hogy ugyanazon jogokat élvezhesse, mint azok a nemzetek, amelyek egy egészé egyesülve, a március 4-ki birodalmi alkotmány által jogot nyertek arra, hogy nemzeti ügyeiket külön nemzeti gyűléseken intézhessék, másoknak minden befolyása nélkül.

A fentebb ismertetett kérvények tartalmából egészen világos, hogy a románságnak Saguna püspök vezérlete alatt álló többsége a márciusi alkotmánnyal nem volt megelégedve és hogy magát vágyaiban csalódottnak érezte. Az események nagyon gyorsan haladtak és e kérelem benyújtása után alig két

héttel, a világosi fegyverletétel következménye gyanánt, az osztrák birodalom belső politikájában olyan fordulat állott be, amely a Saguna vezérlete alatt álló románságot még a márciusi alkotmánynál is kevésbbé elégitette ki.

A román kisebbség vezetőinek és az oláhországi forradalmároknak kísérletei egy magyar-román kibékülés érdekében és Maiorescu János Dákoromániája.

Említettük, hogy a románságnak majdnem kivétel nélkül a magyarországi román értelmiség tagjaiból álló kisebbsége a magyar nemzet és a dinasztia között való 1848/49-ki összeütközésben a Saguna vezérlete alá került többséggel ellentétben a magyar nemzet mellé állott. Hogy ez állásfoglalásnak mi volt a motívuma, világosan megmondotta e kisebbség egyik, később igen tragikus szerepet játszott tagja, Drágos az 1848-ki pesti országgyűlésnek azon az augusztus 26-ki ülésén, amelyben a román nemzetiségi kérdés először került szóba.

Nyiltan megvallja, mondá e beszédében Drágos, hogy ő a megelőző kormány híve volt, – de már most tudja: mit várhat attól az Ausztriától, amely Moldovába megizente, hogy menjen be az orosz! Annak a rendszernek, amely az alkotmányos életet az abszolutizmussal meggyilkoltatja, szóló sohasem lesz az embere. – Drágos e nyilatkozatából határozottan kitűnik, hogy magát teljes szolidaritásban érezte a fejedelemségekbeli románsággal és hogy őt a magyarok táborába az a meggyőződés vezette, hogy a magyar nemzet a románságtól is hön óhajtott népszabadságért küzd, míg Ausztria az orosz abszolutizmussal kezét fog, hogy segítsen szabadságuktól megfosztani azokat a románokat, akik nem az ő alattvalói, s akikhez ennél fogva köze sem volna.

Hogy a magyar nemzethez csatlakozott magyarországi román értelmiség lelki állapotát, amelyből e politikai állásfoglalásuk származott, megérthessük, szükséges rövid pillantást vetni a román fejedelemségeknek ez időpontban való belső viszonyaira.

1848 június 11-én Bukarestben is kitört a forradalom. Bibescu fejedelmet elűzték és egy ideiglenes forradalmi kormány alakult, melynek Tell, Eliád és Golescu voltak a fejei. Ez az átalakulás nem tetszett az orosz kormánynak, és azért rábírta a portát, hogy vessen véget a bukaresti forradalmi kormánynak. Fuad basa be is vonult Bukarestbe és Duhamel orosz konzul segédlete mellett véget vetett az egész forradalomnak.

A román forradalmi kormánynak Magher ezredes vezérlete alatt volt egy 5–6000 főnyi kis hadserege is, amely azonban

kénytelen volt tétlenül nézni az orosz-török inváziót. Ghica János és Balcescu az tanácsolták Maghernek, hogy ütközzék meg az oroszokkal és ha elveszítené a csatát, vonuljon vissza Erdélybe s ott egyesülve Jankuval, a havasi mócok vezérével, békítse ki a magyarokat a románokkal s aztán velük egyesülve, forduljon az oroszok ellen. „Ha 1848 október elején – írja Ghica „Amintiri din pribegie” című műve 187. lapján – csak 5000 jól felfegyverezett román csapat ment volna át Brassónál egy oly neves tábornok vezetése alatt, mint Magher, könnyű lett volna békét hozni létre a magyarok és a románok között.”

Ettől a pillanattól kezdve a románok és a magyarok kibékítésének ügye a száműzött forradalmi román kormány tagjai között valóságos politikai programponntá lett. Különösen Ghica, Balcescu és Boliac voltak e kibékülésnek buzgó hívei. Ők e kibékülést és a magyarokkal való együttműködést azért tartották feltétlenül szükségesnek, mert meggyőződésük szerint a románok nemzeti szabadságukat csak a népszabadságért küzdő magyaroktól várhatják, nem pedig a nemzeti szabadság ellenségétől, Ausztriától. Boliac a kibékülés ügyének érdekében Brassóban lapot alapított. Balcescu pedig Balaceanu társaságában arra vállalkozott, hogy Jankuhoz mennek a havasok közé és őt rábírák a magyarokkal való őszinte kibékülésre. Ghica Jón konstantinápolyból a román emigráció nevében Jankunak és Axente-nek levelet írt, amelyben azt fejtegette, hogy a kibékülés elsősorban a románság érdeke, mert, ha a magyarok a románok segítségével győznek, nem tehetik, hogy el ne ismerjék a románok nemzeti jogait.

Balcescu Balaceanuval együtt el is indult Konstantinápolyból Debrecenbe, hogy Kossuthal megbeszélje egy román-magyar kibékülés feltételeit. Mielőtt azonban megérkezett volna Debrecenbe, a honvéd hadsereg tavaszi győzedelmes hadjárata sok tekintetben egészen új helyzetet teremtett. Ez az új helyzet időt és alkalmat szolgáltatott Kossuthnak is arra, hogy az erdélyi románság dolgával behatóbban foglalkozzék. Mikor tudomására jutott, hogy Erdélyben még csak a Janku vezérlete alatt álló havasi mócok nincsenek lefegyverezve, elhatározta, hogy egyrészt eréllyel, másrészt pedig békés úton igyekszik velük megegyezésre jutni.

A debreceni országgyűlés román nemzetiségű képviselői már előbb is mindent elkövettek, hogy a románságot a magyarsággal kibékítsék. E képviselők közvetítésével akart Kossuth Jankuval érintkezésbe lépni és az ő megbízásából ezek egyike, *Drágos* János április 19-én meg is érkezett Jankuhoz és magával vitte a román-magyar kibékülésnek Kossuth által megfogalmazott feltételeit, amelyek rövid foglatatban a következők voltak:

A románság részese lesz annak a jognak és szabadságnak, ami vallás- és nyelvbeli különbség nélkül közös tulajdona az állam minden polgárának. Az országgyűlés és az országkormányának hivatalos nyelve ugyan a magyar, de mellette minden nyelvnek s így a románnak is szabad használati joga az egyházban, iskolában és a községi életben biztosított, sőt e román nyelvű iskolák állami segélyezésben is fognak részesülni. A kormányhoz intézendő beadványokban, az eskütszékek előtt a román nyelv szabadon használható. A törvények és rendeletek román nyelven is közzé fognak tétetni. Az államkormányája rajta lesz, hogy a román nyelv magasabb kiművelése lehetővé tétessék. A román egyházaknak az államfelügyelete mellett teljes autonómia fog biztosítani. A románok a hivalkokban képességeiknek megfelelően éppen úgy fognak alkalmaztatni, mint az ország minden más egyenjogú polgárai. Ennél többet nem lehet adni és aki ennél többet akar, az szét akarja darabolni nemzetiségek szerint az országot. Minden román, aki résztvett az eddigi harcokban, amnesztiát fog kapni, Saguna püspök kivételével.

Hogy Janku és társai Kossuth ez ajánlatát elfogadták volna-e, nem lehet tudni, mert Hatvani őrnagy váratlan támadása az alkudozásokat félbeszakította. Drágos küldetése e szerencsétlen támadás következtében azzal végződött, hogy őt a támadás miatt borzasztóan elkeseredett tömeg darabokra vagdalta. Jankunak azonban tudomása volt Saguna alkudozásainak eredményéről és arról a helyzetről, amelybe a románok a március 4-ki osztrák birodalmi alkotmány életbeléptetése esetén jutottak volna és azt úgy tekintette, mint a románságnak a bécsi kormány részéről való kijátszását. Már előbb is tett társai előtt olyan nyilatkozatot, hogy nem hisz Bécsnek, mert úgy érzi, hogy a románságot csak eszköznek akarják felhasználni a magyarok ellen. És abban a meggyőződésben, hogy a magyarok is fognak a románságnak annyi jogot biztosítani, mint a március 4-ki alkotmány, hajlandó volt alkudozást kezdeni a magyarokkal.

Ehhez az alkalom Hatvani szerencsétlen támadása után csakhamar megjött. Balcescu április végén megérkezett Debrecenbe és Kossuthal azonnal tárgyalásokba bocsátkozott a román-magyar kibékülés feltételeit illetően. Ez alkudozásoknak egy szerződés és egy törvényjavaslat lett az eredménye. A szerződés egy román légióra vonatkozóan kötött, amelynek feladata lett volna a magyarok oldalán az osztrákok és az oroszok ellen harcolni. A törvényjavaslat pedig hivatva lett volna a románság jogviszonyait a magyar államban szabályozni. Tartalma majdnem szóról-szóra azonos azokkal, amelyek abban az utasításban foglaltak, melyet Kossuth Drágosnak adott, mikor április végén Jankuhoz küldötte.

Janku Balcescut nagyon szívesen fogadta, átölelte s így kiáltott fel: Ilyen ember kell nekem, mert csak ilyen ember áll közel a szívemhez! Sőt tovább ment, két kedves emberével, Andreica tribunnal és Adiudeanuval egy emlékiratot is fogalmaztatott Kossuth számára, melyben kötelezte magát, hogy a román népet előkészíti a békéhez. Az események azonban gyorsan haladtak. Az erősebb orosz és osztrák haderő legyőzte a honvéd hadsereget és Görgei augusztus hó közepén Világosnál letette a fegyvert és ezzel vége lett a Balcescutól oly nagy reménységgel megkezdett békealkudozásoknak is.

Balcescu azért buzgólkodott a magyarok és a románok kibékítésén, mert azt hitte, hogy ez alkudozások során sikerül Kossuthtal olyan megállapodásokra jutni, melyeknek folytán Erdély átalakul a magyar államnak olyan föderatív alkatrészévé, amelyben a politikai súly a számszerint való román többségé lesz és annak következtében a természetes fejlődés útján előbb vagy utóbb átalakul román országgá. Rendeztetvén ily módon kölcsönös megegyezés útján a magyar állam keretében a magyarság és a románság egymáshoz való viszonya, Magyarország az egy állammá egyesült oláh fejedelemségekkel államszövetségbe lépne.

A teljesség kedvéért még meg kell emlékeznünk a nagy-román törekvések fejlődésének egy harmadik igen érdekes mozzanatáról is. A román forradalmi kormány a maga érdekeinek képviselőjéül az erdélyi származású Maiorescu Jánost küldötte a Frankfurtban ülésező német birodalmi gyűléshez. Maiorescu János két memorandumot nyújtott be a német birodalmi minisztériumhoz a román fejedelemségeknek Ausztriával való egyesülése tárgyában.

E memorandumainak lényege röviden a következőkbe foglalható össze: Abban az esetben, ha az olasz kérdés megoldása Ausztriától területi engedményeket követelne, a román fejedelemségek örömmel fognak egy állammá egyesülve, a német birodalom protektorátusának elismerése mellett Ausztriához csatlakozni. Hogy ez megtörténhessék, a leendő román államot úgy kellene megalkotni, hogy magába foglalja a régi Dáciát, t. i. a magyar állam románoktól lakott keleti felét, továbbá Bukovinát és Besszarábiát. Igaz ugyan, hogy a magyarság ez esetben a mostanihoz képest kisebb területet, de kompaktabb saját fajú népességet fogna kapni és így Magyarország Horvátország, Szlavónia és Erdély nélkül túlnyomóan magyar népességgel sokkal erősebb lenne, mint most. Egy ilyen Magyarország Nagy-Romániával véd- és dacszövetségben és mind a ketten összeköttetésben Németországgal, biztosítaná Európa keletét a panszlavizmus ellen és megszerezné Németországnak keleten a szükséges befolyást, amely őt megilleti egész a Feketetengerig.

A románság elégedetlensége a világosi fegyverletétel után életbelépett új kormányrendszerrel.

A világosi fegyverletétel után Wohlgemuth báró altábornagy lett Erdély katonai kormányzója, ki 1849 szeptember 24-én kiadott rendeletével Erdély eddigi felosztását semmisnek nyilatkoztatva, az országot *hat* nagyobb kerületre osztotta. E kerületek élén egy katonai parancsnok és egy polgári biztos állottak. A municipiális élet helyét a teljesen abszolút katonai kormányzat foglalta el. A közigazgatás minden ágában egészen le a községi életig teljesen német volt. Az egyes kerületek nemzetiségi jellege csak annyiban domborodott ki, hogy az alsóbbfokú adminisztratív hivatalnokokra vonatkozóan az adminisztrációt rendező utasítások kívánatosnak jelezték vidékenként a magyar, vagy a román nyelv tudását.

Különösen sérelmesnek tartották a románok a nagy-szebeni kerületnek, mint tisztán német vidéknek, illetőleg Szászföldnek szervezését, mivel e területen a lakosság tényleges többsége a román volt. Ilyen sérelmesnek tekintették a szerb vajdaság felállítását is, amelybe Temes, Krassó és Torontál vármegyékben, szerintők, mintegy 800,000 románt kebeleztek be, továbbá azt, hogy az Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megyékben lakó románság a márciusi osztrák birodalmi alkotmánynak megfelelően az úgynevezett magyar koronartartományba osztatott be. Külön területet, külön nemzeti főnököt és külön román nemzeti gyűlést nem kapott a románság a dinasztíának és az osztrák császári birodalomnak tett szolgálatait fejében, tehát reményeiben keserűen csalódottnak érezte magát.

Megkezdődött a kérvényezések sora és a kérvényező küldöttségek Bécsbe járása. Saguna azonban már nem vett részt e kérvényezésekben és küldöttségekben. E kérvényeknek típusául az Erdélyi Vazul nagyváradi görög katolikus püspök által 1850 január havában felterjesztett kérvény tekinthető, amelynek lényege a következőkbe foglalható össze:

A hű román nemzet meg van győződve, hogy ő is részesülni fog az adott császári szó értelmében a nemzeti létben. Amint a magyaroknak kormányzójuk, a szászoknak nemzeti grófjok, a szerbeknek vajdájuk, a horvátoknak bánjuk van, úgy a románoknak is saját soraikból egy külön prefekt, vagy kormányzó fog adatni. Amint a többi nemzeteknek megvan a magok külön nemzeti kormányuk, úgy a románoknak is meg fog adatni, Balázsfalva székhellyel e külön nemzeti kormány, ahol egyúttal székelni fog a külön nemzeti prefekt is, akinek aztán alá lesz rendelve az összes erdélyi, bánsági, aradi, bihari és máramrosi románság, hiszen a románság a többi népektől területileg is könnyen elválasztható.

A románság politikai és nemzeti kívánságai teljesítésének sürgetésére Erdélyi Vazul püspök ismertetett kérvényének felküldése után csakhamar egy küldöttség ment Bécsbe. Sagunát kivéve, e küldöttségben benne volt mindenik román vezérférfiú, aki az elmúlt két évben a román nemzetiségi mozgalmakban szerepet játszott. Ez, a Saguna Emlékirataiban (385–405. l.) olvasható kérvény tartalmára és hangjára nézve is egyaránt figyelemre méltó jelenség. Mintha típusa volna minden későbbi hasonló kérvénynek. Ha e kérvényt összehasonlítjuk azon újabb Memorandumokkal, Tiltakozásokkal, melyekkel az 1867-ki kiegyezés óta az úgynevezett román nemzetiségi párt el szokta árasztani a hazai és külföldi sajtót, lehetetlen észre nem venni közöttük még a kifejezésekbeli hasonlóságokat is. Semmisem tetszik nekik. Mindenben, mindenütt és mindenki üldözi őket. Hivatalokat nem kapnak, vagy ha kapnak, nem elegendő számmal. És ha megkapták, akkor üldözik őket. Nyelvöket az idegen nemzetiségű tisztviselők nem tudják és nem is akarják megtanulni, sőt még azt is állítja, hogy a román nyelvet az idegen nemzetiségű tisztviselők éppen úgy nem képesek megtanulni, mint absolute alkalmatlanok arra, hogy a román ember dolgát, ügyét és baját igazságosan, a román nép hajlamainak és érzelmeinek megfelelően eligazíthassák.

Öfelsége a küldöttségnek megígérte, hogy kormányával meg fogja vizsgáltatni a románok összes eddig beadott kérvényeit. E kérvényt a kabinetiroda áttette a belügyminisztériumhoz, ahol az eddig elintézetlen román kérvények sorsára: a papirkosárba jutott.

Hogy a magyarországi, most már az osztrák császárságban lakó összes románoknak egy külön tartományba és külön nemzeti főnök alatt való egyesítését a románság vérmesebb gondolkozású nacionalista elemei miként fogták fel és miként ítélték meg, azt a többször említett Balcescunak 1850 március 4-én Párisból Golescu Sándorhoz írott leveléből láthatjuk. „Az egyesülés kérdése nagyot haladt és tetemesen egyszerűbbé lett. Oláhország és Moldova egyesülése az egész világtól elfogadott tény. Ausztria románjai a március 4-ki alkotmány alapján együttesen és nagy hévvel követelik, hogy három és félmilliónyi nemzettestbe egyesíttessenek és előbbutóbb el is fogják érni ezt. Amidőn tehát egy négymilliónyi (az egyesült román fejedelemségek) és egy három és félmilliónyi románságból álló két nagy csoport lesz majd egymás mellett, ki akadályozhatná meg, hogy ne egyesüljenek.”

A románság e mozgolódását és elégedetlenkedő magatartását a katonai kormányzat nagyon aggodalmasnak találta. Wohlgemuth altábornagy bizalmasan figyelmeztette Sagunát, hogy papsága titkos gyűléseket tart és hogy közölök némelyek

ide-oda utazgatnak az országban és bizonyos kérvények számára aláírásokat gyűjtenek. Wohlgemuth tábornagy szeptember 2-án elrendelte, hogy a román csapatokat fel kell osztani. Axente vonakodott e parancsnak eleget tenni, sőt Balázsfalván egy nagy román tábornokot akart szervezni. Axentét ezért haditörvényszék elé állították és két hónapi fogságra ítélték, amelyet azonban, tekintettel eddigi érdemeire, elengedtek.

A szebeni kormány azt is gyanakvó szemmel nézte, hogy az erdélyi román vezetők állandó összeköttetést tartanak fenn a romániai emigránsokkal. A szász közvélemény már elébb is sejtette, hogy a románok a dolgok új rendjével elégedetlenek lévén, valamiben törnek a fejöket. A szász sajtó ezért gyanúsította állandóan revolucionalis velleitásokkal a románokat, sőt a „Siebenbürger Bote” egyenesen odáig ment, hogy a kormánytól azt követelte, hogy az eshetőlegesen nagyobb bajokat megelőzendő, a volt prefekteket és tribunokat fogassa el. Ezek a körülmények okozták, hogy a katonai kormány a „Gazetta de Transilvania”-t betiltotta és a románság volt forradalmi vezetőit rendőri felügyelet alá helyeztette, sőt a szebeni kerületből több papot be is fogatott, mert a lakosságot a szász hatóságok ellen izgatták.

Legérdekesebb azonban az 1848/49-es román mozgalmak eposzában az epilógusában Jankunak, a „havasi mókák királyának” szerepe. A már említett küldöttséggel ő is fennjárt Bécsben. Ő itt Őfelségétől különkihallgatást kért. Különkihallgatást nem kapott, hanem másnap a rendőrfőnök elé idézték. A rendőrfőnök hízelgő szavak kíséretében kínálta meg érdemrenddel és jövedelmező hivatallal. „Nem érdemrendért harcoltam – felelte büszkén Janku – hanem nemzetemért. Aztán annak idején nem is így egyeztünk meg.” Alig ért haza szállására, a rendőrség kiutasító rendeletét már asztalán találta. Be sem várta az engedélyezett 24 órát, hanem azonnal hazatért havasi mókái körébe szülőföldre.

Mikor Őfelsége 1852-ben erdélyi utazása alkalmával meglátogatta a mókák földjét is, kihallgatást igyekezett Őfelségénél kieszközölni. E kihallgatást nem nyerte meg, amely csalódása oka lett annak, hogy lelki világa mind jobban elboruljon. Hogy az teljesen megzavarodjék, még csak egy külső lökésre volt szükség. Ez a lökés nem sokáig váratott magára.

A mókák régi pöre a kincstárral, amely okul szolgált Hora lázadásának s alkalmas anyagául Varga Katalin izgatásainak, az új rendszer alatt is tovább folyt, illetőleg elintézetlenül maradt. Mikor 1852-ben a kataszteri munkálatok ezen a vidéken is megkezdődtek, a mókák e kataszteri munkálatok végrehajtását magokra nézve sérelmesnek tartották. Tiltakoztak ellene, sőt tettelegességre is vetemedtek. Miután Janku többször szolgált megelőzően is ügyvédi tanáccsal a mókáknak, Sze-

benben azt hitték, hogy a mócok ez újabb zavargását is ő szítja. Azonkívül attól is tartottak, hogy a dolgok új rendjébe egyáltalán beletörödni nem tudó, elégedetlen Janku a nép látható elégedetlenségét nagyobb szabású zavargások támasztására is fel fogja használni, elfogatták. Börtönét, lelkében teljesen megzavarodva, mint őrült hagyta el.

Így csendesedett le az elégedetlenkedő erdélyi románság mozgalma az ötvenes évek elején. Látszólag teljesen megnyugodott a dolgok új rendjébe, de amint a Bachrendszer bukása után bekövetkező idők eseményei megmutatták, nemzeti aspirációit és politikai törekvéseit ez időszakban is egész teljességében megőrizte.

Az irredentizmus további fejlődése a világosi fegyverletétel után.

A dákoromán eszme (az irredentizmus) továbbfejlődése a világosi fegyverletétel után sem szünetel. A romániai emigránsok Párisban, találkozáskor a magyar emigráció tagjaival, nem egyszer cseréltek eszmét a román-magyar kibékülésről, mert abban látták egyik eszközét úgy Magyarország, mint a román fejedelemségek felszabadításának és függetlensége kivívásának. Román részről az alap Balcescu már ismeretes eszméje volt, mely ha megvalósul, végső konzekvenciájában előbb-utóbb Dákoromániához vezetett volna. Magyar részről senki sem akart tovább menni annál, amit az ismertetett és az 1848/49-iki mozgalmak idején a románoknak tett erre vonatkozó ajánlatok tartalmaztak, s amely lényegében éppen annyi jogot biztosított a románoknak, illetőleg a nemzetiségeknek, mint az 1868-ki nemzetiségi törvény. Ez eszme-cserének az a negatív eredménye volt, hogy a két fél tisztábajött egymás álláspontjával és meggyőződött arról, hogy álláspontjaikat nem lehet összeegyeztetni, mert a történeti és egységes magyar állam eszméje a román nemzeti eszmény tárgyával, Nagy-Romániával a legmerevebb ellentétben áll.

Az ötvenes évek közepén a nemzetközi politika eseményei nagyon kedvező fordulatot idéztek elő a román fejedelemségek ügyében. Az 1856-ki párisi konferencia a fejedelemségekre vonatkozóan olyan kedvező határozatokat hozott, amelyek alapjául szolgáltak a szerencsés továbbfejlődésnek. Röviden: Moldova és Oláhország III. Napoleon kitartó és hatalmas protekciója folytán 1859-ben Cuza fejedelemsége alatt egyesült. Az 1848-ki romániai forradalmárok legfőbb vágya: a fejedelemségek egyetlen önálló államban való egyesülése, teljesült és ez az esemény a távolabbi román nemzeti törekvéseknek: az összes románság egyetlen államban való egyesülésének is új alapot s az eddiginél nagyobb realitást kölcsönözött.

Dákorománia megvalósításának eszméje, a fennebb vázolt alkudozások megszakadása után csak 1859-ben vetődött fel újra. Kitérvén Ausztria és Franciaország között 1859-ben a háború, III. Napoleon, hogy magát minden eshetőségre biztosítsa, egy Ausztria ellen való magyar forradalom szervezése tárgyában a magyar emigrációval alkudozni kezdett. Magyarországon azonban csak úgy lehetett forradalmi mozgalmat szervezni, ha annak külső bázisa Cuza fejedelem beleegyezésével Románia lesz. III. Napoleon felhatalmazta a magyar emigrációt, hogy Cuzával ebben az irányban az ő nevében tárgyalhasson.

Amint ez alkudozásoknak híre ment Bukarestben, az ellenzéken levő liberális párt e megegyezés ellen zajos izgatást kezdett, mert nem volt e tárgyalásokban semmi arról, hogy Erdély a román fejedelemségekhez csatoltassék. A párt egyik főembere, Bratianu Jón az alkudozások folyamán nyíltan szemébe mondotta Klapkának, hogy Románia Erdélyre vonatkozó jogairól soha és semmi szín alatt sem mondhat le. Ezzel sem elégedett meg, hanem hogy valahogyan Cavournál és III. Napoleonnál e szerződés megkötését megakadályozza, Olaszországba utazott, hol Cavournak a következőket mondotta: „Én nem hiszek a magyar urak szabadelvűségében. Tudom, hogy kizárólagosabbak, mint valaha. De ha másképen volna is, mi sohasem juthatunk Erdélyt illetően egyetértésre. Erdélyt Magyarországnak nem engedhetjük át semmi szín alatt. A Kárpátokon túl lakó románok velünk akarnak egyesülni. Mi megígértük nekik, hogy támogatni fogjuk őket. Árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednők.” E nyilatkozatra Cavour azt válaszolta: ha Bratianu és társai az erdélyi kérdést még csak meg is pendítenék, ő a román dolgokról többé még hallani sem akar.

A magyar emigráció megkötötte ugyan Cuzával, ezeknek a liberális párti intrikáknak és izgatásoknak ellenére is, a III. Napoleon által kívánt szövetségi szerződést, de annak nem lett semmi eredménye, mert a villafrancai béke következtében nem volt többé semmi szükség a magyar emigráció által szervezendő magyarországi forradalomra.

A magyar emigráció alkudozásai Cuza fejedelemmel.

A villafrancai béke után az olaszok, mivel e béke nem szerezte meg nekik Velencét is, újra nyugtalankodni kezdettek, ami a magyar emigránsokat is arra bírta, hogy a megkezdett szervezkedést tovább folytassák. III. Napoleon befolyását Cuzánál ebben az irányban ismét érvényesítette. Cuza helyzete azonban most egészen más volt, mint félév előtt. A párisi konferencia 1859 szeptember 2-án elismerte a román fejedelemség egyesítését.

Ez az alig remélt siker fejébe szállott Cuzának, sőt az egész romániai közvéleménynek is. Rosetti lapja a „Romanul”, amely eddig állandóan azt hirdette, hogy Románia önállósága a szabad és független Magyarország nélkül bizonytalan valami, most ellene fordult a magyaroknak és azt hirdette, hogy már elérkezett annak is az ideje, hogy a latin fajé legyen a hegemonia Európában és hogy ez a pánlatin hegemonia megteremtse Európa keletén Dákoromániát, amely védőgát lesz a délfelé nyomuló pánszlávizmus ellen és a latin műveltség világító-tornya a Feketetenger mellett.

Különösen zajosak voltak Bukarestben az Erdélyből bevándorolt román értelmiségnek Romániában jelentékenyebb politikai szerepet játszó tagjai. Ezeknek egyike, a balázsfalvi papnevelő-intézetből 1845-ben kizárt Papiu Ilarianu, Cuzához Dákorománia felállításáról egy memorandumot nyújtott be, amelyben azt fejtegette, hogy a lehetséges keleteurópai államalakulások között Dákoromániának van legnagyobb létjogosultsága. Felsorolja azokat az eszközöket is, amelyek e Dákorománia megteremtéséhez vezethetnének. Mindenekelőtt szervezzen a fejedelem egy erős román hadsereget, teremtsen jó nemzeti közoktatást, hogy a nemzetet fel lehessen világosítani és e nagy célra ránevelni. A külpolitikában igyekezzék a fejedelem a lehető legjobb viszonyban lenni Olasz- és Franciaországgal. Román ügynökök segítségével juttassa eszébe a latin Európának, hogy ne hagyja magára Európa keletén Róma gyarmatosait. E román ügynökök igyekezzenek a francia és az olasz kormányokat arról győzni meg, hogy Erdély román ország. A kormány szerződtesen írókat, akik Európának megmutassák, hogy az egyesült fejedelemségeken kívül is laknak románok. A román kormány időelőtt ne szakítson Ausztriával, se Oroszországgal.

Az erdélyi románok magatarását illetően e memorandum a következőket véli célszerűnek különösebben hangsúlyozni: ezek jelenlegi helyzetökben csak a fejedelemségek felé tekintenek, innen várják a jelt és csak innen remélhetnek szabadulást. A Kárpátokon túl lakó románok: férfiak, nők, öregek és ifjak egyformán készek meghalni Cuza fejedelemért. Ha kitör a magyar forradalom, az erdélyi románok nem állhatnak a magyarok mellé, mert lehetetlen, hogy Erdélyt eladják a magyaroknak. Az is veszedelmes lenne azonban, hogy a perfid osztrák mellett harcoljanak, mint tették 1848-ban. Legkíváncsabb lenne rájuk nézve a semlegesség, mert valami természetes ösztön súgja nekik, hogy kitörvén a magyar forradalom, a román fejedelemségek nem maradhatnak összedugott kézzel.

A kép teljességének kedvéért érdemes egy futó pillantást vetni, hogy ebben az időben, az abszolútista kormányzást közvetlenül követő időben, milyen volt az erdélyi románság hangulata a magyarsággal szemben? Voltak egyes jelenségek, amelyekből

arra lehetett következtetni, hogy a románság most már nem fog ellenséges magatartást tanúsítani a magyar törekvésekkel szemben. Marosvásárhelyt, Brassóban, Erdély legtöbb városában egymást követték a tüntető magyar-román testvériesülési ünnepek. Ezek között legnagyobb szabású és politikai tekintetben is a legjelentékenyebb volt az, amelyiket Reményi Ede hegedűművész hangversenye alkalmával a kolozsvári nemzeti színházban és a hangversenyt követő lakomán tartottak 1860 június 28-án. Ez ünnepélyen az erdélyi magyarságnak, úgy szólván, egész színe-java megjelent. Román részről egyik főszónok, ki hitte volna később harminc évvel? Dr. Ratiu János volt, a román nemzeti komité elnöke a Memorandum pör idején.

A vérmesebbek már azt hitték, hogy a románság, okulva a mult szerencsétlenségein, ezután már jóban-rosszban egyaránt a magyarsággal fog tartani. Lassanként azonban érezhető lett az ellenkező irányzat hatása is. A román nép körében gyorsan elterjedt az a hit, hogy a magyarság csak azért követeli az alkotmány visszaállítását, hogy egyúttal a jobbagyságot is visszahozhassa. Annyit azonban határozott tény gyanánt konstatálhatunk, hogy az erdélyi románok között voltak egynéhányan, akik a magyarokkal még egy bekövetkező forradalom esetén sem voltak hajlandók egészen szakítani. Mint Türr tábornoknak 1894 december 9-én Urechia Vazulhoz, a Liga Culturala elnökéhez a „Pesti Napló”-ban írt Nyílt leveléből kitűnik, az erdélyi román politikai vezetők közül is egynehányan tervet csináltak a magyar emigráció ez alkudozásaira való tekintettel. Ezt a tervet Garibaldinak küldötték el azért, hogy, fogadtassa el a magyar emigráció tagjaival, mint alapját a kölcsönösen óhajtott román-magyar megegyezésnek. E tervezet tartalma a következő volt: 1. Erdély csak personalis unióban lesz Magyarországgal, 2. a Bánságnak jogában áll Erdélyhez csatlakoznia, 3. e két tartomány, ha akarja, egyesülhet a román fejedelemséggel, 4. Bukovina ismét Moldovához fog csatoltatni.

Hasonló célzatokat árult el ez időben egy Nagyszebenből keltezett cikksorozat is, mely a brüsseli „Le Nord”-ban jelent meg, amely ez időben a nemzetközi sajtóban az orosz kormány szócsöve volt. E cikksorozat fejtegetéseinek végső konkluziója az volt, hogy az erdélyi románoknak határozott céljuk egyesülni a román fejedelemségekkel. E végből készek Ausztriától elszakadni és bizonyos feltételek mellett a magyarokkal is megegyezni. Hogy mik lettek volna ezek a feltételek, az kitűnik a Garibaldihoz benyújtott memorandumból.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság részéről a Cuzával való alkudozások vezetésével Klapka György tábornok volt megbízva, aki ez alkudozások folyamán s a vele kapcsolatos eseményekből véglegesen meggyőződött, hogy a románokkal őszintén és be-

csületesen megegyezniök lehetetlen. „Már Galacon volt alkalmam meggyőződni, hogy rajok semmi körülmények között sem számíthatunk. Nemcsak, hogy kevés hajlandóságot éreznek irántunk, de ezen felül bármilyen árulásra is azonnal készek. Reszketnek az oroszoktól félnek az osztrákoktól, minket pedig gyűlölnek. Különösen Erdély birtokára vonatkozó jogunkat vonják kétségbe és ez országot tőlünk elannektálni még a legmérsékeltebbnek is vágya. Ezen uraknak reménykedésök körülbelül oda megy ki, hogy majd ha Ausztria is, Magyarország is elégségesképen elvérzett, akkor Erdély érett gyümölcsként fog lábaik elé hullani Szó sem lehet, hogy mi ezekkel egymást megérthessük” – írja Klapka Naplójában.

Cuza fejedelem irredentizmusa.

Hogy a magyar emigrációnak Cuzával való alkudozásai nem vezettek eredményre, annak egyik legfőbb oka Cuza személyes érzelmei voltak és az az álláspont, amelyet az úgynevezett erdélyi kérdésben elfoglalt, „Cuza herceg – írta ezidőből Karacsay gróf Kossuthnak – fanatikus oláh, ki jelenleg is Dákoromániáról ábrándozik”. Kossuth egy másik ügynöke, a lengyel származású Zglinicki ezredes, azt jelentette Kossuthnak, hogy mikor levelét Place francia főkonzul jelenlétében átadta Cuzának, Cuza a levelet lecsapta az asztalra és kijelentette, hogy ő a magyarokkal nem fog alkudozásokba bocsátkozni, legkevésbé Kossuthnal, ki a román faj esküdt ellensége. Még az is árulás lenne, ha ő a magyarokat, kik azt kívánják, hogy a magyarországi románokat nekik átengedje, még csak meg is hallgatná. „Hogyan? – kiáltá fokozott szenvedélyességgel – én, Románia fejedelme, én nyújtsak kezét ahhoz, hogy a magyarok, fajomnak e százados ellenségei itt nálam expedíciót szervezzenek? Sohasem fogom ezt megengedni.”

Még jellemzőbbek Cuza személyes érzelmeire vonatkozóan azok a sorok, amelyek Zglinickinek a Magyar Nemzeti Igazgatósághoz írott levelében foglaltatnak. Zglinicki nem volt magyar és így Cuzának nem is volt oka személyes érzelmeit udvariasságból, vagy más egyéb tekintetből előtte takargatni. „Ne higgyenek önök Cuzának – írta Zglinicki –, ő Erdélyre és a Bánságra spekulál. Úgy Place francia, mint Strombio olasz konzulnak minden tartózkodás nélkül ismételtén kijelentette, hogy ő, mint oláh fejedelem, Erdélyről soha le nem mondhat. E bódult vággyal egész nemzete – legalább az a része, amelyik politikáról csak hallott is valaha – csordultig van tele. Az oláh sajtó úgy beszél Erdélyről, mintha már is oláh provincia volna.”

Cuza azonban ez alkudozások után nem sokáig maradt a trónon. Utólérte elődeinek sorsa. Románia azon politikusai, kik uralkodását az országra károsnak tartották, megbuktatása végett összeesküdtek ellene. Az összeesküvők még Cuza tróntól való megfosztása előtt elküldötték Ghica Jönt Brüsszelbe, hogy Fülöp flandriai grófnál tudakozódják: nem lenne-e hajlandó a román trónt elfoglalni? Ghica Brüsszelből Turinba is elment, hogy az aostai hercegnél is tudakozódják. A magyar emigráció székhelye ekkor Turin volt. A magyar emigránsok, értesülvén Ghica látogatásának céljáról, Viktor Emánuelnél és az aostai hercegnél közbeléptek, hogy ez utóbbi csak abban az esetben álljon szóba Ghicával, ha a románok határozott nyilatkozatot tesznek arra, vonatkozóan, hogy az aostai herceg megválasztása esetén Erdélyre vonatkozóan minden igényükről lemondanak. Mivel Ausztria éppen a porosz háború küszöbén állott, sohasem látszott Dákorománia megvalósítása lehetőbbnek, mint egy ilyen készülő nagy összeütközés alkalmával, tehát Ghica erre vonatkozóan nem tehetett semmi ígéretet. A románok az aostai herceg jelöltségét el is ejtették.

Miután a flandriai gróf a választást nem fogadta el, Hohenzollern Károlyt választották meg fejedelemnek.

A „dunai konföderáció” terve.

A magyar emigráció e forradalmi kísérleteinek nagy valószínűséggel még akkor sem lett volna sikere, ha Cuza hajlandó is lett volna velök őszinte és megbízható szövetséget kötni. Nem lett volna pedig sikere azért, mert az 1860-ik év októberében kiadott császári diploma megmutatta azt az utat, amelyen a magyar nemzet és a dinasztia között a teljes kibékülés előbb-utóbb létre fog jönni. E diploma kiadása után benn Magyarországon a forradalmi emigráns politikának többé nem volt talaja. A nemzet túlnyomó nagy többsége ez időponttól kezdve már nem Kossuth Lajost, hanem Deák Ferencet ismerte el vezérnek. Ezt észrevették azonnal Kossuthnak és a magyar emigrációnak hatalmas pártfogói, Cavour és III. Napoleon is, kik több ízben azzal okolták meg az elhatározó tettetől való vonakodásukat, hogy nem látják semmi biztosítékát annak, hogy a magyar nemzet odahaza nem békül-e ki az uralkodóval az általa nyújtott engedmények fejében? Bár Kossuth hazulról biztató híreket kapott, de azért maga is komolyan tartott a nemzet és dinasztia kiegyezésétől, amely egy vonással keresztülhúzta volna összes számításait.

Kossuth terveit és reményégeit a legnagyobb csapás 1861 június 6-án Cavour halálával érte. „A magyar országgyűlés képviselőháza – írja Kossuth (Irtaim III. köt. 612. l.)

– június 5-én határozta el három szótöbbséggel a felírást. Cavour másnap reggel 7 órakor halt meg. Alig 18 órai időköz a két esemény között. Az első a forradalmat semmi esetre sem akaró Deák megalkuvási irányának túlsúlyára mutatott, nem ugyan a nemzetnél, hanem az országgyűlésen, a másik pedig amaz elsőből a magyar nemzet határozottsága iránti kétséget idézte elő. E kétség késleltette a háborút s a késleltetés bomlasztotta fel a magyar emigrációt és lett azon sziklává, melyen a 49-iki zászló diadala hajótörést szenvedett.”

Cavour utódja Ricasoli lett, aki úgy nyilatkozott, hogy bár örököse Cavour politikájának és így a magyar szövetségre nagy súlyt helyez, de mindaddig nem kezd háborút, míg Olaszország annyira még nem erősödik, hogy szükség esetén saját erejével is helyt állhasson. Mert mi lenne akkor, ha Olaszország hadat izenne és Ausztria ettől megijedve, odahaza oly engedményeket tenne, melyet a magyarok elfogadnának? A gyenge Olaszország magára maradna és így csak kockáztatná az olasz vívmányoknak biztonságát.

Kossuthot nagyon kellemetlenül érintette az is, hogy III. Napoleon azt tanácsolta a magyaroknak Napoleon herceg útján, hogy tekintettel Ausztria békülékeny hajlandóságára, mielőtt fegyverrel kérnék számon jogaikat, használják fel a törvényes utat. Mutassák meg, hogy készek kibékülni, ha az alkotmányt helyreállítják. Ha azonban az országgyűlés eredmény nélkül fog eloszlanı és „la phase légale sera traversée”, akkor ő is angazsálva érzi magát a magyar ügyben.

Kossuthot tényleg ez időben nagyon sok csalódás érte. Sohasem vélte, hogy olyan közel van céljához, mint 1860 közepén és soha annyi csalódás nem érte, mint az utóbbi fél év alatt. III. Napoleon sem háborút nem üzent Ausztriának, sem pedig komolyan nem támogatta a magyar emigráció ügyét. Cavour meghalt és így arra sem lehetett kilátása, hogy Olaszország üzen háborút Ausztriának. A hadműködési alap úgy a román fejedelemségekben, mint Szerbiában elveszett. A magyarságmát tengerpartról való hadioperáció terve ábrándos kalanddá változott. A bankópórt Angliában elveszítette. Teleki László kibékült és rövid idő múlva öngyilkos lett. A magyarországi nemzetiségek nem voltak hajlandók a kilátásba helyezhető engedmények árán sem támogatni a magyar ügyet. Az emigrációban az egyetértés megbomlott. A magyar légıo kellemetlen zavarok színhelyévé vált. Magyarországon – a különben sem valami befolyásos forradalmi bizottság feloszlott. A remények korát követték a csapások és csalódások napjai.

A reménytelenség e napjaiban találkozott Marc Antonio Caninivel, egy filoromán olasz publicistával. Kossuthot Caninivel Pulszky Ferenc ismertette meg. Canininek az volt a kedvenc, mondhatni rögeszméje, hogy az osztrák birodalom

okvetlenül fel fog bomlani és ez esetben a Duna völgyében lakó magyarok és balkáni nemzetek – románok, horvátok és szerbek – föderációjából alakuló hatalmasságnak kell elfoglalnia a szétesett osztrák birodalom helyét.

Ennek a *Dunai konföderációnak* eszméje az 1848/49-iki események után csakhamar felvetődött, még pedig Ausztria felbomlásának esetén az európai egyensúly fennmaradásának biztosításául. Canini a konföderáció eszméjét megbeszélte Kossuthtal, a beszélgetés eredményét másnap írásba foglalta és azután kérte Kossuthot, hogy magánhasználatra írja alá. Canini a Kossuth által aláírt tervezetet több barátjának megmutatta s ily módon került Helfy Ignác kezébe, aki akkor Milanóban egy „Alleanza” című lapot szerkesztett. Helfy anélkül, hogy Kossuthnak jóváhagyását kikérte volna, vagy legalább szándékát közölte volna vele, lapjában az emlékiratot egész terjedelmében közzétette.

A „*Dunai konföderáció*”-nak nevezett államszövetség e tervezet szerint a következő országokból alakulna meg: Magyarország, Románia, Horvátország, Szerbia és a török birodalom azon részeiből, amelyek Szerbiához lesznek csatolandók.

A, szövetség közös ügyei a következők lennének: a szövetségi terület védelme, a külpolitika, a kereskedelmi rendszer, minden, ami a szövetségi szárazföldi és tengeri haderőre vonatkozik. A szövetségi diplomácia egységes lesz. A végrehajtó hatalmat egy szövetségi tanács gyakorolja, amely irányt fog adni a külpolitikának is. A szövetségi tanács székhelye évenként felváltva Budapesten, Bukarestben, Zágrábban és Belgrádban fog lenni. A szövetségi tanácsnak elnöke azon állam feje lesz, amelynek területén székel a tanács. Minden állam magának oly alkotmányt ad, amelyik az ő érdekeinek megfelel, természetesen oly feltétellel, hogy ez alkotmány elvei a szövetség által elfogadott elvekkel ne ellenkezzenek.

Ami Erdélyt illeti, lakói általános szavazattal fogják eldönteni, hogy hazájok egy legyen-e Magyarországgal, vagy csak szövetségben legyen Magyarországgal? Mind a két esetben azonban Erdély és Magyarország között az államfő személyében personalis uniónak kell lenni. Az egyes államok határain belül a nemzetiségek teljesen egyenlőjogúak lesznek. Minden megye, minden község maga határozza meg, hogy mi legyen a hivatalos nyelve. Az országgyűlésen mindenki a maga nyelvén beszélhet. Saját ügyeinek elintézése végett minden egyes nemzetiség saját nemzeti főnököt választhat. Egyszerűen, az eddigi román követelések mindenike teljesül a dunai konföderáció egyik tagját alkotó Magyarországon.

A dunai konföderáció e Kossuth nevéhez fűződő terveze idehaza nagy és kellemetlen meglepetést okozott. Magyar szempontból az egésznek koncepciója annyira helytelen volt,

hogy a legtöbben el sem tudták gondolni, hogy Kossuth, az önálló és független magyar nemzeti állam ez apostola, hogyan is gondolhatott ilyesmire. Voltak olyanok is, akik hamisításnak gondolták, melyet Kossuth ellenségei gyártottak, hogy vele kompromittálják. Igaz ugyan, hogy az 1861-iki pesti országgyűlés eredménytelenül végződött, de nagy erkölcsi hatása volt mégis, mert a nemzet előtt világos lett, hogy az a politika, amely ezidőben Deák Ferenc nevéhez fűződött, az egyedül helyes és sikerre vezető politika is, hogy a nemzetben van erő magát megmenteni és hogy a külpolitikai események lehetnek ugyan hatással a magyar kérdés hamarabb, vagy később való megoldására, de azt a megoldást kizárólagosan a külpolitikai események hatásától és holmi kalandos emigrációs politikai vállalkozásoktól várni téves, sőt káros illúzió. Ez a dunai konföderációs terv nagyban hozzájárult a Kossuth-féle emigrációs politika megbuktatásához.

A románoknak pedig nem kellett ez a tervezet azért, mert Erdélyt nem csatolta a román fejedelemségekhez. Hiába adott meg ezenkívül mindent, amit kívántak, még sem tetszett nekik ez a terv. Úgy okoskodtak, mint az olasz Manin, ki egyízben azt írta : „Nekünk nem az kell, hogy Ausztria humanus és szabadelvű legyen *a mi házunkban*, hanem az, hogy takarodjék ki *a mi házunkból*, Olaszországból”. Igen határozottan jelzi ezt az álláspontot, a többször említett Papiu Ilarianu az a cikke, melyet e tervezetről a „Romanul”-ba írt. A többi között a tervezet azon pontjára vonatkozóan, amely biztosítja, hogy a nemzetiségek magoknak saját nemzeti főnököt is választhatnak, a következőket írja: „Az eredetit, melyről Kossuth a másolatot vette, nagyon jól ismerjük. Az eredeti nem más, mint az 1848 előtti erdélyi cigánygyülekezetek szervezete. E kóbor cigányoknak is megvolt az a joguk, hogy vajdát választottak. A cigány vajda és a Kossuth által engedélyezendő román vajda közötti különbség csak az lenne, hogy a cigány vajdának megvolt az a joga, hogy az államnak fizetendő adót ő hajtotta be, sőt az apró civakodásokban való bíraskodás jogát is élvezte, sőt ezenkívül még az a kiváltsága is meg volt, hogy tekintélye fenntartása végett magyarosan szabott veres nadrágot is viselhetett s végre a kinevezendő hóhérokat ő kandidálhatta. A Kossuth által nekünk felajánlott román vajda még e jogokkal sem bírna.”

Az 1863-ki nagyszebeni Landtag Erdélyt politikailag külön autonom koronatartománnyá szervezi.

Az 1861 február 26-án kiadott császári patens alapján Őfelsége 1863 június 15-re összehívta Nagyszebenbe az erdélyi tartománygyűlést (landtag). E tartománygyűlésre a képviselőket

nem a régi erdélyi országgyűlési választótörvény, hanem egy császári rendelet alapján (octroy) választották meg. E rendelet első §-ában a tartománygyűlés tagjainak számát 125 választott és 40 királyi hivatalosban szabta meg. Választójoga volt minden 24 éves önálló férfinak, aki legalább évi 8 forint adót fizet. Erdélyt felosztották városi és vidéki kerületekre. A városok 49 képviselőt választottak, a vidéki kerületek pedig 76-ot. A választás után a tartománygyűlés pártjai, a regalistákat is beszámítva, a következő számarányokat tüntették fel: magyarok 54-en, a szászok 43-an és a románok 57-en voltak, még pedig ez utóbbiak közül 46-an választott és 11-en a királyi hivatalosok. A románok relatív többsége tehát szemben a magyarokéval 3 volt.

A magyar képviselők a nagyszebeni tartománygyűlésnek sem összehívását, sem pedig a császári rendelettel oktrojált választási eljárást nem tartották törvényesnek, ezért egy közösen aláírt nyilatkozatban kijelentették, hogy a tartománygyűlés törvényhozó munkásságában nem vesznek részt. Csupán hárman nem léptek passivitásba. A királyi hivatalosok közül ketten: Nemes és Beldi grófok, kik mindketten magasabb kormány-széki hivatalt viseltek az abszolút kormányzás idején és a választottak közül Szamosujvár követe Lászlóffy.

A császári kormány, valamint a szász és a román képviselők a magyar képviselők e passzívítási nyilatkozatát nem vették tudomásul. A Landtag e nyilatkozat felett egyszerűen napi rendre tért és megkezdte törvényhozói működését, melynek célja volt Erdélynek, mint az osztrák császári birodalom autonómiával bíró egyik tartományának az 1860-ki októberi diploma és az 1861-ki februári patens alapján való politikai újraszervezése.

E tartománygyűlésnek a románságot különösebben érdeklő feladata a következő volt: *a)* a románságot Erdély törvényes nemzetei közé iktatva, a más három nemzettel teljesen egyenjogú politikai nemzetté tenni és *b)* ez alapon törvénnyel szabályozni, hogy miként használtassék Erdély köz és hivatalos életében a román nyelv, mint a magyarral és a némettel mindenben egyenjogú hivatalos nyelv, – *c)* azután Erdély köz-igazgatását és igazságszolgáltatását a nemzeti és nyelvi egyenjogúság alapján törvényhozásilag szervezni.

Azt a törvényt, amelyik a románságot Erdélynek törvényes és a más hárommal: a magyarral, székellyel és a szásszal teljesen egyenjogú nemzetévé tette, nemcsak megalkotta a nagyszebeni Landtag, hanem Őfelsége is, mint Ausztria császára és Erdély nagyfejedelme megerősítette (1863 október 3-án) és ki is hirdettette. Így tehát e törvényben az erdélyi román értelmiség megvalósítva látta azt, amire a „Supplex libellus valachorum” óta (1791) állandóan törekedett: azaz az erdélyi

románság a törvényhozás útján Erdélynek többi nemzeteivel teljesen egyenjogú politikai nemzetévé lett.

E törvény hét §-ból áll. Az elsőben kimondja, hogy a román nemzet, továbbá a gör. katolikus és a gör. keleti vallás az erdélyi alkotmány értelmében éppen olyan törvényes nemzetnek és bevett vallásnak ismertetik el, mint Erdély más három törvényes nemzete és négy bevett vallása. A gör. katolikus, valamint a gör. keleti egyházak a többi egyházakkal teljesen egyenjogúak és az állam főfelügyeleti jogának fenntartása mellett teljes autonómiát élveznek. A négy törvényesen elismert nemzet : a magyar, a székely, a szász és a román teljesen egyenlők és azonos politikai jogokkal bírnak. Az ország egyes részeinek elnevezései (magyarok, székelyek és szászok földje) nem adnak egyetlen nemzetnek sem különös jogokat. Erdély nagyfejedelemségének címerpajzsába a román nemzet számára is saját címer iktatandó be. Mindazok a régebbi törvények, amelyek ezzel a törvénnyel ellentétben vannak, eltöröltetnek. E törvény haladéktalanul életbelép.

Ha ezt a törvényt összehasonlítjuk azokkal a román követelésekkel, amelyeket 1849 végén és 1850 elején a román nemzetiség-politikai vezetők élükön Sagunával, a román nemzet politikai programjaként hangoztattak, határozott visszaesést találunk. E törvényben nyoma sincs a külön román területnek és a külön román nemzeti főnöknek. Nem ennek a különbségnek magyarázatául, hanem egyszerűen csak mint ténynek konstataálásául szükséges rámutatni arra a körülményre, hogy 1849 végén és 1850 elején Sagunát leszámítva, a román nemzetiség politikai vezetők közül alig viselt valaki osztrák császári hivatalt. 1863-ban pedig a választott 46 tag közül 33 tisztviselő volt, nyolc pedig kanonok és más egyéb magasabb egyházi állást viselő, úgy hogy csupán öt volt olyan tag, akiről azt lehetett némi biztossággal állítani, hogy társadalmi állását tekintve, nincs függő viszonyban a hatalmon levő kormánnyal.

A második törvény, amelyet ez a szebeni tartománygyűlés hozott s amelyet Öfelsége jóvá is hagyott, de országosan kihirdetve nem volt, „*A nyelvek egyenjogúságáról*” szóló törvény volt.

E törvény első §-a kijelenti, hogy mind a három nyelv: a magyar, német és a román, mint hivatalos nyelv teljesen egyenlőjogu. A törvényszékeknél a jegyzőkönyvek a felek nyelvén veendőek fel és a végzések is a felek nyelvén közlendők. A községek és a törvényhatóságok magok határozzák meg jegyzőkönyvi és ügykezelési nyelvüket. Mindenféle hivatalos ügyirat azon a nyelven adandó ki és közlendő az illető községgel vagy törvényhatósággal, amelyet jegyzőkönyvi nyelvül választott. A cs. és kir. katonai hatóságokhoz intézett irataikat a községek a magok nyelvén intézik, a törvényhatóságok

azonban a lehetőséghez képest a német nyelvet használják. A nem községi és törvényhatósági jellegű hivataloknak belső ügykezelési nyelvét és azt a nyelvet, melyet külső hatóságokhoz intézendő irataikban használnak, kormányrendelet fogja szabályozni. Az iskolák tannyelvét az illető fenntartó hatóságok határozzák meg. Az egyházi anyakönyveket minden egyház a maga nyelvén vezeti, noha az egyes egyházaknak jogukban áll a kir. kormányssal való megállapodás szerint más nyelvet is használni. Minden ezekkel ellenkező határozmányt tartalmazó törvény hatályon kívül helyeztetik. Ez a törvény haladéktalanul életbe léptetetik.

Ha összevetjük e törvény intézkedéseit azzal a törvényjavaslattal, melyet 1848 augusztusában a pesti országgyűlés unióbizottsága készített „A román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról”, attól az egytől eltekintve, hogy ez a törvényjavaslat a magyar nyelvet az állam hivatalos nyelvének jelentette ki, azon jogokra nézve, amelyeket az erdélyi tartománygyűlésen hozott ez új törvény a román nyelvnek biztosított, jelentékenyebb különbség nincs. A román nemzetiségi politika vezetőinek az unióbizottság törvényjavaslata által biztosított jogok nem kellettek, mert az a románokat csak az egységes magyar állam teljesen egyenlőjogu polgárainak ismerte el, nem pedig Erdély negyedik törvényes nemzetének s azonkívül Erdélynek Magyarországgal való unióját végrehajtott ténynek tekintette, míg a nagyszebeni Landtag törvényhozói működése kézzel fogható jele volt, hogy Erdély az osztrák császári birodalomnak egy teljesen autonóm koronartartománya, amelyben meg van adva a fennebb ismertetett két törvénnyel az arra vonatkozó lehetőség a románságnak, hogy idővel, mint számbeli többség, a politikai vezetést teljesen a maga kezeibe véve, Erdélyt kizárólagosan román nemzeti jellegű autonóm tartománnyá tegye. És ha ez meg fog történni, akkor a további lépés a román faj egyetlen államban való egyesülése aztán csak a jövő és a természetes fejlődés kérdése.

Bármilyen érdekes és tanulságos is lenne a román nemzetiség-politikai törekvések fejlődésének szempontjából a nagyszebeni Landtag román-többség hatása és vezetése alatt álló működésének vizsgálata, térszűke miatt nem foglalkozhatunk vele. Csak még azt kívánjuk konstatálni, hogy a románság az 1863 és az 1867-ki évek közé eső időszakban Erdélyben mindenütt, ahol számbavehető többségben volt, a fennebb ismertetett két törvény szellemében politikailag és közigazgatásilag kezdett teljesen berendezkedni. Tanult értelmisége és a kevésbé tanult is a szaporodó hivatalokban és köztisztviselgekben elhelyezkedett s buzgó közege lett annak a közigazgatási és kormányzati irányzatnak, amelyik Erdélyben főcéljául a románság segítségével a magyarság eddigi politikai,

kulturális és gazdasági szupremáciájának letörését tűzte ki. Bár a Királyföldön a szászoknak is román részről sok agresszivitással volt dolguk, az ő helyzetük még is könnyebb volt, mint a magyarságé, a Székelyföldet kivéve, Erdélyben bárhol, mert a szászságot, mint a birodalom távol keletén igen becses német elemet, a középponti cs. és kir. kormányzat esetről esetre hathatós védelemben részesítette.

A nagyszebeni Landtag a bécsi Reichsrathba is elküldötte a maga megbízottait, számszerint 26-ot. Közöttük 13, tehát az egésznek éppen fele román nemzetiségű volt. Szereplésük a liberálisabb gondolkozású osztrák-német reichsrathi képviselők előtt nem volt valami rokonszenves. A bécsi sajtó többsége majdnem egyhangúan konstataálta, hogy az erdélyi csoport a Reichsrath tagjainak nagyrésze előtt egyáltalán semmi népszerűségnek sem örvend. A már ekkor nagytekintélyű *Herbst* őket a „minisztérium statisztái”-nak nevezte, – sőt azt sem habozott kijelenteni, hogy az erdélyi kormányzat „nagyon feszült viszonyban van az értelmiséggel” (steht auf gespanntem Fusse mit der Intelligenz).

A bécsi *Debatte* 1865 március havában kilenc fejezetből álló cikksorozatot írt az erdélyi állapotokról és abban a leghatározottabb módon adott kifejezést annak a nézetének, hogy a nagyszebeni Landtag működése minden egyes mozzanatában arra irányult, hogy Erdélyben a magyar elem háttérbe szoríttassék.

Egy hónappal később a *Hermanstädter Zeitung* (1865 ápril 8 án) „*A mai erdélyi helyzethez*” cím alatt következőképen jellemezte Erdély ez időszaki közállapotait:

„Az élet, a modor, az érintkezés Erdélyben feltűnően szenvedélyessé, bizonytalanná és kesernyüssé lett. Az elégedetlenség, a méltóságnak és a jó modornak hiánya uralkodik mindenütt. A nép a hivatalokban nagyon tolaakodóan viselkedik, mert mindenütt igen nagy a pajtáskodás, a klientela és a népszerűséghajhászás. Különösen a közigazgatási és a bírósági hivatalok ellen lehet azt a kifogást tenni, hogy bennök a tekintélynek még a külsőségeit sem tudják megóvni és fenntartani. Ha végigtekintünk a tisztviselőkön, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a tudással és a kellő gyakorlattal bíró egyéniségek köztük majdnem teljesen hiányoznak. Minő emberekből csináltak tanácsosokat és bírákat! Mindenki jogosítottnak és alkalmasnak hiszi magát bármiféle hivatalra. Csak a nemzetiséghez való tartozás és az atyafiság legyen meg, – a többi aztán magától jön.”

„Ez az ország a megfigyelőre igazán lesujtó hatást tesz.”

Az erdélyi magyarság 1863-tól 1867-ig nagyon súlyos és kemény küzdelmet folytatott Erdély magyar politikai jellegének megmentéséért. E küzdelmét siker kísérte már 1865-ben. Öfelsége

ugyanis feloszlatta a szebeni tartománygyűlést és 1865 november 14-re az erdélyi magyarság kívánságának megfelelően, összehívta az erdélyi országgyűlést, hogy az felülvizsgálván az 1848-ban Erdélynek Magyarországgal való uniójára vonatkozóan meghozott törvényt, újra nyilatkozzék az unió tárgyában és ezzel egyidejűen hatályon kívül is helyezte mindazokat a törvényeket, melyeket a nagyszebeni Landtag hozott.

Nem egészen helytelen és ok nélkül való annak a kérdésnek feltevése sem, hogy az erdélyi román értelmiség lelkében és bensőséges érzelmeiben miként viselkedett az irredentizmussal szemben abban a korszakban, amelyben az általa hőn óhajtott erdélyi autonomia birtokában a politikai hatalmat Erdélyben a magyarsággal szemben majdnem kizárólagosan a kezeibe kerítette? Mikor a „*Supplex libellus valachorum*” óta állandóan hangoztatott politikai programját a legteljesebb mértékben megvalósítva látta?

Erre vonatkozóan igen érdekes leleplezést és önvallomást találunk a Liga Culturala egykori elnökének, *Urechia Vazulnak* 1895-ben kiadott „*Legende române*” című könyvének (465. l.) „*Átjönnek-e a vajda fiai?*” (Vin feciorii lui voda intr’acoa) című közleményében.

E közleményében elmondja Urechia, hogy 1866 nyarán, átutazván Erdélyen, egy székelyföldi román faluban szállóvendége volt egy fiatal román lelkésznek. Mikor a lelkész megtudta, hogy romániai utas, titkolódzó bizalmassággal kérdezte tőle: csakugyan átjönnek-e a havasokon a vajda fiai, azaz katonái, hogy Erdélyt elfoglalják?

„Erdélyben már 1865-ben el volt terjedve az a hír, – írja Urechia – hogy Románia III. Napoleon tudtával felhasználja azt a helyzetet, amelybe Ausztria az esetben fog kerülni, ha Poroszországgal és Itáliával háborúba keveredik. Nem ismerték ugyanis az erdélyiek azokat a hibákat, amelyeket Cuza elkövetve, III. Napoleon neheztelését magára vonta s azt a súlyos helyzetet, melyben Károly fejedelem uralkodásának első hónapjaiban volt annak következtében, hogy a török hadsereg a Dunánál betörésre készen állott – és azért bámulva kérdezték: miért nem jön át a havasokon a román hadsereg? Az igazság az volt, hogy Erdélyben ekkor nem volt katonaság, mert a poroszoktól megvert hadsereg kiegészítésére mind elvitték. Egynéhány román ezred akkor elégséges lett volna, hogy megoldja azt a kérdést, melyet ma a magyarok akként igyekeznek megoldani, hogy a román nemzet vezetőit bilincsekbe verve, börtönbe zárják.”

III. FEJEZET.

**Az irredentista törekvések viszonya a dualiz-
mushoz. Az 1881-ki román nemzetségi-politikai
programm.**

A magyar emigráció utolsó érintkezése a romániai politikusokkal és Károly fejedelem magatartása.

A „Pesti Napló” 1865 husvétünnepi számában jelent meg Deák Ferencnek híres „husvéti cikke”, amelyben megjelölte a magyar politikai követeléseknek azt a minimumát, amely mellett a magyar nemzet örömmel hajlandó véglegesen kibékülni a dinasztáival. Ezt a husvéti cikket Bécsben is olyannak tekintették, amely a kiegyezés útjából minden komolyabb nehézséget elhárított. A kiegyezés már csak idő kérdése volt és hogy még körülbelül másfél évig váratott magára, annak oka tulajdonképpen a már ekkor készülő és egy évvel később, 1866 közepén kitört osztrák-porosz-olasz háború volt.

Deák Ferenc husvéti cikke nemcsak a magyar nemzet és a dinasztia kibékülésének útjából hárította el a komolyabb természetű nehézségeket, hanem egyúttal az emigráns forradalmi politikának is véglegesen útját vágta. Az 1866-ban kitört osztrák-porosz-olasz háború azonban még egyszer alkalomul szolgált a magyar emigránsoknak kudarcot vallott forradalmi politikájuknak felélesztésére és a romániai politikai körökkel való alkudozások újabb föl vételére. Hogy ez alkudozások körülményeit és a viszonyt, amely Románia és a magyar politikai törekvések között az 1867-ki kiegyezést – a dualizmust – megelőző és követő időben fennállott, megismerhesük, szükséges Románia e korszakbeli politikai helyzetére is egy rövid pillantást vetni.

Említettük, hogy miután a flandriai gróf a választást nem fogadta el, Hohenzollern Károly herceget választották meg Románia fejedelmévé. Hogy a fejedelemség elfogadására felkérjék, Sigmaringenbe egy román küldöttség ment. A tárgyalások alkalmával, mikor Károly herceg egy ízben aggodalmának adott kifejezést, a küldöttség egyik tagja, Davila, azzal igyekezett a hercegre hatni, hogy egy térképet mutatott neki, amely Romániát a szomszédos Erdélylyel, Bánsággal, Bukovinával és Beszarábiával egységes országgépen ábrázolta és utalt arra is, hogy e terület lakói túlnyomó többségükben románok, kik idő folytán Károly fejedelemsége alatt készek lesznek

majd egyetlen nagy román államban egyesülni. Károly herceg ez alkalommal csak annyit válaszolt, hogy ő ezt a messzire tekintő tervet igen kalandosnak tartja. Ez a Károly hercegnek bemutatott térkép a Treboniu Laurian által a negyvenes években szerkesztett Dákorománia térképe volt, melyet ez évben adott ki másodszor *Dacia moderna* név alatt az irredentista eszmék kartografiai úton való szemléltetésének és népszerűsítésének érdekében.

Hogy Károly herceg elfogadta a neki felajánlott román trónt, abban Bismarck herceg biztatásainak nagy része volt. Az osztrák-porosz háború kitörőben volt és Bismarck arra gondolt, hogy Románia, ha trónjára egy Hohenzollern kerül, alkalmas ütőkártya lehet Ausztria ellen. A sigmaringeni román küldöttségnek nem is habozott azt a tanácsot adni, hogy ha a magyarok, felhasználva az Ausztria ellen esetleg indítandó háborút, Ausztria ellen felkelnének, ne habozzanak, hanem ragadják meg az alkalmat a nagy román törekvések megvalósítására,

Az 1866-ki osztrák-porosz-olasz háború idején is szóba került Románia, mint a magyar forradalomnak keleti hadműködési bázisa Ausztria ellen. Ez időben az alkudozásokat már nem Kossuth vezette, hanem Türr tábornok. Kossuthnak már ekkor semmi kedve sem volt a románokkal tárgyalni. Hogy miért, elmondja ezt később kiadott Iratai-ban. Elbeszélvén ugyanis a Cuzával folytatott alkudozások történetét, elbeszélését a következő szavakkal zárja be: „Voltak, akik a tapasztalt megcsalások után sem szüntek meg magokat illúziókban ringatni s erre terveket építettek, melyek otthon is, künn is szomorú következményeket vontak magok után. Nekem e kísérletekben nemcsak részem nem volt, de rólok akkor, mikor történtek, még csak tudomásom sem volt.” 1862 január 18-ról keltezve pedig azt írta: „határozottan kijelentem, miként sohasem fogok abba beleegyezni, hogy politikánkban az oláh kormány jóakarátára számítsunk és azt titkainkba és szándékainkba avassuk.”

A román körökkel ebben az időben az alkudozásokat Türr tábornok vezette. I. Károly román király Emlékirataiban 1866 július 19-ki dátummal e sorok olvashatók: „A fejedelemnek esti sétája alkalmával C. A. Rosetti úgy intézte a dolgokat, hogy egy magánkertben találkozhassek Türr magyar tábornokkal, akinek hozzá Berlinből és Párisból igen befolyásos emberektől voltak ajánlólevelei. Türr tábornok, az ismeretes magyar hazafi, ki már Olaszországban is Ausztria ellen harcolt, felkelést akart szervezni Magyarországon és ez alkalommal szándékában volt Bukarestben puhatolózni és lehetőleg a szomszédos román néppel egyetértésre jutni. A fejedelem minisztereinek ez örökre titokban maradó találkozásra vonatkozó

kívánatát nem utasíthatta vissza, de nagyon rezervált volt szemben a tábornokkal. Szemei előtt csakis tisztán a román érdekeket tartotta s nem akart oly kérdés iránt érdeklődni, mely az ő országára vonatkozóan eshetőlegesen veszedelemmel volt összekapcsolva, azonkívül természeténél fogva, ellensége volt mindennemű alakoskodásnak. Atyja szívébe véste az uralkodásnak e szabályát: A bölcs és hű fejedelemnek nem szabad soha személyes politikát űzni, csakis nemzetit.”

Károly fejedelem Romániában való rövid tartózkodása ellenére is már teljesen megismerte a románság igazi nemzeti-politikai törekvéseit és vágyakozásait. Tisztában volt azzal, hogy azok tulajdonképen inkompatibilisek a magyar emigránsok által képviselt magyar politikai törekvésekkel s azért, habár Cuza módjára szenvedélyes kifakadásokkal nem is foglalt ellenők állást, az óvatos kitérést mégis feltétlenül a román nemzeti politika követelményének tartotta és azért Türr kérése elől óvatosan ki is tért.

A dolog azonban még sem maradt egészen abban. Türr és Éber Nándor, Crețulescu Miklós román tábornok segítségével, Galaczbá, a Moldovából Erdélybe betörni szándékozó magyar légiók számára fegyvereket szállítottak. Eleinte itt raktározták, de hogy közelebb legyen a székelyek által lakott erdélyi határhoz, később mint durva vasnemű árút Bákóba vitték. Az 1867-ki kiegyezés után Éber Nándor e Bákóban őrzött fegyverek hol-létét tudatta az új magyar kormánnyal. Ez a bécsi közös külügyi hivatal útján felszólította báró Éder bukaresti cs. és kir. konzult, hogy vegye át a fegyvereket. Báró Éder rögtön Bákóba utazott. A raktárakat lepecsételtette, de a fegyvereket nem szállíthatta el. Eltávozása után a nép megrohanta a raktárakat és a fegyvereket széthordotta anélkül, hogy a hatóság még csak kísérletet is tett volna e kihágás megakadályozására.

Az unió végrehajtása 1867-ben és a románság magatartása vele szemben.

Az a legfelsőbb elhatározás, amellyel Őfelsége feloszlatta a nagyszebeni tartománygyűlést és az erdélyi magyarság kívánságának megfelelően Kolozsvárra összehívta az erdélyi országgyűlést, egyetlen tollvonással megsemmisítette a románságnak a nagyszebeni tartománygyűlésen megszerzett minden politikai és nemzeti vívmányát. Nagyon természetes tehát, hogy a románság ebbe nem nyugodott bele egyszerűen. Szeptember 21-én az erdélyi román értelmiség legnagyobb része összegyűlt Balázsfalván, ahol a Sulutiu görög katolikus érsek elnökelete alatt tartott értekezleten kimondották, hogy az erdélyi románok, eddig megszerzett és az uralkodó által szentesített

törvényes nemzeti jogaitat veszedelmeztetnék, ha megjelenének a Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlésen. A végleges elhatározás joga azonban az összehívandó román nemzeti értekezletet illeti meg. Sulutiu balázsfalvi görög katolikus és Saguna nagyszebeni görögkeleti érsekeket bízták meg e nemzeti értekezlet összehívásával. Sulutiu Sagunát, aki nem volt jelen ezen a balázsfalvi értekezleten, levélben szólította fel az értekezlet összehívására. Saguna válasza azonban nemcsak tagadó volt, hanem egyenesen aktivitást is ajánló.

A románság tehát a kolozsvári országgyűléssel szemben nem helyezkedett a passzivitás álláspontjára, hanem résztvett a választásokban és sikerült is neki a 108 helyből 14-et elfoglalni. A 190 királyi hivatalosból (regalistából) 34 volt román nemzetiségű. Így tehát a románságot az 1865-ki erdélyi országgyűlésen 48-an képviselték, alig valamivel kevesebben, mint a nagyszebeni tartománygyűlésen. A románság szellemi és politikai vezére ezen az országgyűlésen is éppen úgy Saguna volt, mint a nagyszebeni tartománygyűlésen. A románságnak Saguna által képviselt, Hosszú József, Ládai Ágoston és Boér János kivételével az összes román nemzetiségű országgyűlési tagok által támogatott álláspontja az volt, hogy az 1848-ki uniótörvényt ne a jelenlegi erdélyi országgyűlés vegye revízió alá, hanem Őfelsége kegyeskedjék szentesíteni azt a választási törvényt, amelyet a szebeni tartománygyűlés alkotott és az új országgyűlésnek, mely hivatva lesz az uniótörvény revíziójára, tagjai ez új választótörvény határozmányai értelmében választassanak meg. A december 2-án, 4 én és 5-én folyt terjedelmes vitatkozás azzal végződött, hogy a nagy többség nem Saguna javaslatát fogadta el, hanem a Zeyk Károlyét, amelynek lényege az volt, hogy az országgyűlés küldjön Őfelségéhez egy feliratot, amelyben köszönje meg Őfelségének, hogy az országgyűlés összehívásával helyreállította az alkotmányos jogfolytonosságot és kegyeskedjék Őfelsége Erdély képviselőit a pesti országgyűlésre meghívni és mivel az uniótörvény teljes érvényességű törvény, csakis ennek a pesti országgyűlésnek van joga revíziójával foglalkozni. Azonkívül elfogadták Bömchesnek a szász kisebbség és Hosszú Józsefnek a román kisebbség részéről tett azon indítványait, hogy a pesti országgyűlés hozzon olyan törvényeket, amelyek biztosítani fogják úgy a szászok, mint a románok nemzeti és nyelvi jogait.

A szavazás eredményének kihirdetése után Saguna kijelentette, hogy a románság a maga álláspontját külön feliratban szándékozik Őfelségének tudomására hozni. A gyűlés azt határozta, hogy e külön feliratot is Őfelsége elé terjesztik.

A kolozsvári országgyűlés feliratára Őfelsége 1865 december 25-ről keltezett leiratával felelt, amelyben tudomásul vette az eléje terjesztett feliratokat és egyidejűen elrendelte azt is,

hogy az 1848-iki választói törvény alapján az erdélyi kerületekben is megválasztassanak a pesti országgyűlésre a képviselők. Ezzel egyidejűleg feloszlatta a kolozsvári országgyűlést is.

Az egyes törvényhatóságok gyűlésein a románok ugyan tiltakoztak az ellen, hogy a pesti országgyűlésre képviselőket küldjettek, mert mint a brassói városi román bizottsági tagoknak 1866 január 29-én a városi közgyűlésen előterjesztett tiltakozása mondotta: Erdély nem ismeri el a magyarországi országgyűlésnek azt a jogát, hogy számára törvényt hozhasson, mégis aktív részt vettek a választáson, amelynek eredménye az lett, hogy az erdélyi részekből 14 román nemzetiségű képviselő jutott be a pesti országgyűlésre, amelyen a magyarországi részek kerületeiből megválasztva már 24 román nemzetiségű képviselő ült. Az erdélyi román nemzetiségű képviselőkkel együtt tehát az 1867-iki kiegyezést létrehozó pesti országgyűlésnek 38 román nemzetiségű tagja volt.

Az erdélyi román nemzetiségi képviselők beléptek ugyan a magyarországi román nemzetiségi képviselők klubjába, de abban külön csoportot alkottak és a magok számára bizonyos fokig külön politikai pártprogramot állapítottak meg, amelynek lényege az volt, hogy Erdély olyan autonómiát kapjon, mint Horvátország. A csak Erdélyt érdeklő ügyekre vonatkozó törvények alkotása a külön erdélyi tartománygyűlés feladata leend. A Magyarországgal közös ügyekre vonatkozó törvényalkotás a pesti közös országgyűlés hatáskörébe tartozik, amelyre Erdély is elküldi a maga képviselőit, az egész monarchiát érdeklő ügyek pedig a delegációk hatáskörébe utasíttatnak, amelyekben Erdély is oly módon lesz képviselve, mint Horvátország.

A pesti országgyűlésen elfoglalt állásponttal azonban nem érték be a románság azon politikai vezetői, kik nem voltak országgyűlési képviselők. Az Erdély autonómiája érdekében és az unió ellen való izgatást tovább folytatták úgy a sajtóban, mint a községek, városok, törvényhatóságok gyűléstermeiben és a különféle vidékek, vagy az egész Erdély román bizalmiférfiainak elég sűrűn tartott értekezletein. Ez utóbbi téren való tevékenységnek volt az eredménye azon 1493 erdélyi lakostól aláírt kérvény is, amelyet a románság bizalmiférfiainak Erdély autonómiájának megszüntetése ellen való tiltakozás gyanánt nyújtottak be 1866 december 31-én Őfelségéhez.

Mindezek a tiltakozások, izgatások és mozgalmak hiábavalók voltak. A kibékülés a nemzet és a dinasztia között megtörtént és azt ünnepélyesen megpecsételte 1867 június 8-án Őfelségének, I. Ferenc Józsefnek magyar királlyá való koronázása.

Őfelsége Erdély uniójának teljes végrehajtása érdekében a második felelős magyar minisztérium kinevezésével egyidejűen megszüntette az erdélyi udvari kancelláriát és Erdély eddigi kormányzóját, Crenneville gróf cs. kir. tábornokot állásától kegyelemben felmentve, az unió teljes végrehajtására királybiztosul gróf Péchy Manót nevezte ki. Péchy Manó gróf állását 1867 május 8-án foglalta székhelyén, Kolozsváron. Beszédében, amellyel hivatalát elfoglalta, kiterjeszkedett a nemzetiségi kérdésre is. A természet törvénye és igazán nemes érzés – mondá e beszédében – a nemzeti érzület. Ezt a kormány nemcsak tudja, hanem cselekedeteiben és intézkedéseiben kötelességének is ismeri szem előtt tartani egészen odáig, amíg az nem jó összeütközésbe az állam magasabbrendű érdekeivel. Ha némelyek: egyesek vagy testületek ezt a nemzeti érzést ürügynek használnák fel arra, hogy az állam integritását, biztosságát és a polgárok nyugalmaát veszedelmeztessék, legelső kötelességének fogja ismerni minden ilyen kísérletnek csírájában való elfojtását.

Hogy az erdélyi részek különleges, főleg pedig nemzetiségi viszonyaival megismerkedjék, körútra indult. A románok is mindenütt küldöttségekkel fogadták és román nyelvű beszédekkel üdvözltek, amely beszédek nemcsak egyszerű szónoklatok voltak, hanem több esetben valóságos gravaminális előterjesztések. E beszédeken kívül írásbafoglalt előterjesztésekkel is elhalmozták. Tordán a románok küldöttsége élén dr. Batiu János fogadta, ki később a román nemzeti komiténak a Memorandumpörrel kapcsolatosan valóságos, hírességgé vált elnöke lett. Dr. Ratiu azt mondotta ez alkalommal, hogy a románok el vannak határozva, hogy Erdély autonómiájáért való küzdelmüket, ha kell, hát száz évig is lankadatlanul fogják folytatni. Nagyszebenben Hania János görög keleti esperes volt a nagy számban összegyűlt királyföldi (szárazföldi) románság szónoka, aki egy emlékiratot adott át, amely azokat a panaszokat foglalta magában, amelyeket a királyföldi románok száz esztendőnél régebbi idő óta hangoztattak a szászok ellen. Hania úgy beszédében, mint a királybiztosnak átadott iratában szenvedélyes hangon kelt ki a szászok ellen, mint olyanok ellen, akik jogtalanul elnyomják a Királyföldön lakó románokat. Elnevezte őket zsarnokoknak és a román nép önző elnyomóinak. Hivatkozva az októberi diplomára, arra kérte a királybiztost, hogy hozza tudomására Őfelségének, hogy a románság a szebeni tartománygyűlésen hozott erdélyi választási törvények szentesítését kéri és egy új erdélyi tartománygyűlés összehívását, amelyre a képviselőket a törvény rendelkezései alapján választanák meg.

Mikor Péchy Manó királybiztos e körútjában Balázsfalvára utazott, hogy Sulutiu érseket meglátogassa, a városkába vezető

úton a Küküllő hídját felgyújtották, úgy hogy mikor fogata a hídhöz érkezett, a híd már lánggal égett és magában Balázsfalván azon ürügy alatt, hogy a városban tűz támadt, a harangokat félreverték. Ez a tüntetés a királybiztost nem térítette vissza útjából, habár kerülő úton, de mégis bement Balázsfalvára. A közvéleményben az a hit terjedt el, hogy a hidat a balázsfalvi tanulók gyújtották fel. A később megejtett hivatalos vizsgálat a tettes megállapítását illetően eredménytelen maradt.

Az erdélyi románság között ebben az időben nagy volt az izgatottság. A Brassóban megjelenő Gazeta Transilvaniei éles és kíméletlen hangon támadta a dualizmust és vele együtt az egész rendszert. Tüntetések, tiltakozások napirenden voltak. Hogy ez izgatottság táplálékot nyert Romániából is, az a körülmény bizonyítja, hogy onnan 1867 nyarán kirándulás ürügye alatt többen Erdélybe utaztak és ott a román nép között izgattak, úgy hogy némelyiköket hatósági felügyelet alá kellett helyezni, sőt a határon vissza is kísértetni. Ilyen volt a román hadsereg egyik kapitányának, Candiano Popescunak utazása a mócok földjén. Hogy ez a Candiano Popescu minő érzelmekkel és szándékokkal utazhatott Erdélybe, meg lehet ítélni abból a szerepből is, amelyet egy pár évvel később saját hazájában játszott. A hetvenes évek elején ő volt ugyanis Ploesten annak a vadászászlóaljnak a parancsnoka, amelynek, mint katonai haderőnek, támogatásával Ploesten a román köztársaságot kikiáltotta és Károly fejedelmet letette. A ploesti reszpublika azonban alig tartott 48 óráig. Candiano Popescu zászlóaljparancsnok fogságba került. A törvényszék elítélte, Károly fejedelem azonban megkegyelmezett neki és úgy halt meg, mint tábornok, a király főhadsegéde és bizalmas embere. A ploesti operett-reszpublika és az az életpálya, melyet később annak hőse megfutott, egyike a legjellemzőbb életképeknek a modern Románia politikai történetében.

A romániai közvélemény ellenséges magatartása a dualizmussal szemben és annak okai.

Mikor az 1867-iki magyar minisztérium megalakult, Románia akkori miniszterelnöke, Ghica Jón, kinek magyarbarát szereplése a múlt század 48/49-es mozgalmából és az ötvenes évek román emigrációjának történetéből ismeretes, azt hitte, hogy csak a szomszédos államnak a nemzetközi illedelemtől megkövetelt kötelességét teljesíti csupán, ha az újonnan megalakult magyar kormányt hivatalosan üdvözli. Üdvözölte, de az üdvözlet bukásába került. Helyét Bratianu Jón foglalta el. A romániai sajtó ekkor mintegy jeladásra

támadta meg majdnem mindenik organumában az önállóságot visszanyert Magyarországot. A támadást most is C. A. Rosetti lapja, a „Romanul” vezette. „A román kérdés kulcsa Erdélyben van – írta 1867 április 16-án – Hora és Janku hazájában. Ebben a drága és szerencsétlen román hazában, melyből sem a német, sem a magyar nem tudtak sem Német-, sem Magyarországot csinálni, valamint az oroszok és görögök a szabad Romániából Orosz-, vagy Görögországot. A német és magyar fosszanak meg nemcsak jogainktól, de még nevünk-től is, ha tetszik. A román nép azt felelendi: Isten és az én jogom! A Stefan cel Mare, a Vitéz Mihály, a Hora és a Janku hazája nem lehet más, mint román haza! Románok, kik a szabad mezőkön laktok, románok a Pindus és a Kárpátok kebelén, emeljétek fel büszkén homlokotokat, mert testvéreitek az élet lángját, a szabadság lobogóját kezeikbe ragadván, nem engedik porba hullani, nem szennyezendik be, hanem vagy azzal betakarva fognak elveszni, vagy kivívják, hogy szabadon lengjen!”

A román irredentizmus fejlődéstörténetének szempontjából érdekes felvetni azt a kérdést is: mi volt igazi belső motivuma a romániai közvélemény e nagy magyarelles fel-lángolásának?

A dualizmust Európaszerte és így Romániában is úgy tekintették, mint a monarchia újjászületését és megerősödését, amely hivatva van a monarchiát hosszabb időre biztosítani minden külső és belső veszedelemmel szemben. Román szempontból a dualizmus a magyar nemzet és a magyar állam megerősödését is jelentette. Miután az erős magyar nemzet és annak egységes nemzeti jellegű állama román felfogás szerint a legnagyobb akadálya a román nemzeti ideál megvalósításának, a Románia Marenak, a romániai sajtó vezető emberei a Bratianu vezérlete alatt levő liberális párt támogatásával erős harcot indítottak meg a dualizmus, illetőleg a fiatal magyar állam ellen.

E sajtóháborúban a vezérszerepet a kivándorolt erdélyiek vitték, mert ők voltak leginkább tisztában azzal, hogy miben áll az ellentét az erős magyar nemzeti állam és a román nemzeti ideál, Nagy-Románia között. A dualizmust a sajtóban és a nyilvános gyülekezetekben úgy magyarázták meg a romániai közvéleménynek, mint olyan átalakulást, amely a monarchiában a főhatalmat a magyarok kezébe játszotta, kik a honvédséget egyenesen azért szervezték, hogy az 1848/49-ki eseményekért bosszút állva, kiirtsák Erdélyből a románokat és a magyar uralkodást – Nagy-Magyarországot – kiterjesszék egészen a Feketetengerig. Erre pedig román részről nem lehet más válasz, mint Nagy-Románia a tengertől a Tiszáig.

Ezek az irredentista izgatások nem kerültek el a magyar

kormánynak, sőt Ófelségének figyelmét sem. Szilasi Gergely, a bécsi Pazmaneum gör. kath. praefektusa, ki később a kolozsvári egyetemen a román nyelv- és irodalom tanára lett, ezidőben egy kihallgatás alkalmával Ófelségének az erdélyi román nemzetiség-politikai vezetőknek egy memorandumát nyújtotta át. Ófelsége ez alkalommal Szilasi előtt nyíltan kijelentette, hogy a maga részéről nagyon csodálkozik azon és egyáltalában előtte érthetetlen, hogy Erdélyben vannak olyan románok, kik egyesülni akarnak Romániával, noha ismerik az oda való nyomoruságos viszonyokat.

Ghica Jón román miniszterelnök ellen 1867-ben Bratianu azért indított kíméletlen harcot, mert a nemzetközi illedelem követelményének tartotta az újonnan kinevezett magyar kormányt üdvözölni. Említettük, hogy Ghica az ellene indított harc következtében megbukott és utóda a kormányelnöki széken Bratianu Jón lett. Bratianu e magatartása bátorítóan hatott a magyarországi románságra, amelynek vezetői tőle támogatást kértek. Ekkor Bratianu nekik a következő választ adta: Arra vonatkozóan, hogy a magyarokkal szemben minő politikai magatartást kövessetek, mi nektek tanácsot adni nem tudunk. Ti tudjátok jobban, hogy minő magatartás és mily irányú cselekvés felel meg a ti érdekeiteknek! Ne csináljatok azonban semmit, a míg velünk nem közöltétek.

Tényleg Bratianu e tanácsa is szolgált zsinórmértékül a magyarországi román nemzetiségi politika vezetőinek a romániai politikusokhoz való viszonyukban. Nem kértek tőlük tanácsot, de nem is csináltak semmit, a míg velők a teendőket meg nem beszélték. Említettük, hogy az erdélyi román nemzetiségi képviselők, mikor 1866-ban először megjelentek a pesti országgyűlésen, politikai programjuk első pontja gyanánt Erdély számára olyanféle autonómiát kértek, mint a minő Horvátországnak van. Az erdélyi románság e követelését Románia államférfiai, sőt maga Károly fejedelem is magáévá tette, mint oly követelményt, amelynek kielégítésétől függ a magyar állam és a Románia között való barátságos, jó szomszédi viszony.

Jonnescu Radu, Románia belgrádi diplomáciai ügyvivője 1868-ban Cogalniceanunak, Románia akkori külügyminiszterének megbízásából látogatást tett Andrassy Gyula magyar miniszterelnöknél és az Andrassyval folytatott beszélgetés során a magyar-román egyetértés feltételül Erdélynek, illetőleg a magyarországi románságnak olyan autonómiáját jelölte meg, mint aminő a horvátoké: „Nagyon ügyes fogás ez az önök részéről – válaszolá nevetve Jonnescunak Andrassy – mikor önök azt akarják, hogy saját magunk ajánljuk fel önöknek Erdélyt, hogy az akként szerveződve, mint önök kívánják, bizonyos eshetőségek bekövetkezésével a legkönnyebb módon önökhöz

csatlakozhassék”. Károly király Emlékirataiban „Aus dem Leben König Karls von Rumänien” maga beszéli el első találkozását Andrássyval az 1873-ki bécsi világkiállítás alkalmával. Elmondja, hogy Andrassy előtt szöbahoza: mennyire szeretné magát függetleníteni a török birodalomtól. Andrassy azt a megjegyzést tette, hogy ez nem lenne előnyére Romániának, mert most létét a szerződések biztosítják. A függetlenség kimondása esetén pedig amolyan levegőben lógó helyzetbe jutna Románia, hacsak a monarchiára nem támaszkodnék. Károly király nem vonta kétségbe az ellenvetés igazságát, de megemlítette, hogy minő nehézségeket okoz neki a Romániában egyre növekedő irredentizmus, amelyet csak úgy lehetne ellensúlyozni, ha a magyarországi románok is olyan autonómiát kapnának, mint a horvátok.

Károly király nyíltan bevallotta tehát 1873-ban, hogy az irredentizmus Romániában állandóan növekedőben van és annak nincs is más ellenszere, mint a magyarországi románságnak olyan autonómiát adni, mint aminő a horvátoknak van. Hogy az irredentizmus Romániában terjedőben van, azt Andrassy tudta, de mint Jonnescu Radu előtt tett nyilatkozatából látszik, Erdélynek, illetőleg a magyarországi románságnak ez óhajtott autonómiáját nem az irredentizmus ellenszerének tartotta, hanem a magyarság részéről egy olyan elhibázott lépésnek, amely előkészítette volna a két külön nemzettestté szerveződött négy és harmadfélmilliónyi románságnak – mint Balcescu mondotta már 1850-ben – egyetlen román nemzeti államban való egyesülését. Hogy Andrassy mennyire helyesen látott és mennyire tisztában volt azzal, hogy a román politikusok – úgy Romániában, mint Magyarországon – minden erre vonatkozó ellenkező állításuk és tagadásuk ellenére is, a magyarországi románság területi autonómiájában csak egy átmeneti stádiumot, csak egy etappe-ot láttak mindig a román nemzeti eszmény megvalósítása felé vivő úton, kitűnik azon Romániába szökött magyarországi román nemzetiségi politikusok nyilatkozataiból, akik 1914–1916-ig Bukarestben valóságos vezetői voltak a háborús izgatásoknak. Különösebb figyelmet érdemel e tekintetben Goga Oktaviannak azon vallomása, amely 1915-ben Bukarestben „Strigate in Pustiu” (Kiáltás a pusztába) cím alatt megjelent könyvének 40-ik lapján olvasható. „Több mint egy évtized óta – írja Goga – az erdélyiek politikai felfogása Bukarestben látta az egész románság súlypontját. Mindnyájan meg voltunk győződve, hogy Románia nemzetközi fontossága van hivatva helyzetünk rendezésére. Szem előtt tartva ezt, rokonszenvvel fogadtuk a boldog emlékü Ferencz Ferdinánd trónörökösnek a monarchia föderalizálására irányuló törekvéseit. Egy föderatív Ausztria-Magyarország, melyben a mi nemzetünknek is meglett volna a maga nemzeti autonómiája, *olyannak tünt fel előttünk, mint*

egy olyan állomás, amely közelebb visz az egyesülés eszméjéhez. A mi programmunknak ebben az irányban való fejlődése nyilvánvaló volt akkor, mikor a trónörökös Sarajevóban áldozatává lett elődei politikai hibáinak. A halála annak az embernek, akiben egyelőre megtestesültek a mi reménységeink, világossá tette előttünk, hogy a veszedelemtől nem szabadíthat meg minket más, mint az általános összeütközés. Ebben foglалható össze egynehány szóval történelmi fejlődése a mi azonos ideálunk sugaraitól megvilágosított programszerű törekvéseinknek. Ezt nem tagadhatja más, csak az, aki lélekben idegen a mi érzéseinktől, vagy eladta a lelkét.”

De volt ennek a romániai nagy irredentista mozgolódásnak olyan motívuma is, amely az általános külpolitikai helyzetből származott. Miután a „revanche pour Sadova” nem tartozott ezidőben a lehetetlenségek közé és Bismarck nem tudhatta, hogy a monarchiának az az élettereje, melynek forrása a dualizmus, nem fog-e a revanche-gondolat szolgálatába állani? – az esetre Romániának az osztrák-magyar monarchia sakkbantartásának szerepét szánta. Erre az eshetőleges osztrák revanchera gondolva, Bismarck a román államférfiaknak azt a tanácsot adta, hogy külpolitikai tájékozódást keressenek az oroszoknál. Bukarestben az akkor hatalmon levő liberális politikusok: Bratianu és Rosetti ebből azt következtették, hogy Bismarck az osztrák-magyar monarchia ellen valóságos támadó szövetséget kötött az oroszokkal s azért a nagyromán törekvések érdekében szabadjára engedték a legféktelenebb izgatást úgy a sajtóban, mint a nyilvános gyülekezetekben.

Andrássy miniszterelnök azonban nem volt tétlen szemlélője e dolgoknak. Elhatározta, hogy közbelép. Bécsben egy alkalommal nyíltan megmondotta Pepoli márkis olasz követnek, hogy előtte rokonszenves ugyan a német népnek porosz vezetés alatt való egyesülése, de ha Bismarck olyan törekvéseket támogatna, amelyek Magyarország szempontjából károsak, akkor kénytelen lesz a Poroszország iránt ellenséges Párisban keresni támaszt. Pepoli márkis, ki Károly fejedelemnek bizalmasa volt, nyomban figyelmeztette Károly fejedelmet a dákoromán üzelmeknek Romániára nézve esetleg veszedelmessé válható következményeire, de nem késett erről magát Bismarckot sem értesíteni. III. Napoleon is két ízben figyelmeztette és pedig mindannyiszor sajátkezűleg írt levélben Károly fejedelmet a romániai irredentista izgatások veszedelmeire.

A Pepoli márkistól vett értesülés után Bismarck is jónak látta más húrokat, pengetni. A bukaresti porosz konzulnak megírta: mondja meg Károly fejedelemnek, hogy Porosz-, országnak Romániához való jó viszonya csak úgy tartható fenn, ha sikerül a román kormánynak megszüntetni minden olyan

izgatást, mely az európai békét, különösen pedig Magyarország érdekeit fenyegeti és arra az esetre, ha ezt a kívánságot a fejedelem nem teljesítené, kénytelen lenne a porosz konzul visszahívását javasolni. Bismarck e fellépésére Károly fejedelem a liberális kabinetet elbocsátotta és helyébe Ghica Demeter elnöklete alatt egy mérsékeltebb irányú kabinetet nevezett ki.

Bismarckot e nyílt és határozott fellépésre az indította, hogy időközben meggyőződött arról, hogy a küszöbön álló német-francia háborúban az osztrák-magyar monarchia jóakaratú semlegessége másként nem biztosítható. Mikor erről Andrássy előbb jelzett fellépése határozottan meggyőzte, egy energikus kézmozdulattal leintette a bukaresti irredentista mozgólódásokat.

Az 1868-ki nemzetiségi törvény.

Ezek a magyarországi heves nemzetiség-politikai és romániai irredentista mozgólódások azonban nem voltak semmi akadályozó vagy korlátozó hatással a magyar törvényhozás azon munkálkodására, amelynek célja volt a viszonyt a magyar nemzet és az országban lakó többi nemzetiségek – illetőleg a románság – között az állam érdekeinek szem előtt tartásával rendezni.

Az 1868 június 27-én szentesített IX. törvénycikk biztosította a görög keleti román egyháznak teljes egyházi és iskolai autonómiáját. E törvény következtében a magyarországi görög keleti román egyház olyan autonomia birtokába jutott, a minővel egyetlen más államban, még azokban sem rendelkezik, amelyekben államvallás. A görög keleti egyház kanonjogi értelemben caesaro-pápista jellegű és szigorúan hierarchikus szervezetű egyház, amelynek kormányzatában a hívők akaratának, szemben az államfő és a püspökök akaratával, absolute semmi szerepe sincs. A magyarországi görög keleti egyháznak autonómiája, amelyet ez a törvénycikk megadott, nem egyéb, mint egyszerű másolata a magyarországi protestáns autonómiának, amiért is benne a vezetőszerp tulajdonképen nem a papság, hanem a többséget alkotó világi elem kezében van. Hogy ez az autonomia tulajdonképen egyházi szempontból a görög keleti egyház kanonjogával ellentétes szellemben és szerkezetben létrejöhetett, annak oka a magyarországi egyház-politikai viszonyok sajátágos történeti fejlődésében rejlik. Saguna bizonyára eléggé jártas volt a görög keleti egyházi jogban, hogy tudja és megértse ez autonómiának kanonjogellenes voltát, de hogy ne csak ne tiltakozzék ellene, hanem még egyike is legyen ez autonomia legbuzgóbb sürgetőinek és munkásainak,

indító oka az volt, hogy ebben a kanonjogellenes autonómiában a román nemzetiségi törekvéseknek és politikai érdekeknek legalkalmasabb keretét és biztosítékát látta. Ha nem sikerült a románságot az államban politikailag külön nemzetiségi állammá szervezni, legalább az egyházi szervezet segítségével sikerült bizonyos fokig állammá tenni az államban. Ez autonómia életbe léptetése után valahányszor összeütközés támadt a görög keleti román egyház és a magyar kormány között, ez összeütközésnek oka, alkalmá és tárgya mindig az volt, hogy ez autonómia legfőbb fórumát, az egyházi kongresszust a benne számbelileg is uralkodó világi többség a román nemzetiségi törekvések és követelések parlamentáris fórumává igyekezett átalakítani. A legtöbb gravamennek, amelyet a román nemzetiségi politikusok és írók felsorolnak, azzal vádolván a magyar kormányt, hogy megsértette a görög keleti román egyház törvényben biztosított autonómiáját, legalább is 90%-ban ilyen természetű oka van.

Az 1868 december 5-én szentesített XXXIX. törvénycikk pedig a gyulafehérvár-fogarasi (balázsfalvi) görög katolikus érsekséget iktatja be az ország törvénykönyvébe a megelőző időszakban felállított szamosujvári és lugosi görög katolikus püspökségekkel egyetemben, ugyanazon jogokat biztosítva ennek az egyháznak is, mint magának a római katolikus egyháznak, sőt bizonyos tekintetben még többet, amennyiben a római katolikus püspököket, érsekeket és hercegprimást apostoli királyi jogánál fogva Őfelsége nevezi ki a kormány előterjesztésére, míg a görög katolikus román püspököket és metropolitát Őfelsége azon három egyén közül nevezi ki, akiket az egyházmegyei zsinat szavazattöbbséggel megválasztott.

Ugyancsak 1868 december 7-én szentesítette Őfelsége a nemzetiségek egyenjogosításáról és a nemzetiségi nyelvek hivatalos használatáról szóló XLIV. törvénycíkket, melyet a közhasználatban „nemzetiségi törvény”-nek szokás nevezni.

Bármilyen érdekes és tanulságos volna azt a vitát ismertetni, amely 1868-ban e törvényjavaslat tárgyalása alkalmával nemcsak a parlamentben folyt, hanem a magyar és a nemzetiségi napisajtóban is, helyszűke miatt kénytelen vagyok egyszerűen csak e törvénynek és a nemzetiségi párt részéről beadott törvényjavaslatnak párhuzamos ismertetésére szorítkozni.

E törvény bevezetésében azt mondja, hogy Magyarországnak minden polgára, tartozzék bármely nemzetiséghez, az alkotmány alapelveinek megfelelően politikai tekintetben egyenjogú tagja az egységes és oszthatatlan magyar nemzetnek. Ez az egyenjogúság csak annyiban alkothatja különös intézkedések tárgyát, amennyiben ezt az országban beszélt nyelvek hivatalos használata az ország kormányzásában, közigazgatásában és az igazságszolgáltatásban megkívánja.

A különböző nyelvek hivatalos használatára vonatkozóan e törvény szerint a következő rendelkezések érvényesek:

A magyar állam hivatalos nyelve a magyar. Bár a törvényhozás nyelve is kizárólagosan a magyar és a törvények is magyar nyelven hozatnak, de azért e törvények hiteles fordításban az országban használatos többi nyelveken is közzétételnek.

A törvényhatóságok jegyzőkönyvei magyar nyelven szerkesztendők, de e mellett más nyelven is szerkeszthetők, ha a törvényhatósági képviselők együtöde kívánja. A törvényhatóságok gyűlésein azok, kiknek a magyar nem anyanyelvök, anyanyelvükön is beszélhetnek. A törvényhatóságok az ország kormányához intézendő felterjesztéseikben a magyar nyelv mellett hasábosan bármelyik jegyzőkönyvi nyelvüket is használhatják. Egymáshoz intézendő átirataikban tetszés szerint használhatják akár az állam nyelvét, akár saját jegyzőkönyvi nyelvüket. A törvényhatóságok belső ügykezelési nyelve a magyar, de ott, ahol ennek használata nehézségekbe ütköznék, használhatják jegyzőkönyvi nyelvüket is. A törvényhatósági tisztviselők a magok területén, amennyire lehetséges, a községekkel, intézetekkel, magánosokkal és egyesületekkel szemben azok nyelvét használhatják.

Az egyesek a bíróságoknál minden olyan ügyben, amelyben ügyvédi képviselet nem kötelező, saját nyelvüket használhatják. A kormány által felállítandó bíróságok nyelve azonban kizárólag a magyar lesz.

Az egyes egyházközségek, figyelembe véve felsőbb egyházi hatásaik törvény által biztosított jogait, anyakönyveik és belső ügyvitelők nyelvét magok határozhatják meg és iskoláikban is a tanítás nyelvét az oktatásügyi törvényekben megállapított határokon belől szintén magok állapíthatják meg. A magasabb egyházi hatóságok a kormánnyal magyar nyelven érintkeznek, de hasábosan saját nyelvüket is használhatják. A kormány által felállított iskolák nyelvét a kormány állapítja meg, de azért a kormány gondoskodni tartozik arról is, hogy az általa fenntartott azon iskolákban, amelyek a nemzetiségek által nagyobb számban lakott területeken vannak, mindenki saját anyanyelvében is kiképezhesse magát egészen addig a fokig, ahol már a felsőbb egyetemi oktatás kezdődik. Az egyetemi oktatás nyelve a magyar, de az egyes nemzetiségek nyelvének és irodalmának számára az egyetemen, ha eddig nem volna, tanszék állítandó fel.

A községi tisztviselők a község lakosaival szemben hivatalos ügyekben tartoznak a község nyelvét használni. A községek a magok törvényhatóságához vagy a kormányhoz intézett beadványaikban vagy az állam nyelvét, vagy pedig saját jegyzőkönyvi nyelvüket használhatják. A községi vagy egy-

házi gyűléseken mindenki akadálytalanul használhatja saját anyanyelvét.

Minden állampolgár, minden község, egyház jogosítva van arra, hogy saját anyagi erejével iskolát, vagy más egyéb közművelődési intézetet állítson fel, természetesen az állam ellenőrzése mellett és az állam iskolai törvényeinek tiszteletben tartásával. Az iskola vagy közművelődési intézet nyelvét a fenntartó állapítja meg.

A tisztviselők alkalmazásában jövőre irányadó szempont a képesség. Nemzetisége senkit sem akadályozhat meg abban, hogy bármilyen hivatalra kineveztessék, vagy bárminő köz-tisztviselői rangot elérhessen, sőt a kormány gondoskodni tartozik, hogy a nemzetiségek közül képességeik és nyelvismereteik szerint vármegyei főispánok is neveztessenek ki.

E törvény határozataival minden eddig ellenkező rendelkezés eltöröltetik. E törvény hatálya nem terjed Horvátországra, Szlavóniára és Dalmáciára, amely külön területet és politikailag külön nemzetet alkot.

A nemzetiségi képviselők ellenjavaslata.

A törvényt szerkesztő bizottság tagjai között megfelelő számban helyet foglaltak a nemzetiségi képviselők közül is egynéhányan. Ők alkották a bizottság kisebbségét és miután nem értettek egyet, a bizottság többségének javaslatával, a magok részéről kisebbségi vélemény gyanánt egy, az ő álláspontjukat kifejező törvényjavaslatot terjesztettek az országgyűlés elé. Hogy megismerhető legyen e kérdésben a nemzetiségi álláspont, nem lesz fölösleges e javaslat tartalmát legalább főbb vonásaiban megismertetni.

Magyarország történeti országos nemzetei – mondja 1. § ában a nemzetiségi képviselők e külön törvényjavaslata – magyarok, románok, szerbek, tótok, rutének és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, akiknek számára a politikai, nemzeti és nyelvi egyenjogúság az állam politikai és területi egységének határain belül egyformán biztosíttatik. E nemzetek mindenikének joga van nemzetiségének külső kifejezéséül nemzeti ünnepek alkalmával a magyar korona lobogója mellett a középületeken saját nemzeti zászlaját kitűzni.

Az egyes nemzetek képviseletének és nyelve használatának szabályozásául a többség elve szolgál alapul, ezért a vármegyéket, járásokat és választói kerületeket úgy kell kikerekíteni, hogy azokban az egyes nemzetiségek lehetően abszolút, vagy legalább is relatív többséget alkossanak. A vármegyékben, a járásokban és a községekben a többséget alkotó nemzet nyelve lesz a hivatalos nyelv. A vegyes nemzetiségű vár-

megyékben, járásokban, városokban és községekben a számbajöhető tekintélyesebb kisebbségnek is meglesz az a joga, hogy nyelve második hivatalos nyelv legyen. E törvényes nemzetek mindenike legyen megfelelő számban képviselve a törvényhozás felsőházában, a középponti kormányban, a főbb bíróságoknál és a törvényhatóságok főbb tisztségeiben. A magyar nyelv, amely az ország lakossága többségének a nyelve, hivatalos nyelve a törvényhozásnak és a középponti kormánynak, de a középponti kormányzat egyes ágazataihoz is lehessen más nyelven beadványokat intézni és az ilyen ügyek ott mindig a beadvány nyelvén intéztessenek el. A törvényhozásban is az egyes nemzetek képviselőinek joguk van saját nyelvükön felszólalni. Az ország törvényei és a középponti kormány rendeletei az egyes hatóságokkal ne csak magyar nyelven, hanem az illető hatóság nyelvén is közöltessenek.

Az egyes hatóságok a felsőbb hatóságokkal saját hivatalos nyelvükön érintkezhetnek. Egymás között pedig egymás hivatalos nyelvén érintkezhetnek. A magánosok saját anyanyelvüket használhatják a hatóságokhoz intézett beadványaikban. A bíróságoknál az ügyek az igazságot kereső fél nyelvén intéztetnek el és a végzés is ezen a nyelven közöltetik velük. Ha azonban az igazságkereső felek nem egynemzetiségűek, a tárgyalás szintén a beadvány nyelvén történik, de a végzést mindenik fél a saját anyanyelvén kapja meg. Bűnügyekben a vádlott saját anyanyelvén hallgatandó ki és mindenféle vizsgálat, kihallgatás stb. ezen a nyelven vezetendő ellene.

Ami a közoktatásügyet illeti, mindenik nemzetnek nemcsak ahhoz van joga, hogy saját anyagi erejével állíthasson fel iskolákat és másféle közművelődési intézményeket, hanem arra is, hogy az állam vagyonából is egyenlő támogatásban részesüljenek. Mindenik törvényes nemzetnek egyenlő joga van iskolák és közművelődési intézetek alapítására vagyont gyűjteni, egyesületeket és társulatokat alakítani, sőt nemzeti kongresszusokat tartani, természetesen a korona engedelmével és legfőbb felügyelete mellett. Az összes nép-, közép- és felsőbb iskolákban a tanítás nyelve az illető törvényes nemzet hivatalos nyelve. Az egyes nemzetek községei, egyházai, társulatai és magánosai által fenntartott iskolák teljesen egyenjogúak az állami iskolákkal. Az egyetemen nemcsak az egyes nemzetiségek nyelvének és irodalmának állítandók fel tanszékek, hanem a hazai jog és törvények előadására is az egyes nemzetek nyelvével, mint előadási nyelvvel és történjék gondoskodás arról is, hogy az egyetemi vizsgálatokat mindenki a saját nyelvén tehesse le. Az egyes nemzetek által többségben lakott vidékeken jogakadémiák állítandók fel, amelyeknek tanításnyelve az illető nemzet nyelve lesz. A meglevő állami közép- és felsőiskolákba tannyelv gyanánt annak a lakosságnak a

nyelve vezetendő be, amely között ez az iskola vagy tanintézet működik. Az olyan nemzetek számára, amelyeknek területén még nincs ilyen iskola, haladéktalanul fel kell állítani.

Ebben foglalható össze vázlatosan annak a külön törvényjavaslatnak tartalma, melyet a nemzetiségi képviselők klubjának nevében a bizottság kisebbsége terjesztett az országgyűlés elé.

A passzivitás kimondása 1869-ben és 1872-ben a Lónyai-féle kibékülési kísérlet

A dualizmus következtében a románság politikai sorsa a magyar parlament törvényhozói munkásságától és Őfelségének, Magyarország alkotmányos királyának elhatározásától lett függővé és ez kifejezésre is jutott a fennebb ismertetett 1868-iki XLIV. törvénycikkben. E törvénycikk bevezetése azt mondja, hogy Magyarország összes állampolgárai egyetlen politikai nemzetet alkotnak: az egységes és oszthatatlan politikai magyar nemzetet. A politikai magyar nemzetnek e törvénybe foglalt meghatározása kizárta, hogy a magyar államban, mint közjogi tényezők saját területtel az egységes politikai nemzetén kívül más külön és önálló nemzetek is alakulhassanak. Ugyanez a törvény a magyar nyelvet az egységes politikai magyar nemzet államának hivatalos nyelvvé is tette.

A nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló 1868-iki XLIV. törvénycikk tehát teljesen útját vágta, hogy a románság a magyar állam keretében, mint önálló politikai nemzet olyformán érvényesülhessen, mint ezt az 1863-ban a nagyszebeni Landtagon hozott törvények Erdélyben lehetővé tették volna. Annyi mindenetre valószínű, hogy a románság e törvények erejének alapján Erdélyben, mint törvényesen elismert és megszervezett önálló politikai nemzet a számbeli többség elvének alapján egy-két évtized alatt a politikai vezetést a kezébe vette volna és a cs. kir. birodalom e részében egy túlnyomóan román nemzeti jellegű autonóm tartományt alkotott volna.

Az erdélyi román nemzetiségi politika vezetői az úgynevezett nemzetiségi törvény meghozatala után, látva, hogy szereplésükkel a magyar törvényhozásban a dolgok természetes fejlődését nem tartóztathatják vissza, elhatározták, hogy a magyar törvényhozással szemben ugyanolyan passzív álláspontra helyezkednek, mint amíg az erdélyi magyarság helyezkedett 1863-ban a nagyszebeni tartománygyűléssel. Ösztönzőül szolgált erre az a hitük is, hogy a dualizmus éppen úgy nem lesz állandó, mint nem volt egyetlen kísérlet sem, amelynek színtere az 1849 és 1857 között lefolyt időszakban, a monarchia volt. Ezt a politikai passzivitást a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény meghozatala után csakhamar

kimondották az 1869 március 7-én és 8-án tartott *szerdahelyi értekezleten*.

Ez a passzivitás lényegében abban állott, hogy a parlamenti választások alkalmával a román nemzetiségi párt nem léptet fel képviselőjelölteket; a törvényhatóságok gyűléstermeiben való aktív politikai szereplése azonban nem terjedt ki. A szerdahelyi értekezleten a passzivitást különben is csak Erdélyre vonatkozóan mondták ki. A magyarországi részek románsága fenntartotta a maga akciószabadságát.

Bár mindössze csak négyen szavaztak a szerdahelyi értekezlet tagjai közül a passzivitás ellen és azok is magasrangú magyar állami tisztviselők voltak, mint Hosszú József, Porutiu Sámuel, Puscariu János, Ládai Ágoston, még sem tekinthető a szerdahelyi határozat a politizáló erdélyi román értelmiség egységes véleményének. E határozat után is még mindig elég erős és számos volt Erdélyben az aktivitást helyesebbnek tartók csoportja. Az aktivisták ezidőben Sagunát tekintették vezérüknek. A passzivitás hívei pedig Vancea balázsfalvi érsek körül csoportosultak. Jellemző, hogy azt a Memorandumot is, amelyben a passzivitást kimondó szerdahelyi határozatot Őfelsége elé akarták terjeszteni, két gör. katolikus vallású román nemzetiség-politikai vezérférfit: Baritiu György és Ratiu János írták alá. Térszüke miatt, bármennyire is érdekes és tanulságos lenne, nem térhetünk ki arra az egyházpolitikai, sőt nemzetiség-politikai ellentétre, amely 1865 óta a nagyszebeni gör. keleti és a balázsfalvi gör. kat. érsekség között fennállott és amely csak Saguna halálával, illetőleg halála után szűnt meg.

A Nagyszebenben Saguna körül csoportosult aktivisták 1872-ben május 5-én és 6-án egy úgynevezett nemzeti értekezletet tartottak, amelyben az aktivitásra vonatkozóan egy Memorandumot szerkesztettek. (L. Causa romana la 1872: Sibiu. Tipografia archidiecezana.)

Ugyanebben az évben még egy további lépés is történt az aktivisták részéről. Magyarország akkori miniszterelnöke, Lónyai Menyhért az aktivisták nagyszebeni értekezletének hatása alatt elhatározta, hogy a maga részéről is megteszi az arra vonatkozó szükséges lépéseket, hogy a román nemzetiségpolitika vezetőivel érintkezésbe lépve, megismerhesse azokat a kívánságokat, amelyeket esetleg elfogadhatóknak tarthatna arra vonatkozóan, hogy azoknak alapján létrejöhessen egy magyar-román megegyezés. A nagyszebeni gyűlés békülékenyebb határozatain kívül voltak ezidőben román részről más jelenségek is, amelyek azt látszottak igazolni, hogy elérkezett ideje a magyarok és a románok között való kölcsönös megértésnek is. Ilyen biztató jel volt ebben az irányban az a testvériségi ünnepség is, melyet 1871-ben a brassói magyar-

ság és a románság tartott annak jelöl, hogy e két nép végre is megtalálta a kölcsönös megértés útját.

Román részről sósmezei Vajda László vetette fel Lónyai miniszterelnök előtt a román-magyar kibékülés lehetőségét. Ő informálta a miniszterelnököt akként, hogy ezt a kibékülést a románság számára teendő bizonyos politikai engedmények feltétele mellett a passzivitás középpontjában, Balázsfalván is kívánatosnak tartják. Lónyai azt a kívánságát közölte Vajda László közvetítése útján a balázsfalviakkal, hogy azon követelmények minimumát, melyek a balázsfalviak felfogása szerint alapjául szolgálhatnának egy magyar-román kibékülésnek, tájékoztatás és megfontolás végett Emlékiratba foglaltan közöljék vele. A passzivitást 1869-ben kimondó román nemzetiségi politikusok 1872 július első napján összegyűltek Balázsfalván és július 3-án Emlékiratba foglalták mindazokat a kívánságokat, amelyeknek teljesítését egy magyar-román kibékülésnek minimális feltételül jelölték meg. Ez emlékiratot Vancea gör. kat. érsek írta alá, mint elnök és Macelariu Illés, a passzivitást kimondó szerdahelyi értekezlet elnöke, mint másodelnök, továbbá Baritiu György, mint titkár és dr. Ratiu János, mint jegyző, akik ebben a minőségben 1869-ben a szerdahelyi értekezletnek passzivitást kimondó határozatát is aláírták.

Lónyai tudomásul vette a balázsfalviak Emlékiratát, de a tervezett magyar-román kibékülésből semmi sem lett és pedig elsősorban azért nem, mert a balázsfalviak minimum gyanánt is olyan követeléseket állítottak fel, amelyek messze túlhaladták mindazt, amit a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló 1868-iki XLIV. törvénycikk tartalmazott, azonkívül az Erdélynek Magyarországgal való egyesítését kimondó unió törvénynek revízióját is kielégítendő követelményül állították fel. Eltekintve ettől, Lónyai azért sem folytathatta tovább a kibékülésre vonatkozó tárgyalásokat, mert csakhamar kénytelen volt a miniszterelnöki széket odahagyni. 1873-ban június 28-án Saguna is meghalt és ennek következtében az aktivisták elvesztették egyik legerősebb támaszukat.

Említettük, hogy a passzivitást kimondó 1869-iki szerdahelyi határozat nem volt kötelező a magyarországi részekben lakó románokra. Ezek tovább is résztvettek a parlamentáris küzdelmekben. Vezető egyéniségeik Babes Vince és Mocsonyi Sándor voltak. Résztvettek a parlamenti tárgyalások során minden olyan kérdés megvitatásában, amely valamely vonatkozásban volt a román nemzetiségi kérdéssel. Természetesen, miután ők nem laktak az ország olyan területén, amelynek valaha közjogilag olyan különállása lett volna, mint aminő Erdélynek volt, nem is kértek azon területek számára, amelyeken a magyarországi részekben a románság többségben lakik, olyan tartományi önállóságot, mint az erdélyi román nemzeti-

ségi politikusok Erdély számára, hanem a magyar államnak az egyes nemzetiségek szerint való olyan kantonrendszerű átalakítását, mint aminő Svájc politikai és közjogi szervezete.

A román nemzetiségi politikusok izgatásai és követelözései által támasztott e mozgalmak nem vertek valami nagy hullámokat a magyar állam belső politikájában. Annyira gyengék és magukban állók voltak, hogy egyáltalán nemcsak meg nem akadályozhatták, hanem még csak lassúbbá sem teheték a belső politikai fejlődésnek azt a folyamatát, amely az 1867-ben újrászervezett magyar államot fokozatosan ugyan, de egységes magyar nemzeti jellegű állammá tette. Hogy a románság ezzel a fejlődő egységes magyar nemzeti állammal szemben, mint komolyan számbavehető fél léphessen fel, sőt hogy a román nemzetiség-politikai törekvések bomlasztó hatásúak legyenek és valóságosan államellenes jelleget öltsenek, a szomszédos Romániából jövő erősebb külső hatásnak kellett közreműködnie.

Az 1877/78. román-török háború hatása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakra.

A magyarországi román nemzetiség-politikai törekvések történelmi fejlődésében ez a romániai külső hatás csak akkor kezd határozottabb és erősebb alakot ölni, mikor Románia 1877/78-ban az orosz-török háborúban való szerencsés részvétele után független királyságá lett.

Románia részvételének az 1877/78-iki orosz-török háborúban volt egy néppszichológiai következménye is. Az a katonai dicsőség, melyet a román hadsereg Károly fejedelem vezetése alatt Plevnánál szerzett, a román értelmiség fejébe szállott, ha nem is a Dnyesztortól kezdve, de legalább is a Pruttól egészen a Tiszáig. Minden újságolvasó román meg volt győződve, hogy a hatalmas Oroszország hadseregét a végső pusztulástól a román hadsereg mentette meg. Meg volt győződve arról minden román, hogy a virtus romana rediviva igazán valósággá lett és hogy a román hadsereg a világ legvitézesebb hadserege, amely, ha egy hősi lendülettel kardját bedobja az európai egyensúly mérlegébe, azt csakis a román érdekek javára billentheti le. Az orosz-török háborúban aratott katonai siker e néppszichológiai hatását nemcsak a történetíró tartozik figyelembe venni, hanem tartoztak volna a középponti hatalmak azon diplomatai is, akik Románia belépését a hármasszövetségbe az osztrák-magyar monarchia és Németország javára könyvelték el.

„Az erdélyi románok is lelkesültek ekkor a román ügyért – írja Jorga (L. Calendarul Ligei Culturale pentru anul 1909 64–65. l.) – és mikor a románok 1877-ben győztek, elvitázhatat-

lan jelét adva vitézségöknek, erdélyi testvéreink sokkal büszkébbek voltak, mint mi. Mi ezt a háborút, mint valami köznapiszelekményt, nagyon könnyen vettük. Sokkal jobban érezték a mi dicsőségünket erdélyi testvéreink, akikre szintén esett valami abból a dicsfényből, ami a törökökön győzedelmeskedő hadseregünket körülvette. Románia erőssé lett s ezt az erdélyi románok megérezték. Ekkor kezdődött mozgalmuk amaz új korszaka, amely őket újra bevitte a monarchia politikai életébe. Ekkor alapították Nagyszebenben a Tribunátot s ekkor keletkezett az a gondolat, hogy a császár elé egy Memorandumot terjesszenek.”

De nemcsak Jorga van ezen a véleményen, hanem egy másik román író, az erdélyi származású Mircea Sirianu is. „A kárpátokon innen lakó románok e fényes eredménye az addig reményöket vesztett erdélyi románok számára is új horizont nyitott – írja „La question de Transylvanie et l’unité politique roumaine”. Páris 1916 című könyvének 309. lapján, – bátorságot adván és bizalmat kölcsönözvén nekik jövőjüket illetően és pedig oly mértékben, amilyenben Románia e sikerei irigységet és félelmet keltettek a magyarokban.”

Hogy a magyarországi románság a román állam megerősödéséből és külpolitikai jelentőségének emelkedéséből a maga politikai törekvéseiben bátorító ösztönzést merítsen, nem valami misztikus természetű szellemi telepathia eredménye volt, hanem egy valóságokon alapuló természetes fejlődés eredménye. Hogy a romániai és magyarországi románság között való kulturális és politikai kölcsönösség eleven érzése a múlt század harmincas éveitől kezdve, hogyan fejlődött ki, azt előadtam e könyvnek második fejezetében. A kép kiegészítése végett csak még arra akarok visszapillantóan rámutatni, hogy a román írók felfogása és ítélete szerint miként hatott bátorítóan a magyarországi románok politikai törekvéseire a román vajdaságoknak 1859-ben történt egy államban való egyesítése.

„Egy új politikai tényező jelentkezett – írja Mircea Russu Sirianu idézett műve 307. lapján – melynek jelentősége napról napra növekedett. Ez új tényező Románia volt. A Kárpátokon innen lakó testvérek állandó előhaladása nem kerülte el az erdélyi románok figyelmét. Cuza az erdélyi románok ügyei iránt jelentőségteljesen érdeklődött, sőt egy Erdély felszabadítására vonatkozó tervet is tulajdonítanak neki. Cuzát és nagy miniszterét, Cogalniceanut az erdélyiek nagyon szerették.” Jellemző, hogy mit ír Jorga Cuzáról 1915-ben megjelent „Istoria românilor din Ardeal și Ungaria” című könyvének II. k. 238. lapján. „1859-ben létrejött a fejedelemségek egyesülése és megalakult a román hadsereg és ez a román hadsereg a számbavételt érdemlő haderők sorába emelkedett. Ausztriának 1859-ben és 1866-ban háborúi voltak és elvesztette mind

a kettőt. A román hadsereg kihasználva Ausztria e nehézségeit, különösen 1866 után, mikor Poroszország Ausztriát szétzúzta, készen volt, hogy átmenjen a határokon, ahol tagadhatatlanul várták is, de tekintve Romániának akkori belpolitikai viszonyait, ez nemcsak lehetetlen, hanem esztelen dolog is lett volna.”

Mindezeket a vallomásokat, melyeknek őszinteségében semmi okunk nincs kételkedni, azért érdemes figyelemre méltatni, mert a magyarországi románság politikai vezetői azt állítják, hogy őket a magyarság ellen való küzdelemre nem kívülről, Romániából jövő irredentista hatások – amelyeknek különben még létezését is makacsul tagadják, – birták rá, hanem kizárólag az a rendszeresen elnyomó politika kényszerítette, amelyet 1872 után a magyar kormányok folytattak. Ez állításuk igazolására hivatkoznak az 1874-iki választói törvényre, az 1879-iki XVIII. törvénycikkre, amelyik kötelezővé tette a magyar nyelvnek, mint rendes tantárgynak, tanítását a nem-magyar tanításhelyű népiskolákban is, – olyan értelmezést adva e törvényeknek, mintha azokat egyedül és kizárólag a románok, illetőleg a nemmagyar nemzetiségek elnyomása és megsemmisítése céljából hozta volna a magyar törvényhozás, nem pedig magasabb állami, alkotmányos és közművelődési szempontok érdekében.

A román nemzetiségi párt 1881-ki programja és e program közreadása miatt támadt harcok.

Összefoglaló pillantást vetvén a Romániából jövő hatásokra, tovább kell követnünk a magyarországi románság politikai törekvéseinek fejlődésmenetét.

1880-ban Nagyszebenben az Albina nevű román pénzintézet vezérigazgatójának, Kozma Párténak lakásán mintegy 22 román politikus gyűlt össze, hogy nemkötelező megbeszéléseket folytassanak a románság politikai helyzetéről és az esetleges további teendőkről. E magánjellegű megbeszélésnek az lett az eredménye, hogy az értekezlet egyhangúan abban állapodott meg, hogy „szükséges, hasznos és lehetséges is közös alapon egy román nemzetiség-politikai akciót indítani meg”.

E megállapodást csakhamar tett is követte. 1881 március 1-én Popea Miklós nagyszebeni görög keleti vikárius – később karánsebesi püspök – és Baritiu György aláírásával egy felhívás jelent meg, amely egy olyan román nemzeti értekezlet összejövetelét javasolta, amely határozatot hozna arra vonatkozóan, hogy a románság minő álláspontot foglaljon el a küszöbön álló parlamenti választásokkal szemben? E felhívás következtében a román választók vezetői értekezletre gyűltek össze minden egyes választókerületben és kimondották, hogy

résztesznek az összehívott értekezleten. Együttal két küldöttet is választottak, hogy azok az összeülendő értekezleten képviseljék a választókerületet. E két küldöttet ellátták formális megbízólevéllel, amelyet az értekezlet aztán felülvizsgált és ha szabályszerűen kiállítottnak talált, hát igazolt. Így gyűlt össze 1881 május 12-ére a román választókkal bíró összes kerületekből 153 küldött.

Az 1881 május 12-én és következő napokon tartott román nemzeti értekezlet egy szolidáris alapon álló román nemzeti párt alakítását és annak számára egy román nemzeti politikai program szerkesztését egyhangúan kimondotta. A programnak, melyet ez értekezlet szerkesztett, főbb pontjai a következők voltak:

Ami a román nyelvet és közművelődést illeti, követeli a párt a meglevő törvények végrehajtását. Követeli a nemzetiségi törvény revidiálását, még pedig a nemzetiségek javára, a román nyelv hivatalos használatát az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban mindazon kerületekben, amelyekben románok laknak, román tisztviselők alkalmazását e kerületekben, – nem románok csak olyanok alkalmazhatók tisztviselőül, akik a román nyelvet szóban és írásban tökéletesen bírják és ismerik a nép szokásait, – teljes egyházi autonómiát, továbbá román tanításhelyi állami iskolák és közművelődési intézmények állítását a románság számának és az általa viselt állami terheknek megfelelő arányban, eltörlését minden olyan törvénynek és kormányrendeletnek, amely akadályozza a románság nemzeti kifejlődését, új és szabadelvű választói törvényt a választói jog kiterjesztésével. A román nemzeti párt anélkül, hogy állást foglalna a dualizmussal szemben, minden törvényes eszközzel fog küzdeni Erdély autonómiájának visszanyerése érdekében. Az értekezlet a passzivitást ez alkalommal is csak az erdélyrészi választókerületekre vonatkozóan tartotta fenn. És végül választottak egy kilenctagú bizottságot Nagyszeben székhellyel, amelynek feladata volt a románság képviselőinek ez értekezleten hozott határozatait egy Memorandumba foglalni.

E határozatokat az értekezlet csak hosszas vitatkozás után, de egyhangúan hozta meg és a megfogalmazott pártprogramot is egyhangúan fogadták el, de azért a román nemzetiségi politika vezetőkörében a tökéletes egység és teljes egyetértés most sem volt meg. Az értekezlet megtartása után csakhamar nyilatkozott Román Miron görög keleti román metropolita is. Híveihez intézett körlevelében kijelentette, hogy a románságnak ugyan szüksége van egységes és mindenben szolidáris politikai akcióra, csakhogy ennek nem szabad az állam alkotmányával ellentétben állónak lenni. Közben Popea Miklós is lemondott a párt elnökségéről és utóda Kozma Partén lett, ki Román Miron álláspontja felé hajlott.

Az Emlékirat megszerkesztésével Babes Vinczét bízták meg, aki már az értekezleten nem értett egyet a többséggel. Miután ő nagyon sokáig késlekedett megírásával, elvették tőle és Baritiu Györgyöt bízták meg a szerkesztéssel. Baritiu elkészítette és meg is jelent 1882-ben Nagyszebenben románul, magyarul, németül és franciául is. (L. Memorandum im Auftrage der Generalkonferenz der zu Hermanstadt vom 12. bis 14. Mai 1881 versammelten Vertreter der rumänischen Wähler, verfasst und veröffentlicht vom entsendeten Ausschusse derselben. Hermanstadt 1882.)

Ebben az időpontban a magyarországi román nemzeti-ségi sajtó is nagyobb és elevenebb munkásságot fejtett ki. A román nemzetiségi sajtó nevezetesebb orgánumai ez időben a következők voltak: Brassóban Muresianu Jakab szerkesztésében a régi „Gazeta Transilvaniei”, Nagyszebenben Baritiu György élesebb és támadóbb hangú lapja az „Observatorul”, továbbá az érsekség félhivatalos lapja a „Telegraful Român”, Budapesten a Babes Vincze vezetése alatt álló „Viitorul” és a Diakonovich Kornél szerkesztésében német nyelven megjelenő „Rumänische Revue”. Ezek közül a Baritiu által szerkesztett „Observatorul”-t kivéve, egyik sem valami nagyon helyeselte a Memorandum közreadását. Ellenkezően, különösen a „Telegraful Român”, a „Viitorul” és a „Rumänische Revue” határozottabb állást foglaltak azon politikai magatartás ellen, amelyik az 1881-ki nagyszebeni értekezlet határozatait tartalmazó Memorandumban kifejezést nyert.

Az eltérés a két fél között nem a dolog lényegében volt, mert hiszen a Memorandum közzétételét ellenzők sem követeltek kevesebb engedményt, hanem inkább csak a követett módszerben. Babesnek és Mocsonyinak legnagyobb ellenvetése és kifogása az volt, hogy a nagyszebeni értekezletnek a Memorandumban megnyilatkozó taktikája azért helytelen, mert a románság nemzetiség-politikai törekvéseit az ország alkotmányával ellentétben álló alapon és módszerrel akarja megvalósítani, mert nem veszi figyelembe azt a valóságos helyzetet, melyet a dualizmus és Erdély Magyarországgal való uniójának teljes végrehajtása teremtett.

Az értekezleten elhatározott passzivitásnak is megvolt a maga gyöngesége, ami tulajdonképpen abban a következtetésben állott, amellyel Erdélyre vonatkozóan kötelezővé tette a passzivitást, a magyarországi részekben pedig megengedte az aktivitást. Mellékesen megjegyezve, Erdélyben is volt olyan kerület, amelyik nem vetette alá magát a nagyszebeni értekezlet határozatának. Ilyen volt Brassó vármegye két kerülete, amelyeknek egyikében Stravoiu Miklós brassai ügyvédet meg is választották képviselővé. A román nemzetiségű választópolgárok pedig egyáltalán nem viselkedtek passzíve a képviselőválasztások al-

kalmával. Ellenkezően, mindig megjelentek a választói urnáknál és szavaztak a kerületben fellépett kormánypárti vagy ellenzéki jelöltekre, akik között több esetben román nemzetiségű jelölt is volt.

A helyzet a Memorandum közzétételét követő harmadik év (1884) elején olyan volt, hogy az 1881-ki nagyszebeni értekezletnek Baritiu és dr. Ratiu János által képviselt álláspontja a román közvélemény szemében rövid idő múlva egyszerűen kisebbségi állásponttá fog lesülyedni. Hogy ez nem történt meg, annak oka a román nemzetiség-politikai mozgalmak fejlődésének természetes rendjében keresendő.

A romániai új irodalmi irány (junimea) hatása a magyarországi románságra.

A román nemzetiségi politikának irányát 1884-ig a román értelmiségnek az a rétege szabta meg, amelyik a múlt század 50-es, 60-as éveiben nőtt fel. Az a nemzedék, amelyik e két évtizedben valamelyes alkalmazásban majdnem kivétel nélkül tisztviselője volt az 1850–1867-ig tartó kormányrendszerek valamelyikének. Ez a nemzedék minden erőlködése ellenére is képtelen volt olyan politika folytatására, amelynek elég ereje lett volna nemcsak az értelmiség idősebb és higgadtabb rétegeit bevonni a maga ellenzéki politikai akciójába, hanem az értelmiség fiatalabb részével egyetemben a nép szélesebb rétegeit is, amelyeknek közreműködése nélkül alkotmányos államban egyáltalán nem lehet siker reményével kecsegtető politikai küzdelmet folytatni. Iskolázásuk, műveltségük, életmódjuk, egy szóval egész mentalitásuk következtében nagyon távol állottak magától e néptől. A nyelv is, amelyen politikára és nemzeti művelődési törekvéseikre vonatkozó gondolataikat, eszméiket szóban és írásban kifejezték, valójában és lényegében érthetetlen volt a román nép előtt. Nem igazi román nyelv volt, hanem valami mesterséges irodalmi nyelv, mely a XIX. század első hat évtizedében a balázsfalvi tudósok latinoskodó iskolájában készült mesterségesen az irodalmi és történeti dáko-románizmus elméletének alapján.

Amíg a magyarországi román nemzetiségi politika vezérférfiai mintegy megkövesedtek ebben az irodalmi és nyelvészeti irányban, addig Romániában Maiorescu Titusnak és társainak, a junimistáknak hatására, akik ekkor még csak irodalmi iskolát alkottak és nem egyuttal politikai pártot is, egészen új irodalmi és szellemi áramlat keletkezett, amely nemcsak véget vetett a latinoskodó iránynak, hanem a román művelődési törekvéseket és munkásságot is közelebb vitte a román nép lelkéhez és azokat igazán nemzeties tartalommal töltötte el.

A mult század hetvenes éveiben felnőtt ifjú román értelmiség lelki világa nemcsak Romániában, hanem Magyarországon is ez új román irodalmi és közművelődési áramlat hatása alá kerülve, fejlődött ki és érett férfiúvá. A mult század nyolcvanas éveinek közepe táján ez az ifjabb nemzedék lépett a politikai küzdőtér homokjára, részt követelve magának a román nemzetiségi politika vezetésében is. Ennek az ifjú nemzedéknek egynéhány tagja alapította meg 1884-ben Nagyszebenben az új román nemzetiség-politikai irány harcias szellemű közlönyét, a „Tribuna”-t.

„Egy új nemzedék lép fel – írja Jorga „Istoria românilor din Ardeal și Ungaria” című könyve II. kötetének 274 lapján. – E nemzedék főiskolai tanulmányait már nem Pesten végezte, hanem Bécsben is, hová összegyűltek ekkor minden tájról a román ifjak, – még Romániából is, mint Eminescu, – ahol ily módon egy közös román öntudat keletkezett, mit tanúsít a közös közreműködés is a romániai új irány folyóiratába, a „Convorbiri Literare”-ba. Ez nagyon fontos dolog. Az új erdélyi nemzedék ily széleskörűen értelmezvén a románok szolidaritását, összeköttetésbe került a bukaresti körökkel, melyekkel ilyen összeköttetésbe lépni, sem Baritiu, sem Cipariu, sem Moldován nem mertek volna. Természetesen, ez a mozgalom átment a sajtóba is. Oly irányzat keletkezett, amely azzal vádolta a nemzeti komitét, hogy nem dolgozik eleget. Ez ugyan ártalmára lehetett a szükséges szolidaritásnak, de annyi mégis tagadhatatlan, hogy a nagyszebeni Tribuna-nak nagy hatása volt azon jó és tiszta nyelv következtében, amelyen cikkei irattak, – továbbá a tehetségénél és a meggyőződés őszinte melegségénél fogva, amely Slavici, Bogdan Duica és Coșbuc cikkeiből – ez utóbbi szintén e lapnál kezdte meg nagy irodalmi pályáját – mintegy kisugárzottak. E lap olyan hely volt, amelyen a politikai gondolkozásnak képviselői és az irodalmi tehetségek találkozhattak. Olyan hírlapírói iskolát alapítottak, amelynek tagjai jobbak voltak a mieinknél. Egyetlen hibájuk volt, hogy felcserélték akárhányszor a pillanat szenvedélyétől hevített hírlapíró szerepét a politikuséval, akinek akkor is kell tudnia uralkodni magán, mikor provokálva van.”

„Az új idők kezdik hatásukat éreztetni – írják Russu Abrudeanu és Vasilie Stoica 1915-ben Bukarestben megjelent „Habsburgii, ungurii și români” című könyvük 137–138. lapjain. – Az energiák, amelyeket a királyság függetlensége teremtett, átmennek a határokon és lelki függetlenséget oltanak mindenkibe. A faj két része között emelkedő határok eltűnnek. Az erdélyiek tekintete azt figyeli: mi történik Bukarestben és a bukarestieké pedig azt: mi történik a hegyeken túl? Mindnyájukat egyre jobban áthatja az a meggyőződés, hogy a román faj nem végződik ott, ahol a román királyság határai,

hanem ott, ahol a román nyelv határai vannak. Az ifjabb nemzedék, leginkább az, amelyik Bécsben tanult, egyre szorosabb összeköttetésbe lépett velünk és bizalma a mi életképességünkben és energiánkban egyre erősebb lett. Kezdett kicsirázni az a gondolat, hogy a Habsburgok alatt élő románok politikájának is általános vonásaiban az egész román faj nagy politikája szerint kell igazodnia és hogy nem vagyunk sem a Habsburgok birodalmának, sem a Duna és Kárpátok között fekvő román királyságnak fiai, hanem egy tágabb hazának, amely magában foglalja az egész román fajt. A királyságbeli kultúra és irodalom új irányának hatása, melyet támogatott az a tekintély, amelyre a román királyság szert tett és az új politikai meggyőződések következtében Erdélyben egy új, erélyesebb és öntudatosabb társadalom keletkezett, amely harci eszközeit a román kultúrából merítette. A Nagyszebenben megjelenő, Slavicitól, Brotétól, Albinitől és társaiktól fenntartott „Tribuna” hangoztatta és tette népszerűvé az erdélyi román társadalom tömegében azt a meggyőződést, hogy egy nagy faj vagyunk, mely magában foglal mindenkit a Tiszától a Dnyeszterig és hogy e faj számára csak egyetlen kultúrai, politikai és gazdasági középpont létezhetik, amely felé irányíthatja tekintetét: Bukarest. A mi napunk Bukarestben kél fel! Támaszkodva ekként egy román kultúrára és öntudatra, amely mögött egy független királyság áll, amely minket fenntart és bátorít, az erdélyi politika egyre energikusabb lett. Érdekében a világ megmozdult nemcsak Kolozsvárt, Brassóban, vagy Lugoson, hanem éppen olyan erősen Bukarestben és Jasiban is”.

Az 1884 májusában megindult Tribuna élén Slavici János állott. Köréje csoportosultak a Jorga által már említett Bogdan-Duicán és Coşbucon kívül Brote Jenő és Albini Septimius is. A lap vezetése és politikai irányának megszabása a Slavici János kezében volt. Miután Slavici Jánosnak nemcsak a „Tribuna” szerkesztésében, hanem a magyarországi román nemzetiségi politikusoknak a romániai pártokkal való érintkezésében, valamint később a „Liga Culturala” megalapításában is jelentősebb szerepe volt, feltétlenül szükséges, hogy egyéniségével és működésével egy kissé részletesebben foglalkozunk.

Slavici János.

Slavici János 1848-ban született Világoson, Arad vármegyében. Középiskolai tanulmányait Aradon és Temesváron végezte. Az egyetemet Budapesten és Bécsben látogatta. Bécsben egyik vezető tagja lett az egyetemet látogató román ifjúság egyesületének, a „Junimea”-nak. Itt ismerkedett meg Eminescuval, későbbi időkben a románok egyik legnagyobb lírai költőjével.

Vele együtt tervezte és hajtotta végre a román főiskolai ifjúságnak Suceava-ba (Bukovina), Nagy István moldovai vajda (Stefan cel Mare) sírjához való zarándoklását. Ugyancsak Eminescuval együtt szerkesztette és adta ki a bukaresti „Românul” 1871 június 11-ki számában azt a nyilatkozatot, mely a román ifjúság munkaprogramjául az egész románságnak kulturális közösségben való egyesítését tűzte ki. 1871-ben Romániában telepedik le és a junimisták nagy híre és befolyásra jutott folyóiratában, a „Convorbiri Literare”-ban eleven publicisztikai és szépirodalmi tevékenységet fejt ki.

Publicisztikai működését „Asupra Maghiarilor” című tanulmányával kezdi meg, melyben a magyarság történetét és politikai szerepét igyekszik vázlatosan megismertetni azzal a céllal, hogy kimutassa: mint vezette a magyarokat, párhuzamosan nemzeti létük kifejtésével az a törekvés, hogy az államukban élő többi fajokat politikai szabadságuktól, nyelvöktől és nemzeti kultúrájuktól megfosztva, elmagyarosíthassák és így magokba beolvaszthassák azért, hogy ily módon megerősödve, a szomszédságukban lakó kisebb önálló nemzeteket állami önállóságuktól megfosztva, igájokba hajthassák. Szépirodalmi működését szintén e folyóirat hasábjain kezdi meg a magyarországi román népeletből vett tárgyú novelláival. Ez elbeszélései őt csakhamar a legjobb és a legtöbbszörkereesebb román szellemű szépirodalmi írók sorába emelik. Emellett történelmi tanulmányokkal foglalkozik. E történelmi tanulmányai adnak neki jogcímet arra, hogy a bukaresti román tudományos akadémia őt a Hurmuzachi-féle oklevéltár szerkesztőbizottság tagjává válassza. Ezen a réven ismerkedik meg a román tudományos akadémia főtitkárával, Sturdza Demeterrel, ki egyszersmind a romániai liberális párt egyik vezérférfia volt.

Mikor 1884-ben Nagyszebenben átvette a „Tribuna” szerkesztését, már több mint egy évtizedes szépirodalmi és publicisztikai mult állott mögötte Romániában, mely idő alatt nemcsak széleskörű ismeretségre tett szert a romániai írói, tudományos és politikai körökben, hanem valóságosan bele is élte magát a romániai irodalmi, tudományos és politikai irányadó körök gondolkodásába. Az ily módon nyert hatások teszik őt kiválóan alkalmassá arra, hogy a magyarországi román nemzetiség-politikai törekvések és a bukaresti politikai áramlatok között nemcsak kapcsolatot, hanem valóságos együttérzésen alapuló egyetértést, azaz kölcsönös együttműködést teremtsen.

Első fellépésétől – a suceavai zarándoklás rendezésétől – kezdve, el volt határozva, hogy publicisztikai működését a magyarországi román nemzetiség-politikai törekvéseknek szolgálatában fogja kifejteni. Ez elhatározása vezeti őt

politikailag Sturdza Demeterhez és nemcsak az a személyes ismeretség, melybe, mint a Hurmuzachi-féle oklevélgyűjtemény szerkesztőbizottságának tagja jutott Sturdza Demeterrel. Slavici tapasztalatból tudta, hogy a magyarországi román nemzetiségi politika tényleges erkölcsi és adott esetekben anyagi támogatást a romániai pártok közül elsősorban csakis a liberális párttól kaphat.

A nemzeti törekvések, vágyak minden népnél abban a politikai pártban a legerősebbek, amely az ügynevezett értelmiségre és a városi polgári elemre támaszkodik. A nemzetnek ugyanis ez a rétege a legfogékonyabb a nemzeti vágyak és törekvések iránt. Az ügynevezett nemzeti ideál ezt a társadalmi réteget lelkesíti és hatja át leginkább, mert ebben a rétegben van helyzeténél és neveltetésénél fogva legmélyebb gyökere azoknak az eszményibb természetű törekvéseknek és érzéseknek, amelyek a népeket jámbor alattvalókból és egyszerű adófizetőkből szabad nemzeteknek saját sorsuk fölött rendelkező önálló polgáraivá teszi. Románia pártjai közül a román társadalom e rétegére a liberális párt támaszkodik s azért az összes romániai pártok között ez érdeklődött leginkább a román nemzeti ideál sorsa iránt is. Cogalniceanu Mihálytól elkezdve Bratianu Jonelig minden román államférfiú, ki az ügynevezett nemzeti vagy erdélyi kérdéssel szemben mélyebb érdeklődést tanúsított, majdnem kivétel nélkül a liberális párt tagja volt. Ez a párt iktatta be a távolabbi jövőben elérendő román politikai célok sorába: a román nemzeti eszménynek, Nagy-Romániának megvalósítását is.

Mikor Slavici 1884-ben a „Tribuna” szerkesztését átvette, a helyzet, mint már előbb rámutattunk, olyan volt, hogy a hazai román nemzetiségi politikában a Babes-Mocsonyi irány kezdett felülkerekedni. Ez irány, politikai követeléseinek mennyiségét tekintve, nem különbözött semmiben attól, amit a Baritiu György és Dr. Ratiu Jánostól vezetett pártárnyalat (a passzivitás hívei) követelt. Eltérés csupán a módszerben, a követendő taktikában volt. Mocsonyiék álláspontja az volt: a román nemzetiségi párt programját nem lehet az ország alkotmányával ellentétben álló alapon és módon valósítani meg. Nem szabad olyan módszert követni és olyan eszközöket használni, melyek azt a látszatot kelthetnék, hogy a románság a maga követeléseit a magyar állam jelenlegi közjogi szerkezetének és a dualizmusnak felbontása árán kívánja megvalósítani.

A passzivitás híveinek álláspontja ezzel ellentétben így formulázható: a román nemzetiségi követelmények alkotmányos úton nem valósíthatók meg, hanem csakis olyan eszközökkel, amelyeket az 1867-ki alappal ellentétben álló valamely más politikai áramlat fog meghozni a románság számára. A románok céljaikat nem Budapest, hanem Bécs segítségével érhetik el

csupán, még pedig Budapest ellenére. Éppen ezért a román-ságnak politikailag passzíve kell viselkednie mindaddig, míg Ausztriában a dualizmusellenes föderalista áramlatok annyira meg nem erősödnek, hogy hatásuk következtében a monarchia dualisztikus szerkezetének felbomlása napirendre nem kerül.

Ezt az álláspontot azonban nyíltan és határozottan a román nemzetiségi párt engesztelhetetlenebb árnyalata sem fejezte ki 1884-ig soha, csak körülírva és burkoltan úgy, hogy a párt által tett kijelentésekből és politikai programokból inkább csak kiérezni és logikai úton következtetni lehetett, mint határozottan és félremagyarázhatatlanul megállapítani. Hogy ennek a Slavici által szerkesztett „Tribuna”-ban hirdetett „modern román nemzeti politiká”-nak mi volt a vezérlő gondolata, azt Slavici „Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und in der Bukovina” című könyvében Saguna politikai álláspontjának jellemzéseken így határozza meg: „Saguna kizárt-nak tekintette a magyarokkal való direkt érintkezést. Az általános kedvelt mondást, hogy a magyarok és románok, mint természetes szövetségesek egymásra vannak utalva, határozottan elvetette. Véleménye szerint a birodalomnak minden népe a dinasztiahoz van utalva s azért minden egyenes érintkezés köztük magában rejtí a dinasztia ellen intézett cselekvés gondolatát. És ez is most a modern román politika vezérlő gondolata.”

Hogy Slavicinek Sagunára vonatkozóan, annak legalább a dualizmust követő időszakban elfoglalt álláspontját illetően, teljességgel nem volt igaza, kitűnik abból a magatartásból is, melyet az 1869-ben kimondott passzivitással szemben tanúsított és a már ismertetett 1872-ki nagyszebeni tanácskozás határozataiból. Saguna igen is kereste a román-magyar kibékülés érdekében a magyarsággal, azaz a magyar kormánnyal való egyenes érintkezést és miután a magyar kormány éppen úgy Őfelsége kormánya, mint akár az osztrák kormány, e kormánnyal való egyenes érintkezést nem is tekinthette olyannak, amelyben benne rejlik a dinasztia ellen irányuló cselekvés gondolata.

Az, hogy a románság a maga politikai kívánságait ne a magyar állam alkotmányának keretében és ne a magyar nemzettel, illetőleg annak kormányával egyetértve igyekezzék megvalósítani, hanem a magyar állam alkotmányának keretén kívül álló tényezők segítségével, a magyar nemzet akaratának ellenére, sőt kárára, – határozottabb és élesebb formulázásban kizárólagosan csak a Slavici, illetőleg az általa vezetett „Tribuna” politikája volt.

IV. FEJEZET.

A nagyszebeni Tribuna szerepe és a Liga Culturală megalakulása.

A nagyszebeni Tribuna szerepe és hatása a mult század nyolcvanas éveiben.

A *Tribuna* csakhamar a maga részére vont a románság politikai közvéleményét. Irodalmi színvonalával, zsurnalisztikai elevenségével, hangjának merészségével a többi magyarországi román hírlapot egészen háttérbe szorította. Kíméletlen harcot indított meg a politikai passzivitást ellenző Babes-Mocsonyi-féle párt ellen. Szerkesztője, Slavici izgató cikkeivel több sajtópört provokálván, az esküdtszék által elítéltetett s ezúton megszerezte magának a román nemzeti mártir nimbuszát is. A *Tribuna* körül csoportosult kis hírlapírói és politizáló társaság idővel megnövekedett. Lucaciu Lászlóban és Coroianu Gyulában két igen tehetséges, merész és nagy agitáló képességű taggal szaporodott. Működésének eredménye az volt, hogy a Memorandum ügye a *Tribuna* megindulása után három évvel, 1887-ben újra napirendre került.

A *Tribuna* a romániai politikai mozgalmakat nemcsak állandóan figyelemmel kísérte, hanem bőven és részletesen is ismertette. Viszont Romániában is – elsősorban a Magyarországból bevándorolt román értelmiség körében – egyre nagyobb olvasóközönségre tett szert úgy, hogy a magyarországi és a román királyságbeli politizáló román értelmiség között olyan szellemi összekötőkapoccsá lett, mint aminő a mult század negyvenes éveiben Baritiu György Brassóban szerkesztett lapjai: a *Gazeta Transilvaniei* és a *Foaia pentru minte și inima* voltak. Hogy Romániában a *Tribuna* megindulásával egyidőben a magyarországi románság politikai törekvései iránt nagyobb érdeklődés keletkezzék, közrejátszott egy olyan esemény is, amely alkalmat adott arra, hogy a magyarországi román nemzetiség-politikai törekvések az úgynevezett erdélyi, vagy nemzeti kérdés címe alatt Románia parlamentjében részletesebb megvitatás tárgyává legyen.

1882-ben Bukarest székhellyel *Carpații* néven a Magyarországból bevándorolt fiatal értelmiség tagjai amolyan segítő-egyesület-féle társaságot alapítottak. Az egyesület nyíltan bevallott célja az volt, hogy a Magyarországból bevándorolt intelligens

ifjaknak anyagi és erkölcsi támogatást nyújtson, de csakhamar politizáló társasággá alakult át. Hogy a romániai körök szívét és erszényét megnyissák ez ifjak számára, élénk, sőt túlzott színekkel festették le a sajtóban és a nyilvános gyülekezetekben, valahányszor csak alkalmuk nyílt, a magyar államban lakó románságnak azt az állítólagos üldözését, amely őket őseik földjének elhagyásával kivándorlásra, az az száműzöttségre kényszerítette. Ez a *Carpații* társaság, melynek élén ekkor *Ciurcu* Sándor, a mostani *Agrarul* felelős szerkesztője, továbbá *Secasán* és *Ocasán* nevű ifjak állottak, 1885-ben a román királyság lakosaihoz egy felhívást intézett, amelyben nyíltan kibontotta az irredentizmus zászlaját. „Románok bontsátok ki mindenütt a román irredentizmus zászlaját – mondja a felhívás bevezető része. A családban, az iskolában, a hadseregben hirdessétek az összes románok között való összetartást és a törekvések közösségét. Mondjátok meg a gyermekeknek, a családban, az iskolában, hogy hazánkat szétépték a magyarok! Mondjátok meg a katonáknak, hogy a román föld igazi megerősítése csak Erdély elfoglalásával lesz bevégeztté. Győződjék meg minden gondolkozó román, hogy hazája függetlenségének állandó és valóságos biztosítékát nem a szerződések, a máról holnapra való politika, hanem a mi politikai egységünk valóra válása alkotja. Legnagyobb szerencsétlenség lenne Romániára Erdély eleste. Ne feledjük, hogy ideát csak felerészben vagyunk, s ha valaha Keleten missziónk lehet, csak azért lehet, mert 12 milliónyian vagyunk.” (L. Congresul Româniî de peste hotare aflatori in Țara. 15 Martie 1915., 56. l.)

E felhívással egyidejűen lázító proklamációkat nyomattak s azokat megbízottjaikkal beküldötték Erdélybe és ott a román falusi nép között ki is osztották. Ebben a vöröspapírosra nyomott felhívásban a magyarországi román népet a magyarok leölésére és házaiknak felgyújtására hívták fel. E lázadásra uszító proklamációknak mindössze annyi hatása lett, hogy a magyar kormány tudomására hozta Románia akkori kormányának, hogy minő összeesküvést szőtt területén a Magyarországból kivándorolt fiatal értelmiség egynehány tagja.

Romániát akkor a liberális párt kormányozta Bratianu Jónnal az élén. Bratianu nem sokáig habozott és a kellemetlen idegeneket kiutasította Romániából. Az ellenzék ezt az alkalmat felhasználta, hogy a hatalmat birtokában tartó liberális párt ellen erős és hatásos támadást indítson meg a törvényhozásban és a napsajtóban. A képviselőházban ketten is interpelláltak. Február 11-én Kogalniceanu s rákövetkezően Boerescu Konstantin, a szenátusban pedig Marzescu.

Kogalniceanu interpellációja nagyon érdekes a román nemzetiségi kérdés fejlődésének szempontjából azon álláspont miatt, melyet ez interpellációjában elfoglalt. „Interpellációm

a nemzeti kérdésben nemcsak az idevaló, hanem a budapesti kormányhoz is intézem, valamint a román nemzethez és a magyar nemzethez is. Néhányan talán csodálkozni fognak önök közül, uraim, hogy interpellációmát egy idegen kormányhoz is intézem, de a magyar parlamentben annyiszor volt szó, nemcsak speciálisan Romániát érdeklő, hanem az egész rumunizmusra vonatkozó kérdésekről is, hogy nekünk is megvan arra vonatkozó jogunk, hogy egyszer a bukaresti parlamentben is beszéljünk szomszédainkkal szemben a rumunizmus ügyéről.”

Kogalniceanu ez interpellációját – és ezt beszédének tartalma árulja el – csak azért mondotta el, hogy abban elbeszélve mindazt, amit azon alkudozásokról tudott, amely alkudozások nagyrészből az ő közvetítésével folytak le 1859–1863-ig Cuza és a magyar emigráció között, rámutasson arra, hogy Románia mit tett a magyarság nemzeti törekvéseinek előmozdítása érdekében és hogy ezért hála fejében viszonzásul azt követelhesse a magyar nemzettől és kormányától, hogy ők is teljesítsék az erdélyi románság politikai követeléseit, amely egyúttal a királyságban lakó román nemzet követelése is lévén, az egész rumunizmus ügye is. (L. Interpellatiunea privitoare la expulsarea românilor de peste Carpați de M. Kogalniceanu. 1. lap.)

Kogalniceanu ez interpellációja azért fontos, mert Kogalniceanu nagy tekintélye sokban hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyi száműzötteket s velők egyetemben az úgynevezett erdélyi kérdést Románia politikai közvéleménye egyre fontosabbnak és olyannak tekintse, amelynek megoldása is a román állam politikai illetékességének körébe tartozik.

Az irredentizmus fejlődésének szempontjából azonban fontosabb Marzescu beszéde, melyet a szenátusban 1886 január 22-én mondott, mert e beszédében nyílt és ünnepélyes vallomást tett arról, hogy az irredentizmus az összes románság nemzeti ideálja.

„A humanitás ideálja az – mondá e beszédében Marzescu – hogy a föld kerekiségén minden állam magát nemzeti-ségi elven konstituálhassa. És nekünk románoknak, ideálunk – Bratianu miniszterelnök sem félt ezt úgy e szószer magasztalról, mint a képviselőházról hirdetni – az, hogy minden román ugyanazon politikai egységhez tartozzék. Ha önöknek, román miniszter urak, kellemetlenné vált ez az eszme, kérem önöket: kergessék ki- a történelem tanárait összes iskoláinkból, mert összes nemzeti iskoláinkban nem tesznek egyebet a történelem tanárai, mint napról napra igazolják azokat az aspirációkat, melyek tulajdonai minden románnak, amely szeretne látni minden román lelket, az egész román nemzetet egyetlen olyan államban, mely a nemzetiség elvére van alapítva.”

„És mindenekelőtt, miniszter urak, kergessék ki önmagukat, mert önök azok, kik mint hatóság elsősorban pártfogol-

ják s bátorítják a nemzetiség elvének haladását. Mert kérдем önöket, miért és mi célból alkották meg a román akadémiát? Nem fogadták-e be önök s nem fogadtuk-e be mi, a nemzet képviselte, erdélyi román testvéreinket az akadémiába azzal a törvénnyel, melyet megszavaztunk? És mikor a román államot függetlennek nyilvánítottuk s a király megjelent az akadémiában, nem a mi erdélyi román testvéreink: Babes és Baritiu voltak-e, kik a királyt ez örökre emlékezetes szavakkal fogadták: Üdvözlünk téged király! ki visszaadta a román hazának függetlenségét melyet elveszített volt. Miért nem üzték ki önök ezeket a románokat is, akik merészek voltak Romániát az erdélyi románok hazájává nyilvánítani?”

Közbevetőleg szólva, a román tudományos akadémia is a tudomány művelése mellett mindig egyik főcéljának tekintette ennek a román nemzeti eszménynek szolgálatát. Abban az alakjában, melyben 1867-ben először megalakult, külső szervezetében, tagjainak összeállításában is megnyilatkozott az irredentizmus szelleme. A tagok számát arányosan azon különböző országokra való tekintettel állapították meg, amelyekben a románság ezidőszerint lakik, de amelyeknek román felfogás szerint az a rendeltetésük, hogy alkotó részei legyenek Nagy-Romániának. Az akadémia első alapszabályai szerint Romániából hét. Magyarországból hét, Besszarábiából három, Bukovinából kettő és Macedóniából két rendes tagjának kellett lenni. A tagokat nem tudományos érdemük, hanem az egyes országokban való politikai súlyuk és szerepök szerint választották. A román akadémia tehát külső összeállítását is tekintve, valóságos képviselője volt az összes románok összetartozandóságának.

„És midőn látják önök – folytatta Marzescu – hogy a román irodalom összes tanárai sem csinálnak egyebet, mint-hogy ehhez hasonló eszméket terjesztenek, azért hogy táplálják a román nemzetiség szent tüzét, akkor, miniszter urak, miért nem akadályozzák ezt meg? Miért engedik meg, hogy iskoláinkban szavalják nagy költőnknek, Alexandrinak „Bukovina elrablása” című költeményét? Miért engedik meg a retorika tanárainak, hogy a fiúkat megtanítsák szavalni a vizsgálatokon Muresán András 1848-ki indulóját, a „Desteapte-te române”-t? És miért tanítjuk a kis gyermekeket mind erre, ha nem azért, hogy beoltsuk az ifjú generáció szívébe a nemzetiség ama nagy elvét, hogy jövőben minden román egyesüljön egyetlenegy államban? Rögtön zárassanak be minden nemzeti iskolát, mert ezek az eszmék azok, amelyeket tanítanak s ápolnak minden liceumunkban és mindkét egyetemünkön”.

Marzescunak ez őszinte kijelentése nyílt tanuságtétel amellet, hogy az irredentizmus, mint nemzeti eszmény, mennyire áthatotta a gondolkozó, vagy használjunk megfelelőbb kife-

jezést: a politizáló román értelmiség lelkét s egymagában felmenthetne attól, hogy a román irredentizmus létezése mellett több konkrét bizonyítékot hozzunk fel. A történelmi módszer azonban megkívánja, hogy rámutassunk a román közélet mindazon egyéb nyilatkozataira is, amelyek az irredentizmusnak, mint román nemzeti eszménynek létezését közvetlen, vagy közvetve bizonyítják.

Harc a Memorandum Őfelsége elé való terjesztésének ügyében és a romániai liberális párt vezérének, Sturdza Demeternek állásfoglalása.

Említettük, hogy a *Tribunának* sikerült három évi hírlapi küzdelemmel kivívnia, hogy a Memorandum ügye újra napirendre kerüljön. Az 1887-ben tartott nagyszebeni értekezleten a Memorandum ügye ismét felvetődött. A *Tribuna* körül csoportosult román nemzetiség-politikai szóvivők ez értekezleten többségben voltak. Bár a kisebbség: Babes Vince, Kozma Partén, a brassói *Gazeta Transilvaniei* szerkesztője, Muresán Aurél és Mocsonyi Sándor ellene voltak, a többség még is kimondotta, hogy a Memorandumot új átdolgozásában egy küldöttség Őfelsége elé fogja terjeszteni.

Mocsonyiék azonban nem nyugodtak bele e határozatba. Elvi álláspontjuknál fogva nemcsak célravezetőnek nem tartották egy ilyen Memorandumnak Őfelsége elé való terjesztését, hanem az erre vonatkozó kísérletet a román nemzeti követeléseknek teljesülését illetően egyenesen károsnak is vélték. Nem tartották célravezetőnek, mert tisztában voltak vele, hogy Őfelsége, mint alkotmányos király ezt, a kormány megkerülésével hozzá benyújtott Memorandumot nem fogadja el. Károsnak tartották pedig azért, mert ha Őfelsége nem fogadja el a Memorandumot, akkor csak egyszerű tüntetés lesz, még pedig olyan, amely egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a magyarságot, amely mégis csak egyik egyezkedő fél, kedvezően hangolja, szemben a román politikai törekvésekkel.

A *Tribuna* körül csoportosult többség voltaképpen azzal a tervével, hogy a Memorandum Őfelségének egy tüntető jellegű küldöttséggel nyujtassék át, nem is akart egyebet, mint azt, hogy ily módon a magyarság és a románság között a félreértések által teremtett politikai helyzet egészen az orvosolhatatlanságig ellenséges legyen. Hogy ebben az akaratukban és meggyőződésükben mentől erősebbek, sőt makacsabbak legyenek, ösztönzést adott erre nekik az a fordulat, amely Románia belső politikájában az 1887-ki nagyszebeni értekezlet határozatainak meghozatala után csakhamar bekövetkezett.

1888-ban ugyanis sikerült a Lascar Catargiu vezetése alatt álló konzervatív pártnak a fellázított bukaresti külvárosi csőcselék segítségével egy zajos és véres utcai tüntetés után a liberális kormányt megbuktatva, a hatalmat kezébe kerítenie. Az ellenzékre szorult liberális párt abból a harcból, amelyet Ciurcu és Secasán kiutasítása alkalmával 1886-ban a konzervatív párt ellene az úgynevezett erdélyi kérdés segítségével folytatott, már előzetesen felismerte, hogy az erdélyi kérdést mily hatásosan fel lehet használni a kormány népszerűtlenné tévése a közvélemény előtt s azért azok közé a fegyverek közé is sorolta, amelyeket kíméletlenül fog a konzervatív kormány ellen felhasználni a hatalomért megindítandó küzdelemben. Még az az előnye is megvolt a konzervatív párttal szemben, hogy a közvélemény nemcsak igaz és őszinte híveit látta a nemzeti törekvéseknek a liberális párt tagjaiban, hanem a dolog természeténél fogva, mint már előbb is rámutattunk, a konzervatív pártot némi joggal lehetett vádolni a nemzeti eszmével és a nemzeti törekvésekkel szemben tanúsított lanyhasággal, sőt közömbösséggel is.

Az erdélyi kérdésnek pártpolitikai szempontból való felhasználását és kezelését a romániai liberális pártban e párt egyik kitünősége, Sturdza Demeter, a román tudományos akadémia főtitkára és Slavici János pártfogója tűzte ki teljesítendő feladatul. Slavicival való összeköttetésénél fogva ő is volt a liberális párt vezérférfiai közül a legalkalmasabb erre, mert hiszen e viszonyánál fogva neki volt leginkább módjában annak minden részletét ismerhetni. Míg Slavici a román nemzetiségi kérdést az ötvenes-hatvanas évek politikai hagyományainak szellemében csak az úgynevezett összbirodalom szempontjából fogta fel, amely egységes osztrák birodalomba Erdély a maga román nemzeti jellegű autonómiájával, mint koronatartomány illeszkednék bele, addig Sturdza a magyarországi román nemzetiségi kérdést külpolitikai alapra, tehát egy magasabb álláspontra helyezve, olyan alakban igyekezett a román királyság politikai rendszerébe illeszteni, mint Románia nemzetközi politikájának kiegészítő részét.

Slavici hírlapírói fellépését alig egy évvel megelőzően történt, hogy Románia belépett a hármasszövetségbe. Romániának ezt a külpolitikai elhatározását szándékozott Sturdza az úgynevezett erdélyi vagy nemzeti kérdés előnyére kihasználni. Azt az elméletet állította fel erre vonatkozóan, hogy Romániának bizonyos fokig jogosult igénye van a szövetségi hűség fejében az osztrák-magyar monarchiától azt kívánni, hogy a magyarországi románság politikai követelései azért is teljesítenek, hogy ennek következtében megszűnjék az őszinte és tartós barátságnak minden akadálya nemcsak a legfőbb állami érdekeket szemök előtt tartó kormányok, hanem a nemzeti érzelmektől vezetett két szövetséges nemzet között is. Az

osztrák-magyar monarchiának Románia szövetsége által támogatott létérdeke parancsolja, hogy a magyarországi románok politikai követeléseit teljesítsék.

A magyarországi románság politikai követeléseit nem ellentétesek a monarchia érdekeivel, hirdette Sturdza, csupán csak az egységes magyar nemzeti állam eszméjével, mely végső konzekvenciájában, miután megbontja a birodalom politikai egységét, sokkal veszedelmesebb az összbirodalomra, mint a magyarországi románok politikai követeléseinek a leg szélsőbb határig menő teljesítése is. Mindebből logikailag az következik, hogy Románia legyen ugyan igazán hű szövetségese a hármasszövetség államainak, és e szövetség keretében a monarchiának is, de a maga részéről Bismarck ismeretes kifejezését használva, vállalja magára a becsületes alkusz (ehrlicher Makler) szerepét abban, hogy a magyarországi románság politikai követeléseit teljesítsék, ha másként nem, hát egy Bécsből, vagy Berlinből a magyar kormányra gyakorolandó nyomás segítségével. A nemzetiségi kérdés tehát Románia által akként kezelendő, hogy a magyar kormányra gyakorolandó bécsi vagy berlini nyomás mentől hamarabb és mentől teljesebb mértékben bekövetkezzék.

A liberális párt vezetőférfiai közül erre a szerepre vállalkozni más szempontból is Sturdza Demeternek volt legtöbb jogcíme. Ugyanis ő foglalt el leghatározottabb oroszellenes álláspontot az összes liberális politikusok között nemcsak parlamenti nyilatkozataiban, hanem a publicisztikában is. 1890-ben „Europa, Rusia și Romania” cím alatt egy tanulmányt adott ki, melyben Oroszországnak hódító törekvéseiről igen érdekes leleplezéseket tett s amelyben nyomós argumentumokkal igyekezett bebizonyítani, hogy Romániának saját létérdeke parancsolja, hogy Oroszországnak kimutatható hódító törekvései ellen való önvédelemből híven és állandóan csatlakozzék a hármasszövetséghez és maradjon mindig barátságos viszonyban az osztrák-magyar monarchiával. A hármasszövetség és a monarchia iránt határozottan kimutatott rokonérzése biztosítani látszott azon gyanu ellen, hogy őt az osztrák-magyar monarchiával szemben ellenséges indulat vezérelné akkor, mikor a magyarországi románság politikai követeléseinek érdekében erős agitációt folytat Románia közvéleményének sorompóba állítása végett, vagy hogy az általa vezetett mozgalomnak burkolt irredentista céljai lennének.

A tribunisták harca Mocsonyiék ellen.

A román nemzetiség-politikai mozgalmak Magyarországon az 1887-ben tartott nagyszebeni román nemzeti értekezlet után nemcsak élesebbek és nagyobb terjedelműek lettek de való-

ságosan, legalább követett taktikájukban forradalmi tüneteket is kezdettek felmutatni. Nemcsak a *Tribuná*-ban támadták meg a legélesebben a törvényhozásnak minden olyan alkotását, amelynek célja volt az állam közigazgatási, igazságszolgáltatási és közművelődési szükségleteit legfőbb érdekeinek szem előtt tartásával kielégíteni, hanem nagyobb számmal rendezett népgyűléseken is. Ilyen nagyszabású agitációt indítottak meg a kisdedóvóintézetek felállítása érdekében 1889-ben hozott törvény ellen is. E törvényt, elhallgatva annak minden olyan intézkedését, amely a legáldásosabb hatású volt a népművelésre, úgy tüntették fel, mint egyszerű magyarosító kényszerrendszabályt. Általános szokássá lett nemzetiségi körökben azt hirdetni, hogy ez a törvény erőszakkal letépi az anyák kebléről a hároméves gyermeket és zsandárokkal kísérteti be a magyar kisdedóvóba, hogy ott kizárólagosan magyar oktatásban részesüljön, anyanyelvüket elfelejtsék és magyar janicsárokká neveltesse.

Természetes, hogy a hatóságok sem nézték összedugott kézzel ez izgatásokat. Az igazságszolgáltatás kénytelen volt egynehány esetben megtorló eljárást indítani. Kivétel nélkül olyan esetekben, amelyekben a törvény megsértése igazán megbotránkoztatóan eklatáns volt. Ezek az ítéletek azonban csak újabb anyagát szolgáltatták a még féktelenebb izgatásnak, mert az elítélteket úgy tüntették fel, mint a román nemzeti ügy mártírjait, akiket a románság közvéleményének a nemzeti ügy mártírjait megillető tisztelettel és hódolattal kell körülvennie.

Miután egy pár hónapot, vagy esetleg egy évet eltölteni a szegedi vagy váci államfogházban mégsem tartozhatott a legkellemesebb dolgok közé, noha az államfogház, tekintettel arra, hogy ez a büntetés csak politikai vagy párbajvétségért volt kiszabható, a régi magyar felfogásnak megfelelően, inkább csak úri emberek számára megszabott „tisztos őrizet” volt, mintsem szigorú börtön – e mártírok közül a büntetés elől többen kiszöktek Romániába, ahol aztán mint igazi és valóságos száműzöttek ünnepeltették magukat. Azok számára pedig, akik sem mártírok, sem száműzöttek nem akartak lenni, felfalták az úgynevezett *strohmann*-rendszert, ami abból állott, hogy a pörbefogott hírlapi cikk igazi szerzője helyett a felelős szerkesztő kárpótlásul fizetendő összegért felfogadott valakit – többnyire a szerkesztőség, vagy a nyomda szolgazemélyzete közül – hogy vállalja el a sajtóbíró előtt a cikk szerzőségét. E *strohmannok* között különösebb hírnévre a *Tribuna* – nyomdájának egy Baltes nevű alkalmazottja tett szert, akinek igen jövedelmező mellékkeresetévé lett a kiszabott büntetésnek a kényelmes államfogházban való leülése.

Ez izgatásoknak célja az volt, hogy a magyarországi

román értelmiség élesebb és határozottabb jellegű nemzetiség-politikai eszméit és céljait mentől szélesebb körben bevigye magába a román nép nagy tömegébe, amely eddig azokkal szemben közömbösen viselkedett. A *Tribuna* által kezdett politikai irányt megelőzően a román nemzetiség-politikai törekvések egyszerűen csakis a román világi értelmiség, a papság és a tanítói személyzet műveltebbjeinek ügye volt, anélkül, hogy annak a nép gondolat- és érzelmi világában gyökere lett volna. A tribunisták izgatásának és kíméletlenebb, mondhatni forradalmibb színezetű politikai taktikájának célja a nép mentől szélesebb rétegeinek a román nemzetiség-politikai mozgalmakba való bevonása volt, ami nekik, legalább a népnek addig a rétegéig, ameddig az olvasni tudás elterjedt, sikerült is.

Mocsonyi Sándor és Babes Vincze ezt a tribunisták által kezdeményezett politikát, mint már rámutattunk, nemcsak célra-vezetőnek nem tartották, hanem a hazai románság érdekeire károsnak is. Igyekeztek tehát minden lehetőt elkövetni annak ellensúlyozására – legjobb esetben pedig eshetőleges megbuktatására. Viszont a tribunisták is szerették volna őket mindenképpen a magok részére vonni, mert attól félték, hogy ha Mocsonyiék kellő erővel fellépnek ellenük, akkor a már megnyert talajt lábaik alól elveszítik. Rábírták Mocsonyit, hogy lépjen be a *Tribuná*-t fenntartó részvénytársaság igazgatóságába. Mocsonyi be is lépett abban a reményben, hogy ez úton talán sikerül neki befolyásra tenni szert az igazgatóságban és e befolyás segítségével, ha meg nem is változtathatja annak irányát, de legalább mérséklően hathat rájuk. 1888 októberében tehát belépett a *Tribuna* igazgatóságába. Ez a belépés éppen abban az időben történt, mikor Slavici sajtóvétségért a váczi államfogházban volt bezárva. Slavici kiszabadulván a váczi fogságból, ismét átvette a *Tribuna* szerkesztését. Mocsonyi és Slavici azonban nem működhetek békésen együtt. Csakhamar kitört közöttük a harc és Mocsonyi, kinek nem volt Slaviciéhez hasonló erélye és kitartása, 1889 októberében kilépett a *Tribuna* igazgatóságából.

Az 1887-ki nagyszebeni értekezlet határozata értelmében az 1881-ki értekezlet által elfogadott Memorandumot az 1887-ki értekezleten megválasztott nemzeti komité egy bizottságának át kellett dolgoznia, hogy a hozott határozat értelmében Őfelsége elé legyen terjeszthető. A bizottság két tagjának, Luca-ciunak és Coroianunak kérésére Babes is belépett a Memorandum szerkesztőbizottságába, sőt Mocsonyi is késznek nyilatkozott résztvenni a bizottság munkálataiban. Miután sem ő, sem Babes nem helyeselték a Memorandumnak. Őfelsége elé való terjesztését, a bizottság kebelében követett taktikájuk az volt, hogy lehetőleg késleltessék a Memorandum elkészí-

tését, abban a reményben, hogy közbejöhet valami szerencsés véletlen, amelynek hatására a Memorandum végleg elejthető lesz.

A véletlen esemény meg is érkezett, csakhogy nem a Mocsonyiék által óhajtott alakban. A *Tribuna* fölött megnehezült az idők járása. Egymásután két súlyosabb sajtópört kapott. A kolozsvári esküdszék 1890 szeptember 11-én tárgyalta mind a kettőt. Egyik vádlottat, egy Macaveiu nevű papot másfélévre ítélték el. Albini Septimiust, a *Tribuna* felelős szerkesztőjét pedig hat hónapra. A vádat az esküdszék előtt dr. Jeszenszky Sándor királyi ügyészhelyettes képviselte. (L. Eugen Brote: Cestiuna Româna in Transilvania și in Ungaria. 138–139. l.). A királyi ügyészhelyettes e vádbeszéde rendkívül nagy hatással volt nemcsak az esküdszékre és a hallgatóságra, hanem a román nemzeti komitéra is, amelynek tagjai e kettős sajtópör tárgyalásán, Mocsonyi Sándor kivételével, tüntetően megjelentek. A vádbeszéd hangjából és tartalmából a komité tagjai azt a következtetést vonták le, hogy a magyar kormány végre rendszeresebb és erélyesebb fellépésre határozta el magát a komité ellen. Miután magokra nézve nagyon kellemetlennek tartották a kormánynak egy ilyen eshetőleges rendszeresebb és erélyesebb fellépését, elhatározták, hogy ezt megelőzendők, ők is erélyesebb lépéseket fognak tenni. Jeszenszky királyi ügyészhelyettes beszédének hatása alatt elhatározták, hogy a szükséges teendőkben való megállapodás céljából ismét össze fogják hívni Nagyszebenbe a román nemzeti konferenciát.

A kolozsvári megállapodás értelmében a román nemzeti párt értekezletét 1890 október hó 27-re hívták össze Nagyszebenbe. Az értekezlet tárgya a Memorandum ügye volt. Hosszas és heves tanácskozás után kimondották, hogy a jelen körülmények között szükséges és helyes a magyarországi románság összes sérelmeit és kívánságait egy Memorandumba foglalni össze – továbbá e sérelmeket és kívánságokat alkalmas időben Őfelsége elé terjeszteni. Hogy az időpontot, melyben a Memorandumot Őfelsége elé fogják terjeszteni, nem állapították meg, az a Mocsonyiékkal kötött paktumnak volt az eredménye, mert a teljes egyetértés látszatának megőrzéséért nem akartak olyan határozatot hozni – bár mint többség tehették volna, hogy Mocsonyiék kénytelenek legyenek kilépni és ezzel a szolidaritást, melyre Romániában a liberális párt vezérférfiai oly nagy súlyt vetettek, megbontani. A komité tagjainak számát ez értekezleten 25-re emelték és elnökévé a legtökéletesebb szolidaritás látszatának kedvéért Babes Vinczét választották, alelnökeivé pedig ilyésfalvi Pap Györgyöt és Brote Eugént.

A harc Mocsonyiék és a tribunisták pártja között ez értekezleten hozott határozattal nem végződött be. Tovább folyt nemcsak a sajtóban, hanem a komité kebelében is. Babes,

a komité elnöke, mindenáron azon volt, hogy az eddig követett taktika segítségével a Memorandum elkészítését és Öfelsége elé való terjesztését valahogyan megakadályozza. Ebben neki segítségére volt Kozma Partén is, ki az „*Albina*” nevű nagyszebeni román pénzügyi vezérigazgatója volt s ebben a minőségben gazdasági szelíd nyomást is tudott gyakorolni a komité egyes tagjaira.

Babesék terve sikerülésének nagy akadálya volt a *Tribuna*. Mocsonyiék azonban részvényesei voltak a *Tribuná*-t kiadó nyomdavállalatnak is. Miután a *Tribuna* anyagi ügyei s vele együtt a fenntartó nyomdai vállalat is nagyon rosszul állottak, Mocsonyiék abban az irányban kezdték dolgozni, hogy az elértéktelenedett részvényeket megvásárolva, a *Tribuná*-t tulajdonukba kerítsék. A tribunisták, hogy ezt megakadályozzák, a részvénytársaságnak 1891 május 17-én tartott ülésében kimondták a részvénytársaság felszámolását. Mocsonyi a részvénytársaság e felszámoló határozata ellen a kereskedelmi törvények idevonatkozó intézkedései alapján a királyi törvényszékhez fordult orvoslásért. Miután a részvénytársaság ama határozata ellen, melyben a felszámolást kimondotta, alaki szempontból nem lehetett kifogást tenni, a királyi törvényszék Mocsonyiék keresetének nem adott helyet.

Hogy Mocsonyiék a. tribunistákkal szemben elveszítsék a játékot, ahhoz még egy Romániából kiinduló más körülmény is hozzájárult.

Slavicit a kolozsvári esküdtszék 1890 április hó 25-én sajtóvétségért egy évi államfogházra ítélte. Kiállván büntetését, visszatért Nagyszebenbe a *Tribuna* szerkesztőségébe, ahol csakhamar összeütközésbe került Mocsonyival. Ez összeütközésben ő lett ugyan a győztes, de azért nem sokáig maradt meg a *Tribuna* szerkesztőségében. Arra a meggyőződésre jutott, hogy Bukarestben a liberális párt vezérének, Sturdza Demeternek támogatásával többet tehet a tribunisták politikájának sikere érdekében, mint a *Tribuna* hasábjain megjelenő cikkeivel. Visszatért Bukarestbe és innen indította meg Mocsonyiék ellen a maga sajtóhadjáratát. Azonkívül buzgón fáradozott abban is, hogy a romániai közvéleményt Mocsonyiék ellen sorompóba állítsa, mert a romániai közvélemény sorompóba való állításával gondolt erősebb ösztönző lökést adhatni a tribunisták nehezen előrehaladó akciójának.

Hogy Mocsonyit és politikáját a romániai közvélemény előtt teljesen hitelvesztetté tegye, Mocsonyi politikai álláspontjának magyarázatául egy sajátságos elméletet talált ki, melynek semmi reális alapja nem volt más, mint egyedül Mocsonyi társadalmi helyzete Magyarországon. Ez elméletét 1892-ben Bukarestben megjelent „*Românii din regatul ungar si politica maghiara*” című brosurájában fejtette ki részletesebben.

Slavici ez elmélete szerint a magyar politika teljhatalmú irányítója a budapesti Nemzeti Kaszinó. E kaszinó kizárólagosan arisztokrata társasága, saját osztályérdekeit tartva szem előtt, intézi, illetőleg intézteti eszközei által az ország sorsát, mint valamely nagybefolyású titkos társaság úgy a törvényhozásban, mint a kormányzás terén. A román nemzeti törekvések kielégítése demokratikus követelmény. Ennek következtében ellenében is áll a Nemzeti Kaszinót alkotó kizárólagosan arisztokrata társaság osztály érdekeivel. A magyar arisztokrácia érdeke e tekintetben szolidáris a romániai konzervatív párt zömét alkotó romániai boérság érdekeivel, amely éppen úgy irtózik a nép nagy tömegének politikai felszabadulásától, mint mindenféle demokratikus belpolitikai reformtól. Mocsonyi Sándor vagyoni és társadalmi helyzeténél, továbbá a magyar arisztokrata családokkal való rokonságánál fogva tulajdonképpen a magyar arisztokráciához tartozik és ennél fogva tagja is a Nemzeti Kaszinónak, román nemzetiségi politikát is csak olyat csinálhat, amely megfelel a kaszinó érdekeinek. A konzervatív párt zömét alkotó romániai boérság és a Nemzeti Kaszinó tagjai között a közvetítő szerep a Mocsonyi Sándoré. A magyar arisztokrácia kizárólagos osztályérdekeitől vezetve, a Kárpátokon innen lakó románságot akarja rabszolgaságban tartani, a romániai boérság pedig a Kárpátokon túl lakókat.

Mocsonyi Sándor ezirányú szereplésében a valóságnak megfelelő igazság egy szemernyi sem volt. De Slavici előtt nem is a való igazság lebegett, hanem a politikai érdek. Neki arra volt szüksége, hogy Mocsonyinak ilyen szerepet tulajdonítva, a romániai konzervatív pártot a valószínűség látszatával a romániai közvélemény előtt a román nemzeti érdekekkel szemben tanúsított ellenséges érzülettel megvádolhassa és így a romániai liberális pártnak szolgálatot tehessen. Slavicinak a romániai konzervatív párt ellen támasztott e vádja nem hangzott el visszhang nélkül. Nemcsak a liberális párt hírlapjai, elsősorban a *Voința Națională* ismételték e vádat a konzervatív párt ellen, hanem maga a liberális párt ezidőbeli vezére, Sturdza Demeter is. Két évvel később, 1894 szeptember 25-én, az Orfeumban tartott gyűlésen mondott beszédében a hatalmon levő konzervatív pártot nemcsak azzal vádolta meg, hogy közvetítőket küldött a magyarországi románokhoz azért, hogy őket rábírja arra, hogy a tribunisták politikai zászlaját cserbenhagyják és Mocsonyihoz pártoljanak, hanem az állami költségvetésbe felvett összegekből mindenféle cím alatt pénzeket is küldött Magyarországba a románság politikai vezetőinek lenyerezése céljából. (Cestiuna Națională. Discurs rostit de D. A. Sturdza în intrunirea publică de la 25 septemb din Sala Orfeu. 67–70. l.)

Slavici terveinek megnyeri a romániai egyetemek ifjúságát.

Slavici saját ifjúkori tapasztalataiból tisztában lévén azzal is, hogy minő nagy segítségére lehet a román nemzeti eszme érdekében folytatott küzdelemnek a tanuló – különösen a főiskolákon tanuló ifjúság, összeköttetésbe lépett a bukaresti egyetem ifjúságának vezető elemeivel, hogy azokat megnyerje és szervezze a nemzeti eszmény megvalósítása érdekében megindítandó és minden eddiginél határozottab és erőteljesebb küzdelemre. Következétesen azokhoz az elvekhez, melyeket abban a felhívásában fejtett ki, amelyet húsz év előtt Eminescuval közösen tett közzé a *Românul*-ban – az ifjúság ez irányú közreműködésének céljául most is a román faj kultúrai egységén való munkásságot tűzte ki. „A román nemzet kultúrát akar és kultúrájának egységesnek kell lennie úgy a Prut, mint a Lomnis partján, egységesnek az ősz Kárpátok ölen és az öreg Duna partjain. A jövő a kultúra jövődjéje és a jövőnek lelki egysége bennünk, a jelen nemzedékben rejlik. Bukarestnek kell lenni a román faj kultúrai középpontjának.”

Hogy a nemzet politikai érdekeinek védelmét a nemzeti kultúra terjesztésével, vagy legalább annak ürügye alatt lehet úgy szolgálni, hogy annak támogatására a közönség mentől szélesebb rétege is megnyerhető legyen, példa gyanánt szolgált neki a *Deutscher Schulverein* és az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*. A mult század nyolcvanas éveiben és a kilencvenes évek első felében közművelődési egyesületek szervezésével a nemzeti érdekek védelmét a társadalom beható munkásságának tárgyává tenni, valóságos divat volt Európában. Ez a szellemi áramlat – sok esetben inkább csak divat – a maga körforgásának útján Magyarországon keresztül Románia fővárosába, Bukarestbe is megérkezett.

Slavicinak sikerült a bukaresti egyetem ifjúságának vezetőit kedves eszméjének megnyerni. Ez ifjak egy csoportja elhatározta, hogy a maga körében a román faj kultúrai egységének sikeresebb szolgálata érdekében ligát fog szervezni és pedig elsősorban is azzal a céllal, hogy abban a románságban, amelyik a román királyság területén kívül lakik és más államok alattvalói gyanánt él, felébressze a kultúrai egység gondolatával egyetemben a nyelvi és faji összetartozóság érzését is. Miután az idegen államok uralma alatt élő románok között legnagyobb számú és legtöbb politikai életerőt tanusító elem a magyarországi románság, a román királyság közvéleménye ennek sorsa iránt tartozik legnagyobb érdeklődéssel viseltetni, már csak azért is, mert ebben van a román öntudat és a román nemzetiségi érzés az összes között leginkább kifejlődve és amely érzésre támaszkodva, erős harcot folytat

a maga nemzeti és politikai törekvéseinek érdekében a magyarsággal. Követeléseit, sérelmeit egy Memorandumba foglalva, nemcsak azon monarchia uralkodója elé akarja terjeszteni, hanem egyúttal a sajtó útján a művelt Európa elé is vinni, hogy annak szimpátiáit a magyarsággal való küzdelmében a maga számára megnyerhesse.

E Memorandumot azonban a magyarországi románság nem tudja elkészíteni, mert kebelében nem uralkodhatik kellő szolidaritás. Van egy párt, ha számát tekintve kisebbség is, de tagjainak politikai befolyásánál, társadalmi helyzeténél és összeköttetéseinél fogva elég erős arra, hogy a többséget e határozottabb lépésében visszatartsa, vagy legalább késleltesse. Azonkívül a román királyságban hatalmon levő konzervatív párt, a reakcionárius boérság e pártja, saját önző érdekeitől vezettetve, titkos egyetértésben azzal a magyar nemességgel, amelyik a magyarországi románságot nemcsak politikai, hanem osztályérdekből is igyekszik elnyomni, a magyarországi románságra gyakorolt befolyásával, cselszövésekkel, sőt anyagi eszközök bőkezű alkalmazásával is megakadályozza abban, hogy tervezett Memorandumát nemcsak saját államának fejedelme elé terjeszthesse, hanem egyúttal a magyar elnyomás ellen való tiltakozásképen a művelt világ tudomására is hozhassa. A román egyetemek ifjúságának tehát legelső kötelessége a súlyos harcot vívó magyarországi román elemnek segítségére sietni, és miután ez a maga szenvedéseit, sérelmeit, nemzeti és politikai követeléseit a sajtó útján nem hozhatja a művelt Európa tudomására – az ő kötelessége ezt helyette elvégezni, magyarországi románság által évek óta tervezett Memorandumot kiadni.

Így született meg az 1890. év novemberében tartott egyetemi ifjúsági ülésben a román egyetemi ifjúság Memoranduma (*Memoriul studenților universitari români privitoare la situațiunea românilor din Transilvania și Ungaria. București. Tipografia Carol Göbl 1891*), mint első tette ez ifjúságnak abban a politikai irányban, melybe Slavicinak és pártfogójának, Sturdza Demeternek sikerült belevinni. E Memorandum román, német, francia, angol és olasz nyelven egyszerre jelent meg. Benne a román egyetemek ifjúsága nem a nyugati nemzetek kormányaihoz fordult, hanem a közeli jövő embereihez, az egyetemek ifjúságához, hogy azt mintegy előkészítse és megnyerje a románság nemzeti törekvéseinek megértésére és támogatására akkorra, mikor a dolgok természetes fejlődése szerint a politika vezetése az ő kezébe fog kerülni.

Miután a romániai egyetemek ifjúságának ez a Memoranduma volt kiinduló pontja annak az irredentista jellegű rendszeres izgatásnak, amely a Liga Culturala nevéhez fűződik, szükségesnek látszik, tartalmát egy kissé részletesebben ismertetni.

A romániai egyetemek ifjúsága által kiadott Memorandum ismertetése.

A modern világ érdekazonossága – mondja a román egyetemi ifjúság e Memorandumának bevezető soraiban – amelynek következtében az európai egyensúly részletes megbomlása oka lehet az általános egyensúly megbomlásának is, ösztönzi őket arra, hogy felhívják az európai társadalom figyelmét egy olyan monarchiára, amely megérdemli mindazok figyelmét, akik érdeklődnek világrészünk szociális haladása iránt. Egy olyan konfliktusról van szó, amelyik az osztrák-magyar monarchia kebelében a humanitásánál és szabadelvűségénél fogva teljesen modern irányzatú román kultúra és azon magyar kultúra között tört ki, amely támaszkodva egy, a románság európai vérmérsékletétől teljesen idegen eljárásmodra, okozója lehet egy olyan összeütközésnek, melynek bonyodalmait és kiterjedését ma még egyáltalán nem lehet előrelátni. Bárhogyan alakuljanak is a dolgok, annyi azonban bizonyos, hogy az erre vonatkozó helyzet teljes megvilágítása általános érdek. A helyzet e megvilágítását annnyival is inkább kívánják, mert meg vannak győződve, hogy ezzel csak a béke és a művelt Európa ügyének tesznek szolgálatot.

Szavukat nem az államok hivatalos diplomáciai köreihez intézik, hanem az európai egyetemek ifjúságához, a jövő embereihez, a holnap Európájához. Ezt abban a meggyőződésben teszik, hogy előbb-utóbb úgyis ezek lesznek hivatva ebben az ügyben nyilatkozni. Azt remélik ugyanis, hogy csakugyan a jövő ez emberei fognak e kérdésben megértőbb és igazságosabb álláspontot elfoglalni már csak azért is, mert ők még nem állanak a hivatalos tekintetek nyomásának hatása alatt. Hogy a jövő ez embereit, a holnap ez Európáját a magyarok és románok ez összeütközésének lényegéről kellő módon felvilágosíthassák, főbb vonásaiban röviden előadják ez összeütközés fejlődési történetét.

Hogy ezt megtehessék, először is azt akarják megállapítani, hogy a románok minő helyet foglalnak el Európa népei között?

E cél elérése végett röviden, a dákoromán történetírás alapján előadják a román nép keletkezésének és államalkotó nemzetté való fejlődésének történetét. Előadásuk szerint a román nemzet Traján Dáciát meghódító legionariusainak és a Dácia civilizálása érdekében Itáliából betelepített római garmatosoknak egyenes leszármazottja. A román nép a rómaiak dáciai uralkodásának bukása után is fennmaradt a Kárpátok bércei között, mint a római civilizáció örököse és fenntartója. A népvándorlás századokon át tartó áradata, mely a középkor kezdetén Európa civilizációját végső veszedelemmel fenyegette, anélkül rohant el felettük, hogy őket megsemmisítette volna.

Történetükben azonban a IX. század végén fordulat állott be. A magyarok ekkor törtek be mai hazájokba és uralmukat Erdélyre, a Tisza és a Kárpátok között fekvő területre is kiterjesztették, de nem hódítás, hanem szövetségekötés és szerződés segítségével. Ezen a területen ugyanis három önálló román fejedelemség volt, melyekkel a magyarok, saját legrégibb történetíróik, Anonymus Belae regis notarius tanúságtétele szerint is, szövetséget kötöttek. E szerződésekben biztosították a románság politikai és nemzeti autonómiáját és tényleg a románok Erdélyben, szövetségben a magyarokkal az egész középkoron át úgy is éltek, mint politikai autonómiával bíró önálló nemzet. Erdély Szent István kora óta egészen a mohácsi vészig egy vajda főnöksége alatt, mint autonom tartomány volt a magyar király birodalmának kiegészítő része.

A mohácsi vész után Erdély önálló fejedelemséggé lett. Az is maradt egészen a XVII. század végéig, a Leopoldi diplomáig, amelyben átment a Habsburgház birtokába. Önállóságát azonban e diploma értelmében annyira megtartotta, hogy Magyarországhoz tulajdonképpen semmi egyéb sem kötötte, mint a fejedelem személyének közössége. Erdély és Magyarország államjogi viszonya tehát a Leopoldi diploma kiadása után sem tekinthető másnak, mint personaluniónak. Erdélynek ez autonómiáját elismerte a *pragmatica sanctio* is. II. Leopold pedig 1791-ben, engedve az erdélyi országgyűlés kívánságának, szintén megerősítette a Leopoldi diplomában biztosított önállóságát. 1848-ban és 1865-ben azonban Erdély ez önállósága a hagyomány és a történeti jog teljes figyelmen kívül hagyásával az egységes magyar állam beteges álmának kedvéért feláldoztatott. A románok azonban nemcsak 1848-ban és 1865-ben, hanem azóta is teljes erejükből szakadatlanul tiltakoznak a hagyományok, a szerződések, az alaptörvények és a történeti jogok ez erőszakos megsértése ellen. Azonban a magyar zsarnokság, amely élet - halálharcot hirdetett a kompakt egységben élő románság ellen, megakadályozta, hogy a románoknak a bécsi udvarnál tett lépéseik sikert érjenek el, vagy hogy sérelmeik Európa füleihez jussanak.

Erdély tartományi autonómiájára vonatkozó történeti fejtegetések a dákoromán történetírói iskola fogásainak és hamisításainak segítségével Erdély autonom helyzetét a magyar királyság közjogi és politikai szerkezetében oly módon tünteti fel, hogy a tájékozatlan külföldi olvasó ezt feltétlenül román nemzeti jellegű tartományi önállóságnak gondolja és azt higgye, hogy a magyarok, mikor Erdély 1848-ban egyesült Magyarországgal, tulajdonképpen egy román nemzeti jelleggel bíró országrész politikai önállóságát törölték el. Hogy Erdély ez autonómiája a történelem egész folyamán kizárólagosan magyar jellegű volt és hogy ebben az autonom országrészben még

csak a törvényesen befogadott nemzet jellegével sem bírtak a románok, arról éppen úgy hallgatnak, mint arról, hogy Erdély mint önálló fejedelemség nemcsak egyszerűen magyar volt, hanem ez időben valóságos képviselője, fenntartója és védelmezője is a magyar nemzeti és állami törekvéseknek. Erdély kiváló fejedelmei: Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György pedig a magok korában igazi hősei is voltak a magyar nemzeti függetlenségnek és állami önállóságnak.

E történeti fejtegetések után rátérnek az 1867-ki kiegyezés által teremtett helyzetnek és e helyzet konzekvenciáinak vázolására. Először is röviden ismertetik a nemzetiségek egyenjogosításáról 1868-ban hozott 44-ik törvénycikket, azután a görög keleti egyházak autonómiájára vonatkozó és szintén ez évben hozott törvényt. A magyarok azonban hozzálévén szokva – írják a bukaresti ifjak – ahhoz, hogy más nemzetiségű polgártársaik kizsákmányolásából éljenek, nem tűrhették a nemzetiségek ez egyenjogúságát és szabadversenyét. A pazarló és nagyjából tönkrement magyar nemesség kizárólagos jogának tartotta, hogy lefoglalja minden kellő kvalifikáció nélkül a közhivatalokat, mert azokat valóságos örökségének tekintette. Hogy uralmukat megtarthassák, meghamisították és hatályon kívül helyezték a gyakorlatban az ország alaptörvényeit. Ily módon sikerült, hogy a 30%-nyi magyarság a 70%-nyi többi nemzetiséget kiszorítsa a parlamentből és a közélet minden teréről. A törvényeknek ez erőszakos módon való tekinteten kívül hagyása okozója lett egyúttal a magyar közéletben a legnagyobb korrupciónak is. A magyarok, hogy a nemzetiségek elnyomására épült hatalmukat fenntarthassák, Kossuth szellemében állandóan forradalommal fenyegetik a dinasztíát.

A magyar zsarnokság és korrupció ez általános vázolása után rátérnek az egyes sérelmek felsorolására:

a) Nem respektálják a magyarok az egyházak törvényben biztosított autonómiáját. E vád emelése alkalmával az ifjak azt a szándékos tévedést követik el, hogy a gör. kat egyházat is autonóm egyháznak veszik. E pontban a román egyházak püspökeit szolgai hajlamokkal, korrupcióval, sőt az egyházi vagyonok és pénzek egyszerű elsikkasztásával vádolják meg.

b) Rikító színekkel vázolják a magyar közigazgatás állapotait. A közigazgatási tisztviselői állások – mondják az ifjak e Memorandumban – választások útján töltenek be ugyan törvény szerint, a valóságban azonban a választási bandák főnökei nevezik ki a tisztviselőket. Ezek nem is tudnak egyebet, mint vadászni, lovagolni, enni-inni, pénzüket elkártyázni és asszonyokra költeni. Mind alkalmasok közigazgatási tisztviselőknek mégis, mert a magyar közigazgatásnak nincs más feladata, mint üldözni és elnyomni a nemzetiségeket. E közigazgatási tisztviselőknek valóságos segédhadát alkotják a csendőrök.

Erdélyben, hogy a románokat szabadabban üldözhessek, a belügyminiszternek vannak alárendelve, Magyarországon pedig a hadügyminiszternek.

Arra természetesen a bukaresti ifjak nem gondoltak, hogy a románság többsége nem Erdélyben, hanem a magyarországi részekben lakik és hogy ezért éppen semmi logika sincs abban, hogy a kisebbséget üldözzék, a többséget pedig ne.

c) Az igazságszolgáltatást illetően a legfőbb panaszuk az, hogy annak nyelve a magyar és így a vádlott nem érti sem a vádat, sem az ítéletet. Az esküdtszékeken politikai pörökben kizáróan magyar esküdtek, tehát politikai ellenfelek ítélnék a nemzetiségi vádlott ügyében. Ha nemzetiségi embernek magyarul van pörös ügye, nem nyerheti meg. Ennek igazolására példákat is hoz fel az úrbéres pörök közül. Természetesen, ezek a példák csak az egyik fél és mindig a vesztes fél szempontjából vannak kiválogatva.

d) Legrészletesebb és legtöbb panaszuk van azonban az iskolákat illetően. Szerintük ezen a téren vetette magát a kormány és a nemzet magyarosító erőszaka a nemzetiségekre. Részletesen foglalkozik az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesülettel, amelynek számára szerinte különböző alapok, a kultúra támogatásának és terjesztésének ürügye alatt kormánypresszióval gyűjtetnek s amely a magyarság tömegeit valóságosan szervezi a románság üldözésére és meggyanúsítására.

Bár a nemzetiségi törvény azt követeli, hogy az állami költségvetés segítségével a nemzetiségek számára is állíttassanak fel középiskolák, mégis csak tisztán magyar tanításhoz vezető iskolák vannak, amelyekben a tanulóknak 70, sőt 90% nem érti az oktatás nyelvét. Sőt még a nemzetiségek felekezeti jellegű és saját alapjaikból fenntartott középiskolaiba is beerőszakolták a magyar tanításhoz vezető iskolákat. Így bevitték a belényesi gimnáziumba s most folyamatban van annak bevitele a naszódi gimnáziumba is. A népiskolákba is bevitték a magyar nyelvet, mint tantárgyat és pedig heti 18 órában, úgy hogy az összes többi tantárgyakra nem marad fenn több hetenként, mint legföljebb 8–12 óra. Legszörnyűbb intézkedéseket tartalmaz azonban a kisdedovásról hozott törvény, amely kötelezővé teszi, hogy minden községben állítsanak fel kisdedóvót, amelybe a szülők kötelesek gyermekeiket hároméves korukban beadni, hogy ott kizárólagos magyar nyelvi oktatásban részesülve, teljesen elmagyarosodjanak. „A magyar sovinizmus janicsárokat akar nevelni, hogy ne vethessék szemére, hogy a hajdani ozmánok mögött maradt. Az ösztöndíjas román ifjak nem tanulhatnak külföldön még az esetben sem, ha az alapítványt tevő úgy rendelkezett volna is. Mindazokat az ifjakat, kik főiskolai tanulmányaikat külföldön végezték, hazatértük után üldözik, sőt azokat az ifjakat is,

kik főiskolai tanulmányaikat Kolozsváron, vagy Budapesten végezték, de különösen azokat, kik Bécsben tanultak, arra kényszerítik, hogy szülőföldjüket elhagyva, Romániába kívándoroljanak.

A Liga Culturala megalapítása.

Az az érdeklődés, amelyet ez a Memorandum a romániai sajtóban és közvéleményben keltett, ösztönzést adott arra, hogy az ifjúság a megkezdett úton tovább haladjon. Az előkészületeket a tervezett Liga megalakulására vonatkozóan bevégezvén, az ifjak egy bizottsága a bukaresti egyetem rektorának, Orescunak engedelmével 1891 január 24-ére összehívta az alakuló ülést. Az alakuló ülést azonban nem az egyetem épületében tartották meg, hanem az Ateneu nagytermében, melyet az egyesület elnöke erre a célra készségesen átengedett az ifjúságnak. Ez alakuló ülést azért nem tartották meg az egyetemen, mert a kormány ezt nem engedte meg. A liberális párt hírlapjai, különösen a *Voința Nationala* (1891 január 26. szám) hevesen megtámadta a konzervatív párti kormányt. (L. Români buni si români rei, pareri impartiale asupra activitatei patroite a Ligei Culturale de Ovid Densusianu. Bucaresti 1902. 6–7. l.). Jellemző, hogy a konzervatív kormány ezidőben még aggodalmasnak tartotta, hogy az egyetemi ifjúság egy állami tanintézetnek helyiségeiben tartson olyan egyesület alakítása végett gyűlést, mely feladatául nemcsak egy szomszédos állam belső politikájába való beleavatkozást tűzte ki, hanem azt is, hogy ez államnak saját alattvalóival szemben folytatott belső politikája és fennálló közjogi rendje ellen az ellenséges indulatú izgatást az európai sajtóban állandóan napirenden tartsa. A későbbi években, kapcsolatosan a Liga különböző akcióival, a román kormány részéről ez a loyaltás nem tapasztalható.

Az alakuló ülést megtartották és abban az előkészítőbizottság által kidolgozott alapszabályokat el is fogadták. A Ligában a vezetést az egyetemi ifjúságnak szánták. Elnökké Orescut, a bukaresti egyetem rektorát választották. Az ügyek középponti vezetését egy huszonegy tagú bizottság kezébe tették le. E huszonegy tagból – a titkárt is beleszámítva – tizenegynek egyetemi hallgatónak kellett lennie, azért, hogy a vezetés az ő kezükben maradjon. A komité ez egyetemi hallgató tagjait ekkor közönségesen decemvireknek nevezték. E decemvirek nevezetesebb tagjai a következők voltak : *Lupulescu Jón*, ki a titkári teendőkkel is meg volt bízva, *S. Mehedinți*, 1918-ban vallás- és közoktatásügyi miniszter, ki az előkészítőbizottság nevében az alakuló ülésen egy rövidebb beszédben a liga alapszabályait elfogadásra ajánlotta, *Simon Mândrescu*,

Badulescu Motru, C. Axente, M. Petrescu, Negulescu és Bratianu Dimitrie.

A Liga Culturala első alapszabályainak főbb pontjai a következők voltak:

A Liga címe: *Liga pentru unitatea culturala a românilor*. Célja: ápolni a román faj összetartozandóságának érzetét és fenntartani egy olyan mozgalmat, amely igazolja a románság Keleten való kulturális küldetését. E cél elérésének eszközei: könyvtárak és olvasótermek létesítése, népies könyvek kiadása, a Liga céljait előmozdító kiadványok támogatása, nyilvános felolvasások és ülések tartása, a román nemzet multjában való nevezetesebb események évfordulóinak megünneplése, a Liga évi közgyűléseinek megtartása, egy pénzalap létesítése a tagsági díjakból és adományokból. A középponti bizottsággal egyidejűen egy háromtagú számvizsgálóbizottságot is választanak. A középponti bizottság tartozik minden évben – májusban és novemberben – két közgyűlést tartani, amelynek tárgya a Liga céljaival kapcsolatos kérdések megvitatása és a Liga pénzügyeinek megvizsgálása. A Ligának fiókja is alakulhat mindenütt, ahol legalább öt tag van. A fiókok alapszabályainak azonosnak kell lennie a középpont alapszabályaival, de ügyrendjét az alapszabályok korlátaín belül saját maga állapíthatja meg. Minden fióknak, amelynek legalább 50 tagja van, joga van a középponti bizottságba egy tagot küldeni ki, aki tanácskozási joggal vesz részt a középpont munkálataiban. Az alapszabályokat csak a 15 nappal előbb összehívott közgyűlés többsége van jogosítva módosítani. (L. Raportul general despre activitatea comitetului central al Ligei Culturala a românilor citit în adunarea generală a secțiunii centrale din 24 Noemre 1891 de Jón Lupulescu București 1892, 27–28. l.).

A román egyetemi ifjúságnak ez akciója a látszat dacára sem volt teljesen egységes. A szocialista párthoz tartozó egyetemi tanulók a romániai szocialista párt tagjaival közösen tartott gyűlésükön tiltakoztak társaik sovinizmusa ellen. Azt vitatták, hogyha a román népet akarja az egyetemi ifjúság felszabadítani az elnyomatás és a zsarnokság alól, akkor ne a magyarországi román népen kezdje, hanem a romániai népen, mert a királyságbeli nép sokkal nagyobb zsarnokság alatt nyög, mint a magyarországbeli román nép. A földbirtokosok, az árendások és a közigazgatás tisztviselői sokkal erősebben kizsákmányolják a romániai parasztot, mint a magyarok a magyarországi román népet. Hogy a szocialista egyetemi tanulók ez akciója nem keltett nagyobb visszahatást, az okozta, hogy a romániai szocialista párt szellemi fővezéré, Gherea Dobrogeanu rábírta, hogy lépjen közbe, hiszen a Ligának célja nemcsak a magyarországi, hanem a besszarábiai románság felszabadítása is és Gherea Dobrogeanu, aki maga is besszarábiai menekült,

bizonyára nem lehet ellensége egy olyan mozgalomnak, amely célul tűzte ki a besszarábiai románság felszabadítását is. Gherea Dobrogeanu engedett a rábeszélésnek és az ellenmozgalom lecsendesítése érdekében közbelépett a szocialista egyetemi hallgatóknál.

A jašii egyetem ifjúsága sem volt elragadtatva a bukarestiek fellépésétől. Igaz ugyan, hogy nem elvi ellentétek akadályozták őket abban, hogy feltétlenül csatlakozzanak a bukarestiekhez, hanem csak a féltékenység, amely kezdet óta fennállott a két egyetemnek úgy tanárai, mint ifjúsága között. A jašii egyetem szemben a bukarestivel, elhanyagoltnak érezte magát úgy a kormány, mint a közvélemény részéről. A jašii egyetem csak vidéki egyetem volt, a bukaresti pedig nemcsak az ország fővárosáé, hanem valóságos középpontja is az egész román felső oktatásnak. A jašii egyetem ifjúságával a most említett okok miatt a tanári kar nagy többsége is egyetértett, sőt olyan tanárok is voltak, kik határozottan megmondották, hogy nem helyeslik a bukarestiek transilvanomaniáját. A jašii egyetem hallgatói azonban nem akartak mégsem a bukarestiek mögött maradni s azért külön ligát akartak alakítani. Végre is, hosszú alkudozások után belenyugodtak abba, hogy a román egyetemek ifjúsága, nehogy az erők elforgácsolódjanak, egy közös ligát fog alakítani. A megegyezés létrejött, de azért az ellentétek nem simultak el teljesen. Még a liga megalakulásának harmadik évében is nehézségeket okozott a két egyetem ifjúsága között levő ellentét. Az 1893 májusában tartott közgyűlésen a jašiak azt indítványozták, maradjon ugyan Bukarest a közép-pont, de legyen még más két vidéki középpont is. Egyik Jašiban, a másik Krajovában. A jašii középpontnak azonban éppen úgy joga legyen az iniciatívához, mint a bukarestinek. Az indítvány hosszas és heves vitát keltett, amely azzal végződött, hogy a jašiak indítványát a közgyűlés nem fogadta el, mire a jašiak küldöttsége kivonult a közgyűlésből. A jašii egyetemi ifjúságnak az volt az álláspontja, hogy a Ligának három középpontja legyen: Bukarest, Jaši és Krajova és mindenik középpont a leigázott románok egy-egy csoportjával külön foglalkozzék. A jašii középpont foglalkozzék a bukovinai és besszarábiai románsággal, a bukaresti pedig a magyarországgal és a macedoniaival, a krajovai a bulgáriai, szerbiai és az isztriai románokkal. Az erdélyi származású Densusianu Áron jašii egyetemi tanár ezzel szemben azt az álláspontot képviselte, hogy a ligának csak egy középpontja legyen Bukarestben és az csak a magyarországi románok ügyeivel foglalkozzék egyelőre és ne forgácsolja szét erőit annyifelé.

A jašii szekció ez álláspontjának ellenére is résztvett minden olyan mozgalomban, amely az erdélyi testvérek ügyének segélyezésére vonatkozott. Majdnem minden alapját az

erdélyiek ügyében folytatott küzdelemre fordította. Egyidejűen Bukovinában is megkezdette működését. Alkalmi füzeteket nyomtatott és küldött Bukovinába a nemzeti érzés újraébresztése végett. Érintkezésbe lépett az odavaló főbb politikai harcosokkal és eredményes politikai propagandát kezdett. Burada Tódort elküldötte Isztriába, hogy onnan felnevelés céljából gyermekeket hozzon a romániai iskolákba. Burada azonban csak egy fiút tudott magával hozni. Ez a fiú a Liga költségén két esztendeig tanult Jaşiban. Azután egy erdélyi román iskolába küldötték, hogy ott az isztriai románok számára kiképezzék tanítónak. (L. Liga Culturala a tutulor Românilor. Sedia Jasi. Anuar Anul 1901 Jasi.)

Amint már rámutattunk, a Liga eleinte olyan szervezetnek volt tervezve, amelynek vezetése kizárólag és egyedül az egyetemi ifjúság kezébe van letéve s amely ennek következtében független minden más szervezet, párt vagy társadalmi osztály befolyásától. Pártokon felül és kívül álló szervezete akart lenni annak a nemzeti mozgalomnak, amely a román kérdésnek az európai közvéleményben való napirenden tartását tűzte ki céljául. A főiskolai tanulóifjúságnak ilyen pártokon felül és kívül álló szervezete azonban egymagában elégtelen lett volna egy olyan igazán politikai kérdésben, mint a román nemzeti kérdés, nagyobb hatású mozgalmat indítani meg és állandóan ébren tartani a társadalomban, még egy olyan országban is, amelyben a társadalmi, közművelődési, sőt gazdasági kérdések nincsenek összekötve a pártpolitika napi áramlataival, hát még Romániában, hol jóformán a közéletnek minden jelensége csak függeléke a pártpolitika különböző áramlatainak. Hogy a Liga Culturala ne lehessen ilyen, a politikai pártokon felül és kívül álló szervezete a román nemzeti kérdésnek, arról még a Liga tényleges megalakulása előtt gondoskodott a román képviselőház egyik tagja, Gradisteanu János, ki a Ligában később igen jelentékeny szerepet játszott. Még a Liga 1891 január 24-iki alakuló közgyűlését megelőzően, mikor az egyetemi ifjúság körében még csak az előkészületek folytak, 1890 december 7-én azt kérdezte a konzervatív kormánytól: minő álláspontot szándékozik elfoglalni a románság faji és nemzeti érdekeit érintő azon kérdésekben, amelyeknek védelmezésére az egyetemi ifjúság most egy Ligát akar szervezni?

A Liga Culturala tényleges megalakulásakor már csak részben volt az egyetemi ifjúság egyesülete, mit tanusít az is, hogy a Liga középponti komitéját akként voltak kénytelenek megalakítani, hogy a huszonegy tagú komitéban a tanulóknak csak egy szavazati többségük legyen. Ez sem volt elég, mert mindjárt az első közgyűlésen, még ugyanazon évben (1891) kénytelenek voltak határozatképen kimondani az alapszabályok módosításának szükségességét. A Liga tulajdonképen való

vezetése tehát mindjárt megalakulásakor a politikusok, és pedig a liberálist párti politikusok kezébe került.

A Liga Culturala e politikai jellege kezdetben megdöbbsentette a magyarországi román nemzetiségi politikusoknak még a Tribuna körül csoportosult intranszigensebb pártárnyalatát is. Ezért a Tribuna 1891 december 23-iki száma egyenesen tiltakozott is a Liga Culturala politizáló velleitási ellen, kijelentvén, hogy amily szívesen fogad minden olyan művelődési segítséget és támogatást, mely a romániai pártpolitikától mentes, épen úgy visszautasít mindent, ami a politikai célok, vagy épen pártpolitikai érdekek előmozdításával kapcsolatos.

A magyarországi román nemzetiségi politikusok többsége ekkor még azt hitte, hogy az olyan zajos és az irredentista velleitások gyanujától teljesen mentesnek nem tartható mozgalom, mint a Ligáé, nem maradhat anélkül, hogy a magyar nemzet és annak kormánya részéről ellenhatást ne provokáljon. E feltevésre okot adott nekik az a mód is, ahogyan a Liga Culturala első nyilvános szereplése alkalmával, az 1891 január 24-én tartott alakuló közgyűlésen elfogadott programot és nyilatkozatokat fogadta a magyar sajtó. Azonkívül, ismerve a semmiféle tekintetet nem ismerő romániai pártok politikai izgatásának féktelenségét, attól is tartottak, hogy a Liga izgatásai következtében könnyen történhetnek Romániában olyan nyilatkozatok, határozatok vagy állásfoglalások, melyek nyilvánvalóan el fogják árulni az úgynevezett román nemzeti kérdésben rejlő, de eddig óvatosan eltitkolt gondolatot: a román fajnak a kulturális egység eszméjébe burkolt politikai egységre való törekvését, azt a nemzeti ideált, amelynek megvalósítása a távolabbi jövő programja gyanánt a román tudomány, irodalom és iskola segítségével már félszázad óta be van vésve a romániai értelmiség lelkiületébe. Ha ez csakugyan megtörténik, az egész magyarországi román nemzetiségi mozgalmat kompromittálná a dinasztia előtt, mert nyilvánvalóvá lenne, hogy az a sokszor hangoztatott loyaltás a dinasztiaival szemben csak álarc és ürügy nemcsak a magyar nemzetnek, hanem a dinasztiaának érdekeire is káros irredentizmus palástolására.

A romániai egyetemi tanulók Memorandumának hatása a külföldi közvéleményre.

A romániai egyetemi hallgatók Memoranduma az ügyes előkészítés következtében nem csekély visszhangot keltett az európai sajtóban. Mielőtt megjelent volna, a szerkesztőbizottság a külföldi egyetemeken tanuló román ifjak segítségével mindent elkövetett a kedvező hangulat és fogadtatás előkészítésére. Az alkalom és az eszközök nem hiányoztak hozzá.

Németországban összeköttetésbe léptek a Deutscher Schulvereinnal, mely már évek óta engesztelhetetlen harcot folytatott a magyarországi németiség állítólagos elnemzetietlenítése miatt a magyarság ellen. A Berlinben tanuló román ifjúságnak nem sok fáradságába került a Schulverein egyik vezető emberét, Wattenbach tanárt a maguk ügyének megnyerni. Mikor a romániai egyetemi tanulók Memoranduma megjelent, Wattenbach tanár és a Schulverein női szakosztályának egyik legbuzgóbb tagja, Engel Helén kisasszony alkalmul használták, hogy felolvasást tartsanak arról: miként üldözik a magyarok az állam és társadalom egész erejével a magyarországi nemzetiségeket s köztük elsősorban az erdélyi szászokat és a románokat. A nagynémet és az antiszemita irányzatú németországi hírlapok a Schulvereintől vett ösztönzésre, élükön a Kreuzzeitung-gal heves támadást intéztek a magyarság ellen, mint a nemzetiségek elnyomója ellen, igazat adva a romániai egyetemi ifjúság Memorandumának, sőt meg is bővítve annak adatait a magyarországi németiséget, illetőleg az erdélyi szászokat ért állítólagos üldözések és sérelmek eseteinek felsorolásával.

Ausztriában a klerikális és antiszemita színezetű hírlapok és politikai pártok szimpatiáit sikerült a romániai egyetemi ifjúság Memorandumának megnyernie, és pedig az akkor népszerűségének tetőpontján álló Lueger Károly közvetítésével, aki már évekkel előbb heves harcot indított meg úgy a bécsi városházán, mint az osztrák parlamentben a magyarságnak a monarchiában gyakorolt állítólagos politikai túlsúlya ellen. A Bécsben tanuló román ifjúság a románság köszönetét tolmácsolta Bécs német képviselőjének, dr. Lueger Károlynak azokért a meleg szavakért, amelyekkel a magyarországi románok szenvedéseit leleplezte és teljességében tiltakozott a magyar sovinizmus ellen. (Raportul general despre activitatea comitetului central al Ligii pentru unitatea culturala a românilor citit în Adunarea generala a secțiunii Centrale din 24 Noiembrie 1891 de Jón Lupulescu. Bucureștii 1892.) Lueger és a románok között ekkor kötött meg a magyarság ellen a fegyverbarátság. A Deutsches Volksblatt az osztrák-német sajtóban ugyanazt a szerepet játszotta, mit a Kreuzzeitung a németországban.

Magukévá tették a román egyetemi ifjúság magyarelleses vádjait a cseh, horvát és délszláv egyetemi ifjak különböző egyesületei is. A cseh sajtó nevezetesebb orgánjai, mint az ifjúcsehek közlönye, a *Narodni Listy*, az ócschek lapja, a *Politik*, továbbá a brünni *Moravska Orlice* és az olmtüzi *Nasince* a román ifjúság vádjait azért is örömmel ismételték, hogy rámutathassanak a magyarországi tótoknak hasonló, sőt szerintök még nagyobb elnyomására. Ugyanilyen fogadtatásban

részesült a Memorandum a magyarországi szerb nemzetiségi sajtó, valamint a szerbiai hírlapok részéről is. Egyszóval, a Memorandum jeladás volt a különféle nemzetiségi pártok részéről a magyarság ellen való koncentrikus támadásra.

Legnagyobb hatást keltett azonban a Memorandum az olasz egyetemi ifjúság és az olasz sajtó körében, és pedig két körülmény következtében. Egyik a latin testvériség érzése volt, amely ekkor már évtizedes hagyomány gyanánt be volt vésve úgy a román, mint bizonyos fokig az olasz értelmiség gondolkozásába és érzelmi világába is egyaránt. A másik ennél fontosabb és nagyobb hatású volt. Ez pedig az Ausztria olasz lakosságú tartományaira vonatkozó olasz irredentizmus volt, mint azt világosan kifejezi a római egyetemi ifjúságnak az a válasza, mellyel a Memorandumot megköszönte. „A ti ügyetek annyival is inkább nemes és igazságos, mert közös ügye a latin fajnak és előttünk annyival is inkább rokonszenves, mert nekünk olaszoknak is több testvérünk van idegen uralom alatt, akik már régi idő óta el vannak fáradva az elnemzetietlenítés ellen folytatott szakadatlan és titkos munka ellen való küzdelemben. De minket megerősít az a gondolat, hogy az ellenállás annál erősebb, mentől nagyobb az erőszak, és hogy hagyományaiban és öntudatában a gyöngye is segítséget talál az erősebbel szemben való ellenállásában. Bizonyára tudjátok, hogy mi is alkottunk egy egyesületet, amely az első olasz költőről, Dante Alighieri nevet visel s amely ugyanezt a látszólag kicsiny, de a valóságban fontos célt szolgálja: védeni, terjeszteni nyelvünket és kulturánkat azon olasz tartományokban, amelyek még most el vannak választva az anyaországtól.”

Hogy tulajdonképpen miben is áll a román ifjúság és az olasz ifjúság különböző egyesületeitől képviselt közös ügy, igen határozottan és világosan megmondják a nápolyi egyetemi hallgatók válaszukban. Hogy a nápolyi egyetemi ifjúságnak e válasza a Nápolyban tanuló román ifjak tájékoztatása alapján készült, világosan kitűnik e válasz történeti fejtegetéseket tartalmazó részéből s azért valóságnak vehetjük azt a feltevést, hogy a benne foglalt nézetek és eszmék a román ifjak vágyait és törekvéseit is tolmácsolják. „De ne féljete – írják e válaszukban a nápolyi egyetem tanulói, – a történelem törvényeinek is megvan a maguk végzete, valamikor szét fogjátok zúzni azokat a politikai korlátokat, amelyek elválasztják a 11 milliónyi románságot s akkor a Dnyesztortól a Tiszáig s Galicia határaitól a Dunáig egyetlen nemzeti kormány alatt testvériesen fogtok élni. Ez a nemzeti rekonstrukció elengedhetetlen, mert csak úgy tudjátok biztosan és sikerrel teljesíteni feladataitokat, mint a pánszláv áradat ellen való előőrsök, pedig Kelet-Európa érdeke, hogy ezt teljesítsétek.”

Franciaországban a közvélemény előkészítésére a párisi

főiskolákon tanuló ifjúság vállalkozott, még pedig egyidőben a bukaresti középponti első fellépésével. Három ifjú állott a párisi román tanulók élén: Moroianu Gr., Bratianu Stroe és Capşa V. A párisi román ifjúság e háromtagú vezetősége nagyon használható szövetségesre akadt G. Ocasanuban, kinek egyénisége ismeretes abból az összeesküvésből, amelyet 1884-ben Bukarestben a Magyarországból Romániába kivándorolt román ifjúság Carpații nevű egyesülete szőtt abból a célból, hogy a magyarországi román népet lázadásra bírja s amelynek eredménye az lett, hogy Bratianu kormánya ez összeesküvés fejeit: Ciurcut, Secasánt és Ocasanut, mint kellemetlen idegeneket, Románia területéről kiutasította. Ocasanu Párisba ment, hol mint a romániai liberális lapok tudósítója a párisi hírlapírói körökben némi tekintélyre és befolyásra tett szert.

Ocasanu a párisi Etnográfiai Egyesületben felolvasást tartott az osztrák-magyar monarchia etnográfiai viszonyairól. Ebbe a tudományos színezetű felolvasásba vitte bele a maga román nemzetiség-politikai álláspontját. Hírlapírói összeköttetésénél fogva gondoskodott arról, hogy felolvasásainak statisztikai része a francia közönség tájékoztatására kivonatosan a napilapokban és az egyes folyóiratokban is megjelenjen. Hogy statisztikai adatainak megbízhatósága milyen volt, szolgáljon mutatoul a *La Mémoriale Diplomatique* 1891 július 21-iki számában megjelent kivonat, melyet a Liga Culturala 1892-ben megjelent első évi Jelentésének 37–38. lapjain közölt „Számbeli eloszlása ezeknek az etnikai elemeknek (t. i. az osztrák-magyar monarchia népeinek) a legtanulságosabb. A magyar elem Transzlajthániában (t. i. a magyar királyságban) a népességnek 5%-a. A többi megoszlik a szlávok és a románok között. Ez utóbbiak (t. i. a románok) Erdélyben, mely fejedelemség nagyobb, mint a cseh királyság, az összes népességnek 65%-át alkotják és magyarországi testvéreikkel együtt kétszeresen felülmúlják Görögország görög lakosságának számát. Az osztrák-magyar monarchia 36 millió lakosságából 46% szláv, 26% német, 15% magyar, 10% román, 3% örmény és zsidó. Amint ebből látszik, a magyar elem Transzlajthániában a szláv és román elemmel szemben kisebbségben van. Daczára e számbeli kisebbségnek a magyarok minden eszköz használatát megkísérlik, hogy biztosítsák politikai hegemóniájukat, amellyel őket a poroszok megjutalmazták azon árulásért, melyet 1865-ben és 1866-ban uralkodójukkal szemben elkövettek.”

A Liga megbizottainak a német sajtóban az volt egyik leghatásosabb fegyverük, hogy a magyarokat Németországban úgy tüntették fel, mint nemcsak a magyarországi némettség zsarnok elnyomóit, hanem mint általában a némettség engesztelhetetlen gyűlölőit, Franciaországban pedig az, hogy úgy mutassák be, mint

a németek, illetőleg a poroszok szövetségesét, mert csak ilyen módon gondolták a francia közvéleménynek a magyarság iránt érzett szimpátiáit megsemmisíteni. Ez a fogás sem ügyetlen, sem siker nélkül való nem volt. Ocasanu felolvasásának hatására egy francia író és parlamenti képviselő, Jules Delafosse a felolvasást követő eszmecserében erre vonatkozóan a következőket mondotta: „Franciaországban a magyarokat majdnem mindenütt úgy tekintik, mint a mi barátainkat, szokás őket lovagias érzelmeik miatt dicsérni. A magyar valóban pompás és hatalmas faj, csak hogy egyszersmind féltékeny, gőgös és önző is, amely nem akarja megérteni, hogy meg kell másokkal is osztani azokat a jogokat és szabadságokat, amelyeket annyira követeltek a magok számára. Bár kisebbségben vannak Transilajtániában, mégis mindent a magok kezeibe kerítettek. Összesen öt milliónyian vannak és mégsem elégednek meg azzal, hogy a birodalmat kétfelé osztották, hanem azon egészen uralkodnak. Sokkal nagyobb mértékben szabják meg ők a birodalom külpolitikai irányát, mint Ausztria németjei – vagyis ők tették a németek által megszabott külpolitikai irány szolgájává Ausztriát. Franciaországnak nincs is határozottabb ellensége a magyaroknál.”

A párisi sajtónak ebben a szellemben való informálására ebben az időben legtöbbet tett a Liga Culturala párisi fiókjának vezető tagjai közül Bratianu Stroe, Bratianu Demeternek, az idősebb Bratianu Jón testvérének fia. „Bár huszonkétéves korában meghalt – írja róla a Figuri Contimpurane din România” című vállalatban a 435. lapon életrajzírója – lázas tevékenységet fejtett ki, áthatva az atyjától örökölt idealista hajlamoktól. A jogot Párisban tanulta, ahol magát a magyarországi románság ügyének és a Liga fiókja szervezésének szentelte, amelynek ő, akinek oly kevés élet adatott, hatalmas és új életet adott. Sikerei a sajtóban jelentékenyek voltak. Cikkei, melyeket a francia lapokban a magyarországi románok ügyének érdekében írt, hozzájárultak ahhoz, hogy a francia publicisták ebben a kérdésben tisztábban lássanak és védelmére vállalkozzanak. Madame Juliette Adamot, ki határozott magyarbarát volt, ő nyerte meg és tette románbaráttá cikkeivel, melyeket Oreste álnév alatt a „Revue des Revues”-be írt. Az angol liberális párt vezérének, Gladstone-nak, kit 1868-ban a romániai liberális párt tiszteletbeli román állampolgárrá választott, levelet írt, melyre Gladstone udvarias levélben válaszolt.

A Liga Culturala szervezésében és nemzetközi akciójának megindításában azonban a Bratianu-családnak nemcsak fiatalabb tagjai (Dinu és Stroe) vettek részt, hanem egyik idősebb és igen nagytekintélyű tagja is, Bratianu Grigorie személyében, kit a Liga pénztárnokává választottak. Bratianu

Grigorie testvéröccse volt az idősebb Bratianu Jónnak, a román liberális párt vezérének. „Legnagyobb érdeme – írja életrajzírója a *Figuri contimpurane din România*’ című vállalat 426. lapján – a Liga Culturala megalapítása volt. Ez a Liga több volt, mint politikai párt. Egyesülete volt a bárhol lakó minden románnak, abban a reménységben szervezve, hogy sikerül egy helyen egyesíteni minden embert, ki velünk egy fajból való és miután minden ember, mikor jár-ke, a talpán egy kis földet is hord, sikerül a román földet is egyesíteni. Mindig érezték öntudatlanul és ösztönszerűen is egy román kultúrpárt szükségét, valahányszor szóbajöttek azon tartományaink, amelyek idegen uralom alá jutottak. Annyival inkább, mivel kormányzó pártjaink hivatalosan veszély nélkül nem foglalhattak határozott állást a nemzeti kérdésben. Bratianu Grigorie barátai segítségével, megalapítván a Liga Culturalá-t, ügyességet, hozzáértést tanusított. Mint társadalmi egyesületnek, a Ligának tag működési köre volt és alapítója élete végéig sem fáradtságot, sem energiát nem kímélt, hogy neki megadja a tájékozódást bármely irányban. Halála egyúttal alkalom is volt minden román számára, hogy kifejezze fájdalmát és vele szemben való háláját. Temetésénél Sturdza Demeter és Urechia beszéltek, az erdélyiek nevében pedig Lucaciu László.”

A romániai liberális párt vezérének, Bratianunak nemcsak rokonai, hanem legbizalmasabb barátai is, ha nem is éppen közvetlen, de legalább közvetve, támogatólag vettek részt a Liga munkásságának nemcsak erkölcsi, hanem esetről-esetre anyagi támogatásában is. Ezek között legtekintélyesebb és legbuzgóbb Carada Emil volt. 1882-től kezdve a román nemzeti banknak, a Banca Nationala Românanak igazgatója „Carada Emil – írja életrajzírója a *Figuri contimpurane din România*’ című vállalat 27. lapján – kinek, mint államférfiúnak és pénzügyi szakembernek hírneve túlhaladt az ország határain, egyszersmind tüzeslelkű nacionalista is volt. Halála alkalmával az erdélyi hírlapok megemlékeztek azokról az áldozatokról is, amelyeket a leigázott románok érdekében hozott. Mondják, hogy saját zsebéből fizette ki az erdélyi hírlapírókért az összes bírságpénzeket, amelyeknek megfizetését a magyarok azért erőszakolták, hogy ilyen módon az erdélyi román nép sajtószabadságát tönkretegyék”. – Gondolhatni, mekkora anyagi segítséget jelentett a magyarországi román nemzetiségi mozgalmak számára az, hogy Carada személyében a Román Nemzeti Bank igazgatója a gazdag és bőkezű Maecenás szerepére vállalkozott. Ily körülmények teszik érthetővé, hogy a Liga Culturala nyilvánosan kimutatható csekély anyagi ereje mellett is fedezni bírta az egyre szélesebb körben kiterjedő agitáció bizonyára tetemes költségeit.

A Liga Culturala megalapításával egyidőben, 1890 no-

vemberében. Rómában békekongresszust tartottak. Ezen a békekongresszuson a román parlamentet Fleva Miklós képviselte, ki a november 16-ki ülésben azt az indítványt tette, hogy a béke biztosítása érdekében mindazok az államok, amelyekben különféle nemzetiségek élnek. Svájc példájára nemzetiségek és etnikai karakterök teljes kifejlesztésének biztosítékaul nemzeti jogokat és szabadságokat nyerjenek. Fleva ez indítványát az értekezlet elnöke Rughiero Bonghi is támogatta. Az indítvány felett élénk eszmecsere fejlődött ki, amelynek eredménye az lett, hogy annak a békekonferencia tárgysorozatában a jövő évi értekezlet napirendjére való kitűzését szótöbbséggel kimondották. Fleva indítványát magokévá tették a szerb és a dán kiküldöttek, továbbá az olaszok és a franciák is, tehát kivétel nélkül mind olyanok, akiknek valamelyik idegen állammal szemben revindikacionális igényök volt. Ellemeztek azonban az angolok és az amerikaiak. Az angolok ekkor még inkább gondoltak Irlandra, mint az állítólagosan elnyomott kis nemzetek felszabadítására. A magyar és az osztrák parlamentek képviselői ezen az értekezleten nem voltak jelen.

Érdekes még egy futó pillantást vetni a most megalakult Ligának Románia hivatalos köreivel való viszonyára. A Liga Culturala csak mint magánjellegű egyesület alakult meg. Lépést sem tett arra vonatkozóan, hogy a román törvényhozás által jogi személynek ismertessék el. Nem volt tehát joga vagyont szerezni és azok ellen, kik tagsági kötelezettségeiknek nem tesznek eleget, a közigazgatás vagy az igazságszolgáltatás segítségét igénybe venni. Hogy megalakulásukat és működésük irányát kellő formában az államfőnek is tudomására hozzák, az alkalmat nem mulasztották el. 1891. január 11-én, felhasználva annak alkalmát, hogy a király negyedszázados uralkodásának évfordulója alkalmával fogadta az ország különböző részeiből érkező küldöttségek szokásos újévi üdvözlését, a Liga is kihallgatást kért és kapott.

E királyi fogadtatásra üdvözlő feliratot szerkesztettek s annak átnyújtásával egy hattagú küldöttséget bíztak meg. A küldöttség vezetője Maniu Vasile, a román akadémia tagja és a Liga középponti bizottságának elnöke volt. Tagjai Grădistanu Jón parlamenti képviselő, Mehedinți Simon, Negulescu Petru egyetemi tanulók, Țipeiu Miklós tanár, a foksáni fiók és M. Strajan tanár, a krajovai fiók elnökei voltak. Az üdvözlőiratot Maniu egy beszéd kíséretében nyújtotta át a királynak, amelyben a többi között annak a jókívánságának adott kifejezést, hogy a király uralkodása második negyedszázadának évfordulója alkalmával Róma hőseányával való aranymenyegzőjét az *egész román világnak* az általa óhajtott feltételek mellett ünnepelhesse meg. Károly király átvette ez irredentista

célzatú üdvözlőiratot és meleg szavakkal megköszönvén az üdvözlést, arról biztosította a küldöttséget, hogy éberül gondját fogja viselni mindig a *román faj kultúrájának*. Ezóta állandó szokás lett a királyt a Liga mindenik közgyűléséből hódolótávirattal üdvözölni, mely üdvözlőszövegekre a király mindig válaszolt, megköszönve a hódolat kifejezését és biztosítva a Ligát arról, hogy céljaival egyetért, szíven hordozza és uralkodói gondját alkotja mindaz, amiért a Liga küzd és munkálkodik.

A Liga Culturală izgatásainak hatása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakra.

A romániai egyetemi tanulók Memorandumával és a Liga Culturală megalakulásával kapcsolatos események ösztönzően hatottak a nagyszebeni román nemzeti komitéra is. A régóta tervezett Memorandumot elkészítették és megállapították 1892 május 28-ban azt a napot is, amelyen Bécsben küldöttséggel fogják átadni Őfelségének. Előzetesen arról is igyekeztek gondoskodni, hogy ez átnyújtás Bécsben kellő feltűnést okozzon. E célból érintkezésbe léptek az osztrák Reichsrat bukovinai román nemzetiségi pártjával. A nagyszebeni román nemzeti komité tagjai arra kérték ugyanis a Reichsrat bukovinai román nemzetiségi pártját, hogy az osztrák konzervatív pártok vezetőivel közvetítések találkozásukat. A Reichsrat bukovinai román pártja azonban erre a szerepre nem volt hajlandó vállalkozni. „A mi vezető egyéniségeinknek befolyása – írta a párt csernoviczi elnöksége – a parlamentnek csak egynehány tagjára terjed ki s ha ezek beleavatkoznának a monarchia másik részeinek politikai ügyeibe, ezt a befolyásukat is elveszítenék, sőt még maga Taaffe gróf sem merészkednék ebbe az ügybe beleavatkozni.” (L. Cestiuna româna în Transilvania și Ungaria. 142. l.)

Az az osztrák párt, amelynek támogatására ezidőben a magyarországi román nemzetiségi politikusok leginkább számíthattak, a Lueger által vezetett osztrák antiszemita és klerikális párt volt. Ezt a pártot, illetőleg vezérét, Luegert, a bécsi románság vezetői meg is nyerték a román komité ügyének. „Lueger, a magyarok ez ellensége, a küldöttséget ugyan a városházán fogadta – írja Jorga „Istoria românilor din Ardeal și Ungaria” című könyve II. kötetének 278. lapján – bár ezt megzavarta ugyan a rendőrség közbelépése, amely nem volt értesítve. De mindez nem hozott semmi hasznót az ügynek, mert a népszerű Lueger, ki nyíltan és bátran antikonstitucionális irányt képviselt, hosszabb idő óta a császár akarata ellenére volt Bécs városának polgármestere. Hódoló táviratok, bankettek nem sokat használtak.”

A küldöttség 1892 május 28-án érkezett Bécsbe és a legfelsőbb kabinetirodában a Memorandum átnyújtására Őfelségénél kihallgatást kért. Azt a választ kapta, hogy Őfelsége alkotmányos tekintetek miatt nem fogadhatja a küldöttséget. Azután elmentek az Őfelsége körüli magyar királyi miniszterhez, Szögyényi Marich Lászlóhoz, aki azt felelte nekik: menjenek vissza Budapestre és a magyar kormány útján kísérsék meg kieszközölni, hogy Őfelsége kegyeskedjék őket a Memorandum átnyújtása céljából fogadni. Miután Szögyényi Marich e tanácsát nem fogadták el, ismét a kabinetirodához fordultak, ahol tőlük a Memorandumot azzal a kijelentéssel vették át, hogy további eljárás végett Budapestre fogják küldeni a magyar kormányhoz. A küldöttség vezetője, dr. Ratiu János tordai ügyvéd a Memorandumot otthagyta a kabinetirodában és az egész küldöttség visszatért Bécsből. A kabinetirodából a Memorandumot leküldötték Budapestre a miniszterelnökhöz, aki aztán felbontatlanul egy borítékban elküldötte Tordára dr. Ratiu Jánosnak.

A Memorandumnak a magyar kormány kikerülésével Bécsbe való vitele a nagyszebeni román nemzeti komité részéről nemcsak politikai tapintatlanság, hanem egyenes provokáció is volt a magyar nemzet alkotmányos kormányával szemben. Egyszerűen annyit jelentett, mi románok a magunk sérelmeinek és panaszainknak orvoslását nem a magyar nemzettől, amelynek az alkotmány rendelkezésének értelmében mi is tagjai vagyunk és nem a magyar államtól várjuk, amelynek mint alattvalói alkotmányát és törvényeit tisztelni tartozunk, sőt még nem is a magyar királytól, hanem az egységes ausztriai birodalom császárától, még pedig az osztrák állam azon pártjának segítségével, amely magyarellenességéről annyiszor és oly provokálóan tett tanuságot. Sérelmeinket nem a magyar állam alkotmányának keretében, hanem azonkívül akarjuk orvosoltatni, még pedig egyenesen a magyar nemzet akaratának ellenére.

Természetesen, ez a provokáció erős ellenhatást keltett a magyar közvéleményben, amelynek egyes élesebb, sőt egyáltalán nem helyeselhető elfajulásai is voltak. Ilyen volt az is, hogy a küldöttség vezetőjének, Ratiunak lakása előtt, mikor Bécsből hazaérkezett Tordára, megjelent egy tüntető csoport és macskazene mellett ablakait beverte. Ez a különben sajnálatraméltó esemény, amely azonban képviselőválasztások alkalmával egy régi rossz szokás szerint a helyi vagy országos közélet legtöbbszörösebb magyarságú szereplőivel is megszokott történni, egyszerűen csak azért, mert más politikai nézetet vallanak, mint az utca, okul szolgált arra, hogy a magyarországi román nemzetiségi és a romániai sajtó rikító színekkel fesse le, hogy a jogaitak fejedelmök trónjánál kereső

lojalis románok életét minő barbár módon fenyegeti a magyarság erőszakoskodása.

A véletlen játéka volt, hogy a bécsi küldöttség vezetője, dr. Ratiu János éppen Tordán lakjék, amely városnak határában 1601-ben Basta vallonjai Vitéz Mihály vajdát megölték. Bukarestben ekkor *Turda* cím alatt egy külön lapot adtak ki, amelyben Mihály vajda meggyilkolását és dr. Batiu János ablakainak beverését egyáltalán igaznak, sőt szellemesnek sem mondható párhuzamokban tárgyalták. Ebben a lapban a bukaresti közvélemény felizgatása céljából a többi között a következő távirat jelent meg: „Tegnap este nagy tömeg mesterlegény ment ki a vasuti pályaházhoz, hogy az érkező dr. Ratiu Jánost megfogják és megkötözve a város főterére vigyék. A főtéren akasztófákat állítottak fel azzal a fenyegetéssel, hogy felkötnék minden románt. A lázadás egész erejével kitört. A vandalizmus hihetetlen arányokat ölt a szomszédos román községekben is. A kormány ügynökei a részeg és vad csöcselék egész hadseregétől kísérve, bejárják Torda környékének falvait. Ha nem küldenek nagyobb számú katonaságot, akkor a Tordán és környékének székely falvaiban lakó románokat el fogják pusztítani”.

Hogy Ratiu Jánosnak ablakai beveréséért erkölcsi elégtételt adjanak, nemcsak gyűjtést indítottak, állítólag barbár módon földig lerombolt házának felépítésére, hanem Szebenben és más helyeken is tiszteletére fáklyásmeneteket és banketteket rendeztek. Természetesen a hatóságok, tekintettel arra, hogy az ilyen fáklyásmenetek alkalmasok ellentüntetések provokálására, e fáklyásmenetek megtartását nem engedték meg, csakis a bankettek megtartását, amelyek zárt helyiségekben folyva le, nem szolgálhatnak alkalmul újabb provokációkra. A hatóság ez intézkedése természetesen újabb és újabb vádakat és panaszokat váltott ki a román sajtó részéről a magyarok zsarnoksága ellen.

V. FEJEZET.

**Az 1892. román Memorandum és a Liga
Culturală akciói.**

Az Őfelségéhez benyújtott 1892-ki Memorandum tartalma.

Miután ez a Memorandum a román nemzetiség-politikai izgatások további fejlődésének egyik kiindulópontját alkotja, szükségesnek látszik tartalmát kissé részletesebben ismertetni.

A bevezető részben elmondják, hogy a román választóknak 1892 január 20-án és 21-én Nagyszebenben tartott értekezlete fájdalommal volt kénytelen megállapítani, hogy az 1866–1868-iki átalakulás óta eltelt idők szomorú tapasztalatai arról győzték meg a románságot, hogy nem lehet bizalma sem a bukaresti parlamentben, sem pedig a magyar kormányban s ezért lemondva az állampolgár legértékesebb jogainak gyakorlásáról, magát olyan elemnek kénytelen tekinteni, amely nincs képviselve az ország törvényhozásában. Őfelsége 1867-ben népeinek békés együttélését tartva szemei előtt, kegyesen beleegyezett abba, hogy a birodalom kormányzata dualisztikus alapra helyeztessék. A románság ez átalakulást aggodalommal fogadta, mert meg volt győződve, hogy ez a rendszer a monarchia népeinek fejlődésében visszaesést fog jelenteni. A monarchia népei az 1848-tól 1867-ig eltelt idő alatt bizonyos jogokat szereztek. Csak rövid ideig is élve az új kormányzati rendszerben, kénytelenek voltak meggyőződni, hogy a már megszerzett jogokat nem gyakorolhatják.

A magyar állam ezeréves életében sohasem volt a kormányzás rendszerének alapja a hódító és a hódítottak között való viszony, sem pedig az úgynevezett uralkodó nemzet politikája. A román nemzet történelmi életének egész folyamán arra törekedett, hogy a maga nemzeti egyéniségét történeti jogai alapján számbeli és etnikai jelentőségének megfelelően érvényesíthesse. Mindazok a lépések, amelyeket ez irányban 1696, 1700, 1790, 1791-ben és 1848-ban tett, nyilvánvaló bizonyítékai annak, miként igyekezett kivívni magának, hogy nemzeti jogainak érvényesítésével államalkotó tényezővé legyen. A történeti jog, valamint Erdély közjoga és a Pragmatica Sanctio alaptörvénye biztosították Erdély autonómiáját, mely különösen az 1863–1865. évek alatt végbement fejlődés

következtében a románság nemzeti életének legértékesebb biztosítója lett.

Ez autonómiát azonban 1848-ban a régi feudális választói jog alapján összeállított országgyűlés, melyben a románság számának és etnikai fontosságának megfelelően egyáltalán nem volt képviselve, eltörölte és Magyarországgal egyesítette. Ez egyesítést újra kimondotta és megerősítette az 1868-iki 43. törvénycikk, amely teljesen tekintet nélkül hagyta a románságnak, ennek az Erdélyben feltétlen többségben levő népelemnek minden jogát, valamint azokat a törvényeket, amelyek biztosították e fejedelemségnek autonómiáját. A dualizmusnak és az uniónak következtében az állami hatalom a magyar elem kezébe jutott, amely nem vette tekintetbe az állami nagy és közös, hanem csak a maga hegemoniájának és a magyar nemzeti egységnek érdekeit, minek következtében minden azóta hozott törvény is ezt a célt szolgálta. Ez állításának igazolására felhozza:

1. az Erdély számára alkotott, különleges választójogi törvényt, amelyhez az 1848-ban kinyilvánított magyar nemzeti törekvések vették alapul. E pontban felsorolja mindazokat az eltéréseket, amelyek a magyarországi és erdélyi részekben érvényes választójogi törvény egyes rendelkezései között vannak, sőt ezek a különbségek megvannak még az erdélyi kerületekben is aszerint, amint egyikben székelyek, a másikon pedig románok laknak. Míg a volt román jobbágyok közül csak annak van választójoga, aki 84 forintot jövedelmező birtok után fizet adót, addig a székelyeknek, tekintettel régi szabad állapotukra, választói joguk van akkor is, ha egy fillér adót sem fizetnek. A 84 forint tiszta jövedelem után fizetendő egyenes adó olyan magas cenzust alkot, hogy vannak 2–3000 lakosságú községek, melyekben ezen a joron egyetlen választó sincs. A választókerületek is akként vannak beosztva, amint azt a magyar érdekek kívánják. Ez okozza, hogy Erdély azon részében, amely a régi feudális vármegyék területére esik, az 1.500.000 románnal szemben alig van 200.000 magyar és mégis a választók többsége e kerületekben magyar. Ezután részletesen felsorolják a választási visszaéléseket és erőszakoskodásokat, amelyek szerintök lehetetlenné teszik, hogy a románság e választásokban résztvehessen és ezért kénytelen volt e választásokkal szemben passzív álláspontra helyezkedve, magát az ország alkotmányos küzdelmeinek keretén kívül helyezni.

2. Sérelmesnek találják magukra nézve a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvényt is. E törvény bevezetése ugyanis azt mondja: „Magyarország összes állampolgárai az alkotmány alapelvei szerint politikai tekintetben egy nemzetet képeznek: az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, mely-

nek a hon minden polgára, bármely nemzethez tartozzék is, egyenjogú tagja”. Ebben a fogalommeghatározásban valóságos nyílt merényletet látnak a románság és az országban lakó többi nemzetiség nemzeti élete ellen. Azt mondják, hogy a politikai nemzet fogalmának az etnikai értelemben vett nemzet fogalmával való e szándékos összezavarásának segítségével e törvény mindjárt első mondatában tagadja a románságnak, mint politikai tényezőnek létét. Sérelmesnek találják továbbá azt is, hogy a politikai nemzet fogalmának idézett meghatározásából kiindulva, a magyar nyelvet az állam hivatalos nyelvévé teszi. E hivatalos magyar nyelv használatát e törvény kötelezővé teszi, a többi nyelvekét pedig csak megengedi.

De még ezt a törvényt sem hajtják végre azon rendelkezéseiben, amelyek a románokra és a többi nemzetiségekre kedvezőek lettek volna. Még azokban a vármegyékben sem alkalmazzák tisztviselőkül a románokat, amelyeknek lakossága többségében román. Ilyen 23 vármegye van, de a megyékben egyetlen román nemzetiségű főispán, vagy alispán sincs. Elenyészően csekély a középponti adminisztrációban: a minisztériumokban és a különböző fokú bíróságoknál is a román nemzetiségű tisztviselők száma. A tisztviselők nem tudják a nép nyelvét. E tekintetben rosszabb a helyzet, mint egy ellenséges hadseregtől megszállott országban, mert abba a megszálló hadsereg parancsnoksága a meghódított ország lakosai-val való érintkezésben olyan emberek szolgálatát veszi igénybe, akik ismerik a lakosság nyelvét. Még a falusi községekben is olyan jegyzőket alkalmaznak, akik nem tudnak románul. A törvényhatóságok rendezésére vonatkozó törvény pedig, ellentétben a nemzetiségek egyenjogosításáról szóló törvény rendelkezéseivel, egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a románok, még a legnagyobb román többségű törvényhatóságokban is, számuknak, etnikai és gazdasági jelentőségüknek megfelelő arányban vehessenek részt a törvényhatóság politikai és önkormányzati életében, mivel a törvényhatóságokban a bizottsági tagokat ugyanazok az elemek választják, amelyek a parlamenti képviselőket.

3. Éppen ilyen súlyosak a románok sérelmei az egyházi és iskolai ügyekben is. Az 1868. 42. törvénycikk teljes autonómiát biztosít a gör. kel. román egyháznak. E törvény értelmében teljes autonóm joga van az egyháznak az iskolai ügyekben is. A magyar törvényhozás azonban több oly törvényt hozott, amely az egyháznak iskolai ügyekben való autonómiáját teljesen illuzoriussá tette. Így kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását heti 18 órában a görög keleti román felekezeti iskolákban is úgy, hogy alig marad a többi iskolai tárgynak anyanyelven való oktatására hetenként 8–10 óra. Még súlyo-

sabban érinti a románok nemzeti és kulturális érdekeit a kisdédóvásról hozott törvény, amely a községeket arra kötelezi, hogy kisdédóvákat állíttassanak fel a 3–6 éves gyermekek számára, amelyekben a gyermekeket kizárólagosan magyar nyelven fogják oktatni. A nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvény értelmében kötelessége lenne a kormánynak az állami költségvetésből a nemzetiségek számára is különféle középiskolákat állítani fel. Egyetlen ilyen középiskolát sem állított fel a kormány, sőt mikor a románok Aradon és Karánsebesen ilyen középiskolákat akartak felállítani, a kormány egyszerűen nem engedte meg. Súlyosabbá teszi a helyzetet az, hogy a kormány a románoknak saját pénzükön fenntartott középiskoláiba is beerőszakolta nemcsak a törvényt, hanem a kegyes alapítók szándékai ellenére is a magyar előadási nyelvet. Így történt ez Belényesen. A volt határőrvidék alapjaiból fenntartott iskolákat pedig egyszerűen községi iskolákká nyilvánította és így a maga rendelkezése alá vonta.

4. Erdélyben külön és sokkal szigorúbb sajtótörvényeket tart fenn a kormány, csak hogy lehetetlenné tegye a románok vélemény- és gondolat szabadságát. De még ezzel sem elégedett meg. A nagyszebeni esküdszéket megszüntette, mivel e város nemmagyar nemzetiségű polgárai, mint esküdszéki tagok, nem akartak a vádat képviselő királyi ügyész tetszésének megfelelően ítélni. A sajtóbírószék szolgálatát esküdszékeket két kizárólagosan magyar lakosságú városba: Marosvásárhelyre és Kolozsvárra helyezte át, hol a román vádlott felett kizárólagosan magyar esküdtek, tehát politikai ellenfelei hoznak ítéletet. Így aztán nem csoda, ha a román hírlapírókat a legtárgyalagosabb politikai cikkekért – sőt akárhányszor Kossuthista magyar hírlapok cikkeinek egyszerű közléséért tömegesen ítélik el. Csak 1888-ban hét sajtópört indítottak a román hírlapírók ellen, míg az 1867-től eltelt 25 év alatt egyszer sem történt meg, hogy magyar hírlapíró sajtóvétségért elítéltek volna, holott a magyar hírlapok hasábjain igen gyakoriak a legféltelenebb cikkek.

5. A magyar kormány agrárpolitikáját is ugyanaz a románellenes szellem hatja át, amely a kormányzat és a közélet eddig ismertett egyéb ágazatait. Őfelsége az 1853. és 1854. esztendőben több olyan kegyes intézkedést tett, melyek a volt román jobbágyok érdekeire nagyon kedvezőek voltak. Ezeket az intézkedéseket azonban a magyar kormányok és az egyes úrbéri pörök alkalmával a magyar bíróságok akként igyekeztek magyarázni, hogy belőlök a volt román jobbágyok kárára kedvezőtlen következtetések legyenek levonhatók. 1880-ban a 45. törvénycikkben a kormány a magyar parlament elé egy agrártörvényt terjesztett, amely ellen az érdekelt román községek egy Emlékiratot terjesztettek úgy Őfelsége,

mint a törvényhozás elé. Ma 44 évvel a jobbágyság eltörlése után, nagyrésze azoknak az úrbéri pöröknek, amelyeket a volt román jobbágyságok részint a földesurakkal, részint az állammal szemben folytatnak, elintézetlenek. Hasonlóképpen a románság kárára hajtatik végre az egyes községekben a tagosítási eljárás is. Sok községben a földesúr megfosztotta a volt román jobbágyot az erdölési és legeltetési jogtól s ennek következtében költséges pörök megindítására kényszerítette őket. Röviden a magyar kormány és a magyar parlament agrárpolitikája egyenesen románellenes irányzatnak minősíthető.

7. A románoknak e visszaélések és törvénytelenység ellen rendkívül nehéz védekezniök, mert nincs tér és alkalom rá. A kormányoknak ugyanis a lefolyt 25 év alatt nem jutott eszébe soha, hogy a parlament elé az egyesületi és gyülekezési jogról törvényjavaslatot terjesszenek. Az állampolgárok e kettős jogáról még mindig csak miniszteri rendelkezések intézkednek. E rendeletek intézkedéseit az egyes konkrét esetekben a románok érdekei ellen használják ki. Így nem engedték meg még azt sem, hogy a románok mezőgazdasági és közművelődési egyesületeket alkossanak, sőt még román nőegyesületek alapítását sem engedik meg.

8. Míg az egyesületi és gyülekezési jog terén a magyar kormányzat ilyen szűkkeblű és igazságtalan volt a románokkal szemben, addig annál engedékenyebb volt a magyarok ilyen irányú társadalmi mozgalmával szemben. Példa erre az „Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület”, amely célul tűzte ki mindannak megmagyarosítását, ami az országban nemmagyar. Főcélja az egyesületnek – és ebben nemcsak a magyarországi többi magyarság, hanem a kormány is támogatja – beolvasztani az erdélyi magyarságba az Erdélyben lakó összes románságot és németiséget. E célra szolgálnak azok az iskolák, melyeket az egyesület olyan tiszta román községekben is, mint Radna és Bucsum, felállított anélkül, hogy ez iskolák felállítását az illető községek lakossága kérte volna, vagy szükség lett volna rá.

Ezek a magyar közművelődési egyesületek a magok magyarosító törekvéseikkel lehetetlenné teszik, hogy az országban lakó nemzetiségek a legjobb akarat mellett is békésen élhessenek magyar polgártársaikkal. „Felség! – folytatják a Memorandum írói ezirányú fejtegetéseiket – mi mérsékeltek, rendszeretők, törvénytisztelők és nagytürelműek, de emberek vagyunk és nem maradhatunk közömbösek, mikor mindennap provokálnak, kíméletlenül sértegetnek, megtámadják kulturális és gazdasági érdekeinket és fenyegetik egész nemzeti létünket.”

Még súlyosabbá teszi helyzetünket az, hogy a magyar társadalomnak minden áron való magyarosító törekvéseit magok

a kormány tagjai is nyilvánosan minden tartózkodás nélkül támogatják. Nyilvánvalóan bizonyítja ezt a kormányelnöknek (Wekerlének) az a beszéde is, amelyet 1892 február 7-én temesvári választói előtt mondott. Ez alkalommal a miniszterelnök azt mondta, hogy „a *hazában lakó idegenajkú nemzetiségek asszimilálására* és megnyugtatóására a leghelyesebb út az, ha a törvényhozás olyan intézkedéseket létesít és a kormány azokat olyan módon hajtja végre, hogy a különböző nemzetiségekhez tartozó honpolgárok ez intézmények oltalma alatt jól érezzék magukat”. A miniszterelnök tehát idegennek tekint minden nyelvet a magyaron kívül és az állam életében nem ismer egyéb feladatot, mint a legalkalmasabb módnak keresését a más nyelvet beszélő állampolgárok beolvasztására. E beolvasztás érdekében pedig olyan törvényeket kell végrehajtani, amelyek alkalmasok az egyének kielégítésére, de nem egyszersmind az egyes nemzetiségi egyedekére is, amely utóbbit jövőre is ignorálni kell.

A románsággal szemben megnyilatkozó mindez ellenséges érzület- és gondolatnyilvánítások valóságosan ellenséges indulatot keltenek a magyar társadalomban minden ellen, ami román, amely indulat nem egyszer tetteles inzultusokban is megnyilvánul. Példa erre az, ami 1891-ben Kolozsváron történt. A románok Kolozsváron gyűlést tartottak, hogy tiltakozzanak a kisdédvótörvény ellen. A magyar közönség megtámadta a békés románokat, kövekkel megdobálta és a legközönségesebb módon inzultálta anélkül, hogy a hatóságok közbeléptek volna.

A Memorandum zárószava.

Előadván pontonként sérelmeiket és panaszait Őfelségének, Emlékiratukat a következő fejtegetésekkel zárják be:

Látván azt a nagy elégedetlenséget, mely a társadalom összes rétegeiben uralkodik, elhatározták, hogy mindazt Őfelsége tudomására hozzák és mint őszinte és törvénytisztelő alattvalói Őfelségénél keresnek orvoslást és vigasztalást. A monarchia egysége és azok a magasabb állami szempontok, amelyek az egység mellett szólnak, sőt magának a magyar királyságnak is igazi érdekei követelik, hogy az összes államalkotó elemek megelégedettnek érezzék magokat és ennek következtében készek legyenek vérüket és vagyonukat áldozni a közös haza védelmére, ami azonban lehetetlen mindaddig, míg a nemzeti jogokat törvényesen el nem ismerik és nem tisztelik a gyakorlatban.

Amint egy negyedszázad óta folytatott ezirányú sikertelen kísérletek bizonyítják, teljesen hiábavalónak bizonyult az a vállalkozás, hogy a magyar állam megszilárdítása a

magyar nép kizárólagos uralmának segítségével biztosítható legyen. Sem száma, sem kultúrája, sem pedig politikai bölcsesége nem emelte a magyar népet még oly magas fokra, hogy egyedül, a többi népek közreműködése nélkül, sőt azokkal harcban állva, vezethesse a közös haza ügyeit. Az a gondolat, hogy a poliglott magyar államot, alkotó elemeinek egy nemzetté való egyesítésével, egységes magyar nemzeti állammá alakítsák át, veszedelmes utópiának bizonyult. Ennek következtében a jelenlegi magyar állam a valóságban nem is egyéb, mint olyan alakulat, amelynek nincs egyéb hivatása, mint fenntartani minden eszközzel a magyar uralkodást és segíteni a magyarokat, hogy kizsákmányolhassák polgártársaikat és azok munkásságának gyümölcseiből elítélendő fényűzéssel magyar közművelődési intézményeket alapítsanak, míg a többiek még a legelemibb támogatást sem kaphatják meg kulturális munkásságukban.

A monarchiának, szűkebb hazánknak, sőt magának a magyar népnek üdvössége is kívánja, hogy a dolgok ez állapotának vége vessék és hogy már legközelebb megtétessenek a kezdőlépések a népek bensőbb egyesítésére, hogy azok szeretettel és bizalommal egyesülve a trón körül, egymással versenyezve munkálkodhassanak a közös haza megerősítésén és megszilárdításán. Ma, miután a népeket egy meggondolatlan és makacs politika egymás ellenségeivé tette, csakis a Felség természetes közvetítésétől várhatnak hasonló üdvös változást a népek közös életében.

E *Memorandumot*, mint az összes erdélyi és magyarországi román választók egyetemes gyűlésének megbízottai aláírták: Dr. *Ratiu* János, mint elnök, ilyésfalvi *Papp* György és *Brote* Jenő, mint alelnökök, *Lucaciu* László, mint főtitkár és *Albini* Septimius, mint titkár. (Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria către Majestatea sa Imperială și Regala Apostolică Francisc Josif I. etc. Sibiu 1892.)

A magyar ifjúság „Válasza”.

A romániai egyetemek ifjúságának akciója, mely ez ifjúságnak már ismertetett Memorandumával indult meg s a Liga Culturală megalapításához vezetett, a nemzetközi sajtóban is további folytatást nyert.

A romániai egyetemek ifjúságának Memorandumára megjelenése után alig egy pár hónappal a magyar főiskolák ifjúsága felelt „A magyarországi románok és a magyar nemzet” című 1891 júniusában Budapesten magyar, német és francia nyelven megjelent válaszában. A magyar főiskolák ifjúságának e válasza a pontonként hiteles adatok és bizonyítékok segít-

ségével védelmezte a magyar nemzetet és a magyar kormányzatot az európai egyetemek ifjúsága előtt a romániai egyetemek ifjúsága által emelt vádak ellen. A magyar főiskolák ifjúságának e válasza külföldön nagy hatást keltett. Bár a magyar ifjúságnak e rögtönzött akciója a külföldi egyetemek ifjúságának különböző köreiben és egyesületeiben nem volt úgy előkészítve, mint a romániai egyetemek ifjúságáé, mégis több külföldi egyetem ifjúsága nyilatkozott szimpátiával a magyarok ügye mellett, nem is említve, az európai sajtó számos nagytekintélyű organumának ez alkalommal írt magyarbarát cikkét.

A magyarországi román nemzetiségű főiskolai ifjúság „Replica”-ja.

A romániai egyetemek ifjúságának vezetői, hogy e hatást ellensúlyozzák, elhatározták, hogy a magyar ifjúság Feleletének adatait és bizonyítékait egy terjedelmesebb viszontválasszal, replicával igyekeznek megcáfolni, de most már, hogy a hatás nagyobb legyen, nem a magok, hanem a magyarországi román nemzetiségű egyetemi hallgatók nevében. Így jött létre 1892-ben az úgynevezett *Replica* (Chestiunea româna in Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice romane din Transilvania și Ungaria la „Respunsul” dat de junimea academica maghiara „Memoriul” studenților universitari din Romania „cu o charta etnografica a Austro-Ungariei si a Romaniei”). Sibiu Institut Tipografic 1892.)

E *Replica* szerzői és kiadói gyanánt az Előszóban a Bécsben, Grázban, Budapesten és Kolozsváron tanuló román nemzetiségű egyetemi ifjúság van megnevezve. Igazi kezdeményezője és szerzője azonban Popovici C. Aurél volt, ki a bécsi egyetemen orvosi tudományokat tanult, mielőtt élete egész működését a román nemzetiségi törekvések szolgálatának szentelte volna.

Az Előszóban azt mondják: célok bebizonyítani, hogy magyar kollégáiknak felelete nem egyéb, mint az igazságnak meg nem felelő állítások sorozata és a tényeknek elferdítése. E viszontválaszukat az európai egyetemek azon ifjúságához intézik, amelyhez a bukaresti és a budapesti ifjak intézték a magok iratait. Viszontválaszukból meggyőződhetik mindenki, hogy minő eszközökkel harcol a magyar ifjúság és velük együtt az egész magyar társadalom, az erdélyi és magyarországi románok, valamint a többi nemmagyar nemzetiség nemzeti léte ellen. Az erdélyi és magyarországi román nép úgy ismeretes, mint mintaképe a dinasztia iránt hűséges és törvénytisztelő népnek. A történelemben egyetlen olyan eset sincs, amelyet a román nép hűtlensége gyanánt lehetne megjelölni

akár az uralkodóval, akár az állammal szemben, amely utóbbinak ő is egyik fenntartója s amelyhez neki is tulajdonjoga van. Mindez azonban meg nem akadályozhatja őt abban, hogy vasszilárdságú ellenállást ne tanúsítson szemben azzal a vele együtt lakó elemmel, amely Magyarországot a maga számára kobozta el, felöltve a pánymagyarizmus álarcát és évtizedeken át méltatlanul visszaélt a közös haza hatalmával azzal a titkolt célzattal, hogy kiirtsa a románok nemzetiségét. A magyar nemzet e része ellen van irányozva e Replica.

Tekintettel arra, mondják a Replica szerzői, hogy a magyarosítás ellen folytatott küzdelmüknek nincs minden része teljesen tisztába hozva, kötelességüknek tartották mindenekelőtt e küzdelemnek lényegét megvilágosítani. Bár a románok jelenlegi küzdelmének igen kevés köze van a történelemhez, magyar kartársaik azt mégis történeti alapokból kiindulva igyekeztek megvilágosítani. Ezért ők is e küzdelem történeti szempontból való megvilágosításának egy külön fejezetet szenteltek. A továbbiakban a Replica a magyar ifjúság állításaival foglalkozik és újabb állítólagos bizonyítékokat sorol fel a magyarországi román nép elnyomatására vonatkozóan. Mellékelik továbbá az osztrák-magyar monarchiának és a román királyságnak Kiepert-féle etnografiai térképét is, hogy láthatóvá tegyék azt a területet, amelyen a románság lakik. Ez a térkép feltétlenül szükséges a Replica szerzőinek nézete szerint a Kárpátok és az Al-Duna közé eső területek néprajzi és történeti viszonyainak megismeréséhez.

A Replica-t tulajdonképpen két kisebb fejezet, mint Előszó vezeti be. Egyikben a román nemzetiségi kérdés lényegét igyekeznek összefoglalóan előadni, a másikban pedig a magyar egyetemi ifjúságot egy felhívás alakjában arról akarják meggyőzni, hogy mennyire nincs a magyarság semmi által feljogosítva arra, hogy a vele nemcsak mindenben egyenértékű, sőt a nálánál egyáltalán különb románságon uralkodjék és hogy tulajdonképpen akkor, mikor erre kísérletet tesz, a régi barbár feudalizmus és a rabszolgaság idejének követeléseit újítja fel.

E kettős bevezetés után „Erdély és Magyarország etnográfijából és statisztikájából” cím alatt foglalkozik a románok eredetével s azzal, hogy a hivatalos statisztika miként hamisítja meg a népszámlálás adatait és hogy e hamisítás segítségével hogyan sikerült a kilenc millió magvarról szóló mesét elterjeszteni Európában. A rákövetkező fejezetben azt bizonyítgatják, hogy Erdély uniója Magyarországgal az erdélyi lakosság többségének akarata ellenére jött létre. Külön fejezetben foglalkoznak azokkal a sérelmekkel, melyeket a magyarországi románok az erdélyi részekben érvényes különleges választói törvények következtében kénytelenek elviselni s ame-

lyeket még súlyosabbá tesznek a szokásos választási visszaélések és erőszakoskodások. Azután azt igyekeznek bizonyítani, hogy a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvény, miután nemcsak végrehajtva nincs, hanem legfőbb és legtöbb intézkedéseiben később hozott törvényekkel és miniszteri rendeletekkel egyenesen ki is van játszva, tulajdonképpen nem egyéb, mint paródia.

A közoktatás Magyarországon nem az igazi közművelődés, hanem egyszerűen a magyarosítás szolgálatában áll. A románok számára az állami költségvetésből nemcsak nem állítanak fel, mint azt a törvény megköveteli, különböző fokú tanintézeteket, hanem még azt sem engedik meg, hogy középfokú tanintézeteket saját költségükön állíthassanak, sőt már a meglevő román tanításhelyű középiskolákat is erőszakkal magyar tanításhelyűekké alakítják át, A magyar iskolákban tanuló románokat üldözik s a román tankönyvek ellen pedig valóságosan írtó hadjáratot folytatnak. A román egyházak autonómiáját is a megsemmisítés veszedelme fenyegeti, mert annak minden, törvénnyel biztosított jogát a kormány erőszakkal lábba tiporja.

A románokat még a majdnem teljes román lakosságú törvényhatóságokban is kiszorították a közigazgatásból és ez állításukat adatokkal is igyekeznek igazolni. Az igazságszolgáltatás is teljesen magyar. A román vádlott nem érti meg sem a vádat, sem a védelmet, sőt még az ítéletet sem. Ha a románnak egy magyarral pöre van, a magyar bírák részéről nem számíthat igazságos ítéletre. Nem lévén törvénnyel biztosítva az egyesületi jog, a románok még politikai jellegtől mentes közművelődési és társadalmi egyesületeket sem alakíthatnak.

A román sajtót a királyi ügyészek az igazságügyminiszter utasítására valóságosan üldözik. Ez állításukat az utóbbi években sajtóvétségért elítélt románok neveinek és a rájuk kiszabott büntetési idejének felsorolásával igyekeznek bizonyítani. Azoknak az erőszakoskodásoknak, melyeket a románokkal szemben állítólag a magyar csendőrök elkövetnek, egy külön fejezet van szentelve, valamint annak is, hogy a magyar kormány a törvények és Őfelsége akaratának ellenére miként kobozta el a volt naszódi román határőrök vagyonát. Részletesen foglalkozik e Replica a magyar társadalom és a magyar sajtó azon állítólagos ellenséges magatartásával is, melyet a románsággal szemben tanusít s amely ellenséges érzületnek, durva és támadó megnyilatkozásai valóságosan lehetetlenné teszik, hogy a románság a magyar állam keretében békében és nyugodtan élhessen együtt a magyarsággal. De ezeket az üldözéseket nemcsak a románok kénytelenek tűrni, hanem az országban lakó többi nemzetiségek: a szászok, a szerbek és a tótok is.

A Replica tanuságtétele az irredentizmus mellett.

Utolsóelőtti fejezetében foglalkozik a „dákoromán irredenta”-val is. Erre vonatkozóan igen érdekes fejtegetései a következőkben foglalhatók össze:

Passautól a Fekete-tengerig és Oderbergtől az Egei-tengerig fekvő területen a legszámosabb és a legnagyobb népelem a román, melynek száma mintegy tizenegymillióra tehető. Bár a románság politikailag széttagolva, különböző államokban él, a nemzeti összetartozandóság öntudata mégis nagyon erős közöttük. Természetes, hogy a román faj, amely homogén és tekintélyes nemzeti tömeget alkot, hajlandó hinni, hogy ez a faj idővel egy egységes politikai államot fog alkotni. A magyarokat ettől az egységes román nemzeti államtól való félelem ösztönzi az erdélyi és magyarországi románság kíméletlen és erőszakos elmagyarosítására. Természetesen, ha a románság nagy tömegét megkérdeznék, hogy akarna-e a román királysággal egyetlen politikai államban egyesülni? – a válasz igenlő lenne. Ha ezt tagadnók, nem mondanánk igazat.

Mindezek dacára azonban a románok sohasem követelték Romániával egy államban való egyesítésüket, és pedig a következő ok miatt.

A román, ez a római eredetű és neoromán nyelven beszélő nép, számot vetett mindig azzal a körülménnyel, hogy a nagy és igazi veszedelem őt éppen úgy, mint a németeket és magyarokat északról fenyegeti, és hogy e veszedelem ellen nem lehet más természetes védőszervezet, mint egy föderált Habsburg-monarchia. A románok szilárdul meg vannak győződve, hogy az osztrák-magyar monarchia a jövőben csak úgy állhat fenn, ha átalakul egy föderatív monarchiává, amelyben minden nép, és köztük a román is teljes szabadságban, nemzeti szellemüknek és természetüknek megfelelő irányban fejlődhetik tovább. Meg vagyunk győződve, hogy a román nemzetnek Magyarországon és Erdélyben, ha felruházzák minden lehető szabadsággal és a magyar nemzetnek nem lesz alárendelve, soha semmiféle oka sem lesz arra, hogy a magyar állam felbomlásának árán nemzeti egyesülését sürgesse. Nem tagadhatják azonban, hogy a románságban ne volna egy növekedő irányzat, amely a nemzeti egyesülés felé törekszik, – de ez irányzat semmi egyéb, mint természetes következménye annak a hosszas elnyomatásnak, amelyet a románok kénytelenek voltak a magyarok részéről eltűrni.

Újabb időben gyakran lehet a román köznép ajkáról ezt a kijelentést elhangzani: „jobb a muszkákkal, mint a magyarokkal!” És ezen nincs mit csodálkozni. A nép nagyon jól tudja, hogy a magyarok és a románok között való antagonizmus több század óta tart, és hogy ez nem egy ízben

tört ki vérontásban és hogy a nemesség, amely századokon át elnyomta őt, magyar volt. Innen származik ez a közmondás: a magyartól nem jöhet semmi jó a románra! A románok a világ legbékésebb és legszelídebb emberei, de az elnyomatás eredményeként a világon senki, még saját vezetői sem lesznek képesek abban megakadályozni, hogy ez a törvénytisztelő, türelmes, de egyszersmind szörnyű bosszúállásra képes nép ne törjön ki ma, vagy holnap és ne szerezzen magának igazságot, mint tette egynéhányszor nehéz rabságának ideje alatt.

Kötelességüknek tartották – fejezik be fejtegetéseiket a Replica írói – nyíltan és őszintén vázolni közös hazájuk jelenlegi állapotát, hogy a gondolkozó emberek figyelmét felhívják arra a veszedelemre, amely ezt a hazát a nemzetiségeket elnyomó magyar politika következtében fenyegeti, mert a pánmagyar önzés majdnem matematikai bizonyossággal az egész Habsburg-monarchiát és vele együtt a románokat is a végveszedelem örvényébe taszítja. Ha ők irredentisták lennének, amivel őket a magyar egyetemi ifjúság „Válasz”-a vádolja, akkor nem írták volna meg ezt a „Replica”-t, mert a magyaroknak ez elnyomó politikája egyenesen a román irredentisták malmára hajtja a vizet. „A mi céljaink érdekében – írta egy romániai irredentista lap – (Unitatea Nationala. Bucuresti, 1885 február 20. szám) a hegyeken túli dolgok csudálatosan szépen fejlődnek. A románoknak, általában az összes nemmagyar nemzetiségeknek lehetetlenné tesznek minden nyílt küzdelmet, minden törvényes ellenállást, lehetetlenné teszik számukra még a lélekzetvételt is. Mikor a szétzúzásnak ez a munkája bevégeződik, a küzdelem önmagától az összekülvések sötétségébe helyeződik át és nem kételkedünk, hogy a keserűség és a gyűlölet annyira össze fog sűrűsödni a lelkekben, hogy egy napon oly szörnyűségesen fog kitörni, mint idáig soha és a magyar uralkodás épületét alapjaiban le fogja rombolni. Mi hiszünk ebben a végben és ez minket örömmel tölt el, bármennyi áldozatba és könnyhullatásba is kerülne.”

A Replica e kijelentése igen figyelemreméltó már csak annál a körülménynél fogva is, hogy a magyarországi román nemzetiségi politika vezetői részéről az első nyilvános beismerése annak, hogy a románság gondolat- és érzésvilágában van irredentista áramlat is, amely napról-napra növekedőben van, és hogy ez áramlattal számolniok kell a Habsburg-monarchia politikai vezetőinek is. Az a kijelentése, hogy az irredentista mozgalom keletkezését és növekedését a magyar elnyomó politikának tulajdonítja, csak egyszerű taktikai fogás abban a biztos feltevésben, hogy a magyar és az európai közvélemény egyáltalán nincs tájékozva az irredentista áramlat keletkezésének azon bensőbb okairól és feltételeiről, amelyek

összefüggésben vannak a románság nemzeti és politikai aspirációinak történeti és lélektani fejlődésével. Mikor megemlékezik arról, a szerinte a nép ajkáról egyre sűrűbben hallatszó kifakadásról: „jobb a muszkákkal, mint a magyarokkal”, – önkénytelenül is elárulja a román irredentistáknak azt a titkos, de szintén napról napra terjedő meggyőződését, hogy a románságnak egyetlen nemzeti államban való egyesítése csakis orosz segítséggel valósítható meg. Ezzel az általánosan elterjedő meggyőződéssel szemben, mint azt a későbbi események megmutatták – a „Replica” szerzőjének az az állítása, hogy a román politikusokat az irredentizmustól annak tudata tartja vissza, hogy a románságot éppen úgy, mint a németeket és magyarokat az igazi és nagyobb veszedelem északról, az oroszok részéről fenyegeti, – nem tekinthető egyébnek, mint egyszerű képmutató dialektikai fogásnak, amelynek célja a való igazság eltakarása.

A fennebbiekben foglalható össze a magyarországi román nemzetiségű főiskolai tanulók Replica-jának tartalma, amely lényegében semmi egyéb, mint a román nemzeti komité által Őfelsége elé terjesztett Memorandum tartalmának szenvedélyesebb hangon való bővített kiadása. Míg a Memorandumban a mérsékletből, a törvény és az igazság tiszteletéből van legalább egy szemernyi, addig ez a Replica nem egyéb, mint a gyűlölködő vádak halmaza, és e vádak bizonyítása az igazság elferdítésével előadott esetek segítségével. E Replica minden sorából kiérezhető, hogy szerzőjének szándéka nem a valóság megállapítása, hanem a magyarság elleni gyűlölet felébresztése és a magyar kormányzat teljes elrágalmazása volt úgy a románság, mint a tárgyilagos ítélet alkotására hivatott külföldi közönség előtt. Célja és feladata nem is volt egyéb, mint a román, német, francia és magyar nyelven való kiadásra tervezett Memorandum bővebb magyarázata és indokolása.

A Replica-pör és a román nemzeti komité magatartása.

E Replica megjelenésével majdnem egyidőben látott napvilágot a román nemzeti komité által Őfelsége elé terjesztett Memorandum is. Természetesen, ez iratok egyike sem került el az ügyészség figyelmét. Az érvényben levő sajtótörvények értelmében a névtelenül megjelent füzeteket kiadó nyomdavállalat igazgatóját, Brote Jenőt vonták felelősségre a kir. ügyészség. Brote Jenő kihallgatásával egyidejűen jelentkezett a Replica szerzője, Popovici C. Aurél is és elvállalta a sajtóbíróság előtt a felelősséget.

A Replica-pörben a vádlói tisztet dr. Jeszenszky Sándor kir. főügyési helyettes teljesítette. Ugyanaz a Jeszenszky

Sándor, aki 1890 szeptember 2-án mondotta el Macavéiu és Albini Septimius sajtópörében azt a vádbeszédet, amelynek hangjából és tartalmából azt következtették a román nemzeti-ségi párt e tárgyaláson jelen volt tagjai, hogy a magyar kormány a komité ellen végre rendszeresebb és erélyesebb fellépésre határozta el magát. És miután a magyar kormány-nak egy ilyen rendszeresebb és erélyesebb eljárását magukra nézve nagyon kellemetlen dolognak tartották, elhatározták, hogy ezt megelőzendők, ők is erélyesebb lépéseket fognak tenni s azért 1890 október 27-re összehívták a román nemzeti párt értekezletét, amelynek tárgya, amint tudjuk, az Őfelsége elé terjesztendő Memorandum ügye volt.

Jeszenszky Sándor vádbeszéde nemcsak egyike volt a magyar törvényszéki szónoklatok legszebb alkotásainak, hanem egyúttal leplezése is a román nemzetiségi politika állam-ellenes és irredentista céljainak. Nem annyira vádbeszéd volt a Replica által képviselt román nemzetiségi-politikai törekvések ellen, mint inkább fényes védelme a magyar nemzet és állam eddig követett nemzetiségi politikájának. E beszéd itt kiemelt tulajdonságai okozták, hogy a kolozsvári magyar társadalom áldozatkészsége lehetővé tette, hogy e beszéd magyar, német, francia, angol és olasz nyelven megjelenhessék a Replica által tévesen informált európai közvélemény helyesebb irányban való felvilágosítására.

Popovici C. Aurélt a kolozsvári esküdtszék 1893 augusztus 31-én négy évi államfogságra ítélte, amely büntetés elől azonban Romániába szökött, hogy ott megnyissa a magyarországi román emigránsok sorát.

Popovici Aurél átszökve Románia fővárosába, Bukarestbe, nem pihent meg eddig szerzett babérjain. Ha akarta volna, sem tehette volna, mert a Liga Culturală vezetőemberei alkalmas egyéniséget láttak benne arra, hogy szerepeltetésével a romániai közvélemény figyelmét újra és ismételtén felhívják az úgynevezett „erdélyi kérdésre”, amely kezdett nemcsak politikai divattá lenni, hanem a konzervatív kormányra egyre kellemetlenebbé is. A Liga Culturală elnökének, Urechia Vazulnak felkérésére 1894 január 30-án a bukaresti *Ateneu* koncerttermében a nemzetiségi kérdésről előadást tartott, amelyben e kérdésre vonatkozóan a maga jogbölcseleti álláspontját igyekezett kifejteni. (L. *Aurel C. Popovici: Principiul de Nationalitate. Conferența, desvoltata la 30 I. 1894 in „Ateneul Roman” din București. București 1894.*)

Ez előadása után két hónappal jelent meg Nagyszebenben egy terjedelmesebb tanulmánya, melyben kiindulva azokból a jogbölcseleti alapelvekből, amelyeket most említett előadásában kifejtett, arra vonatkozó nézeteit adta elő, hogy Magyarországon miként lehetne helyesen és véglegesen meg-

oldani a nemzetiségi kérdést (*Aurel C. Popovici: Cestiunea Nationalitaților și soluțiunii sale în Ungaria. Sibiu. 1894.*).

Szerinte ezt sem az egységes magyar állam, sem pedig a dualisztikus monarchia keretében megoldani nem lehet. Nincs más mód, mint a magyar államot Svájc mintájára teljesen föderatív állammá alakítani át. Ebben a tanulmányában nem érinti Magyarországnak az osztrák örökös tartományokhoz való közjogi viszonyát s ennek következtében nem is foglalkozik az egész monarchiának mint egységes Habsburg-birodalomnak föderatív alapon való újraszervezésével. Egyszerűen megmarad a magyar állam keretében, nem jutva el még későbbi rögeszméjéhez, a nemzetiségek föderációján felépülő egységes nagy Habsburg-birodalomhoz, Groszösterreichhez.

Popovici C. Aurél e tanulmányában a magyar államban a nemzetiségi kérdés végleges megoldását akként tervezi, hogy az egyes nemzetek területeik szerint, amelyen laknak, pontosan el lennének határolva. Lenne egy magyar, egy tót, egy szerb, egy rutén, egy román és végül Erdélyben egy székely terület. E területek mindegyike saját nemzeti önállósággal bíró állammá lenne szervezendő, saját nemzeti ügyeire vonatkozó törvényhozással és kormánnyal. Öfelsége e nemzeti államok élére saját nemzetökből egy-egy kormányzót nevezne ki. Ez államok közös ügyeiket illetően egy közös szövetséges államban egyesülnének. A közös országgyűlés székhelye Budapest lenne, melybe az egyes államok polgársága képviselőit az egyenes és általános választójog alapján küldené. A szövetségi kormány az egyes nemzeti államok megbízottjaiból állíttatnék össze az egyes államok népességének megfelelő arányban. A szövetségi kormány hivatalos nyelve a magyar lenne, de a szövetséges állam tisztviselői minden egyes nemzeti államban tartoznának az illető állam hivatalos nyelvét tökéletesen tudni.

Nem szabad elfeledniök a magyaroknak, hogy a nemzetiségi kérdés végleges megoldásának van még két megoldási módja is: Egyik az egész monarchia föderalizálása, másik a pánorosz föderalizmus.

Az irredentista gondolatfejlődés történetének szempontjából legfigyelemreméltóbb fejezete e könynek a „*Panmagyarism, panslavism și dacoromanism*” című zárófejezet. Popovici szerint van pánmagyarizmus is és az semmi egyéb, mint a magyarságnak az a törekvése, hogy a magyar állam minden nemzetisége elmagyarosíttassék. Ez azonban beteges doktrínánál nem egyéb, melynek erőltetése előbb-utóbb okozója lesz az állam romlásának.

A pánmagyararizmusnál sokkal reálisabb és komolyabb dolog a dákoromanizmus, mert hiszen olyan területek egyesítéséről van szó, amelyeken körülbelül 95%-os kompakt többségben él a románság. Aztán azt sem szabad feledni, hogy a

román, ez a latin eredetű nép a maga etnikai tömörségében hasonlíthatatlanul erősebb boulevard-ját alkotja a panszlavizmussal szemben Nyugatnak, mint a magyarok. Nagy tévedés továbbá azt hinni, hogy a megmagyarosított Magyarország és Románia külön-külön, de azért együttesen is erősebb védőgátok lennének a panszlavizmus ellen, mint a nemzetiségi alapon föderalizált magyar állam. Ez utóbbi esetben is a győztes a panszlavizmus lenne.

A panszlavizmus nem doktrína, nem csupán törekvés, mint a pánmagyarizmus, vagy a dákoromanizmus, hanem fenyegető valóság. Ellene nincs más módja a védekezésnek, mint a magyar állam szláv nemzetiségeinek is megadni a föderatív magyar állami keretében a teljes nemzeti önállóságuk kifejlődését biztosító államiság intézményeit. Ebben az esetben az állam különböző nemzetiségei között egy olyan hatalmas és reális hazafiság fejlődne ki, mint Svájcban. A magyarországi román, tót, szerb, rutén stb. éppen olyan büszkén nevezné magát magyar polgárnak, mint a svájci német, francia vagy olasz svájci állampolgárnak. Ha a románság a föderalizmus révén hozzájut az őt megillető nemzeti és állami önállósághoz, nem kell tartani a dákoromanizmustól: cessante causa, cessat effectus.

Popovici C. Aurélt nemsokára követte az önkéntes száműzetésbe a *Tribuna* szerkesztője és a román nemzeti komité egyik alelnöke, Brote Jenő is, kit a kir. ügyészség a Memorandumnak előbb a *Tribuna* hasábjain, később pedig külön füzetben való kiadásáért fogott pörbe. Úgy Brote, mint Popovici önkéntes száműzetése a román nemzeti komité tudtával és beleegyezésével történt.

Popovici C. Aurélt a kolozsvári esküdtszék négy évi államfogházra ítélte. A nagyszebeni komité tisztában volt vele, hogy Brote Jenő büntetése sem fog enyhébb lenni. Úgy Popovici Aurél, mint Brote Jenő a *Tribuna* és a román nemzeti komité által megindított politikai küzdelemben elsőrendű harcos erőknél bizonyultak. Ha idehaza maradnak, hogy a kiszabott fogságbüntetést kiállják, négy éven át nem vehetnek részt a megindított és a később még nagyobb felkészültséggel folytatandó harcban, azért a nemzeti komité beleegyezett, hogy a rájuk szabott büntetés elől Romániába meneküljenek és a harcot onnét folytassák. Számításuk az volt, hogy Romániában az odavaló politikai körök e harcban való közreműködésének megnyerésével sokkal többet fognak használni a magyarországi román nemzetiségi politika ügyének, mintha idehaza kitöltik a rájuk mért büntetést.

E tekintetben biztatóan hatott rájuk Slavici példája, aki a maga önkéntes bukaresti száműzetésében máris akkora szolgálatot tett a liberális párt vezérének, Sturdza Demeternek megnyerésével, amely értékére és jelentőségére nézve bizo-

nyára felülmúlta azt a szolgálatot, amelyet a Tribuna hasábjain írt cikkeivel teljesített. Aztán Nagyszebenben és Bukarestben is az volt ekkor az általános meggyőződés, hogy egy kis magyarországi román emigráció igen hatásos és alkalmas eszköz lehet arra, hogy a magyarországi román nemzetiségi kérdés mentől rövidebb idő alatt és mentől teljesebb mértékben legalább is a nemhivatalos nemzetközi politika kérdésévé tétessék.

Annak, hogy Brote a Memorandum közzététele miatt való felelősségrevonástól az önkéntes száműzetés segítségével megmeneküljön, volt még egy másik igen fontos oka is.

A román nemzeti komité ugyanis azzal, hogy a Memorandumot Őfelsége elé terjeszti, valami nagy hatású politikai fordulatot vélt előidézhetni. Ezt a számítást keresztülhúzta azonban az a tény, hogy Őfelsége a Memorandum átnyújtásával megbízott küldöttséget nem fogadta. A nagy politikai vállalkozás tehát tökéletes kudarccal végződött és hogy a román-ság nagy tömege előtt ezt a politikai kudarcot elpalástolják és a Memorandumot a további és sikeresebb izgatás céljaira kihasználják, határozták el annak sajtó útján való közzétételét, mert meg voltak győződve, hogy ez esetben a királyi ügyészség a Memorandumot tartalmaért mint sajtóterméket be fogja pörölni. A Memorandum szerzője, szerintők, az egész román-ságnak megbízottja, a román nemzeti komité volt s ha a királyi ügyészség a Memorandum szerzőit, a román nemzeti komité tagjait fogja pörbe, akkor tulajdonképpen azt az egész román nemzetet fogja pörbe, melynek legális és alkotmányos képviselője a román nemzeti komité és így a Memorandum-pör a magyar és román nemzet nagyszabású politikai harcává fog fejlődni, olyan nagy nemzeti küzdelemmé, amely terjedelmével és drámai fordulataival a békés politikai küzdelmek történetében páratlanul állva, az egész művelt világ figyelmét fel fogja hívni e pör tárgyára: a magyarországi románságnak nemzeti és politikai törekvéseire.

Ha pedig a királyi ügyészség az erdélyi részekben akkor érvényben levő sajtótörvények erre vonatkozó rendelkezéseit felhasználva, csak a Memorandumot közzétevő nyomdavállalat tulajdonosát és igazgatóját, Brote Jenőt fogja pörbe, a pör csak egyszerű sajtópör lesz, nem pedig a román és a magyar nemzet olyan nagyszabású politikai harca, amely okvetetlenül magára fogja vonni a művelt világ érdeklődését. Ezt megakadályozandó, hívta össze a komité 1893 július 23-ra Nagyszebenbe az erdélyi és magyarországi román választók értekezletét, hogy ez értekezlet, mint az egész magyarországi románság képviselője azonosítsa magát a Memorandum szerzőivel, a nemzeti komité tagjaival. Ez az 1893 július 23-ra összehívott értekezlet ebben az ügyben a következő határozatot hozta:

„Az értekezlet mindenben azonosítva magát középponti

bizottságával, magáénak nyilvánítja azt a Memorandumot, melyet e bizottság múlt évi június havában letett Ófelsége legmagasabb kancelláriájában. Helyesli ez előterjesztés érdekében tett lépéseket és eljárást. A legnagyobb elégtételadással hagyja jóvá a komiténak ez ügyben tanúsított összes cselekedeteit és egyúttal az általa képviselt választók nevében ki is fejezi háláját azért a lelkesedésért és kitartásért, mellyel a komité az erdélyi és magyarországi románok ügyét képviselte. Az értekezlet egyúttal a legmélyebb sajnálatát fejezi ki azok miatt a pörök miatt, amelyeket, amint látszik, az egész vonalon megindítottak s amely pörök egyáltalában semmiben sem járulhatnak a meglevő bajok orvoslásához, ellenkezően, nagyon alkalmasok arra, hogy meggyengítsék az állami igazságszolgáltatás ethikai értékét. (L. Eugen Brote: Cestiuna româna in Transilvania și Ungaria. 144. l.)

Az 1893 július 23-ára összehívott értekezletnek volt egy másik olyan indítéka is, amelyik a román nemzetiségi párt belső életével volt összefüggésben. Az a tény, hogy Ófelsége a Memorandum átnyújtásával megbízott küldöttséget nem fogadta, a tribunistákkal szemben Mocsonyiéknak adott igazat, akik mindig azt hangoztatták, hogy a Memorandum Ófelsége elé való terjesztésének kísérlete nem időszerű és hogy annak semmi haszna és sikere sem fog lenni a románság politikai törekvéseire.

Mocsonyi és Babes a Memorandummal szemben elfoglalt álláspontjukat az események által igazoltnak látván, elhatározták, hogy az adott kedvező helyzetet fel fogják használni a tribunisták kudarcot vallott politikájának megbuktatására. Természetesen, Mocsonyi késlekedő és ingadozó politikája most is lehetetlenné tette a sikert. A nagyszebeniek gyorsabbak és határozottabbak voltak. Mielőtt Mocsonyiék valamit tehettek volna, összehívták a választók előbb ismertetett értekezletét, hogy a teljes szolidaritást a pártban úgy a kormánnyal, mint Mocsonyiékkal szemben a lehető legnagyobb erővel demonstrálják. Ez a komiténak teljesen sikerült is. Az értekezleten mindössze csak tizenöten voltak, akik Mocsonyival azt a nézetet vallották, hogy az értekezlet magát ne azonosítsa a Memorandum szerzőségét magára vállaló középponti komitéval.

Mocsonyiék ez értekezletről, mint teljesen legyőzött fél távoztak el és mikor félévvel később Temesváron lapjukat, a *Dreptatea*-t megindították, már oly erős volt a tribunisták helyzete, hogy Mocsonyiék semmit sem tehettek ellenük, sőt hogy a növekedő áramlat teljesen el ne söpörje őket, kénytelenek voltak bizonyos fokig nyomdokaikba lépni, annyival is inkább, mivel e lap szerkesztője, Branisce Valér politikai gondolkozását és hirlapírói temperamentumát tekintve, sokkal közelebb állott a tribunistákhoz, mint akár Mocsonyi, akár pedig Babes politikai gondolkozásához.

VI. FEJEZET.

Az „erdélyi kérdés” a román parlamentben.

Az „erdélyi kérdés” a román parlamentben.

A magyarországi román nemzetiségi politika vezetőinek e heves és jellegét tekintve, teljesen forradalmi és államellenes izgatásaival párhuzamosan haladt Romániában az „erdélyi”, vagyis a „nemzeti kérdés” napirenden tartására irányuló mozgalom nemcsak a „Liga Culturală” által rendezett társadalmi mozgalmakban és a sajtóban, hanem a román parlament tárgyalásaiban is. Az első fejezetek egyikében már említettem hogy ezt a kérdést ebben az időben a romániai egyetemi, ifjúság ez irányban való fellépésével egyidőben a román kamara 1890 december 7-én tartott ülésében Gradisteanu J. hozta szóba.

Azt is említettem, hogy a liberálisok, kik ekkor ellenzéken voltak, e kérdést a konzervatív kormány ellen pártpolitika szempontból igyekeztek kihasználni. Az 1892-iki román trón beszéd tárgyalása alkalmával a liberális párt egyik legtekintélyesebb tagja, D. C. Stoicescu hozta szóba. Azt kérdezte a kormánytól: mit szándékozik tenni az erdélyi románok érdekében, akiknek sorsa fájó könnyeket sajtol ki minden jó román szeméből? Egyszersmind súlyos vádat is emelt a konzervatív kormány ellen, hogy érzéketlen az erdélyi románság súlyos szenvedéseivel szemben és kötelességét nem teljesítette, mivel érdekekben nem lépett közbe sem Bécsben, sem Budapesten.

Stoicescunak Alex. Lahováry, a Catargiu-féle konzervatív kormány akkori külügyminisztere felelt. „Mivel ezek a kérdések, a hármasszövetség és az erdélyi kérdés – válaszolta Lahováry – igen fontos és kényes kérdések, nemcsak óvatosan és gyöngéden, hanem nagyon sok önzetlen hazafisággal is tartozunk kezelni. Ezeket a kérdéseket, ha nem akarunk bűnösök, vagy lelkiismeretlenek lenni, nem szabad egymás ellen pártpolitikai fegyver gyanánt használni. Nagyon tapintatlan volt Stoicescu fellépése. Azt mondotta, hogy az erdélyi kérdés olyan tér volt, melyet mi nem tudtunk kizsákmányolni. Bűnös és esztelen lenne az a kormány, amelyik egy oktalan, indiszkrét és teljesen sikertelen közbelépéssel egy veszedelmes népszerűség kedvéért az erdélyi románok sorsát még súlyosabbá és kedvezőtlenebbé tenné. Mi ezt a

kérdést sem kétes értékű népszerűség kedvéért, sem pedig rövidlátásból nem zsákmányoltuk ki, mert tudtuk, hogy azt a dicsőséget, amelyet mi magunk számára veszély nélkül szereztünk meg, mások helyettünk igen drágán fizetnék meg.”

Az erdélyi kérdést azonban a liberális pártnak nemcsak többé-kevésbé jelentékenyebb szerepet játszó tagjai tették a román parlament mindkét háza vitatkozásainak tárgyává, hanem a pártvezérségben Bratianu utóda, Sturdza Demeter is. Sturdza ebben a kérdésben a román szenátus 1893 november 27-én tartott ülésében szólalt fel.

A liberális párt vezérének, Sturdza Demeternek beszéde a román szenátusban.

Sturdza e beszédében abból a tételtől indult ki, hogy az úgynevezett erdélyi kérdés nemcsak egy idegen állam belpolitikai kérdése, hanem a román nemzeti állam fennmaradásának is kérdése. A román állam nemzeti létének két tényben rejlik biztosítéka. Egyik az, hogy a román állam lakossága teljesen kompakt román nemzetiségű. A második pedig az, hogy a román államot olyan szomszédos államok veszik körül, amelyeknek Romániával határos részeiben mindenütt kompakt többségű román lakosság él, területileg és etnikailag román királyságbeli fajrokonaival összefüggésben. Romániának a vele szomszédos államokkal szemben ez a körülmény alkotja egyik legerősebb biztosítékát. Ha a Romániával szomszédos államoknak a román nemzetiségű lakossága elveszítené nemzeti jellegét, az nemcsak a román faj meggyengülésével, hanem a román királyság biztosságának csökkenésével is járna szemben a szomszédos államokkal.

Minő azonban a magyarországi románság jelenlegi helyzete? Senkisé tagadhatja, hogy nemzeti létüket a magyar kormány erőszakos magyarosító politikája folytán veszedelem fenyegeti. Igaz ugyan, hogy ők az erőszakos magyarosító politika ellen igazán élet-halálra menő küzdelmet folytatnak. A román faj egy tekintélyes részének, 3 millió románnak ez élet-halálharcát a királyságbeli románságnak nemcsak lakosai, akik az üldözötteknek édes testvérei, hanem a román állam kormánya sem nézheti közömbösen. Sturdza nem azt mondja, hogy a királyságbeli románság, illetőleg annak kormánya egyoldalúan és közvetlenül avatkozzék e küzdelembe a magyarországi románok javára, hanem Bismarck mondását és példáját követve, mint becsületes alkusz (ehrlicher Makler) közvetítse a románok és a magyarok között az őszinte és igazságos békét.

E közvetítéshez megvan jogcíme is. Megadja ezt neki az a körülmény, hogy a román állam tagja a hármasszövet-

ségnek. A hármasszövetséget az európai béke biztosításának céljából kötötték. Ezt pedig nem lehet biztosítani, ha a népeknek a jogot és az igazságot nem biztosítják. Románia csak úgy teljesítheti a hármasszövetségben elvállalt kötelezettségeit, ha ezt neki lehetővé teszik azzal, hogy a magyarországi románságnak igazságot szolgáltatnak és jogokat adnak. A hármasszövetséget nem azért kötötték meg, hogy az biztosítsa a magyaroknak azt a lehetőséget, hogy az államukban élő románságot nemzetiségüktől megfoszthassák. A konzervatív kormány nemcsak nem teljesítette most megjelölt kötelezettségét, hanem még támogatást is nyújtott a Mocsonyi-féle kisebbségi pártnak, hogy a magyarországi románság egészét képviselő nemzeti komité politikáját megbuktathassa. E célra ügynököket és a magyarországi román iskolák segélyezése címén a Mocsonyi-féle kisebbségnek pénzt is küldött.

Az a politika, melyet ő célszerűnek tart az erdélyi kérdésben követni, Magyarországgal szemben is teljesen lojális politika. E politika egyenesen kizárja az irredentizmust, míg a konzervatív párt eljárása egyenesen provokálja. Az irredenta különben nem létező dolog. Az irredenta lényegében semmi egyéb, mint a román faj ellenségeinek, vagy azok fizetett embereinek egyszerű találmánya. Minden okosan gondolkozó román tisztában van azzal, hogy egy ilyen irredenta már egyszerűen azért is képtelenség, mert Románia nem elég erős ahhoz, hogy Erdélyt elvehesse, sőt, ha volna is hozzá ereje, tisztában van azzal, hogy ez Ausztria szétदारabolásával járna. Ausztria bukása pedig elsősorban a román államra jelentene veszedelmet. Igaz ugyan, hogy az *irredenta romana*-nak is vannak egyes jelenségei Romániában. Ezek a jelenségek azonban a konzervatív kormány magatartásának a következményei. A konzervatív kormánynak abból az álláspontjából származnak – mondja Sturdza a legfurfangosabb bizantino-balkán rabulisztikával – amely szerint Románia az erdélyi kérdésben nem tehet egyebet, mint vagy átmegy a hegyeken Erdély elfoglalására, vagy pedig belenyugszik a magyarországi románságnak jelenlegi helyzetébe. Miután pedig a romániai közvélemény nem nyugodhatik bele a vérárulás bűne nélkül, következik, hogy akadjanak olyanok is, akiknek politikai hitvallása az irredentizmus. A konzervatív kormány lapja, a *Timpul* egyenesen Erdély elfoglalása mellett veri a nagydobot és ebben segédkezik neki *Florescu* Bonifác „*Irredenta Româna*” című lapjával. A konzervatív kormány nem tesz semmit az irredentizmus hirdetői ellen, bizonyára azért nem, mert ezek az irredentizmust a kormány hallgatólagos elnézése mellett csakis azért hirdetik, hogy az erdélyi, vagyis a nemzeti kérdést vele kompromittálják.

A konzervatív kormány helyzete a liberális párti támadással szemben.

Szükséges arra is futó pillantást vetni, hogy minő volt román felfogás szerint a román kormány helyzete szemben azzal a támadó hadjáratral, melyet ellene az erdélyi kérdésben a közvélemény egyre általánosabbá levő támogatása mellett Sturdza Demeter vezetése alatt az ellenzéken levő liberális párt indított meg!

Az erdélyi – vagy mint ezidőben Romániában bizonyos burkolt irredentista célzattal szokássá lett elnevezni – a nemzeti kérdés Románia egész közvéleményét izgalomba hozta. A román kormány helyzete, mivel tőle e kérdésnek a román közvélemény óhajta szerint való megoldását várták, rendkívül nehéz volt. Hacsak a közvélemény szimpátiáit teljesen elveszíteni nem akarta és az ellenzéket könnyű és biztos győzelemhez segíteni, nem nyilatkozhatott úgy, mint az osztrák-magyar monarchiával való szövetséges viszonyának lojális értelmezése követelte volna tőle. Viszont, a szövetséges monarchiára és saját külpolitikai érdekére való tekintet miatt arra a közvetítő szerepre sem vállalkozhatott, amelyet tőle az ellenzék izgatásai következtében úgy a romániai, mint a magyarországi román közvélemény követelt. A mindenkor román kormány helyzetét szemben e kérdéssel, valahányszor ez szóba került a román parlamentben, Bratianunak azon szavai jellemzik, amelyeket Kogălniceanu azon interpellációjára válaszolva mondott, melyet ez utóbbi 1886-ban Ciurcunak és társainak már ismertetett kiűzetése tárgyában intézett hozzá, mint a hatalmon levő liberális párt miniszterelnökéhez.

„Mindig azt mondtam a Kárpátokon túl lakó románoknak – mondotta Bratianu e beszédében – ne avatkozzanak a mi dolgainkba. Mi ismerjük az országot, amelyet nemzedékről nemzedékre küzdve, sikerült odáig vinnünk, ahol most van, hagyjatok minket békében, hogy magunk intézhessük politikai ügyeinket. Mi nem megyünk hozzátok, hogy nektek leckéket adjunk. Mi nem avatkozunk bele a magyarokkal és a szászokkal való küzdélmeitekbe. Nektek csak akkor lenne jogotok beleavatkozni a mi dolgainkba, ha mi is beleavatkoznánk a tiétekbe... Mikor Babes és az Akadémiának többi, Kárpátokon túl lakó tagjai hozzánk jöttek és azt kérdezték tőlem, mit szándékozom velük tenni? Azt feleltem: Ha valaki alig tudja saját kertjét megművelni, bolond, ha más ember kertjébe akar menni azért, hogy ezt művelje meg.”

Bratianu e nyilatkozata teljesen kifogástalan lenne, ha ő ezt ugyanebben a beszédben egy másik nyilatkozatával meg nem korigálja oly módon, hogy vele a román közvéleményt, mely nem szívesen vette volna az erdélyiek politikai

támogatásának a nemzetközi jog szempontjából teljesen korrekt, de a román közvélemény szerint rideg visszautasítását, megnyugtassa, formailag szintén korrekt, de a korrekt forma mögött a közvéleménynek tetsző hátsó gondolatot magában rejtő e nyilatkozattal: „Kogalniceanu úr! Ön az ellenzéken ül. Ön nyilatkozhatik úgy, ahogy ön akar. Miért kényszerít engem, aki a kormány padjain ülök, hogy szintén nyilatkozzam?” Bratianu e nyilatkozata, még csak a sorok között való olvasni tudás mestersége sem szükséges megértéséhez, azt teszi: miért bánt ön engem, Kogalniceanu úr? hiszen a kérdésben én is úgy érzek és gondolkozom, mint ön. De én a kormány elnöke vagyok és helyzetem lehetetlenné teszi, hogy én is oly nyíltan beszélhessek, mint ön. Engedje meg, hogy ebben a kérdésben most hallgathassak. Ha az ellenzék padjaira ülök, én is úgy fogok beszélni, mint ön. És ha ön a helyemre ül, ön is úgy szeretne e kérdésben hallgatni, mint én.

A hatalmon levő kormányok, de különösen a konzervatív és junimista kormányok hajlandók voltak általánosságban mindig elismerni az erdélyi kérdés fontosságát, sőt azt is, hogy Romániának joga van e kérdés iránt érdeklődni, de azért az volt minden egyes adott esetben álláspontjuk, hogy sokkal előnyösebb volna a román királyságra, sőt a rumunizmus ügyére nézve is, ha ezt a kérdést nem feszegetnék, hanem engednék, hogy magától tovább fejlődjék a maga természetes útján. Mert az, hogyha Románia beleavatkozik a magyarországi románoknak a magyarokkal folytatott politikai küzdelmébe, a szomszédos nagyhatalom könnyen úgy tekinthetné, mint egy idegen államnak meg nem engedhető beavatkozását egy szomszédos idegen állam belső ügyeibe és ennek következtében egy ilyen magatartás egyaránt káros lehet úgy a román királyságra, mint a magyarországi románságra nézve. Románia annyiival is inkább tartózkodhatik e kérdésbe való avatkozástól, mert hiszen annak megoldása nem Romániától, hanem tulajdonképpen csakis maguktól a magyarországi románoktól függ. Ettől eltekintve, a román királyság a román faj érdekeinek akkor tesz legnagyobb szolgálatot, ha saját magát igyekszik mentől jobban megerősíteni és életérdekeit biztosítani, mert a román faj jövője és sorsa a román állam erejétől és életképességétől függ.

Lahovary külügyminiszter válasza Sturdzának.

Sturdza fennebb ismertetett beszédére Lahovary Sándor külügyminiszter válaszolt a szenátus 1893. évi november 29-iki ülésében mondott beszédével. Ismételte most is, amit egy évvel előbb, 1892-ben Stoicescunak válaszolt. Azt tudni-

illik, hogy a nemzeti kérdés olyan kényes természetű dolog, amelyet nemcsak óvatossággal kell kezelni, hanem komoly hazafias érzéssel és vigyázni arra, nehogy azt a pártok egymás ellen politikai fegyver gyanánt ne használják. Azután, foglalkozva a kérdés történeti részével, rámutatott arra, hogy a liberális párt vezérei, így Bratianu és vele együtt maga Sturdza is, valahányszor kormányon voltak és e kérdés a parlamentben szóba került, mindig ugyanazt az álláspontot foglalták el vele szemben, mint amilyent most elfoglal a konzervatív kormány. Állításának bizonyítására idézi a már ismeretes Ciurcu és Ocasanu-féle esetet.

Sturdza azt mondja – fűzi tovább okoskodását Lahováry – hogy Erdélyben olyan hallatlan erőszakoskodások történnek a magyar kormány részéről a románokkal szemben, aminők minden civilizált államban lehetetlenek lennének. Az embereket tömegesen börtönbe zárják, vad és erőszakos tömegek lerombolják a románok házeit. Nem tudja megítélni, hogy e vádak mennyiben igazak, de azt tudja, hogy Sturdza kormányzásának idejében a konzervatív párt egyes tagjait, akiket előbb e vad és erőszakos tömeg véresre vert, börtönbe csukták. A román kormány nem léphet közbe a magyarországi románok követelései érdekében sem Bécsben, sem Budapesten. A magyarországi románoknak sem adhat tanácsot arra vonatkozóan, hogy mit tegyenek, mert úgy a magyarok, mint a románok az felelhetnék: mi joga avatkozni bele az ő belső dolgaikba, mikor erre egyikük sem kérte fel.

Annyit tud, hogy Erdélyben két román párt van. Egyik kisebb és mérsékeltebb. Megelégszik a minimummal. A másik nagyobb és többet is követel. Követeli Erdély autonómiáját. Éppen ilyen két párt van a magyarok között is. Egyik megelégszik a dualizmussal, a másik a personalis unio alapján Magyarországnak Ausztriával szemben teljes önállóságot követel. Mindezek egy szuverén államnak a belső ügyei. Miként avatkozhatnak bele egy idegen állam egy másik állam ilyen pártpolitikai természetű küzdelmeibe, azt mondván: egyik követelést elfogadom, a másikat nem. Tegyük fel, hogy sikerül meggyőznünk az erdélyieket, hogy elégedjenek meg a minimummal. Már most mi módon juttassuk ezt az illető állam kormányának tudomására? Közbelépünk közvetlenül, vagy foglaljuk egy emlékiratba e minimális követeléseket és azt ezután bécsi követségünk által nyújtassuk át a monarchia külügyminiszterének?

Sturdza azt mondja: a világért sem, hanem vállalkozzunk a becsületes alkusz szerepére. E kifejezést Sturdza Bismarck hercegtől vette, aki ezt a berlini kongresszuson kifejtett működésének jellemzéséül alkalmazta. Bismarck herceg ekkor a közvetítő szerepét két egymással alkudozó nagyhatalom:

Oroszország és Törökország között játszotta egy nemzetközi kongresszuson. Ha Bismarck herceg erre a szerepre egy idegen állam és annak alattvalói között folyó harcban vállalkozott volna, két dologra lett volna kénytelen elkészülni: vagy elfogadják javaslatát, vagy nem. Ez utóbbi esetben a rákövetkező második napon hadat kellett volna üzennie. Ha én már most bécsi követünket Kálnokyhoz küldöm és azt ízenem tőle neki: íme itt van erdélyi testvéreink követeléseinek minimuma, melyet én, mint Románia minisztere támogatok – és ha javaslatomat nem fogadják el, amire csakugyan kevés kilátásom lehet – mit tehetek? Hadat ízenek, vagy bocsánatot kérek. Hadat ízeni nem tudok, bocsánatot kérni nem szokásom. Tisztában vagyok vele, hogy ha helyemen ülne Sturdza, ő sem cselekedhetne másként. Ha pedig azt hiszi Sturdza, hogy ő tudna másként is cselekedni és erre vonatkozóan a szenátus előtt kötelezettséget vállal, székemet átengedem. Jöjjön ide és foglalja el.

A liberálistársa G. Panu beszéde mint tanúságtétel az irredentizmus mellett.

1893 december elsején tovább folyt az erdélyi kérdésről a román szenátusban a vitakozás.

Lahovary most ismertett beszédére az ellenzék részéről Aurelianus és G. Panu válaszoltak. Nemcsak fenntartották Sturdza vádjait a konzervatív kormánnyal szemben, hanem azokat újabb adatokkal és okoskodásokkal is igyekeztek megerősíteni. E két beszéd közül a román irredentista törekvések történelmi fejlődésének szempontjából különösebb érdeklődéssel bír G. Panu beszéde. E beszédből világossá lesz előttünk az a román felfogás, amely szerint, mikor Románia a magyarországi románság nemzetiség-politikai törekvéseit támogatja, abban a meggyőződésben teszi, hogy azáltal, ha e törekvéseket sikerül megvalósítani, akkor már a románság a teljes politikai egyesülés utolsóelőtti állomásához érkezett.

Az osztrák-magyar monarchia jelenlegi helyzete és összetétele – mondja G. Panu e beszédében – *jogosít fel arra, hogy ne foglalkozzunk az azonnal való hódítás gondolatával, de tápláljuk ezt a gondolatot és tegyünk meg mindent a lehetőség határai között, hogy le ne mondjunk róla.* Az osztrák-magyar monarchiának át kell alakulnia mostani dualisztikus szerkezetéből trializmussá, vagy quadrializmussá stb. Az osztrák-magyar monarchia változó politikai alakulat. Vagy át fog alakulni egy olyan föderatív birodalommá, melyben minden országnak meglesz a maga autonómiája, vagy el fog tűnni, hogy helyet adjon különböző független államoknak, amelyek

érdekeik és a bennök lakó fajok szerint egyik vagy másik nagy európai alakulathoz fognak csatlakozni. Nem lehetséges, hogy egy 40 milliós birodalomban 16 millió német és magyar önkényes módon uralkodják 24 millió más nemzetiségű lakoságon. Uralkodhatott a múltban, uralkodhatik még egy bizonyos ideig, de ez az uralkodás nem tarthat örökösen. Mikor mi foglalkozunk a mi testvéreinkkel, nem foglalkozhatunk velök úgy, mint a magyarok örökös szolgálatára kárhozott rab-szolgákkal, vagy pedig mint egy olyan elemmel, amelyik számunkra elveszett azon politikai alakulat összetartó ereje következtében, amely közé be van szorítva, amely alakulat azonban nagyon törékeny s azért holnap a mi testvéreink kaphatnak autonómiát, holnapután pedig mások intézhetik sorsukat természetes rokonságuknak megfelelően.

Minden akciónak, hogy sikerülhessen, szüksége van előkészítő munkálatokra. Hogyan jött létre a német egység? – Máról holnapra jött volna létre Bismarck herceg porosz kardjának segítségével? – Nem. Azt régebbi idő óta előkészítették az irodalom, a költészet, egy ideális vagy éppen utópista hazafiság útján. Mert valóban nem álmom volt-e Németország egységére gondolni, mikor a németiség Bonaparte lábai alatt nyögött? Miért ne cselekedjünk így mi is? És ha így cselekszünk, miért mondják gúnyolódva, hogy el akarjuk foglalni Erdélyt?

Carp álláspontja az erdélyi kérdésben.

Ugyanez alkalommal szólaltak fel a nemzeti kérdésnek nevezett erdélyi kérdésben *Sendrea* és *Marzescu* szenátorok is, kiknek *Carp* Péter földművelésügyi miniszter felelt.

Marzescu azt mondta – válaszolta *Carp* ebben a beszédében, – hogy minden román államférfiúnak kell egy nemzeti ideáljának lenni. E nemzeti ideál nem lehet más, mint az összes románok egysége. Miután etnikai tekintetben az egység megvan, a Marzescu által követelt egység nem lehet más, mint a románok politikai egysége. Marzescu e kijelentése eszébe juttat egy beszélgetést, melyet évekkel előbb Hitrovo orosz követtel folytatott. Hitrovo éppen ilyen kifejezéseket használt, mikor azt mondta nekem: „*Carp* úr! Minden román külügyminiszternek egy nemzeti ideáljának kell lennie, ami nem lehet más, mint az összes románok egyesítése”. – *Sendrea* szenátor pedig, mikor beszédében kommentálta azokat, amiket *Sturdza* e kérdésre vonatkozóan mondott, úgy nyilatkozott, hogy a jövő nagy európai összeütközésben magunktartását illetően egyedül csakis az erdélyi kérdés legyen kalauzolónk, azaz még csak azt se kérdezzük, hogy nekünk románoknak csupán csak a Kárpátokon túl laknak-e testvéreink, vagy a Prúton túl is?

E felfogás szerint a leendő európai háborúban tehát ne a mi országunk érdekei, ne a román királyság megerősítésének kérdése kalauzoljon bennünket, hanem az a kérdés, hogy a Kárpátokon és a Prúton túl lakó testvéreink követeléseit ki- elégítést fognak-e addig nyerni, vagy nem? Erről még lehetne beszélni, ha egy európai konflagráció esetén semlegesek ma- radhatnánk. Nézetem szerint azonban egy európai konflagráció esetén lehetetlenség, hogy semlegesek maradjunk. Nem marad- hatunk semlegesek, valamelyik félhez kell csatlakoznunk. Nincs határozottan kialakult véleményünk arra vonatkozóan, hogy a hármasszövetséghez-e, vagy a francia–oroszhoz csat- lakozzunk? Szabad a választás. Tessék választani!

Ekkor Marzescu közbekiáltott: „Majd alkalmas időben!”

Alkalmas időben? – folytatta tovább Carp – alkalmas időben nem lehet semmit sem tenni. Azt hiszi ön, hogy Cavour és Bismarck egyszerűen csak várakoztak erre az alkalmas időre? Nem. Ezt az alkalmas időt évekkel előbb előkészítették. Az ilyen dolgokat elő kell készíteni s azért mondom, hogy válasszanak a két lehetőség között. De válasszák az okosság és az előrelátás politikáját. Mindaz, amit idáig önök mon- dottak vagy tanácsoltak nekünk, nem volt egyéb üres frázisnál és az ország kárára szolgáló népszerűségvadászatnál. Olyan külpolitikát ajánlanak, amelyet mi nemcsak nem követhetünk, hanem önök sem követhetnek, ha helyünkbe ülnek és nem is követtek, mikor ott ültek.

Ami erdélyi testvéreink ügyét illeti, ne higgyék, hogy én ezt szándékosan ki akarom kerülni, vagy olyan egyéniség vagyok, aki részvétel és érzés nélkül nézi szenvedéseiket. Nem. Csak azt kérdezem: az ő sorsuk intézése a mi kezünkbe van-e letéve, vagy az önékébe? Ha mi beleavatkozunk az ő dolgaikba, olyan reményeket keltünk fel bennök, amelyeket nem tudunk teljesíteni s ezzel csak megakadályozzuk, hogy román testvéreink és a magyarok mentől hamarabb békésen együttélhessenek.

Az erdélyi kérdésnek történeti gyökerei vannak. Ne feledjük, hogy a magyarok és a románok között a régi szá- zadokban olyan volt a viszony, mint a hódítók és a meg- hódítottak között s ennek következtében minden magyar meg volt győződve, hogy ő egy felsőbb fajhoz tartozik, mint a román. Az erdélyi kérdés megoldásának egyik nehézségét nem annyira a románok makacs engesztelhetetlensége, vagy a magyar kormány vonakodása okozza, hanem az, hogy a ma- gyarok történelmi hagyományok következtében a hódítás jogán magokat még mindig uralkodó népnek és nem primus inter paresnek tekintik. Eljön majd az idő, mikor a magyarok belátják, hogy magyarosító politikájukkal nem mehetnek semmire és azt fogják mondani: sokkal jobb, hogyha a

románokat az állam jobb polgáraivá tesszük, mint rosszakká és ezért ki fogják elégíteni jogos követeléseiket, mert vannak nem jogosak is. És ezt megtehetik annál könnyebben, mert a köztük való legmakacsabb ellenségeskedés mögött is él mindkettőjükben annak tudata, hogy érdekeik azonosak és közös veszedelem fenyegeti őket. Ennek a tudatában azt hiszi, hogy a Románia részéről jövő meggondolatlan beavatkozás akadályozná és késleltetné azt, hogy a magyarok mentől hamarabb belássák annak szükségét, hogy a románok jogos igényeinek kielégítését saját jól felfogott érdekük is parancsolja.

Urechia beszédében a hármasszövetségbe való belépés helyett a Balkán-szövetség megalkotását ajánlja.

Carp e beszéde nem fejezte be a vitát. Ellenkezően, felszólalásra bírta Urechia szenátort és bukaresti egyetemi tanárt is, a „Liga Culturala” elnökét.

Urechia mindjárt beszédének bevezető részében szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy ő nem annyira mint szenátor, hanem mint a Liga elnöke tartja kötelességének felszólalni, még pedig a Liga azon húszezer tagjának nevében, akiknek fele a konzervatív párthoz tartozik.

Mindenekelőtt tiltakozik Lahovary azon kijelentése ellen, hogy Sturdza részéről hiba volt az erdélyi kérdést parlamenti vitatkozás tárgyává tenni. Ellenkezően, hiba lett volna hallgatni erről a kérdéstről, amely már a sajtó útján az egész Európa tudomására van hozva. Aki azt mondja, hogy el kell titkolniok azt, amit erdélyi testvéreik szomorú sorsa miatt éreznek, annak nincs román szíve. Ezt a kérdést nem ők tették előbb parlamenti vita tárgyává, hanem a magyarok, kik parlamentjükben azzal vádolták a román kormányt, hogy támogatja az erdélyi románság törekvéseit.

A trónbeszédre adandó válaszfelirat azt mondja, hogy Románia helyzete a nemzetközi politikában napról napra erősödik. Ez igaz, de a román állani erősségét földrajzi helyzete okozza. Az egymással versenyző szomszédos nagyhatalmak nem tudnak felosztásán megegyezni s azért fenntartják. Így volt a múltban és így lesz a jövőben is. Románia magát még erősebbé teheti, de nem azzal, hogy akár a hármasszövetséghez, akár pedig a francia–oroszhoz csatlakozik, hanem azzal, ha létrehozza a balkáni nemzetek szövetségét.

Nem tudja, hogy Románia belépett-e a hármasszövetségbe, vagy nem? – De mielőtt arról lenne szó, hogy Románia a hármasszövetségbe belépjen, tekintetbe kell venni azt, hogy a Kárpátokon túl lakó románok jelenlegi helyzetét tekintve, Románia belépése a hármasszövetségbe a magyar-

országi románság helyzetét csak rosszabbá tenné s e miatt Románia részéről valóságosan bűn lenne. A magyarországi románok jelenlegi szörnyűségesen elnyomott helyzetében, amely a sajtó leleplezéseinek eredményeként egész Európát borzalommal töltötte el, lehetségesnek tartja-e román kormány, hogy a román hadsereg a veszedelem pillanatában a honvédekkel együtt harcolhasson? Fél kimondani, de még sem hallgathatja el, hogy meg fog történni az a szörnyűség, hogy a magyarországi románság kimondhatatlan elkeseredésében ebben a pillanatban az ellenséghez csatlakozva, szuronyát a honvéddel együtt harcoló román katonába fogja döfni.

Carpnak nincs igaza, mikor azt mondja, hogy ők tünetéseikkel az erdélyi románság ügyének ártanak. Sokkal jobban tennék, ha nem avatkoznának az erdélyiek dolgaiba, ha nem is vennének tudomást róla. Ellenkezően áll a dolog. Senkisé is állíthat ilyen dolgot komolyan, ha ismeri a romanizmus fejlődésének történetét, amelyben két stádiumot lehet megkülönböztetni. Az első volt a közös eredet öntudata, a második pedig a nemzeti egységnek tudata.

A magyar parlamentben a Liga mozgalmait azzal gyanúsították, hogy céljuk a román kormány segítségével az összes románokat egyetlen államban egyesíteni. Ez nem igaz, mert az csak nem nevezhető dákoromanizmusnak, ha nem engedik meg, hogy a magyarok a Kárpátokon túl lakó testvéreiket nemzetiségüktől megfosszák. A dákoromanizmus, melyet Carp szerint Hitrovo orosz követ a román külügyminiszterek számára követendő nemzeti ideál gyanánt jelölt meg, tulajdonképpen orosz találmány. Hiszen II. Katalin cárnő idejében az orosz politika akart Potemkin herceg számára egy dákoromán birodalmat alakítani. (Megjegyzendő, hogy II. Katalin e Dákoromániája nem azonos a jelenlegi román irredentizmus Dákoromániájával, mert az csak a mai Dobrudzsa nélkül való Romániát és Besszarábiát foglalta volna magában és nem Erdélyt is egészen a Tiszáig, mint ahogyan azt Ferdinánd király és Bratianu akarták a jelenlegi világháborúban Románia fegyveres közbelépésével megvalósítani.)

Ha volna is némi irredentizmus Romániában – folytatja Urechia elmeséltait – az csak ellenhatása a magyar irredentizmusnak, mert van egy magyar irredentizmus is, mivel ők történelmükben egy olyan eszményi államról beszélnek, amely egészen a Feketetengerig terjedne. Egy egész sereg olyan magyar tankönyv van, amely ezzel dicsekszik. Ez eszébe juttat egy beszélgetést, melyet e tárgyban, mikor közoktatásügyi miniszter volt, Hoyos gróf osztrák-magyar követtel folytatott.

Hoyos gróf ugyanis panaszt tett egynéhány romániai tankönyv és térkép miatt, melyek szerinte irredentista célzatot

árultak el. Ekkor én két magyar tankönyvet és térképet mutattam neki, amelyekben Moldova és Oláhország egyszerűen be voltak kebeleztve Szent István birodalmába és azt mondtam neki: „Követ úr! Önöknek is vannak nemesszívű bolondjaik és nekünk is vannak! De az államférfiak nem könyvek segítségével változtatják meg az államok határait, amelyeket a szerződések és az idő folyása állapítottak meg. Ezek a határok jelenleg a Kárpátokon húzódnak keresztül. Mi sem akarjuk azokat megváltoztatni. Ne bolygassák önök ezt a kérdést, mert történelmileg be lehet bizonyítani, hogy nem az önök, hanem a mi bolondjainknak van inkább igazok”. Így keltette életre a magyar tankönyvek irredentizmusa a román irredentizmust, ha ilyen is van. Mikor a magyar földrajzi tankönyvekbe, mely tankönyveket még a magyarországi román felekezeti iskolákra is ráerőszakolnak, még csak említés sincs téve arról, hogy a Kárpátokon innen román állam léteznék is, nagyon természetes, hogy Romániában is akadnak olyan izgatott lelkek, akik a román irredentizmust állítják szembe a magyar irredentizmussal.

Azonban mindenki tudja, hogy nem az irredentizmus, ami a románság fennmaradását biztosíthatja, hanem egy más eszmény megvalósítása. Ez a megvalósítandó eszmény semmi egyéb, mint a Kárpátok és a Balkán népeinek konföderációja. Nem irredentisták, mert tudják, hogyha egyesülve a Habsburg-monarchiában lakó 4.000,000 románnal, számuk tíz millióra emelkednék is, még sem biztosíthatnák fennmaradásukat egy nagy európai konflagráció esetében. E miatt nem is lehet okosabb terv, mint a Kárpátok és a Balkán népeinek egy olyan konföderációja, amelyben mindenik állam, megőrizve a maga alkotmányát és függetlenségét, hadseregét egyesítené a közös veszedelem idején.

Lahovary külügyminiszter azt mondotta: nem tudja módját, hogy Budapesten hogyan interveniálhatna az erdélyi románok érdekében. Ő tudja és meg is mondja neki: Mikor hallja, hogy a magyar parlamentben azt a mozgalmat, mely Romániában az erdélyi románság érdekében napirenden van, irredentizmussal vádolják, akkor igyekezzék a budapesti kormányt barátságos úton meggyőzni, hogy ez a mozgalom nemcsak békés jellegű, hanem a magyar nemzettel szemben barátságos is. Ha erről nem is sikerülne meggyőzni a magyar sovinisztákat, de tudja jól, hiszen Lahovary is azt mondotta, hogy vannak Budapesten is okos emberek, kik belátják, hogy a románság törekvése mentes minden irredentizmustól. Ők nem kérnek a kormánytól valami merev és sértő közbelépést, hanem csak azt, hogy barátságos módon békítse ki a magyarokat a nagy-szebeni román nemzeti komitéval oly módon, hogy a magyarok ismerjék el a románoknak azt a jogát, hogy megőrizve a magok

nemzeti egyéniségét, teljesen kibékülhessenek, mint a magyar állam hűségese alattvalói, helyzetökkel.

Európa békéje nagyon kétséges alapokon nyugszik. Kérdés, hogy megtart-e még ebben az évben is? Éppen ezért nagyon örvendene, ha a kormánynak is, bármelyik párthoz tartozzék, olyan megvalósítandó eszménye volna, amely meg egyezik az országgal, azaz mostanhoz egy évre utasítást adna budapesti, belgrádi, szófiai, konstantinápolyi és athéni képviselőinek, hogy éjjel-nappal fáradozzanak az összes gyöngé népek konföderációjának megvalósításán azért, hogy Európa keletén ily módon kialakuljon egy hatalmas államszövetség, amely egymagában minden más hatalmi csoportosuláshoz való csatlakozás nélkül is képes lesz a békét fenntartani. De ez eszmény megvalósítása mindaddig lehetetlen lesz, míg a szomszéd államokban lakó románok birtokába nem jutnak az őket megillető nemzeti jogoknak.

Miért vetette fel Urechia ismét a dunai konföderáció gondolatát.

Urechia tehát a románság faji és politikai egységének kérdését nem valamelyik hatalmi csoporthoz való csatlakozással akarja megoldani, hanem a Kárpátok és a Balkán vidékén lakó összes népek konföderációjának segítségével. Fel akarja tehát újítani a Kossuth névvel annyiszor kapcsolatba hozott *dunai konföderáció* eszméjét.

A Dunai konföderáció e terve, amint egyik előző fejezetben rámutattam, a köztudatban Kossuth névéhez fűződik, pedig az már akkor ismeretes volt a román és olasz emigránsok, sőt némely francia és angol politikusok között is, mikor arra még Kossuth nem is gondolt. A magyarok és a románok között föderatív alapon való egyesülés tervét Balcescu még 1849 végén felvetette. „Az én benyomásom az – írja Pulszky Ferencz Kossuthnak (I. Irataim, II. köt., 530. l.), hogy Párisban a magyar kérdést összeköttetésbe akarnák hozni egy dunai királyság kérdésével, mely a Duna mind a két völgyét a Kárpátoktól a Balkánig foglalná magában.”

Hogy ezzel a gondolattal nemcsak a különböző nemzetek emigránsai, hanem az angol és a francia politikusok is foglalkoztak, oka a Törökbirodalom és Ausztria akkori nemzetközi helyzetében keresendő. Hogy a török és az osztrák birodalmak előbb-utóbb fel fognak bomlani, a múlt század ötvenes éveiben egyre terjedő felfogássá kezdett lenni azokban a politikai körökben, amelyek a két birodalommal szemben nem valami nagy szimpátiával viseltettek. Egy angol politikus, James Hudson nyíltan megmondotta Pulszkynek, hogy a terv összefügg az

európai hatalmak egyensúlyának kérdésével, mert a keleti kérdés nem rendezhető a magyar kérdés megoldása nélkül. Ez pedig a magyarság javára csak úgy oldható meg, ha Magyarországból, a Dunavölgy országaival föderatív alapon való egyesülés segélyével, egy nagy szövetséges állam alkíttatnék.

Amily általános volt Európa konzervatív államférfiai és diplomatái körében az a nézet, hogy az osztrák birodalom európai szükségesség, éppen olyan általánossá kezdett lenni az emigránsok és a kissé kalandosabban gondolkozó angol és francia liberális politikusok között az az óhajtás, hogy arra az esetre, ha az osztrák birodalom felbomlik, helyébe egy föderáció lépjen, amely elég erős legyen ellenállni úgy a német, mint az orosz terjeszkedésnek, mivelhogy a Duna középső és alsó medencéjének érdekei nemcsak azonosak, de egyúttal ellentétesek is a felső Duna vidékének érdekeivel.

De hogyan volt lehetséges, hogy azok, kik e konföderáció eszméjével foglalkoztak, nem vették számba azt a tömérédek érdekbeli ellentétet, nemzeti, politikai, történelmi és művelődési nehézséget és akadályt, amelyek azokat a népeket, kiknek e konföderációs nagy államban kellett volna egyesülniök, egymástól elválasztották?

Egyszerűen azon bámulatos tudatlanság és fogalomzavar miatt, amely ezidőtájtban az angol, francia és olasz államférfiak között a Duna középső völgyének és a Balkánfélsziget népeinek etnografiai, históriai és közjogi viszonyaira vonatkozóan uralkodott. „A szegény francia államférfiak – írja Pulszky Ferencz (Eletem és korom, IV. k., 96. l.) – annyit hallottak a nagy egységes és alkotmányos Ausztriáról, Dákórománia igényeiről, a szerb vajdaságról, a délszláv birodalomról, minden szlávok Kollár-féle viszonyosságáról és a magyar nyolcszázados alkotmányról, melynek pajzsa alatt a jelenkor eszméi törvényesen megtestesültek, hogy árva fejök tökéletesen elkábult. Nem tudták, kinek higgyenek. Alig hitték el, hogy igazán van egy magyar nemzet, hiszen hazánk területét szerb, horvát, tót, német és oláh egyformán magáénak vallotta és ezt már előlegesen felosztotta. Egy francia képviselő, ki Magyarország miatt interpellációra készült, komolyan azt hitte, hogy Erdély a török birodalomhoz tartozik és a külügyminiszter tanácsolta Teleki László grófnak, hogy a magyarság kizárólag csak a katolicizmus és a szlávság érdekeihez ragaszkodjék s akkor ellenállhat bármilyen népnek.”

Hogy Urechia 1893-ban jónak látta feleleveníteni a dunai konföderáció eszméjét, annak magyarázata nem keresendő kizárólagosan az ő politikai naivitásában, hanem bizonyos fokig egy olyan más körülményben is, melyet e mozgalmak tanulmányozója köteles vizsgálatai körébe vonni, mert e körül-

mény összefügg azzal a helyzettel, amelyet a magyarság a 1867-iki kiegyezés óta a monarchiában elfoglalt.

Nemzetiségi, sőt magyarellenes osztrák és külföldi körökben is az volt a felfogás, hogy a magyarság nemzeti megerősödését és helyzetét szemben a nemzetiségekkel kizárólagosan a dinasztia azon támogatásának köszönheti, melyet számára az 1867-iki kiegyezés biztosított. Enélkül sohasem érhetne volna el, hogy Szent István királyságára rányomhassa az egységes magyar nemzeti állam bélyegét. Nyíltan és leplezetlenül hirdették, hogy a hivatalos Ausztria 1867 óta a magyarságnak a nemzetiségek leigázásában zsandárszolgálatot teljesített. Sohasem mertek volna szerintők a magyarok a nemzetiségek jogainak elvételében odáig menni, mint ameddig mentek, ha nem lettek volna benne biztosak, hogy a monarchia katonai hatalmára a nemzetiségekkel szemben feltétlenül számíthatnak. Hogy a felség megengedte nekik a nemzetiségek elnyomását, csak bátorította őket magyarosító politikájuk kíméletlen továbbfolytatására. Sőt azt állították, hogy Beust egyenesen azért működött közre olyan készségesen a dualizmus létrehozásában, hogy megakadályozza a monarchia nemzetiségi alapon való újrászervezését, amely végső hatásában a monarchiát szláv jellegű császársággá tette volna, – vagyis, hogy az előretörő nemzetiségeket a magyarok és a németek segítségével a falhoz szorítsák. (L. Aurel Popovici: *Die vereinigten Staaten von Grossösterreich*. Leipzig, 1906. 152–153. l.)

Urechia úgy okoskodott, hogy a román nemzetiségi törekvéseket az osztrák magyar monarchia jelenlegi dualisztikus szerkezetében nem lehet megvalósítani. Romániának tehát saját érdekében olyan külpolitikát kell folytatnia, amelyik a monarchia dualisztikus szerkezetét segíti felbontani. A dualizmus megbuktatásának két módja van: Egyik a monarchiának föderalis nagyhatalommá való átalakítása. Ez azonban Urechia felfogása szerint azért nem vehető számításba, mert a magyarok semmi szín alatt sem egyeznének bele. A dualizmus megbuktatásának volna egy másik módja is, melybe már Urechia szerint a magyarok is szívesen beleegyeznének: Magyarországnak, mint független államnak teljes elszakadása Ausztriától és a Habsburg-dinasztiától. Ez esetben Magyarországnak, hogy önállóságát a germán és szláv veszedelemmel szemben megvédhesse, csakugyan nem maradna más hátra, mint a Balkán államokkal és köztök elsősorban Romániával az államszövetség valamelyes formájába lépni. És ha ez megtörténik, a román faj egyesülése is önként, mintegy természetes úton következne be, anélkül, hogy Románia a rég óhajtott cél elérése végett valamely kockázatos lépést tegyen.

Hogy Urechia 1893-ban komolyan beszélhessen ilyen dolgokról, annak magyarázata a következőkben kereshető:

Mint már említettük, Kogălniceanu abban az interpellációjában, melyet 1885-ben Ciurcu és Ocasán kiutasítása alkalmával Bratianuhoz intézett, hivatkozott azokra az alkudozásokra, amelyeket 1859–1862-ig a magyar emigráció Cuzával folytatott azért, hogy azon egyezség alapján, melyet akkor a magyar emigráció Cuzával kötött, a magyar nemzettől és kormányától a jogosság teljes látszatával követelhesse, hogy most, mikor saját sorsa felett maga rendelkezik, tartsa erkölcsi kötelességének az akkor kötött egyezség határozatainak végrehajtását. Urechia ebben az időben azzal foglalkozott, hogy azokat az iratokat, amelyek az alkudozásokra vonatkoztak, összegyűjtse és kiadja. Ez elhatározásának volt következménye a „Documents inédits L’Alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l’Autriche”. Bucuresci, 1894. című kiadványa. „Azok a megújuló üldözések – mondja Urechia e kiadvány Előszavában –, melyeket az erdélyi és bánsági románok kénytelenek a budapesti kormánytól elszenvedni, szomorú aktualitást kölcsönöznek e kiadványnak.”

Hogy Urechia komolyan hihetett abban, hogy a magyarok készek bármikor elszakadni a Habsburg-dinasztiától, megmagyarázza az a körülmény, hogy a magyarországi román nemzetiségi írók a magyarságot állandóan és következetesen az Ausztriától való elszakadással és a Habsburg-dinasztiával szemben lázadó hajlamokkal vádolták. A magyar nemzet állítólagos dinasztiaellenes érzelmeit és törekvéseit szembeállították a nemzetiségek, különösen pedig a magyarországi románság állítólagos dinaszticizmusával és lojális hűségével. E tekintetben a pálma kétségkívül Popovici C. Aurélt illeti, ki még néhai Bánffy Dezső bárót is megtette a Habsburg-dinasztiától való elszakadás apostolának. „Egyébként a viszonyok ismerői előtt régen világos – írja „Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich” című könyvének 165. lapján –, hogy a magyarok egyező felfogása szerint a dualizmus hibája, mint ifj. Andrassy Gyula gróf maga is gyaníttatja (l. Andrassy: Ungarns Ausgleich mit Österreich. S. 278), az, hogy az uralkodó személye közös. Igen. Andrassynak igaza van: a magyaroknak az fáj, hogy királyuk egyszersmind osztrák császár is. Ők mindnyájan kossuthisták Kossuth Lajos inkompatibilitásos elméletének értelmében.”

A román és magyarországi nemzetiségi magyarellenes írók ez itt ismertetett elmélete az osztrák-magyar monarchia ellenségeinek: oroszoknak, franciáknak, olaszoknak és angoloknak felfogásában valóságos dogmává lett. Meg voltak a jelenlegi háború kitörését megelőző időben is győződve, hogy egy európai háború kitörése esetén a magyarság azonnal Ausztria ellen fordul, mihelyt némi biztatást nyer Ausztria és Németország ellenségei részéről, hogy állami függetlensége

biztosítva lesz, mihelyt hozzája csatlakozik. Magyarország ez állami függetlenségéért cserében azonban mindig azt kérték, bár ugyan inkább hallgatagon, mint nyíltan, hogy a szláv és a román irredenta javára nyugodjék bele területének legalább is felerészben való megcsonkításába. Hogy az entente a magyarság ez állítólagos elszakadási hajlandóságát, mint feltétlenül bekövetkező eshetőséget számításba vette, számos adat és bizonyíték lenne idézhető az entente-párti háborús irodalomból.

Az „erdélyi kérdés” a román kamarában.

Az erdélyi kérdés azonban nemcsak a román szenátusban, hanem a román képviselőházban is szenvedélyes hangú vitatkozás tárgyává lett ugyanekkor, még pedig egy igen jelentéktelen ügyből kifolyóan és a román politikusok e kérdésben való gondolkodását igen sajátosságosan jellemző módon. A belényesi (Bihar vármegye) szolgabíróság egy katonaszökevény ügyében távirati úton és magyar nyelven megkeresést intézett a bukaresti rendőrprefektúrához. E táviratban felkérte a rendőrprefektúrát, hogy Coralcescu Emil szökevény katonát, ki Bukarestben lakik, tartóztassa le és küldje a nagyváradi honvédkerületi parancsnoksághoz. A táviratban előforduló *felkérem* szót a fordító vagy szándékosan, vagy tudatlanságból *megparancsolom* szóval fordította románra. Ezt a táviratot aztán a liberális párt közlönye, a „Voința Nationala” közölte és úgy kommentálta, mint nyilvánvaló jelét annak, hogy a magyar hatóságok Romániát Magyarország olyan vazallus országának tekintik, amelynek hatóságaihoz ők nem felkérést, hanem parancsot küldhetnek.

Moruzi képviselő e távirat ügyében az akkori belügyminiszterhez, Lascar Catargiuhoz, ki egyúttal a konzervatív kormány elnöke is volt, egy interpellációt intézett. Élven a gyanupörrel, hogy Lascar Catargiu vagy a távirat valódiságát, vagy a fordítás helyes voltát fogja kétségbevonni, interpellációját megtoldotta egy második ponttal is.

E második pont tárgya egy Romániát sértő állítólagos magyar képviselőházi nyilatkozat volt. Hogy a magyar képviselő, ki e nyilatkozatot tette, ki volt és mikor tette, arról Moruzi interpellációjában nem szólt semmit. Az állítólagos sértő nyilatkozat a következő lett volna: „Az erdélyi kérdés nem nemzetiségi, hanem hatalmi kérdés. Végre is értésére kell adni Romániának, hogyha nem akar velünk barátságban élni, majd meglátja, hogy kettőnk közül melyik az erősebb?” Moruzi nem nevezte meg azt a magyar képviselőt, aki ezt az állítólagos nyilatkozatot tette. Ennek megállapítása azért bír némi fontossággal, mert később az erdélyi kérdéssel foglalkozó

román politikusok és hirlapírók ezt egy szintén meg nem nevezett magyar miniszternek, sőt miniszterelnöknek tulajdonították. Moruzi interpellációjában különben az eshetőleges félreértések kikerülése végett megjegyezte, hogy „ha a magyar orcátlanság át fogja lépni a kellő határokat, amihez különben már közel van, és eljön az ideje annak, hogy meg kell mérkőzniök a magyarsággal, akkor az országban nem lesznek sem liberálisok, sem konzervatívok, hanem csak románok. Ne feledjék a magyarok, hogy mi, akik itt lakunk ebben a román országban, már többször átmertünk a magyar határon és hogy Románia szenátusa előtt egy szobor áll, amelyik e tekintetben nagyon ékesszólóan beszél”. (Ez a szobor a dákoromanizmus állítólagos hősenek, Mihály vajdának a szobra.)

Az egész interpellációból nyilvánvalóan kitűnik, hogy Moruzi csak azért interpellált, hogy az erdélyi kérdést, amelyről a szenátusban vitatkoztak, valamely incidensből kifolyóan a képviselőházban is vitatkozás tárgyává tegye és pedig azért, hogy a közvéleményt ily módon is segítsen izgatottságba hozni. Komolyabb alakban hozta szóba ezt a kérdést Fleva a kamara 1913 december 3-iki ülésében. Fleva ebben a kérdésben ez alkalommal nem először szerepelt. Említettük már, hogy ő hozta szóba 1891-ben a Rómában tartott interparlamentáris konferencián is azzal a szándékkal, hogy ily módon e kérdést bevigye a nemzetközi politika nemhivatalos szervezeteinek tanácskozásába is.

Fleva beszéde.

Fleva a kamarában Sturdza azon beszédét veszi védelmébe, melyet a szenátusban mondott Lahováry külügyminiszter kritikájával szemben. Visszautasítja azt a vádat, mintha Sturdza nem az erdélyi testvérek ügye iránt érzett őszinte és igaz részvétből, hanem pártpolitikai érdekből szólalt volna fel. Hibáztatja, hogy Lahováry kétségbevonta, hogy az erőszakosságok és üldözések, melyeket az erdélyi románok kénytelenek elszenvedni a magyaroktól s amelyeket Sturdza a szenátus elé hozott, nem lennének igazak. Lahováry ez eljárása, mivel védelembe veszi a magyarokat, ellentétben áll a román miniszter egyéni méltóságával. Az a miniszter, aki ebben a kérdésben olyan álláspontot foglal el, mint Lahováry, teljesen idegen a román fajjal szemben. Hogy a románok mit kénytelenek szenvedni a magyaroktól, azt kellően leleplezték 1891-ben a római békekongresszuson és e leleplezések következtében ismeretese az egész világ előtt. Ezzel szemben ellenkezőt állítani, igazán nem lehet román cselekedet egy miniszter részéről.

Mikor Lahováry hivatkozott Sturdzával szemben Bratianu-nak e kérdésben elfoglalt álláspontjára, tulajdonképen meg-

sértette Bratianu emlékezetét. Ő Bratianu nyilatkozatainak csak egyik részét idézte, de elhallgatta, hogy mit mondott Bratianu erre vonatkozóan 1868-ban a kamara nyílt ülésében.

„Uraim – mondá ez alkalommal Bratianu – ha nővérem férjhez ment, nincs jogom beleavatkozni családi ügyeibe. Nincs jogom egyetlen olyan lépés megtételére sem, amely férjének okot adhatna a gyanura, hogy közöttük egyenetlenkedést akarok szítani. De uraim, ha nővérem férje, sógorom odáig megy, hogy őt brutálisan bántalmazza és úgy bánik vele, mint egy rabszolgánővel, pedig tudja, hogy nemes vérből való, mikor látom, hogy kést emel reá, nekem jogom van kiáltani, hogy megakadályozzam e bűntett elkövetésében. Igen, uraim, mi odáig mentünk az okos óvatosságban, hogy elnyomtuk szívünkben ezt a kiáltást.” De erre önök azt fogják felelni, hogy Bratianu is másként beszélt, mikor miniszter volt. De hallgassa meg Lahováry úr, hogy mit felelt neki ez alkalommal a miniszteri székből Kogalniceanu: „Uraim, ha valamikor sajnáltam, hogy miniszteri székben ülök, a mai napon sajnálom. Ha most önök között ültem volna, én is megtapsoltam volna Bratianut és lehet, hogy sokban támogatta volna az én gyöngye hangom az önét. De miniszteri állásom tartózkodásra kényszerít és hiszem, hogy önök szívesek lesznek ezt figyelembe venni!” A nagyromán hazafiak és a nagyromán miniszterek így beszélnek és nem úgy, mint önök uraim!

Azután Carppal polemizál. Azt mondja, hogy Carp szerint nemcsak Erdélyben, hanem a Prúton túl is laknak román testvérek és miért nem foglalkoznak ezekkel is. Ez mind igaz, csak hogy az erdélyi és Prúton túllakó románok között lényeges különbség van. A Prúton túl lakó románok egy zsarnoki állam alattvalói. Ez állam egyformán zsarnokilag bánik alattvalóval. E tekintetben nincs köztük különbség, mindnyájan egyformák. Magyarországon azonban más a helyzet. Mindenki tudja, hogy az erdélyi románoknak 1867 előtt a Habsburgok alatt megvoltak a maguk nemzeti jogaik, mint a poliglott Ausztria mindenik nemzetiségének. 1867-ben azonban a dualizmus következtében Erdély, Ausztriának ez a része ugyanazon feltételek alatt került a magyarok uralma alá, amelyben az osztrák uralom alatt éltek. A halhatatlan emlékezetű Cogalniceanu különben megmutatta, hogy a magyarok Romániával kötött szerződésben kötelezték magukat arra, hogy az erdélyi testvérek jogait tiszteletben tartják, tehát csak egyedül a legalitás kérdése a magyarokat illetően, hogy tiszteletben tartsák az erdélyi románok jogait. Így méltán kérdezhetik, hogy megegyeztethető-e a legalitás elvével az, hogy a magyarok ne teljesítsék ígéreteiket és elnyomják az erdélyi testvéreket?

Bals kormánypárti képviselő beszéde.

A december 8-iki ülésen Bals képviselő szólalt fel ebben a kérdésben. Az erdélyi románok harcza – Bals szerint – nemzeti és politikai jogaikért nem újkeletű. Régóta folyik, de sohasem öltött olyan ijesztő arányokat, mint most. Ez a körülmény nem hagyhatja közömbösen a királyságbeli románokat sem. Mert ez a kérdés olyan létkérdése a királyságbeli románságnak, amelyik uralkodik minden más kérdésen. Ha a magyaroknak sikerülne elmagyarosítaniok az államukban lakó három millió románt, halálos csapás lenne a román királyságban lakó románságra is, mert a faj így számban meggyengülve, belefulladna az őt körülvevő szláv tengerbe.

Az a politika, amelyet a magyarok az államukban élő románokkal szemben követnek, egyáltalában nem alkalmas arra, hogy a román királyság lakosainak rokonszenvét az osztrák-magyar monarchia iránt erősítse és lehetővé tegye számára egy oly külpolitika támogatását, amely eredetileg helyes volt és amely veszedelem esetén nagy segítségére lehetett volna a román államnak, de amelynek eredménye mégis az erdélyi testvérek üldözése és elnyomatása volt. Ez a politika az osztrák-magyar monarchiát olyan helyzetbe hozhatja, hogy nem lesz alkalma felhasználni azokat az erőket, amelyekkel rendes viszonyok között rendelkezhetett volna. Egy szóval a magyarok politikája, amelyet az erdélyi románsággal szemben folytatnak, egyúttal erkölcsileg lehetetlenné teszi, hogy Románia saját érdekeinek megfelelő nemzetközi politikát folytathasson. Ebben a körülményben rejlik oka annak, hogy az erdélyi kérdés a román államnak legéletbevágóbb politikai kérdése.

Bals e beszéde azért érdemel különösebb figyelmet, mert a kormányt támogató konzervatív párt tagja volt. Beszéde tehát tanubizonysága annak, hogy miként gondolkoztak ebben a kérdésben a hatalmon levő konzervatív párt azon tagjai, akik nem ültek miniszteri székekben.

C. C. Arion kormánypárti képviselő beszéde.

Ugyanebben az ülésben szólalt fel a konzervatív párt egy másik tagja is, Románia 1918-iki külügyminisztere, C. C. Arion. E beszéd nemcsak tartalmánál, hanem C. C. Arionnak egyéniségénél és azon politikai szerepnél fogva is, melyet később Románia politikai életében játszott és játszik ma is, megérdemli, hogy egy kissé behatóbban foglalkozzunk vele.

C. C. Arion e beszédében abból a már ismeretes tételtől indult ki, hogy a román államnak egyik nagy előnye,

hogy határai mellett a szomszédos államokban mindenütt románok laknak. Az idegen államokban lakó románság fennmaradásának pedig legnagyobb biztosítéka maga a román állam, tehát a román faj fennmaradásának érdekében a román politikusok részéről az a legjobb politika, amelyik szemei előtt elsősorban a román állam érdekeit tartja, mert ha a román állam megsemmisül, vele együtt fog megsemmisülni a román faj is. Első dolog tehát olyan politikát követni, amelyik egyúttal biztosítása is a román állam fennmaradásának és erősödésének. A román állam történelmi rendeltetése az volt, hogy őrt álljon a Duna torkolatánál, mert a Duna torkolata, illetőleg a Feketetenger a forrása és biztosítéka Románia erejének és gazdagságának. Lengyelország addig hatalmas és erős volt, míg Danzignál kijárata volt a Balti tengerre. Hatalma Danzig elvesztésével kezdett hanyatlani. Románia sorsa is ez lenne, ha elveszítené a Duna torkolatát és a tengert.

Sturdza Demeter a „Revista Noua”-ba közelebbről egy cikket írt, amelyben azt mondta, hogy a bekövetkezendő európai háború esetén Romániának semlegessége egyenlő volna az emberi ostobaság legmagasabb fokával. Sturdza tehát a semlegességet Románia részéről éppen úgy lehetetlennek tartja, mint ők, a konzervatívek. Romániának kard van a kezében s így nem maradhat semleges. Nem engedheti meg, hogy mások döntsenek róla, nélküle. Már most, ha ez lesz Romániának helyzete, az a kérdés, hogy változtasson-e eddig követett politikáján? Sturdza azt mondja: ne, Fleva pedig azt, hogy igen. Hogy melyiküknek van igaza? Eldönthetjük, ha megvizsgáljuk, miként áll testvéreink ügye azokban az idegen államokban, amelyekhez tartoznak?

Hol vannak testvéreink nagyobb veszedelemben, Magyarországon-e vagy Oroszországban? Oroszországban egy százmilliós nemzet áll velük szemben, amelyik minden ötven évben megkétszereződik. Oroszországból testvéreinknek még jajkiáltását sem hallhatjuk. Magyarországból igen. Már pedig az a nagyobb és veszedelmesebb elnyomatás, amelyben még a jajkiáltás is lehetetlen. A magyar veszedelem azért is kisebb, mert Magyarországnak nincs akkora gyomra, hogy elnyelhesse Romániát. Teljesen igaz az, hogy az erdélyi kérdés nagy kérdés. De az erdélyi románság követeléseinek jogosságát senki sem tagadhatja, ki is tagadhatná? Azt sem szabad feledni, hogy ez a kérdés már túlnőtt Magyarország határán. Egész Európa ismeri és a közvélemény mindenütt igazat ad a románoknak. A francia, német és angol hírlapok szimpátiával tárgyalják a románok követeléseit, sőt e követelések jogosságát kezdik maguk a magyarok is elismerni. Erre vonatkozóan igen becses tanubizonyságot szolgáltatott egy magyar parlamenti párt is, az Apponyi vezérlete alatt álló nemzeti párt, amelyik

határozottan kijelentette, hogy a nemzeti egység alatt nem ért erőszakos magyarosítást és hogy az összes felekezetek teljes egyenjogúságát kívánja annak minden következményeivel egyetemben.

Igaz ugyan, hogy a hatalmon levő kormánypárt mindenáron erőszakos magyarosító politikát folytat, de azért már e pártban is akadnak olyan egyének, akik ezt a politikát nem tartják helyesnek. Ilyen Magyarország jelenlegi belügyminisztere, Hieronymi is. Választói előtt tartott beszédében kijelentette, hogy szükségesnek tartja egy igazságosabb választói törvény alkotását Erdély számára. Mindnyájan tudjuk, hogy erdélyi testvéreink egyik fősérelmét éppen a jelenlegi választói törvény alkotja, amelyik lehetetlenné teszi, hogy kellő számban bejuthassanak a magyar parlamentbe, sőt akként nyilatkozott, hogy a Memorandumban is vannak olyan kívánságok, amelyek figyelembevételt érdemelnek. Hieronymi elismeri a Memorandum ama kívánságának is jogosultságát, hogy a románok által lakott vidékeken a tisztviselők tudjanak románul. Tehát a magyarok között is vannak, akik elismerik a román követelések jogosultságát.

Egy dolog azonban tagadhatatlanul igaz. Az ugyanis, hogy a magyar államférfiak bármelyik párthoz tartozzanak, de ha kormányra kerülnek, egymást igyekeznek a románok kárára felülmúlni a sovinizmusban. Ennek azonban meg kell szűnnie. A magyaroknak nem szabad szemök előtt téveszteniök azt az érdekazonosságot, amely megvolt a magyarok és az erdélyi románok között mindig és azt a közös harcot, amelyet együtt vívtak meg Európa védelmében a török hatalom ellen. Azonkívül a magyaroknak nem lenne szabad megfeledkezniök arról, mit nagy királyaik egyike mondott: „regnum unius linguae imbecile est” (az egynyelvű birodalom gyenge). Nem szabadna tekinteten kívül hagyniök azt sem, hogy Erdélynek a múltban megvolt a maga autonómiaja. Nem szabadna elfeledniök továbbá, hogy eljárásuk minő szörnyűséges visszahatást provokált 1848-ban a román nép részéről. Gondoljanak arra is, nehogy a felszabadító cár legendája, amelyik a Duna mellett szertefoszlott, a Kárpátokon túl új életre támadjon.

A kérdés azonban ránk nézve az, hogy mit cselekedjünk? Nagyon sok szó esett itt a diplomáciai úton való közbelépésről. De mielőtt e kérdésre felelnének, meg kell vizsgálnunk, mit tett a liberális párt ebben a kérdésben, mikor a hatalom birtokában volt? Nagyon sokat emlegették Bratianu és Cogalniceanu azon nyilatkozatait, melyeket különböző alkalmakkor e kérdéssel kapcsolatosan tettek. Idézték, hogy mit mondott Bratianu 1868-ban, de elfeledték megmondani, hogy milyenek voltak akkor a körülmények, mikor Bratianu e nyilatkozatot tette. 1868-ban, két évvel azután, hogy Ausztriát a poroszok

leverték, a hatalmak csoportozata a következő volt : Egyik oldalon Ausztria és Franciaország, a másikon Porosz- és Oroszország. Ily kedvező körülmények között a román államférfiak felemelhetnék volna szavukat, de Bratianu elég okos volt és hallgatott.

Később az általános politikai helyzet megváltozott. Létrejött a hármasszövetség. 1882-ben egy nagyon érdekes eset történt. A magyarországi bánságból, nem tudni milyen ígéretek és kecsegtetések következtében, román testvéreink nagyobb számmal kezdtek kivándorolni Dobrudzsába. Az osztrák-magyar külügyi hivatal tiltakozott ez ellen és Bratianu karhatalommal küldötte vissza a bánsági román testvéreinket. Cogalniceanu egy igen szép hazafias beszédben akkor is felszólalt ez ellen. Indítványa, melyet ez ügyben tett, a kamara ügyrendje értelmében azon ügyosztályhoz került, amelynek előadója Fleva volt. Fleva jelentésében az indítvány elutasítását javasolta azzal a megokolással, hogy „nem lehet megengedni, hogy a szokásra hivatkozva, kapu nyitassék bármilyen idegen inváziónak”.

1884-ben Erdélyből több román férfiú jött Bukarestbe, hogy itt megünnepeljék Hora támadásának századik évfordulóját. Fleva úr nagyon jól tudja, hogy az akkori liberális kormány miként záratta be minden nyilvános terem ajtaját, hogy ily módon megakadályozza azt, hogy a hegyeken túl lakó románok megünnepelhesenek egy román ünnepet.

Ez az eset más alakban ugyan, de megismétlődött két év múlva, 1886-ban, mikor a liberális kormány hat erdélyi románt kiutasított Romániából. Ekkor is felelősségre vonták Bratianut – és ő a hozzá intézett kérdésre nagyon korrekt módon és hazafiasan felelt. E felelete ma is tanulságul és mintául szolgálhat. „Azt hiszik önök uraim – mondá ez alkalommal Bratianu – hogy mi jelenleg olyan helyzetben vagyunk, hogy kibonthatjuk a zászlót Erdély, Bánát és Bukovina elfoglalására?” – Ekkor egy hang közbekiáltott: „Elmult annak már az ideje!” – „Nem tudom mit fog hozni az idő – válaszolá a közbekiáltásra Bratianu – de mikor minket arról vádolt az osztrák-magyar kormány, hogy nálunk társaságok vannak, amelyekkel abban az irányban dolgozunk, hogy Erdélyt fel-láztuk és azután annektáljuk, azt hiszem, akkor az osztrák-magyar diplomáciai ügyvivő Éder báró volt. Ettől kezdve egészen Calice báró idejéig mindig azt mondtam, ha azt állítanám, hogy nem óhajtom az összes románságnak egyetlen államban való egyesülését, akkor engem önöknek hitvány embernek, vagy hazugnak kellene tekinteniök, – de ha most az erdélyi kérdést arra használnám, hogy vele szétbontsam az osztrák-magyar birodalmat, akkor nem lehetnék miniszter, hanem megérdemelném, hogy a bolondok házába vigyenek.”

Ezidőszerint a helyzet nehezebb, mint akkor volt.

A magyarok sovinizmusa nagyobb és testvéreink súlyosabb üldözéseket kénytelenek elszenvedni. Ilyen körülmények között mit tett a jelenlegi kormány, ami a román nemzeti érzésbe ütközött volna? Nem talál-e számos erdélyi román nálunk menedékhelyet és nagylelkű támogatást? – Tiltottunk-e el egyetlen, általuk vagy számukra rendezett gyűlést, vagy lakomát? – Űztünk-e ki egyetlen erdélyi románt is? – Nem. Önök pedig mindezt megtették és most kétségbevonják a mi hazafias és román érzésünket.

Fleva azt mondta, hogyha közbelépésünk esetén szavunkat meg nem hallgatják, akkor ki kell jelentenünk, hogy tudja meg Ausztria, Magyarország és Németország, hogy a román dorobánc nem fog soha együtt menni a magyar honvéddel. Fleva úr ezzel nagyon veszedelmes tant hirdet. Hogyan képzei, hogy a román dorobánc ne oda menjen, ahová parancsnoka küldi? – Azt hiszi, hogy a dorobáncra fogjuk bízni, hogy a honvéddel, vagy a kozákkal menjen-e együtt? Nem veszik észre, hogy az ilyen nyilatkozatok még annak jogát is elveszik tőlünk, hogy választhassunk. Ezt akarják önök! Mondják meg határozottan.

Két politika van országunk számára fenntartva. Nem tudom: a kettő közül melyik a szerencsésebb? – Ez a gondviselés titka. Senkisem tudhatja: melyik fog győzni? – a francia-orosz kettős szövetség-e, vagy a hármasszövetség? Válasszanak e kettő között és mondják meg nyíltan: mit választottak? De a szenátusban udvarolni Ausztriának és Németországnak, a kamarában pedig Oroszországnak hízelegni, liberális urak, nem román politika. Mikor mindezeket önök jól tudják és azt is tudják, hogy milyen kényes ez a kérdés és hogy nemzetünk léte függhet a külpolitikában tett elhibázott lépéstől, azt kérdezem: mi vezette önöket abban, hogy e kérdést a szenátus és a kamara elé hozták? – Ezt a célt könnyű kitalálni. Az idők megváltoztak és önök most nincsenek a hatalom birtokában. A szabadság legendája elavult. Új legendára van szükségük, ezért hát elévették testvéreink ügyét, az ő szenvedéseiből és könnyeiből fegyvereket kovácsolni a kormány megbuktatására,

Cuza beszéde.

A következő ülésen *Cuza* szólalt fel, ki nemrégiben is Jorga Miklós egyetemi tanárral osztozott a román parlamentben a nemzeti demokrata párttöredéknek vezetésében. Azt mondta, hogy senki sem vonhatja kétségbe, hogy a magyarok üldözik az államukban lakó románságot és megfosztották politikai jogaiktól. A román királyság polgárai testvéreink e

mostoha sorsát nem nézhetik közömbösen, mert ha a magyarok ez eljárásukat tovább folytatják, lehetetlenné teszik nemcsak azt, hogy Románia külpolitikailag teljesítse azokat a kötelességeket, amelyek egy európai háborúban helyzetéből kifolyóan elő fognak állani, hanem azt is, hogy az osztrák-magyar monarchia nem magyar vagy német nemzetiségű népei is erejüket a hármasszövetség ellenségei ellen fordíthassák, mert ezek, ez alkalmat felhasználva, okvetetlenül fel fognak lázadni. A román kormány nem avatkozhatik bele a magyarok és az erdélyi románok között folyó pörbe, mert egyetlen állam kormánya sem jogosult egy idegen államnak olyan vitás kérdésébe avatkozni, amelyik ez idegen állam és annak saját polgárai között pör tárgyát alkotják. A tartózkodásban azonban odáig sem mehetnek, ameddig Carp kívánja. Carp kifogásolja az egyetemi ifjúság mozgalmait. Carpnak azonban, ki maga is német diák volt, tudnia kellene, hogy a német egység a német diákok ilyen fajtajú mozgalmait nélkül sohasem jött volna létre. Ellenkezően: a tanulóifjúság e mozgalmát okosan és mérséklettel ugyan, de tartoznak mindnyájan támogatni, mert meggyőződése szerint a tanulók e mozgalmainak eredményeként fog megszületni a mainál egy nagyobb és hatalmasabb Románia.

Stolojan liberális képviselő beszéde.

Sokkal részletesebben és támadóbb szellemben foglalkozott ugyanekkor az erdélyi kérdéssel a liberális párt egyik legtekintélyesebb tagja, Stolojan. Szerinte Romániára mindig abból származott a baj és veszedelem, ha Oroszország és Ausztria a Balkán-kérdésben egyetértettek. Besszarábiát Oroszország 1812-ben csak Ausztria beleegyezésével rabolhatta el és viszont Ausztria csak Oroszország beleegyezésével okkupálhatta Boszniát. A helyzet azóta megváltozott, még pedig Románia javára. A nagy német államférfiúnak, Bismarcknak volt érdeme e változás. Ő hozta létre a hármasszövetséget és ezzel elválasztotta Ausztriát Oroszországtól. Így most már nem történhetik meg többé, hogy Ausztria és Oroszország a Balkán-kérdésben egyetérthessenek Románia kárára. Ennek a körülménynek köszönhető az, hogy ma a román parlamentben szabadon beszélhetnek úgy Besszarábiáról, mint Erdélyről.

Nem nézhetik azonban rossz szemmel a francia–orosz szövetséget sem. Románia népszaporulatát illetően az előrehaladó államok közé tartozik. Bismarck egy alkalommal azt kérdezte Sturdzától: hány millió lakosa van Romániának? Sturdza azt válaszolta: hat. Kár – mondá Bismarck – hogy nem nyolc, mert akkor komoly tényező lenne a nemzetközi politikában. A két nagyhatalmi csoport között előbb vagy

utóbb ki fog törni a háború. Románia érdeke az, hogy mentől később törjön ki, hogy legyen ideje megerősödni. Mentől jobban meg fog Románia a háború kitöréséig erősödni, helyzete annál kedvezőbb lesz. Ezért Romániának jelenleg az az érdeke, hogy azzal a féllel tartson, amelyik a békét akarja. Meg van győződve, hogy Ausztria békét akar.

Az erdélyi románok üldözése azonban nagy nehézségeket okoz Romániának. Ez üldözések következtében az erdélyi román értelmiség tagjai nem találhatnak saját hazájokban tehetőségeiknek és tanulmányaiknak megfelelő alkalmazást és emiatt kénytelenek tömegesen átvándorolni Romániába. Itt szorgalmuk és rátermettségük következtében minden téren nagy befolyásra tesznek szert, így a politikai téren is. Ezek természetes és érthető okok miatt igen élénken és hevesen reagálnak mindenre, ami otthonmaradt testvéreik sorsát és helyzetét illeti. E hangulat nem maradhat hatás nélkül Románia közéletében és politikai mozgalmában sem.

1886-ban a kormány kiutasított egynéhány erdélyi származású román. Ezzel azonban a mozgalom nem szűnt meg, csak más irányba terelődött. Két évvel később, 1888-ban kitört a parasztlázadás. A parasztok egy része, a sík földön lakók, bizonyos izgatások hatására Bulgáriába akart átvándorolni, mert ott állítólag nekik földet ígértek. Itt Bukarestben a tömeg az osztrák-magyar követségi palota előtt nagy tüntetést rendezett, hogy katonasággal kellett szétkergetni. A hegyvidékek lakói pedig egyenesen fegyvert kértek, hogy átmenjenek Erdélybe testvéreik felszabadítására. Erre vonatkozó proklamációkat terjesztettek, melyeknek szerkesztői és terjesztői között nagyon sok erdélyi származású vasuti alkalmazott volt. Hogy honnan indultak ki e mozgalom titkos szálai, nem ismeretlen dolgok.

(Romániai körökben az volt az általánosan uralkodó vélekedés, hogy az 1888-ki parasztlázadás titkos orosz bujtorgatások eredménye volt.)

Az erdélyi kérdést – folytatta tovább fejtegetéseit Stolojan – azért hozták a parlament elé, hogy ismerje meg és lássa a világ, hogy a magyarok minő veszedelmes játékot űznek. Ez a kérdés azért rejt Romániára nézve nagy veszedelmet magában, mert ha Erdélyben a magyar elnyomás ellen a románok fellázadnak, a romániai nép sem maradhat nyugton.

Maiorescu Titus beszéde.

Hozzá szólott ehhez a kérdéshez a junimista párt nagytekintélyű tagja, az erdélyi származású *Maiorescu Titus* is. Elismeri a felszólalásában, hogy az erdélyi testvérek ügye

íránt minden román egyforma érzéssel viseltetik. Mindenekelőtt azonban azt vizsgálja, hogy a Sturdza által ajánlott beavatkozás lehetséges-e? Nem. És pedig azért nem, mert az erdélyi románoknak, hogy céljokat elérjék, egységeseknek és egyetértőknek kell lenniök. A Sturdza által javasolt beavatkozás őket még jobban megzavarná. Hogy ez így van, annak bizonyítására hivatkozik a „Gazeta Transilvaniei” egy cikkére, amely foglalkozván Sturdza beszédének ez irányú javaslatával, azt mondja: A Sturdza által javasolt beavatkozás már csak azért sem kívánatos, mert hiszen Sturdza a román-magyar kibékülés feltételéül oly dolgokat köt ki, amelyek ellentétesek a magyarországi román nemzetiségi pártnak politikai követeléseivel. Így Sturdza azt kívánja, hogy a magyar kormány hajtsa végre becsületesen a nemzetiségi törvényt, holott a román nemzetiségi párt mindig küzdött e törvény ellen. Stolojan azt mondotta, hogy az erdélyi kérdést a konzervatívok tették politikai pártfegyverré. Ez nem áll, mert hiszen a liberálisok hozták a parlament elé és ők nevezték hitványnak a kormányt azért, hogy nem zsákmányolta ki a kérdést. Már most azt kérdezi a liberális párttól, hogy ha a konzervatív kormány csakugyan hitvány lenne, mit gondolnak: lehetne-e ennek a hitvány kormánynak annyi tekintélye, hogy a magyar kormány komolyan vegye az esetben, ha interveniálna az erdélyi románok ügyében?

Take Jonescu beszéde.

A kormány részéről e vitatkozások folyamán a román kamarában elsőnek az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter. *Take Jonescu* szólalt fel.

Nincs a világ egyetlen parlamentjében precedens arra – kezdette beszédét *Take Jonescu* – hogy heteken át tárgyaltak volna egy olyan kérdést, amely valamely idegen államnak saját alattvalóit illető ügyeivel kapcsolatos. Az ember igazán nem érti, hogy mire való és miért van ez a túlságos nagy buzgalom? Talán a román elem sohasem volt akkora veszedelemben, mint most? Ezt igazán nem mondhatni, hiszen a román elem helyzete történelmének egész folyamán sohasem volt valami nagyon rózsás. A románoknak a magyarokkal való küzdelme sem most kezdődik. Sok évszázadra visszanyúl, talán egészen a magyar állam megalapításáig. A magyarok több ízben tettek kísérletet a románok elmagyarosítására. Ilyen kísérlet volt a románoknak a kálvinista hitre való áttérítési kísérlete, később a XVIII. század elején a vallásos unió. Mindezen kísérleteknek azonban éppen ellenkező eredménye lett, mint aminőt a magyarok akartak, mert mind a kettő csak hasznot hozott a románok nemzeti fejlődésére.

A XIX. század közepe táján, Leményi püspöksége idején, az erdélyi gör. kat. román papság majdnem teljesen el volt magyarosodva. Mi mentette meg a románságot? Bizonyára nem Sturdzáék szónoklata.

A helyzet most az, hogy a román állam erősödik és vele párhuzamosan a rumunizmus eszméje is tért hódít mindenütt. Sturdzáék ebben a vitában sok mindenről beszéltek, de nem tudtak semmi újat mondani. Nem tudtak olyat javasolni, ami alkalmazása esetére eredménnyel kecsegtethetne. Sturdza és Stolojan azt mondták, hogy az osztrák-magyar monarchiában a románság elvész, – de nekünk szükségünk van az osztrák-magyar monarchiára. Nem veszik észre, minő ellenmondás azt állítani, hogy nekünk szükségünk van arra a monarchiára, amelyben szerintök a románság elvész. Azt ajánlják, hogy interveniáljanak az erdélyi románság érdekében. De hogyan interveniáljanak, ha maga az erdélyi románság sem kéri az ő közbelépésüket, sőt ellenkezően, tiltakozik ellene. Ezt bizonyítja az is, hogy nemcsak a „Gazeta Transilvaniei” foglalt egy ilyen beavatkozás ellen állást, hanem a nagyszebeni román nemzeti komité lapja, a „Tribuna” is, amely erre vonatkozóan azt írta, hogy ezt a kérdést nem Bukarestben kell megoldani, hanem Nagyszebenben, mert ők ugyanis nem egy külön román-magyar kiegyezést akarnak, hanem az összes nemzetiségek egyenjogosítását a magyar állam, illetőleg az osztrák magyar monarchia határain belül.

Gradisteanu Jón liberálistáji képviselő beszéde.

Take Jonescu után a liberális pártból *Gradisteanu Jón* szólalt fel.

Gradisteanu szerint mindaddig, míg az erdélyi kérdés nincs megoldva, Romániára nézve erkölcsi és anyagi lehetetlenség, hogy belépjen a hármasszövetségbe. A kormány szónokai arra vonatkozóan, hogy nekünk az érdekünk a hármasszövetséghez való csatlakozást ajánlja, sok mindent felhoztak, de közülök még sem merte senki azt kimondani, hogy nekünk akkor is a hármasszövetséggel kell mennünk a háborúba, ha testvéreinknek a magyarok által való üldöztetése nem szünnék meg. Lahovary, hogy enyhítsen a dolgon, azt mondotta, hogy ezek az üldöztetések nem igazak; holott ezt a magyarok királya maga is elismerte, mikor azokat infámisoknak bélyegezte.

Take Jonescu azt mondotta, hogy az ausztriai olasz kérdésről a római parlamentben nem beszélnek. Miért beszélünk mi az erdélyi kérdésről? A kettő között nagy különbség van. Az első határozottan az irredentizmus, a második pedig a legalitás kérdése. Mi nem akarjuk Erdélyt az osztrák-magyar

monarchiától elszakítani, mi csak azt akarjuk, hogy román testvéreink visszakapják azon jogaikat, amelyekkel egyszer már bírtak. Ez a mozgalom egyáltalán nem irredentista. Igaz ugyan, hogy most „Irredenta” cím alatt Bukarestben megjelenik egy lapocska. Ezt a lapocskát azonban, vagy a román faj ellenségei adják ki azért, hogy vele a román faj ügyét kompromittálják, vagy egynéhány olyan fiatal ember, akiket az erdélyi testvéreknek üldöztetése véglegesen elkésérített. Ez utóbbi esetben joggal azt mondhatjuk a magyaroknak: ez a ti akaratotok volt!

Az erdélyi kérdés megoldása nemcsak román érdek, hanem érdeke a magyaroknak és velük együtt az osztrák-magyar monarchiának, sőt a hármasszövetségnek is. Ha meg nem oldatik, nemcsak Románia nem lehet az osztrák-magyar monarchia szövetségese a kitörendő európai háborúban, hanem az osztrák-magyar monarchia sem jöhet Románia segítségére, mivel a háború kitörése esetén kénytelen lesz seregének egy részét saját polgárai ellen alkalmazni, mivel ezek elkésérítve a szenvedett üldözésektől, a kedvező alkalmat arra fogják használni, hogy fellázadjanak elnyomóik ellen. A magyarok különben most is olyan szerepet játszanak, mint aminőt 1848/49-ben játszottak. Szerepük most is lázadás keltése és ennek következtében Európa békéjének veszedelmeztetése.

A vitát Lahovary Sándor külügyminiszter zárta be a kamara december 13-iki ülésében.

Lahovary külügyminiszter beszéde.

Az a harc, melyet az erdélyi románok régóta folytatnak a magyarokkal – Lahovary szerint – a román államra is kellemetlen, sőt egyenesen szerencsétlen körülmény, mert minden arra vonatkozó jóakarat mellett is, hogy a szomszédos monarchiával békés viszonyban éljenek, nem lehetséges, hogy e harcok erős és fájdalmas hatást ne keltsenek a királyság-beli románság szívében. Ő ezért nem is követelte senkitől, hogy e küzdelemmel szemben abszolút érzéketlen legyen, vagy azt, hogy a lehetőség határai között ne kívánja, hogy a magyarországi románság harca a nemzetiségi eszme diadalának alapján rájuk nézve ne végződjék kedvezően, de azt a vádat sem ismerheti el igaznak, hogy a konzervatív párt és kormánya e küzdelemmel szemben közömbös, vagy érzéketlen lett volna.

Azután visszapillantást vett e kérdés történetére. Ez a fájdalmas probléma – folytatja tovább fejtegetéseit – a multban több ízben vetődött fel a román parlamentben. Először 1868-ban és azután 1886-ban. Akik most e kérdésben felszólaltak, a konzervatív kormány ellen irányzott éllel, idézték, hogy mit

mondottak akkor Bratianu és Cogalniceanu? Ez idézeteket nemcsak megtapsolták, hanem valaki azt kiáltotta közbe: Így beszél egy román miniszter!

Aki ezt közbekiáltotta és akik vele egyetértenek, felelik, vagy nem tudják, hogy milyen volt Románia külpolitikai helyzete 1868-ban, mikor Bratianu és Cogalniceanu először beszéltek e kérdésben és milyen volt 1886-ban, mikor másodszor.

1868-ban még két esztendeje sem volt annak, hogy Ausztriát a porosz hadsereg tönkrevverte. Akkor a nemzetközi helyzet olyan volt, hogy a legyőzött Ausztria Franciaországban keresett és talált támogatást Poroszország ellen. Franciaország szintén fenyegetve érezte magát a porosz hatalmi törekvések részéről. Poroszország pedig Oroszországban talált magának szövetségest. A helyzet nagyon feszült volt Franciaország és Poroszország között, mint azt az úgynevezett luxemburgi kérdés tanúsítja. Európa háború küszöbén állott a luxemburgi kérdés miatt. Ez a háború csak azért nem tört ki, mert De Monstiers marquis francia külügyminiszter higgadtsága és tapintata megakadályozta.

Mikor az erdélyi kérdés a román parlamentben 1868-ban szóba került, a külpolitikai helyzet az volt, hogy a háború a luxemburgi kérdés miatt kitörőfélben volt Francia- és Poroszország között, mely esetben az osztrák-magyar monarchia Franciaország és Oroszország pedig Poroszország szövetségese lett volna. Oroszországnak e háború esetén az lett volna a feladata, hogy az osztrák-magyar monarchiát fékentartsa, illetőleg megtámadja. E háborúban Romániának is ki volt osztva a szerepe és ez abban állott, hogy hadserege, mint az orosz hadsereg balszárnyának támogatója lépjen fel a monarchia ellen.

Tehát, mikor 1868-ban Bratianu és Cogalniceanu a román parlamentben beszéltek, akkor egy készülőben levő háború előestéjén állottak és ennek következtében beszélhettek úgy, amint akkor beszéltek. Természetesen, az megint más kérdés, hogy nem beszéltek-e egy kissé elhamarkodottan és nem jobb lett volna-e hallgatniok, mert hiszen a körülmények gyorsan megváltoztak, még pedig az osztrák-magyar monarchia javára? Ime az oka annak, amiért ő most nem beszélhet úgy, amint 1868-ban Bratianu és Cogalniceanu beszéltek.

Hogy Bratianu 1886-ban megint másképen beszélt és hogy felelete, melyet e kérdésben az őt interpelláló Cogalniceanunak adott, máig is mintájául tekinthető annak a lojális és okos feleletnek, melyet egy román miniszter adhat, annak is magyarázata az általános nemzetközi helyzetben kereshető. Ekkor már készen volt a hármasszövetség és Romániának érdekében állott a szomszédos monarchiával, a hármasszövetség egyik tagjával a lehető legjobb szomszédi viszonyban élni.

Már most, ha a liberális pártnak ebben a kérdésben

különösen 1882 óta követett magatartását tekintjük, a következőket állapíthatjuk meg: Mikor a liberális párt a kormányon volt, akkor nemcsak a közeledés és a barátságos jó szomszédi viszony politikáját követte a szomszédos monarchiával szemben, hanem valóságosan meg is hunyászzkodott vele szemben a román nemzeti érdekek és méltóság kárára is. Így 1884-ben a szomszédos monarchia külügyi képviselőjének egyszerű felszólítására 500 Dobrudzsába kivándorolni akaró bánági román küldött vissza valóságos toloncúton. 1885-ben pedig Ciurcut és társait kiutasította Romániából. És 1883-ban a hivatalos lapban valóságosan bocsánatot kért a nemzet nevében a kormány azokért a szavakért, melyeket Gradisteanu ismeretes jaši-i pohárköszöntőjében mondott. Azonkívül 1886 február 11-én feloszlatta a „Societatea Carpaților”-egyesületet, mert abban politikai és agitatorius egyesületet látott. Egyszóval, Bratianu e kérdésben mindig a nemzetközi helyzethez alkalmazkodott. Mikor ez úgy kívánta, ellensége volt Ausztriának, mikor pedig Ausztria barátja volt, akkor megfélemedezett „nemes vérből származó nővéré”-ről és a „brutális sógor”-ról.

Take Jonsescu említette, hogy 1883-ban Stolojan interpellált arra vonatkozóan, hogy Románia igyekezzék a Dunától délre, a Balkánon Konstantinápoly felé terjeszkedni. Take Jonsescu a maga ifjú hevével nagyon komolyan vette Stolojan interpellációját és Bratianunak arra adott feletét. Legyen meggyőződve, hogy a román zászlónak a Balkán felé való lobogtatása 1883-ban egyáltalán nem volt komoly dolog. Magyarázata ennek a következő:

A liberális párt 1867-től egészen 1883-ig meglehetősen ellenséges volt a monarchiával szemben. A külpolitikai helyzet azonban a liberális pártot rákényszerítette éppen a hármasszövetség megkötése következtében, hogy ezen a magatarásán változtasson. Igen, de nem lehetett remélni, hogy a hosszas izgatások és gyűlölködő támadások által félrevezetett közvélemény, főleg pedig azok a vágyak és reménységek, amelyeket a kilátásba helyezett támogatás az erdélyiek lelkében felkeltett, hamarosan és könnyen megengedjen egy ilyen rögtönös frontváltottatást – azért folyamodtak ahhoz a stratagémához, hogy Erdélyről és a Bánágról más irányba, azaz a Balkán felé tereljék a közérdeklődést. Legyen meggyőződve Take Jonsescu, hogy sem az interpelláló Stolojan, sem pedig a válaszoló Bratianu egy pillanatig sem hittek ebben a Balkán felé irányuló román nemzeti akcióban. Az európai politika 1883-tól kezdve nem változott. Nem változott semmi más, csak egyedül a liberális párt azon politikai álláspontja, melyet az úgynevezett erdélyi kérdésben időnként elfoglalt. Az európai politikai helyzet nem változott. Az ma éppen olyan békés irányzatú, mint volt eddig, amelyben nincs helye semmi béke-

bontó elemnek, semmiféle izgatásnak. Ha mi románok ehhez a politikai irányhoz akarunk csatlakozni, nem tehetünk mást, mint bizonyítékát adni annak, hogy mi is a rend és a békefenntartó elemhez tartozunk és nem izgatunk sem a kormányon, sem a népgyűlésekben veszedelmes és tűzvészt okozó kérdésekkel.

A kormány álláspontja a következő: szabadságot engedni az egyesek véleménynyilvánításának, olyan szabadságot, amelyik ismeretlen volt a liberálisok uralma alatt. Szabadságot adunk a nemzeti aspirációk megnyilatkozásának, amely a liberális uralom alatt nagyon meg volt szorítva. A Kárpátokon túl lakó románok nálunk menedékhelyre találtak. Tárt karokkal és nyílt szívvel fogadtuk tűzhelyeinken. Minden életpályát megkönnyítettünk számukra, sőt még többet tettünk: megengedtük, hogy tanintézeteinket elfoglalhassák és a román nemzetnek még fiatal lelkét és elméjét átalakíthassák. Két dolgot azonban nem adhatunk meg nekik, amelyet azonban önök sem adtak meg s amelyet nem is fognak megadni, dacára minden ígéretnek és minden hitegetésnek, amelyeket önök az ellenzéknek velők szemben tettek.

Nem avatkozhatunk hivatalosan bele abba a pörbe, melyet erdélyi testvéreink a magyar nemzettel és kormányával folytatnak. Minden beavatkozás, történnék az a becsületes, vagy a nem becsületes alkusz szerepében, mihelyt a román állam külügyminiszterétől indul ki, csak beavatkozás. Igen jól tudja ezt Sturdza, ki maga is volt külügyminiszter és aki nagyon jól ismeri a szavak értékét és a cselekedetek veszedelmességét. Ezt nem tehetjük meg és pedig először azért, mert nemcsak nem használna nekik, hanem ellenkezően, kárukra lenne, másodszor azért, mert nem kívánják, harmadszor azért, mert ellenkeznék minden nemzetközi hagyománnyal és szokással. A beavatkozás után másodnapon csak két lehetőség állana előttünk, vagy hadat izenni, vagy bocsánatot kérni. Nem adhatjuk meg nekik továbbá azt, hogy Románia külpolitikai érdekeit alárendeljük politikai aspirációiknak, bármennyire jogosak és tiszteletreméltók legyenek is azok. A román királyság külpolitikája a román nemzeti és egy román miniszternek az a kötelessége mindenekelőtt, hogy ennek a királyságnak érdekeit tartsa szeme előtt. Ezzel a legelső kötelességével szemben háttérbe szorul minden egyéb tekintet.

A román kormány és a román politikusok megbízhatatlan magatartása a hármasszövetséggel szemben.

Lahovary Sándor külügyminiszter e beszédével bezáródott az a vitatkozás, amelyik 1893-ban a román parlament két házában folyt le igen széles mederben. A beszédekből,

melyeket e vitatkozás folyamán akár a miniszterek, akár pedig az ellenzéki szenátorok és képviselők mondtak, világosan kitűnik, hogy ők az erdélyi kérdést ez alkalommal elsősorban Románia külpolitikai helyzetének szempontjából fogták fel és tárgyalták kivétel nélkül. Mindenekelőtt azt tüntetik szemünkbe, hogy bár Románia ekkor már tíz év óta tagja volt a hármasszövetségnek, még a kormány tagjai sem nyilatkoztatták ki határozottan, hogy Románia tagja a hármasszövetségnek s azért az úgynevezett erdélyi kérdésben sem foglalhat el más álláspontot, mint aminőt a szövetség természetére neki megenged, sőt aminőt ez tőle feltétlenül megkíván.

Ellenkezően, e vitából annak legfigyelmesebb tanulmányozója is csak azt állapíthatja meg, hogy minden román politikus érezte és tudta, hogy Románia nem maradhat semleges, ha a hármasszövetség és a francia-orosz szövetség között kitörne a háború, de még nincs elhatározva, hogy ez esetben Románia melyik oldalra álljon? „Nincs határozottan kialakult véleményünk – mondotta erre vonatkozóan a szenátusban Carp Péter miniszter – hogy a hármasszövetséghez, vagy a francia-orosz kettősszövetséghez csatlakozzunk-e? Szabad a választás. Tessék választani!” És ezt ugyanaz a Carp Péter mondotta, aki maga kötötte meg a szövetséget a középonti hatalmakkal és aki tehát akkor, mikor e szavakat mondotta, nagyon jól tudta, hogy Románia szerződésileg van lekötve a hármasszövetséghez és így már nem választhat.

C. C. Arion, Románia volt külügyminisztere (1918-ban) a képviselőházban mondott beszédében e tekintetben még határozottabban nyilatkozott, mikor ezeket mondotta: „Két politika van országunk számára fenntartva. Nem tudom, a kettő közül melyik a szerencsésebb? – Ez a gondviselés titka. Melyik fog győzni: a francia-orosz kettősszövetség-e, vagy a hármasszövetség? – Válasszanak e kettő közül és mondják meg nyíltan: melyiket választották?” – Lahovary külügyminiszter sem nyilatkozott e tekintetben határozottan. Mindössze is csak annyit mondott, hogy az európai helyzet ma békés irányzatú s azért benne nincs helye semmi békebontó elemnek, semmiféle izgatásnak és a románok sem tehetnek mást, ha ebbe a békés külpolitikai helyzetbe bele akarnak illeszkedni, mint bizonyítékát adni, hogy ők a rend és a békefenntartó elemekhez akarnak csatlakozni és ezért veszedelmes és békebontó kérdések izgató felszínrevetésével egyáltalán nem akarnak zavart és nyugtalanságot kelteni.

Hogy Románia tagja a hármasszövetségnek, azt egyedül az ellenzéki Sturdza Demeter mondotta ki nyíltan és határozottan. Azt is bevallotta, hogy Romániának a hármasszövetséghez való viszonyából kötelezettségei is származnak, de

hozzátette, hogy e kötelezettségének lojális teljesítését nehezé, sőt majdnem lehetetlenné teszi számára az erdélyi kérdés, mert Románia nem lehet érzéketlen magyarországi testvéreinek azon sajnálatraméltó helyzetével szemben, amely eredménye annak az elnyomatásnak, amely alatt a magyar államban nyögnek.

A konzervatív párti kormány a vitatkozás egész folyamán, amint láttuk, igen határozatlan, sőt kétértelmű álláspontot foglal el Romániának a hármasszövetséghez való viszonyát illetően. Ez az állásfoglalás a későbbi időkben is megtartotta ezt a határozatlanságát és kétértelmű voltát. E körülményben rejlik annak magyarázata, hogy a román közvéleményben majdnem általános volt az 1916 augusztus 27-ki hadüzenetet követő időkben az a meggyőződés, hogy a román nemzetet e hadüzenet következtében nem érheti a szerződészegés vádja, mert az egyedül a király által kötött olyan titkos szerződés volt, melyről a nemzetnek semmi tudomása sem volt.

A most ismertetett vitának még egy jellemző vonása tűnik szemünkbe. Bár Sturdzát kivéve, egyetlen szónok sem mondja ki határozottan, hogy Romániát külpolitikai tekintetben szerződés köti a hármasszövetséghez, de azért majdnem kivétel nélkül mindenik szónok helyeselni látszik azt a külpolitikát, amely Romániának helyét a hármasszövetség oldalán jelöli meg. Urechiát kivéve, majdnem egyhangúan óhajtják, hogy Románia a külpolitikában a hármasszövetséghez csatlakozzék, mert tisztában vannak azzal, hogy a román állam fennmaradását csakis úgy biztosíthatja, ha a hármasszövetséghez csatlakozik. Ezzel szemben azonban azt is érzik és tudják, hogy aranyos politikai álmuknak, a magyar államban lakó testvéreikkel egy államban való egyesülésüknek megvalósítása, Nagy-Románia, a hármasszövetséghez való őszinte csatlakozás esetén lehetetlen, mert hiszen a hármasszövetségnek egyik főcélja éppen az osztrák-magyar monarchia területi épségének biztosítása volt.

Érdekes e vitában figyelemmel kísérni azt is: mimódon szeretnék ők ezt a rájuk nézve rendkívül súlyos és kényes feladatot megoldani? Ha nyíltan irredenta álláspontra helyezkednek, akkor kénytelenek a francia-orosz szövetséghez csatlakozni. És ez nekik nem is lenne olyan nehéz, hiszen őket minden szimpátiájuk a franciákhoz vonja. Ez esetben azonban kiszolgáltatnák magukat az orosz hatalmi politikának, amely nem igen lenne hajlandó adott kedvező esetben a román állam függetlenségét, sőt esetleg területi épségét is valami nagy tiszteletben tartani. Éppen ezért ezt a problémát valahogyan a hármasszövetségnek keretében, sőt annak segítségével szeretnék kockázat nélkül, a lassúbb, de természetes

fejlődés segítségével megoldani. Ennek a folyamatnak azonban útjában áll az osztrák-magyar monarchia jelenlegi dualisztikus szerkezete, amelynek keretében a magyar állam erőveltjes nemzeti politikája lehetetlenné teszi, hogy ez a szerintök lassúbb természetes folyamat a Kárpátokon túl az általuk kívánt kedvező irányban megindulhasson.

E felfogásból szerintük logikailag következik, hogy Romániának a hármasszövetséghez való csatlakozását arra kell felhasználni, hogy segítségével a Kárpátokon túl ez a rájuk nézve kedvező folyamat megindulhasson, azaz a román kormánynak magáévá kell tennie, sőt a rendelkezésre álló eszközökkel támogatnia is a magyar államban lakó románságnak azt a politikai törekvését, amelynek célja a románságot nem annyira a magyar állam, mint inkább az összmonarchia keretében teljes nemzeti és politikai autonómiához juttatni. Ez pedig csak úgy fog sikerülni, ha a monarchia mostani dualisztikus szerkezete, amely lehetővé teszi, hogy az egységes magyar állam erőltetjes nemzeti politikát folytasson, felbomlik és így megszűnik továbbra is akadályául szolgálni annak, hogy a monarchia olyan föderatív államszerkezetté alakuljon át, amely Svájc mintájára minden egyes nemzetiségnek a legteljesebb nemzeti és politikai autonómiát biztosít. A monarchiát alkotó egyes nemzetiségek és köztük a románok is ebben a föderatív államszerkezetben rövid idő alatt teljes nemzeti öntudatra és kifejlődésre tesznek szert, amelynek a román faj egyesülésére vonatkozóan is meglesz a maga természetes konzekvenciája, azaz utolsó etappe-ul fog szolgálni a nemzeti egyesüléshez, a Nagy-Romániához vezető úton. Románia hármasszövetséghez való csatlakozásának teljesítendő feltétele tehát a magyar államban lakó románok teljes nemzeti és politikai autonómiája.

Ha a hármasszövetség ezt biztosítja a románságnak, akkor Románia hű lehet a szövetséghez, mert ez a szövetség nemcsak a román állam létét biztosítja az orosz hatalmi törekvésekkel szemben, hanem meg is nyitja azt az utat, amely a lassúbb, de biztosabb természetes fejlődés segítségével a románság nemzeti ideáljának, Nagy-Romániának megvalósulásához vezet. Ha pedig a hármasszövetség ezt nem tudja, vagy nem akarja Románia számára biztosítani, akkor Romániára nézve adott esetben nem is kötelező az a szerződés, amelynek erejénél fogva Károly király és miniszterei őt e szövetség tagjává tették. Akkor ahhoz a félhez fog csatlakozni, amely nemzeti ideáljának megvalósítását biztosítani fogja.

E terjedelmesen ismertetett vitából az is nyilvánvalóan kitűnik, hogy a román parlamenti pártok politikájának nemcsak a háttérben csendesen meghúzódó titkos ösztönző eleme volt a román nemzeti eszménynek megvalósítása: az összes

románságnak egyetlen román államban való egyesítése, hanem olyan vezető motívuma is, amely a politikai nyílt szín minden mozgalmában a figyelmes nézőnek azonnal szemébe ötlük. A magyar közvélemény e vita eredményeiről és levonható következtetéseiről egyáltalán nem volt tájékoztatva. A romániai és a magyar sajtó között abban az időben más összekötő kapocs nem volt, mint egyedül a miniszterelnökség fordítóosztályának román sajtóügyi referense, aki született román és nem is valami nagy politikai képzettséggel bíró egyén lévén, nem akarta, vagy ha talán akarta volna is, nem tudta volna kellően informálni a magyar sajtót arról, hogy a magyar nemzeti állam és politika legkényesebb érdekeinek szempontjából minő eszmecserék folytak a román parlamentben.

Bukaresti diplomáciai képviselőtünknek pedig kevés érzéke volt mindazzal szemben, ami Bukarestben a magyar állam érdekeivel kapcsolatosan történt. A hármasszövetséggel kapcsolatos dolgok ugyan érdekelték, mert hiszen azok nem a magyar állam külön ügyei voltak, hanem a monarchia létérdekével álltak összefüggésben, de abban a meggyőződésben éltek, hogy Románia külpolitikáját kizárólagosan maga Károly király intézi és intézteti, ő pedig, mint a Hohenzollern-család tagja, feltétlenül megbízható. Így nem sok fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a képviselők és szenátorok mit beszélnek. Irányadónak egyedül csak azt tekintették, hogy a kormány tagjai, elsősorban pedig a külügyminiszter, tegyenek korrekt nyilatkozatot, amit ezek tényleg megtenni egyetlen esetben sem mulasztottak el.

VII. FEJEZET.

**A Memorandum-pör és a Liga Culturală
izgatásai az európai sajtóban.**

Előkészületek a Memorandum-pörre.

E könyvnek V. fejezetében behatóan ismertettem a nagy-szebeni román nemzeti komité *Memorandumát*. Azt is megemlítettem, hogy minő előkészületeket tett a nemzeti komité arra az esetre, ha a kormány nemcsak e *Memorandum* kiadóját, hanem szerzőit, a román nemzeti komité tagjait is, a Memorandum kiadásával elkövetett sajtóvétségért pörbefogja. Kezdetben általános volt a hit, hogy az ügyészség, tekintettel arra a nagy izgatásra és izgatottságra, amely kapcsolatos volt a Memorandum ügyével, nem meri pörbefogni szerzőit. Mikor meggyőződtek, hogy ez a nagy izgatás, zaj, parlamenti és sajtóháború nem elég erős arra, hogy a magyar kormányt megfélemlítse, elhatározták, hogy ezt a pört igyekezni fognak minden rendelkezésre álló eszközzel közönséges sajtópörből olyan nagyszabású nemzeti pörre tenni, amely a világ ítélőszéke előtt úgy fog lefolyni, mint a román nemzet pöre az elnyomó magyarság ellen. Olyan pörre, melyet a románság nemcsak a maga nevében folytat az elnyomó magyarság ellen, hanem a többi magyarországi nemzetiségek nevében is, akik éppen úgy szenvednek a magyar elnyomás alatt és éppen úgy tiltakoznak ellene, mint a románok. Ennek a pörnek illusztrációul is kell szolgálni arra, hogy a magyarországi nemzetiségek között szolidaritás és szövetség van az elnyomó magyarság ellen folytatandó politikai és nemzeti harcban.

Hogy ez a szolidaritás és szövetség a magyarországi nemzetiségek között román vezetés alatt a magyarság ellen való harcban létrejőjön, azt a román nemzeti komité a Memorandum Bécsbe vitele után körülbelül negyedév múlva határozta el. Kárpótlásul és vigasztalásul akart szolgálni e szövetség azért az elutasításért, amelyben – mint előadtam – a bukovinai románpárt és a többi ausztriai pártok részesítették. Az 1892-iki év őszén a komité egyik tagját megbízták, hogy a román nemzeti komité nevében lépjen érintkezésbe a magyarországi tótok és szerbek politikai vezetőivel. E megbízatás azzal az eredménnyel járt, hogy 1893 január 6 án a három nemzetiség megbízottai Bécsben közös értekezletre össze

is gyűltek azért, hogy ne csak közös programmot, hanem közös eljárást és a megindítandó küzdelembe való egyöntetű taktikát állapítsanak meg. Ez értekezletnek nem volt meg a kellő sikere. A szerbek elvben nem utasították vissza a románok ajánlatát, de nem akarták saját politikájukat teljesen alárendelni egy olyan közös nemzetiségi szervezet akaratának, amelyben számánál, energiájánál és politikai súlyánál fogva a vezetés mégis csak a románoké volna. A szerbek e vonakodásának valódi oka az az ellentét volt, mely a bánságban, ahol a románok és a szerbek vegyesen laknak, úgy az egyházi, mint politikai tekintetben a múlt század közepe óta heves és sokszor szenvedélyes harc okozója lett a szerbek és a románok között. Ez értekezleten abban állapodtak meg, hogy miután megismerték a románok programját, de ők magok: a szerbek és a tótok még nincsenek teljesen tisztában a megindítandó politikai küzdelem céljával és eszközeivel, szükségesnek vélik, hogy előbb külön-külön állapodjanak meg a követendő eljárásban és programban. Ha ez sikerülni fog, a három nemzetiség politikai vezetői össze fognak gyűlni egy Budapesten 1893 november 14-én tartandó értekezletre és aztán ezen az értekezleten fogják meghatározni a magyarországi nemzetiségek kongresszusának napját és helyét. E határozat a szerbek magatartása következtében ezidőszere nem valósult meg. Egyetlen eredménye az volt, hogy a tót nemzetiségi vezérférfiak közül Stefanovics Milos a pörbe fogott komité tagjainak egyik védőügyvédül jelentkezett.

A Memorandum-pörben a tárgyalást az ügyészség Kolozsváron 1894 május hó 7-ére tűzte ki. E nap volt tehát megjelölve a román nemzeti komité és a Liga Culturala által annak a nagy pörnek időpontjául, amelyben nem a Memorandum szerzői, hanem szerintük az egész magyarországi román nép, sőt az egész román faj fog, mint ártatlan vádlott állani ellenségeinek elfogult és pártos igazságszolgáltatása előtt. Azért ezt a napot olyanná kell tenni, amelyen az egész román-ság meg fog jelenni a kolozsvári magyar esküdszék előtt, de nem azért, hogy mint vádlott védekezzék, hanem azért, hogy mint vádló lépjen fel a művelt Európa igazság- és szabadságszerető nemzetei előtt az elnyomó magyar nemzet és annak kormánya ellen.

Hogy ez a pör egy ilyen nagyszabású román nemzetiség-politikai akció keretévé és alkalmává lehessen, elsősorban a magyarországi románságot kellett mentől tömegesebben sorompóba állítani. Hogy ez megvalósítható legyen, nemcsak a magyarországi román sajtó izgatott napról napra növekvő szenvedélyességgel, hanem a nagyszebeni komité is összehívta az egyes választókerületekben a helyi bizottságot és annak tagjai, mindenik a maga községében, mindent elkövettek, hogy

az egyes választókerületekből a nép mentől nagyobb tömegben vonuljon be a pör tárgyalásának idején Kolozsvárra, hogy ott tömeges jelenlétével, mintegy kézzelfoghatóan igazolja a közösséget, amelyet a magyarországi összes románság érez jogainak bátor védőivel, a komité pörbefogott tagjaival szemben. A falusi papok, a tanítók és a főiskolai román nemzeti-ségű tanulók bejárták az egyes községeket és azok mindenikében szenvedélyes beszédekkel buzdították a népet, hogy mentől nagyobb számban jelenjék meg Kolozsváron.

A tömeg Kolozsvárra való becsődítésének volt egy másik célzata is. Kolozsvár ugyanis, mint az erdélyrészi magyarságnak hosszú idők óta társadalmi és művelődési középpontja, jellegét tekintve, erős magyar város és éppen ezért nagyon valószínűnek látszott, hogy a kolozsvári magyarság, különösen a hevesebb temperamentumú egyetemi ifjúság a román parasztság e tömeges becsődítését provokációnak fogja venni és idegessé lesz, amely lelkiállapot lehetővé, sőt esetleg elkerülhetetlenné is teszi, hogy a becsődített románság és a kolozsvári lakosság fiatalabb és hevesebb vérmérsékletű elemei között kisebb-nagyobb összeütközések legyenek, ami nemcsak a rend fenntartására szolgáló katonaság közbelépését, hanem egyenesen fegyverhasználatát is maga után vonhatja. Esetleg Kolozsvár utcáin és terein román vér fog folyni és e sajnálatos eset kedvező alkalom lesz újabb izgatásra és Európa nemzetei előtt annak a vádnak hangoztatására, hogy ime az elnyomó zsarnok magyarság gyilkolja a jogait törvényes és alkotmányos úton védő fegyvertelen román népet!

Természetesen, ennek a nagyszabású mozgalomnak megvoltak a maga úgynevezett alkotmányos költségei is. Semmiestre sem olyan nagyok, mint azt ezidőben híresztelték, de mindenesetre nagyobb annál, amennyit a magyarországi románság politikai vezetői saját segítőforrásaik igénybevételével előteremthettek volna, különösen, ha tekintetbe vesszük azt a nagyterjedelmű sajtóharcot is, amely ebből a pörből kifolyóan a francia, olasz és német hírlapirodalomban a román törekvések érdekében magyarellenés éllel megindult s amelynek sugalmazója és vezetője a bukaresti Liga Culturală volt. Közhit szerint és minden bizonnyal a valóságban is, e költségeket a Liga Culturală közvetítésével a romániai liberális párt fedezte. Hogy Romániában az anyagi források ki ne apadjanak, arról a Liga Culturală középponti vezetősége egy, az egész országra kiterjedő nagyszabású izgató tevékenységgel gondoskodott. Egész sorát rendezte az egyetemi ifjúság közreműködésének segítségével Bukarestben és ezt követően Románia összes nagyobb és kisebb városaiban az úgynevezett „erdélyi” vagy „nemzeti kérdés” ügyében a különböző népgyűléseknek, tüntető körmeneteknek, tiltakozásoknak és ünnepélyeknek, melyeken

majdnem kivétel nélkül a résztvevők körében a Memorandum-pörrel kapcsolatos „nemzeti kiadások” fedezésére szolgáló gyűjtéseket rendeztek.

Ezeknek a tüntető gyűléseknek sorát, a Memorandum-pör tárgyalását egy hónappal megelőzően, 1894 április 6-án az a nagy népgyűlés nyitotta meg, amelyet e napra a bukaresti egyetemi ifjúság hívott össze az Eforia-fürdő nagytermébe. E gyűlés szónokai Urechia, a Liga Culturala elnöke, továbbá G. Panu, G. D. Paladi, Gradisteanu, Disescu, N. Xenopol, mindnyájan liberálistársaik képviselői, továbbá a Liga Culturala központi komitéjának, az egyetemi ifjúsági decemviratusnak két tagja, Mircea Petrescu és C. Axente egyetemi tanulók voltak, mely két utóbbinak a Ligában viselt nem éppen tiszteletreméltó szerepléséről e könyvben később lesz szó.

Hogy a főváros lakosságának közérdeklődését mentől jobban felkelthessék, a résztvevők gyülekezési helyéül a Liga Culturala helyiségét jelölték meg. Onnan a Liga zászlója alatt Bukarest főutcáján, a Calea Victoriei és a Boulevard Academiei át a Szentgyörgy - téri templomba mentek, hol az egész társaság istenitiszteleket hallgatott. Innen vonultak aztán a Boulevard Elisabethan levő Eforia-fürdő nagytermébe. Délután ezt a tüntető körmenetet újra megismételték. Egyáltalában e tüntető gyűléseket és körmeneteket isteniszolgálattal egybekötve tartották ezidőben nemcsak Romániában, hanem a magyarországi románság között is. E tüntetés alkalmával Bukarestben, mintegy 30,000 lei költséggel „Golgota” címmel egy alkalmi lapot adtak ki. Ebben a román nemzeti komité elnökének, dr. Ratiu Jánosnak felesége a következőket írta e tárgyra vonatkozóan egy bukaresti ismerősének: „a magyarok nagyon izgatottak és különösen az istenitisztelek tartásától félnek, mert azt hiszik, hogy a román papok ki fogják őketátkozni. A tegnap azt olvastam egy magyar lapban, hogy a román kormány meg fogja tiltani az ilyen isteni tisztelések tartását a romániai templomokban, de ezt sem tartják helyesnek, sőt ettől még jobban félnek”. Ez istenitisztelek tartására azért volt szükségük a rendezőknek, hogy ily módon a nemzeti és egyáltalán a politikai kérdésekkel szemben közömbös román nép érdeklődését és közreműködését felköltsék annak a hitnek meggyökereztetésével, hogy a magyarság a hegyekentúli testvéreket nemcsak a nyelvüktől és nemzetiségektől, hanem ősi orthodox román vallásuktól is meg akarja fosztani, hogy ezzel aztán elzárja előttük még a halál után való jobblet (üdvözlés) kilátását is.

E helyen, habár epizódyszerűen is, célszerűnek látszik elmondani a Liga Culturala zászlaja eredetének történetét. A magyarországi románságnak azon az értekezletén, amelyet a készülöben levő Memorandum-pörrel szemben elfoglalandó

egyöntetű álláspont tárgyában 1893 júliusában Nagyszebenben tartottak, a romániai egyetemi tanulók küldöttségének neve alatt a Liga Culturală decemvirjei a bukaresti és jaşii egyetemi ifjúság számos tagjának kíséretében jelen voltak. A magyarországi ifjú román hölgyek elhatározták, hogy emlékül egy sajátkezűleg hímzett román nemzeti zászlót fognak átnyújtani a predeáli határállomáson a távozó decemvireknek. Attól tartva azonban, hogy ezt a zászlót a határon örökdő magyar hatósági közegek elkoboznák, a színeket egyenként adták át a Románia határát átlépő küldöttségnek. A határon túl Urechia, a Liga Culturala elnöke várta a Liga nagyszámú tagjainak kíséretében a hazatérő decemvireket, akikről a három különböző színű selyemkelmét átvéve, a következőket mondotta: „Volt egy császár (Traján), akinek három fia volt. Mielőtt a három ifjú elment volna a világba, az apa átadott nekik három keszkenőt, az egyiknek *vöröset* (Románia), a másikkak *sárgát* (Bukovina), a harmadiknak *kéket* (Erdély). Mind a három egy egészből volt kihasítva és azt mondá nekik: amikor ezt a három keszkenőt ismét egy rúdon egyesíteni fogjátok, az én egész birodalmam a titek leszen! Rajta ifjak e birodalom megalkotására!”

E bukaresti népgyűléssel és tüntető körmenettel egyidejűen hasonló népgyűléseket és tüntető körmeneteket tartottak Románia összes városaiban, amely alkalommal kivétel nélkül üdvözlő táviratokat küldöttek Károly királyhoz, felhíva figyelmét a kolozsvári Memorandum-pörrel kapcsolatosan a magyarországi románság elnyomott helyzetére és kérve Őfelségét, hogy a magyarországi románság érdekében barátságos úton interveniáljon felséges barátjánál, az osztrák-magyar monarchia uralkodójánál.

A Memorandum-pör tárgyalása és lefolyása.

Május 7-ike, a pör tárgyalásának napja ilyen előkészületek közben érkezett meg. Már május 6-án megérkeztek Kolozsvárra a nemzeti komité tagjai. Nagyszebenből testületileg indultak el. Vonatukat minden, románoktól lakott nagyobb állomásnál tüntető küldöttség fogadta. A hatóságok, biztosítva a közrend fenntartását, nem avatkoztak bele a tüntetésekbe, hanem szabad lefolyást engedtek annak. Éppen így nem akadályozták meg, hogy a vidék román népét százával, sőt ezrével vigyék be vezetői vasuton Kolozsvárra. A tárgyalás kezdetének napján körülbelül mintegy 10,000 főnyi román parasztság volt Kolozsvárra beszállítva, imponáló kíséretül a pörbefogott komitétagoknak. A hatóságok a közrend fenntartását biztosítva, nem akadályozták meg, hogy ez a tömeg tüntetően

kísérje a pörbefogott komité tagjait lakásuktól a tárgyalótermet magában foglaló városi Redout épületéig és hogy annak vezetői Kolozsvár utcáin, terein és más nyilvános helyiségeiben, elsősorban az úgynevezett Bánffy-kertben valóságos népgyűléseket tartva, buzdító, sőt izgató beszédeket intézenek e tömeg egyes csoportjaihoz, mint a magyarországi román nemzet képviselőihez, elbeszélvén és megmagyarázván nekik, hogy annak, ami most a tárgyalásteremben történik, minő jelentősége van? A Kolozsvárra becsődített tömeg körülbelül három napig időzött Kolozsváron és azután a magával hozott élelmiszerből és pénzből kifogyva, kisebb-nagyobb csoportokban hazament. Semmiféle összeütközés, vagy zavaró incidens ezalatt az idő alatt, amíg ez az aránylag nagy néptömeg Kolozsvárt időzött, nem fordult elő.

E pörre Romániából is eljöttek a Liga vezetőtagjai közül egynéhányan, a romániai egyetemi ifjúság számos képviselői és a bukaresti hírlapok tudósítói majdnem teljes számban. Velök egyidejűen érkezett egy pár külföldi, nevezetesen olasz, francia és szláv hírlaptudósító is. Ezek összeállva a magyarországi román hírlapírók és az ifjabb román nemzetiségi politikusokkal, egy sajtó- és távirati irodát szerveztek, eláraszta távirati tudósításaikkal mindazokat a külföldi lapokat, amelyekkel a Liga Culturala útján összeköttetésben voltak, mert ez a pör egyúttal igen kedvező alkalomnak kínálkozott arra, hogy a hármasszövetséggellenes külföldi sajtó útján az európai közvéleményben propagandát csinálhassanak az állítólagos magyar zsarnokság által elnyomott magyarországi románság politikai és nemzeti törekvéseinek érdekében.

A franciáknál, olaszoknál és spanyoloknál az úgynevezett „latin atyafiság” szolgált e szimpátianyilatkozatok alapjául. A kérdés úgy volt e sajtóakció tervezői részéről felállítva, hogy a mongol származású magyarság a nemes latin fajnak egy Európa keletére szakadt részét, a románságot tartja ezeréves rabigában és akarja megfosztani nemcsak politikai önállóságától, hanem édes anyjától, a nagy és nemes Rómától örökölt nyelvétől és nemzetiségétől is. Ez akciónak egyik legjellemzőbb terméke a Memorandum-pör befejezése után egy pár héttel Bukarestben megjelent „Voci latine” vagy „De la Frați la Frați” című kiadvány, amely a Memorandum-pör elítélőjeivel szemben, a nagy latin testvérnemzetek kitünőségeinek elismerését és tiszteletét volt hivatva tolmácsolni.

E kitünőségek között egynéhány olyan névvel is találkozunk, amelyeknek viselőit eddigi nyilatkozataik után a magyar nemzet igazi barátainak lehetett tartani. Ilyen volt az olaszok között Degubernatis Angelo gróf és Pandolfi marquis, a franciák között a nagy nemzetgazda Leroy Beaulieu és Madame Adam, aki egy pár év előtt Magyarországon utazott és ez uta-

zásáról és a magyar nemzetről bár egy kissé felületesen, de sok szimpátiával és melegséggel írt. François Coppé, a hírneves francia költő, továbbá Gobat svájci szenátor. Az aktualitás kedvéért meg kell emlékeznünk Clemenceau-nak, Franciaország jelenlegi miniszterelnökének „Lutte des Races” (a fajok harca) című nyilatkozatáról.

E nyilatkozatában Clemenceau rövid összefoglalásban elmondja a magyarországi románság politikai és nemzeti küzdelmeinek egész történetét. „Azzal vádolják e Memorandumot – írja e nyilatkozatában Clemenceau – hogy némely kifejezése mögött az elszakadás hátsó gondolata lappang. Ez a pör azonban valóságos szégyene a szabad magyar nemzetnek. Dr. Ratiut és barátjait elítélhetik ugyan, de az európai közvélemény már előre felmenti őket. Minő haszon származhatik a magyarokra egy ilyen üldözésből? Minő érzésekkel fog hazatérni az a 15,000 paraszt, amely az ország különböző részéből Kolozsvárra sereglett, hogy megtapsolja vádlottait? Hogyan fogják ezt a tömeget megakadályozni abban, hogy tekintetét ne szegezze Bukarestre? A magyarok nagyon büszkék szabadságukra, ismerjék el tehát a többi fajok e jogát is, amelyet ők a maguk számára oly hangosan követeltek és amelyet oly diadalmasan védelmeztek meg Ausztriával szemben. Saját történelmük szolgáljon nekik okulásul. A magyar nemzetiség függetlenségét a legjobban biztosítja a szomszédos fajokkal szemben a köztük élő nemzetiségek békés szabadsága, míg az erőszakos elnyomásnak a következménye a háború, amely mindig kockázatos. Magának Magyarországnak érdekében is kívánnunk kell az erdélyi románok számára a szabadságot.”

A kir. főügyész a büntetőtörvénykönyv 173. §-ára hivatkozva emelt vádat a Memorandum közléteivel szemben. E 173. § azt mondja, hogy aki a törvény kötelező erejét támadja, vagy az ellen izgat, öt évi fogsággal sújtható bűntényt követ el. A 171. § rendelkezései szerint ugyanilyen bünt követ el, aki a törvény kötelező ereje ellen izgató sajtótermékeket terjeszt. A Memorandum aláírói e bűntényt követték el azért, hogy az unióról szóló törvényről határozottan kijelentették hogy nem ismerik el és annak rendelkezéseit magukra nézve kötelezőnek nem tartják. A Memorandumot aláíró 25 tag közül kettő: Manu Gábor és Csátó Lajos meghalt, tehát vád csak a 23 életben maradt tag ellen emelhető.

A komité pörbefogott tagjai a pör tárgyalásának megkezdése előtt Őfelségéhez egy táviratot intéztek, amelyben tudomására hozták, hogy a magyar kormány a lábaihoz tett Memorandumért őket és bennök az egész román nemzetet pörbe fogta és üldözőbe vette. A tárgyalás közben, amely összesen 18 napig tartott, egy háromtagú parasztküldöttséget küldöttek Bécsbe Őfelségéhez, hogy az Őfelsége előtt a román nép nevé-

ben panaszt emeljen a megindított pör ellen. Természetesen, ezt a küldöttséget sem fogadta Őfelsége éppen úgy, mint két évvel előbb a Memorandumot benyújtani akaró nemzeti komitét.

Bármilyen érdekes és tanulságos is volna e Memorandum-pör lefolyásának ismertetése, térszűke miatt kénytelen vagyok csak annyit konstatálni, hogy mentől hosszabb ideig húzódott ez a pör a vádlottaknak és védőiknek magatartása miatt, annál inkább ellaposodott a tárgyalás menete, a vádlottak és védők felszólalásai tartalmatlan rabulisztika színében tűntek fel. Egyetlen nyilatkozat, vagy beszéd sem tudott egy igazán nagy politikai pör jogi és eszmei magaslatáig emelkedni. Egy szóval, a pör mentől tovább tartott, annál inkább veszített érdekességéből és annál inkább átalakult üres szóváltássá és prókatori szörszálhasogatássá. Ezt maguk a vádlottak és védők is érezték. Erőt vett nemcsak a pör iránt érdeklődő közvéleményen, hanem az érdekelt feleken is az unalom és a kifáradás érzete. Szerették volna a vádlottak, ha közbejött volna valamely olyan incidens, mely alkalmat adott volna a rövid, csattanós és hatást keltő befejezésre.

A tárgyalás 17-ik napján báró Szentkereszthy elnök egyik védőt, Brediceanu Koriolánt 50 forint rendbüntetésre ítélte és mikor az alaptalannak és ok nélkül valónak nevezte az elnök által kiszabott rendbüntetést, az 50 forintot 100 forintra emelte fel. A védők és a vádlottak ez incidenst alkalmasnak látták egy csattanós és hatást keltő befejezésre. A következő napon Stefanovics Milos védő, ki a védelmet a magyarországi tót nemzetiségi és román nemzetiségi pártok között fennálló szolidaritás jeléül vállalta magára, kijelentette, hogy miután az eljárás, melyet a tárgyalást vezető elnök tegnap egyik védővel, Brediceanu Koriolannal szemben tanusított, lehetetlenné teszi a védelem szabadságának önkényes korlátozásával a védők kötelességének teljesítését, az összes védők nevében és felhatalmazásából kijelenti, hogy a védők visszalépnek a védelemtől.

E kijelentés után a vádlottak nevében a komité elnöke dr. Ratiu János arra kérte az elnököt, hogy miután a védők lemondottak a védelemről és az idő rövideége miatt új védőket nem kaphatnak és egy olyan súlyos vád ellenében, amelyik a pör tárgyát alkotja, sikeresen magukat nem védelmezhetik, halassza el a végtárgyalást. Az elnök e kérés teljesítését nem tartotta lehetőnek és miután a vádlottak kihallgatása megtörtént és a pör tárgya a hosszas és terjedelmes pro és contra nyilatkozatok által az esküdszék tagjai előtt teljesen világossá tétetett, felszólította az esküdszék tagjait, hogy vonuljanak vissza a szokásos tanácskozássra és annak bevégzése után mondják ki az ítéletet. Az elnök e kijelentése után ismét felállott dr. Ratiu János, aki erre az elnöki nyilatkozatra már el volt készülve és vádlott társai nevében főbb vonásaiban és lényegében a következő nyilatkozatot tette:

A Memorandumot a nemzeti komité a román nép összességét képviselő román nemzeti értekezlet megbízásából vitte, mint annak mandataria, Bécsbe Őfelségéhez. A román nemzetet képviselő nemzeti értekezlet, amely 1893 júliusában Nagyszebenben tartott, mindenben azonosította magát a komité eljárásával és a közreadott Memorandumot a maga teljes egészében sajátjának nyilatkoztatta ki. Mindezek alapján elvállalják a Memorandum sajtó útján való közzétételéért a teljes felelősséget. Miután ők a magyarországi román nép megbízásából és nevében jártak el, úgy tekintik ezt a pört, mint az egész román nemzet ellen indított pört. Ami e pörben a vitatkozás tárgyát alkotja, az a román nemzet léte. Egy nép léte és fennmaradása azonban vitatkozás tárgyát nem képezheti, mert az létezik, az megvan. Éppen azért nem is akarnak létjoguk fölött vádlóikkal vitatkozni, mert az minden vitatkozáson felül álló valóság. A román nép méltósága nem engedi meg, hogy a kolozsvári esküdtszék előtt védekezzék az ő személyükben. A kolozsvári esküdtszék őket, mint egyéneket elítélheti, de mint a román nemzet megbízottjait nem. Csináljanak az esküdtek, amit akarnak. Rendelkeznek az ő fizikai egyéniségükkel, de nem az ő meggyőződésükkel, amely egyúttal az egész román nép meggyőződése is. A kolozsvári esküdtbírák nincsenek hivatva arra, hogy felettök ítéletet mondjanak. Ezt az ítéletet egy nagyobb, felvilágosultabb és minden bizonyára pártatlanabb törvényszék van hivatva felettük kimondani. Ez a törvényszék pedig a művelt világ, amely azokat, akik most ítélnék felettük, egykor sokkal szigorúbban fogja megítélni, mint őket most a kolozsvári bírák. Ítéljék el őket a türelmetlenség szellemétől és egy párját ritkító faji fanatizmustól vezetve, mert ezzel csak azt sikerül elérniök, hogy be fogják bizonyítani a művelt világ előtt, hogy a magyarság nem más, mint ellentéteket keltő elem a civilizáció összhangjában. Végezetül kijelenti saját és vádlott társai nevében, hogy a már előadott okok miatt nem védelmezhetik magukat.

Erre sorban felállott a többi vádlott és egyenként is kijelentették, hogy teljesen magukévá teszik dr. Ratiu nyilatkozatát és lemondanak a védekezésről. Az elnök e nyilatkozatokat meghallgatva, figyelmeztette a vádlottakat, hogy saját érdekük ellen cselekszenek, mikor lemondanak a védelemről. Miután a vádlottak nem voltak hajlandók álláspontjukon változtatni, az elnök szabad folyást engedett a tárgyalás menetének, amely azzal végződött, hogy a vádlottak közül tizennégyet rövidebb vagy hosszabb tartamú államfogházbüntetésre ítélt a bíróság. Nevezetesen dr. *Lucaciu* Lászlót 5 évi államfogházra, dr. *Ratiu* Jánost, *Coroianu* Gyulát, *Barbu* Petriciust, *Veliciu* Mihályt 2–2 évre, *Comsa* Demetert 3 évre, P. *Barcianut*,

dr. *Mihali* Tivadart, *Patitia* Rubint, *Domide* Gerasimot egyenként 2½ évre, Ilyésfalvi *Papp* Györgyöt 1 évre, *Cristea* Miklóst és *Román* Dénest egyenként 8 havi államfogházra. *Albini* Septimius a Memorandum-pör tárgyalásának idején súlyos beteg volt. Betegségéből felgyógyulván, jelentkezett a bíróság előtt, amely őt 2½ évi fogházra ítélte. Miután a Curia az elítéltek semmiségi panaszát elutasította, 1894 július végén az ügyészség rendeletére letartóztatták az elítélteket. Dr. Ratiut, dr. Lucaciut és Coroianut a szegedi államfogházba zárták, a többieket pedig a váciba.

Az ítélet hatása a romániai közvéleményre.

Ez az ítélet Romániában nemcsak nagy meglepetést, hanem nagy izgatottságot is keltett. A romániai politikai körök azon vezető egyéniségei, élükön Sturdza Demeterrel, akik az úgynevezett erdélyi, vagy nemzeti kérdést az utóbbi időkben megszokták pártpolitikai fegyverül használni, azt hirdették, hogy magasabb politikai szempontok figyelembevétele miatt a kolozsvári esküdszék nem meri a vádlottakat elítélni, vagy ha a formáság kedvéért el is ítélné, Ófelsége okvetetlenül el fogja engedni büntetésüket. Az elítéltek fogházbavitele azonban véget vetett ennek a hitnek. És az emiatt érzett csalódás is hozzájárult az izgatottság növeléséhez.

A támadásra a jelt a román közélet egy igen tekintélyes és komoly faktora, a Román Tudományos Akadémia adta meg. Az ítélet kimondása után egy pár nappal tagjai összes ülést tartottak és abból egy tiltakozást adtak ki az ítélet ellen.

Ebben a tiltakozásban a Román Tudományos Akadémia mindenekelőtt összefoglaló pillantást vetett a románság történeti multjára és szerepére Európa Keletén. A román faj szerintők a középkorban Nyugat-Európa védőbástyája volt a keleti barbarizmus ellen. Ebben a küzdelemben sokat szenvedett és sokat is veszített, de hivatásához híven, fennmaradt annyi veszedelem közepette is. Es ma a románság kompakt tömegben lakik azon a területen, ahová majdnem kétezer évvel ezelőtt letelepült és bátran előrehalad a civilizáció útján. Mindazonkon a területeken, ahol lakik, a román királyságban éppen úgy, mint a vele szomszédos államokban, tekintélyes és tisztelt színvonalra emelkedett békés és csendes tulajdonságainál fogva, amely tulajdonságok őt Európa Keletén a béke, a rend és a művelődés elsőrangú elemévé tették. Európa összes népei örvendettek a románság ez előrehaladásának és ők viszont ez elismerésért hálásoknak is mutatkoztak annyira, hogy velők még legádázabb ellenségeik is kibékültek. Csak a magyarsággal nem tudnak egységre jutni, mert a magyarok erőszakkal vagy

titkos utakon arra törekednek, hogy a románokat megfosszák nemzeti létüktől.

Ez a nagy kérdés tartja állandó izgatottságban a magyarországi románságot, amelynek üldözése a kolozsvári ítéletben jutott tetőpontjára. Évekig tartó börtönre ítélték őket, pedig nem volt más bűnük, mint az, hogy uralkodójuktól azt kérték, hogy védelmezze őket azokkal az erőszakos rendszabályokkal szemben, amelyekkel a hat milliányi magyarság meg akarja fosztani nemzetiségüktől az összesen 11 milliányi románokat, németeket, szerbeket, horvátokat és tótokat, akik pedig nem akarnak semmi egyebet, mint békességben élni hat milliányi magyar polgártársukkal. A Román Tudományos Akadémia, amelynek feladata a románok történetének kutatása és nemzeti nyelvének megőrzése s amely egyúttal középpontja a románság művelődési törekvéseinek is, az összes emberi nem tudományos intézeteinek tagjaihoz fordul, kérve őket, hogy vegyék figyelmükbe az erdélyi románok igazságos ügyét, amely az emberi művelődés ügye is. Csak úgy fog a békés haladás és a művelődés biztosított lenni, ha megszűnik minden erőszakosság, amelynek célja az, hogy egyik faj a másikat megsemmisítse.

A bukaresti Román Tudományos Akadémia e tiltakozását *Ghica* János mint elnök, *Negruzzi*, *Brândza* és *Urechia* mint alelnökök és *Sturdza* Demeter mint főtítkár írták alá.

Ha egy olyan komoly és tudományos testület is jónak látta izgató és szenvedélyes hangon beleavatkozni a napi politika küzdelmeibe, mint a Román Tudományos Akadémia, gondolhatni, hogy minő zajos és szenvedélyes tüntetéseket rendezett a Liga Culturală, amely „legfényesebb korszakát életének” ebben az időszakban élte. Bukarest utcáit elárasztotta különböző kisebb-nagyobb terjedelmű sajtótermékekkel. Ezeknek egyik legjellegzetesebb képviselője a „Golgota” nevű kiadvány volt, amely magát a román nép fájdalmas orgánumnak nevezte és amelyről e könyvben már incidentalitor megemlékeztem.

A nagy ívalakú nyomtatvány címlapján a „Golgota” szó betűk közé öt keresztfa van beillesztve. A középső keresztben dr. Ratiu van felfeszítve, jobbán közvetlenül Lucaci, balján pedig Ilyésfalvi Papp György. A két szélső keresztfán jobb és balfelől a többi vádlottak ketteje. Egy zsinóros hajdúruhába öltözött sarkantyús magyar dr. Ratiu lábait szegezi a keresztfához, más négy hasonló ruhába öltözött magyar alak pedig korbáccsal ostorozza a keresztrefeszített mártírokat. Az első cikk címe „Feszítsd meg”, a cikk mottoja „Nekünk van törvényünk és Neki e törvény szerint el kell vesznie”. Ezt a jeles sajtóterméket a Liga Culturală 30.000 lei költséggel 100.000 példányban nyomatta ki és terjesztette Romániában nyíltan, a magyarországi románság között pedig titokban. A Liga Culturală

és az általa vezetett egyetemi ifjúság által rendezett tüntető körmeneteknek se szere, se száma nem volt, nemcsak a két fővárosban, Bukarestben és Jasiban, hanem az ország többi városaiban is.

Hogy az izgatottság mentől nagyobb legyen és hogy az úgynevezett erdélyi vagy nemzeti kérdés necsak mentől több gondot és nehézséget okozzon a konzervatív kormánynak, hanem ha lehetséges, azt a monarchiával olyan külpolitikai konfliktusba keverje, amely esetleg okozója lehet bukásának is, arról a liberális párt akkori vezére, Sturdza Demeter különböző népgyűlések és manifesztációk rendezésével igyekezett gondoskodni, amelyben neki pártjának fiatalabb tagjai, Delavrancea és Vlahuța igyekeztek segítségére lenni.

Sturdza orfeumi beszéde.

Ezeknek a tüntető meetingeknek és népgyűléseknek igazi típusa az a nagy népgyűlés volt, amelyet 1894 szeptember 25-én a bukaresti Orfeum nagytermében tartottak. Éppen ilyen típusa volt azoknak a szónoklatoknak is, amelyeket ezeken a népgyűléseken mondtak, az a beszéd, amelyet Sturdza Demeter ez alkalommal tartott.

Sturdza e beszéde kettős vádat tartalmaz. Egyik a magyar nemzet ellen van irányozva, a másik pedig a konzervatív kormány ellen, amelyet azzal vádol, hogy nemcsak egyetért a román faj ellenségeivel, a magyarokkal, hanem azokkal együtt is működik a román nép leigázásában. A magyar nemesség saját osztályérdekeitől vezettetve, a Kárpátokon túl igyekszik erőszakos rendszabályokkal leigázni a román népet, a boérok pártja, a konzervatív párt pedig a Kárpátokon innen. Tehát nem a liberális párt avatkozik bele a magyarországi románok dolgaiba, hanem a konzervatív párt. A valóságosan politikai tanulmányyszerű beszéd rendkívüli terjedelme nem engedi meg, hogy tartalmát részletesebb elemzés tárgyává tegyem, csupán annak jellemzőbb részleteit tartom feltétlenül szükségesnek ismertetni.

Sturdza e beszédében behatóan foglalkozik az irredentizmus vádjával. A magyarok azzal vádolják – úgy mond Sturdza – a romániai liberális pártot, hogy grandomániában szenved és e grandomániának szülöttje az úgynevezett nemzeti kérdés, amely előbb-utóbb Európa békéjét fogja veszélyeztetni. Ez nem igaz, mert a liberális párt nem volt soha irredentista, vagy dákoromán. A konzervatív párt boérjai vádolták meg Bratianut irredentizmussal, mert azt hitték, hogy e vád segítségével megszabadulnak Bratianutól. A jelenlegi kormánypárt hirdeti ismét körülbelül egy év óta, hogy a nemzeti

kérdés általános európai veszedelem okozója fog lenni, mert a vele való izgatás meg fogja zavarni a békét. Hogy a liberális párt nem irredentista és az agitációnak, melyet a liberális párt a nemzeti kérdés érdekében folytat, egyáltalán nincsenek irredentista célzatai, hivatkozik arra a beszédére, amelyet a szenátusban mondott és a melyet a megelőző fejezetben részletesen ismertettem.

Az a vád, hogy a nemzeti kérdés azonos az irredentizmussal és így az európai béke megzavarására is vezethet, semmi egyéb, mint a konzervatív kormány találmánya. Ő hirdetteti ezt a külföldi sajtóban ágenseivel *urbi et orbi*, de csak azért, hogy ily módon kompromittálja és lehetetlenné tegye a liberális pártot. A sajtóból aztán ez a vád mint meggyőződés ment át a hivatalos diplomáciai körökbe és okozója lett annak, hogy az osztrák-magyar monarchia külügyminisztere, Kálnoky gróf azt a mozgalmat, amelyet a nemzeti kérdés a romániai közvéleményben előidézett, irredentizmusnak nevezte.

Románia és a hármasszövetség között a liberális párt vezére, Bratianu kötötte meg a szövetséget és akkor az ellenzéken levő konzervatív párt boérjai azzal vádolták a liberális pártot, hogy a román nemzeti érdekek ellen cselekedett, most pedig azzal vádolják, hogy a nemzeti kérdésben való állásfoglalásával lehetetlenné teszi Romániának, hogy a hármasszövetségnek megbízható és hűséges tagja maradhasson. Ezzel az igazságtalan váddal szemben joga van a liberális pártnak nyíltan kijelenteni, hogy a konzervatív párti boérok csak azért találták ki a liberálisok ellen az irredentizmus és a dákoromanizmus vádját, hogy vele megrémítsék Európát csak azért, hogy annak közvéleménye a románok ellen forduljon és megengedje, hogy a magyarok tovább is brutalizálhassák a magyarországi románokat és így mentől gyorsabban és könnyebben elmagyarosíthassák.

A konzervatív kormány azonban nemcsak így általánosságban, hanem közvetlenül is kezére játszik a magyar kormánynak abban, hogy a magyarországi románok nemzeti mozgalmát elnyomhassa. Világos bizonyítéka ennek az a körülmény, hogy a magyar kormány nemcsak tudja, hanem el is tűri, hogy a konzervatív kormány Magyarországra egyes románoknak kezéhez időnként nagyobb összegeket küldjön. Ha Bratianu kormánya annak idején csak egy fillért küldött volna a magyarországi románok közművelődési intézeteinek segélyezésére, Budapesten a felháborodás vihara tört volt volna ki. Most pedig nincs kifogása a magyar kormánynak az ellen, hogy a konzervatív kormány nagyobb összegeket küldjön Magyarországra. Nincs, mert tudja, hogy ez összegeket nem a magyarországi román közművelődési intézmények segítésére küldik, hanem azzal a szándékkal, hogy ez összeg segítségével

a magyar kormánnyal tartó Mocsonyi-párt segítsen elnyomni a nagyszebeni román nemzeti komité által vezetett és fenn-tartott román nemzeti mozgalmat Erdélyben.

Hogy Románia kormánya Magyarországra akár a magyarországi románok közművelődési intézményeinek, akár pedig politikai mozgalmainak támogatására pénzt szokott időnként küldeni, azt a román államférfiak közül nyíltan, sőt számszerű adatokkal igazolva először Sturdza vallotta be a nagy nyilvánosság előtt. Hogy e Magyarországra küldött összegeknek természetét és rendeltetési célját megismerjük, kénytelenek vagyunk Sturdza e leleplezéseire egy kissé bővebben kitérni.

Az 1892-ik év májusában a *Lupta* című ellenzéki lap szemére vetette a konzervatív kormánynak, hogy az egyik magyarországi román nemzetiségi pártnak, a Babes–Mocsonyi-féle árnyalat küldötteinek: Kozma Parténak, Strevoiu Miklós-nak és a balázsfalvi Csató Lajos ügyvédnek, akik Bukarestben időztek, 150,000 leit adott azért, hogy ez összeg segítségével a dr. Ratiu vezetése alatt álló többség ellen sikeres akciót folytathassanak. Ebben az időben különben is sokat írtak és beszéltek a magyar sajtóban arról a titkos szubvencióról, amellyel a román kir. kormány a magyarországi románság közművelődési és politikai törekvéseit támogatta volna. Ennek ismerete bírta rá a magyar delegáció egyik tagját, Berzeviczy Albertet, hogy az 1894 évi delegáció egyik ülésén e tárgyban a monarchia akkori külügyminiszteréhez, gróf Kálnokyhoz kérdést intézzon. Gróf Kálnoky e kérdésre azt felelte, hogy a román kir. kormány az e tárgyban hozzá intézett kérdésre válaszolva, határozottan beismerte, hogy a román közoktatásügyi minisztérium évi költségvetésébe egyes magyarországi román egyházak és iskolák támogatására körülbelül 150,000 franknyi összeg van felvéve.

Sturdza Demeter e beszédében azonban ezzel szemben azt állította, hogy a konzervatív kormány ez összeget nem egyházi és iskolai, hanem politikai célok támogatására küldi és hogy ez állításának nagyobb nyomatékot adjon, az egyes tételeket, a kiutalványozás hivatalos számainak idézésével a következőképen sorolja fel: „A brassói görög keleti lelkész, Voina, a közoktatásügyi miniszter 169. számú utalványa alapján 1893-ban 58,500 leit vett fel, az 1595. számú utalvány alapján pedig 90.000 leit. Diaconovich Kornél, a „Dreptatea” tulajdonosa és a „Rumänische Revue” volt szerkesztője ugyanezen évben a 8. számú utalvány alapján 2000 leit, a 7. számú utalvány alapján pedig 40 000 leit. A következő 1894-ik évben pedig ugyancsak Voina lelkész az 54. számú utalvány alapján 58.500 leit, az 1854. számú utalvány alapján 45,000 leit, Diaconovich pedig az 1159. számú utalvány alapján 2000 leit, Muresanu Aurél a 4543. számú utalvány alapján 5000 leit.”

Magáról a kolozsvári ítéletről Sturdza beszédének befejezésében a következőket mondotta: E barbár ítélet kimondása után az a kérdés vetődött fel, hogy mit tegyenek az elítéltek: alá vessék-e magukat az ítéletnek, vagy ne? Többen azt mondták: vessék alá magukat az ítéletnek és menjenek be a börtönbe, mert egy nemzetnek mártírokra is van szüksége. Az ő nézete szerint az elítélteknek erre az új mártírságra nincs szükségük, mert hiszen majdnem mindnyájuk szenvedett az általuk képviselt nemzeti ügyért börtönbüntetést, tehát a mártír koszorú nem hiányzik a fejükről. Az elítéltek más véleményen voltak. Alávetették magukat az ítéletnek és börtönbe mentek. Ha az elítéltek őt megkérdezték volna, a következő választ adta volna nekik:

„Ne vessétek magatokat alá az igazságtalan és barbár ítéletnek, amelynek érvényességét magatok sem ismertétek el. Mártírok vagytok ti akár a börtönben, akár a börtönön kívül, mert mártír az is, aki elhagyja hazáját, tűzhelyét, övéit és elmegy a nagyvilágba. Jertek ki a nagyvilágba, amely elé vittétek, mint egy felsőbb fórum elé ügyeteket, s amelyben mindnyájan bízunk. Menjetek, kopogjatok az ajtókon és kérjétek Európától igazságot a magyarországi románok számára. Menjetek a nagyvilágba és kopogjatok az ajtókon, miként a Bratianuk, a Golescuk, Rosetti, Cogalniceanu, Alexandri tették, akiknek külföldi működésükkel sikerült bilincsekbe vert hazájuk számára a civilizált népek pártfogását megnyerni. Ne temessétek el munkásságtokat a magyar börtönökbe. Nem arról van szó, hogy felpanaszolókat mártírságunkat, mert nem a sírás és jajgatás idejét, hanem a nyomorúságból kivezető munkáét éljük. Ne menjetek a börtönbe, mert hiszen a magyarok csak azt várják, hogy a román mozgalom egy kissé meggyengüljön és azután ígérekkel és fenyegetésekkel rátok vetik magukat, hogy erkölcsileg is eltemessenek titeket és veletek együtt a román nemzetet. Ami nem hozott szégyent a Bratianukra, a Golescukra, Rosettire, Cogalniceanura, amit nem kellett Mazzininek, Garibaldinak, Kossuthnak szégyelniük, az nem lehet szégyen a magyarországi román nép vezetőinek sem. Én azt mondtam volna: a börtönbüntetés elszenvedése lehet pillanatnyilag felemelő, de a börtön falain kívül való munka hasznosabb a faj érdekében.”

E könyvben ott, ahol Brote Jenő és Popovici C. Aurél Romániába való átszökését elbeszéltem, érintettem, hogy mind a ketten Sturdza tanácsát követve, szöktek át Romániába, mert Sturdza ezidőben a nemzeti kérdésnek európai kérdéssé való tételének érdekében szükségesnek vélte, hogy legyen e kérdés állandó felszínen tartása végett egy magyarországi román emigráció is. Sturdza a kolozsvári ítélet kimondása után rögtön azt tanácsolta az elítélt komitétagoknak, hogy

ne vessék magukat alá az ítéletnek, hanem szökjenek át Romániába és mint magyarországi román emigráció egyenesen a külföldre fordulva, fejtsenek ki mentől szélesebbkörű tevékenységet a magyarországi románság politikai és nemzeti törekvéseinek érdekében. A komité tagjai közül többen hajlandónak is mutatkoztak Sturdza e tanácsát megfogadni. Ratiu és Coroianu azonban határozottan állást foglaltak az ilyen kaland ellen. Kijelentették, hogy Sturdza csak azért adhatott ilyen tanácsot, mert nem ismerte sem a magyarországi románságnak, sem pedig a magyarságnak, amelyben, mint milióban él a magyarországi románság, gondolkozását és erkölcsi felfogását. Ha ismerte volna, tudta volna azt is, hogy a büntetés elől bármilyen ürüggyel való megszökést úgy a magyar, mint a magyarországi román közvélemény erkölcsi gyávaságnak tekinti és hogy ennek következtében nemcsak egyénileg vesztették volna el minden tekintélyüket, hanem egyenesen nevetséges komédiává sülyesztették volna minden eddigi politikai akciójukat és kedvező alkalmat adtak volna arra, hogy a politizáló magyarországi románság közvéleménye, tőlük, mint nevetséges szájhősöktől elfordulva, Mocsonyiékhoz csatlakozzék és az a politikai irány, amelyet ők képviseltek, véglegesen megszűnjék a magyarországi románság politikája lenni.

A Liga Culturalában uralkodó korrupció.

A Liga Culturala a liberális párt és a konzervatív kormány e harcához szakadatlan tüntetéseivel a legzajosabb kíséretet adta. Szerepe olyanforma volt, mint a görög tragédiában a kórusé. Ezzel a szerepével azonban nem érte be, hanem a kormány ellen is támadóan igyekezett fellépni, mert hiszen az őt anyagilag és erkölcsileg támogató liberális párt tőle ezt is megkövetelte. Erre az alkalmat a következő incidens szolgáltatta.

1894 októberében Rosetti Vintila lapja a „Romanul” azt írta, hogy Románia párisi követe, Lahovary Jón a kormány megbízásából egynémelyik párisi lapnál közbenjárt, hogy a Liga közleményeit ne fogadják el. Erre Lahovary Jönt a külügyminiszter, Lahovary Sándor az osztrák-magyar külügyminisztérium közbelépése folytán hatalmazta fel. A „Romanul” e közleménye alapján a liberális párt főlapja, a „Voința Națională” október 22-iki számában egynéhány francia ujságot, amelynél Lahovary Jón állítólag közbenjárt, meg is nevezett, azt állítván, hogy erre vonatkozóan a Liga Culturală birtokában kompromittáló adatok lennének. A kormány félhivatalos lapja, a „L’Independence Roumaine” tiltakozott e vád ellen. E tiltakozás hasztalan volt, mert Urechia ezt az úgynevezett

Lahovary-ügyet a parlamentben is szóbahozta, kemény támadást intézván miatta a kormány ellen. A vád főterjesztője a Liga párisi szekciójának egyik tagja, Cantili volt, aki erre a Lahovary-ügyre vonatkozóan a sajtóban bizonyos leleplezéseket indított meg és e leleplezések folyamán a párisi lapok közül meg is nevezte a „Figaro”-t és a „Journal des Debats”-t, azt állítván, hogy ez utóbbit Take Jonescu Jules Brun közvetítésével megvásároltatta. E leleplezésnek a Liga Culturalára nézve az a szomorú eredménye lett, hogy a „Journal des Debats” igazgatója a Liga párisi szekciójának elnöke, Moroiu György előtt kijelentette, hogy többé nem fog román ügyekkel foglalkozni. Rosetti ezekről értesülván, hogy az elkövetett hibát némileg jóvátegye, a Romanul 1894 október 25-iki számában kijelentette, hogy a francia lapok félreértették, mert a kérdéses közleményben nem az volt írva, hogy a szóbanforgó lapokat a román kormány megvásárolta volna.

A Liga e kudarcra alkalmat adott a konzervatívoknak arra, hogy ellene bátrabban és határozottabban fellépjenek és egyúttal a Liga belső életében történt kompromittáló dolgokat is nyilvánosságra hozzák. Urechianak és Stoicescunak, aki szintén szóbahozta a Lahovary-ügyet, a kamarában, a kormánypárt nevében Filipescu válaszolt. Szemére vetette a liberálisoknak, hogy Párisban szerkesztőségről szerkesztőségre házaltak, hogy Lahovary ellen bizonyítékokat szerezzenek, de hasztalan volt minden fáradozásuk, mert a nemtelen eszközökkel indított akciónak csúfos felsülés volt az eredménye, és ha volna a liberális pártban komoly tisztességérzet, levonná ebből a kudarcából az egyedül lehetséges konzekvenciát.

Említettem már, hogy a Liga Culturală elnöke, Urechia Vazul 1893-ban minő mesét mondott, mikor Predealon átvette azt a háromszínű selyemszövetet, amelyet az erdélyi fiatal román hölgyek a Liga Culturalának ajándékoztak zászlószövetül. A lakomán, melyet ez alkalommal tartottak, talán egy kissé a bortól felhevülve és elkábulva, Urechia azt mondotta ifjú barátainak: Egy dinamitpatron, felrobbantva a budapesti parlamentben, megsemmisítené azt a helyiséget, amelyben a magyarországi románság számára törvények alakjában súlyos bilincseket kovácsolnak. A lelkes fiatalság között utóvégre is akadhat olyan elkeseredett egyéniség, ki hajlandó lesz életét a faj érdekében feláldozni. Urechia e jeles és bölcs mondása annyira fellelkesítette a Liga decemvirjeit, hogy hamarosan elhatározták egy olyan titkos terrorista társaság szervezését, amely a terror legszélsőbb eszközeit fogja alkalmazni a zsarnok magyarok ellen.

Egy ilyen titkos társaság szervezésére több okból nem tartották alkalmasnak Románia földjét, hanem a semleges Svájcot. A Liga főtitkára, Lupulescu Jón, Mircea Petrescu és C. Axente

decemvirek és néhány más fiatal egyetemi tanuló társaságában Svájcba utazott, hogy szörnyűséges pokoli tervüket háborítás nélkül megvalósíthassák. Az idő telt. A budapesti parlament nem repült légbe és egyetlen zsarnok magyar sem esett a tör, a revolver, vagy a kézibomba áldozatául. A pénz azonban elfogyott és az újkori argonauták kénytelenek voltak üressel visszatérni a Dimbovica partjára. Miután a Liga Culturala tagjai között is voltak kíváncsi emberek, akik tudni akarták, hogy mi van a tervezett titkos terrorista társasággal és főleg hová lett a körülbelül 40,000 leinyi összeg, amelyet a szervezés költségeinek fedezésére magukkal vittek? kisült, hogy a jeles decemvireknek eszük ágában sem volt egy ilyen szörnyűséges terrorista titkos társaságot szervezni, hanem, mint életvidám ifjak Svájcban a magukkal vitt összeget elmulatták. Sőt még az is kisült, hogy Lupulescu Jón főtitkár úr saját hazafias érdemeinek jutalmazásául a Liga pénztárába már korábban egynéhányszor nagyon mélyen bele talált markolni, azaz köznyelven szólva, nagyobb összegeket sikkasztott.

Miután a közpénzek szemérmetlen elsikkasztása, különösen, ha botrány lesz belőle, Romániában sem szokott a jobb társaságokban ajánlólevélül szolgálni, Lupulescu Jón főtitkár úr a román közélet színpadának sülyesztőjében gyorsan és nyomtalanul eltűnt, még pedig amennyire előttem ismeretes, véglegesen. Mircea Petrescu és C. Axente pedig, akik kevésbé voltak bűnösök, míg a közvélemény emlékezete ezt a kellemetlen dolgot elfelejti, jónak látták Párisba menni tanulmányaik folytatására. A Liga párisi szekciója értesülvén a decemvirek viselt dolgairól, eljárásuk ellen nyilvánosan tiltakozott. A tiltakozást a Lahovary-ügyben már említett Cantili is aláírta. Mircea Petrescu és C. Axente Párisba érkezvén, nem vonultak vissza szépen és csendesén, amint azt a történetek után várni lehetett volna. Ellenkezően, bízva liberális pártfogóikban, a Liga Culturala párisi szekciójánál jelentkeztek felvétel végett.

A párisi szekció vezetősége, amely a „La Patrie” hasábjain nyíltan tiltakozott a decemvirek ellen, nem tartotta kíváncsnak felvételüket s azért kérésüket elutasította. Ez azonban nem csüggesztette el a buzgó két ifjú hazafit. Pártfogásért a bukaresti középponthez fordultak. Urechia elnök megleghangú levelet írt a párisi szekció vezetőségéhez felvételük érdekében és miután ennek a levélnek nem volt meg a kívánt hatása, 15 nappal később egy második levelet írt érdekükben, amelyben a többi között ez a jellemző mondat fordul elő: Ezek az ifjak nem érdemlik meg az erkölcsi halált, mert csak olyan hibát követtek el, amely vele jár a tapasztalatlan ifjúsággal. Abban az országban, ahol egy egyetemi tanár, egy nagy nemzeti mozgalmat irányító erkölcsi testület elnöke, a közpénzek

elsikkasztását ilyen enyhén ítéli meg és a sikkasztókat továbbra is alkalmasoknak és méltóknak tartja zajos közéleti szereplésre, nem uralkodhatik valami különös szigorúság a társadalom erkölcsi felfogásában.

A párisi szekció azonban a Liga elnökének e megleghangú kétszeres ajánlatára sem volt hajlandó Mircea Petrescu és C. Axente volt decenvireket kötelékébe felvenni. Ezért az erkölcsi szigorúságért azonban az idősebbek részéről nem elismerésben, hanem gáncsban részesült. A bukaresti liberálist párti lapok azt vetették szemükre, hogy nem erkölcsi szigorúságból, vagy komolyságból nem fogadják be körükbe, hanem azért, mert egyszerű eszközei a konzervatív kormánynak. Petrescu és C. Axente felvételéből hamarosan párt- és hatalmi kérdést csináltak a bukaresti ligaközéppontot vezető liberális párti politikusok. Elhatározták, hogy ezt az ügyet a párisi szekció liberálist párti irányban és szellemben való átalakítására használják fel. E tervükhöz az eszközt a párisi szekció egyik már említett és sokat szereplő tagjában, Cantiliben találták meg. Miután Cantili nem tudta kieszközölni, hogy Petrescut és C. Axentét a párisi szekció tagjai sorába fogadja, összeszedett vagy 15 tanulót és velök új szekciót alakított. A középponti Liga ezután már nem akart semmit sem tudni a régi szekcióról, hanem igazi és valóságos szekciójának ezt a Cantili által alakított új szekciót ismerte el. A két szekció között ezentúl ádáz harc kezdődött, amelynek vége az lett, hogy a szekció lassanként elvesztette minden tekintélyét a francia közvélemény előtt.

A veszekedések csakhamar megkezdődtek Bukarestben is. A középponti vezetést legelőször a „Țara” című lap támadta meg. Szemére vetette Urechianak, hogy a Liga Culturala vezetése alatta egy komoly és nagy nemzeti közművelődési egyesületből egyszerűen bankettező és az ország nyugalma háborgató társasággá alakult át. Hangzatos szónoklatokat lehet tagjaitól eleget hallani, de komoly dolgot vagy cselekvést sem a román közművelődés, sem az erdélyi kérdésben nem lehet tőle várni. Működését nagy szavak és tettnek egyáltalán nem nevezhető körmenetek, tüntetések rendezése és zászlólobogtatás jellemzi. Mindezt pedig az okozza, hogy a Liga középponti vezetését teljesen a liberálisok vették a kezükbe és saját pártpolitikai céljaikra használják ki. E vádra liberális részről az volt a válasz, hogy a Liga vezetőségében azért vannak többségben a liberálist pártiak, mert ennek a pártnak van legtöbb olyan tagja, aki lelkesedik a nemzeti kérdésért. A középponti vezetésben résztvettek azonban konzervatív pártiak is, csak hogy ezeket a Ligába nem a nemzeti kérdés iránt érzett lelkesedésük vezette, hanem az, hogy ott a kormány kémjeinek szerepét teljesítsék. Erre aztán Filipescu bejelen-

tette kilépését és példáját a vezetőség többi konzervatív tagjai is követték, aminek következtében 1895 elején a Liga vezetése teljesen a liberálisok kezébe került. A konzervatívok most már kívülről támadták a Ligát, mint kizárólagos liberális pártintézményt, amelynek sem a román közművelődés ügyéhez, sem pedig a nemzeti kérdéshez nincs semmi köze. Erre a Liga vezetői azt felelték, hogy a konzervatívokat nem igazi ügyszeretet vezeti, mikor a Liga középponti vezetését támadják, hanem egyszerűen a harag és a bosszú azért, mert spionjaik már többé nem ülnek a Liga középponti komitéjában.

A magyar kormány magatartása e mozgalmakkal szemben.

Ezekkel a magyarországi és romániai tüntetésekkel és valóban forradalmi jellegű izgatásokkal szemben sem a magyar állam kormánya, sem pedig a monarchia külügyi hivatala nem maradhatott közömbös, vagy pedig tétlen. Hogy ezidőben a magyar állam kormánya, sőt a magyar közvélemény sem szentelhetett e heves és nagyszabású mozgalomnak elég figyelmet, az oka az volt, hogy ez időben egy rendkívül súlyos és politikai válságokkal járó kérdés, az egyházpolitikai reformok kérdése vette igénybe úgy a kormánynak, mint a politikai pártoknak és a közvéleménynek egész érdeklődését úgy, hogy az egész román nemzetiségi kérdés, dacára a vele kapcsolatos zajos mozgalmaknak, tüntetéseknek és rendkívül élénk és nagy terjedelmű magyarelles sajtóháborúnak a nemzetközi hírlap-irodalomban, csak másodrendű fontossággal bíró politikai kérdésnek tűnt fel a magyar politikai életben. Csak nagyon kevesen voltak, akik a nemzetiségi, különösen pedig a román kérdésnek nemcsak fontosságát, hanem a magyar állam jövőjére és területi integritására vonatkozó veszedelmességét is felismerték.

E kevesek közé tartozott az akkori belügyminiszter, Hieronymi Károly, kit reszortja is kényszerített a román törekvésekkel már csak aktuálításuknál fogva is behatóbban és komolyabban foglalkozni. Alig zajlott le a Memorandum-pör, 1894-ben július 19-én az erdélyi részekben fekvő választókerületébe, Kolozsra utazott, hogy ott választói előtt tartandó beszámolóbeszédében megjelölje a maga és az egész kormány álláspontját a román nemzeti komité politikai követeléseivel és azzal a hangulattal és lelkiállapottal szemben, amelyet e követelések megvalósítása érdekében folytatott zajos és sok tekintetben forradalmi jellegű küzdelmek úgy a magyarság, mint a románság lelkében felkeltettek.

Azt a zajos mozgalmat és izgatást, mondá e beszédében Hieronymi – melyet a román nemzeti komité működése és a

Memorandum-pörrel kapcsolatos események keltettek, lehetetlen a kormánynak figyelembe nem vennie, mert hiszen azok már csak terjedelmöknél és egyéb szembeötlő külsőségeiknél fogva is alkalmasok felkelteni az érdeklődést. Az úgynevezett román nemzeti komité politikai programjában első helyen Erdély Magyarországgal való egyesülésének, az unionak eltörlése áll, azután pedig az a követelés, hogy az ország területe közigazgatásilag a nemzetiségi nyelvterületeknek megfelelő autonóm kerületek szerint osztassék be. Mindkét követelés teljesítése ellentétben áll az ország alkotmányával és megbontaná az állam egységét. Ezek a követelések teljesen elfogadhatatlanok, – nincs és nem is fog akadni magyar kormány, amelyik e követeléseknek még csak tárgyalásába is belemenjen. Bár nem ismeretlen előtte, hogy a hazai román értelmiségnek egy igen tekintélyes része a nemzeti komité programját magáévá tette, de azt is tudja, hogy ennek az értelmiségnek nagy többsége ezt a programot nem vallja magáénak. Vannak nagyon sokan, akik ezt a programot elítélik és a magyar nemzettel való kölcsönös megértés útját őszintén és komolyan keresik.

A kormány ezeknek törekvéseit támogatni, igazságos panaszait orvosolni és méltányos kívánságait teljesíteni igyekszik. Mindenekelőtt igyekezni fog megszüntetni azt a különbséget, amelyik a választói cenzust illetően a magyarországi és erdélyi részekben ezidőszert még fennáll. A választói jog alapjának az egész országban egységesnek és azonosnak kell lenni. Meggyőződése, hogy az úgynevezett román nemzetiségi kérdésnek gyökere a társadalmi és közigazgatási bajokban rejlik. Ezeknek orvoslásával a jogos panaszok meg fognak szünni és a méltányos igények kielégülést fognak találni. A kormány a megértés útjait keresi, még pedig a jogos panaszok orvoslásának és a méltányos kívánságok kielégítésének segítségével. Ez azonban csak úgy lesz megvalósítható, ha a román értelmiség oda hat, hogy a románság ne tekintse a megértés feltételének az úgynevezett román nemzeti komité politikai követeléseinek teljesítését.

Hieronymi, a román követelésekkel szemben körvonalozván a maga álláspontját, egy kis körutat tett az erdélyi részeknek túlnyomó többségben románoktól lakott területein. E körutazás célja az volt, hogy a helyszínén tájékozódjék mindazokról az adminisztrációs, gazdasági, társadalmi stb. bajokról és esetleges visszaélésekről, amelyeket a román nemzeti komité a Memorandumban felsorolt és hogy személyesen érintkezzék a helyi román értelmiség mindazon tagjaival, akik nem a komité politikai programjának, hanem elfogadhatóbb feltételek teljesítésének alapján keresték a kölcsönös megértés útját. Miután a Memorandumban felsorolt gravaminák egyike az volt, hogy

a kellő minősítéssel bíró román nemzetiségű ifjakat éppen nemzetiségük miatt nem alkalmazzák hivatalokra, felhívta a hivatali állásokra vállalkozni akaró ifjúságot, hogy jelentkezzenek nála és ő kivánságaik teljesítését, amennyire tőle függ, igyekezni fog előmozdítani.

Hieronymi e vállalkozása megdöbbenette a román nemzeti komité tagjait és párt híveit. Elhatározásában igen komoly jelét látták a kormány részéről jövő kibékítési kísérletnek. Attól féltek, hogy most, mikor a kolozsvári esküdszék ítélete után még a vérmesebbeken is erőt vett a csalódás érzete következtében egy bizonyos fokú higgadság, ha nem is sikerül a kibékülés, de a román értelmiség többsége el fog tőlük fordulni és a mérsékeltebb Babes-Mocsonyi irányhoz fog csatlakozni. Kiadták tehát a jelszót, hogy a belügyminiszterrel nem kell szóba állani és hogy mindazok az ifjak, kik hivatalvállalás céljából nála jelentkeznek és az ő támogatása révén hivatalt fognak kapni, a román közvélemény által mint árulók és a román fajhoz hűtlenek bélyegeztessenek meg.

Hieronymi belügyminiszter azonban nem elégedett meg e beszéd megtartásával és említett informatív körútjával, hanem közigazgatási úton is fellépett a nagyszebeni román nemzeti komité ellen. 1894 június 16-án betiltotta a komité működését, még pedig a választói törvény 104. §-a alapján, amely ilyenféle pártszervezetet csak a választások idejére enged meg, nem pedig tartós és állandó szervezkedés alakjában. A nagyszebeni komité azonban e rendeletnek nem engedelmeskedett. 1894 november 28-án ülést tartott, amelyben tiltakozott a belügyminiszter június 16-ki rendelete ellen és kijelentette, hogy működését folytatni fogja. Erre a belügyminiszter december hó 7-én azzal válaszolt, hogy a nagyszebeni főispán útján a komité tudomására hozta, hogy ha nem engedelmeskednek június 16-ki rendeletének, az 1879-ki XI. törvénycikk 16. §-nak rendelkezései értelmében 15 napi elzárással és 100 forintig terjedhető pénzbírsággal fognak sújtatni. 1895 január 6-án pedig feloszlatta a nagyszebeni román nemzeti komitét.

Célszerűnek tartotta a román kérdéssel az akkori kormány elnöke, Wekerle Sándor is foglalkozni nagybányai választói előtt mondott beszámoló beszédében. A nemzetiségi kérdés, amely utóbbi időben mind élesebb alakot öltött, nem új dolog – mondá Wekerle e beszédében. Bizonyos kinövései ennek a kérdésnek azonban csak az újabb időkben mutatkoztak. Bizonyos nemzetiségi követelések külföldről nyertek táplálékot. Nem ugyan hivatalos körökből, mert azoknál nem találtak támogatást, hanem egyes társadalmi egyesületek részéről. Egy másik ilyen kinövés volt e kérdésnek az európai közvélemény előtt emelt az a vád, hogy mi erőszakkal elnyomjuk a nemzetiségeket és el akarjuk magyarosítani. Mint a

kormánynak elnöke kötelességének tartja megállapítani, hogy miben áll a magyarosítás vádja. Abban áll ugyanis, hogy az állam igyekszik mindenkinek alkalmat adni, a magyarnyelvnek, mint államnyelvnek elsajátítására. Hogy a nemzetiségi izgatásokkal szemben bizonyos adminisztratív és rendőri intézkedéseket tettek, az nem a nemzetiségek elnyomását jelenti, hanem csak egyszerű védekezés ama terror ellen, amelyet nemzetiségi részről jónak láttak alkalmazni. A nemzetiségekkel szemben a kormány nemcsak jóakarátú állásponton áll, hanem népi egyéniségük, nyelvük és kultúrájuk fejlesztéséhez szívesen segédkezet is nyújt, de azt nem engedheti meg, hogy az államban külön nemzetiségi államok, vagy autonom közigazgatási területek alakuljanak, mert az ellentétben van az állam egységével és alkotmányával. Minden ilyen túlzó és törvénnyel ellenkező nemzetiségi követelés ellen a leghatározottabb állást foglal és minden ilyen irányú izgatást a törvény teljes szigorával fog sujtani.

Ez a kérdés szóba került a magyar képviselőházban is. 1894 szeptember 2-án Tisza Kálmán és október 13-án Szilágyi Dezső szólalt fel, természetesen mind a ketten abban az értelemben és szellemben, amelyben Hieronymi belügyminiszter és Wekerle Sándor beszéltek választóik előtt.

Gróf Kálnoky külügyminiszter nyilatkozata a delegációkban a román irredentáról.

A magyar közvélemény annak ellenére is, hogy ezidőben minden érdeklődését az úgynevezett „egyház politikai” küzdelmek vették igénybe, csakhamar tisztába jött azzal, hogy a román irredentizmus fészke Bukarestben van. Határozottan követelte, hogy a monarchia külügyi kormánya emelje fel tiltakozó szavát a bukaresti üzelmek ellen. A Wekerle-kormány engedett is a közvélemény nyomásának és felkérte a monarchia akkori külügyminiszterét, Kálnoky grófot, a nyomatékos intervencióra. Kálnoky gróf azonban nemcsak veszedelmesnek nem tartotta ezt a már majdnem nemzetközi politikai jelleget öltött irredentista mozgalmat, hanem olyan eszköznek és alkalomnak is, amelyet esetleg szép sikerrel lehet érvényesíteni abban a tekintetben, hogy az egyházpolitika miatt előtte nem nagyon kedves liberális magyar kormánynak a fái valahogyan az égbe ne nőjjenek. Igyekezett e követelés teljesítése elől kitérni. El kell azonban ismerni, hogy a Wekerle-kormánynak egyáltalán nem tetszett a Kálnoky által vele szemben érvényre emelt „dilatorisch und ausweichend behandelt zu werden”-féle állapot. Elhatározta, hogy Kálnokyt majd a delegációkban fogja felelősségre vonatni. (L. Bánffy Dezső Nemzetiségi Politikája. Budapest, 1899. 8. l.).

A bukaresti irredentista üzemeket ez alkalommal a delegáció külügyi bizottságában Falk Miksa hozta először szóba, mint a bizottság előadója. Azután Apponyi Albert gróf mutatott be egy irredentista szellemű tankönyvet és térképet, végül pedig Berzeviczy Albert intézett kérdést a külügyminiszterhez azon állítólagos szubvenció tárgyában, amelyet a román kormány küldene a magyarországi románoknak egyházi, iskolai és politikai célok támogatására. Bármilyen érdekes és figyelemre méltó is lenne e beszédek elemzése a román nemzetiség-politikai törekvések fejlődéstörténetének szempontjából, arról térszűke miatt mégis le kell mondanunk és meg kell elégednünk Kálnoky gróf külügyminiszternek e felszólalásokra adott válaszával, amely egyúttal hűséges visszatükrözése annak a felfogásnak is, amellyel a monarchia külügyi kormánya a monarchia biztosságának szempontjából a romániai közvéleménynek az erdélyi kérdésben tanúsított magatartását megítélte.

Az úgynevezett román irredenta – mondá Kálnoky gróf – egyáltalán nem új dolog. Mint az izgatás használt módszere is bizonyítja, nem is eredeti dolog, hanem egyszerű utánzata az olasz irredentának. Ő, mióta miniszter, behatóan foglalkozott ezzel az üggyel és arra a meggyőződésre jutott, hogy legcélszerűbb a román irredentával szemben is úgy járni el, mint az olasszal. Azaz mentől jobb viszonyban vagyunk a román kormánnyal, annál kevésbé veszedelmes az irredentista mozgalom, és ha valami elhidegülés vagy kellemetlenség következne be a két kormány között, az irredentizmus rögtön élesebb és agresszívebb módon lépne fel. A román nemzeti kérdéssel való agitálás Romániában kétségtelenül nagy és hatalmas. És ezt az ellenzék erőszakos módon igyekezik ki is zsákmányolni a kormány ellen, különösen most, a küszöbön álló választások előtt. Az ellenzék Sturdza vezetése alatt teljesen rávetette magát a dákoromanizmusra.

Ami a bemutatott térképeket illeti, azok eredetileg csakugyan hivatalos jellegűek voltak, de most pusztán magánjellegű kartografiai alkotások. Mikor hivatalos jellegük volt, akkor ellenük komoly fellépés is történt, most azonban, mikor az ilyen térképek csinálása magánosok időtöltése, egyáltalán nem volna sem célszerű, sem sikerre vezető ellenük hivatalosan fellépni. Ilyen térképekkel különben nem lehet sokra menni, mert térképen, vagy más módon is azt hirdetni, hogy Erdély be fog kebeleztetni Romániába, nem egyéb, mint üres fanfaronada, mint amilyen különben az egész irredenta romana is.

Helyesen jegyezte meg Falk Miksa, hogy a magyar politikusok nem követelik Románia kormányától, hogy ez izgatások megfékezése céljából korlátozza a közszabadságot és nem is tesz ez izgatásokért felelőssé a román kormányt.

A román kormányra nézve e kérdésben a legnagyobb nehézséget az okozza, hogy Romániában igen nagy a közszabadság, sőt az úgynevezett szabadosság is. Így például nincs egyesületi törvény. A Liga Culturala, amelyről Apponyi Albert gróf felszólalásában megemlékezett, nem tekinthető jogi személynek, nincsenek is jóváhagyott alapszabályai. De ha lennének is, nem sokat használnának, mert élén ügyvédek és tanárok állanak, akik ki tudnák játszani a törvényeket és az alapszabályokat is. Aztán, ha pörbe fognák a Liga tagjait, nem akadna esküdtszék az országban, amely őket elítélje. Természetesen, a román kormány kezeibe a törvények mégis adnak eszközöket, hogy az utcai körmeneteket és az olyan gyűléseket, melyeket egy barátságos szomszéd állam ellen való tüntetés céljából szabad ég alatt tartanak, betilthassa. A román kormánytól határozott biztosítást is nyertünk arra vonatkozóan, hogy az ilyen gyűlésekkel és körmenetekkel szemben a legérekezebb magatartást fogja követni. Ilyen gyűlést közelebbről csak egyet tartottak, június hóban. Azt, amelyikből az „Apell á la justice” című tiltakozó brosurát adták ki és amelynek megtartását a román kormány, tekintettel az általános nagy izgatottságra, nem tilthatta meg.

Ami pedig a Berzeviczy által említett szubvenciót illeti, a valóság a következő. Az 1894/95-iki állami költségvetésbe 525,000 lei van felvéve a külföldi román egyházak és iskolák segélyezésére. Ebből 380,000 frank a török császári kormány tudtával és beleegyezésével a macedo-román iskolák segélyezésére fordítatik. A megmaradó 145,000 frank a magyarországi román egyházak és iskolák között osztatik ki, de természetesen, a román kormány határozott biztosítása szerint, csak olyan iskoláknak, amelyek e segítség nélkül megszűnnének. Ez összegeken kívül, amelyek az állami költségvetésbe fel vannak véve, az izgatás céljaira a Liga jövedelmeiből tekintélyes összegek állanak rendelkezésre. Hogy, mekkora ez az összeg és hogy hány tagja van a Ligának s azok közül mekkora az erdélyiek száma és a Liga bevételeiből mily nagy összeg megy át Erdélybe? – arról határozottan nem lehet tudni semmit.

Ami pedig a sajtóban, nevezetesen a nemzetközi sajtóban való izgatást illeti, mindenekelőtt tekintetbe kell venni, hogy a románok közül nagyon sokan tanulnak külföldön. Azután is, hogy hazájukba visszatérnek, felhasználják tanulókori összeköttetéseiket, hogy azoknak segítségével fulminanshangú cikkeket helyezzenek el Magyarország ellen a külföldi sajtóorganumokban. Aztán, ha valaki a mártir nimbuszával és a leigázott köntösében jelenik meg, akkor nem nehéz neki részvétet találni olyanok előtt, akik a pör tárgyától távol állanak. Azonban az ilyen sajtóhangokat nem szabad tragikusan

venni. Mindaddig, míg a román kormány szilárdul el van határozva a barátságos szomszédi viszonyból származó kötelezettségeit becsületesen teljesíteni, az ő magatartása biztosíték arra, hogy a nemzeti kérdéssel űzött izgatás ne legyen veszedelmessé. Megnyugtatja a delegáció tagjait, hogy az eddig követett módszer, amely a román kormánnyal való jó egyetértés fenntartásában látja a legjobb biztosítékot arra vonatkozóan, hogy a romániai irredentista mozgalom veszedelmessé ne lehessen, teljesen megfelelő volt. Kéri a delegáció tagjait, hogy a jövőben is bízzák rá, hogy maga válassza meg azt az eszközt és módszert, amelynek alkalmazását e kérdés kezelésében megfelelőnek és célravezetőnek találja.

A Liga Culturala természetesen nem hagyta szó nélkül Kálnoky gróf e beszédét. Mihelyt a hírlapi közlemények útján tudomást szerzett róla, vezető tagjai azonnal összeültek és egy tiltakozást szerkesztettek ellene. E tiltakozást román, német, francia és angol nyelven tették közzé azért, hogy róla az európai közvélemény azonnal tudomást vegyen. E nyilatkozatot Urechia elnökön kívül J. C. Gradisteanu, Perițeanu Buzeu. G. Cantacuzino, Delavrancea, J. Bianu, G. Bursan, Sihleanu, Cosacescu és Nenițescu, kivétel nélkül liberálispartí képviselők, vagy Sturdza személyes kíséretéhez tartozó egyének, mint J. Bianu, az akadémia könyvtárnoka írták alá.

A Liga Culturala e kiadványában voltaképpen csak az irredentizmus vádja ellen tiltakozik. A „Románia irredenta”, vagy „Dacorománia” – azt mondják – nem alkotó része az általuk vezetett mozgalomnak és nem is használták lelkesítő eszközül e mozgalomban soha. Mivel a román népnek, amely világos és határozott tudatával bír hivatásának, amely hivatás összhangzásban van a művelt világ érdekeivel, ilyen eszközre nincsen szüksége. Az ilyen vádak egy olyan komoly és nagytekintélyű államférfiú ajkáról elhangozva, előttük csak amolyan diplomáciai varázsigéknek hangzanak, ha ugyan nem akart alkalmazkodni Kálnoky gróf azon sovíniszták és Kossuthisták eszejárásához, akik előtt beszélt. Megengedik, hogy Kálnoky gróf ismeri az olasz irredentát, amelynek szerinte a román irredenta csak egyszerű másolata. De a román mozgalomnak semmi közük sincs az irredentizmushoz és így nem is hasonlít az olasz irredentizmushoz.

A Liga nem irredentát akar. A román mozgalmakat ügylátszik, nem ismeri. Egészen mást akarnak, más izgatja őket. Ők ugyanis nem nézhetik közömbösen, hogy Magyarországon három millió románt mint fenyegeti a megsemmisülés veszedelme. Az a joguk, hogy éljenek és pedig mint románok, természetes jog, amelyet a nemzetközi jog is biztosít nekik. Történelmi joguk is, hogy éljenek, mert román földön élnek és századok óta őrseg gyanánt állanak földjükön

az európai civilizáció védelmében. És ha ők nem védelmeznék e jogukat, annyit jelentene, mint nekik maguknak is lemondani az élet jogáról.

Nagy tévedés, vagy egyenes mistifikáció azt mondani, hogy mozgalmuk irredentizmus és még nagyobb tévedés azt hirdetni, hogy ezt a mozgalmat az állásukból elmozdíthatatlan erdélyi tanárok keltették volna és hogy csak a kormánytól függ e mozgalom lecsendesítése vagy elnyomása. Ami egy olyan törvénytisztelő, igazságos és jó nép öntudatában keletkezett, amelyik kész, mint a modern civilizáció határára helyezett őrszem, kötelességét teljesíteni, annak hatalmas visszhangot kell keltetnie a magasztos és érzékeny Nyugat felvilágosult öntudatában. És keltett is. Értik, hogy Kálnoky gróf azzal vigasztalta a magyar delegáció tagjait, hogy ne tulajdonítsanak valami tulságos nagy fontosságot az európai sajtóban megjelent közleményeknek, de ebben a vigasztalásban csendes és félénk beismerése rejlik annak, hogy a román kérdés európai kérdéssé lett.

Ha azt akarják az osztrák-magyar monarchia államférfiai, hogy a román nemzeti kérdés ne zavarja Európa nyugalmit és a magyarországi románok jajkiáltása ne hassa meg a romániaiak szívét és az embereiesség öntudatát, akkor szolgáltassanak igazságot ennek a vértanunépnek. Adjanak neki teljes szabadságot és törvényes biztosítékokat, hogy saját géniuszának megfelelő módon fejlődhessék. Nem kell egyebet tenniük, mint odahatni, hogy Magyarországból mindazoknak jó és közös hazája legyen, akik arra a meggyőződésre jutottak, hogy Magyarország mai napság „a nemzetiségek börtöne”. Akkor béke lesz és Magyarországnak nem lesznek hívebb polgárai, mint a Kárpátokon túl lakó románok és hűségesebb s jobb barátjai, mint a romániaiak.

A delegáció, a magyar kormány és a magyar sajtó Kálnoky gróf fennebb ismertetett nyilatkozatával teljesen megelégedett. Tudomásul vette, mintha a legnagyobb rendben lett volna, azt a megdöbbenő kijelentést is, hogy a román kormány a hazai román tannyelvű felekezeti iskolákat évente 150,000 frankkal támogatja, holott az alig tíz évvel előbb hozott 1883. XXX. t.-cikk 72. §-a a legszigorúbban megtiltotta a hazai egyházaknak és iskoláknak, hogy a magyar kormány tudta és beleegyezése nélkül idegen államoktól és azok kormányaitól bárminemű anyagi segítséget elfogadjanak.

A legérdekesebb különben az egészben az, hogy Kálnoky grófot e válasza a magyar sajtóban még bizonyos fokig népszerűvé is tette az alább említendő körülmény következtében.

A boldog emlékezetű Horváth Gyula 1894 tavaszán hosszabb ideig tartózkodott Bukarestben. A helyszínén szerzett impressziói alapján monarchiánk akkori bukaresti követét,

Goluchovsky Agenor grófot a „Magyar Hírlap”-ban a romániai izgatások ügyében tanusított állítólag közömbös és a magyar érdekeket abszolúte nem méltányló magatartása miatt keményen megtámadta. Az a komolyság, mellyel Horváth Gyula a román nemzetiségi kérdéssel foglalkozott, elegendő tekintélyt és súlyt kölcsönzött neki, hogy a magyar közvélemény az ő nézeteit ebben a kérdésben magáévá tegye. A magyar közvéleményben és az irányadó politikai körökben Horváth Gyula e hírlapi támadása után meglehetősen erős ellenséges áramlat keletkezett *Goluchovsky* ellen.

Kálnokynak ez a *Goluchovsky*-ellenes áramlat éppen kapóra jött, hogy egy csapással két legyet üssön. *Goluchovsky*-val már régóta elégedetlen volt, de éppen ellenkező okból, mint a minőből Horváth Gyula támadása után népszerűtlenné lett a magyar közvélemény előtt. A valóság ugyanis az volt, hogy *Goluchovsky* Kálnokyt több ízben figyelmeztette arra, hogy mennyire szükséges volna, hogy a külügyminisztérium Bukarestben erélyesebben fellépjen, mint tette eddig. *Goluchovsky* e felfogása nem illett bele Kálnoky rendszerébe s azért örömet feláldozta őt a magyar közvéleménynek. Megszabadult *Goluchovsky*től, még pedig kedves dolgot cselekedve a magyar közvéleménynek is és ami ránézve még kellemesebb volt, alkalma nyílt a bukaresti követséget a román származású Dumbával tölthetni be, aki már csak ezen tulajdonságánál fogva is szívesen látott egyéniség volt a bukaresti körökben.

A külföldi közvélemény megelőző időkben a magyarság ellen olyan ellenségesen sohasem volt hangolva, mint ezidőben. Az interparlamentáris békekonferencián a románság képviselői az erdélyi nemzetiségi kérdést úgyszólván ellenmondás nélkül vétették fel a jövő évi értekezlet előkészítendő tárgyai közé. Annál könnyebben megtehették, mivel ezeken a konferenciákon a magyar parlament, egyrészt a külpolitikai kérdések iránt benne uralkodó nemtörődomség, másrészt pedig a szokásos magyar közömbösség és tájékoztatatlanság következtében nem volt képviselve. A román izgatókat alig választotta el egy lépés azon ideáljuk megvalósításától, hogy az úgynevezett „erdélyi kérdés” e nagy erkölcsi súllyal bíró testületben, mint nemzetközi kérdés vitatkozás tárgyává tétessék.

A magyar belső politika e kérdéséről nemcsak a francia, olasz, angol, sőt a német sajtó orgánumai írtak úgy, hanem a legelőkelőbb külföldi politikai körökben is már akként kezdtek beszélni, mint két évtizeddel előbb beszéltek a törökországi keresztények ügyéről. A magyarországi nemzetiségek ellen elkövetett állítólagos magyar atrocitások kedves és állandó témái kezdtek lenni mindazon angol, francia, olasz és német íróknak, akik Keleteurópa politikai problémáinak elemzésével szerettek foglalkozni.

A magyar közvélemény ösztönszerűen érezte, hogy ez ellen valamit kellene tenni. A közvélemény e nyomására a Wekerle-kormány el is határozta, hogy a külföld felvilágosítása céljából komolyabb akcióba kezd. A nemzetiségi üzelmek ellensúlyozására szolgáló informatív szolgálat berendezésére 50,000 forintot kért. Az parlament ez összeget megszavazta. A kormány el is költötte, de a tervezett informatív szolgálatnak éppen olyan kevés látható szervezete volt idehaza, mint hatásának nyoma a külföldi sajtóban. (L. Bánffy Dezső Nemzetiségi Politikája. 10. l.).

Oka ennek a sajnálatos körülménynek az volt, hogy a bécsi cs. és kir. közös külügyminisztérium sajtóbureaujának akadályozó munkássága miatt nem tudott ebben az irányban a magyar miniszterelnökségi sajtóiroda tapogatózó munkássága érvényesülni. Tudni kell ugyanis, hogy a közös külügyminisztériumot a külföldi közvélemény informálására irányuló minden akciójában kizárólagosan az úgynevezett birodalmi érdekek szempontjai vezették. Ezek mellett a magyar szempontok vagy nagyon alárendeltek voltak, vagy akárhányszor károsaknak is tekintették. A most vázolt helyzetben is ez volt az eset.

Kálnoky gróf, egybehangzóan a külpolitikában iránytadó udvari feudál-klerikális és a katonai körök felfogásával, a magyar kormány nemzetiségi politikáját, különösen a románokkal szemben, a birodalmi érdekekkel ellentétben állónak tekintette s azért a maga részéről nem vélte szükségesnek támogatni diplomaciailag azt a munkásságot, amelyet a magyar kormány célszerűnek látott ebben az irányban a külföldi közvélemény helyesebb informálására megindítani. A maga részéről, teljes összhangban a fennebb említett körökkel, azt, hogy Románia a hármasszövetségnek megbízható és hűséges tagja legyen, a monarchia életérdekeinek szempontjából feltétlenül szükségesnek tartotta. Nézete szerint a magyar kormány nemzetiségi politikája ezt Romániára nézve majdnem teljesen lehetetlenné teszi. Mindaddig Románia nem lehet feltétlenül hűséges szövetségese az osztrák-magyar monarchiának, amíg az „erdélyi kérdés” a románság óhajításainak megfelelően nem lesz megoldva. A magasabb összmonarchiai érdekek azt kívánják tehát, hogy a magyar politika változtasson irányt és a román követelések kielégítésével hárítsa el annak akadályát, hogy Románia a monarchiának igazán hű és megbízható szövetségese legyen.

A bukaresti körök ismerték az osztrák-magyar külügyminisztérium ez álláspontját és e miatt nem vettek igazán komolyan semmi olyan figyelmeztetést, amely Bécsből az irányban jött, hogy szüntessenek meg, vagy legalább a minimumra korlátozzanak minden olyan irredentistamozgalmat, amelynek éle a magyar állam egysége és nemzeti jellege ellen van irányozva. Egyszerűen olyan budapesti nyomás hatásának tekintették,

amelyet csak annyiban kell komolyan venni, hogy az akut összeütközést elkerülhessék.

Ezenkívül még egy fontos körülményt nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az osztrák politikai fejlődés következtében ekkor kezdik a dualizmus megbuktatására irányuló föderalista törekvések erőteljesebb próbálkozással szárnyaikat bontogatni. A föderalista gondolat veleje röviden a következőkbe foglalható össze:

A dualizmus nem tudta a monarchia legnagyobb gyöngeségét: a nemzetiségek egymás ellen való kíméletlen harcát kiküszöbölni. Ellenkezően, azt a magyarok chauvin imperializmusa következtében még intenzívebbé tette. Ez ellenségeskedés végső elfajulásában egy nemzetközi összeütközés esetén szét fogja bomlasztani magát a monarchiát. A dualizmus helyébe teendő föderalizmus ellenben, kielégítve az egyes fajok jogos nemzeti követeléseit, nemcsak új erőforrása lesz a legfőbb állami szervezetében teljesen egységes és német monarchiának, hanem azon anyagi és kulturális jólét és nemzeti fejlődés következtében, amelyet az egyes nemzetiségeknek biztosít, vonzó erővel fog bírni e nemzetiségek azon fajrokonaira is, kik a monarchia határain kívül önálló vagy félig önálló államokban élnek. Ezek aztán nemcsak szorosabb gazdasági viszonyban, hanem politikai, sőt államszövetségbe is lesznek hajlandók lépni a monarchiával. Románia feltétlenül megbízható és hű szövetségesünk lesz. A Balkánfélsziget délnyugati részén lakó szlávok pedig, mint egy szorosabb államszövetség tagjai, szívesen fognak látszólagos önállóságukról lemondva, mint a monarchia egyikalkotó eleme a jelenleginél fejlettebb gazdasági, kulturális és nemzeti életet élni. A föderatív átalakulás Ausztriát igazán Nagyausztriává, Grossösterreich-á teszi.

A dualizmusnak buzgóbb és makacsabb védelmezője I. Ferenc Józsefnél a monarchiában senki sem volt. Annak csorbítatlan fenntartását a monarchia életfeltételének tekintette. A föderalizmust veszedelmes kalandnak tartotta. Az egyházpolitikának a magyar kormány részéről történt erőltetése érzelmi okokból azonban őt nagyon elkedvetlenítették. Mintha a magyar politikusok megbízhatóságába és a dualizmusba vetett hite megrendült volna. A föderalizmus hívei ezt, a felfogásuk szerint rájuk nézve kedvező „moment psychologique”-ot igyekeztek kihasználni. Nagyon kevés sikerrel, de nem anélkül, hogy hatását a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakban ne éreztette volna.

VIII. FEJEZET.

**Meghasonlás a román nemzetiségi pártban. –
Botrányok a Liga Culturalăban. – A román
kormány anyagilag is támogatja az irredentista
mozgalmakat.**

Bánffy Dezső miniszterelnök nemzetiségi politikája.

A Memorandum-pörben a román nemzetiségi mozgalmak hullámverése úgy Magyarországon, mint Romániában tetőpontját érte el. E pör s a vele kapcsolatos események abban a pillanatban, amelyikben a Memorandum szerzőségeért elítélt komitét tagok a szegedi és váci fogházak kapuin beléptek, a feszültség azon a fokán záródtak le, amelyhez a drámai események a harmadik felvonás végén szoktak eljutni. Ami ezután következett, az a cselekménynek a hanyatlás felé vivő úton való gyors kibontakozása volt. E folyamat nemcsak azért következett be, mert e nagy mozgalom belső erői a heves harcban kimerültek, hanem azért is, mert a közállapotok, amelyekből e mozgalom táplálékot nyert és a politikai miliő, amelyben mozgott és élt úgy Magyarországon, mint Romániában, rá nézve kedvezőtlenül megváltozott.

Magyarországon az egyházpolitikai harcok 1894 végén a Wekerle-kormány lemondásával befejeződtek. A nagy belpolitikai harcnak hullámai lassanként elcsendesültek s ennek következtében úgy a kormánynak, mint a nemzet közvéleményének több ideje maradt a nemzetiségi, nevezetesen a román nemzetiségi mozgalmakkal részletesebben és komolyabban foglalkozni. A Wekerle-kormány lemondása után Öfelsége Bánffy Dezső bárót bízta meg az új kormány alakításával, ki kabinetjével együtt 1895 január 19-én mutatkozott be a képviselőházban. Az új kormánynak kormányzati programján az újonnan megalkotott egyházpolitikai törvények gyakorlati végrehajtása volt. Ami a román nemzetiségi mozgalmakat illeti, helyzete azzal szemben is hasonlatos volt az előbbihez. A nagy harc ezen a téren szintén befejezést nyert és így Bánffynak feladata abban állott, hogy a heves küzdelem által teremtett helyzetet tisztázza és olyan intézkedéseket tegyen, amelyek lehetlenné teszik jövőre egy hasonló heves, sőt forradalmi jellegű román nemzetiségi mozgalom keletkezését.

Bánffy Dezsőt a magyar közvélemény egy ilyen nemzetiségi politika kezdeményezésére és végrehajtására alkalmasnak hitte egyéniségénél és multjánál fogva. Két, tulnyomóan román

nemzetiségi jellegű vármegyének: Szolnokdobokának és Beszterce-Naszódnak évtizednél hosszabb ideig volt főispánja és így alkalma volt az erdélyi román nemzetiség-politikai törekvések természetét, közeli és távoli céljait és e törekvések vezetőegységiségeinek gondolkozásmódját és egész lelki habitusát közvetlen közelből alaposan megismerni. Teljesen tisztában volt azzal, hogy e mozgalom vezetőinek követelése az egységes magyar állam keretében nem elégíthetők ki, hogy Erdély autonómiája csakis a dualizmus bukásának és a monarchia föderalizálásának lehet következménye. A monarchia föderalizálása az első etappe annak felbomlásához. Erdély autonómiája pedig bevezetés lenne a román fajnak egyetlen nemzeti államban, Nagy-Romániában való egyesüléséhez. Ezt megakadályozni azonban a magyar nemzet csak úgy lesz képes, ha a dinasztíával a legjobb egyetértésben élve, sikerül a dinasztíát felvilágosítani és meggyőzni arról, hogy a magyar állami egységének és magyar jellegének csorbitatlan fenntartása egyúttal az egész monarchiának elsőrendű életérdeke is. Hogy ez elérhető legyen, a magyar nemzetnek a dualizmus keretében paritásos alapon teljesíteni kell önként és minden habozás nélkül mindazt, ami a monarchia nagyhatalmi állásának és erejének logikus következménye. Nem szabad semmi olyan követelést támasztani szemben az 1867-iki kiegyezés által teremtett közös ügyeket illetően, amelyeket Apponyi már ebben az időben felállított a kiegyezés fejlesztése és az úgynevezett nemzeti követelmények címén nemcsak saját pártjának, hanem az egész nemzetnek politikai programja gyanánt is.

Mikor 1895 január 19-én az új kormány bemutatkozott a képviselőházban, Bánffy Dezső álláspontját a nemzetiség-politikai törekvésekkel szemben a következő szavakkal körvonalozta: „Nem fogjuk megengedni, hogy ezek a törekvések megtámadják és veszélyeztessék az állam egységét és magyar nemzeti jellegét, de tekintetbe vesszük más nemzetiségű polgártársaink mindazon méltányos kívánságait, amelyeket az állami magyar jellegének veszedelmeztetése nélkül az 1868-iki 44. törvénycikk alapján jogukban áll emelhetni”. Egyszóval, az új kormány programja is, elvi álláspontját tekintve, a nemzetiségi kérdésre vonatkozóan ugyanaz volt, ami az előbbi magyar kormányoké. Az elvi alap azonos volt, de a kérdés gyakorlati kezelésében sok tekintetben eltért elődeitől.

Bánffy Dezső álláspontja a nemzetiségi, különösen a román nemzetiségi kérdés gyakorlati kezelésére vonatkozóan az volt, hogy magának a középponti kormánzatnak is kell lenni egy olyan organumának, amely e kérdéssel úgy az elmélet, mint az aktualitás szempontjából behatóbban foglalkozik. Amely magasabbrendű állampolitikai és nem egyszerűen rendőri szempontból megfigyeli, számon tartja a nemzetiségi

mozgalmakat úgy az állam határain belül, mint külföldi vonatkozásaiban, amely a valóság tényein alapuló információival befolyást gyakorol a hazai és külföldi sajtóra és a középponti kormányzat egyes ágazatainak számára megbízható felvilágosításokat és tájékoztatásokat fog adni az egyes konkrét intézkedések megtételéhez. Ezért, mihamar a kormányra lépett, a vezetése alatt álló miniszterelnökségben a nemzetiségi és szociálpolitikai mozgalmak elméleti és gyakorlati szempontok szerint való megfigyelésére egy új ügyosztályt állított fel. Az ügyosztály vezetésével dr. Jeszenszky Sándor kolozsvári m. kir. főügyészhelyettes bízta meg, kinek a Macaveiu és a Replica sajtópörökben való feltűnést keltő vádlói szerepléséről e könyv egyik megelőző fejezetében részletesen megemlékeztem. Elméleti és publicisztikai referensül pedig e könyv íróját alkalmazta.

Ezt az ügyosztályt maga vezette kezdettől végig. Nemcsak minisztere volt, hanem közvetlen főnöke is. Ez ügyosztály minden munkása jóformán az ő személyes felügyelete és útmutatása szerint dolgozott.

Már kezdetben tisztában volt azzal, hogy a nemzetiségi, elsősorban pedig a román kérdés olyan magyar belpolitikai ügy, amelynek nemzetközi vonatkozásai is vannak és ennek következtében a megromlott helyzet megjavításának első feltevése, hogy Bukarestben „az erdélyi kérdés”-t vegyék le az aktuális belpolitikai kérdések napirendjéről. Ezért Bécsen át úgy kellett hatni Bukarestre, hogy ott az „erdélyi kérdés” többé ne szerepeljen az aktuális politika napirendjén. E végből szüksége volt, hogy a monarchia külügyminisztere őt e törekvésében lojálisan és a monarchia tekintélyének egész súlyával támogassa.

Kormányzatának már első heteiben volt alkalma meggyőződni arról, hogy ezt a lojális és nyomós támogatást Kálnoky gróf részéről egyáltalán nem várhatja. Hogy Bánffy és Kálnoky között csakhamar kitört az ellentét, eléggé ismeretes dolog. A befejező jelenet hatása alatt általánossá lett a magyar közvéleményben az a meggyőződés, hogy az ellentét közöttük csak az egyházpolitikai differenciák miatt tört ki. Az Agliardi-eset csattanós végjelenete elvonta az általános figyelmet a rövid, de nagyon intenzív küzdelem bensőbb és főbb motívumáról, amely nem volt semmi egyéb, mint az az ellentét, amelyik Bánffy és Kálnoky között éppen Bánffy nemzetiségi politikája miatt tört ki. Kálnoky Bánffyval szemben is úgy akart eljárni, mint a Wekerle-kormánnyal: a külpolitika az én dolgom. A magyar kormány nem zavarhatja az én cirkulusaimat. Ellenkezően, nekem van jogom nyomást gyakorolni a magyar kormányra, hogy nemzetiségi politikájával ne csinaljon nekem külpolitikai nehézséget. E két felfogás ütközött

össze. A győztes ebben is Bánffy lett éppen úgy, mint az Agliardi-ügyben.

Kálnoky helyét Goluchovsky foglalta el a külügyminiszteri székben és Dumba utódja Bukarestben Aehrenthal báró lett. Ha nem is tették egész teljességében magukévá Bánffy nemzetiségpolitikai álláspontját, de igyekeztek vele összhangzatosan dolgozni és ennek következtében Bánffy minden külpolitikai kérdésben, amely a magyar állam nemzetiségi kérdésével összefüggésben volt, irányító, sőt esetenként döntő befolyást is tudott gyakorolni. (L. Bánffy Dezső Nemzetiségi Politikája. 11, 12. l.)

Sturdza kormányralépése és jaši nyilatkozata.

De nemcsak Magyarországon, hanem Romániában is lényeges és a román nemzetiségi izgatásokra kedvezőtlen fordulat állott be. A liberális párt izgatásainak és kiméletlen pártküzdelseinek sikerült a különben belső meghasonlásban is szenvedő konzervatív párt hatalmi állását megingatni. A konzervatív párt aránylag hosszú – 7 éves – kormányzása alatt kimerítette mindazokat az eszközöket, amelyekkel magát Romániában egy politikai párt a kormányon rövidebb vagy hosszabb ideig fenntarthatja és elkövette mindazokat a hibákat, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy az ellenzék a hatalom újból való átvételéhez erkölcsileg alkalmassá tegye. A konzervatívparti kormány beadta lemondását és Károly király a Romániában divatos alkotmányos szokásnak megfelelően a parlamenti kisebbség vezérét, Sturdza Demetert bízta meg a kormányalakítással.

Románia miniszterelnöke, a Liga Culturala pártfogója és az erdélyi vagy nemzeti kérdéssel való kiméletlen izgatásnak nagymestere, Sturdza Demeter lett. Megérkezett ezzel számára a kedvező alkalom is arra, hogy a kormányra jutva, beváltsa mindazt az ígéretet, amit az erdélyi román testvéreknek a parlamentben és a népgyűléseken mondott beszédeiben tett és megvalósítsa ez irányban mindazt, aminek megvalósítását a konzervatív kormánytól oly hangosan és határozottan követelte. Vállalkozhatott a magyarországi románok és a magyar kormány között az általa annyit emlegetett „becsületes alkusz” szerepére.

Sturdza Demeter, mikor mint az ellenzék vezére e követeléseket támasztotta, jól tudta, hogy ő a kormányra jutva azoknak megvalósítására komolyan éppen úgy nem fog vállalkozni, mint nem vállalkoznak azok a konzervatív miniszterek, kiket ezért a közvélemény előtt a román faj nagy érdekeinek nemcsak elhanyagolásával, hanem egyenesen elárulásával is

vádolt. A kormányelnökségre tehát könnyű szívvel vállalkozott. Egyre azonban nem számított. Nem számított arra, hogy Magyarország miniszterelnöke, Bánffy Dezső az egyszer kimondott szót nemcsak a magánéletben, hanem a politikában is komolyan szokta venni és meg is volt győződve arról, hogy minden komoly és a közéletben súllyal bíró politikus és államférfiú úgy veszi. Sturdza kormányrajutását a magyar állam érdekeinek szempontjából aggodalmasnak vélte, mert meg volt győződve, hogy Sturdza azokat az ígéreteket, melyeket az ellenzéken, a nemzeti kérdéssel izgatva tett, mint becsületes alkusz igyekezni fog beváltani és így beleavatkozik a magyar állam belső politikájába. Bánffy ez aggodalma Sturdza tudomására jutott, aki azonban úgy gondolkodott: ha nem tekintette megalázonak és szégyennek a hatalmas Anglia liberális pártjának nagytekintélyű vezére, Gladstone, tekintettel monarchiánk érzékenységre, a híres „hands of”-ot kormányralépésével egyidejűen nyilvánosan visszaszívni, a kis Románia liberális pártjának vezére sem fog olyan nagyon megalázkodni, ha ugyanezt hasonló módon meg fogja tenni.

Erre azt az alkalmat választotta, amikor 1895 október 13-án megjelent Jasiban és választói körében programbeszédet mondott: „A nemzeti kérdésben – mondá ez alkalommal Sturdza – ami helyzetünk tiszta és világos. Tartózkodnunk kell minden olyan izgatástól, ami kapcsolatos a szomszédos államok, különösen az osztrák-magyar monarchia belügyi viszonyaival. Minket irredentizmusról, azzaz arról vádoltak, hogy mi a magyar királyságban a törvényekkel szemben való engedtlenségre és zavarok keltésére izgattunk. Ez azonban még gondolatunkban sem volt. Nem tartoztunk soha egy ilyen politikai irányhoz, mert tudtuk, hogy az ily módon provokált megtorlás nagyon veszélyes lehetne ránk, mert meg voltunk győződve, hogy az osztrák-magyar monarchia úgy, amint alkotva van, elsőrendű szükséglete az európai egyensúlynak és királyságunk biztosságának. E tekintetben köztünk nincs és nem is volt különbség. A román irredenta képtelenség. A román pedig mindig vigyázott arra, hogy érdekei védelmezésében kerüljön minden képtelenséget. Egyetlen józanészű ember sem gondolt soha Romániában irredentizmusra. Elég ügyünk és bajunk van saját országunkban.

Az a hír is elterjedt, hogy mi beleavatkozunk a magyar királyság belső ügyeibe. Ez sem igaz. Van azonban mindnyájunknak egy kívánságunk. Az t. i., hogy szűnjék meg a magyarok és a románok között minden félreértés és veszekedés és hogy közöttük testvéries egyetértés uralkodjék, mert a kölcsönös érdekek kívánják, hogy Románia a lehető legbarátságosabb viszonyban legyen a magyar királysággal. A mai helyzetet egy Őfelségének Ferencz József császárnak és királynak

saját elhatározásából származó nagy cselekedete jellemzi, amely egyúttal sokat ígérő jele is a jövőnek. És mi, királyságbeli románok ennek nagyon örvendünk, mint örvendünk minden olyan cselekedetnek, amely hivatva van nálunk a mi Ausztria-Magyarországhoz való viszonyunk alapján a lelkekre csillapítóan hatni, odaát pedig erősíteni az egyetértést, mert a mi törekvéseinknek arra kell irányozva lenniök, hogy a két állam között a lehető legbarátságosabb legyen a viszony. Ezek az irányelvek és eszmék, amelyek minket mindig vezettek s amelyek ezentúl is vezetni fognak minket a más államokkal szemben követendő politikai magunktartásában.”

Sturdza e nyilatkozatát úgy Bécsben, mint Budapesten tudomásul vették. Sem az akkori külügyminiszter, Goluchovszky, sem pedig Bánffy nem kételkedtek többé, hogy Sturdza kormányának magatartása a nemzetközi politika szempontjából korrekt fog lenni szemben nemcsak a monarchiával, hanem Magyarországgal is. E nyilatkozata azonban, mellyel a kormányralépés külpolitikai akadályait elhárította, igen nagy belpolitikai nehézségek okozója lett. Az ellenzékre jutott konzervatív párt sajtóorganumai szemére vetették, hogy a hatalom birtokának kedvéért kénytelen volt megtagadni mindazt, amit egy pár hónappal előbb úgy a román parlament, mint a népgyűlések szószékéről oly fennben és büszkén hirdetett. Kénytelen volt a magyar kormány előtt nemcsak megalázkodni, hanem saját személyében Romániát is megalázni. Az ellenzéki nagy hősködésnek és kardcsörtetésnek megszégyenítő bocsánatkérés lett az eredménye hatalomrajutása után. E jelentésben később rá fogok mutatni, hogy Sturdzának ez a nyilatkozata megelőző ellenzéki magatartásának következménye folytán, miként lett bukásának kiindulópontja és mennyire kiábrándítólag hatott mindazokra, akik a nemzeti kérdésben ellenzéki szereplése idején tett nyilatkozatait komolyan vették és azokhoz annyi reménységet fűztek.

Az első lépések a Memorandum-pör elítéltjeinek megkegyelmeztetése érdekében.

Csakhamar azután, hogy a Memorandum-pör elítéltjei megkezdették a szegedi és váci államfogházakban a kiszabott büntetés kitöltését, Román Miron nagyszebeni gör. keleti metropolita és Szabó János szamosújvári gör. kath. püspök a kormányhoz az elítéltek érdekében egy kegyelmi kérvényt terjesztettek azzal a kéréssel, hogy azt a kormány juttassa Őfelsége elé. A két főpap, kik a román-magyar politikai kibékülésnek komoly és őszinte hívei voltak, erre a lépésre abban a meggyőződésben határozták el magukat, hogy egy

ilyen kegyelmi tény valóban kibékítően hatna és útját egyengetné a románság és a magyarság között való annyira kívánatos kölcsönös egyetértésnek. Szerintök mindenesetre hozzájárulna ahhoz, hogy a román értelmiségnek túlzó része is Mocsonyi és Babes mérsékeltebb irányú politikájához csatlakozhassék. A kormány más nézeten volt. Az időt erre még nem tartotta elérkezettnek és a két főpap által benyújtott kegyelmi kérvényt nem terjesztette Őfelsége elé.

A román főpapok e lépése az akkori magyar közélet egyik igen nevezetes pártpolitikai mozzanatával volt kapcsolatban.

Ebben az időben s ez időt megelőzően egy kevéssel a magyarországi, különösbbe a tót nemzetiségi mozgalomra igen nagy hatása volt a magyar parlament katolikus felekezeti pártjának, a néppártnak fellépése. A nemzetiségek a néppárttal elsősorban azért rokonszenveztek, mert e párt programjának egyik pontja az 1868-iki 44. törvénycikknek, a nemzetiségi törvénynek a nemzetiségekre kedvező végrehajtását követelte, egy másik pedig a választói jog mentől szélesebb mértékben való kiterjesztését. E párt sajtója azonkívül élesen támadta a liberális kormányzat közigazgatását mindazokért a valóságos vagy vélt visszaélésekért, amelyek tárgyát alkották a nemzetiségi gravameneknek is. E pártnak a bécsi udvari és feudál-klerikális körökkel való állítólagos összeköttetése is olyan gondolatokat és feltevéseket keltett fel különösen a nemzetiségek katolikus felekezeti vezetőegyeniségeiben, hogy ez a párt lesz hivatva, hogy egy szélesebbkörű választói jog segítségével a nemzetiségek támogatása mellett a dualizmus makacs védelmezőjét, a liberális pártot megbuktassa és a nemzetiségi követelések kielégítésével a monarchia föderalizálásának magyar részről emelt akadályait elhárítsa.

Ez okból a román nemzetiségi párt gör. kath. vallású vezetőegyeniségei a román főpapok útján egy lehető megértés érdekében a néppárt vezetésével érintkezést kerestek. Ilyesfajtajú „entente cordiale”-nak azonban román részről nagy akadálya volt a gör. keleti románságnak ösztönszerű félelme egy kimondottan katolikus szellemű politikai irányzattól. A legnagyobb akadály azonban az volt, hogy a néppárt azidőszereint való vezére, *Zichy* Nándor gróf, határozottan kijelentette, hogy a román nemzetiségi párt követeléseit magyar párt egyáltalán el nem fogadhatja. *Bogdán* Duica, ki e tárgyalásoknál a román nemzetiségi pártból a gör. keletieket képviselte, azoknak meghiúsulta után akként nyilatkozott, hogy *Zichy* Nándor és *Bánffy* között semmi különbség sincs. Egyik éppen olyan chauvin magyar, mint a másik.

Az 1895. évi interparlamentáris konferencia és a Budapesten megtartott nemzetiségi konferencia.

A Liga Culturala 1895 nyarán egy nagyobb szabású erőfeszítésre készült, hogy a Memorandum-pör elítélteinek ügyével együtt az úgynevezett erdélyi kérdést az európai közvélemény egyik igen tekintélyes fóruma elé vigye. E jelentésben említettem, hogy 1893-ban Fleva Miklós a Rómában tartott interparlamentáris konferenciával igyekezett elfogadtatni azt az indítványt, hogy a nemzetiségi kérdés az interparlamentáris konferencia legközelebb tartandó ülésének napirendjére tűzésék. Azt is megemlítettem, hogy az interparlamentáris konferencia ez ülésén a magyar parlament nem volt képviselve. Bánffy ezt hibának és mulasztásnak tartotta. Igyekezett odahatni, hogy az interparlamentáris konferencia ezévi gyűlésén a magyar parlament tagjai is résztvegyenek és ha a magyar állam nemzetiségi ügyei a román parlament tagjai részéről vagy pedig más oldalról szóba hozatnának, a magyar álláspontot e kérdésben kellő súllyal képviseljék. A magyar parlament tagjai az idei ülést előkészítő bizottságnál bejelentették részvételüket. A Liga Culturala elnöke, Urechia Vazul, ki tagja volt az előkészítőbizottságnak, a magyar parlament tagjainak ez elhatározásáról tudomást szerezvén, elhatározta magában, hogy annak ellensúlyozására megtesz minden tőle telhetőt.

E könyv egyik megelőző fejezetében említettem, hogy egy pár hónappal a Memorandum Bécsbe vitele után román részről minő lépéseket tettek, hogy a magyarországi szláv nemzetiségeket: a szerbeket és a tótokat is megnyerjék szövetségesül. Rámutattam arra a körülményre is, amelyik a szerbek részéről lehetetlenné tette, hogy ez a szövetség létrejöjjön. Miután a magyarországi románság, kimerülve a Memorandummal kapcsolatos küzdelmekben, nagyobb szabású akcióra egészen képtelen volt és a feloszlott román nemzeti komité sem vehette kezébe egy nagyobb szabású politikai akció vagy tüntetés szervezését, Popovici C. Aurél sürgetésére elhatározták, hogy egy nemzetiségi kongresszust fognak összehívni éppen arra a napra, amelyen az interparlamentáris konferencia összeül. A magyar kormány – a kongresszus összehívóinak felfogása szerint –, mely nemcsak feloszlatta a nagyszebeni román nemzeti komitét, hanem kizárólagosan nemzetiségi alapon egyetlen politikai összejövetelt sem engedélyezett, makacsul ragaszkodva álláspontjához, nem fogja megengedni, hogy az összehívandó nemzetiségi konferencia összeüljön és akkor a kormány e cselekedete az interparlamentáris konferencia román tagjainak kitűnő argumentumul fog szolgálni arra, hogy világossá tegyék a konferencián megjelentek előtt, hogy a magyar kormány mily igazságtalan keménységgel teszi lehetetlenné, hogy a

magyarországi nemzetiségek a maguk óhajításainak és panaszainak törvényes formákban és biztosítékok mellett is nyilvánosan kifejezést adhassanak.

A nemzetiségi kongresszus rendezői azonban e feltevésükben csalódtak. Bánffy egyáltalán nem tartozott a doktrinér államférfiak közé. Nem ragaszkodott feltétlenül a szokásos politikai szentenciákhoz és szabályokhoz egyszerűen csak azért, hogy következetesnek látszassék. Cselekedeteiben, elhatározásaiban tudott alkalmazkodni a gyakorlati élet és a kormányzás követelményeihez. Azonkívül éles szeme volt, amellyel rögtönösen felismerte a nemzetiségi kongresszus összehívóinak számítását. Az utolsó órában megengedte az 1895. év augusztus 10-ére Budapestre összehívott nemzetiségi kongresszus megtartását, még pedig az összehívók nem csekély meglepetésére, és miután ők pusztán tüntetésül abban a reményben hívták össze, hogy a kormány úgy sem fogja megengedni megtartását, nem csekély bosszúságára is.

A magyarországi nemzetiségek kongresszusát a románság nevében Mangra Vazul, néhai nagyszebeni gör. keleti érsekmetsopolita, dr. Petrovics István aradi ügyvéd, a tótok nevében Mudron Pál és Daxner Samu, a szerbek részéről pedig dr. Gavrilá Emil és Joksimovics Miklós hívták össze. A kongresszuson román részről Bukarestből is többen jelentek meg, így a Liga Culturala részéről Perișeanu-Buzeu, a Liga pénztárnoka és Arion Virgil, a román vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára (secretar general). A közhit szerint a kongresszus költségeit a Liga Culturala közvetítésével a bukaresti politikai körök fedezték.

A kongresszus elnökévé Ilyésfalvi Papp Györgyöt, a feloszlatott nagyszebeni román nemzeti komité volt alelnökét választották, aki, mint a Memorandum-pör elítélte, a váci államfogházból csak egy pár héttel előbb szabadult ki, kitöltvén a kiszabott egyévi büntetést. A kongresszus azzal végződött, hogy egy határozati javaslatot fogadott el közfelkiáltással és minden vita nélkül.

E határozati javaslat első pontjában kimondják, hogy az egymással szövetséget magyarországi románok, szerbek és tótok Magyarország területi integritását minden irányban fenntartani kívánják. Ezzel a kijelentéssel az irredentizmus vádja ellen tiltakoztak. A második pontban az ellen tiltakoznak, hogy az állam jellegét a számára nézve a többi nemzetiségekkel szemben kisebbségben levő magyarság adja meg, holott ezt a jellegét csak Magyarország nemzetiségeinek összessége adhatja meg. A magyar állam jelenlegi szerkezetében csak arra való, hogy megsemmisítse a többséget alkotó nemmagyar nemzetiségeknek létfeltételeit. Hogy az állam e jellegét megváltoztathassák, a románok, szerbek és tótok egymással szö-

vetséget kötnek. Remélik ezenkívül azt is, hogy hasonló érdekektől vezettetve a magyarországi rutének és németek is be fognak lépni ebbe a szövetségbe, amelynek céljai lojálisak és törvényesek. Azután felsorolják azokat a követeléseket és állítólagos sérelmeket, amelyek már ismeretesek a románság hasonló természetű nyilatkozataiból és politikai programjaiból.

Hogy a kitűzött célokat elérhesse a szövetség, mindenekelőtt szükségesnek tartja a szövetkezett nemzetiségek egyetértését és jövőendő politikai küzdelmeinek egységes vezetését. Hogy ez lehetséges legyen, egy vezérőlbizottságot választ, amelyben mindenik nemzetiség négy-négy taggal lesz képviselve. Ez a komité fogja vezetni a nemzetiségek közös szervezetének kifejlését. Ez az egység azonban nem zárja ki, hogy az egyes nemzetiségek a maguk sajátos politikai érdekeinek megvédelméért céljából eddigi külön és önálló szervezetüket a jövőben is fenntarthassák. Hogy Magyarország nemzeti viszonyairól a tájékozatlan európai közvéleményt a sajtó útján kellően tájékoztathassák, a komité minden lehető el fog követni. A kongresszus felhatalmazta a komitét arra is, hogy időnként, mikor szükségesnek látja, a nemzetiségek kongresszusát összehívassa. A komitét megbízta azzal is, hogy a kongresszus legközelebbi összehívásáig dolgozzon ki a magyarországi nemzetiségek politikai helyzetéről Őfelsége elé való terjesztés céljából egy Memorandumot. Ha pedig lehetetlen lenne e kongresszus összehívása, akkor ez a kidolgozott Memorandum a románok, szerbek és tótok nemzeti politikájában iránytadó és követendő vezérfonalul fog szolgálni.

E határozat meghozatala után a magyarországi nemzetiségek ez első és nagy nyilvánosság mellett tartott budapesti kongresszusa minden nagyobb hatás keltése nélkül lezajlott, hogy ez időponttól kezdve mostanáig többé össze ne jöjjön. Az egyidejűen tartott interparlamentáris konferenciára a már előadott okokból semmiféle hatása sem volt. Különben ez az interparlamentáris konferencia a románokra szintén kudarccal végződött. Fleva ismeretes 1893-iki javaslatát a román parlament jelenlevő és a Liga Culturala elnökének, Urechia Vazulnak vezetése alatt álló tagjai ismét szóba hozták, de Apponyi Albert grófnak és a nagy regényírónak, Jókai Mórnak nagyhatású beszédei után a magyar álláspont teljesen diadalmaskodott nemcsak ez alkalommal, hanem a jövőt tekintve is, mert azóta az interparlamentáris konferencia ülésein a magyar állam nemzeti kérdése szóba sem került.

A Memorandum-pör elítéltjeinek megkegyelmeztetése.

Bánffy Dezső báró miniszterelnök 1895 szeptember 9-én beszámolóbeszédet mondott szilágysomlyói választói előtt, amelyben megemlékezett a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjáról és eddig tanúsított kormányzati eljárásáról is. Nem egyszer hallunk olyan kívánságot is – mondá Bánffy e beszédében – hogy a nemzetiségi és szocialista izgatások megfékezése céljából szükséges lenne büntetőtörvénykönyvünket megfelelő intézkedésekkel kibővíteni. Kétségtelen, hogy mind a két irányban találkozunk nyugtalanító jelenségekkel. Az is bizonyos, hogy ezek az izgatások nem csekély hatással voltak a nép nagy tömegére és alkalmasak is voltak a tájékozatlanok és a könnyen hívők félrevezetésére, mindazáltal a kormány nem szándékozik a parlament elé ez izgatások megfékezése és megtorlása céljából a büntetőtörvények idevonatkozó intézkedéseinek megszigorítását célzó javaslatokat terjeszteni, mert meg van győződve, hogy ez izgatások megfékezésére az eddigi törvényes intézkedések gyors és erélyes alkalmazása is elégséges. Újabb időben számos jelével találkozunk annak, hogy a hazugságoknak és rágalmaknak sok fáradtsággal és ügyességgel szőtt hálózata kezdett szertefoszlani. Mert sokan, akik hitelt adtak ezeknek a rágalmaknak és hazugságoknak, kijózanodtak, vagy kezdenek már kijózanodni. Hogy e kijózanodásnak és magábatérésnek az útját megkönnyítse a kormány, rövid idő múlva megkegyelmeztetését fogja javasolni mindazoknak, akiket ilyesfajta izgatásért elítéltek.

Hét napra rá a hivatalos lapban, a Budapesti Közlönyben megjelent, hogy Őfelsége a Memorandum-pör azon elítéltjeinek, akik még fogságban vannak, büntetésök hátralevő részét elengedte. A fogságból kiszabadult Lucaciu, Ratiu, Coroianu, Mihali és társaik Budapestre mentek és megjelenvén Bánffy báró miniszterelnöknél, kérték, hogy Őfelségének e legmagasabb kegyelmi tényéért, fejezze ki hálás köszönetüket.

Meghasonlás a nagyszebeni román nemzeti komitéban.

A Memorandum-pör elítéltjei megkegyelmeztetésének csakhamar mutatkoztak jelei a román nemzetiségi mozgalmak megindult hanyatlásának útján is. Erre a közvetetlen alkalmat egy magában jelentéktelennek látszó, de azért következményeiben nagyon kellemetlen hatású incidens szolgáltatta. A nagyszebeni Tribuna hasábjain, amely lapot, mint a lap nyomdájának fiktív tulajdonosa, Albini Livius szerkesztett, Slavici unokatestvérének, Russu Sirianunak társaságában, egy szózat jelent meg, amelyben a román közönséget felszólították, hogy

adakozzék egy Janku Ávrám emlékezetére felállítandó szoborra. A közönség anyagi viszonyaihoz képest adakozott is, úgy hogy rövid idő alatt összegyűlt Janku Ábrahám szobrára egy pár-ezer forint. Miután a gyűjtésre a Tribuna szerkesztősége nem kért a hatóságoktól engedélyt, a belügyminiszter a további gyűjtést betiltotta és elrendelte a gyűjtött összeg lefoglalását. A lefoglalást végrehajtó hatósági közegek azonban nem találták meg a Tribuna pénztárában a gyűjtött összeget, mert azt a szerkesztőség saját állítása szerint egy meg nem nevezhető egyénnek megőrzés végett átadta, azaz a valóságban saját céljaira használta fel. Ez ok miatt a foglalást végrehajtó közegek a gyűjtött, de elő nem adott összeg erejéig biztosító zárlatot kértek a Tribunára és nyomdájára, mint a gyűjtött összeget kezelő szerkesztőnek, Albini Liviusnak tulajdonára.

Említettük, hogy a Tribunának és a nyomdának Albini Livius tulajdonképpen csak fiktív tulajdonosa volt. A valóságos tulajdonos a nemzeti komité volt. A nemzeti komité elnöke, dr. Ratiu a hatóságoktól kórt biztosító zárlattal veszedelmeztetve látta a komité tulajdonjogát, haladéktalanul megtette a szükséges lépéseket arra, hogy a Tribuna és nyomdája Albini Livius fiktív tulajdonából visszakerüljön valóságos tulajdonosának, a román nemzeti komitének birtokába. Albini Livius hajlandónak nyilatkozott a lapot és a nyomdát átadni, de nem egyedül Ratiunak, mint elnöknek, hanem a komiténak, ha a többség ezt tőle kívánni fogja. Ezt a nyilatkozatot azért tette, mert tudta, hogy a komitéban meghasonlás van, mégpedig mélyebben fekvő politikai okok miatt.

„A meghasonlás oka – írja Teodor V. Pacatian a „Cartea de Aur” című könyv VII. kötetének 722. lapján – kétféle volt: egy nyíltan bevallott és egy rejtett. A nyíltan bevallott a Tribuna és nyomdájának tulajdonjoga volt, a rejtett pedig az, hogy az utóbbi időben a Tribuna politikai irányában némi változást lehetett észrevenni, még pedig bizonyos romániai körök hatása következtében, akik szerették volna, hogy az erdélyi románok kevésbé intranszigns politikai magatartást tanúsítsanak. Dr. Ratiu attól félt, hogy ha a Tribunának és melléklapjának, a „Foaia Poporului”-nak vezetése és tulajdonjoga továbbra is a régi szerkesztőségi személyzet kezében marad, amely igen erős szimpátiákkal viseltetett bizonyos bukaresti körök iránt, a nemzeti párt eddigi orgánuma egyik napról a másikra, a nemzeti párt kezéből átmehet valaki máséba.”

Ennek a rejtett oknak világos magyarázata egyszerűen a következőkben áll:

Miután Sturdza Jasiban tartott beszédében nyilvánosan kötelező nyilatkozatot tett, hogy az erdélyi kérdésben, egykori ellenzéki álláspontjának érvényesítésére a kormányra jutva, nem fog kísérletet tenni, gondoskodnia kellett azokról a

módokról is, amelyekkel ez ígéretét beválthatja. Először is eszközökről kellett gondoskodnia, amelyekkel az erdélyi román-ságra mérséklően hathatott. Erre az egykori román nemzeti komité lapja, a Tribuna kínálkozott, mint legkönnyebben megszerezhető eszköz. A Tribuna, bár névleg, de mégis a romániai önkéntes száműzött és Sturdza bizalmas erdélyi környezetéhez, tartozó Albini Septimius öccsének, Albini Liviusnak volt tulajdona. A lap szellemi vezetése pedig Russu Sirianu Jánosnak, ki unokaöccse volt Sturdza egyik legrégibb erdélyi bizalmasának, Slavicinak kezeibe letéve. Sturdza azonban a bizalmasaihoz tartozó erdélyi önkéntes száműzöttek révén nemcsak a Tribunát nyerte meg a maga részére, hanem a nemzeti komité volt tagjai közül Lucaciu Lászlót is, ki az erdélyi románság nagy tömege előtt sokkal nagyobb népszerűségnek örvendett, mint Ratiu. Lucaciunak a volt nemzeti komité tagjai közül sikerült megnyernie Suciú Aurélt és Veliciú Mihályt.

Azonban Ratiu és társai, Coroianu és Mihali Tivadar sem nélkülözték a romániai háttérrel. Mögējök a konzervatív párt állott, amely nem akarta a kedvező alkalmat elszalasztani, hogy Sturdzának a nemzeti kérdéssel éppen olyan, sőt még nagyobb nehézségeket okozzon, mint aminőket Sturdza ellenzéki vezér korábban okozott nekik. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, ha a fogságból kiszabadult román nemzeti komité ezután is éppen olyan intranzigens politikai küzdelmet hajlandó folytatni, mint folytatott a Memorandum-pör előtt. Az ellenzékre jutott konzervatív párt és a volt román nemzeti komité tagjai között összekötőkapocs gyanánt az érintkezést Take Jonsescu, volt konzervatívpartí közoktatásügyi miniszter és egykori államtitkára, Arion Virgil közvetítették. Ez utóbbiról említettem, hogy az augusztus 10-én Budapesten tartott nemzetiségi kongresszuson is jelen volt. Arion Virgil Ratiu családjával azalatt az idő alatt ismerkedett meg és lépett bizalmasabb viszonyba, míg Ratiu az államfogházban volt. Így tehát egészen érthető, hogy a román nemzeti komité tagjai között s ennek következtében magában a román nemzetiségi pártban is meghasonlás állott be.

E pörösködés egyik figyelemreméltó aktája azon nyilatkozat volt, amelyet a dr. Ratiu vezetése alatt álló rész 1896 február havában kiadott. E nyilatkozatnak tartalma abban a kijelentésben foglalható össze, hogy a nyilatkozat aláírói a Kolozsvárott rájuk szabott börtönbüntetés még hátralevő részének királyi kegyelem útján való elengedése után is kötelességöknek tartják program injukat fenntartani és annak megvalósításáért a harcot éppen oly szilárd elhatározással a jövőben is tovább folytatni, már csak azért is, mert a királyi kegyelmet, amelyben részesültek, úgy fogják fel, mint annak jelét, hogy Őfelsége e tetteivel egyúttal azon óhajításainak is kifejezést

adott, hogy a román nép az államban részesüljön mindazon jogokban, amelyek őt megilletik és amelyek egyenes következményei azon igazságtalanságok jóvátételének, amelyeket annyi időn át kénytelen volt elszenvedni. E nyilatkozatot dr. Ratiun kívül a felosztatott komiténak következő hat tagja írta alá: Ilyésfalvi Papp György, Coroianu Gyula, Mihali Tivadar, Patitia Rubin, Domide Gerasim és Barbu Patricius. E Manifestum aláíróit a hatóságok felelősségre vonták azért, mert a büntetés terhe alatt felosztatott és így jogilag és tényleg egyáltalán nem létező román nemzeti komité nevében adták ki és el is ítélték 8–15 napig tartó fogságra és 100 forint pénzbírságra. Miután a belügyminiszter felebbezésöknek nem adott helyet, a nyilatkozat aláírói eleget tettek a rájuk szabott büntetésnek.

A nagyszebeni román nemzeti komité kebelében támadt e meghasonlás élénk hírlapi eszmecsere tárgyát alkotta különösen a bukaresti sajtóban. A konzervatívparti lapok Sturdzát tették felelőssé. Azzal vádolták, hogy e meghasonlást ágensei segítségével egyenesen ő provokálta csak azért, hogy a magyar kormánynak tett azon ígéretét beválthassa, hogy a magyarországi románság mozgalmait le fogja szerelni, ha nem akadályozza meg ellenzéki szereplésének megtorlását azt, hogy kormányra jusson. Viszont a liberális lapok a leghevesebb hangon vetették szemére a konzervatív pártnak, különösen Take Jonescunak, hogy ügynökeik útján, sőt anyagi eszközökkel is ők izgatták fel a magyarországi politizáló románságnak egy részét, hogy pártpolitikai céljaikat segítségökkel előmozdítassák, azaz az erdélyi vagy nemzeti kérdés állandó felszínen tartásával Sturdzának és kormányának úgy a belső, mint a külső politikában mentől több nehézséget okozzanak. Egyszóval, a szerepcsere a kormányra jutott liberális párt és az ellenzékre szorult konzervatív párt között az erdélyi vagy nemzeti kérdésben 1896 elején már megtörtént.

Meghasonlás a Liga Culturală-ban és a pénztárnok sikkasztásának következményei.

A meghasonlás azonban nemcsak a nagyszebeni román nemzeti komitéban tört ki, hanem a Liga Culturală-ban is. Hogy ez az intézmény Sturdza kényelmesebb kormányzásának érdekében ne üzzön többé olyan zajos és kellemetlen izgatást, mint űzött a konzervatív kormány idejében, nagyon könnyű feladatnak látszott, mivel a Liga vezetése, mint e könyv előző részében rámutattam, teljesen a liberálisok kezébe jutott. A konzervatív párt tagjai az ellenzékre szorúlva, egyre többen léptek be a Ligába, hogy ott a Sturdza által inaugurált újabb

irány ellen az Urechia elnöki vezetésével komolyabb és tárgyi-lagosabb okok alapján elégedetlenekkel egyesülten harcot indítsanak. A nagyközönség a konzervatív lapok által Sturdza ellen emelt vádat elhitte és a Liga tagjainak többsége is e vádak hatása alatt a Liga eddigi liberális vezetői ellen fordult.

A Liga 1896 május havában tartott közgyűlésén a többség a középponti komiténak tanúsított magatartásáért bizalmatlanságot szavazott. Erre az Urechia elnöksége alatt működött középponti komité lemondott. Ez elhatározásuk azonban a többséget nem akadályozta meg abban, hogy új középponti komitét válasszon. Urechiaék ekkor mindnyájan kiléptek a Ligából és egy új Liga Culturală-t alapítottak. Ekkor két Liga volt, amely azonban most egymás és nem a magyarok ellen folytatott ádáz harcot. E nagy háborúban a régi Liga volt előnyösebb helyzetben, mert pénztárnoka, Perițeanu-Buzeu a pénztárt nem adta át az új Ligának. A helyiséget illetően pedig azt mondta, hogy az tulajdonképpen az ő magánlakása, mert a házbért nem a Liga pénztárából, hanem sajátjából fizette és felszólította az új Ligát, hogy 24 órán belül hagyja el a régi Liga helyiségét. Miután az új Liga erre nem volt hajlandó, kilakoltatásáért a rendőrséghez fordult. Viszont az új Liga a bíróságnál tett lépéseket arra vonatkozóan, hogy Perițeanu-Buzeu a Liga májusi közgyűlésének határozata értelmében adja át az új Ligának a pénztárt. Az új középpont ellen állást foglalt a bukaresti szekció is. Ezért új bukaresti szekciót alakítottak. Így folyt a harc a két csoport között Magyarországon és Erdélyben is az 1896 év egész folyamán.

Hogy ennek a testvérháborúnak minő hatása volt magára az egész román nemzetiségi mozgalomra Magyarországon, azt igen élénken illusztrálja Slavici Jánosnak következő nyilatkozata: „A Nagyszebenben történtek hatása – írja „Tribuna și Tribunisti” című könyvének 4. lapján – demoralizáló volt nemcsak a legyőzött tribunistákra, hanem a győztesekre is, akik egyaránt falhozszorítottnak érzik magukat. A román politikai körök lesújtottnak érzik magukat. A nép nagy tömege elvesztette minden tájékozódását és a románok szövetségesei megfosztottnak érzik magukat mindazon illúzióktól, amelyeket a románság politikai rátermettsége iránt tápláltak. Abba az erkölcsi állapotba jutottunk, amelybe egy olyan hadsereg szokott jutni, amelyet győzelmei után egyszerre teljes vereség ér. Egyedül csak ellenségeink örvendezhetnek.” Még jellemzőbb a jasii egyetem tanárának, az erdélyi származású Densusianu Áronnak idevonatkozó nyilatkozata: „A szünidőkben találkoztam egyes erdélyiekkel és olyanokkal, akik Erdélyben jártak. Ezek biztosítottak arról, hogy ott átkozzák és gyűlölik a liberális pártot, még pedig nemcsak az értelmiség körében, hanem le egészen a falusi kunyhóig. Tíz éves munkát tett

tönkre beavatkozásával és tíz évre megsemmisített minden bizalmat.” (L. Ovid Densusianu. *Româniî buni si romanii rei*. Bukuresti 1902.)

1896 decemberében a két Liga kibékült egymással. A végleges békét 1897 január 27-én kötötték meg a közgyűlésen. A bankettet a Hotel Union-ban tartották meg, amelyen Periţeanu-Buzeu mondott beszédet, kijelentvén e beszédben, hogy mindnyájan őszintén kívánják, hogy az erdélyi testvérek között is mentől hamarabb helyreálljon a valódi egyetértés. E békekongresszuson újra megválasztották a múlt év májusában lemondott középponti komitétagok egyrészét és a vezetést ismét Periţeanu-Buzeuék vették kezökbe. Ez a kibékülés valamivel később az erdélyi testvérek körében is megtörtént.

Ezek a nyilvánosan rendezett ünnepélyes kibékülések azonban már nem használtak semmit. A szenvedélyes veszekedések és vádaskodások következtében a Liga elvesztette minden tekintélyét és befolyását. Teljesen lejárt a magát. Senkisé, vagy legfőlebb is csak nagyon kevesen vették komolyan. A vezetők azonban igyekeztek sok mindennel megpróbálkozni, hogy régi népszerűségüket valahogyan helyreállítsák. Erre 1898-ban igen kedvező alkalom kínálkozott. Ez év ugyanis negyvenéves fordulója volt 1848-nak és háromszázados a dákoromanizmus állítólagos történelmi hőse, Mihály vitéz halálának. E kettős évfordulót arra használták, hogy az általuk kelthető hazafias hangulat hatása alatt nagy számban kibocsátott aláírási ívek segítségével mentől több tagot gyűjtsenek. Nem igen volt eredmény. Ekkor a taggyűjtő akciót üzleti alapra fektették. Kihirdették a Liga lapjában, hogy a Liga tagjai bizonyos hazafias érzésű szabóknál olcsóbban dolgoztathatnak. Mindez a reklám azonban semmit sem használt. A Liga tekintélye napról napra sülyedt. Bizonyítják ezt közgyűlései is, amelyeken alig jelent meg 20–30 ember, akik egyszerűen csak megszavazták a Periţeanu-Buzeuék által összeállított komité-névsort és azután bankettet tartottak a Hotel Union-ban.

A Liga Culturală ügyei iránt elevenebb érdeklődés csak az 1901-iki májusi közgyűlésen volt, amelynek oka azonban az alább előadandó körülményben rejlett.

Már 1900-ban híre terjedt, hogy a Liga Culturală-ban a pénzek kezelése körül nincs minden rendben. Kitünt ugyanis, hogy a pénztárnok, Periţeanu-Buzeu 50.000 leit elsikkasztott. A Lupulescuék sikkasztásáról már megemlékeztem. Ezt a sikkasztást még lehetett valahogy mentetni az elkövetők fiatalságával, de Periţeanu-Buzeu sikkasztásának még ez a mentsége sem lehetett meg. Az ujságok a szenzáció kedvéért sokat és élesen írtak a Ligánál előforduló tolvajságokról. Megírták, hogy a Liga pénzkezelése mindig gyanús volt.

A számadásokat általában rendetlenül vezették és az ellenőrzés mindig laza volt. A középponti komité a Liga jövedelmeit úgy kezelte, mint a titkos politikai célokat szolgáló bizalmi és rendelkezési alapokat szokás. A közgyűlés elé csak a fiktív költségvetést terjesztették és annak a pénztári könyvek adatainak megvizsgálása alapján való nyílt megvitatását a közgyűlésen nem engedték meg azon ürügy alatt, nehogy a román faj ellenségei információt szerezzenek a Ligának a külföldi románság közművelődési és politikai akcióinak segélyezésére fordított összegről és azokról az egyénekről, akiknek kezére bízott ez összegek felhasználása. Az 1901-iki közgyűlés Perițeanu-Buzeu sikkasztását nagyon könnyen vette. A sikkasztást számonkérő ellenzéknek azt válaszolták: Nem szabad azt a dolgot nagyon tragikusan felfogni, mert a pénztárnok e sikkasztásával a Liga egyáltalán nincs kompromittálva, mert hiszen egyes ember követte el a bűnt. Más intézménynél is történt ilyenfajta sikkasztás, de azokat sem tekinti senki sem kompromittáltaknak. A Ligát e sikkasztás következtében különben sem fogja semmi kár érni, mert Perițeanu-Buzeu az elsikkasztott összeget meg fogja téríteni. Densusianu már idézett brosurájában azt írta, hogy az elsikkasztott összeg, dacára a nyilvánosan tett ígéretnek, sohasem fog megtérülni. A Ligára vonatkozóan eddig rendelkezésre álló adatokban semmi nyoma annak, hogy ez összeget Perițeanu-Buzeu megtérítette volna és így fel kell tennünk, hogy Densusianu fennebb idézett jövendölése beteljesült: a Perițeanu-Buzeu által elsikkasztott összeg sohasem térítődött meg a Liga pénztárának.

Hogy a Liga Culturală-ban ilyen állapotok következtek be, azt nemcsak a konzervatív párt tagjai és hívei tulajdonították Sturdza beavatkozásának, hanem több olyan buzgó Ligatag is, ki nemcsak a liberális párthoz tartozott, hanem addig, míg e párt az ellenzéken volt, Sturdza személyes tisztelőinek csoportjához is, mint Delavrancea, ki 1899-ben tartott parlamenti beszédében azt mondotta (Monitorul oficial 1899 április 28-iki szám): „Mélyen meg vagyok győződve, hogy a párt jelenlegi vezetősége a párt tudta nélkül robbantotta szét a Kárpátokon túli román nemzeti komitét és okozta benn az országban a Liga haldokló állapotát”. Hogy a liberális párt vezetőségének e beavatkozásán kívül a Ligában elharapózott visszaélésnek és korrupciónak más erkölcsi természetű okai is voltak, azt elfogadhatónak tartja mindenki, akinek csak némi ismerete is van arról az erkölcsi könnyelműségről és lazaságról, amellyel Romániában a politikailag uralkodó értelmiségi osztály tagjai a legfontosabb és a leggyöngédebb természetű politikai és társadalmi kérdéseket szokták kezelni.

Nemzetiségi tüntetések a magyar nemzet millenáris ünnepe ellen.

Az 1896-iki év különben igen kedvező alkalmat szolgáltatott volna arra, hogy a Liga Culturală a magyar állam ellen a nemzetközi sajtóban minden eddiginél zajosabb és nagyobb szabású hadjáratot indítson meg. Ez évben ünnepelte meg a magyar állam egy nagyobb szabású országos kiállítással egybekötve, megalapításának ezredik évfordulóját. Ez az országos kiállítás és millenáris ünnepség egyúttal alkalmul is szolgáltat arra, hogy Európa megismerje a modern magyar államot multjával és jelenlegi közművelődési, gazdasági és társadalmi állapotával egyetemben. Valószínűnek tetszett, hogy mentől többen jönnek el a művelt Nyugat nagy nemzeteinek fiai közül erre a millenaris kiállításra és ismerik meg közvetlen szemléletből, hogy mit alkotott az állam összes polgárait nyelv- és nemzetiségi különbség nélkül magába foglaló egységes politikai magyar nemzet a közművelődés, a társadalmi és gazdasági élet összes terein, annál kevesebben lesznek hajlandók a jövőben e nagy nemzetek fiai közül hitelt adni a Liga Culturală által hirdetett annak a hamis tanításnak, hogy Magyarország nem a jog és a szabadság hazája összes állampolgárai számára, hanem valóságos börtöne mindazoknak, akik nyelvi és fajilag nem tartoznak az államban minden jogot és szabadságot magának lefoglaló magyarsághoz. Ezt a lehetőséget egy nagyszabású izgató sajtóakcióval megakadályozni szinte kötelességszerű feladatául kínálkozott a Liga Culturală-nak és mindazoknak, akik az elnyomott nemzetiségek jogainak védelmezése ürügye alatt készek voltak mindig magyarellenés támadásra. Az erre vonatkozó kísérlet nem hiányzott sem a hazai nemzetiségek vezetői, sem pedig a Liga Culturală részéről, csak hogy ezek a kísérletek a fennebb ismertetett okok és körülmények folytán nagyon gyöngék és erőtlének voltak.

A hazai nemzetiségek vezetői, illetőleg az a komité, amelyet az 1895 augusztusában Budapesten tartott nemzetiségi kongresszuson alakítottak meg, szintén nagyobb akcióra készült. A nagy készülődésnek azonban nem lett más eredménye, mint egy kiáltvány alakjában való tiltakozás a millenáris ünnep ellen, mely tiltakozásnak magva az a kijelentés volt, hogy az elnyomott magyarországi nemzetiségek nem vehetnek részt a tervezett millenáris ünnepségen, mert azon az ezeréves magyar állam úgy lesz feltüntetve, mint egységes magyar jellegű nemzeti állam, ami semmi egyéb mint a történeti és a jelenlegi tényleges állapotokkal homlokegyenest ellenkező falsum, mert a magyar állam tényleg és jogilag a multban sohasem volt egységes magyar jellegű, hanem mindig nemzetiségi jellegű állam és tényleg ma is az.

A második ilyenfajtájú kísérlet színhelye Páris volt, kezdeményezője a Liga Culturală párisi szekciója, amelynek élén akkor az 1885-ben Romániából a liberális kormány által Magyarország ellen való összeesküvés szervezéséért kiűzött magyarországi származású Gr. Ocasán, a bukaresti hírlapok egyik párisi tudósítója állott. Ocasánnak sikerült az ekkor Párisban időző szerb és cseh fiatal értelmiség egynéhány tagjának megnyerésével egy „Három Nemzetiség Bizottsága” („Le Comité des trois Nationalités”) nevű ad hoc társaságot összehoznia abból a célból, hogy Párisban tiltakozó meetinget rendezzenek a millenáris ünnepet üelő Magyarország ellen. A román komité elnöke maga Ocasán, titkára J. T. Ghica volt. A szerb komité elnöke Miroszlav Spalajkovics, akinek neve a jelenlegi világháború kezdetén, mint szerb diplomataé lett ismeretessé, a cseh-tótoké pedig a már akkor szélesebb körben ismeretes párisi cseh hírlapíró Schmidt-Beauchez és egy Hora nevű tanár. E komité, miután sikerült a tervezett meeting vezetésére elnöknek Emile Flourens volt francia külügyminisztert megnyernie, 1896 július 11-re, a magyar millenáris ünnepségeknek éppen a közepén, tehát egy kissé elkésve, összehívta a tiltakozó meetinget, amelyben a magyarországi nemzetiségek közül alig vett valaki részt. Legalább az egyes nemzetiségi komiték tagjainak névsora kivétel nélkül romániai és szerbiai románokból és szerbekből, a cseh-tót komité pedig kizárólagosan csehekből volt összeállítva. Az egész meetingben a magyarországi nemzetiségek részvétele abban állott, hogy a titkárság egynéhány, többnyire névtelen üdvözlő táviratot olvasott fel, amelyeket állítólag egyes magyarországi városok vagy községek román, szerb, vagy tót nemzeti-ségű lakói küldöttek volna, ilyen aláírásokkal: a turócszentmártoni tót komité, a tordai románok, a szabadkai szerbek. Névszerint a szerbek részéről csak Gavrilá Emil, az 1894-iki budapesti nemzetiségi kongresszus összehívója, román részről Ratiu és Coroianu voltak megnevezve, a magyarországi tótok részéről pedig senki.

A meetinget, mint elnök Flourens volt francia külügyminiszter nyitotta meg, amelyben saját felfogása szerint az osztrák-magyar monarchia nemzetiségeinek helyzetét ismertette. Rövid összefoglaló történeti visszapillantás után rátért a dualizmusra, amelynek eredményeként a következőket állapította meg. A 40 millió lakosból, amennyiből jelenleg az osztrák magyar monarchia népessége áll, alig 13 millió élvezheti teljesen ez új alakulás összes előnyeit, tehát csak bizonyos pártfogolt fajok, így Cislajthaniában az 5 milliónyi magyarság. A többi 27 millió román, szerb, szlovén, rutén, cseh és tót nemzetiségnek nincsen megengedve, hogy azokkal a jogokkal élhessen, amelyeknek gyakorlását minden francia egy szabad-
elví és humánus alkotmány alapvető feltételének tart: azaz,

hogyminden polgár egyenlő legyen a törvény előtt. Mindenesetre sajátágosan alapos tájékozottságot árul el Franciaország volt külügyminisztere az osztrák-magyar monarchia nemzetiségi viszonyainak ismeretét illetően, mikor felsorolván a monarchia nemmagyar- vagy németnyelvű nemzetiségeit, a négy milliónyi lengyelséget egyszerűen elfeledi megemlíteni, nem is szólva arról, hogy a monarchia német lakosságát összesen 8 millióra teszi, a magyarokét pedig 5 millióra.

Flourens szerint a többség elnyomásán alapuló dualizmus tovább nem maradhat fenn. A monarchiának át kell alakulnia a különböző népek konföderációjává, egy nagy Svájcá. Természetesen egy közös fejedelem alatt a kívülről fenyegető veszedelem ellen való védekezésre berendezkedve. Ennek következtében aztán a német hatalmi vágy, mely egy negyedszázad óta a kis és nagy népeket egyaránt fenyegeti Közép-európában, hatalmas gátra találna és így észrevétlenül meggyengülne és végre megsemmisülne. Így lehetne a monarchia a különböző nagyhatalmak között való egyensúly fenntartója. Flourens tehát nyíltan megmondja, hogy a monarchia föderatív átalakítása azért kívánatos, mert ebben az alakjában nem lehetne támasza, sőt szövetségese Németországnak, mint mostani dualisztikus szerkezete mellett. Egyszóval, francia szempontból a dualizmus elpusztítandó, mert támasztékul szolgál Németországnak és helyébe a politikailag egyenjogú nemzetiségek föderációján alapuló államszerkezet teendő, mert az végső konzekvenciájában a német hatalom meggyengülését idézné elő. A dualizmusnak a monarchiában az osztrák-németiségnél is erősebb támasztéka a magyar nemzet és annak egységes magyar nemzeti jellegű állama, ezért tehát francia érdek is a magyarországi nemzetiségeknek minden olyan akcióját támogatni, amely a dualizmus erősebbik oszlopa, a magyar állam ellen irányul.

Flourens után a szerbek részéről egy bizonyos Zsivadinovics nevű szerb beszélt, a szerb nemzetiségi komité egyik tagja, akiről csak annyit sikerült megállapítani, hogy orvosdoktor volt. A román komité nevében Gr. Ocasán, a cseh-tót komité nevében pedig az állítólagos cseh Schmidt-Beauchez beszélt. E beszédek tartalmát az ismeretes nemzetiségi panaszok és vádak alkották. E három beszéd elhangzása után Spalajkovics indítványára a meeting a francia köztársaság elnökét táviratilag üdvözölte, felhíván e táviratban az elnököt az igazság és a humanitás nevében az elnyomott magyarországi nemzetiségek ügye iránt való érdeklődésre. Ugyancsak Spalajkovics köszönte meg Flourensnek, hogy a meeting vezetését elvállalta és végül egy harsogó „Vive la France” és „Vive Flourens” kiáltással a magyarországi románok, szerbek és tótok nevében összegyűlt romániai és szerbiai románok, szerbek és a csehek szétszózóztak.

**Őfelségének I. Ferencz Józsefnek 1896-iki bukaresti és
a román királyi párnak budapesti látogatása 1897-ben.
Jeszenszky min. tanácsos kitüntetése.**

Bánffy Dezső nem elégedett meg Sturdzának jaşii nyilatkozatával. Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy azon az úton, amelyre e nyilatkozatával rálépett, tovább haladjon, azaz hozzájáruljon ahhoz, hogy a hivatalos Románia a hármasszövetséghez való csatlakozását valamelyes határozott és ünnepies formában demonstrálja. Tisztában volt azzal is, hogy az „erdélyi kérdés” csak azért látszott veszedelmesnek a hármasszövetség érdekeit, mert Sturdza, illetőleg a liberális párt fegyverül használta ahhoz, hogy a hatalmat kivegye a konzervatív párt kezéből. Mihelyt ez neki sikerült, azonnal az elhasznált politikai fegyverek lomtárába fogja dobni. A konzervatív párt pedig éppen történeti fejlődésénél fogva, sohasem bírta és sohasem is fogja bírni a romániai politizáló tömeg bizalmát annyira, hogy e kérdést valaha a liberális pártéhoz hasonló sikerrel használhassa a politikai hatalom megszerzéséhez.

Erre a demonstrációra legalkalmasabbnak látszott, hogy Őfelsége, felhasználván a Vaskapu-csatorna megnyitásával rendezendő nemzetközi jellegű ünnepséget, Károly királyt Bukarestben meglátogassa. Goluchovsky nem volt idegen e terv megvalósításától és mikor meggyőződött arról, hogy azt Berlinben is helyesnek és célravezetőnek tartják, lojális készséggel megtett mindent e látogatás előkészítésére, noha a bécsi föderalisták és bizonyos mértékig az irányadó katonai körök is túlságosan magyar jellegűnek és érdekűnek tartották ezt a látogatást.

Őfelsége bukaresti látogatása Romániának a hármasszövetséghez való csatlakozását Európa előtt a legkorrektebb formában demonstrálta. E perctől kezdve vége lett a hivatalos Románia részéről annak a magatartásnak, amelynek a konzervatív párt mintegy zsinórmértékül tette azt, hogy Románia teljes mohósággal élvezze mindazon előnyöket, melyeket neki a hármasszövetség, illetőleg a monarchia támogatása nyújt, de lehetőleg felmentettnek érezze magát a szövetséggel járó kötelességek őszinte és hátsó gondolat nélkül való teljesítésétől.

Hogy a hivatalos Románia itt jelzett magatartása nem vált véglegessé és egy-két év múlva ismét visszatért a régi kerékvágásba, annak okait és előidéző körülményeit a következő fejezetekben fogom röviden előadni.

Az 1897-iki évnek a román nemzetiségi mozgalmak fejlődésének szempontjából legfigyelemreméltóbb mozzanata a román királyi párnak budapesti látogatása volt. Azt, hogy a román királyi pár az osztrák-magyar monarchia uralkodójának

látogatását, melyet a múlt évben a Vaskapu megnyitásának ünnepségével kapcsolatosan tett Bukarestben, Őfelségének magyar királyi székesfővárosában, Budapesten adja vissza, nemcsak a bukaresti konzervatív ellenzéki körök és a Liga azon tagjai, akik e körökhöz tartoztak, fogták úgy fel, hogy Károly király e budapesti látogatása meghódolás a magyar állam tekintélye előtt, amelynek egyik jelensége volt Vilmos német császárnak budapesti látogatása is és amely a monarchia többi népeit illetően szerintök egyre sérelmesebb formában jelentkezik, hanem bizonyos klerikális ausztriai körök is. E felfogásnak leghatározottabb kifejezést ez ausztriai körök hírlapi organuma, a „Deutsches Volksblatt” adott. „A német császárt – írta a Deutsches Volksblatt – most már Károly király követi, aki pedig nem valami nagyon olvadozik a magyarok iránt érzett szeretettől. Es ő is, mint Vilmos császár tette, dicsőíteni fogja ezeket a judeo-magyarokat s ezzel még jobban megnöveli szarvait ennek a csöcseléknek. Károly király Budapesten! Ki hitte volna ezt két év előtt? Hiszen ebben az időben Károly király külföldi utazásai alkalmával egyenesen elkerülte Budapestet. Nem kételkedhetünk, hogy ezek után a magyarizmus túlsúlya még erősebb lesz. Annál kevésbé kételkedhetünk, mert hiszen a császár Őfelsége nem régen olyan intézkedést tett ismét, amely alkalmas lesz a magyarok ez érzelmeinek erősítésére.” (Itt a cikk írója arra a tíz szoborra céloz, amelynek Őfelsége saját költségén Budapesten való felállítását a német császár látogatása alkalmával rendelte el.)

Körülbelül ebben a hangnemben írtak a hazai román nemzetiségi lapok is Károly király budapesti látogatásáról, mert érezték e látogatás tényében nem azt ugyan, hogy Károly király e látogatásával meghódol a magyar állam tekintélye és túlsúlya előtt, hanem azt, hogy személyes érzelmeit és álláspontját szemben a hármasszövetséggel, illetőleg az osztrák-magyar monarchiával egyáltalán nem lehet azonosítani azzal a magyarelles iránynyal, amely két év előtt az ellenzéken levő liberális párt erkölcsi és anyagi támogatásával a Liga Culturală féktelen izgatásai következtében úgy Magyarország és Románia belpolitikai életében, mint a nemzetközi sajtóban oly viharos hullámokat vert és hogy a maga részéről az úgynevezett nemzeti kérdéssel üzött játékot Románia érdekeire nemcsak frivol, hanem veszedelmes játéknak is tartja.

Károly király budapesti látogatását ebből a szempontból fogta fel és méltányolta a magyar sajtó is. Jellemzően fejezi ki ezt a „Neues Pester Journal”, amely ez alkalommal a következőket írta: „Magyarországnak önálló államisága oly fokra emelkedett, amely minden irányban hatást gyakorol nemzetközi viszonyainkra. A nemzetiségi kérdést háttérbe szorította legalább egyelőre az, hogy az izgatók nem számíthatnak a

németek támogatására és most a román királyi pár látogatása teszi lehetetlenné, hosszabb időre, ha nem is örökre, a dáko-román izgatásokat.” Hogy a magyar lapok és velük együtt a magyar közvélemény is helyesen fogta fel Károly király látogatását, mint annak demonstrálását, hogy az ő egyéni, sőt kormányának hivatalos politikája sem ért egyet azokkal, akik a nemzeti kérdésben kifejtett izgatásaikkal a Románia és a monarchia között való barátságos viszonyt igyekeztek állandóan megzavarni, sőt ellenségesse tenni, azt magánál a budapesti látogatásnál is még világosabban és határozottabban látszott igazolni Károly királynak az a tette, amellyel dr. Jeszenszky Sándort, a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályának vezetőjét e látogatás alkalmával egy magasabb román rendjellel tüntette ki.

A nemzetiségi ügyosztályt, amelynek vezetője dr. Jeszenszky Sándor volt, úgy a magyar, mint a román közvélemény egyaránt Bánffy Dezső miniszterelnök nemzetiségi politikájának leghívebb exponenséül tekintette és ezért különösen román nemzetiségi körökben nemcsak nagy feltűnést, hanem nagy megdöbbenést is keltett, mert ezekben a körökben az a meggyőződés volt elterjedve, hogy Károly király teljesen helyesli mindazt, ami román részről a magyarországi románság politikai mozgalmainak támogatására történt, sőt egyenesen ő van hivatva arra, hogy a monarchia uralkodójára befolyást gyakoroljon a románság politikai törekvéseinek érdekében. Ha Jeszenszky e kitüntetése azt jelenti, hogy Károly király nemcsak egyet nem ért az úgynevezett erdélyi vagy nemzeti kérdésben kifejtett izgatásokkal, hanem ellenkezően, a magyar kormány követett nemzetiségi politikáját saját országa érdekeinek szempontjából helyesnek tartja, mint azt a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya vezetőjének, dr. Jeszenszky Sándornak kitüntetése is igazolja, akkor a magyarországi román nemzetiségi politikusok egész akciója elvesztette Románia részéről azt a külpolitikai támogatást, amelyre biztosan számítottak és amelyet akciójuk sikere érdekében elsőrendű fontosságúnak is tartottak.

Serbán Miklós nem tartozott soha kimondottan a román nemzetiségi párthoz, sőt időnként hol egyik, hol másik magyar párt tagja volt. Ezidőben azonban, mint Bánffy Dezső nemzetiségi politikájának határozott ellensége, jóformán maga képviselte a parlamentben az egész román nemzetiségi pártot, hogy magának némi tekintélyt és népszerűséget szerezzen a román nemzetiségi párt tagjai előtt, amely párt különben őt tagjának sohasem ismerte el, 1897 november 3-án Jeszenszky Sándor kitüntetése tárgyában interpellációt intézett Bánffy Dezső báró miniszterelnökhöz. Igaz-e – kérdezte Serbán a miniszterelnököt –, hogy Károly király a „Coroana României”

nevű rendjellel tüntette ki dr. Jeszenszky Sándor miniszteri tanácsost? – Miután a nevezett miniszteri tanácsos nem vett részt a román király fogadásában, minő érdemeinél fogva jutott e kitüntetéshez? – Igaz-e az a román hírlapok által terjesztett hír, hogy ennek a kitüntetésnek az volt a célzata, hogy általa a magyarországi románok politikai törekvései dezavualtassanak és hogy e kitüntetés kieszközölhető legyen, a román királyt tévesen informálták, azaz félrevezették? Serbán ez interpellációjára Bánffy miniszterelnök azt válaszolta, hogy érdemileg ez interpellációra nem felelhet, mivel annak tárgya egy idegen állam uralkodójának személyes tényére vonatkozik s ennél fogva nem tartozik a magyar parlament elé.

A miniszterelnök e válaszával Jeszenszky kitüntetése a parlamentben végleg lekerült a napirendről, de annál zajosabb hírlapi harcot provokált a bukaresti sajtóban. A konzervatív hírlapok egyenesen Sturdzát támadták meg érte, azt mondván, hogy annyira ellensége a magyarországi románság nemzeti törekvéseinek, hogy Románia királyának kitüntetésre a románságnak legádázabb ellenségét ajánlotta, azt a Jeszenszky Sándort, ki a Memorandum-pörben a komité tagjainak személyében vád alá fogta magát a román fajt. Hiába cáfolták meg Budapesten és Bukarestben is, hogy Jeszenszky lett volna a vádló a Memorandum-pörben és így ő juttatta volna a börtönbe e pör vádlottjait, a Sturdza ellen megindult támadás csak nem akart csillapulni. A konzervatív párt tagjai kedvező alkalomnak tartották ezt az incidenst arra, hogy Sturdzának visszaadják a kölcsönt, amelyet, míg ők a kormányon és ő az ellenzéken volt, kénytelenek voltak tőle kérlelhetlenül elfogadni. Sturdzát, amíg a kormányon volt, az a frivol játék, amelyet a nemzeti kérdéssel tisztán pártpolitikai és hatalmi célokat követve űzött ellenzéki vezér korában, mint a tragikus vétekből származó nemezis, kegyetlenül üldözte és végül is bukásba hajszolta. Bukásának oka, keletkezése és lefolyása a következő volt.

A brassai román iskolák romániai szubvenciója és annak következtében Take Jonescu támadása Sturdza ellen.

A múlt század hetvenes éveinek első felében az akkori magyar kormány arról értesült, hogy a brassai görög keleti román iskolák a román kormánytól évi szubvencióban részesülnek. Ekkor a román kormánynál diplomáciai úton tiltakozott e szubvenció küldése ellen, amelyet Románia részéről saját belügyeibe való avatkozásnak tartott és egyúttal a brassai román iskolák előljáróságának a legszigorúbban meghagyta, hogy valamely idegen állam uralkodójától, vagy kormányától

bármiféle anyagi támogatást elfogadjanak az ő tudomása és előzetes beleegyezése nélkül. Ez idő óta a magyar kormány abban a meggyőződésben volt, hogy a román kormány részéről sem a brassai, sem más magyarországi román felekezeti iskola szubvencióban nem részesül.

Abban a beszédben, amelyet Sturdza 1894 október havában az Orfeumban tartott, hivatalos utalványozási számok idézésével fel voltak sorolva azok az összegek, amelyeket a román királyi közoktatásügyi minisztérium Magyarországra küldött. Azonkívül gróf Kálnoky külügyminiszter az e tárgyban az 1894-iki delegációban hozzáintézett kérdésre adott és e könyvben már ismertetett feleletében azt mondta, hogy a román kormány a magyarországi román egyházakat és iskolákat évenként mintegy 145,000 lei összeggel szubvencionálja. E teljesen hitelt érdemlő nyilatkozatok alapján a magyar kormány utánajárt e szubvenciónak és arra a tapasztalatra jutott, hogy azt az évi segítséget, amelyet 1875-ig nyílt tétel gyanánt vett be az állami költségvetésbe a román kormány, 1876 után titkos szubvencióként adta a brassai iskoláknak és annak előljárósága e titkos szubvenciót elfogadta, noha az ilyen szubvenció elfogadását nemcsak az 1875-ben kiadott 559/875. számú miniszteri rendelet, hanem az 1883-iki XXX. törvénycikk 72. §-a is a legszigorúbban eltiltotta.

Az akkori magyar kormány közoktatásügyi minisztere, dr. Wlassics, 1898 április 18-ról keltezett leiratában felszólította Román Miron nagyszebeni görög keleti román érseket, hogy mint a brassai görög keleti román iskolák legfőbb hatósága, értesítse ez iskolák felügyelőbizottságát, hogy, miután az 1883-iki XXX. törvénycikk 72. §-ában foglalt szigorú tilalom ellenére is titkos anyagi segílyt fogadott el a román kormánytól, ellene a legszigorúbb eljárást fogja megindítani és ez elhatározásától csak abban az esetben szándékozik eltérni, ha az érseki konzistorium az iskolák felügyelőbizottságának a legszigorúbban megtiltja a titkos szubvenció elfogadását és amennyiben a szubvencióra az iskoláknak szükségük van, folyamodni fog annak pótlása végett az 1883-iki XXX. törvénycikkben megszabott feltételek mellett az államsegélyért.

Román Miron érsek e miniszteri leiratot közölte a brassai iskolák felügyelőbizottságával. Ez pedig válaszában egyenesen tagadta, hogy szubvenciót húzott volna a román kormánytól. Azt állította, hogy az a pénz, amely romániai eredetű, nem szubvenció, hanem az iskolák egyik fenntartójának, a brassai Szent Miklós-egyháznak romániai birtokaiból származó jövedelem. Román Miron érsek ebben az értelemben válaszolt Wlassics közoktatásügyi miniszternek és Bánffy Dezső miniszterelnöknél tett látogatása alkalmával akként nyilatkozott, hogy ő maga hallott ugyan valamit arról, hogy ez iskolák 1876

előtt szubvenciót kaptak volna a román kormánytól és az betiltatott, de az egész ügyről abszolúte nincs tájékozva és ilyen tájékoztatást a brassai iskolák felügyelőbizottságától sem remélhet. Ha ő ez ügyben kellő tájékoztatást nyerhet, mindent meg fog tenni, hogy az iskolák kérjék a magyar kormány részéről felajánlott állami segítséget és hogy a titkos szubvenció elfogadásának még csak gyanuja is megszűnjék. Bánffy Dezső miniszterelnök megígérte Román Miron érseknek, hogy ezt az általa kívánt részletes tájékoztatást meg fogja kapni és e könyv íróját felszólította, hogy e kérdésre vonatkozó tanulmányai alapján készítsen el a brassai román iskolák romániai szubvenciójának eredetére és jellegére vonatkozóan információt.

E könyv írója egy részletesebb emlékiratban ismertette meg mindazt, ami e szubvencióra vonatkozott és a miniszterelnök a minden aláírás nélkül való tájékoztató emlékiratot (aide memoire-t) elküldötte bizalmas használatra és személyes tájékoztatásul Román Miron görög keleti román érseknek. E tájékoztató emlékiratot aztán – bizonyos, tisztán az érsek személyét érdeklő részletek elhagyásával – Román Miron érsek elküldötte a brassai iskolák felügyelőbizottságának, amely abszolúte nem akart semmit tudni még csak arról sem, hogy a brassai iskolák valaha szubvenciót kaptak volna a román kormánytól. A brassai román iskolák felügyelőbizottságának valamelyik tagja aztán másolatban és román fordításban Bukarestbe küldötte Take Jonescunak, a Sturdza által megbuktatott konzervatív kormány volt közoktatásügyi miniszterének.

Take Jonescu rendkívül megörvendett a kezébe jutott akták másolatának. Meg volt győződve, hogy velük sikerülni fog Sturdzára az árulás bűnét rásütni és aztán moráliter kivégezni. Elragadtatása akkora volt, hogy fáradtságot sem vett arra, hogy a másolatban kezéhez jutott akták természetét és minőségét alaposabb vizsgálatnak vetette volna alá, mielőtt azokat támadásában, mint biztos sikert ígérő fegyvereket felhasználta volna. Május 11-én a román kamarában a birtokába jutott aktamásolatok alapján interpellációt intézett Sturdza Demeterhez, amelyben azt kérdezte tőle: Van-e tudomása arról a miniszterelnöknek, hogy minő következményei voltak azoknak a nyilatkozatoknak, amelyeket 1894 október havában az Orfeumban mondott beszédében tett? Tudja-e, hogy a magyar kormány figyelme e nyilatkozatok következtében azon szubvenció felé fordult, amelyet a brassai iskolák a román kormánytól kaptak? A magyar kormány közoktatásügyi minisztere a nyilatkozatok következtében folyó évi április 18-án Roman Miron nagyszebeni metropolitához egy leíratot küldött, amelyben e szubvenció elfogadását betiltotta és felszólította az iskolák felügyelőbizottságát, hogy folyamodjanak hozzá államsegélyért. Betiltatván ekként a romániai szubvenció, a

brassai iskolák kénytelenek lesznek elfogadni az államsegélyt és ennek következtében a magyar kormány befolyása alá kerülnek, amely őket teljesen el fogja magyarosítani, mint elmagyarosította a belényesi és naszódi román gimnáziumokat. Így fognak a brassai iskolák áldozatául esni annak a denunciaciónak, amely Sturdza 1894-iki hirhedt orfeumi beszédében foglaltatott.

Ez ismertetett rendeleten kívül – folytatta előadását. Take Jonescu – Wlassics miniszter még egy másik rendeletet is küldött Román Miron metropolitának, amelyben közölte vele, hogy a magyar kormány miként jutott birtokába azoknak az adatoknak, a melyeknek segítségével megtudta, hogy a brassói iskolák a román kormánytól szubvenciót húznak. A magyar közoktatásügyi miniszter e második leirata, miután előadta az iskolák szubvenciójának egész történetét, hivatkozik Sturdza orfeumi beszédére és azt mondja, hogy azok után, a mik e beszédben foglaltattak, szükségesnek látta diplomáciai úton a román kormánytól a kérdéses szubvenciókra vonatkozóan felvilágosítást kérni és az a felvilágosítást, a szubvenció összegét is megnevezve, meg is adta. Íme tehát Sturdza hivatalosan elárulta a titkos szubvenciót és ezzel lehetetlenné tette ez iskoláknak, mint igazán román iskoláknak további fennállását, tehát Sturdza elárulta a román faj érdekeit és mint áruló nem méltó arra, hogy Románia kormányának élén álljon.

Take Jonescu e leleplezései az ellenzéket valóságos extázisba hozták és a liberális pártra a legkínosabb benyomást tették. Erezte mindenki, hogy Sturdza bűnhődése azokért a hibákért, amelyeket az ellenzéken a nemzeti kérdésben való féktelen izgatásaival elkövetett, egyre teljesebbé lesz. Sturdzát azonban hidegvére nem hagyta el. Kijelentette, hogy bár pillanatnyilag tájékozatlanul áll az ellene emelt váddal szemben, mielőtt bővebb tájékozódás alapján Take Jonescunak részletesen válaszolhatna, határozottan kijelenti, hogy ő nem hiszi azt, hogy ez akták a magyar közoktatásügyi minisztertől származnának, ő meg van győződve róla, hogy azok hamisítások, mert formai és más egyéb szempontból vizsgálva, különösen a bemutatott második aktát, az a hivatalos jellegű és hiteles ügyiratok minden kritériumát nélkülözi.

Take Jonescunak ez interpellációja valóságos vihart támasztott a bukaresti sajtóban. A konzervatív lapok diadal-máborban úsztak és Sturdzának nemcsak bukásáról, hanem erkölcsi haláláról is ujjongva írtak. A kormánypárti lapok ugyan Sturdza nyilatkozata alapján kétségbe vonták a Take Jonescu által felolvasott akták hitelességét, de nem tudván biztosan, hogy Take Jonescu nem rendelkezik-e még más bizonyítékokkal is, erősebb ellenrohamot nem mertek intézni Take Jonescu és a konzervatív párti sajtó ellen. Erre is azon-

ban csakhamar megjött az alkalom. A magyar kormány értesülvén a román kamarában történekről, egy félhivatalos sajtónyilatkozatban kijelentette, hogy a magyar közoktatásügyi minisztertől a bemutatott akták közül csak egyik származik, az április 18-ról keltezett, amelyben Sturdza miniszterelnök neve még csak célzásképpen sincsen említve.

Ez a félhivatalos sajtónyilatkozat Sturdzát nyeregbe segítette. Most már ő vádolta Take Jonescut, hogy a második aktát egyenesen ő, vagy párthívei közül valaki hamisította. Ő nem áruló, hanem Take Joneseu aktahamisító. Most már Take Jonescu azt állította, hogy igaz ugyan, hogy a második akta nem a magyar közoktatásügyi minisztertől származik, de hitelessége és hivatalos jellege még sem vonható kétségbe, mert a miniszterelnökségből származik. E kijelentésre aztán a magyar kormány részéről egy második félhivatalos sajtónyilatkozat következett, amely e második irat eredetére vonatkozóan teljes felvilágosítást adott, elmondván, hogy azt egyszerű emlékeztetőül Román Miron érsek magánhasználatára e könyv írója szerkesztette felkérés folytán, minden hivatalos színezet nélkül és tartalmáért egyedül ő is felelős, annyi-val is inkább, mivel nem tartozik a miniszterelnökség tisztviselői karának létszámába. E nyilatkozat után Take Jonescu kénytelen volt beismerni, hogy tévedett, mikor a második aktát is Wlassics miniszternek tulajdonította. Tévedésének e kikényszerített beismerése okozta, hogy ez alkalommal elvesztette a csatát és a győztes ellenfele, Sturdza lett. Sturdza e győzelme azonban igazi pyrrhusi győzelem volt, mert a harcból halálos sebet kapva távozott, amelynek következtében egy év múlva elvérzett.

Ez a Take Jonescu által Sturdza ellen indított harc a román államférfiak és politikusok gondolkozásának az irredentizmus pszichológiai motívumainak tanulmányozása szempontjából igen érdekes jelensége. Take Jonescunak legsúlyosabb vádja az volt, hogy Sturdza a magyar kormánynak hivatalos jellegű és így hiteles nyilatkozata szerint diplomáciai úton hozzá intézett kérdésére elárulta, hogy a brassai román iskolának szubvenciót ad. Tehát az az igazi román államférfiú, aki a magyar állam határozott törvényes tilalma ellenére is titokban segíyezi a magyarországi román iskolákat és egyházakat, amelyeknek erre a titkos segélyezésre semmi szükségük sincs, miután ezt a segélyt nemzetiségi jellegük minden veszedelmeztetése nélkül biztosítják nekik a magyar állam törvényei. Egyszóval, az az igazi megbízható román miniszter, aki a magyar állammal szemben nem szándékszik azokat a kötelezettségeket teljesíteni, amelyek az egymással barátságos viszonyban élő államok nemzetközi viszonyából származnak, hanem aki azt titokban és a kötelező nemzetközi jog ellenére illega-

lison megszegi. Aki a magyar állammal szemben a nemzetközi jog által diktált kötelezettségeknek lojálisan eleget tesz, áruló és nem méltó arra, hogy Románia kormányában helyet foglaljon. Ha igaz lett volna is az, hogy Sturdza a magyar kormány diplomáciai úton hozzá intézett kérdésére megmondotta volna, hogy szubvenciót ad a magyarországi román iskoláknak, akkor is csak a nemzetközi jogból folyó köteletségét teljesítette volna szemben azzal az idegen állammal, amellyel nemcsak barátságos szomszédi, hanem egyszersmint szövetséges viszonyban is van.

A brassai román iskolák romániai szubvenciójának története.

Miután a brassai gör. keleti román iskolák e titkos szubvenciója további diplomáciai alkudozásoknak és fejleményeknek lett kiindulópontjává, szükségesnek látszik annak rövid történetét is előadni.

A magyar kir. közoktatásügyi miniszter úr nem nyugodott bele abba a kitérő válaszbba, melyet a brassai román iskolák felügyelőbizottságától a nagyszebeni gör. keleti román érseki konzisztorium útján kapott, hanem e könyv írójának, mint szakértőnek bevonásával, vizsgálatot rendelt el a brassai gör. keleti román Szent Miklós-egyház ellen, mint ez iskolák egyik fenntartója ellen. A bizottság a Szent Miklós-egyháznak, valamint az általa fenntartott iskoláknak átvizsgálván irattárát és pénztári könyveit, a következőket állapította meg:

A mult század ötvenes éveinek végén a brassai gör. keleti román gimnáziumot fenntartó egyház az akkori román vajdaságok kormányaihoz fordult azzal a kéréssel, hogy egyenként adjanak a gimnáziumnak egy bizonyos összegű évi segélyt, mert máskülönben az erdélyi románság e fontos közművelődési intézetét nem tarthatná fenn. Kérésük megokolására felhozták, hogy úgy a régi moldovai, mint az oláhországi vajdák a brassai Szent Miklós-egyháznak különböző időkben nemcsak nagyobb összegű pénzsegélyt, hanem jövedelmező ingatlanokat is adományoztak, amelyekből az egyház még nyolcvan év előtt is jövedelmet húzott. Az adományozott jószágok tulajdonjogát az idők viszontagságaiban az egyház azonban elveszítette. Most pedig a két fejedelemség kormánya kövesse az ősök nemes példáját és adjon egy bizonyos nagyságú évi segélyösszeget a gimnázium fenntartására. Úgy a moldovai, mint az oláhországi parlamentek e kérésre megszavaztak évenként 200–200 aranyat, de nem mint kárpótlást a román vajdák által adományozott és állítólag birtokolt ingatlanok jövedelmeért, hanem mint határozottan kifejezett évi segélyt.

Ez a valóságos és akta szerint megállapítható eredete a brassai román gör. keleti felekezetű iskolák romániai szubvenciójának. A moldovai és oláhországi vajdaságokból egyesült Románia törvényhozása a brassai iskolákat fenntartó egyház előjáróságának kérésére e szubvenciót fel is emelte, úgy hogy az 1875-ben, mikor a magyar kormány tudomására jutott, már mintegy 38,500 lei nagyságú tétel szerepelt a román állam költségvetésében. A vizsgálat konstataulta azt is, hogy ez az összeg a román állam költségvetésében azután is szerepelt, hogy a magyar kormány 1875-ben annak elfogadását az iskolafenntartó hatóságnak a legszigorúbban megtiltotta, sőt szerepelt még az 1883-ik XXX. törvénycikk tilalma után is. Nevezetesen a román állam 1885/6. évi költségvetésében is, de ekkor csak mintegy 23,500 lei nagyságú tétel.

E vizsgálat eredményére támaszkodva, a m. kir. kormány újabb diplomáciai lépéseket tett a román kormánynál a szubvenció tárgyában. A román kormány azt válaszolta a hozzá intézett kérdésre, hogy az állami költségvetésben szereplő összeg nem szubvenció természetű, hanem évjáradék azokért a régi román vajdák által adományozott ingatlanokért, amelyeket a brassai Szent Miklós-egyház a jelenlegi Románia területén bírt, de amelyeket az egyházi javak szekularizációja alkalmával 1863-ban elveszített. A m. kir. kormány hivatkozva arra, hogy a megejtett vizsgálat határozottan megállapította a kérdéses segély szubvenció jellegét, kérte a szubvenció végleges megszüntetését. Eközben a brassai iskolákat fenntartó Szent Miklós-egyház előjárósága arra az álláspontra helyezkedett, hogy miután Sturdza a parlamentben kijelentette, hogy a szóbanforgó összeg nem szubvenció, hanem évi járadék a román állam tulajdonába átment ingatlanok jövedelmének kárpótlásául, tisztán magánjogi alapra helyezkedik és a román államot bepöröli az őt megillető évi kárpótlásért. A pör vitelét, mint ügyvéd, Take Jonescu vállalta magára.

A román kormány ezután az incidens után azt a javaslatot tette a magyar kormánynak, hogy nyugodjék bele abba, hogy az összesen 38,500 leiben megállapított összeg, mint kárpótlásul, szolgáló évjáradék szerepeljen a román állam évi költségvetésében. Bánffy Dezső miniszterelnök, bár elvben fenntartotta a kérdéses költségvetési tétel szubvenció jellegét, de azért, hogy ez a dolog megszűnjék tovább is kellemetlen surlódások okozója lenni a két, egyébként barátságos viszonyban levő állam között, azt a javaslatot tette, hogy a román állam ezt az összeget váltsa meg egy akkora összeggel, amelynek 4%-os kamata megfelel a román állami költségvetésben szereplő évi 38,500 leinek. Ez összeget aztán a román kormány készpénzben, aranyban, kifizetné a nagyszebeni gör. keleti román érseki konzisztóriumnak, amely összeg egyesít-

tetvén a brassai iskolák többi alapítvány-természetű vagyonával, egy bizottság által, mint iskolai alapítvány, külön kezeltetnék.

A román kormány elvben elfogadta a Bánffy-kormány e javaslatát, de azzal a módosítással, hogy ez összeget nem készpénzben fogja kifizetni, hanem egy 962,500 leiról szóló szelvény nélküli 4%-os évi járadékot biztosító államkölsönkötvénnyel, amely letétetik a középponti magyar állampénztárba s amelynek évi kamatját, a 38,500 leit, a román kormány egy bank útján átutalja a m. kir. kormányhoz, amely azt átadja az iskolákat fenntartó brassói Szent Miklós-egyház gondnokságának. A Bánffy-kormány nem volt hajlandó ezt az ajánlatot elfogadni. Az alkudozások tovább folytak, de mielőtt bevégeződtek volna, úgy a Bánffy-, mint a Sturdza-kormány megbukott. Az egyezséget a Sturdza által javasolt alapon egy évvel később magyar részről a Széll-kormány, román részről pedig a Cantacuzéno György-féle konzervatív kormány kötötték meg.

Bizonyító adatok, hogy a román kormány a magyarországi román egyházakat és iskolákat ezután is tiltott szubvencióban részesítette.

Ezzel a brassai román iskolák szubvenciójának ügye elintézését nyert és a magyar kormány az elintézés e módjába azért is szívesen nyugodott bele, mert ez alkalommal a román kormány határozott ígéretet tett, hogy a magyarországi román egyházaknak és iskoláknak soha semmiféle anyagi támogatást vagy segínyt nem ad a magyar kormány tudta és beleegyezése nélkül.

Az a kérdés most már, hogy a román kormány 1900-ban tett ígéretét becsületesen megtartotta-e vagy nem? A magyar kormányok kivétel nélkül meg voltak győződve, hogy becsületesen megtartotta. A közvélemény azonban kételkedett. Voltak bizonyos jelenségek, amelyek arra mutattak, hogy a közvélemény e kételkedése jogosult. Többször megtörtént, hogy valamelyik román községben az iskolai épület olyan dűledező és rozoga állapotban volt, hogy a hatóságok kénytelenek voltak az iskolafenntartó egyházat arról értesíteni, hogy ha az iskolai épületet bizonyos határidőig a maga anyagi erején jókarba nem hozhatja, vagy állami segélyért nem folyamodik, egészségügyi és biztonsági szempontból kénytelen lesz az iskolai épület használatát betiltani. Bár az iskolafenntartó egyház annyira szegény volt, hogy egyáltalán nem állott módjában a népiskolai törvények követelményeinek megfelelő épületet emelni és államsegélyért sem folyamodott, mégis a kitűzött határidő előtt hozzáfoghattak megfelelő iskolai épület

emeléséhez. A közvélemény ezt úgy magyarázta, hogy vagy a Liga Culturală adott pénzt az építés költségeire, vagy pedig a román kormány?

A román irredentizmus fejlődéstörténetének tanulmányozásával kapcsolatban kötelességemnek tartottam a lehetőséghez képest azt is megállapítani, hogy a román kormány hány esetben, mekkora összegben és mely magyarországi román egyháznak és iskolának adott ilyen titkos segélyt? A végzett kutatások nem vezettek olyan eredményre, hogy mind e kérdésekre határozott és ügyiratszerűen bizonyítható választ tudnék adni. Annyit azonban a talált adatok segítségével határozottan állíthatok, hogy a román kormány bizonyos esetekben igen is adott a magyarországi román iskoláknak ilyen titkos segélyeket. Az erre vonatkozó bizonyítékok a következők:

A román kir. közoktatásügyi minisztérium 1902. és 1903. évi zárszámadásaiban a következő két tétel olvasható: „Plati din fondul extraordinar si neprevazute, *precum ajutoare in Transilvania*” stb. (Fizetések a rendkívüli és előre nem látott szükségletek alapján, valamint erdélyi segélyezések.)

E két tétel címéből világosan és határozottan következik, hogy a román kir. közoktatásügyi minisztérium az erdélyi, illetőleg a magyarországi román iskolákat 1900 után is titkos segélyben részesítette. Arra, hogy mely román iskolák és egyházak kaptak és mennyi segítséget? – részletes és számszerű adatok nem állnak rendelkezésemre, de mint a fennebb idézett zárszámadási tételek címei igazolják, a titkos segélyezés ténye maga feltétlen bizonyosságú valóság.

Egy hivatalos vizsgálat alkalmával igen érdekes aktacsomó került a magyar hatóságok kezébe. Ez aktacsomó Bozianu Demeter szerbcsanádi tanító kérvényét tartalmazza a rávonatkozó mellékletekkel egyetemben. Bozianu Demeter szerbcsanádi román tanító a román kir. közoktatásügyi miniszterhez beadott folyamodásában elmondja, hogy miután az Apponyi-féle (1908. évi) drákói szigorúságú törvényeknek a szerbcsanádi román iskola minden bizonnyal áldozatul fog esni, ő a község lakosságának román nyelvét és nemzetiségét úgy véli megmenthetőknek, ha a felnőttek oktatásának, a szabadoktatásnak szervezésével egy építendő Népházban a román kultúrának és nyelvnek otthont emelhetne. E Népháznak építésére 25,000 korona lenne szükséges. Ő a nyáron Bukarestben járt és ott közölte a tervet Bibicescuval, a román nemzeti bank (Banca Nationala Româna) igazgatójával, aki megígérte, hogy ha folyamodást ad be e 25,000 korona összeg engedélyezéséért a román kir. közoktatásügyi miniszterhez, kérését támogatni fogja. Mellékli is Bibicescu igazgatónak levelét és arra kéri a közoktatásügyi minisztert, hogy ha engedélyezni fogja a kért 25,000 korona összeget,

hát utalja át a Banca Nationala Româna-hoz, ez azután el fogja küldeni Nagyszebenbe az Albinának, amelytől ő személyesen fogja átvenni az összeget és így a magyar miniszter nem tudja meg, hogy a Népház a román kormánytól kapott segélyen épült fel. A közoktatásügyi Miniszter Bozianu Demeter kérvényét azért tette át a külügyminisztériumba, mert a külföldi iskolák segélyezésére szolgáló alapot ott kezelik. Hogy a külügyminiszter megadta-e a kért segélyt vagy nem? – arra vonatkozóan semmi irat sem található a szóbanforgó aktacsomóban.

Egy másik igen érdekes dokumentuma az ilyen titkos szubvencionyujtásnak a magyarországi származású Jón Scurtunak, a bukaresti teológiai szeminárium tanárának 1907 június 27-ről kelt sajátkezű levele, melynek tartalma a következő:

Jón Scurtu a közoktatásügyi minisztériumtól felszólítást kapott: nyilatkozzék, mit csinált azzal a 2000 leiel, amelyet „Domnia Regelui Carol I” (Első Károly király uralkodása) című művére kapott? Erre Scurtu e levelében, melyet egyenesen a miniszter személyéhez intéz, azt válaszolja, hogy ő ez összeget – a számra pontosan nem emlékszik ugyan, de azt hiszi, hogy csak 1600 lei volt – nem a fennebb megnevezett művének megírására kapta, hanem *az erdélyi románok nemzeti érdekeinek támogatására*. Abból ő nem is kapott semmit, mert az egészet átadta egy jól ismert egyéniségnek, aki egészen megbízható és akit a miniszternek meg is fog nevezni. Ez a fiktív megbízatás az akkori miniszter eszméje volt, aki ily diszkrét módon akarta az összeg rendeltetését titokban megőrizni. Arra kéri a minisztert: engedje meg, hogy a további felvilágosításokat neki személyesen adhassa meg. A levél felső balsarkára Spiru Haret közoktatásügyi miniszter június 30-án sajátkezűen ezt a megjegyzést írta: „Scurtu úr nekem személyesen és bizalmas úton adta meg a kívánt felvilágosításokat”.

A Bozianu Demeter kérelmét tartalmazó iratcsomóból és Scurtu e leveléből s annak elintézése módjából megismerhetjük azt az egész eljárást, amelyet a román kormány követett a szóbanforgó szubvenciók megadásában. Sohasem adta nyíltan az illető egyháznak, vagy iskolának, hanem egyes személyeknek fiktív megbízások címe alatt, mint Scurtunak, vagy más cím alatt utalványozta ki a Banca Nationala Românanál, amely elküldötte valamelyik magyarországi román pénzintézetnek, legtöbbször a nagyszebeni Albinának, amelytől az illető aztán személyesen átvette. A közvetítők rendszerint az erdélyi származású tekintélyesebb tanárok, vagy köztisztviselők voltak. Ezért nem lehet hivatalos aktákkal perrendszerűen bizonyítani, hogy a román kir. kormány általában mekkora összeggel és névszerint mely román egyházat és iskolát részesített ilyen titkos segélyben 1900 után is?

Sturdza bukása a „Bánffy Dezső nemzetiségi politikája” című röpirat megjelenése következtében.

Említettem, hogy Sturdza győzelme, melyet a magyar közoktatásügyi miniszternek a nagyszebeni gör. keleti román metropolitához intézett leiratával kapcsolatban az ellenzék által támasztott harcban ellenfelén, Take Jonescun aratott, igazi pyrrhusi győzelem volt, amelyben halálos sebet kapott és abban a következő évben el is vérzett.

Bánffy Dezső ellen az 1898. év utolsó negyedében az ellenzék az Ausztriával való kiegyezés ügyében az ügynevezett „ischli klauzula” miatt kíméletlen harcot indított meg. E harc következtében a parlament a Bánffy-kormánynak a következő 1899. évre költségvetési felhatalmazást sem adhattott és így 1899 január elsején az ügynevezett ex lex állapota következett be Magyarország kormányzásában. Ebben a harcban Bánffy mellett pro és kontra a védő és támadó brosuráknak egész kis irodalma keletkezett. E könyv írója spontán elhatározásból célszerűnek látta egy brosurában kifejteni mindazt, amit Bánffy a nemzetiségi, különösen pedig a román nemzetiségi kérdésben tett. A röpirat azonban Bánffy bukása után körülbelül egy héttel látott napvilágot „Bánffy Dezső nemzetiségi politikája” cím alatt.

A röpirat maga tényekre hivatkozva, lehetőleg történetírói tárgyilagossággal igyekezett megállapítani Bánffy Dezső érdemeit a nemzetiségi kérdés kezelésében, amelyet különben nemcsak a magyar közvélemény, hanem még Bánffy politikai ellenfeleinek higgadtanabb gondolkozó többsége is elismert. Bánffy engesztelhetetlen politikai ellenfeleit e röpirat megjelenése kellemetlenül érintette, mert azt hitték, hogy annak célzata nem lehet semmi más, mint Bánffy általános politikáját a nemzetiségi kérdésben szerzett elvitázhatatlan érdemeinek segítségével rehabilitálni és ezzel a Széll Kálmán vezetése alá került szabadelvű pártnak az Apponyi vezetése alatt álló nemzeti párttal való fúzióját lehetetlenné és Bánffynak a kormányra való mentől gyorsabb visszatérését lehetővé tenni. Megvoltak továbbá arról is győződve, hogy e röpirat egyenesen Bánffy Dezső megbízásából a Jeszenszky Sándor miniszteri tanácsos közreműködésével íratott, amennyiben a röpirat tartalmát alkotó tényekhez és adatokhoz állítólagosan ő szolgáltatta az ügyosztály birtokában levő valószínűen hivatalos és bizalmas jellegű ügyiratok meg nem engedett módon való felhasználásával a szükséges anyagot. Ezzel pedig Jeszenszky nemcsak a hivatalos titoktartás kötelességét szegte meg, hanem a miniszterelnök ellen, akinek mint tisztviselő alá van rendelve, meg nem engedhető módon intrikál is. Így aztán egy csapással Jeszenszky is megtorolhatják azokat az érzékeny sérelmeket, amelyeket az

1896-iki választások alkalmával, mint e választások vezetője, az ellenzéknek okozott.

A képviselőházban a Bánffy ellen folytatott ádáz politikai harc egyik legfélelmetesebb vezére, Polonyi Géza intézett Széll miniszterelnökhöz interpellációt, azt kérdezvén tőle: van e tudomása arról, hogy közelebbről egy „Bánffy Dezső nemzetiségi politikája” című röpirat jelent meg, amelynek tartalma minden bizonnyal azon anyag felhasználásával készült, amelyik egyedül csak a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályának irattárában található fel és így valószínű, hogy ez ügyosztály valamelyik tagja írta azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy Bánffyt nemzetiségi politikájának dicsőítésével rehabilitálja és Széll Kálmánt, aki nem ért egyet azzal a módszerrel, amelyet Bánffy a nemzetiségi kérdés kezelésében követett, a magyar közvélemény előtt kompromittálja. Széll erre az interpellációra röviden azt válaszolta: a kérdéses röpiratot nem ismeri és így Polónynak rávonatkozóan nem is tud kielégítő választ adni, de szigorú vizsgálatot indít és ha e vizsgálat konstatálná, hogy azt csakugyan a miniszterelnökség valamelyik tisztviselője írta, akkor azt legszigorúbban meg fogja büntetni.

Polonyi ez interpellációja és a miniszterelnök felelete a szóbanforgó brosurának egyszerre szenzációs jelentőséget kölcsönöztek. A „Tribuna” sietett lefordítani és a bukaresti lapok e fordítás alapján annak egyes, Sturdzára vonatkozó részeit a magok felfogása szerint kommentálni. E különböző kommentárok tartalma röviden a következőkbe foglalható össze: Polónyi interpellációjából és abból a válaszból, melyet ez interpellációra Széll miniszterelnök adott, határozottan kitűnik, hogy a kérdéses röpirat hivatalos akták alapján készült és ennek folytán egészen nyilvánvaló, hogy Sturdza a magyar kormánynak hivatalosan elárulta, hogy a konzervatív kormány mekkora összeggel szubvencionálta a magyarországi román iskolákat. Sturdza tehát áruló. Még annál is rosszabb: a magyarországi román iskolák gyilkosa és sírásója. A szóbanforgó röpiratból nemcsak az tűnik ki, hogy a magyar kormány jövőre nem engedi meg e szubvenciók küldését, hanem az is, hogy büntetésül e szubvenció elfogadásáért oly szigorúan fogja megrendszabályozni ez iskolákat, hogy többé román nemzeti jellegüket nem tarthatják fenn, hanem kénytelenek lesznek a magyarosítás áldozatává lenni. Sturdza és lapjai azzal védekeztek, hogy tagadták igazságát mindannak, ami e brosurában Sturdzára vonatkozott, azonkívül korainak mondták az egész támadást, mivelhogy az a vizsgálat, amelyet Széll kilátásba helyezett, nem történt meg. Ez a vizsgálat pedig okvetetlenül igazolni fogja, hogy az egész dolog megint afféle falsum, mint az az irat, amelyről Take Jonsescu azt állította, hogy Wlassics közoktatásügyi minisztertől származik.

Sturdzára vonatkozóan ebben a röpiratban nem volt semmi több, mint amit e könyvben jasi-i nyilatkozatára és orfeumi beszédére vonatkozóan előadtam. Egyik sem volt tehát valamely bizalmas jellegű hivatalos ügyiratból véve, mert hiszen mind a kettő úgy a magyar, mint a román lapok által sokat vitatott és e vitatkozások olvasói előtt nyilván tudott dolgok voltak. Ilyen látszatot csak Polonyi interpellációja és Széll miniszterelnök válasza következtében nyert, aki a Polonyinak adott válaszában tett ígéretét nem váltotta be, amennyiben a kilátásba helyezett vizsgálatot arra vonatkozóan, hogy e röpiratban hivatalos ügyiratok mennyiben használtattak fel vagy nem? – egyáltalán nem tartotta meg. Ha megtartotta volna, kétséget kizáró módon bebizonyosodott volna, hogy a röpiratban semmiféle hivatalos ügyirat nem használtatott fel, és hogy mindaz, ami e röpirat tartalmát alkotja, román és magyar hírlapokban, meg parlamenti beszédekben többszörösen és különböző változatokban egész terjedelmében előfordult. Egyszerűen Jeszenszky miniszteri tanácsoshoz azt a kérdést intézte, hogy a röpirat Bánffy felhatalmazásával készült-e és Bánffy annak tartalmát előzetesen ismerte-e? Jeszenszky tagadóan válaszolt és az egész felelősséget még e könyv íróját illetően is magára vette, azt mondván, hogy mint hivatalfőnök ő bízta meg e könyv íróját a röpirat megírásával, ami azonban a valóságnak annyiban nem felelt meg, mert e röpiratot saját elhatározásából írta meg e könyv írója.

Széll miniszterelnök egy párnapi szünet után úgy fejezte be a dolgot, hogy 1909 április 5-én egy félhivatalos sajtónyilatkozatot tétetett közzé, amelynek tartalma a következő volt: Dr. Jancsó Benedek tanárt, aki szolgáltatattételre a miniszterelnökség nemzetiügyi ügyosztályába volt beosztva, a miniszterelnök e szolgálata alól felmentette és visszabocsátotta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezésére. E felmentés a „Bánffy Dezső nemzetiügyi politikája” című broszúra ügyével van kapcsolatban. Ez a félhivatalos sajtóközlemény teljesen igazolta Polonyi interpellációjának azt a feltevését, hogy a szóbanforgó röpirat csakugyan hivatalos ügyiratok felhasználásával készült és hogy helyes volt tehát a romániai konzervatív sajtó az a véleménye, hogy Sturdza árulása e hivatalos ügyiratok alapján Bánffy megbízásából a magyar miniszterelnökségben készült röpiratban nemcsak le van leplezve, hanem kétségbevonhatatlan módon be is bizonyítva.

E félhivatalos sajtónyilatkozat másnap távirati úton Bukarestbe érkezett. Take Jonescu és társai ennek következtében már egészen biztosak voltak győzelmükben. Sturdza árulása címmel kinyomatták és plakátokon az utcák sarkain és hirdetőoszlopokon kiragasztották. A megbotránkozás és a harag orkánja tört ki Sturdza ellen a bukaresti sajtóban. Harmadnapra a város külön-

bőző részeiben nagy népgyűléseket tartottak, ahonnan a tömeg adott jelre és egyszerre „Le Sturdzával” és „La Palat” kiáltással megindult a királyi palota felé, hogy ott tüntetve követelje a királytól Sturdza elbocsátását. A palotához vezető utakat katonaság zárta el és a mikor a tömeg a katonai kordont át akarta törni, a katonaság fegyverhasználati jogával élve, kergette szét a tömeget, ami közben nem egy sebesülés is történt. Sturdza árulása miatt tehát vér folyt Bukarest utcáin és elkövetkezett az a kritikus pillanat, amelyben a király kénytelen volt Sturdzát elbocsátani pártjával egyetemben, hogy helyet adjon a kormányon az ellenzéknek, amely az utcát mozgósította, hogy mentől gyorsabban a hatalom birtokába jusson. Sturdza e tüntetés után beadta lemondását és mint bukott ember távozott a miniszterelnöki székből.

Sturdza bukásával a román nemzetiségi kérdésnek az irredentizmus fejlődéstörténetének szempontjából egy igen érdekes, a nagyszebeni „Tribuna” megindulásának évétől 1884-től 1899-ig mintegy 16 évre terjedő fontos időszaka zárult be, még pedig nem az előrehaladás, hanem a züllés felé vivő úton. Két hatalmas mozgatószervezete volt ennek a mozgalomnak: egyik a Liga Culturală, másik pedig a Sturdza vezetése alatt álló liberális párt. A Liga Culturală a keblében uralkodó erkölcsi korrupció folytán veszítette el a XIX. század végén jóformán minden eddig szerzett tekintélyét és befolyását, Sturdza és vele együtt a vezetése alatt álló liberális párt pedig annak a hibájának esett áldozatul, amelyet az ellenzéken a nemzeti kérdésben folytatott frivol pártpolitikai játékával elkövetett s amely, mint valamely tragikus vétség bukásának okozója lett a tragédia hővét megillető minden tisztelet és bámulat érzésének a hallgatóság lelkében való felkeltése nélkül.

Károly királyra egyénileg nagyon kellemetlenül hatott az a véres utcai tüntetés, amelynek következtében Sturdzát el kellett bocsátania. Szokása volt tavasz kezdetén egy pár hétre üdülés végett Ragazba utazni. Elutazása küszöbön volt, mikor a kormányválsággal kapcsolatos politikai zavarok következtében tervezett ragazi üdülését le kellett vennie a napirendről. Ez alkalommal Ragazba való utazásával kapcsolatosan azt tervezte, hogy József főherceget Fiumében meg fogja látogatni és egynehány napig a „Villa Giuseppe” vendége lesz. Mentegőtődző levelet írt József főhercegnek amiatt, hogy a hosszabban húzódó kormányválság miatt a kilátásba helyezett látogatásra vonatkozó ígéretét nem válthatja be és e levélben megemlítette azt is, hogy e kormányválság elmaradt volna, ha a magyar kormány a Sturdza és a Bánffy-féle röpirat ügyét egy kissé több diplomáciai tapintattal intézi el.

Egyidejűen magához kérte a bukaresti osztrák-magyar követet, Aehrenthal bárót is, akit felkért: hozná tudomására

Őfelségének, Ferencz Józsefnek, hogy őt nagyon kellemetlenül érintette Széll miniszterelnök módszere, amellyel az egész ügyet kezelte. Hasonló esetben az a nemzetközi szokás, hogy az illető kormány az ilyesféle röpiratokkal megtagad minden közösséget, még abban az esetben is, ha azt a röpiratot tényleg a kormány valamelyik tagja hivatalos ügyiratok indiszkrét felhasználásával iratta volna is. A magyar miniszterelnök ezt annál könnyebben megtehetette volna, mert hiszen Sturdza őtet a leghatározottabban biztosította, hogy soha semmiféle olyan hivatalos iratot nem intézett az osztrák-magyar külügyi kormányhoz, amelyet a röpirat szerzője akár Bánffy felhatalmazásával, akár anélkül felhasználhatott volna.

Aehrenthal báró Károly király e kijelentését hivatalosan közölte Goluchovsky külügyminiszterrel, aki szükségesnek látta azt Őfelsége tudomására hozni. Őfelsége hasonló úton fejezte ki sajnálatát Károly királynak a megtörtént incidens miatt és a legközelebbi kihallgatás alkalmával Széll Kálmán miniszterelnök előtt annak a nézetének adott kifejezést, hogy a Bánffy-féle röpirat ügyét másként kellett volna kezelni. Sajnálja, hogy Sturdzát Széll akarata ellenére is olyan kellemetlen helyzetbe hozta.

Tíz évvel később Széll Kálmán egyízben találkoзва velem, így szólott hozzám: Nagyon haragszom önre. Tudja azzal a Bánffy-féle röpirattal igen nagy kellemetlenséget okozott nekem.

Azt gondolom most huszonegy évvel később is, hogy a hiba inkább Széll Kálmánban volt, mint bennem. Nem ismerte fel, hogy ennek a röpiratnak esetleg minő súlyos külpolitikai következményei lehetnek, ha annak tartalma hitelesnek, azaz hivatalos ügyiratokból mentettnek ismertetik el hivatalosan. Széll Kálmán ez alkalommal elhatározásában magát egyszerűen csak a magyar pártpolitika egyoldalú szempontjától és azon ellenszenvétől, sőt haragjától vezettette, amelyet Bánffy Dezső és annak egykori politikai jobb keze Jeszenszky ellen érzett és amely haragnak további hatása az volt, hogy Jeszenszky Sándort áthelyezte a belügyminisztériumba és a nemzetiségi ügyosztályt, nyilvánvaló jeléül annak, hogy a nemzetiségi kérdés kezelésében egészen más módszert szándékozik követni, mint Bánffy Dezső, feloszlatta. A tüntetés egy bizonyos nemével a jog, törvény és igazság szavakat választotta kormányzata jeligéjéül, mintha a magyar kormányzatban eddig a jogtalanság, a törvénytelenység és az igazságtalanság uralkodott volna. A nemzetiségi politikusok a multa vonatkozóan egyetértettek vele e jelige ilyen fajtájú értelmezését illetően, de nem voltak hajlandók elhinni, hogy az új miniszterelnök politikáját velök szemben e jeligében rejlő három igazság fogja vezetni, még pedig abban az értelemben, amelyben ők saját álláspontjuknak megfelelően szerették volna.

A magyar közvélemény túlnyomó többségében helyesnek és célravezetőnek tartotta Széll Kálmán nemzetiségi politikáját, mert abban biztosítékát látta annak, hogy a nemzetiségek az enyhébb módszer folytán mégis belátják, hogy őket semmiféle üldözés, elnyomás, vagy csak zaklatás sem akadályozza abban, hogy keressék és megtalálják a részükről is annyszor emlegetett kölcsönös megértéshez vezető utat. Csak nagyon kevesen voltak, kik a miniszterelnök nemzetiség-politikai módszerét, kevésbbé célravezetőnek tartották, mint aminő Bánffy módszere volt. Az idő csakhamar igazat adott ez utóbbiaknak. Széll Kálmán enyhe módszere semmit sem változtatott a nemzetiség-politikai törekvések eddigi veszedelmes irányán.

Hogy Széll Kálmán a nemzetiségi ügyosztályt a közvélemény minden komolyabb tiltakozása nélkül feloszlathatta és így külsőségekben is minden nehézség nélkül szakíthatott Bánffy helyesebb módszerű nemzetiségi politikájával, oka elsősorban abban kereshető, hogy a nemzetiségi ügyosztálynak volt egy veleszületett hibája. E veleszületett hibája abban állott, hogy 1896-ban főnökét, Jeszenszky Sándort, Bánffy megbízta a képviselőválasztások vezetésével. Minden neheztelés, harag, sőt gyűlölet, amelyet e választási hadjárat keltett, tulajdonképpen Jeszenszky Sándor személyéhez és vele együtt a nemzetiségi ügyosztályhoz fűződött, ami a Bánffy kormányzatának utolsó évében kitört parlamenti obstrukció szenvedélyes haragjában és gyűlöletében még inkább fokozódott.

E sorok írója tisztában volt azzal, hogy a harag és a gyűlölet ez áradata már csak e veleszületett hibája miatt is elfogja söpörni nemcsak magát az ügyosztályt, hanem annak minden kezdeményezését és alkotását is. Hogy ezt előre jelezze és a későbbi idők számára megrögzítse, a „Bánffy Dezső Nemzetiségi Politikája” című brosuráját a következő sorokkal fejezte be, amelyeket azért idézek, mert fájdalom, ma sem nélkülözik a legkegyetlenebb aktualitást.

„Azért szólaltam fel csupán, hogy a napi politika küzdelmeitől távol álló hazafi becsületes aggodalmával kérdezzem: érdeke-e a nemzetnek, hogy a pártszenvedelem gyűlölete elpusztítsa e rendszerrel együtt azt is, ami jó volt benne s ami Bánffy egyéniségét – bármennyit is vétkezett volna más tekintetben – tiszteltté fogja tenni minden objektíve gondolkozó magyar ember előtt, s amelyért, akármit mondanak most, ha az elviharzott dúló pártcsatákban ejtett sebek be fognak hegedni a szívekben, évek multán maga az ellenzék is habozás nélkül fogja neki az elismerés koszorúját odanyújtani.”

„De nemcsak a könyveknek van meg a maguk végzete, hanem az eszméknek és a politikai kérdéseknek is. Ilyen balvégzetű kérdése a magyar politikának a nemzetiségi kérdés. Balvégzetű kérdés nemcsak a benne rejlő veszedelem miatt,

hanem százszorta inkább amiatt, hogy nem pártkérdés. Három évtizedes úgynevezett parlamentáris életünk örökös párt- és személyes torzsalkodásai akként alakították át a jelenkori magyar politikusok és kormányférfiak agyvelejét, hogy abba bele ne férjen semmi általános nemzeti fontossággal bíró dolog, hanem csak az, ami pártkérdés és pártérdek.”

„A nemzetiségi kérdést pedig csak az igazi nemzeti és állami szempontok magasságából lehet helyesen megítélni s azért hiszem, hogy Bánffy egyéniségének és rendszerének bukásával együtt félbe fog maradni mindaz, amit, ösztökélve erős fajszeretetétől s a veszedelem azon ösztönszerű érzésétől, melyet lelkében évtizedekre visszanyuló közvetlen tapasztalatai szültek; igazi ügyszeretettel s államférfiú előrelátással megkezdett.”

„Hogy a nemzetiségi kérdésnek, mint magyar politikai kérdésnek e balvégzete beteljesedjék, a külső körülmények is nagyon kedveznek. Jelenleg a nemzetiségek csendesek. Egyelőre valami nagyobb szabású nemzetiségi akcióra nincs is kilátás. De hát jellemvonása-e a magyar politikai életnek, hogy csupán a nemzet jövődjét érdeklő előrelátásból olyan dolgot figyelmére méltasson, amely valami közvetlen nyomást nem gyakorol rá? – Bizony nem.”

„Így hát a Bánffy által napirendre tűzött nemzetiségpolitikai akció is szépen le fog kerülni az aktualitások színpadáról. Az általa megmozgatott kérdések pihenni fognak az egyes minisztériumok iratpolcain. A félbeszakadt munkásságot csendesség fogja követni és újra kormányzati elvvé lesz, mint volt e kényes és nagyfontosságú nemzeti érdekekkel bíró ügyekben a *quieta non movere*. A tétlen nyugalom pora és molyai meg fogják emészteni Bánffy összes ezirányú kezdeményezését.”

„A nemzetiségi politikusok is kifogják heverni azt a négyéves rendszeres harcot, melyet Bánffy ellenök annyi kitartással és annyi szemességgel folytatott. Egypár év múlva aztán újra lesz nemzetiségi kérdés. Újra bekövetkezik az 1895 előtti szégyenletes állapot, amelyben Zrinyivel szólva, a megjelent veszedelem láttára megint „futunk ide s tova, vízekén által, havasokon által, ki imide, ki amoda, minden remédiumunk csak a másoktól való segítségkoldulás; nincs magunknak népünk, kivel occurálhassunk a veszedelemnek; nincs egy emberünk, akit hová tehetnénk; ... *pedig ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélyt elvesztjük*; ne is hadakozunk bár azután, hanem fussunk ki az országból”.

*Erdélyt elvesztettük. Váradot visszavesszük-e?
Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.*

IX. FEJEZET.

**A román nemzetiségi párt aktivitásba lép. –
A Liga Culturală megújítása. – Az irredentista törekvések Bosznia annexiójával fordulóponthoz érkeznek.**

Kísérlet a passzivitás elhagyására. Dr. Ratiu halála. Vlád Aurél fellépése.

A XIX. század utolsó esztendeje, mint már előadtam, katasztrofális vereséget hozott a magyarországi román nemzetiségi politikára és pedig a miatt, hogy a Liga Culturală és Sturdza vezetése alatt a romániai liberális párt illetéktelen módon beleavatkoztak abba, hogy a magyar állami keretén belül, hogyan rendeztessék az úgynevezett román nemzetiségi kérdés? Annak a küzdelemnek, amely e kérdésben 1884-től túlnyomóan romániai körök vezetése alatt 1900-ig folyt, az a törekvés szabta meg irányát, hogy a magyarországi román nemzetiségi kérdés az egész román faj érdekeinek, illetőleg a román királyság hatalmi aspirációinak megfelelő értelemben oldassék meg és ne a magyar állam érdekeinek megfelelően. Vörösfonálként húzódik keresztül ezen a küzdelmen az a gondolat, hogy a magyarországi románság elsősorban az egész román fajnak integrans része és a román királyságnak történelmi hivatása pedig abban áll, hogy az egész román fajt, tekintet nélkül a jelenlegi politikai határokra, egyetlen uralkodó alatt, egyetlen államban, Nagyromániában egyesítse, mihelyt arra a népek életének fejlődése útján a kedvező alkalom megérkezik. E vezérgondolat párhuzamos volt azzal a törekvéssel, hogy lehetetlenné tétessék a magyarországi román nemzetiségi kérdésnek minden olyan megoldása, amely összhangban állana a magyar állam érdekeivel. Ezért volt a Slavici vezetése mellett megalapított „Tribuna”-nak és a köréje csoportosult fiatalabb román nemzetiségi politikusok erőfeszítésének állandó célja a Mocsonyi-féle mérsékeltbb iránynak mindenáron való háttérbe szorítása, sőt megsemmítése, mert e pártnak volt a programja, hogy a román kérdés, mint tisztán magyar belügyi kérdés oldassék meg, természetesen a magyarországi románság javára. A pör tárgya röviden összefoglalva, a megelőző fejezetben vázolt 16-éves időszakban állandóan az volt, hogy a magyarországi román nemzetiségi kérdés a magyar állam érdekeinek megfelelő módon oldassék-e meg, mint annak kizárólagos belügye, vagy a román faj egységének érdekei és

a román királyság hatalmi törekvéseinek javára? Az első módozat lojális és nem kifogásolható, a másik pedig határozottan forradalmi jellegű és minden ellenkező állítás vagy tagadás ellenére is, azonos az irredentizmussal.

Az 1896-iki országgyűlés mandátuma lejárában volt és így a Széll-kormány előterjesztésére Őfelsége 1901 október 24-ére összehívta az új országgyűlést. Megkezdődtek a képviselőválasztást előkészítő mozgalmak országszerte és így megérkezett az alkalmas pillanat arra is, hogy a román nemzetiségi párt életjelt adjon magáról, mint tette, valahányszor arra a képviselőválasztások alkalmat szolgáltatnak. Az 1894-ben feloszlott nagyszebeni román nemzeti komité tagjai közül azok, akik ez időszakban életben és Magyarországon voltak, szép csendesen kiegészítették magukat egynehány fiatalabb egyénnel és Ratiu meghívására Kolozsváron összegyűltek egy értekezletre, amelynek rendeltetése az volt, hogy megállapodjanak abban, hogy a román nemzetiségi párt minő álláspontot foglaljon el szemben a küszöbön levő országgyűlési képviselőválasztásokkal?

E tanácskozás két napig tartott. Témája most is az volt, hogy a párt megmaradjon-e a passzivitás álláspontján, vagy aktivitásba lépjen? A komité újabb és fiatalabb tagjai abban a véleményben voltak, hogy a párt ne maradjon tovább passzivitásban, hanem revideálja programját és vegyen részt a küszöbön álló választási küzdelmekben. A passzivitás elernyeszti a párt akaratát, megbénítja a benne rejlő erőket, míg a küzdelem ez erőket megélné és megacélozná. Ezt az álláspontot a komité egyik fiatalabb tagja, Vlád Aurél képviselte, természetesen tekintettel a komité régi tagjaira, különösen dr. Ratiu elnökre, ki a passzivitás makacs híve volt, csak enyhén, sőt félénken.

A tanácskozás azzal végződött, hogy a komité összes tagjainak aláírásával 1901 szeptember 5-én egy nyilatkozatot adtak ki, amelynek veleje az volt, hogy a párt eddigi programját változatlanul fenntartja, megvalósításáért a jövőben is kitartóan fog küzdeni és ez elhatározásnak megfelelően továbbra is megmarad a passzivitás álláspontján. E nyilatkozatot, amelyben a passzivitást a komité utoljára hangoztatta, a következő tagok írták alá: dr. *Ratiu* János, ilyéfalvi *Papp* György, *Coroianu* Gyula, *Mihali* Tivadar, *Lucaciu* László, *Patitia* Rubin, *Domide* Gerazim, *Popoviciu* Mihály, *Barbu* Patricius, *Ciuta* Demeter, *Pop* C. István, *Tripon* Gábor, *Chirtop* Zosim, *Vajda-Voevod* Sándor, *Comsa* Miklós, *Lázár* Aurél, *Maniu* Gyula, *Vlád* Aurél. Összesen tehát 18-an.

Az országgyűlés 1901 október 28-án össze is ült anélkül, hogy benne a román nemzetiségi párt csak egyetlen taggal is lett volna képviselve. Ez azonban nem azt jelentette, mintha

a románság a többi pártból egyáltalán hiányzott volna. Az 1901–1906, országgyűlésnek a következő román nemzetiségű tagjai voltak: *Avramescu* Pachomius, *Ciocan* János, *Fasie* Tódor, *Mihályi* Péter, *Pap* József, *Szerb* György, *Serbán* Miklós, *Szombati* György és *Vuia* Péter, akik nemcsak résztvettek általánosságban a parlamenti tárgyalásokban, hanem a külön román álláspontot is igen erélyesen képviselték, valahányszor csak arra alkalmuk nyílt.

Körülbelül egy évvel később, 1902 december 4-én a román nemzeti komité elnöke, dr. Ratiu János, nagyszebeni lakásán elhunyt. Dr. Ratiu halála a román nemzetiségi párt életében igen nevezetes fordulópontot alkot. A passzivitásnak az 1869-iki szerdahelyi értekezlet óta ő volt egyik legelhatározottabb híve. Nem volt nagy tehetségű ember, sem pedig kiváló képességű szónok. Nem is dicsekedhetett valami nagy politikai éleslátással, de komoly, nagy energiájú férfiú és jóhiszemű politikus volt. Ezzel a tulajdonoságaival nagy hatást tudott gyakorolni híveire, amihez hozzájárult az a tekintély is, amelyet régi és hosszú időre visszanyúló politikai tevékenységével szerzett meg. Kétségbevonhatatlan, hogy a komité elnöki székét jól és megfelelően töltötte be a legkritikusabb körülmények között is. Halálával megszűnt az a legnagyobb erkölcsi természetű akadály, amelyik a fiatalabbakat visszatartotta attól, hogy akciót kezdenek meg a passzivitás álláspontjának elhagyása érdekében.

Volt még egy másik körülmény is, amelyik ösztönzőül szolgált a fiatalabb komitétagoknak arra, hogy az aktivitás érdekében erélyesebben lépjenek fel. Dr. *Mihu János*, az erdélyrészi román társadalom egyik legtekintélyesebb tagja, a szászvárosi „*Libertatea*” című lapban, amely a fiatalabb román nemzetiségi politikusok sajtóorgánuma volt, egy cikket tett közzé, amelyben a román nemzetiségi törekvések sikere érdekében feltétlen életszükségnek jelentette ki a passzivitás álláspontjának feladását. Ezzel egyidejűen szükségesnek jelezte a párt programjának átdolgozását is. Mindenekelőtt elhagynak vélte az olyan megvalósíthatatlan pontokat, mint Erdély autonómiája és a dualizmus el nem ismerése, azonkívül e programnak az újabban jelentkezett gazdasági és társadalmi kérdésekre vonatkozó pontokkal való kibővítését is szükségesnek tartotta.

1903-ban a dobrai (Hunyad megye) kerület mandátuma megüresedett és dr. *Vlád Aurél*, aki 1901 szeptember havában a komité kolozsvári értekezletén is az aktivitás mellett foglalt állást, a Mihu által körvonalozott új program alapján fellépett. Jelöltségét nemcsak a „*Libertatea*” támogatta, hanem a nagyszebeni érsekség félhivatalos lapja a „*Telegraful Roman*”, sőt az aradi „*Tribuna Poporului*” is. Vládnek sikerült a többséget

az 1903. évi június 6-iki választáson megszereznie és mint az új program alapján álló aktivista román nemzetiségi párt egyetlen tagja, a parlamentben már július 8-án fel is szólalt.

E beszédében először is megokolni igyekezett, hogy bár szilárdan áll a román nemzetiségi párt politikai programjának alapján, mégis miért hagyta el a párt által eddig követett passzivitást? A párt a passzivitás álláspontjára csak azért helyezkedett, mert a körülmények kényszerítették rá. Hogy a képviselőválasztásokban a siker reményével résztvehessenek, abban megakadályozta őket a kormány erőszaka és egy kivételes választói törvény. Azt hiszi azonban, hogy most a kormány nemzetiségi politikájában rendszerváltozás következett be. Mikor Széll miniszterelnök politikájának és kormányzásának vezérelvéül beköszöntő beszédében a jogot, a törvényt és igazságot jelentette ki, azzal azt is beismerte, hogy a megelőző kormány nem követte ezeket az elveket. A miniszterelnök azt mondta, hogy a magyar állam céljait a magyarság érdekeinek védelme szolgálja legjobban, mert ez adta meg az államnak történelmi jellegét, de azt is hozzátette, hogy ne gondolja senki, mintha a nemmagyar ajkú állampolgárok érdekei ellenkezésben állnának a magyarságéval. Ezt elismeri és vallja ő is, de meg van győződve, hogy az ország csak akkor lesz igazán boldog és nagy, ha mindenik nemzetiség boldognak és megelégedettnek érzi benne magát. Mivel azonban az a párt, amelyre a miniszterelnök támaszkodik, a múltban a nemzetiségek ellen nagyon sokat vétkezett és a miniszterelnök programjában sincs semmi olyan, ami biztosítékul szolgálhatna arra nézve, hogy jövőre másképen lesz, nem viseltethetik bizalommal a kormány iránt.

A román nemzetiségi párt aktivitásba lép. Új program az aktivitás alapján.

A véderőtörvényjavaslat körül támadt parlamenti bonyodalmak következtében Széll Kálmán kénytelen volt beadni lemondását. Utóda Gróf Khuen Héderváry lett, aki szintén küzdött az egyre féktelenebbé levő parlamenti obstrukció viharával. Egy pár hónapi kísérletezés után kénytelen volt lemondni és helyét Tisza István grófnak átengedni. Tisza István majdnem egy évi kísérletezés után, hogy a parlamenti helyzetet szanálja, Ófelségéhez előterjesztést tett a parlament feloszlatására és az új országgyűlés összehívására. Ófelsége Tisza István előterjesztését elfogadta. A képviselőházat feloszlatta és az új országgyűlést 1905 február 15-ére összehívta. Az új képviselőválasztásokat a kormány a január 26. és február 4-ike közé eső időre tűzte ki.

Ez alkalmat a román nemzetiségi párt is felhasználta, hogy magát újra szervezze és újraszervezett alakjában az eddiginél nagyobb erővel vegyen részt a politikai harcokban. Dr. Ratiu halála után a komité elnöki teendőit ilyésfalvi Papp György alelnök vállalta magára, a főtitkári teendőket pedig Lucaciu László. A komité az úgynevezett román nemzeti értekezletet 1905 január 10-re hívta össze Nagyszebenbe azért, hogy határozatot hozzon arra vonatkozóan, hogy a párt minő álláspontot foglaljon el a küszöbön levő országgyűlési képviselőválasztásokkal szemben? A kormány ez alkalommal eltekintett attól, hogy Hieronymi 1894-ben a komitét feloszlatta és minden további működéstől büntetés terhe alatt eltiltotta. Nem akadályozta meg az összehívott konferencia megtartását.

A konferencia tagjai, összesen 97-en, meg is jelentek január 10-én Nagyszebenben. A megjelent tagok az erdélyi részekből és Aradmegyéből valók voltak majdnem kivétel nélkül. Temes, Krassó-Szörény és Torontál megyékből alig volt jelen valaki. A tagokat sem az egyes kerületek választópolgárai választották, hanem a kerületbeli értelmiség tagjai delegálták maguk közül s ennek következtében megbízólevéllel sem voltak ellátva. Azonkívül az értekezlet képe a régiekhez képest más egyébben is megváltozott. A tagok túlnyomó többsége abból a fiatal román értelmiségből került ki, amelyik az 1894-től 1904-ig terjedő időszakban lépett a közéleti és politikai szereplés terére. E konferenciának tehát mentalitása egészen más volt, mint a régieknek. A vezetés ugyan még az idősebbek kezében volt, de a cselekvő lélek, a feltörő vágyak a fiatal nemzedékéi voltak.

Az értekezletet, mint elnök ilyésfalvi Papp György nyitotta meg és a komité működéséről, amelyet az utolsó román nemzeti értekezlet (1893) óta eltelt tizenhárom év alatt teljesített, Lucaciu László, a komité főtitkára számolt be. Az első nap a megalakulás formásaival és Lucaciu jelentésének meghallgatásával telt el. Az érdemleges tanácskozás a második napon folyt le. E tanácskozásnak tárgyát az a két főkérdés alkotta, hogy a párt *a)* az 1881-iki programját fenntartsa-e, vagy módosítsa? *b)* hogy megmaradjon-e az eddig követett passzivitás álláspontján, vagy rálépjen az aktivitás terére? A hosszas és beható tanácskozások eredménye az volt, hogy az értekezlet egyhangúan kimondotta, hogy az 1881-iki programot változatlanul fenntartja, a párt az aktivitás terére lép a politikai élet egész területén. E határozat kimondása után a párt ügyeinek továbbvitelére megválasztották az új komitét is. Az új komité tagjai a következők lettek: ilyésfalvi Papp György, Lucaciu László, Vajda-Voevod Sándor, Mihali Tivadar, Suciú János, Comsa Miklós, Lázár Aurél, Vlad Aurél, Cosma Aurél, Pop Izidor, Bontescu Victor, Senchea

János, *Onisor* Victor, *Iván* Miklós, *Pop* G. István. A megválasztott komitétagokat felhatalmazták, hogy magukat a szükséghez képest más tagokkal is kiegészíthessék.

A határozatnak tartalma, melyet az értekezlet a párt programját illetően hozott, röviden a következőkben foglalható össze:

A jelenlegi súlyos körülmények nem engedik meg, hogy a párt eddigi programján változtatásokat eszközöljenek. Ellenkezően, arra kényszerítik őket, hogy azt változatlanul fenn tarthassák. Mindazáltal, tekintettel a jelenlegi körülményekre, lehetséges azt a kibővítés és a tökéletesítés szempontjából revízió alá venni. Az értekezlet ragaszkodik ugyan régi politikai programjához, de tekintetbe véve a jelenlegi politikai helyzetet is, a következőket tartja szükségesnek újra hangoztatni.

1. Követelik a román népnek, mint államalkotó egyéniségnek elismertetési és ethnikai kifejlődésének alkotmányos és közjogi intézményekkel való biztosítását, természetesen az állam egységének sértetlen fenntartása mellett.

2. A haza jól felfogott érdekében követeli a közös hadsereg német vezényleti nyelvének csorbítatlan fenntartását. Az ezrednyelvek használatának azonban az eddiginél szélesebb kör biztosítandó. A szolgálati év háromról kettőre szállítandó le.

3. Régi programjuk értelmében nemcsak teljes végrehajtását követelik a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvénynek, hanem eltörlését is mindazon később hozott törvényeknek, amelyek ellenkeznek ez alaptörvény rendelkezéseivel. Követelik, hogy a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és a közoktatásban minden hazai nemzetiség nyelve annyira érvényesüljön, hogy azok mindenike saját nyelvű közigazgatás, igazságszolgáltatás és közoktatás birtokába jusson. Hogy ez lehetséges legyen, a köztisztviselők minden kerületben az illető nép fiai közül neveztessenek ki, ha pedig ezek között nem áll annyi szükséges erő rendelkezésre, a kinevezendő tisztviselők teljesen jártasak legyenek az illető nép nyelvében.

4. Követelik az egyházak és iskolák számára a legteljesebb autonómiát és hogy az egyházak és iskolák fenntartásának költségei az állami kincstárból fedeztessenek. Követelik a polgári házasságnak és a felekezetenkívüliséget biztosító törvénynek eltörlését.

5. Teljes autonómiát kívánnak a községek és közigazgatási kerületek számára, amely utóbbiak a nyelvhatárookra való tekintettel kerekítendőek ki. A közigazgatási tisztviselők választása ne a kandidálási jog alapján történjék. A virilista intézmény töröltessék el.

6. Új választói törvényt követelnek az egyenlő, titkos és általános választói jog alapján. A választókerületek a választók egyenlő és azonos száma alapján kerekítendőek ki. A szava-

zás a körjegyzői székhelyeken történjék egy vándor-szavazatszedőbizottság előtt. Követelik az egyesületi és gyülekezési szabadságot, továbbá politikai ügyekben a teljes sajtószabadságot.

7. Kéri a földadó leszállítását és a progresszív adózási rendszer behozatalát, a létminimumot és a legszükségesebb élelmicikkek fogyasztási adójának eltörlését.

8. Követelik a hitbizományok eltörlését és az állami jószágoknak a nép között való parcellázását, a létminimum el nem idegenesíthetésének kimondását és azt, hogy a románok által lakott vidékekre csak románok legyenek telepíthetők. Az állami erdőkben a legeltetés csekély díjfizetés mellett a népnek legyen bérbeadva. Követelik az erdőtörvény eltörlését. Kívánják, hogy a munkások államilag legyenek biztosítva és törvényesen megvédve attól, hogy a munkaadók kizsákmányolhassák a munkásokat. Követelik a közegészségügy államosítását és azt, hogy a szegények ingyenes gyógykezelésben részesüljenek és gyógyszer is ingyen kapjanak.

E program alapján aztán a komité minden kerületben, amelyben a románajkú választók többségben voltak, jelöltet állított. E jelöltek közül azonban csak nyolcnak sikerült mandátumhoz jutnia, névszerint a következőknek: *Comsa Miklós, Damian Vasilie, Mihali Tivadar, Novac Aurél, Pop G. István, Russu-Sirianu János, Suciú János, Vlad Aurél*. Ezeken, a román nemzetiségi program alapján álló képviselőkön kívül még a kormánypártnak is volt hét román nemzetiségű tagja, névszerint *Avramescu Pachomius, Buteanu János, Ciocanu János, Mihályi Péter, Popp Sándor, Szerb György és Serbán Miklós*.

Gróf Tisza miniszterelnök álláspontja a román nemzetiségi kérdésben.

Ez a választási eredmény, mint erőpróba nem volt a román nemzetiségi pártra egyáltalán fényesnek nevezhető. Jelöltjeiket kivétel nélkül román többségű választókerületekben állították fel és közülök csupán csak nyolc jutott mandátum birtokába. A többi kerületekben a magyar pártok – majdnem kizárólagosan a kormányt támogató szabadelvű párt – jelöltjei győztek és természetesen, miután a választók többsége román volt, a román szavazatok segítségével. Tehát jogosan mondhatni, hogy a román nemzetiségi pártpolitika programját a magyarországi románság többsége utasította el magától. Enyhítő-körülményül még a választási erőszakoskodások és vesztegetések szokásos vádját sem hozhatták fel, mert olyan választás Magyarországon régóta nem volt, amelyben a hivatalos nyomás és az úgynevezett alkotmányos költségek oly kevés szerepet

játszottak volna, mint e választásokban, aminek bizonyága az az eddig még soha meg nem történt dolog, hogy a kormány-párt az ellenzékkel szemben kisebbségben maradt.

Azt sem szabad a román nemzetiségi párt e választáson elért sikerének tárgyilagos megítélésénél figyelmen kívül hagyni, hogy e választások idején a kormány élén Tisza István gróf állott, akinek felfogása a román kérdés kormányzati kezelését illetően nemcsak a Bánffy Dezsőtől különbözött, hanem minden eddigi kormányelnökétől is. Tisza István gróf álláspontját a román nemzetiségi kérdés kormányzati kezelését illetően már kormányra lépése előtt egy pár évvel kifejtette, még pedig felelőtlen állásban, mint egyszerű képviselő és így semmi okunk sincs annak feltevésére, hogy őt valamely tekintet korlátozta volna, hogy felfogását ebben a kérdésben az egyéniségit jellemző őszinteséggel és nyíltsággal kifejtse.

Metianu János aradi gör. keleti püspök nagyszebeni érsekmetropolitává választásának következtében az aradi gör. keleti román püspöki szék megüresedvén, a választás Goldis József nagyváradi gör. keleti román vikáriusra és országgyűlési képviselőre esett. Püspöki székébe 1899 július 20-án iktatták be. A beiktatás ünnepén több képviselő társaságában Tisza István gróf is megjelent. Az ünnepi ebéden a szokásos pohárköszöntők során Tisza István gróf is felszólalt. Beszédének lényege a következő volt: Nagyon sajnálja, hogy nem tud románul és így nem beszélhet azon a nyelven, amelyen azok szólottak, kik előbb beszéltek. Azt hiszi azonban, hogy egészen közömbös az, hogy azok, kik a hazát szeretik, románul vagy magyarul beszélnek-e? A magyar nemzet csak úgy ünnepelhette meg a magyar állam fennállásának ezredik évfordulóját, hogy nem nyomta el más nemzetiségű polgárainak nyelvét és jövője is csak akkor lesz, ha úgy cselekszik, mint a múltban. A magyar nemzetnek nagy feladatai vannak, amelyeket azonban csak a román fajjal egyetértve teljesíthet. Viszont a románság előtt sincs a boldogulásnak más útja, mintha a magyarral testvériesen egyetért. Erre a testvéries egyetértésre üríti poharát!

Tisza e beszéde nagy hatást és lelkesedést keltett a románság jelenlevő notabilitásai között. Rá a nagyszebeni gör. keleti román érsek-metropolita képviselője, Popea Miklós karánsebesi gör. keleti román püspök válaszolt, aki Goldist püspöki székébe beiktatta. A hiba az volt – mondá Popea –, hogy mostanáig nem ismerték el és nem hangoztatták azt, hogy mennyire szükség a magyarok és a románok kölcsönös egyetértése. Tisza mutatta meg mai beszédében azt az utat, amelyik a kölcsönös surlódások megszüntetésére vezet. A kölcsönös megértés érdekében tegye meg mindenki a maga kötelességét és akkor a pokol kapui sem vehetnek erőt rajtunk. Kívánja,

hogy a Tisza által ma kifejezésre juttatott eszmék mentől szélesebb körben találjanak elterjedést. Felszólalt ugyanekkor Mangra is, a későbbi nagyszebeni gör. keleti érsek, aki ez időpontig úgy volt ismeretes, mint a legtúlzóbb román nemzetiségi-politikai vezetők és a legszenvedélyesebb izgatók egyike. Köszönetet mondott Tiszának szavaiért, amelyek a jövőben irányt fognak szabni a gondolkozó embereknek. Ő azonban a maga részéről nemcsak gondolatokat, hanem tetteket is vár.

A nemzetiségi képviselők klubjának szereplése az 1905-iki országgyűlésen.

A megválasztott nyolc román nemzetiségi képviselő Budapesten Hodzsa Milán tót és Pavlovics Ljubomir szerb nemzetiségi képviselővel egyesülve, megalakította a nemzetiségi képviselők pártklubját azért, hogy a magyarországi nemzetiségek képviselőiben egységesen léphessenek fel minden egyes esetben. A nemzetiségi képviselők pártja, mint külön parlamenti párt jelentkezett mindjárt a trónbeszédre adandó válaszfelirati vitában. Egy külön válaszfelirati javaslatban körvonalozta politikai álláspontját, melyet az egyes szónokok a válaszfelirati vita alkalmával mondott beszédekben fejtettek ki bővebben. A nemzetiségi képviselők e külön válaszfelirati javaslatának tartalma röviden a következőkbe foglalható össze:

Az általános politikai helyzetet évek óta a parlamenti válság jellemzi, amely krónikussá lett. Ennek oka az, hogy úgy a megelőző, mint a jelenlegi parlamentek nem képviselik és nem fejezik ki a nemzet akaratát. Nem fejezhetnék ki még akkor sem, ha e választások minden visszaéléstől mentes tiszta választások volnának, mert hiszen alig van a nemzet egyötöd-részenek választói joga. A parlamenti válságok csak úgy fognak megszűnni, ha új választói törvényt alkotnak az általános választói jog alapján, helyesen és igazságosan kikerekített választói kerületekkel és a választások tisztaságát biztosító intézkedésekkel. A szűkkörű, osztályérdekeket szolgáló választói törvényen kívül a jelzett bajok előidézéséhez az is hozzájárult, hogy az 1867 után egymást követő kormányok, dacára, hogy állandóan dicsekedtek liberalizmusukkal, mégsem haboztak a közszabadságokat még törvényhozási úton is korlátozni. A szó- és sajtószabadság, az alkotmányosság e két legerősebb biztosítéka, az ország lakosai többségének, a nemzetiségeknek számára illuzóriussá tétetett a kormányhatalom által provokált politikai pörök és üldözések segítségével.

A baj egyik legnagyobb forrása az, hogy a meglévő törvényeket csak annyiban hajtják végre, amennyiben annak intézkedései megfelelnek az uralkodó magyar faj érdekeinek.

Igen sok a jogos panasz a nemzetiségek egyenjogúságát biztosító 1868-iki XLIV. törvénycikk végrehajtását illetően is. E törvényt nem hajtják végre, sőt annak számos üdvös intézkedését később hozott törvényekkel hatályon kívül helyezték. Az uralkodó fajjá tett magyarság érdekében hozott törvényekkel és törvényes intézkedésekkel lehetetlenné tették, hogy a nemzetiségek saját nyelvükön szerezhessék meg iskolai kiképeztesüket. A törvény azt rendeli, hogy az állam költségén a többi nemzetiségek számára is elégséges számú olyan iskola állítandó fel, melynek tanítási nyelve az illető nép nyelve és mégis az állami költségvetésből csak magyar tanításhoz iskolákat állítanak fel, még a többségükben nemzetiségek által lakott vidékeken is. Az igazságszolgáltatásban is teljesen háttérbe szorították a magyar nyelv kedvéért a nemzetiségek nyelve.

Az állam biztonságának legfontosabb eszköze az, hogy a hadsereg intézménye megóvassék minden politikai surlódástól, hogy az akadálytalan eszköze lehessen a két állam mentől hatásosabb védelmének. A katonai szolgálatnak két évre való leszállítása majdnem az ország összes lakosságát igénybe fogja venni. Azonban a legénység behatóbb, sikeres kiképzése a szolgálati idő két évre való leszállítását lehetővé teszi. E sikeresebb és behatóbb kiképzés azonban feltétlenül megkívánja, hogy az a legénység anyanyelvén történjék és ezért kívánatos, hogy az egyes ezredek keretén belül a legénység anyanyelvére az eddiginél nagyobb súly helyeztessék. A katonai igazságszolgáltatás érdekei is megkívánják, hogy a vádlott anyanyelvén védekezhessék.

A jelenlegi politikai válságból való kibontakozásnak egyik legnagyobb akadály a Ausztriával való gazdasági kiegyezés. Ez a válság csak úgy oldható meg célszerűen és helyesen, ha abból minden közjogi vonatkozást kikapcsolnak és tisztán csak a gazdasági érdekek szolgálnak irányadó szempont gyanánt. Ha ezek az érdekek az Ausztriától való gazdasági elválást tennék szükségessé, főleg arra kell vigyázni, hogy ez az elválás ne következzen be kellő előkészítés nélkül. Miután országunk agrikultur ország, arra kell vigyázni, hogy ez elválás következtében földművelő népességünk meg ne károsodjék.

A válaszfelirat készítői meg vannak továbbá győződve, hogy ez a most összeülő parlament feladatát csak úgy fogja megoldani, ha első kötelességének tartja egy olyan választói törvényt alkotni, amely az általános választói jog elvére, a kerületek egyenlő, arányos és igazságos beosztására lesz felépítve és egyúttal biztosítja a választások tisztaságát és szabadságát is. Csak így lehet a parlament az egész nemzet akaratának igazi és valóságos kifejezője. Az összes bajok forrása az volt, hogy az eddigi parlamentek nem voltak az

egész nemzet akaratának hamisítatlan kifejezői. A baj forrásának és szülőokának eltávolítása okozója lesz az összes bajok megszűnésének.

E válaszfeliratot a nemzetiségi párt nevében annak elnöke, Mihali Tivadar terjesztette egy rövid beszéd kíséretében a képviselőház elé. A vitában Pop C. István, Vlad Aurél és Suciu János vettek részt. Beszédeik tartalma az ismeretes román nemzetiségi követelések és gravamenek ismételése volt és azért ismertetésüket bátran mellőzhetem.

Az új nemzetiségi párt szereplése az 1905-iki országgyűlésen ezzel a válaszfelirati vitával befejezést is nyert. Tisza István miniszterelnök a választásokon kisebbségbe jutva, kénytelen volt lemondását Őfelségéhez benyújtani. Őfelsége, miután más mód nem volt a kibontakozásra, a lemondást elfogadta és báró Fejérváry Géza volt honvédelmi minisztert bízta meg egy ideiglenes, úgynevezett ügyvivő kabinet alakításával, amelynek az volt a feladata, hogy keresse meg a válságból való kibontakozás eszközeit és útjait. Az új kormány 1895 június 21-én mutatkozott be a képviselőházban, amely alkalommal az új kormány programját báró Fejérváry fejtette ki. A nemzetiségi párt álláspontját az új kormány programjával szemben egy rövid beszédben Novac Aurél körvonalozta.

A nemzetiségi pártnak nincs bizalma az új kormányban – mondá ez alkalommal Novac –, mert nem parlamentáris kormány. Nincs pedig bizalma főleg azért, mert a kormány előterjesztett programjában semmi sincs olyan, ami kezességül szolgálhatna arra, hogy a kormány olyan alkotmányos állapotokat fog teremteni, amelyek orvosolni fogják a hamisítatlan alkotmányosság és az igazi szabadság segítségével azokat a sérelmeket, amelyeket félszázad óta az ország lakosságának többsége kénytelen volt elszenvedni. Azonkívül arról is meg van győződve, hogy a szövetkezett ellenzék, ha programját megvalósítja, nem fogja előmozdítani az ország népeinek egyetértését, hanem ellenkezően, a nemzetiségeket még jobban el fogja keseríteni azzal, hogy meg fogja támadni azoknak legszentebb és legdrágább életérdekeit. A nemzetiségi párt kijelenti, hogy minden támadás ellen kész megvédelmezni az alkotmányosságot, de csak azt az igazi alkotmányosságot, amelyik nem a faj-, az osztály- és párturalom szolgálatában áll, mint a jelenlegi.

A báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány és a román nemzetiségi párt egymáshoz való viszonya.

A báró Fejérváry ügyvivő kormány belügyminisztere, Kristóffy József, a képviselőház nyári szünideje alatt választói körében megjelenve, beszámolóbeszédének keretében az új kor-

mánynak programját bővebben kifejtette. Azt mondta, hogy a parlamenti válság állandósulásának az az oka, hogy a parlament egy tisztán osztályérdekek szempontjából alkotott választói törvény alapján jött össze és mint ilyen nem is kifejezője az egész nemzet akaratának. Nem igazán nemzeti, hanem csak osztályparlament, amelyet működésében nem az egyetemes nemzeti érdekek, hanem csak a politikailag uralkodó osztály szűkkörű érdekei vezetnek. Az általános választói jog segítségével a parlamentet a nemzet általános akaratának kifejezőjévé kell tenni s ezzel együtt az állandósult parlamenti válság, amely a gyümölcsöző törvényhozói működést majdnem egy évtized óta lehetetlenné tette, véglegesen meg fog szűnni. Az általános választói jog segítségével a hatalom az eddig politikailag uralkodó osztály kezéből átmenne a nép birtokába. Az Ausztriával való közjogi torzsalkodás, akár a hadsereg, akár a gazdasági helyzet szempontjából nézzük, csak a politikailag uralkodó osztály érdeke és nem egyszersmint egy népe is, amely ilyen szubtilitásokkal nem törődve, az általános választói jog segítségével kezébe került politikai hatalmat kizárólag saját szociális és gazdasági helyzetének javítására használná.

Az állandósult parlamenti válság magvát az alkotta, hogy az ellenzék homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalt el Bánffy Dezsőnek azzal az elméletével, hogy a dinasztia csak úgy nyerhető meg a magyar nemzeti törekvéseknek, szemben bármely oldalról jövő támadással, ha a nemzet olyan politikát követ, amely a dualizmus álláspontjához szívósan ragaszkodva, elutasítja magától a dualizmusnak azt a továbbfejlesztési elméletét, melyet Apponyi nemcsak saját pártjának, hanem az egész nemzetnek is követendő politikai programmul ajánlott, mert az a dinasztíával való konfliktusra vezet. Egy ilyen konfliktus pedig lehetővé tenné, hogy a magyar nemzet azon politikai szupremáciájának, melyet a dualizmus biztosított, összes ellenségei sorompóba álljanak, még pedig a siker igen nagy reményével. A dinasztíával való konfliktus magvát a hadsereggel szemben támasztott nemzeti követelmények okozták. A helyzet ugyanis az volt : az általános nemzetközi helyzet elodázhatatlanná tette a véderőtörvény olyan reformját, amely a nemzetől valóban sok áldozatot követelt. Az egymással koalícióba lépett ellenzéki pártok az áldozatot csak olyan rekompenzációként voltak hajlandók megadni, amelyek a magyar nyelv érvényesülését – magyar vezényleti nyelv – jelentették volna a közös hadsereg körében. Ezt azonban Öfelsége és a legfőbb katonai körök teljesíthetetlennek tartották, mert meg voltak győződve, hogy a hadsereg egységét meg fogja bontani. A hadsereg egységét pedig nemcsak a pragmatika szankció folyamánának, hanem a monarchia védelmi biztossága első fel-

tételének is tartották, a melyen minden változtatást eleve kizártnak tekintettek.

Kristóffy az általános választói jogot jelölte meg olyan csodaorvosság gyanánt, amely azt a mozgalmat, amely a hadsereg vezényleti nyelvének magyarrá tételét állította fel követelményül, véglegesen le fogja szerelni minden egyéb olyan közjogi természetű kívánsággal egyetemben, amely Ausztriával időnként, különösen gazdasági téren (önálló magyar bank, külön vámterület stb.) élesebb surlódásokra vezetett s amelyeknek magyar értelemben való teljesülését Bécsben mindig az Ausztriától való elszakadás gyanánt szerették felfogni. Természetes volt tehát, hogy mindezekben a körökben a Kristóffytól ajánlott választójogi reformot örömmel, sőt vérmes reményekkel fogadták. Éppen ilyen örömmel fogadták a nemzetiségi politikusok is, akik meg voltak győződve, hogy az általános választói jog a magyar állam törvényhozásában olyan helyzetet fog teremteni, amely rövid időn belül lehetővé tenné az állam szerkezetének olyan közjogi átalakítását, amely megfelelné a nemzetiségi politikusok által javasolt nemzetiségi elven felépülő föderatív államszerkezetnek. Így állott elő az a helyzet, amelyben a nemzetiségi törekvések, a hadseregnek és bizonyos fokig a dinasztíának érdekeivel is összhangzásba kerültek.

Az újraalakult román nemzeti komité, ki akarván gyorsan aknázni a kedvező helyzetet, Nagyszebenbe 1905 szeptember 20-ára egy nagy román nemzeti értekezletet hívott össze. Az értekezletnek az lett volna a feladata, hogy körvonalozza azt az álláspontot, amelyet a megváltozott politikai helyzettel, különösbbe pedig az általános választói joggal szemben elfoglalni szándékozik. Az összehívott értekezlet megtartását azonban az új kormány belügyminisztere nem engedte meg, hanem hivatkozással Hieronymi 1894-iki ismeretes rendeletére, betiltotta. Figyelemreméltó jelenség, hogy az ügyvivő kormány – mint e tette is bizonyítja – sokkal szigorúbb volt a nemzetiségekkel szemben, mint volt Tisza István, aki 1905 januárjában ez értekezlet megtartását nem akadályozta meg. Az ügyvivő kormány e magatartásával védekezni akart az ellen a vád ellen, hogy az általános választói jogot csak azért erőlteti, hogy a magyar nemzeti törekvéseket a bécsi körök kedvéért a nemzetiségek segítségével letörje. Ugyancsak ez ügyvivő kormány közoktatásügyi minisztere, Lukács György adta ki azt a rendeletet is, amely arra vonatkozott, hogy az állami iskolákban a hittant magyar nyelven, az iskola tannyelvén tanítsák és ne az illető felekezet nyelvén, amint eddig szokásban volt.

Miután a Nagyszebenbe összehívott román nemzeti értekezletet a kormány tiltó rendelete következtében nem tarthatták meg, november 5-ére Lugosra hívtak össze egy választói érte-

kezetet, mert a választói értekezletek nem voltak a Hieronymi-féle rendelet intézkedései alá vonhatók. Ez értekezleten a román nemzetiségi párt összes vezérférfiai megjelentek s ott határozat gyanánt kimondották, hogy követelik az általános szavazati jogot, még pedig akként, hogy minden nagykorú állampolgár, tekintet nélkül arra, hogy fizet-e valami adót vagy nem, szavazójogot nyerjen.

A Fejérváry kormány azonban nem tudott alkotmányos eszközökkel boldogulni és ezért Őfelségének a parlament felosztatását javasolta. Őfelsége a kormány e javaslatát elfogadta és Nyiri tábornokot mint királybiztost felhatalmazta a parlament felosztatására, ami 1906 február 11-én katonai asszisztencia mellett meg is történt. A parlament nemzetiségi pártja e felosztatása alkalmával összesztagjainak aláírásával egy manifestumot adott ki. E manifestumban annak a meggyőződésüknek adnak kifejezést, hogy az általános választói jog az egyetlen eszköz, amely a válságot megoldja és az országot a fenyegető katasztrófától megóvjá. Csak az általános választói jog segítségével lehet a nemzetiségek egyenjogúságát teljessé tenni és gyökerestől kiirtani mindazt, ami a nép és a dinasztia között levő viszonyt állandó válságoknak teszi ki.

A román nemzetiségi párt szerepe az 1906-iki választáson. Paktumkísérlet a kormánnyal. A megválasztott képviselők száma.

A parlament felosztatása után a nemzetiségi pártok vezetőemberei egész biztosra vették, hogy Őfelsége nem fog összehívni új parlamentet, hanem abszolút kormányzást fog életbe léptetni. Egyelőre ugyan csak átmenetül. A végső kibontakozás azonban nem lehet más, mint a dualizmus bukása és annak romjain az egységes osztrák monarchiának, Grossösterreichnek a nemzetiségek föderációján, mint új alapon való felépítése. Ezt annál több okuk volt hinni, mert a Lajthántól azoknak pártja, hangja és befolyása egyre jobban erősödni látszott, kik ellenségei voltak a dualizmusnak és buzgó apostolai a föderális alapon szervezendő egységes új Ausztriának. Nagy volt meglepetésük, mikor Őfelsége 1906 április első napjaiban Wekerlét bízta meg az új kormányalakítással, hogy a koalícióba lépett ellenzék támogatásával a válságból kivezető utat megkeresse és az új országgyűlést 1906 május 19-ére összehívta.

Az új kormány a képviselőválasztásokat az április 29-ike és május 8-ika közé eső időre tűzte ki. A meglepett román nemzeti komiténak nem volt ideje a román nemzeti értekezletet összehívni, de meg attól is tartott, hogy az új koalíciós

kormány éppen úgy nem fogja megengedni az értekezlet megtartását, mint nem engedte meg a báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány. A komité azonban összeült és kimondotta, hogy úgy magára, mint a választókra kötelezőnek tartja az 1905-ben tartott nemzeti konferencia által elfogadott programot és a vele kapcsolatos határozatokat, s azoknak alapján ő maga fogja megállapítani az egyes kerületek számára a román nemzeti párt alkalmas képviselőjelöltjeit és Aradon egy középponti irodát szervezett a választási ügyek vezetésére.

A koalíciós párti kormány nem zárkózott el mereven a román nemzetiségi követelések elől. Miután feladatának a megelőző nagy parlamenti és politikai válság által okozott izgatottság lecsillapítását és feszültség elsimítását tartotta, az egyetértés és a békés kiegyezés kedvéért bizonyos befolyásos és mérsékelt politikai gondolkozású román előkelőségek tanácsára Wekerle miniszterelnök magához kérte bizalmas értekezletre Mihályi Viktor balázsfalvi görög katolikus és Metianu János görög keleti érsekeket, továbbá a román nemzetiségi párt néhány előkelőségét, névszerint Cosma Partént, az „Albina”-bank igazgatóját, ilyéfalvi Papp Görgyöt, a komité elnökét, Miháli Tivadart, a mult országgyűlés nemzetiségipárti klubjának elnökét, Lucaciu Lászlót és Brediceanu Coriolánt.

A meghívottak 1906 április 18-án délután négy órakor jelentek meg a miniszterelnök fogadótermében. E megbeszéléseken Wekerle miniszterelnökön kívül a kormánynak még következő tagjai vettek részt: Andrássy gróf belügyminiszter, Apponyi gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter és Kossuth Ferenc közlekedésügyi miniszter. Wekerle miniszterelnök megnyitóbeszédében azt mondta, hogy az értekezlet tagjait azért kérte magához, hogy tőlük megtudja: miben állanak a hazai románságnak orvosolandó panaszai és teljesítendő kívánságai? Az érsekek különösen az iskolák ügyét tették szóvá és azt, hogy a nemzetiségi törvényt nem hajtják végre. A többi tagok pedig az ismeretes panaszokat és kívánságokat adták elő. Azután szóba kerültek a választások. A miniszterelnök határozottan kijelentette, hogy a kormány a választásokra egyáltalán nem szándékozik illetéktelen befolyást gyakorolni, még kevésbé igyekezik megakadályozni, hogy a román nemzetiségi párt tagjai megfelelő számban kerüljenek a parlamentbe. A románok azon kívánságuknak adtak kifejezést, hogy a kormány kössön velük paktumot azon kerületekre vonatkozóan, amelyeket a románoknak átengedni szándékozik. A kormány tagjainak e kívánsággal szemben az volt az álláspontja, hogy ezt a paktumot a románok az egyes megyék illetékes tényezőivel kössék meg. Andrássy belügyminiszter megígérte, hogy a főispánokat ebben az irányban fogja utasítani.

E paktumból azonban nem lett semmi, mert az egyes

kerületekben az illetékes tényezők egyáltalán nem voltak hajlandók a teret minden küzdelem nélkül átengedni a románoknak. A választási küzdelem, amelybe a kormány abszolúte nem avatkozott bele, a román nemzetiségi pártra a következő eredménnyel végződött. Mandátumhoz jutottak a párt jelöltjei közül: *Goldis* László a radnai kerületben (Arad megye), *Damian* László a körösbányai kerületben (Hunyad megye), *Maniu* Gyula az alvinci kerületben (Alsófehér megye), *Mihali* Tivadar a nagyilondai kerületben (Szolnokdoboka megye), *Novac* Aurél a szászkabányai kerületben (Krassószörény megye), *Oncu* Miklós a jószáshelyi kerületben (Arad megye), *Petrovici* István a nagyzorlenci kerületben (Krassószörény megye), *Pop* C. István a világosi kerületben (Arad megye), *Popoviciu* György a lugosi kerületben (Krassószörény megye), *Suciu* János a borosjenői kerületben (Arad megye), *Vajda-Voevod* Sándor a magyarigeni kerületben (Alsófehér megye), *Vlád* Aurél a szászvárosi kerületben (Hunyad megye), *Brediceanu* Coriolán pedig két kerületben, az oravicaiban és a bogsánbányaiban (Krassószörény megye). Miután *Brediceanu* az oravicai mandátumát tartotta meg, a bogsánbányai kerületben új választás rendeltetett el, amelyen *Branisce* Valért választották meg, akinek mandátumát azonban a kuria az elkövetett választási visszaélések miatt megsemmisítette. Időközi választás útján került a parlamentbe a belényesi kerület (Bihar megye) mandátumával *Lucaciu* László. Az 1906–1910-iki országgyűlésen a román nemzetiségi párt tehát összesen 14 taggal volt képviselve. Ezt az eredményt nem tekinthetjük valami fényesnek, kivált, ha tekintetbe vesszük azokat a körülményeket, amelyek között az 1906-iki képviselőválasztások lefolytak, különösen pedig azt, hogy a román nemzetiségi párt jelöltjei egyáltalán nem voltak kénytelenek semmiféle úgynevezett komoly hivatalos presszió vagy más meg nem engedett eszközök ellen küzdeni, és hogy a kormány tagjaival folytatott eszmecserék és az azoknak eredményét alkotó megállapodások következtében e választások igazán szabad választások voltak. E választások eredménye valóságos illusztrációja annak, hogy a román nemzetiségű választópolgárok többsége csakugyan nem hajlandó feltétlenül magáévá tenni a román nemzetiségi párt politikai programját. A román nemzetiségi párt e tagjain kívül az Andrássypártban is volt négy román nemzetiségű képviselő, *Ciocanu* János a naszódi kerületből (Besztercenaszód megye), *Burdia* Konstantin a karánsebesi kerületből (Krassószörény megye), *Mihályi* Péter Mármaros vármegyéből és *Siegescu* József az oravicabányai kerületből (Krassószörény megye), *Serbán* Miklós az árpási kerület képviselője ekkor pártonkívüli volt.

A román bankok szerepe e választások alkalmával. E bankok általános gazdasági hatása a román népre.

Ez volt az első választás, amelybe a román pénzüzetek is belevegyültek, amennyiben a komité által felléptetett jelöltek majdnem mindenike összeköttetésben volt, mint részvényes, igazgató vagy igazgatósági tag, valamelyik román pénzüzettel. A román nemzetiségi jellegű gazdasági szervezkedés ekkor érezte először észrevehetőbb módon és nagyobb mértékben politikai hatását, azért kötelességem a kép teljessége kedvéért rámutatni arra, hogy politikai tekintetben minő hatása és minő eredményei voltak a román vezetőkörök azon gazdasági akciójának, amelynek politikai hatása először és nyomatékosabban e választások alkalmával volt érezhető?

Időrendben az első román pénzüzet az 1872-ben alakult Albina volt. Negyvenkét év múlva a részvénytársasági alapon álló román bankok és takarékpénztárak száma 147 volt, a hitelszövetkezeteké pedig 60 és a fogyasztási és más egyéb kereskedelmi jellegű szövetkezeteké 14. A 147 részvénytársasági alapon álló román pénzüzet alaptőkéje 1914-ben kerekében 35.000,000 korona volt. Az egyes pénzüzetek alaptőkéje a 10,000 és 6.000,000 korona között váltakozott.

E pénzüzetek alapításának az volt egyik politikai vezérlő gondolata, hogy segítségükkel előmozdítsák azt, hogy a román-ságban, amely szociológiai szempontból, mint e könyv bevezető részében rámutattam, csonka társadalmat alkot, egy vagyonos értelmiségi középosztály kialakulhasson, mert politikai küzdelmükben leginkább egy földbirtokos középosztály hiányát érezték, mivel az általuk lakott területeken a kisebbséget alkotó magyarságnak politikai erejét annak földbirtokos középosztálya alkotta. Arra, hogy az ipar és kereskedelem terén igyekezzenek előmozdítani egy városi iparos és kereskedő jellegű polgári középosztály kialakulását, nem igen gondoltak és arra is csak később, mondhatni, csak az utolsó évtizedben, hogy a románság gazdasági életét pénzügyi tekintetben a magyar tőkétől függetlenítsék.

E felfogástól és céltól vezéreltetve, a pénzüzetek arra igyekeztek, hogy a vagyontalan román értelmiséget a neki nyújtott kedvező hitel segítségével földbirtokhoz segítsék. Miután előszeretettel nyújtottak sokszor nemcsak könnyű, hanem valóban könnyelmű hitelt is az eladósodott magyar középbirtokosoknak és annak következtében több magyar középbirtok is jutott e bankok közvetítésével román kézre, az erdélyi magyar társadalom a román pénzüzeteknek csak ezt a hatását látta és valóságosan megdöbben, mert azt hitte, hogy a román pénzüzetek üzleteik lebonyolításánál más célt nem ismernek, mint az erdélyrészi magyar középbirtokok tervszerű kisajátí-

tását. Hogy a román pénzüzetek e finánciális gazdálkodása károsabb magára a román népre, mint a magyarságra, azt nagyon kevesen vették észre. Alig egy-két ember sejtette, hogy ez a román bankpolitika eredményeiben a román parasztságot adósítja el és fosztja meg birtokától, tehát proletarizálja azt a román paraszt kisbirtokososztályt, amelyik igazi erejét alkotja Magyarországon a románságnak.

Hogy ez a román nemzetiségi bankpolitika mennyire káros magára a románságra, bővebb bizonyítgatások helyett, hivatkozom egy romániai szakértő idevonatkozó véleményére.

„Az erdélyi román népnek – írja dr. Traian Mihaiu a Liga 1908-iki Calendariumának 187. és következő lapjain „Țaraniea și creditul în România și Ardeal” cím alatt megjelent tanulmányában – 1848 után a jobbágyságból való felszabadulása után nem volt hitelforrása. Később ezen is segítettek. Az utolsó emberöltő ideje alatt 100 bank alakult. E bankok azonban városi bankok voltak, de azért mégis jó hatásuk volt, mert általuk és bennük szerveződött és központosult a románság hitele és ily módon vége lett a 20–50%-os uzsorának. A jó oldalak mellett azonban mutatkoztak az árnyoldalak is. Előtérbe lépett az osztalékpolitika, amelynek következtében elhanyagoltattak a legfőbb agrár érdekek és így a mezőgazdasági hitel szervezetlenül maradt. Ennek következtében a legtöbb erdélyi román polgári osztály által alapított bank kizsákmányoló finánciális intézet.”

„1848 előtt a magyar nemes dézsmálta a román parasztot, most pedig a román polgári elem, mint részvényes fosztja ki. Erdélyben a város és a falu között kegyetlen osztályharc fejlődött ki. A városokban való vagyon felhalmozódásával párhuzamosan nő a falusi községekben a nyomor. A bankok ezt működésükkel nemcsak nem akadályozzák meg, hanem ellenkezően, előmozdítják. A bankoknak másik hibája, hogy a parasztnak könnyű hitelt nyújtva, alkalmat adtak az adósságcsinálásra, de nem adtak egyúttal neki gazdasági nevelést is. E bankok a nemzeti intézmények cége alatt rászoktatták a parasztot a könnyelmű és nem gyümölcsöző adósságcsinálásra. Ez az oka, hogy olyan falvak, amelyeknek 10–15 év előtt nem volt egy krajcár adósságuk sem, ma nyögnek a kamat terhe alatt. A paraszt a hitel segítségével, veleszületett földéhségétől ösztönöztetve, birtokot vásárolt. Ma nagyobb a birtoka, de gyengébben műveli és több adót fizet. A bankok belefogtak birtokok vásárlásába és parcellázásába is. Ezzel azt a hibát követték el, hogy előmozdították a földbirtok árának 50%-kal való emelkedését abban az időszakban, amelyben a föld természetvényének ára 50%-kal leesett. A román nép gazdasági nevelését elhanyagolták, míg nagy zajjal különböző egyesületeket alakítottak, színházi alapot gyűjtöttek, pedig célszerűbb lett volna

falusi iskolákat alapítani és a nép gazdasági nevelésén munkálkodni. Nem a városban, hanem a faluban van a román nép jövője.”

Traian Mihály ugyan egy kissé egyoldalúan és nem is minden részletben való kellő jártassággal ítéli meg a helyzetet, de azért nagyjában és egészében elég találóan. Annyi bizonyos, hogy a magyarországi román nemzetiségi párt vezető emberei nem igazi demokratikus politikát folytattak, különösen gazdasági téren, hanem inkább a leendő román földbirtokos osztály megteremtése érdekében valóságos osztálypolitikát. Politikájuk csak a magyarsággal szemben támasztott követelésekben és vádakban volt demokratikus színnel bevonva, de magával a román nép nagy tömegével szemben a modern demokrácia szempontjából megítélve, osztálypolitikát folytattak. Erre azért tartottam szükségesnek rámutatni, mert az 1906-ik évi választások után két-három évvel jelentkezik is a román nemzeti párt kebelében a fiatalság egy csoportja, amely ezt az osztálypolitikát szemére veti a komiténak és a vele való szakítást türelmetlenül sürgeti.

A román nemzetiségi párt szereplése az 1906–1910. országgyűlésen. Apponyi gróf népiskolai törvényei.

Az 1906-iki választások alkalmával a románokon kívül még négy szerb és nyolc tót képviselő került be nemzetiségi-párti program alapján. Ez a 26 képviselő ez alkalommal is megalakította a nemzetiségi-párti képviselők klubját, amelynek elnökévé ismét Mihali Tivadart választották. Az így megalakult nemzetiségi párt nevében Mihali Tivadar a többi pártokhoz azt a kérést intézte, hogy a képviselőház egy jegyzői állása a párt valamelyik tagjával töltsék be és hogy a bizottságokba is a párt egyes tagjai megfelelő arányban választassanak be. A többi pártok ezt a kívánságot a jegyzői állás betöltésére vonatkozóan nem tartották teljesíthetőnek, de a bizottságokba a párt tagjai közül egyeseket beválasztottak. E választást azonban nem fogadták el, hanem visszautasították azzal a megokolással, hogy nem fogadhatják el, mert őket csak mint egyéneket és nem mint a nemzetiségi párt tagjait választották be a bizottságokba.

Az egyesült nemzetiségi pártok (román, tót, szerb) programját a királyi trónbeszédre adandó válaszfelirat tárgyalása alkalmával egy külön válaszfelirati javaslatba foglalták, amelyet a képviselőház július 3-iki ülésében a párt nevében Polit Mihály szerb nemzetiségi képviselő terjesztett elő. A válaszfelirati vitában a javaslatban foglaltak bővebb kifejtése és megokolása céljából román részről a következők szó-

laltak fel: Goldis László, Petrovics István, Brediceanu Coriolán, Vajda-Voevod Sándor, Vlád Aurél, Maniu Gyula. A válaszfelirati javaslat, valamint a mellette mondott beszédek tartalmának elemzését részint térszüke miatt, részint pedig azért mellőzöm, mert bennük semmi új sem volt. A követelések, a panaszok már ismereteseek voltak, csupán a mód és a stíl volt némileg új a régebbi hasonló tartalmú nyilatkozatokhoz és beszédekhez képest.

Az 1906–1910-iki parlamenti ülészaknak a román nemzetiségi mozgalmak fejlődés-történetének szempontjából legnevezetesebb mozzanata az a vita volt, amely Apponyi gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter népiskolaügyi törvényjavaslatainak előterjesztése alkalmával keletkezett.

Apponyi miniszter 1907 február 21-én két iskolaügyi javaslatot terjesztett a képviselőház elé. Az első az állami népiskolai tanítók fizetésének rendezésére vonatkozott, a második a községi és felekezeti tanítók javadalmazásának minimumát állapította meg. A nemzetiségi képviselőket politikai álláspontjuknál fogva közelebből az utóbbi törvényjavaslat érdekelte.

E törvényjavaslat lényege röviden a következőkbe foglalható össze: Meghatározta a községi és felekezeti tanítók fizetésének minimumát. Ha az iskolafenntartó község vagy egyház a maga anyagi erejéből nem tudja megadni a tanítónak a törvényben megállapított minimális fizetést, akkor joga van államsegélyért folyamodni. Az államsegély azonban bizonyos feltételhez köttetik. Az első feltétel az, hogy ha az államsegélyes iskola a törvényben megállapított feltételnek nem felel meg, a kormánynak joga van az iskolától az élvezett államsegélyt megvonni. Az államsegélyes iskola tanítójával szemben az államnak bizonyos fokú fegyelmi hatalma is van. Az államsegély első feltétele pedig az, hogy az illető iskola állami és nemzeti szempontból teljesen kifogástalan legyen. Ennek a minőségének megítélésében zsinórmértékül pedig az szolgál, hogy milyen mértékben, eredménnyel és szellemben tanítják az iskolában az állam nyelvét, történetét és alkotmányát? Ezért a törvényjavaslat keretében megállapítást nyert, hogy a magyar nyelvet a nem magyar tannyelvű népiskolák, még ha nem is részesülnek államsegélyben, milyen mértékben és eredménnyel tanítsák. Az államsegélyben részesülő iskolák a nem magyar tannyelvű népiskolák számára általában megállapított mértéken felül tartoznak még a magyar állam történetét, alkotmányának és földrajzának ismeretét is magyarul tanítani. Az összes iskolákra az állami hovatartozóság és a hazafiság érzése ápolásának külső jeléül a magyar állam címere kifüggesztendő az iskolák minőségét jelző magyarnyelvű körirattal.

Apponyi e törvényjavaslatát mind a két felekezetű (gör.

kath. és gör. keleti) román egyház sérelmesnek vélte magára nézve a következő okok miatt: *a)* a tanítói fizetések összegének törvényben megállapított minimumát általában igen nagyra tartották, abban a hiedelemben, hogy nagyon sok egyház, község szegénysége miatt a törvény e követelményeinek nem tud eleget tenni és kénytelen lesz iskoláját vagy egészen átadni az államnak, vagy államsegélyért folyamodni, *b)* az államsegély elfogadása következtében a tanító bizonyos fokig az állam fegyelmi hatósága alá kerül, amely körülményben az egyházi főhatóságoknak az egyházi autonomia által biztosított fegyelmi joga szenvedne csorbát, *c)* az államsegélyes iskoláknál a magyar nyelven tanítandó magyar történeti, alkotmánytani és földrajzi tankönyvek használatának engedélyezése (approbációja) az egyházak kezéből a kormányéba menne át, ami szintén az egyházi autonomia csorbítását jelentené, *d)* az iskolák állami ellenőrzésének köre a meglevő állapottal szemben az egyházi hatóságok hasonló jogkörének rovasára a törvényjavaslat által nagyon kiterjesztetik.

A gör. keleti román egyház főpapsága hivatalosan is állást foglalt Apponyi e törvényjavaslata ellen. Metianu érsek összehívta Nagyszebenbe az érseki konzisztoriumot. Két napig tartó beható tanácskozás után kifogásaikat és aggodalmaikat egy Emlékiratba foglalták össze és azt határozták, hogy ezt a román gör. keleti püspökök együttes küldöttségben adják át a kormánynak. E határozat értelmében Metianu János gör. keleti érsek-metropolita, Popea Miklós karánsebesi és Papp János aradi gör. keleti román püspökök kíséretében az Emlékiratot 1907 március 7-én át is adta Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A gör. keleti román püspökök e lépésével egyidejűen a román nemzeti komité is foglalkozott e törvényjavaslatokkal. Felszólította a román nemzetiségi országgyűlési képviselőket, hogy a javaslatok tárgyalása alkalmával a legenergikusabban küzdjenek ellenük. Egyúttal azt is elhatározta, hogy a román többségű választókerületekben tiltakozó népgyűléseket tartsanak e javaslatok ellen. E népgyűléseket meg is tartották mindenütt, ahol rá mód és alkalom volt. A kormány e gyűlések megtartása ellen semmiféle intézkedést sem tett.

E népgyűlések és a román nemzetiségi sajtó izgatásai, továbbá azok a beszédek, melyeket a képviselőházban ez alkalmával a román nemzetiségi képviselők tartottak, meglehetősen nagy izgatottságot okoztak a magyarországi románság között, amelynek megvolt a maga visszhangja, mint később látni fogjuk, Romániában is. Az izgatottságot még növelte Apponyi közoktatásügyi miniszternek egy harmadik törvényjavaslata is, amelyik a népiskolai oktatás ingyenességéről szólt. E törvény eltörölte a népiskolákban eddig kötelező tandíjfizetést,

mert akadályt látott benne arra vonatkozóan, hogy a szegényebb sorsú szülők gyermekeit iskolába járathassák és egyidejűen azt is kimondotta, hogy mindazok az iskolafenntartó egyházak és községek, amelyek a tandíj eltörlése következtében olyan jövedelmet veszítettek el, amely az iskola fenntartásához szükséges, az elveszített tandíjjövedelmet államsegély alakjában megkaphatják a m. kir. kormánytól. Miután az államsegély elfogadása a kormánynak bizonyos befolyást biztosított az iskolákra, attól tartottak, hogy a tandíj eltörlése következtében a hatásosabb állami ellenőrzés alá jutó felekezeti román iskolák száma e törvény életbeléptetésének hatása következtében növekedni fog és a népoktatás terén mind szűkebbre szorúl az a tér, amelyen az állami ellenőrzés, tisztán csak formaságokra szorítkozva, minimálisnak mondható.

A román felekezeti iskolák tanítói ezt a törvényt általában örömmel fogadták, mert anyagi helyzetükön lényegesen javított és bizonyos fokig hivatalos állásuk függetlenségét is biztosította azok ellen, a többnyire személyes vagy klikkérdékekből származó önkénykedések ellen, amelyeknek közvetlen hatásaiik részéről igen gyakran ki voltak téve és amelyek ellen védelmet a felsőbb egyházi hatóságoknál nem igen találtak. Maga a nép sem tiltakozott az ellen, hogy gyermekei az iskolában a magyar nyelvet az eddig szokásosnál részletesebben és alaposabban megtanulják, mert a magyar nyelv tudásának hasznát látta. Azt sem hitte el már többé, hogy ha gyermeke az iskolában megtanul magyarul, anyanyelvét, nemzetiségét és vallását meg fogja tagadni, mert látta, hogy vezetői, akik a magyar nyelvnek a román iskolákban való tanítását olyan nagy nemzeti veszedelem gyanánt festették le előttük, nemcsak maguk tudnak jól magyarul, hanem gyermekeiket is magyar iskolákba küldik a magyar nyelv mentől alaposabb megtanulásáért. Az Apponyi-féle törvény végrehajtása ellen csakis a román nemzetiségi intelligencia egyes tagjai izgattak és a román napisajtó. E tekintetben is azonban komolyabban számbavehető eset alig történt. Ez utóbbi esetek egyike volt Vlád Aurél képviselő feleségének esete. A nevezett úrnő lakóhelyének államsegélyes román iskolájában az évvégi vizsgálatok alkalmával megjelent és a vizsgálat alatt az iskola helyiségében személyesen kifakadt a magyar nyelv tanítása ellen és a kötelességét teljesítő tanítót is szidalmazta. Miután az eset a hatóságok tudomására jutott, Vlád Aurélnét porbe fogták és izgatásért rövidebb ideig tartó fogságbüntetésre ítélték. A börtönbüntetést azonban Ófelsége a kormány javaslatára elengedte.

Apponyi nevéhez még egy másik iskolai gravamen is fűződik. Előbb már említettem, hogy a báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány közoktatásügyi minisztere, Lukács György,

egy rendeletet adott ki, amelynek értelmében az állami iskolákban a hittan nem az illető felekezet egyházi nyelvén, hanem az iskola tannyelvén magyarul tanítandó. E rendelet kiadására okul a következő körülmény szolgált. Az állami, egyáltalán a magyar tanításnyelvű iskolákat számos olyan gör. keleti és gör. katolikus vallású tanuló látogatja, kiknek anyanyelve magyar és akik nem tudnak sem románul, sem szerbül. A hittanárak, akik majdnem kivétel nélkül az illető felekezet lelkészei, azon ürügy alatt, hogy vallásuk rítusának nyelve a román vagy szerb, e tanulókat arra kényszerítik, hogy a hittant románul vagy szerbül tanulják, tehát olyan nyelven, amelyből e tanulók egy szót sem értenek. Ez éppen olyan, mintha valamelyik róm. kath. lelkésznek eszébe jutna, hogy a róm. kath. hittant azon ürügy alatt, hogy a katolikus rítus nyelve a latin, latinul tanítsa még a népiskolában is. Miután a Lukács-féle rendeletet általában nem tekintették törvényes rendeletnek és végrehajtása körül nehézségek és kellemetlen súrlódások keletkeztek, Apponyi revízió alá vette a rendeletet és rajta azt a módosítást tette, hogy a rituális rész tanítható az illető felekezet nyelvén, de a főbb imádságok és vallási alapvető tételek magyarul is megtanítandók. Természetesen a nemzetiségi sajtó, különösen a romániai, Apponyi e rendeletét úgy tüntette fel, amely az összes román iskolákban megtiltotta még a vallástalannak is román nyelven való tanítást.

A koalíciós kormányzat korszakának utolsó éveiben a nemzetiségi, különösen a román nemzetiségi mozgalmak nemcsak terjedelemben nőttek, hanem olyan éles és forradalminak minősíthető jelleget is kezdtek öltetni, mint aminővel a múlt század kilencvenes éveiben, a Memorandum-pör előtti években birtak. E jelenséghez nagyban hozzájárultak bizonyos külpolitikai körülmények is, amelyekre az alábbiakban rámutatni feltétlenül szükségesnek tartom.

A Liga Culturală lassanként összeszedi magát. Jorga Miklós szerepe ebben az újraébredésben.

A megelőző fejezetben (VIII. fejezet) előadtam, hogy a Liga Culturală a múlt század végén és a jelen század elején miként veszítette el minden tekintélyét és befolyását a kebelében lábra kapott korrupció következtében. Elnöke, Urechia Vazul, képtelen volt a Ligát kisegíteni abból a kátyúból, amelybe az ő gyöngye vezetése alatt jutott. Régidivatú, úgynevezett frázisos hazafi volt, kinek minden tevékenysége zászlós körmenetek és bankettek rendezésében, pohárköszöntők és alkalmi beszédek tartásában merült ki. Nem volt egyetlen tartalmas gondolata, amellyel a hitele vesztett Ligát gyümölcsözőbb

tevékenységre és ennek segítségével elveszített régi tekintélyének és befolyásának legalább részben való visszaszerzéséhez tudta volna segíteni. Hozzájárult ehhez az utóbbi időkben betegeskedése is, amely 1902-ben halálát okozta.

Urechia Vazul halála után a Liga Culturala közgyűlése Gradisteanu Pétert választotta elnökévé, akinek ehhez két minősítése volt: a) tagja volt a liberális pártnak, b) mikor Károly király 1885-ben Jasit, második székvárosát meglátogatta, a város által a Károly király tiszteletére adott ebéden, mint a város egyik parlamenti képviselője, felköszöntötte a királyt. E pohárköszöntőjében a többek között ezeket a szavakat mondta: „Felséged koronájának még hiányzik egyik legszebb gyöngye, Erdély”. Valószínű, hogy Gradisteanu Péter, mint a Liga elnöke is hű maradt ehhez a kijelentéséhez, mivel célszerűnek vélte Románia királyát egy hivatalos ünnepség alkalmával, bár meglehetősen tapintatlanul, de kifogástalan nyíltsággal és őszinteséggel aposztrofálni.

Hogy milyen szellem uralkodott a Ligában körülbelül 1906-ig, érdekesen vázolja azt a Liga Culturală 1910-iki Naptárában az a cikk, amelyik a Ligának 1909-iki jasi-i közgyűléséről számol be: „A mult évig a közgyűléseket – írja e beszámoló – mindig Bukarestben tartották. Bukarest azonban nem volt alkalmas hely, mert ott a vidék mindig gyengén volt képviselve. A helyzeten a bukarestiek uralkodtak, akik magukkal hozták egyéni bajaikat és pártos szellemüket, aminek következtében a közgyűléseken gyakran olyan erőszakos jeleneteket provokáltak, amelyeket nem lehet leírni”. Hogy a Liga ez időszakbeli helyzetét nemcsak az idézett jelentés írója ítélte meg ekként, hanem az egész romániai közvélemény is, azt bizonyítja a „Minerva” című bukaresti hírlap ugyancsak e közgyűlést ismertető jelentésének következő szavai: „Akik figyelemmel és román érzéssel kísérték a Liga újabb tevékenységét, azt a határozott meggyőződést merítették, hogy ez a határokon túl lakó románok kulturális érdekeinek támogatására szolgáló nagy egyesület szerencsésen kilábolt abból az állapotából, amelyben hosszas időn át szenvedett”.

Hogy a magyarországi román nemzetiségi politika vezetői is hasonlóan vélekedtek, bizonyítja az aradi „Tribuna”-nak az a nyilatkozata, amelyet ugyancsak e közgyűlés lefolyásának ismertetése alkalmával tett: „Távolból is megállapíthatjuk, hogy a Liga hosszas és minden románra fájdalmas tespedés után ismét feltámadott és korántsincs létének végén, mint valami két év előtt látszott, hanem a virágzás és a lendület küszöbén áll. Ez nem esetlegesség, mert összeesik a romániai újabb nacionalista áramlattal, amely meghódította a Liga tagjait, sőt magát a Ligát is elnökével egyetemben, ki ez áramlat megteremtője volt”.

Kötelességem az alábbiakban röviden megismertetni azt az újabb román nemzeti áramlatot, amely meghódítója volt a Liga tagjainak és egyúttal okozója 1908 táján a Liga e reneszanszának is.

A Liga Culturală vezetőségében többen voltak azon a véleményen, hogy a Liga sikeres működésének egyik legnagyobb akadálya az, hogy a törvényhozás részéről nincs elismerve erkölcsi és jogi személynek. Ez a vélemény csakhamar általános lett a Liga vezetőségében. Új alapszabályokat dolgoztak ki és azt a parlament elé azzal a kérelemmel terjesztették, hogy ez alapszabályokat jóváhagyva, ismerje el a Ligát erkölcsi és jogi személynek. A parlament, ösztönözve az egyre erősödő újabb román nacionalista mozgalmaktól is, e kérelmet teljesítette. A képviselőház 1906 május 19-én, az ülésben jelenlevő 84 tag szavazatával egyhangúan ismerte el a Ligát erkölcsi és jogi személynek, a szenátus pedig 1907 január 23-án tartott ülésében 54 szavazattal szintén egyhangúan. A király pedig a parlament e határozatát 1907 február 9-én kelt legfelsőbb elhatározásával szentesítette. E pillanattól fogva tehát a Liga, mint törvényesen elismert erkölcsi és jogi személy szabad mozgásban, tőkegyűjtésben és vagyonszerzésben nem volt semmi által korlátozva. A Liga alapszabályainak most már törvényhozásilag jóváhagyott 2. §-a az egyesület célját a következőkben jelöli meg: „célja élénk összeköttetést létesíteni az összes románok között s a román nemzeti kultúra útján a nemzeti öntudatot és összetartozandóságot ápolni”. A Liga tehát ez újabb alapszabályaiban is célja gyanánt csak a kulturális közösség érzésének felkeltését és ápolását vallja be és nem egyszerre azt is, hogy e kulturális közösség segítségével és ürügye alatt a politikai egység érzését is szándékozik az összes románságban felkelteni és kifejtetni. És ez egészen természetes is, mert ezen csak dolgozni lehetett, nyíltan bevallani pedig az erősebb és hatalmasabb szomszédra való tekintetből nem volt sem szabad, sem célszerű.

A Liga Culturalának azonban ez alapszabályváltoztatás és jogi személyül való törvényes elismertetés nagyon keveset használt volna, ha vezetőségében személyváltozás nem lett volna. Gradisteanu Péter lemondása után előbb Pilat tábornok, majd *Somanescu* Sava szenátor lett az elnök, de a nagy változást nem ez az elnöki személycsere okozta, hanem az, hogy *Jorga* Miklós nemcsak a Liga középponti bizottságába lépett be, hanem elfogadta a neki felajánlott főtítkári tisztséget is. Álláspontja az volt, hogy a Liga csak úgy fog igazán hatást gyakorolhatni a román közvéleményre, ha ezt nem tüntető körmenetek, bankettek és népgyűlési szónoklatok, hanem egy valóban komoly irodalmi program elfogadásával és végrehajtásával fogja megkísérteni. 1904 december hó 12-én Pilat

tábornok elnöklete alatt tartott közgyűlésben a következő működési programot állapították meg:

a) tétessék tanulmány tárgyává a különböző országokban lakó románok helyzete, de különösen azon országokban, amelyekben a románság veszélyeztetve van, hogy a Liga kellően tájékoztatva, biztos eredménnyel működhessék közre a veszély elhárítására,

b) a Liga tagjai törekedjenek közelebbi érintkezésbe lépni valamennyi románlakta vidék román vezetőférfiaival, hogy együttesen tanácskozva, elháríthassák a románságot fenyegető veszedelmet,

c) mindazon mozgalmakkal szemben, amelyek a románoktól lakott országokban meggátolják a románokat közgazdasági, kulturális és nemzeti előhaladásukban, keltse fel a Liga úgy Romániában, mint külföldön a közvélemény figyelmét.

A magyarországi románok monografiáját Russu Sirianu írta meg „Româniile din Statul Ungar” című könyvében. Bár ez a munka semmi egyéb, mint Balogh Pál „A népfajok Magyarországon” című könyvének a román politikai törekvések szempontjai szerint való román köntösbe való öltöztetése minden eredetiség vagy önálló tudományos kutatás nélkül a bukaresti Román Tudományos Akadémia mégis egyik legnagyobb díjával tüntette ki. Éppen ilyen jutalommal tüntette ki a Román Akadémia Teodor V. Pacatian „Cartea de Aur” című könyvét is, ami semmi egyéb, mint a magyarországi román nemzetiségi párt különböző programjainak, manifestumainak, határozatainak és nyilatkozatainak gyűjteménye, kiegészítve azokkal a beszédekkel, amelyeket a román nemzetiségi párthoz tartozó képviselők időnként a magyar parlamentben mondtak, sőt ez utóbbiak nem is egészen jó és hű román fordításban.

Jorga maga is résztvett a program végrehajtásában. Beutazta a magyar állam keleti felét és a magyarországi románság állapotáról „Neamul românesc în Ardeal și Țara ungurească” cím alatt egy kétkötetes célzatos munkát írt. Ugyanilyen munkát írt a bukovinai románokról is „Neamul românesc în Bucovina” cím alatt egy kötetben. „A Liga embereinek merészsége odáig ment – írja erre vonatkozóan a kolozsvári egyetem román nyelv és irodalom tanára, Moldován Gergely „I. Károly román király és a román nemzeti ideál” című tanulmányában (Budapesti Szemle 1917 októberi száma, 97. lap) –, hogy egyesek (Gradisteanu, Jorga és mások) a magyarok zsarnokoskodásairól meggyőződést szerzendők, úgyszólván mint vizsgálóbiztosok járták be az országot.” Jorgát Magyarországon ez utazásaiban nem háborgatta senki. Mégcsak a sajtó sem vett róla tudomást. Bukovinából azonban, az osztrák cs. kir. hatóságok, megsokalván Jorga úr kíváncsi érdeklődését, mint „kellemetlen idegent” az osztrák állam területéről kiutasították.

Jorga „Neamul Românesc” címmel egy folyóiratot indított meg azzal a nyíltan bevallott céllal, hogy irodalmi eszközökkel mentől hatásosabban szolgálhassa a Liga 1904. évi közgyűlésén megállapított munkaprogrammot. Ugyanezt a célt szolgálta a Slavici János szerkesztésében megindított „Biblioteca Populara” „Minerva” című füzetes vállalat. E vállalatnak egyik füzete Besszarábiával foglalkozik. Nagyon tévedne azonban az, aki azt hinné, hogy e füzet szerzője meglepszik a Prúton túlra irányzott irredentizmussal és békét hagy a magyar államnak. E füzet írója azt mondja: a szabad Romániában élő románok első kötelessége mentől jobban kiművelni magukat, mert mihelyt a román nép mai tespedéséből egy magasabb kultúra által ki fog emeltetni, azonnal egy olyan egységes államot fog alkotni, amelyik magában fogja Besszarábiát is foglalni. Addig is azonban minden erejükből transzilvániai, krisianai, bánáti, mármarosai, bukovinai, besszarábiai és macedóniai testvéreik művelésére kell törekedniök, mert nincs messze már a kedvező idő, hogy kikiálthassák egyhangúlag azt, amit a moldovaiak és a munteniaiak 1859-ben kikiáltottak (t. i. az uniót). A kultúra terjedésével minden népben felébredt a fajszeretet és az egyes fajok, átlépve a természetes határokat, külön államokat kezdenek alkotni. Idővel az összes államok a fennebbi rendszer szerint fognak átalakulni, azaz a mai Németország kénytelen lesz visszaadni Franciaországnak Elzászt és Lotharingiát és az ausztriai német tartományokat magához fogja csatolni. Az ausztria-magyarországi szlávok külön államot fognak alkotni, szintúgy a magyarok és a románok is. A három részre osztott Lengyelországot a lengyelek fogják véglegesen visszaállítani. Egyetlen öntudatos nép sem fog addig nyugodni, amíg – ha szét van választva – külön önálló államot nem alkothat.

Az 1906-iki román nemzeti kiállítás hatása az irredentizmusra.

Az új román nacionalista szellemnek nemcsak felébresztéséhez, hanem agresszív irányú továbbfejlődéséhez is nagyban hozzájárult az 1906-iki bukaresti nemzeti kiállítás. Hivatalosan és bevallottan e kiállítás Károly király trónralépésének negyvenedik évfordulóját volt hivatva megünnepelni és egyszersmind a nemzetnek és az érdeklődő külföldnek azt is bemutatni, hogy e negyvenéves időszak alatt milyen művelt és gazdag modern állammá lett a hajdani oláh vajdaságokból 1859-ben egyesült román fejedelemség. A nemzet értelmiségének gondolkodásában, sőt a valóságban is ez a kiállítás Románia ünnepéből az egész román faj ünnepévé lett és egyúttal a negyven-

éves évfordulóból a román faj keletkezésének és a román állam megalakulása 2000 éves évfordulójának nagy ünnepévé is, mint azt a kiállítási parkba vezető diadalkapura írt ez a három szám: 106 (Traján meghódítja Dáciát), 1866 (Károly király a román trónra lép), 1906 (a kiállítás éve, Károly király uralkodásának negyvenedik és a román faj keletkezésének 2000. évfordulója) is hirdették. A fiatal román állam ünnepéből a mesés nagy dákoromán birodalom ünnepe lett, Sinkai és Maior Péter történeti iskolájának szellemében.

A kiállítás úgy volt berendezve, hogy az ne csak a mai román államot, hanem a leendő Nagyromániát is bemutassa a maga egészében és egységében. Ebben az irányban a kiállítás rendezői különösebb figyelemmel voltak a magyar állam román-ajkú polgáira. Amíg a többi államokban lakó románság kiállítási osztályaira az illető állam nevét ráírták, addig a magyarországi románság kiállítási osztályára nem az volt írva „Români din Ungaria”, hanem „Români de peste hotare” (a határon túl lakó románok). Ezen a kiállításon Magyarországnak még csak neve sem fordulhatott elő, hanem egy oly képzeletalkotta államnak: Peste hotare (A határon túl), amelyet semmiféle földrajzi tankönyv vagy lexikon nem ismer, de amelynek célzatos használata annyit jelent a román irredentizmus szótárában, hogy az a körülmény, hogy a magyarországi románok Románia határain kívül laknak, csak egyszerű faktum, amely a világért sem azt jelenti, hogy azok a magyar államnak polgárai, hanem azt, hogy azok nemcsak érzésben és gondolatban, de a történelmi jog és az általános emberi jog szerint is a megalkotandó egységes nagy román birodalom polgárai.

Ennek a „Peste hotare” című államnak ethnografiai térképe is ki volt állítva, szemléltető kartografiai ábrázolása végett annak, hogy lássa a kiállítás okulni vágyó kíváncsi látogatója, hogy ez a „Peste hotare” állam mennyire tisztán román jellegű állam. Ez a térkép a magyar állam keleti részét ábrázolta nyugat felé egészen a Tiszáig. Azt a részt tehát, amely a hajdani Dácia területét foglalja magában s amelyet azon a címen, hogy lakosságának túlnyomó többségét a románok alkotják, a román irredentizmus Nagyrománia alkotórészeként ki akar szakítani a magyar állam testéből. E térkép Russu-Sirianu már említett „Români din Statul Ungar” című könyve tartalmának szemléltetővé tétele végett készült.

A kiállítás ez irredentista jellege legbiztosabban azokból a nyilatkozatokból állapítható meg, amelyek a különböző magyarországi román egyesületek és szervezetek látogatásánál hangzottak el. Ez ünnepségeknek valóságos típusa volt a román dalegyesületek versenye. E versenyen 25 dalkör vett részt, melyből 16 magyarországi volt. Ez az ünnepség azonban nem folytatható le botrány nélkül. A versenyben a Bukarestben lakó

erdélyi szászok „Transilvania” nevű dalosköre is résztvett. Mikor a maga számaait német nyelven elénekelte, Jorga Miklós egyetemi tanár páholyában felállott és így kiáltott fel: Nagyon szép volt! Énekeljete most már törökül is! Erre a közönség nagy füttyülésben és „le vele” kiáltásokban tört ki. Az egyetemi hallgatók oda rohantak Jorga páholyához és vállaikra véve, tüntetően körülhordozták az arénában, hol a verseny lefolyt. Jorga e sajtóságos diadalútjában e szavakat kiáltotta a tapsoló és tüntető közönség felé: „Annyira izgatott vagyok, hogy csak annyit tudok mondani: Éljen fajunk és adja az Isten, hogy mindnyájan egyek legyünk!”

„Egy népet alkotunk ugyanazon ideállal – mondotta Delavrancea a fogarasi látogatók tiszteletére adott banketten. – Semmi sem képes többé szétválasztani. Ma már a Kárpátok nem választanak szét, hanem egyesítenek.” A Liga Culturală egyik titkára, Florescu Al. pedig ugyanez alkalommal e szavakat mondotta: „A ti hazajöveletek, mert úgy szeretjük, ha ti is annak nevezitek a mi drága Romániánkat – feleleveníti újból a legdrágább emlékeket. Bennetek láthatjuk a feltétlen győzelem képviselőit. A modern idők azon győzelmét, mely formájára is tekintélyesebb lesz, mint a világtörténelem legnagyobb győzelme. Ez a győzelem a kultúra útján vezet, amelyet mindennap ki kell erőszakolni azok megtörésével, akik a nemzeti jelleg megszüntetését akarják”.

A brassóvidéki románok tiszteletére adott lakomán Cantacuzino M., Bukarest város főpolgármestere, felköszöntőjében e szavakat mondotta: „A kiállításnak egyik főfeladata az volt, hogy Románia földjén az összes románokat összegyűjtse. Lehet az országok között határ és sorompó. A mi lelkünket azonban sem a határ, sem a sorompó nem választhatja el. Visszatérve, mondjátok meg azoknak, akik nem jöhettek veletek, hogy amíg román szó és érzés lesz, veletek leszünk úgy a boldogság óráiban, mint a szomorúság napjaiban. Mi mindig támogatni fogunk titeket mindenben, amit megpróbáltok vagy tesztek!” Delavrancea is felszólalt újra: „Minket a közös jövő egyesít – mondá Delavrancea. Szünjön meg jövőre közöttünk és közöttetek minden egyenletlenség. Ez a mi fennmaradásunk törvénye. Arra azonban ügyeljünk, hogy nemzeti kérdésünket ne kompromittáljuk Európával szemben. Tudja meg mindenki, hogy ezért a kérdésért mindnyájan lelkesedünk. A nagy boérok utódai, mint Cantacuzino is, a paraszt földművesek utódai, mint magam is, a nemzeti kérdésben vállalkozunk a lehetetlenre is, hogy ez a kérdés lehetővé váljék. A nemzeti kérdést minden román olyan fontosnak tekintse, hogy egy politikus se maradhasson meg helyén, ha nem kél a nemzeti ügy védelmére.”

Még világosabban beszélt *Tocilescu* egyetemi tanár a bánsági román látogatók tiszteletére adott ebéden: „Károly

király a második Traján és azt kívánja neki, hogy legyen isteni ereje arra, hogy Traján oszlopának (értsd birodalmának) széttörött részeit összeragaszthassa.” Még világosabban írt a bukaresti „Dimineața” nevű lap szeptember havi egyik számában abban a búcsúszózatában, amelyet az összes román dalegyesületek versenyéről távozó magyarországi román dalegyesületekhez intézett: „Traján nagy művének – folytatva Radu Negru, Bogdán, Dragos, Stefan cel Mare, Mihály vitéz, Hora, Vladimirescu, Lázár György, Jancu és Cuza által – elért győzelmi napja Károly király dicsőségteljes uralkodása alatt és soha el nem ért siker fogja koronázni a román hazában született király alatt.”

A „Dimineața” e sorainak helyes megértése szempontjából tudnunk kell, hogy az összes románoknak Nagy-Romániában való egyesítése a román közvélemény általános felfogása szerint annyira román nemzeti gondolat, hogy az nem eshetik meg olyan király alatt, ki nem a Dimbovica édes vize mellett pillantotta meg a román ég napjának első sugarait. I. Károly, sőt Ferdinand is Németországban születve, idegen nyelvben és vallásban nevelkedve, román felfogás szerint nagyon is németek voltak arra, hogy erejük, lelkesedésük és akaratuk legyen a románság nagy nemzeti ideáljának megvalósítására, mert arra csak olyan fejedelem hivatott, ki román földön, román ég alatt, román nyelvben, ortodox román vallásban, a román nemzeti vágyak, törekvések szellemi levegőjében és érzelmi világában született és nevelkedett fel. Ilyen csak a mostani trónörökös, Carol lehet. A román közvélemény tényleg benne is látta a leendő România Mare imperátorát.

A Bosznia annexiójával kapcsolatos balkáni események hatása a Liga külpolitikai állásfoglalására.

Az 1906-iki román nemzeti kiállítás hatalmas ösztönző lökést adott a román nacionalista érzelmek továbbfejlődésének, általánosabbá levésének és intenzívebbé válásának. Hogy ez az egyre általánosabbá és intenzívebbé levő román nacionalista érzelmi állapot az osztrák-magyar monarchiával, különösen pedig a magyar állammal szemben agresszívebb legyen, ahhoz nagymértékben hozzájárult egy két évvel később, 1908-ban bekövetkezett külpolitikai esemény: Bosznia annexiója az osztrák-magyar monarchia részéről. Az annexióval kapcsolatos szerbiai és törökországi események a román közvéleményben azt a felfogást keltették, hogy ez annexió következménye gyanánt a Balkán-kérdés megoldásával egyidejűen az osztrák-magyar monarchia kérdése is felvetődik, mert az a nagyfokú érdekellentét, amelyik a Balkán-kérdésben a monarchia és

Oroszország között fennforog, háború nélkül nem oldható meg. A monarchia Oroszországgal való háborúja pedig a nagyhatalmak között fennálló szövetséges csoportosulásnál fogva, feltétlen provokálója lesz az európai háborúnak is. Tehát közeleg annak az általános európai konflagrációnak órája, amelyben Románia megkísérélheti nemzeti ideáljának megvalósítását. Erre az alkalomra a román közvéleményt erkölcsileg elő kell készíteni azért, hogy ez az erkölcsi előkészület szilárd alapjául szolgáljon a fegyveres előkészülésnek is.

A román közvélemény e morális előkészítésének munkájára, mint legalkalmasabb szervezet a „Liga Culturală” vállalkozott. A Liga 1909. évi jaşii közgyűlésén, amelyről már e könyv keretében megemlékeztem, a középponti komité a közgyűlés elé elfogadás végett a következő határozati javaslatot terjesztette: „A Liga Culturală nem helyesli azt a külpolitikát, amelyik kizárólag csak azt a szomszédságunkban levő nagyhatalmat támogatja, amelyik román területet tartva birtokában, a román kultúra elnyomásával kísérletet tesz 4.000.000 románnak lelkiileg való megsemmisítésére. Új külpolitikai irány életbeléptetését kívánják. Ez új külpolitikai irány, kiindulva a román faj egységének tudatából, minden tekintetben való érdekközösségéből, valamint a román államnak ezekből logikailag következő hivatásából, közeledést keres balkánfélszigeti szomszédjaihoz, amelyeket ugyanaz a régi, internacionális jellegű, a hódításra és a nemzeti törekvések elnyomására támaszkodó nagyhatalom fenyeget és károsít meg. Keresi a közeledést azért, hogy balkánfélszigeti szomszédjait megnyerje és hogy ebben a szent nemzeti ideálok megvalósítására szolgáló egyesülésben Románia, a kultúra és a szabadság e régi keleteurópai tűzhelye, az őt megillető döntő helyet elfoglalhassa.”

A „Liga Culturală” 1909. évi közgyűlése e határozati javaslatot egyhangúlag elfogadta és ezzel rálépett arra az útra, amely őt a világháború kitörésének pillanatában elemi erővel hajtotta az entente karjaiba és tette az ellenünk való legvadabb háborús izgatások szervezetévé. Érdekes, hogy mikor a Liga közgyűlése ezt a határozati javaslatot egyhangúlag elfogadta, egyik alelnöke Arion Virgil volt, ki az okkupációnak a bukaresti békét megelőző idejében ügyvezető vallás- és közoktatásügyi miniszter volt és mint ilyen a középponti hatalmak iránt érzett barátságos érzelmeivel tüntetett.

Ugyanezen a közgyűlésen Bogdan Duica indítványára azt is elhatározták, hogy felelevenítik a Liga külföldi akcióját, amely régebben a nemzeti kérdés ismertetése terén oly szép sikereket ért el. E célra valamelyik elterjedtebb európai nyelven egy „Értesítő” kiadását határozták el. Jorga az indítvány megvitatásakor azt mondotta, hogy a Liga által ösztöndíjjal külföldre küldött főiskolai tanulók nagy hasznára lehetnek ez

ügynek, mert kötelezve vannak időnként a külföldet a nemzeti kérdés állásáról tájékoztatni. Elhatározták továbbá, hogy az erdélyiek számára valamelyik erdélyi nyomdában egy olvasókönyvet fognak kiadni. „Bukovina alámerülőben van a rutén áradatban – mondá beszámoló jelentésében a Liga főtitkára Jorga – Erdélyben és Magyarországon vad kézzel tépik le a román felírást a román iskolákról, betörik azon egyházak ajtait, melyeknek autonómiáját a császár-király megerősítette.”

Jorga 1907/8-ban a Liga működésének egyik program-pontja gyanánt a román nemzeti kérdéssel és mindarról, ami vele összefügg, népszerű sorozatos előadások tartását kezdte meg. Ezekről azt jelenti, hogy alkalmas helyiség hiányában ez előadásokat Bukarestben nem folytathatták, de azért hasonló természetű egyes előadásokat a vidék különböző városaiban mégis tartottak. Jorga érdeme volt, hogy a Romániában is fellendülni kezdő szabadoktatás a nemzeti kérdés szolgálatába állott.

Hogy ezt a nemzeti kérdés szolgálatában álló szabadoktatást rendszeresebbé és tudományosabbá tegye, a bukaresti családok egyik kedvelt nyaralóhelyén, Valeni de munte városkában nyári szabadegyetemi tanfolyamokat rendezett. E szabadegyetemi tanfolyamoknak kiadványaiból nyilvánvalóan kitűnik, hogy e tanfolyamok Jorga által nem az objektív tudományos ismeretek szélesebb körben való terjesztése érdekében szerveztettek, hanem azért, hogy a román felsőbb tanintézetek hallgatóit kioktassa az irredentista szellemben kezelt nemzeti kérdés tudományos elméletére. E szabadegyetemi tanfolyamokra igyekezett megnyerni a magyar főiskolák román nemzetiségű hallgatóit is. Az első években e tanfolyamokon a magyarországi román nemzetiségű főiskolai tanulók és tanítók közül többen részt vettek, míg 1909-ben Apponyi Albert gróf magyar közoktatásügyi miniszter e tanfolyamok látogatásától el nem tiltotta őket. Hogy ezt a tanfolyamot milyen szellem hatotta át, érdekesen jellemzi az az előadás, amellyel Jorga az 1911-iki előadássorozatot megnyitotta: „A Liga Culturală nem feledkezett meg a leigázott románokról sem. Előkészíti a talajt és mikor ez megvan, akkor visszalép és helyét átengedi a hadseregnek. Mikor e kérdésben határozhatni fog a román állam, akkor katonái át fogják lépni a határt. Amíg ez meg nem történik, addig az államnak hallgatnia kell.”

Jorga közvetlen beleavatkozása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakba.

Ugyanebben az évben szólítja fel Jorga, mint a Liga Culturală főtitkára a magyarországi román nemzetiségi-politikai vezetőket, hogy juttassák a Liga tudomására mindazokat a sérelmeket, amelyeket valamely román valaha nemzetisége és politikai magatartása miatt a magyaroktól szenvedett. E sérel-

meket aztán „Ungaria si naționalitatea româna” című könyvében össze is foglalta, felsorolva benne 1909-ig minden sajtó- és egyéb politikai pört, megnevezve minden elítéltet és a börtönbüntetés idejét, amely az illetőt sújtotta, természetesen anélkül, hogy a büntetést provokáló cselekményt is megnevezte volna. Ily módon aztán megdöbbenő képet állít össze. Saguna András születésének századik évfordulója alkalmával Jorga kezdeményezése és cselekvő közreműködése mellett Románia különféle városaiban emlékünnepeket rendeznek, amelyeken Saguna András, néhai nagyszebeni gör. keleti román érseket úgy dicsőítik, mint az 1848/49-iki korszak legnagyobb államférfiát, a jobbagság eltörlőjét és a magyarok engesztelhetetlen ellenségét. Örök időkre szóló alapítványt tesz a Liga Culturală ugyancsak a Jorga kezdeményezésére, melynek kamatai évenként egy-egy olyan magyarországi román ifjúnak adasanak ki, aki Saguna politikai nagyságát és szellemét irodalmilag megfelelő módon méltatja.

A magyarországi románság életében minden olyan alkalmat megragadnak, ami alkalmas arra, hogy vele izgatottságot kelthessenek a romániai közvéleményben. Budapesten az orvosok 1909-ben nemzetközi kongresszusra szándékoznak összegyűlni. A budapesti előkészítőbizottság kötelessége értelmében a romániai orvosok karát is meghívja e kongresszusra. Románia orvosai azonban Toma Jonescunak, a bukaresti egyetem orvostanári tanárának buzgólkodása következtében e meghívást visszautasítják azzal a megokolással, hogy az orvostudományok román művelőinek nemzeti érzése nem engedi meg, hogy Budapesten, annak az államnak fővárosában, mely testvéreiket oly barbár módon üldözi, kellő higgadtsággal tanácskozhassanak a tudomány egyes kérdéseiről. E nyilatkozatokban ismétlik mindazokat a szokásos vádakat, amelyeket a hasonló természetű nyilatkozatok szoktak tartalmazni azokra az üldözésekre vonatkozóan, amelyeket a magyarországi románok állítólag kénytelenek elszenvetni a magyarok részéről. A régi vádakat újak gyanánt megtoldották Vlád Aurélné elítéltetésének esetével, Apponyi azon rendeletével, amellyel a magyarországi román nemzetiségű főiskolai tanulókat eltiltotta Jorga valeniî de muntei nyári szabadegyetemi tanfolyamainak látogatásától és Apponyi iskolai törvényeivel. A teljesség kedvéért csak azt tartom még szükségesnek megjegyezni, hogy Toma Jonescu bukaresti orvostanár testvére Take Jonescunak és a román hadizenet előtti időben éppen olyan szenvedélyes háborús uszító volt a középonti hatalmak ellen, mint testvére Take Jonescu. Segítőtársa pedig Cantacuzino J., ugyancsak a bukaresti egyetem orvosi karának tanára és Bratianu Jonel miniszterelnöknek sógora. A román hadizenetet megelőző időkből Toma Jonescuhoz hasonlóan egyike a legnagyobb háborús uszítóknak.

Ferenc Ferdinánd trónörökös szinajai látogatása 1909-ben.

Még egy figyelemreméltó esemény történt Romániában az 1909-ik évben. Ferenc Ferdinánd trónörökös Szinajába utazott Károly király látogatására. Ez utazásból a Liga Culturală vezetői mindenáron tőkét akartak a magok javára kovácsolni. A vállalkozás élén Popovici C. Aurél, a „Replicapör” hőse és önkéntes erdélyi száműzött állott. Jогcíműl neki ehhez az szolgált, hogy 1906-ban „Die vereinigten Staaten von Gross-österreich” címmel egy terjedelmes könyvet írt, amelyben nagy tudományos apparátussal igyekezett bebizonyítani, hogy az osztrák-magyar monarchia nemcsak történelmi hivatását fogja teljesíteni, hanem Európa keletén is domináló nagyhatalommá, igazán Grossösterreichhá lesz, ha a benne lakó nemzetiségek előbb autonom államokká lesznek és aztán egymással szoros államszövetségbe lépnek. Ez államszövetségben mindenik állam a maga autonom ügyeit saját nemzeti nyelvén intézné, a birodalmi ügyeknek: a hadseregnek nyelve azonban a német lenne. Így váltaná fel a mai dualisztikus államszerkezetet a nemzetek föderációján alapuló egységes és erős nagyosztrák birodalom. Popovici e könyvében fanatikus schwarzgelbnek mutatkozik, természetesen oly feltétel mellett, ha a dualizmus bukásának segítségével a mai egységes magyar állam megsemmisül és a nemzetiségek szövetségén alapuló nagyosztrák egyesült állam megalakul.

Popovici Aurél a bécsi román klub révén összeköttetésben állott Bécs polgármesterével, dr. Lueggerrel, aki valóban híve volt egy olyan egységes és nagy Ausztriának, amely a nemzetiségeknek adott autonom szerkezeten felépülve, helyettesítené a monarchia mai dualisztikus szerkezetét és aki magyar-gyűlöletéről általánosan ismeretes volt. Román körökben el volt terjedve az a hír, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös nemcsak feltétlen híve ennek a föderatív alapon felépülő Grossösterreichnek, hanem trónralépése után a dualizmust meg fogja buktatni és császári hatalmánál fogva megalkotja ezt a Gross-österreichot. Miután a trónörökös előtt nem ismeretlen, hogy a monarchia ilyen átalakításába a magyarok nem egyeznének bele, azért nemcsak nem szereti a magyarokat, hanem el is van határozva, hogy az általános választói jog segítségével, szövetségben a különböző radikális, szociálista magyar pártokkal és a nemzetiségekkel, meg is fogja törni őket. A magyarok ellen való harcában pedig föltétlenül számít a románokra, kiknek nemcsak nemzeti és politikai törekvéseiket ismeri el jogosultaknak, hanem szemben a magyarokkal a legnagyobb pártfogójuk is.

Az erdélyi száműzöttek vezetése alatt álló „Minerva”

tehát kiadta a jelszót, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, mint osztrák főherceget és az egységes osztrák birodalom trónörökösét a legnagyobb melegséggel kell fogadni, de a fogadásból teljesen ki kell hagyni mindent, ami arra emlékeztetne, hogy ő egyszersmind a magyar királyi trón örököse is. A bukaresti sajtó az a része, amelyik az erdélyiekkel összeköttetésben volt, erre az álláspontra helyezkedett, a másik rész azonban, bár nem tett semmi ellenvetést a meleg és fényes fogadtatás ellen, de figyelmeztette a közönséget azokra a történeti tényekre, amelyek a románságot óva intik attól, hogy a Hasburgokban feltétlenül bízzanak. „Természetesen – írja a Radulescu Motru egyetemi tanár szerkesztésében megjelenő „Noua Revista Româna” (Vol. 6. Nr. 12. 177. l.) – nem lehet semmi ellenvetésünk az ellen, hogy a magasállású vendég fogadtatása mentől melegebb és szívesebb legyen. Abban pedig, mit a felhívás a jövőre vonatkozóan, mint egy jóslatképpen mond, hogy egykor igazi jótevője lesz a szomszédos monarchiában lakó népeknek, különösen a románoknak, nem vagyunk hajlandók vakon hinni. A Hasburgház tradíciója szemben a hűséges népekkel inkább megegyezik Machiavelli tanításaival, mint a jólelkű és hosszantűró népek vágyakozásaival.”

Popovici Aurél és Scurtu János felhívják az erdélyi száműzötteket, hogy mentől nagyobb számban jelenjenek meg Színájában a trónörökös fogadására. Azonkívül egy Memorandumot szerkesztettek, amelyben elmondották, hogy mik voltak azok a körülmények, amelyek őket hazájok elhagyására kényszerítették és hogyha ezek a körülmények meg fognak változni, akkor örömmel térnek vissza hazájokba, hogy Őfelségét a császárt, mint hűséges alattvalói teljes erejökkel szolgálhassák. A Memorandum egyik példányát Bécsbe küldötték Luegerhez, hogy ez tartalmát megismerve, eszközölje ki, hogy a trónörökös Színájában fogadja az erdélyi száműzöttek küldöttségét. A másik példányt a küldöttség személyesen szándékozott a fogadtatás alkalmával átadni. Hogy e fogadtatást kieszközöljék, jelentkeztek az osztrák-magyar követségen. Ugron követségi tanácsos ellenezte, hogy a trónörökös fogadja e küldöttséget, amelynek tagjai nagyjából a törvényekkel való összeütközés következtében ma is törvényes vád hatálya alatt állanak. Ugron álláspontja azonban nem győzedelmeskedhetett és a trónörökös fogadta a küldöttséget.

A trónörökös színajai látogatása még sem eshetett meg holmi kisebb-nagyobb botrány nélkül. Mikor híre jött, hogy Színájában díszítésül magyar zászlók és magyar színek is alkalmaztatnak, mintegy ötven főnyi, román nemzetiségű és sárgafekete szalagos kokárdával feldíszített egyetemi tanuló utazott a legközelebbi vonattal Színájába, hogy a bevonulás

útján a magyar zászlók kitűzését megakadályozzák. Manolescu prefekt a román kormányhoz fordult, azt kérdezve, hogy mit cselekedjék? A kérdést úgy oldották meg, hogy a sok száz román és osztrák zászló között kitűztek egy magyar zászlót is, amelyet a rendőrség őrzött. Éjszaka azonban a tüntető diákok azt is levették és a Prahova vizébe dobták. Mikor a trónörökös megérkezett a vasuti pályaudvarra, az ott összegyűlt egyetemi tanulók és a Liga tagjai: Éljen a románok császára! Le a magyarokkal! kiáltással fogadták.

Egyszer, a Liga Culturală tagjai és az erdélyi száműzöttek mindent elkövettek, hogy ez a látogatás a román közvélemény szemében úgy tűnjék fel, mint egy olyan magyar-ellenes tüntetés a románság érdekében, amelynek élén a trónörökös áll. E látogatást a román sajtó is ebből a szempontból kommentálta, önkényesen egynehány magyarellenés és feltűnően románbarát kijelentést is adva a trónörökös szájába. Az egész tüntetés rendezésének kettős célja volt: egyrészt elhitetni a román közvéleménnyel, hogy abban a küzdelemben, melyet a román nemzetiségi párt a magyar állam ellen folytat, a trónörökös a románság pártján van. Másrészt pedig a magyar közvéleményben idegenkedést és bizalmatlanságot kelteni a trónörökös ellen, hogy az is hozzá járuljon ahhoz az esetleges konfliktushoz, amely hitők szerint Ferenc Ferdinánd trónralépése alkalmával közte és a magyar nemzet között okvetlenül ki fog törni, s amely konfliktusból a magyarság kárára a nemzetiségek, illetőleg a románság fog hasznót húzni.

Hogy Ferenc Ferdinándra minő hatással volt ez a sinajai látogatás, arra vonatkozóan igen érdekes adatot találunk Czernin grófnak, a monarchia egykori bukaresti követének és később külügyminiszterének a múlt évben (1919) megjelent „Im Weltkrieg” című emlékirataiban. „Ferenc főherceg románbarát érzelmek – mondja Czernin most említett könyvének 105. lapján – nagyon hiányos forrásból fakadtak. Romániát egyáltalán nem ismerte. Amennyire előttem ismeretes, csak egyszer volt ebben az országban és akkor is csak rövid látogatáson Sinajában Károly királynál. A barátságos fogadtatás, amellyel az öreg királyi pár részéről találkozott, szívét gyorsan meghódította s ennek következtében Károly királyt összetévesztette Romániával... Ezóta Románia különös varázsszal bírt előtte. Ezenkívül helyes politikai érzése volt a tekintetben is, hogy bizonyos politikai viszonyok megváltoztatásával köztünk és Románia között valóban szoros szövetséget lehetne teremteni. Inkább érezte, mint tudta, hogy az erdélyi kérdés Bécs és Bukarest között egy nagy sziklatömb gyanánt fekszik és ha egyszer ez a sziklatömb elmozdítatik, akkor az egész kép meg fog változni.”

Az a kérdés, hogy néhai Ferenc Ferdinánd hogyan akarta ezt a sziklatömböt a Bécs és Bukarest között létrejövő teljes egyetértés útjából elmozdítani? Eddigélé az volt az általános vélekedés, hogy a magyarországi román nemzetiségi követeléseknek egy nemzetiségi föderáción felépülő Nagyausztria keretében való teljes kielégítésével. Czernin könyvéből megtudjuk, hogy Ferenc Ferdinánd egy veszedelmesen kockázatos nagy lépéssel ennél is tovább akart menni.

„Az akkori monarchiában nagyon el volt terjedve az a téves felfogás – írja Czernin idézett könyve 63. lapján – hogy a főhercegnek a jövőre nézve teljesen kidolgozott programja volt. Ez tévedés. A főhercegnek a monarchia átalakítására vonatkozóan nagyon határozott irányelvei voltak ugyan, de azok csak általános irányelvek voltak, mondhatni csak kerete egy programnak, amely részletekkel sohasem volt kitöltve... Jövőző programjának alapelvei a dualizmus eltörlése és a monarchiának föderatív állammá való átalakítása voltak. Hogy a Habsburg-monarchia hány országból legyen összetéve, az előtte sem volt egészen világos. Az elv azonban a monarchiának nemzetiségi alapon való újra felépítése volt. Abból a gondolatból kiindulva, hogy a monarchia fellendítésének előfeltétele a magyar befolyás gyöngítése, a Magyarországon élő nemzetiségeknek, főleg pedig a románoknak minden elgondolható előny biztosítását kívánta. Csak később, az én Bukarestbe való küldetésem után és jelentéseim alapján *jutott arra a megállapodásra, hogy Erdély Romániának átengedtesse, de azzal a feltétellel, hogy az újonnan megalkotott Nagyrománia beleilleszkedjék a Habsburg-birodalomba.*”

Azt mondja Czernin idézett Emlékirataiban (107. l.), hogy mikor Bukarestben, mint újonnan kinevezett követ hivatalát elfoglalta, a később háborús izgatásai következtében hírhedt lett Filipescu felkereste és azt az ajánlatot tette, hogy Erdélyt egyesítsék Romániával és akkor Nagyrománia az osztrák-magyar monarchiával olyan államjogi kapcsolatba jönne, mint aminőben Bajorország van a Németbirodalommal. Ő a Filipescu részéről felvetett gondolon két kézzel kapott, úgy gondolkozván joggal, hogy azt a tervet, amely a monarchiával szemben való legellenségesebb részlől felvetetett, a mérsékeltbb elemek Romániában még nagyobb örömmel fogják fogadni. Most is megvan győződve, hogy ha akkor ezt a gondolatot megvalósították volna, Románia a legnagyobb készséggel csatlakozott volna monarchiánkhoz és a világháború kitörése minket egészen más viszonyok között talált volna. Fájdalom – úgy mond Czernin – ez a gondolat már felvetésének első pillanatában Tisza István leghatározottabb ellenállásán hajótörést szenvedett és Őfelsége Ferenc József is Tisza álláspontjára helyezkedett. Mikor egyízben Czernin előhozta Őfelsége előtt

ezt a tervet, az agg uralkodó azzal a rövid megjegyzéssel tért fölötte napirendre, hogy ez tisztán magyar belpolitikai ügy.

Sohasem gondolt Románia arra – folytatja Czernin e tárgyra vonatkozó elmélkedését –, hogy nagyromán álmának megvalósítását fegyveres közbelépéstől várja. Ellenkezően, az volt a vélekedés, hogy ez a monarchiával való barátságos megegyezés eredménye lesz. És éppen ezért Bukarestben a legnagyobb reményt a trónörökösbe helyezték, kinek halálával egyidejűen Nagyromániát is sírba szállani vélték. Ez a körülmény teszi érthetővé azt az őszinte fájdalmat, amely ezidőben a romániai köröket eltöltötte. A később hírhedt lett háborús-
usztó, Take Jonscu, Czernin feleségének szalonjában Ferenc Ferdinánd halálhírének hallatára könnyekre fakadt. A részvét-
nyilatkozatok, amelyekkel ez alkalommal Czernint elhalmozták, nem az ilyen esetben szokásos nyilatkozatok voltak, hanem valóságos kitörései egy őszinte és igaz fájdalomnak.

E könyv egyik előző fejezetében elbeszéltem, hogy 1894-ben, mikor a román szenátus az erdélyi kérdéssel foglalkozott, az akkori külügyminiszter, Lahovary Sándor, arra figyelmeztette az ellenzék szónokait, hogy ha a román kormány beleavatkozik a magyarországi románok ügyeibe, igen könnyen súlyos következményekkel járó retorziókat provokálhat a monarchia részéről. Erre aztán Urechia Vazul, a Liga Culturală akkori elnöke, a következő kijelentést tette: „Tegyük fel, hogy a magyarok haddal támadnak meg minket! Tegyük fel, hogy mi leszünk a vesztesek! De hát mi fog akkor velünk történni? Be fognak minket kebelezni? Tessék, valósítsák meg ők ily módon a dakoromanizmust”.

Urechia e kijelentése csak az első tekintetre látszik malomalatti naív politizálásnak, mert lényegét az a gondolat alkotja, amelyet így fejezhetünk ki: fontosabb az összes román faj egy államban való egyesülése, mint a román faj egy részének állami önállósága és függetlensége. Legyen csak egyszer akármiféle államban az egész román faj akármilyen politikai helyzetben egyesítve, az egységessé lett román fajnak sokkal könnyebb lesz magát önálló és független állammá tenni, mint jelenlegi helyzetében a faj politikai egységét megteremteni. Filipescu ajánlatának is ez volt az alapgondolata. Románia lemond állami függetlensége teljességének egy részéről csak azért, hogy ily módon a román fajt egy politikai nemzetté egyesíthesse. Az egy nemzetté egyesült román fajnak aztán nem lesz nehéz a legelső kedvező alkalommal az egymással versengő különböző nemzetek laza konföderációján felépült Habsburg-monarchiából kiszakadva, teljesen önálló és független Nagyromániává átalakulnia.

Sajátságosan vétkes rövidlátás volt úgy Ferenc Ferdinándnak, mint bizalmasának, Czerninnek részéről Erdélyt Romá-

niának a szövetségi hűség kedvéért felajánlani. Abban azonban Czerninnek igazat kell adnunk, hogy román részről teljesen tisztában voltak azzal az állásponttal, amelyet néhai Ferenc Ferdinánd úgy a dualizmussal, mint a magyarsággal szemben elfoglalt. A magyar közvélemény ezt csak sejtette, de nem tudta. Most Czernin leleplezéseiből megbizonyosodva erről, könnyebb megértenie, hogy román részen miért szenvedett hajótörést, minden magyar-román megegyezés, vagy békekísérlet. Tudták, hogy fölösleges és haszontalan minden ilyen kísérlet. Ellenkezően, csak ki kell tartani addig, míg a monarchia trónjára Ferenc Ferdinánd kerül; akkor aztán a románságnak úgy is fog teljesülni minden kívánsága, akár tetszik, a magyaroknak, akár nem.

Popovici C. Aurél, a már említett „Die vereinigten Staaten von Grossösterreich” című könyv szerzője 1916-ban a következő sorokat írta: „Csakis egy ilyen föderatív átalakulás, lett volna még képes ennek a nagy dunai monarchiának hosszabb életképességet kölcsönözni... Egyedül a trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg, az ő barátai és környezete érdeklődtek élenken ez eszme iránt. A nemzetiségek, nevezetesen Magyarország nemzetiségei tudták, hogy ő megvan nyerve a birodalom ilyen újraszervezésének. Ő is azonban fenntartani kívánta a „történeti tartományokat és királyságokat”. Halálával azonban hívságossá lett a nemzetiségek e reménysége. Sírján a birodalom, amelyet tönkretett Ferenc Józsefnek, kedvenc magyarjainak és németjeinek képtelensége, összeomlott. És most már nincs semmi értelme, hogy e birodalom fennmaradjon. De számtalan ok van arra, hogy szétdaraboltassék és hogy a leigázva tartott népek kiszabaduljanak e tudatlan és zsarnoki kormányok elviselhetetlen igájából (Aurèle *Popovici* „La Question Roumanie en Transylvanie et en Hongrie. Librairie Payot. Lausanne, Paris 1918. 218–222. l.).

Czernin azt mondja, hogy Ferenc Ferdinánd Luegerben a leendő föderatív nagy-osztrák birodalom államférfiának, illetőleg miniszterelnökének ideálját látta. Luegernek a románokkal való közvetlen politikai érintkezése sokkal szemléltetőbben és világosabban állott a magyar közvélemény előtt, mint Ferenc Ferdinándé. Bécs város főpolgármesterét kevesebb tekintet korlátozta, mint Magyarország leendő királyát. Szabadabban mozoghatott, beszélhetett, sőt vérmérsékletéhez és politikai műveltségéhez mérten szitkozódhatott is. Egyik előző fejezetben elbeszéltem, hogy minő fogadtatásban részesítette 1892 május havában a bécsi városházán a nagyszombati román nemzeti komiténak azt a küldöttségét, amelyik a *Memo-randum*-ot a magyar kormány megkerülésével Őfelségének átadni szándékozott. Ismeretes továbbá bukaresti utazása, amelynek általa nyíltan hangoztatott célja az volt, hogy Bécs

élelmezését Magyarországtól Románia termékeinek közvetlen igénybevételével függetlenítse.

Lueger bukaresti utazásának politikai jellemzését az adta meg, hogy azt az utcát, amelyben a Liga Culturală helyisége volt, tiszteletére *Strada Lueger*-nek nevezték. A román közvélemény általános felfogása szerint Lueger Bukarestben úgy jelent meg, mint a románok politikai szövetségese a magyarok ellen való harcban, mint a nemzetiségek föderációjának alapján felépítendő Grossösterreich első csatasorban álló bajnoka, főleg pedig Ferenc Ferdinándnak legbensőbb politikai bizalmasa. Amolyan félhivatalos összekötőkapocs Ferenc Ferdinánd és a magyarok ellen küzdő románság között. Általánosan el volt terjedve a Liga Culturală vezetőkörében az a meggyőződés, hogy Popovici Aurél „Die vereinigten Staaten von Grossösterreich” című könyvét azon megbízás következtében írta, amelyet Lueger közvetítésével Ferenc Ferdinándtól kapott és hogy e könyv kiadási költségeit is a trónörökös politikai környezete fedezte. A bécsi román kolónia, amelynek Vajda-Voevod Sándor is egyik igen befolyásos tagja volt, a legintimebb érintkezésben állott a Lueger vezetése alatt álló keresztényszociális körökkel, amelyek az osztrák németiség legnagyobb ártalmára a föderalista törekvések energikus támogatói voltak.

Vajda-Voevod a bukaresti „Dacia” párisi levelezőjével 1920 március hó végén folytatott beszélgetésében érdekes leleplezéseket tett a leendő Nagyrománia és Grossösterreich egymáshoz való viszonyáról is. „Csak egy Habsburgtól várhattuk sorsunk jobbrafordulását – mondotta Vajda-Voevod e beszélgetésben –, Ferenc Ferdinánd főhercegtől. A föderalizált Ausztriától vártuk népünk konszolidációját s az egység felé való törekvést. Romániában sokan voltak, akik az erdélyieket arra biztatták, hogy ebben az irányban dolgozzanak.”

„1910-ben megkérdeztem egyik vezető román politikus-tól, vajjon Károly királynak mi a véleménye erről a dologról? – A következő feleletet kaptam: Bármilyen önmegtagadásukba kerül is, teljesítsék a főherceg kívánságát. Arra az ellenvetésemre, hogy engem csak a román szempont irányíthat, a romániai politikus megjegyezte, hogy az erdélyiek egyetlen vezető szempontja csak az lehet, hogy a főherceg kívánságát teljesítsék.”

„1913-ban egy másik temperamentumos politikus-t láto-gattam meg, aki nagy meglepetésemre azt kérdezte tőlem: „Megállapították e már önök azokat a szabadságjogokat, amelyeket Ferenc Ferdinánd fog juttatni a románoknak, ha hatalomra jut? – Ilyen kategórikus formában még nem vetettük fel a kérdést, feleltem én. – Pedig meg kell tenniük – szólt a politikus. A mi királyunk már öreg ember, éppen úgy, mint

Ferenc József. Lehet, hogy egyidőben halnak meg. Nekünk tehát elő kell készítenünk a talajt, hogy az agg uralkodók halála után végleg rendezhessük a román nép sorsát. Ferenc Ferdinánd autonómiát ad az erdélyi románoknak, mi pedig itt a királyságban kikiáltjuk a monarchiához való csatlakozásunkat.”

„Nem igen hiszem – feleltem én –, hogy a magyarok elfogadnák Ferenc Ferdinándot, a román dinasztia pedig bizonyára prestige-kérdést csinálna abból, hogy a Habsburg-dinasztiának legyen alárendelve. – A magyarokkal majd csak meg egyezik Ferenc Ferdinánd – volt a válasz. Mi pedig majd elintézzük dolgunkat jövődő királyunkkal. Akár aláveti magát akaratumnak, akár nem, mi többre becsüljük azt a Habsburgot, aki nemzeti egységünket megvalósítja, annál a Hohenzollernnél, aki azt megakadályozza. – De a dinasztia válsága mégis rettenetes volna – jegyeztem meg. – Ezt ön erdélyi szemével látja – felelte a politikus. Az orosz veszedelemmel szemben egyetlen védekezésünk a föderalizált Ausztriához való csatlakozás Popovici Aurél elvei alapján. Kérem önt – folytatta tovább –, egyengesse az útját annak, hogy legközelebb Bécsben audienciát kaphassak.”

„Ugyanilyen kéréssel fordult ez a politikus Popovici Aurélhoz is. Egy csomó tanut tudnék állítani arra, hogy ezek a demarcheok megtörténtek. Nagyausztria gondolatával az először említett román államférfiú is, aki pedig politikailag valóságos antagonistája volt, teljesen megbarátkozott. Jorga Miklós azonban sohasem hitt a nemzeti egységnek abban a formájában, amely a Habsburg-dinasztia keretében valósul meg.”

Vajda-Voevod ez előadásából két dolog tűnik ki világosan: 1. azt a gondolatot, hogy Erdély csatoltassék Romániához, de azzal a feltétellel, hogy az így megalakult Nagyrománia a nemzetiségek föderációján felépült Nagyausztriával olyan államjogi kapcsolatba kerüljön, mint aminőben Bajorország volt a Németbirodalommal, Popovici Aurél kezdeményezésére Ferenc Ferdinánd szinajai látogatása után (1910) a román faj nemzeti egyesülésén fáradozó romániai politikusok azonnal felvetették; 2. ebben az irányban Ferenc Ferdinánddal, vagy legalább is bizalmas környezetével eszmecseréket folytattak. Világos tehát, hogy Ferenc Ferdinánd nem Czernin útján értesült először 1913-ban erről a tervről. Ellenkezően, Czernint éppen azért küldötte Bukarestbe, mert multjánál és egyéniségénél fogva az ilyen irányú alkudozások vezetésére ő volt a legalkalmasabb. Köztudomású ugyanis, hogy Czernin Bukarestbe való küldetése előtt egy pár évvel a monarchiának nemzetiségi alapon való föderatív átalakításáról meglehetősen éles magyarelles hangon egy röpiratot írt. A trónörökös és a romániai körök szerint tehát megvolt minden minősítése a

bukaresti követséghez és ahhoz, hogy a fennebb vázolt tervet, melynek megvalósítása egyenlő lett volna a legpáratlanabb hazaárulással és a dinasztia ellen való hűtlenséggel, a romániai illetékes körökkel megállapodva, végre is hajtsa.

Így ásta alá a monarchia létének és életfeltételeinek alapfalait az a szerencsétlen politikai irányzat, amelynek képviselője a legmagasabb körökben Ferenc Ferdinánd, az osztrák-német közvéleményben pedig Lueger és pártja voltak. A szándéktalan hazaárulásnak, a Habsburg-dinasztia érdekei ellen való öntudatlan aknamunkának, amelyet Ferenc Ferdinánd trónörökös, Lueger és Czernin végzetesen ártalmas politikája teljesített, a monarchia sokszázados történetében sohasem volt párja. A monarchia végső napjainak történetírója nem fog számukra más mentséget találhatni, mint azt a végtelen tudatlanságot, amelyben a nagy román törekvések természetét illetően leiedzettek és azt a rövidlátást, amelyet az okozott, hogy értelmük világosságát a magyarság ellen érzett gyűlöletük sűrű fátyollal borította be. A monarchia nem annyira ellenségeinek, mint saját vezetőinek tudatlansága és bűnössége következtében omlott össze, fájdalom, romjai alá temetvén a történeti magyar államot is.

X. FEJEZET.

**A román irredentizmus Bosznia annexiója után
teljesen agresszívvá lesz.**

Goga Oktaviánnak, mint a radikális szocialista irány nacionalista képviselőjének fellépése.

A román nemzetiségi pártban az egység csak formai és külső volt az egész 1906–1910-iki időszakban. A tagok között, ha fontosabb elvi dolgokban nem is, de taktikai és részletkérdésekben esetről-esetre kisebb-nagyobb felfogásbeli különbségek mutatkoztak, ami még jelentékenyebb volt és nagyobb mértékűvé lett a román nemzetiségi sajtó egyes orgánumainak magatartása folytán. A párt hivatalos lapja a Budapesten megjelenő „Lupta” volt. Szorosabb viszonyban volt a párttal az aradi „Tribuna”. A Brassóban megjelenő „Gazeta Transilvaniei” és a lugosi „Drapelul” önállóbbak és függetlenebbek voltak a párt középponti vezetésétől. Ez egyes sajtó orgánumok között a közönség támogatásáért folyó versenyzés is növelte az ellentétet. Mindazonáltal ez ellentét nem okozott volna szakadást a pártban, ha a román nemzetiségi küzdelmek színterén Gogának és társának személyében fel nem lép a magyarországi román értelmiség radikálisabb gondolkozású legfiatalabb nemzedéke is.

A XIX. század végén Magyarországon úgy a magyar, mint a román értelmiség fiatalabb nemzedékének egy része egészen más szellemi áramlatok hatása alatt és más filozófiai s politikai világnézettől áthatva lép a közéleti cselekvés terére, mint a megelőző nemzedék, amelyhez a román nemzetiségi párt vezetői Mihali, Vlad, Pop C. István stb. tartoztak. Ez utóbbiak gondolkozását a XIX. század nyolcvanas éveiben majdnem kizárólagosan uralkodó történeti és jogi műveltség és e műveltség alapján keletkezett világnézet szabja meg és irányítja. Gondolkozásukat és világnézetüket tekintve, mindnyájan jogászok és hisztorikusok a század második felének doktrinér ideológiájával eltelve. A társadalmi kérdéseknek a nemzeti törekvésekkel való összefüggését is ez ideológia nézőpontjából ítélik meg és tartják megoldhatónak. A történelmi materializmus tanai s a politika számára abból levonható tételek és tanítások ismeretlenek előttük. A társadalmi és a nemzeti élet jelenségeinek szociológiai módszerekkel való tudományos

vizsgálatát nem ismerték és így nem is alkalmazták. Gogáék szellemi készletüket a XIX. század végén fellendült szociológiai tudományokból merítették, kiegészítve azzal a radikalizmussal, amely a történelmi materializmusból és a Marx-féle szocialdemokrácia elméletének tanulmányozásából keletkezett. Inkább társadalmi bölcselek és írók voltak, mint jogászok és politikusok.

E világnézet és műveltségbeli különbség, eltekintve minden egyéb más tényezőtől, már magában véve is a két nemzedék között nézeteltérés és összeütközés okozója lett volna még akkor is, ha ezt a fiatalabbak türelmetlen tettvágya és kíméletlensége nem siettette volna. Goga a román közönség előtt mint tehetséges lírai költő tett szert tekintélyre és befolyásra. Eleinte mint irodalmi reformátor lép fel, minden különösebb politikai ambíció nélkül. Csupán irodalmi vezérszerepet akar játszani s ezért indítja meg jóformán még mint egyetemi tanuló, barátjának, Táslovanunak társaságában a „Luceaferul” című szépirodalmi folyóiratot és fordítgatja szorgalmasan a magyar irodalom két nagy írójának, Petőfinék és Madáchnak műveit, amely munkásságával népszerűséget és elismerést szerez magának a magyar közönség előtt is. Budapestről Nagyszebenbe költözik barátjával, Táslovanuval együtt, mint az Erdélyi és Magyarországi románok Közművelődési Egyesületének (az Astranak) titkára. Nagyszebenben jut tulajdonképpen a román nemzetiségi-politikai körökkel közelebbi érintkezésbe és kap kedvet ahhoz, hogy a politikai küzdelmekbe is belévegyüljön, amihez a tanulmányainak, világnézetének és vérmérsékletének kedvező alkalom is megjött.

Mikor 1905 júliusában a báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány belügyminisztere, Kristóffy, választói előtt mondott beszámolóbeszédében az állandósult politikai válságból egyedül kivezető biztos út gyanánt az általános választói jogot jelölte meg, az ifjabb magyar értelmiség radikális elemei, az úgynevezett szociológiai iskola hívei és theoretikusai meg voltak győződve, hogy az ő korszakuk is megérkezett. Az általános választói jog őket is vezetőszerphez fogja segíteni a magyar politikai közéletben s ennél fogva elsőrendű tényezők lesznek Magyarországnak radikális és demokrata politikai és társadalmi átalakulásában. Azonnal felajánlották Kristóffynak szolgálataikat, aki készséggel fogadta őket nagyon csekély számú és jelentéktelen egyénekből álló táborába. Goga, aki a fiatal radikális értelmiség nemzetiségi csoportjához tartozott, szintén örömmel üdvözölte az új politikai fordulatot, mint kedvező alkalmat politikai szereplésének megkezdéséhez. Helyzete annyival könnyebb volt, mert az általános választói jog mint követelmény ott szerepelt kezdet óta a román nemzetiségi párt programján is.

A román nemzetiségi pártban általában megvolt a hajlandóság a báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány támogatására nemcsak az általános választói jog miatt, hanem azért is, mert tisztában voltak azzal, hogy az ügyvivő kormány Kristóffy belügyminiszter által kifejtett politikai programját kellő számú és tekintélyes magyar párt sohasem fogja támogatni és ha azt csakugyan meg akarja valósítani, kénytelen lesz a nemzetiségekkel szövetkezni, sőt román körökben általános volt a meggyőződés, hogy a kormány erre Bécsből egyenesen utasítást is kapott. Goga tehát, megbeszélve a román nemzetiségi párt egynéhány hozzá hasonló gondolkozású fiatalabb tagjával tervét, felkereste Kristóffy belügyminisztert, hogy vele megállapodjék azokban a feltételekben, amelyeknek a kormány részéről való elfogadása lehetővé tennék a román nemzetiségi párt és az ügyvivő kormány között kötendő paktumot. Kristóffy szívesen szóbaállott Gogáékkal, de határozott ígéretet nem tett. mivel ezt a paktumot csak a legvégső szükség esetén lett volna hajlandó megkötni, attól tartva ugyanis, hogyha egy ilyen paktum korán nyilvánosságra kerül, akkor a magyar közvéleménynek az a csekély töredéke is el fog tőlük pártolni, amely esetleg hajlandó lett volna politikájukat támogatni. A további alkudozásoknak és eszmecseréknek útját vágta Őfelségének az az elhatározása, amellyel 1906 április végén Wekerlét bízta meg azzal, hogy a koalíció támogatásával kormányt alakítson.

Goga azonban nem mondott le a politikai szerepről. A megkezdett úton tovább haladt. Ösztönzőül szolgált erre 1907-iki bukaresti tartózkodása, amely alkalommal Jorgával közelebbi ismeretségbe jutott. Az ő radikalizmusa és Jorgának úgynevezett demokrata nacionalizmusa között különben is sok egyező és rokon vonás volt. Ez alkalommal, meggyőződött arról is, hogy politikai törekvéseiben attól a radikális nacionalista iránytól, amelynek kezdeményezője Jorga volt, s amely a Liga Culturală-t is meghódította, politikai törekvéseiben kellő erkölcsi és esetleg anyagi támogatást is fog kapni. Népszerűsége, melyet Romániában, mint jeles lírai költő irodalmi téren szerzett, pozícióját a magyarországi románság előtt nagyban emelte. Hozzájárult ehhez az is, hogy házassága révén bejutott Kozma Parthénak, az „Albina” nagy befolyású igazgatójának családjába.

Tăslovanu társaságában „Țara Noastră” cím alatt egy népies színezetű politikai lapot indított meg, melyben nemcsak a maga radikális nacionalista álláspontját fejtette ki, hanem időnként szigorú bírálatot is mondott a román nemzetiségi párt eddig követett politikai módszeréről. Ellene azt hozta fel fővádul, hogy nem elég demokratikus és nem annyira a román nép nagy tömegének érdekeit tartja szem előtt, mint inkább

a román értelmiségét, tehát bizonyos fokig a román nemzeti-ségi párt vezetőinek a román burgeoisnak osztályérdekeit tartja szemei előtt, nem pedig a román nép nagy tömegéét. Ez az oka annak is, hogy nem lehet eléggé intranszigenz és messzire látó, mert hiányzik háta mögül a román nép nagy tömege. A modern politikai demokrácia a nép nagy tömegére támaszkodik és ez ad akkora erőt neki, amelyet egy osztály támogatása, bármilyen érdemes és tiszteletreméltó legyen is ez osztály máskülönben, nem adhat meg. A román nemzetiségi politikát vissza kell vinni eredeti ősforrásához, a néphez, s ezáltal igazán demokratikussá és radikálissá tenni.

Alkudozások Khuen-Héderváry miniszterelnökkel egy magyar-román megegyezés tárgyában.

A koalíciós kormány bukása után Öfelsége gróf Khuen-Héderváry-t bízta meg kormányalakítással. Gróf Khuen-Héderváry-nak nem volt pártja. Pártot kellett alakítania, ami egyáltalán nem volt könnyű feladat, miután más programja neki sem volt, mint az általános választói jog. Helyzete azonban sokkal könnyebb volt, mint 1905-ben a báró Fejérváry-féle kormányé, mert a régi szabadelvű párt hajlandó volt őt bizonyos feltételek mellett támogatni. Miután magáévá tette a „munkapárt” név alatt újra szervezett régi szabadelvű párt módosult programját, a siker reményével mehetett bele a választási harcba.

Az új képviselőválasztásokat június hónap közepére tűzte ki a kormány, amely körülmény a román nemzetiségi pártot is akcióra ösztönözte. A helyzet nemcsak a magyar pártok, hanem a román nemzetiségi párt számára is egészen más volt, mint 1906-ban. A román nemzetiségi párt tagjai igyekeztek érintkezésbe lépni gróf Khuen-Héderváryval. Ekkor nemcsak egy választási paktum, hanem egy román-magyar megegyezés kérdése is szóba került. A választási paktum érdekében a felosztatott országgyűlés román nemzetiségi pártjának tagjai folytatták gróf Khuen-Héderváryval a megbeszéléseket. Gróf Khuen-Héderváry a maga részéről kijelentette, hogy nemcsak nem akadályozza meg a román nemzetiségi párt aktív részvételét a képviselőválasztásokban, hanem örömmel is látja, hogy a románok részt akarnak venni az ország alkotmányos küzdelmeiben, mert ezáltal lehetővé válik, hogy a fennforgó kívánságok, panaszok és ellentétek a nyilvános megvitatás következtében a kölcsönös felvilágosítások segítségével rendeztessenek. A román nemzetiségi párt tagjai ezzel nem elégedtek meg, hanem azt kívánták, hogy a kormány bizonyos számú és általok megnevezett kerületeket engedjen

át nekik. E kerületek között egy sem volt olyan, amelyekben a nemzetiségi pártnak az ellenzékkal kellett volna a mandátumért küzdeni. Miután a kormány nem volt hajlandó, hogy egy ilyen paktummal néhány teljesen biztos, úgynevezett kormánypárti kerületet átengedjen a román nemzetiségi pártnak, a paktumból nem is lett semmi.

A román magyar megegyezésre vonatkozó alkudozásokat nem az országgyűlési román nemzetiségi párt tagjai folytatták, hanem Mangra jelenlegi nagyszebeni gör. keleti érsek támogatása mellett az úgynevezett mérsékelt párti románok és nem is annyira közvetetlenül gróf Khuen-Héderváryval, mint inkább gróf Tisza István közvetítése útján, akit a közvélemény a munkapárt igazi vezérének tekintett.

Mangra Vazul Goldis Józsefnek, a nagyváradi gör. keleti román vikáriusnak, aradi püspökké választása után nagyváradi vikárius lett és így mint állandó biharmegyei, illetőleg nagyváradi lakos, közelebbi ismeretségbe jutott gróf Tisza Istvánnal, kinek az előbbi részben ismertetett aradi pohárköszöntője igen nagy hatást tett Mangrára, aki ez időpont előtt, mint a túlzó román nemzetiségi politikusok, sőt az izgatók egyike volt ismeretes. Mangra éppen gróf Tisza Istvánnal való összeköttetése miatt politikailag teljesen háttérbe volt szorítva a koalíciós kormányzat egész ideje alatt. Most, hogy Tisza István gróf újra megjelent a politikai aktivitás terén, örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy hatásosan közreműködhessek egy magyar-román megegyezés létrehozásában.

Mangra azonban nagyon jól tudta, hogy egy ilyen román-magyar megegyezés lehetetlen, ha ahhoz a bukaresti irányadó körök, nevezetesen a liberális párt és a Liga Culturală vezető egyéniségei legalább elvben hozzá nem járulnak. Tisztában volt azon tapasztalatai alapján, amelyeket 1896-ban szerzett, mikor a román nemzetiségi komitében látszólag a „Tribuna” tulajdonjoga, de tényleg amiatt került meghasonlásra a dolog, hogy a magyarországi románság a Sturdza-kormány nyugodtabb kormányzása érdekében békésebb és a magyarokkal való megegyezés felé hajló politikai irányt kövessen-e, vagy tovább folytassa az eddig követett és szakadatlan összeütközéseket provokáló intranzigens irányt? E harcokban ő maga is résztvett, mint a Sturdza intencióit szolgáló csoport egyik tagja, amely csoportnak akkor szellemi vezetője Slavici János volt, harcosai pedig Slavicinak a „Tribuna” szerkesztőségében dolgozó személyes hívei: Albini Livius és Russu Sirianu.

Slavici lehetőnek tartotta a magyar-román megegyezést, ha bizonyos előfeltételeknek megteremtésétől a magyar kormány nem fog vonakodni. Erre vonatkozó nézeteit 1896-ban megjelent „Tribuna si Tribunistii” című könyvében az akkori magyar miniszterelnököt, báró Bánffy Dezsőt aposztrofálva, a

következő szavakkal fejtette ki: „Kezdje meg a báró úr az erre vonatkozó lépéseket, még a milleniumi ünnepek előtt, egy európai szellemű választói törvény alkotásával, még pedig nemcsak a románok, hanem az egész magyar királyság számára. A románok ezt kívánják, a korona pedig szankcionálni fogja. Nem kell ehhez egyéb, mint férfias elhatározás a kormány részéről. Továbbá tegyen meg a báró mindent, ami alkalmas a románok legitim panaszainak megszüntetésére és biztosítom, hogy jelenlegi ellenfelei a románokra elveszítik minden befolyásukat és nem merészelik fejüket felemelni. Ezáltal ugyan még nem lesz a magyarok és románok között való ellentét teljesen kiküszöbölve, mert ezt egyszerre nem lehet kiküszöbölni, de attól a naptól kezdve, amelyben a románok is kénytelenek lesznek képviselőiket elküldeni a magyar parlamentbe, ez az ellentét elveszíti mai veszedelmességét és a románok vezetői nem lesznek kénytelenek Bécsbe és Bukarestbe járkálni, hanem állandóan Budapesten fognak találkozni magyar polgártársaikkal, hogy egyetértésben dolgozzanak minden téren. Ha ez nem fog megtörténni, nem a románok hibája lesz, mert ők nem tehetnek semmit, hanem a magyaroké, akik megtehetnek mindent”.

Slavici 1910-ben is ezen az állásponton volt, sőt az utóbbi idők eseményei következtében a helyzetet kedvezőbbnek tartotta, mint 1896-ban, már csak azért is, mert akkor a magyar kormány élén báró Bánffy Dezső állott, aki a bukaresti körök véleménye szerint „trés hongrois” volt arra, hogy létrehozassa ezt a tervezett román-magyar kiegyezést. A román közvélemény Khuen-Héderváryt nem tartotta ilyen „trés hongrois”-nak és azért nagyobb is volt benne a bizalma. E magánjellegű megbeszélések azonban nem vezethettek célra azért sem, mert az idő a választások megkezdéséig nagyon rövid volt arra, hogy valamiben megállapodhattak volna. A választások eredménye pedig egészen új helyzetet teremtett, amely lehetetlenné tette e megbeszélések és eszmecserék továbbfolytatását.

Meghasonlás a román nemzetiségi pártban és az azt követő kibékülés.

A választások a román nemzetiségi pártra teljes vereséggel végződtek. A mult országgyűlés román nemzetiségi képviselőinek alig egyharmada jutott mandátumhoz. A Goga-féle radikálisabb színezetű fiatalabb csoportnak tagjai, Gogával az élükön, és az idősebbek közül azok is, kik ez árnyalattal összekötöttségben voltak, kivétel nélkül megbuktak. E nem remélt eredmény rendkívül nagy megzavarodást okozott a román

nemzetiségi pártban. Egyelőre e súlyos kudarcot a kormány állítólagos nagy nyomásának, a hallatlan nagy választási visszaéléseknek tulajdonították és súlyos vádakat kovácsoltak azokból a magyar kormány és nemzet ellen. Később rájöttek, hogy a kudarc okát nem lehet kizárólagosan ezekben a választási visszaélésekben keresni, különösen, ha tekintetbe veszik, hogy a kudarc nem annyira a román nemzetiségi párt eddigi vezetőit érte, mint inkább a Goga-féle fiatalabb és radikálisabb pártárnyalat tagjait. Ezek az aradi Tribuna körül csoportosulva, a román nemzeti párt vezetőit tették felelőssé az őket ért kudarc miatt.

Rövid előcsatározás után a vihar a pártban teljes erővel tört ki. Éleshangú polémiák, kellemetlen leleplezések következtek nemcsak a román nemzetiségi hírlapokban, hanem önálló brosurákban is. Az 1896-iki harc megismétlődött körülbelül nagyobb mértékben, mint akkor. Goga és barátai kíméletlenebbek voltak, mint annakidején Mangra és Russu Sirianu. Gogáék a párt vezetőségével szemben erős és szenvedélyes hangon ismételték és bővítették ki azt a vádjukat, hogy nem igazi román nemzeti, hanem csak osztály-, sőt még annál is rosszabb, mert egyenesen klikkpolitikát csinálnak. Viszont, a megtámadott román nemzetiség-párti vezérférfiak sem maradtak adósok. Egyenesen azzal vádolták ellenfeleiket, hogy Mangra közvetítésével Tisza István gróf érdekében indították meg ezt a harcot. E vádat Vaida-Voevod Sándor „Tisza-Mangra ši Tribuna” című brosrájában fejtette ki részletesen azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy őket a román közvélemény előtt, mint a román nemzeti ügy árulóit diszkreditálja.

Ez a harc, amely a román nemzetiségi pártot nemcsak megbénította akciójában, hanem teljes szétbomlással is fenyegette, egy évnél hosszabb ideig tartott. „Ez az időszak (1910-től 1912-ig), írja Mircea R. Sirianu „La Question de Transilvanie et l'unité politique roumaine” című 1916-ban Párisban megjelent könyvének 345. lapján, nem volt kedvező a román ügyre, mert a román nemzeti pártban belső válság tört ki, amely bizonyos ideig megbénította működésében. Arról a nyílt ellenzékieskedésről van szó, melyet az aradi Tribuna indított meg a nemzeti komité ellen, amely alapítójának, Russu-Sirianu Jánosnak 1909-ban történt halála után 1910-ben az ifjú költőnek, Gogának és egynéhány tehetetlen és illetéktelen egyénnek befolyása alá jutott. A romániai közvélemény és bizonyos bukaresti körök is beleavatkozván, ez összeütközés a Tribuna megszüntetése árán elsimult 1912 április havában, amely lapnak helyét a pártnak „Românu” címmel egy új hivatalos organuma foglalta el.”

A konfliktust tehát bizonyos bukaresti körök beleavatkozása simította el Mircea R. Sirianu idézett szavai szerint.

Világosabban beszélve: a romániai liberális párt, amely e háborúskodás által a magyarországi román nemzetiségi pártot veszedelmeztetve látta és attól félt, hogyha e párt felbomlik, nem lesz többé olyan szervezet, amely izgatásaival megakadályozza a sokak által komolyan óhajtott román-magyar megegyezést. E megegyezés következtében a nemzeti kérdés nemcsak mint pártpolitikai fegyver szűnnék meg a romániai politikai pártok kezében, hanem egyúttal lehetetlen lenne az is, hogy a liberális párt e kérdés ébrentartásával előkészítse a párt távoli, de azért kitartással követett célját: a magyar állam románok által lakott területeinek a román királysághoz való csatolása segítségével Nagyrománia (România mare) megvalósítását. A konfliktus elsimítására a párt egyik tagját, a besszarábiai származású Stere Konstantint Aradra küldötte, kinek egy román részről való indiszkrécio folytán napfényre került adat szerint, 200,000 lei segítségével sikerült is az összeütközést elsimítani. Ez összeg nagy része arra volt szükséges, hogy a „Tribuna” tulajdonosait, munkatársait és más egyéb érdekeltjeit anyagilag kielégítse.

Romániából jövő anyagi támogatás a magyarországi román nemzetiségi mozgalmak számára. Stroescu a besszarábiai mecénás.

A magyarországi román nemzetiségi politikusok és a romániai államférfiak, politikusok, tudósok, írók és hírlapírók között kifejlődött szellemi és érzelmi kölcsönösségnek tisztán erkölcsi természetű rugói mellett voltak anyagi természetű vonatkozásai is. Már e könyvnek egy előbbi fejezetében rámutattam arra, hogy a magyarországi románság politikai és művelődési törekvései a romániai kormány, a romániai államférfiak és társadalmi körök részéről állandó, vagy időről időre szóló tekintélyesebb pénzbeli támogatásban részesültek.

A romániai liberális pártnak egyik igen tekintélyes tagja Carada Eugén volt, hosszas időn át a román nemzeti banknak, a Banca Nationala Românanak igazgatója. „Carada Eugén – írja életrajzírója a „Figuri contîmpurane din România” című vállalat 27. lapján – kinek, mint államférfiúnak és pénzügyi szakembernek hírneve túlhaladt az ország határain, egyzersmind tüzes nacionalista is volt. Halála alkalmával az erdélyi hírlapok megemlékeztek azokról az áldozatokról is, amelyeket a leigázott románok érdekében hozott. Mondják, hogy saját zsebéből fizette ki az összes birságpénzeket, amelyeknek megfizetését a magyarok azért erőszakolták, hogy ily módon az erdélyi román nép sajtószabadságát tönkretégyék. A brassai belvárosi román templom építéséhez, mikor a többi aláírók az

aláírt összeg megfizetése alól igyekeztek magukat kivonni, amelynek következtében az építési bizottságot mintegy 60,000 lei deficit terhelte, Carada azt a 60,000 lei deficitet kifizette, aláírva nővérének és unokatestvéreinek is a nevét.” A „Societatea Orthodoxa Nationala a Femeilor Româna” (román nők orthodox nemzeti egyesülete) legutóbb kiadott jelentésében nyíltan bevallja, hogy rövid fennállásának (1909–1912) ideje alatt 50,000 leinél többet küldött Magyarországra egyházi és iskolai intézmények segítésére, 5000 leit pedig a sajtóvétségért elítélt román hírlapírók segélyezésére. 1901 február 25-ről a bukaresti osztrák-magyar követ hivatalosan jelentette a külügy-miniszternek, hogy Sava Somanescu szenátor vállalta magára a nagyváradi jogakadémiáról nemzetiségi izgatások miatt ki-zárt Bolcas Lucián taníttatási költségeit.

Onisifor Ghibu, a nagyszebeni gör. keleti érseki egyházmegye volt egyházi tanfelügyelője, 1912-ben Nagyszebenben megjelent „Anuar Pädagogic 1913” című könyvének 54. és 55. lapjain ezeket írja: „Az 1907. év emlékezetes marad ránk nézve. Ekkor alkották meg az Apponyi-féle népiskolai törvényt... Iskoláinknak, melyeket létükben támadott meg Apponyi törvénye, éppen a legkétségbeejtőbb pillanatban sietett segítségére egy nemes szív, amilyen még nem volt a mi kultúránk történetében. Egy besszarábiai román boér, egy moldován. Egyike azon testvéreinknek, akik még szerencsétlenebbek, mint mi. Olyan ember, kinek nevét eddig még senki sem hallotta Erdélyben, de ma nincs senki, aki ne ismerné, Stroescu Vasile a balázsfalvi konzisztoriumnak 100,000 koronát küldött, 220,000 koronát a nagyszebeninek, 100,000 koronát az aradi nőegyletnek, 10,000 koronát a karánsebesi konzisztoriumnak, 50,000 koronát a Román Közművelődési Egyesületnek (Astra), a nagyszebeni szemináriumnak 100,000-t, a budapesti egyetemi hallgatók „Petru Maior” nevű egyesületének pedig 2000-t, nem is számítva azokat a meg sem számlálható kisebb összegeket, amelyeket különböző alkalmakkor éveken át küldött egyházi és iskolai intézményeinknek. Nyíltan beszéltek akkor román körökben, hogy a román Közművelődési Egyesületnek (az Astrának) egy millió koronát ajánlott fel arra, hogy ez összeg segítségével mentől több falusi hitelszövetkezetet szervezzen a magyarországi románság között. A nevezett egyesület azonban hivatkozással arra, hogy alapszabályai-ban megállapított működési köre nem terjed ki a gazdasági térre, nem fogadta el a felajánlott összeget.

Stroescu Vasile tehát 1909–1913-ig a bőkezű mecénás szerepét játszotta az erdélyi románság között. Adományait nem külföldről küldötte Magyarországra, hanem többnyire Nagyszebenben tartózkodva, személyesen osztogatta a legnagyobb nyilvánossággal. A román lapok hasábjain át dicsői-

tették minden egyes jelentékenyebb adománya alkalmával a dúsgazdag besszarábiai mecénást. Jellemző, hogy a magyar hatóságoknak egyáltalán nem jutott eszükbe ez iránt érdeklődni, hogy ki is ez a besszarábiai dúsgazdag mecénás? Nem tűnt fel senkinek, hogyha neki a leigázott románok művelődési törekvései annyira szíven fekszenek és oly sok pénze van, miért nem használja fel azt saját besszarábiai testvérei között? – akiknek nemzeti nyelven való iskoláztatásukról sem az orosz kormány, sem pedig saját egyházuk nem gondoskodik, holott a hazai románság e tekintetben mégis csak tűrhető állapotban van?

Az sem tűnt fel senkinek, hogy ez a Stroescu Vasilie, mint besszarábiai román nagybirtokos orosz alattvaló. Sőt voltaképpen senki sem tudta Magyarországon hitelesen és bizonyosan, hogy valóban Stroescu-e és igazán besszarábiai nagybirtokos-e? – mert hiszen igazolásra soha senki sem szólította fel. Stroescu egyéniségére vonatkozó kutatásaim alapján csak annyit sikerült a román királyi közoktatásügyi kormány által kiadott „Cartea de Aur” segítségével megállapítani, hogy Besszarábiában csakugyan van egy Stroescu nevű román nemzetiségű nagybirtokos család és hogy e család egyik tagja a múlt század hetvenes éveinek elején, mintegy 50–60,000 leinyi alapítványt tett romániai közművelődési célokra. De ez a Stroescu már nem él és miután utódok nélkül halt el, a szóbanforgó Stroescu annak fia sem lehet. Stroescu Vasilie az 1909–1912. évek közé eső időszakban a fennebb felsorolt összegeket is beleszámítva, amelyek egymagokban 580,000 koronára rúgnak, ha hihetünk a román forrásból származó szóbeli információknak, amelyek tulajdonképpen csak a románság körében elterjedt erre vonatkozó híreket tükrözik vissza, körülbelül két és félmillió koronát osztott szét bizalmas módon a magyarországi románság között. Nem valószínű, hogy bármilyen gazdag ember is lett volna, hogy milliókat osszon szét anélkül, hogy nevének valamely intézménnyel vagy alapítvánnyal kapcsolatosan még csak megörökítését is kívánta volna. Azt hiszem, nem jár messze az igazságtól az a feltevés, hogy Stroescu olyan bőkezűen még sem a saját pénzét osztogatta, hanem az általa Magyarországon elhelyezett koronák a hírhedt „guruló rubelek”-ből voltak osztrák-magyar értékre felváltva. Ha akkor, mikor Stroescu e nagyobb összegeket oly bőkezűen osztogatta, a magyar hatóságok kérdőre vonták volna, bizonyára kitűnt volna pénzének zavaros természetű forrása. Kitűnt volna az, hogy Stroescu Vasilie nemcsak román lelkes hazafi volt, hanem inkább orosz politikai ügynök. Ma ezt nem lehet konstatálni, mert Stroescu a Balkánháború kitörésével többé nem jelent meg Magyarországon. Ekkor már nem volt rá szükség, mert a talaj előzetes megmunkálása el volt végezve és következett az aratás.

Magyarellen es külföldi sajtóakció és irodalmi agitáció a román-szláv szövetség érdekében.

Stroescu pénzosztogatása csak egy és sokak fülében valószínűen nagyon kellemesen csengő láncszeme volt annak a bekerítő politikának, amely 1908 óta az osztrák-magyar monarchia széthúzó nemzetiségi elemeit igyekezett a gyorsan közelgő világháború számára előkészíteni. Említettük a megelőző fejezetben, hogy a Liga Culturală 1909. évi közgyűlésében határozatilag kimondotta, hogy a nemzeti kérdésben a külföld informálására vonatkozó irodalmi tevékenység elejtett fonálát újra fel kell venni és hogy Jorga erre csak azt felelte, hogy a Liga ösztöndíjával külföldre küldött egyetemi tanulók különben is kötelezve vannak a nemzeti kérdésben a külföldi közvéleményt informálni. Jó példát e téren a „Párisban tanuló román ifjúság köre” (Cercul studenților români din Paris) mutatott. 1908 decemberében felhívást intézett a római egyetem tanulóifjúságához, amelyben örömet fejezi ki azon jelenségek miatt, amelyek azt bizonyítják, hogy a nemes olasz nemzet ideáljai nem békíthetők össze a németekkel és a magyarokkal való szövetség eszméjével. A latin fajok vegyenek példát a szláv fajoktól, amelyek egymással egyesültek a germánok ellen. Íme a jelen nehéz pillanatban is az oroszok és a szerbek sziklafal gyanánt állanak ellen az ausztró-húnok balkán felé való terjeszkedésének. Az osztrák-magyar monarchia e pillanatban a leghitványabb módon terjeszti ki ragadozó karmait Bosznia és Hercegovina felé, továbbá az emberies érzés és az igazság ellenére zsarnokilag elnyomja Tirol és Isztria olaszaival együtt Bukovina románjait, a magyarok pedig Erdélyben négy millió románt kínoznak, elrabolván tőlük egyházaikat, iskoláikat és ősi nyelvüket, sőt Andrássy kárhozatos törvényeinek segítségével (hogy mi volt ez a kárhozatos Andrássy-féle törvény, azt egyszerűen elfelejtik megmondani) még élethez való joguktól is megfosztják. A nyugati latin népek alkossanak egy konföderációt. E konföderációhoz csatlakoznék aztán Kelet latin népe, a román is. E konföderáció lehetővé tenné, hogy Tirol, Trieszt, Isztria latin népe csatlakozhassék Olaszországhoz és hogy a tizennégy milliónyi románság, amelyet Traján a Tisza, a Kárpátok és a Fekete tenger közé telepített, egyetlen államban egyesülhessen, és hogy e két egységes latin állam (Románia és Olaszország) között megalakulhasson Nagy-Szerbia is.

De nemcsak az ifjúság igyekezett a nemzeti kérdésről ez újabb fázisában a külföldi közvéleményt informálni, hanem tanárai is. A jašii egyetem tanára, A. D. Xenopol, az irredentizmus egyik tudományos bajnoka, ugyanebben az évben a párisi Collège de France-ban mint vendég egy előadássoro-

zatot tartott a latin faj történeti és civilizatórius hivatásáról. Ebben az előadássorozatban igen nagy rész esett annak a küzdelemnek kellő kiszínezésére is, amelyet a latin faj keletre szakadt ága, a románság vív a magyarsággal, amely barbár módon nyomja el az államában élő három és félmilliónyi románságot. A „Noua Revista Româna” szerkesztője, Radulescu-Motru, a bukaresti egyetemen a filozófia tanára, körkérdést intézett Olaszország szellemi előkelőségeihez arra vonatkozóan, hogy miként vélekednek a román nemzetről a jelenlegi külpolitikai helyzetben? E kérdésre Barzelotti, a római egyetem tanára és szenátor, felelt legelőször, mely feleletet Radulescu-Motru a „Noua Revista Româna” 1908 december 28-iki számában tett közzé egész terjedelmében. Barzelotti Bosznia annexióját Olaszország érdekeire nézve veszedelmesnek tartja. Szerinte Olaszországnak az az érdeke, hogy a Balkánon a nemzetiségi elv alapján önálló és független államok jöjjenek létre. Ami pedig Romániát illeti, Radulescu-Motru azon kérdésére vonatkozóan, hogy az ő érzelmeivel összhangzásban vannak-e a román nép nagy többségének vágyai és azon reményei, amelyeket ezidőszerint Olaszországba helyez? határozottan igennel felelhet.

A román közvéleményben általánosan fel volt vetve az a kérdés, hogyha az osztrák-magyar monarchia Bosznia annexiója miatt háborúba bonyolódna Szerbiával, Montenegróval és Törökországgal, miféle kilátásai lennének Romániának nemzeti ideáljának megvalósítására? Erre a kérdésre A. D. Xenopol a „Noua Revista Româna” idézett számában a következő feleletet adja: „Lelkem mélyéből meg vagyok győződve, hogy a helyzet kulcsa Románia kezében van. Ha mi Ausztria ellenségei mellé állunk, ezáltal Ausztria kényszerítve lesz a meghátrálásra, mert ha mi csatlakozunk a szerbek, montenegróiak és a törökök támadásához, az azonnal felkelést támasztana Csehországban, Triesztben, Horvátországban, Erdélyben és a tót felföldön. De meg vagyok győződve, hogy Ausztriát az is meghátrálásra kényszerítené, ha mi csak támadó szövetséget kötünk a négy balkáni állammal.”

E jelentés egyik fejezetében megemlékeztem arról, hogy Urechia azon beszédében, amelyet 1893-ban a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatosan a román parlamentben mondott, azt ajánlotta a románoknak, hogy a hármasszövetség helyett csatlakozzanak a vezetésök alatt megalkotandó Balkán szövetséghez, mert annak keretében érdekeiket inkább biztosíthatják, mint a hármasszövetség keretében. Az 1908. évtől kezdve ez a balkánszövetség egyre népszerűbb lesz a román közvéleményben, már csak azért is, mert ez jobban hízelgett a román nemzeti hiúságnak. A hármasszövetségben helyzetök, mint kis államé, nagyon alárendelt volt, viszont a balkánszövetségben, mint legerősebb állam, ők lettek volna a vezetők. Ennek a

törekvésnek nemcsak publicisztikai, hanem tudományos képviselői is akadtak csakhamar. Ebben az irányban az első komolyabb irodalmi jelenség Barbulescunak, a jasi-i egyetem szláv nyelvészeti tanárának „Româniî făta de Serbi si Bulgari” című, már 1905-ben megjelent könyve volt, amelyet az akkori szerb sajtóiroda főnöke, Ilics fordított szerb nyelvre és amely szerb nyelven a szerb kormány költségén jelent meg Belgrádban. Barbulescu fejtegetéseinek lényege a következőkben foglalható össze: A románok és a szerbek, miután érdekeik a Balkánon nem ütköznek össze, egymásnak nemcsak barátai, hanem egyenesen természetes szövetségesei is a bulgárok ellen, mert hiszen mindkettejük balkáni érdeke egyenesen ellentétes a bulgárokéval. A makedo-románokat nem a szerbek, hanem a bulgárok nyomják el. A románoknak tehát faji érdekeik mentől közelebbi, sőt egyenesen szövetséges viszonyba lépni a szerbekkel a bolgárok ellen, akiknek revindikációs igényeik vannak Dobrudzsára.

Ezek a román-szerb, illetőleg román balkánszövetséget ajánlgató publicisztikai fejtegetések visszhangra találtak a szerbek között is. Dr. Georgevics, a belgrádi főiskola egyik fiatal tanára Bukarestbe utazott, hogy ott segítsen támogatni a keletkezében levő szerbbarát és monarchiaellenes hangulat kifejlődését. A már többször említett „Noua Revista Româna” november 16-iki számában cikket is írt arról, hogy miért fontos Bosznia és Hercegovina birtoka Szerbiára? Cikkét a következő szavakkal fejezi be: „Kedvesen idézem emlékezetembe a „Velika Serbia” (Nagy Szerbia) című nacionálista hírlapot, amelyiket a boldog emlékezetű szerb költő Kaciansky Vladislav 1890-ben szerkesztett és amelyben egy vezércikk volt szentelve Szerbia és Románia közös és egyetértő politikai cselekvésének, amely egyúttal kiinduló pontja is lett volna a mindkét ország szebb jövője felé vivő útnak. Nem kevésbé kedves nekem a szerb és román tanulók 1891-iki turnu-szeverini testvériesülési ünnepének emlékezte, amelyben magam is részt vettem. De fájdalom, úgy az öreg Kacianskynak a két nemzet közös munkálkodását ajánló javaslatát, mint a két nemzet tanulóifjúságának ünnepies találkozása alkalmával mondott szavakat elvitték a Duna habjai. De hiszem, hogy már megérkezett az egymás megismerésének és meghallgatásának az ideje, mert az, ami az egyik fejére esett, Isten őrizzen meg, holnap a másikéra eshetik és akkor, akit a sors e csapása ér, bizonyára sajnálatosan fogja érezni a másiknak vele szemben tanúsított közömbösségét.”

A román-orosz érdekazonosságnak pedig egy Calmuschi Konstantin nevű tanárban akadt tudományos és irodalmi megalapozója. Calmuschi 1911-ben adta ki: „Relațiunile politice ale țării române cu Rusia”. (A román országok Oroszországgal

hoz való viszonya) című könyvet, amelyben századokra visszamenően a történeti adatok egész halmazával igyekezett bizonyítani, hogy a multban minden, ami jó és üdvös volt a román fajra, az oroszoktól jött és viszont : minden ami káros és veszedelmes volt, az osztrák-magyar monarchiától. Ha a történelem tanúsága szerint a multa vonatkozóan ez az igazság, a jövőt illetően sem lehet más. Calmuschi könyvét Hohenzollern Antal hercegnek fiához, Románia királyához, Károlyhoz írt levelének e soraival zárja be: „Oroszország hasznos barátja és veszedelmes ellensége is lehet a román államnak. Keleten a jövő az európai államok valószínű kialakulása szerint Oroszországgé lesz, ha kellő mérséklettel fogja kihasználni a kezébe jutó előnyöket és éppen ezért minden doktrinér és nemzeti érzület ellenére is, a legnagyobb fontossággal bír ez állam-mal való szövetkezés”.

Az angol publicisztika akciója a monarchia föderatív átalakítása érdekében. Wickham Stead.

A román nemzeti kérdés ebben az években az európai sajtóban egy más körülmény folytán is állandó és nagy érdeklődés tárgya lett. Az a bekerítő politika, amelynek megteremtője VII. Edvárd angol király volt, rendkívül nagy érdeklődést mutatott az osztrák-magyar monarchia nemzetiségi viszonyai iránt is. Ez érdeklődés be nem vallott, de igazi és valódi indítéka a következő volt: Anglia veszedelmes versenytársa a világ felett való gazdasági és politikai uralkodásban Németország volt. VII. Edvárd diplomáciája a bekerítés politikáját Németország ellen szólította életre. Németországnak három szövetséges társa volt: az osztrák-magyar monarchia, Olaszország és Románia. Az angol politika eleve tisztában volt azzal, hogy Olaszország és Románia kenyértörés esetén nemcsak szövetségesei nem lesznek a Németország oldala mellett küzdő osztrák-magyar monarchiának, hanem a helyzet kedvező alakulása esetén ellenségei, mert hiszen mindkét nemzetnek nemcsak revendikációs igényei vannak vele szemben, hanem ez igényekből keletkezett irredentizmus oly erős, hogy olyan kormány, a mely e két nemzet haderejét a monarchia mellé bírná állítani, a reális viszonyokkal számotvető államférfiú által el sem gondolható. Marad tehát Németországnak egyetlen és hűséges szövetségese az osztrák-magyar monarchia.

A monarchia hadserege erős és jól szervezett hadsereg, amely a németen kívül, bármelyik európai nagyhatalom seregével, mint legalább is egyenlő fél veheti fel a versenyt. E hadseregnek azonban szerintök egy nagy hibája van: nem támaszkodhatik egy nagy és egységes nemzeti akaratra, amely

igazi erőforrása annak a néphadseregnek, amelynek a jelenkor háborúiban csak egyedül lehet sikerre kilátása. A monarchiában a centrifugális erők nemcsak amiatt nagyok, mert sokféle nemzet és népelemből van egy világtörténelmi fejlődés eredményeként összenőve, hanem az egyes nemzetek és népek között fennálló természetes érzés, gondolkodásbeli és érdeellentétnél fogva ezek a centrifugális erők valóságos viszálykodásnak lettek okozói, amit még súlyosabbá tesz az a körülmény, hogy a nemzetiségek egynehányának: olaszoknak, szerbeknek, románoknak, sőt a ruténeknek is nehézkedési, vagy helyesebben jegecedési középpontja, a monarchiával szomszédos és önálló állami életet élő fajrokonaiknál van, amely körülmény okozója annak is, hogy e fajok nemzeti törekvései végső konzekvenciáiban azonosak a monarchia integritását erőszakosan fenyegető irredentizmussal.

Az angol politika felismerte a monarchiának azt a gyöngeségét, ami a nemzeti egység hiánya folytán keletkező centrifugális erők természetes fejlődésének eredménye volt. Ennélfogva önkényt kínálkozott az alkalom arra, hogy ez erőknek további fejlődését és fokozását a rendelkezésre álló eszközökkel előmozdítsa. E szerep nem volt sem nehéz, sem pedig olyan, amely a monarchia sorsát intéző körök előtt kellemetlen, vagy gyanus okot szolgáltatott volna. Hiszen a kiinduló pont hozzá a XIX. század egyik legkedvesebb eszméje, a nemzetiségi elv volt. Az osztrák-magyar monarchia nagy hatalmi állása 1867 után a dualizmuson épült fel, melynek a dualizmus megteremtőinek koncepciója szerint két hatalmas oszlopa volt a Lajthától nyugatra az osztrák németiség, keletre pedig a magyar nemzet. Természetesen, ez a dualizmus nem volt tökéletes közjogi szerkezet és főleg nem birta megakadályozni a nemzetiségi sokféleségből eredő súrlódások folytán keletkező centrifugális erők fenyegető növekedését. Elméletben lehetett a monarchiának a dualizmusnál egy jobbnak és tökéletesebbnek látszó közjogi szerkezetét is elgondolni, amely az egymással szakadatlanul növekedő viszálykodásban élő nemzetiségeket jobban kielégítené. Ez a jobb és tökéletesebb szerkezet a monarchiát alkotó népeknek olyan föderalizációja volna, amelyik az állami élet legfelső funkcióinak körében: hadsereg, diplomácia és legfőbb közigazgatásban a dinasztia és a monarchia történeti hagyományainak megfelelően egységes és német maradna. Ennek a föderatív törekvésnek a monarchia politikai fejlődésének történetében multja is volt.

Hogy az osztrák császárság nyolc autonóm nemzetiségi állammal föderatív birodalommal alakuljon át, azt konkrét javaslat alakjában először a csehek akkori egyik politikai vezére, a történetíró Palacky vetette fel 1848-ban a kremsieri osztrák parlamentben. E terv szerint az osztrák császárság a követ-

kező nyolc autonóm nemzeti állam föderációján épült volna fel: 1. *német Ausztria*: a tisztán német lakosságú örökös tartományokból, Cseh- és Morvaország német területeiből, 2. a *cseh állam*: Csehország, Morvaország és Magyarország tót többségű vármegyeiből, 3. a *lengyel állam*: Galicia és Szilézia lengyel területeiből, 4. a *ruthén állam*: Galicia és Magyarország ruthén területeiből, 5. az *illir állam*: amely a monarchiában lakó összes délszlávokat egyesítette volna, 6. a *román állam*: Erdélyből és Magyarország románoktól lakott területeiből, 7. az *olasz állam*: a birodalom összes olasz területeinek egyesítéséből, 8. a *magyar állam*: Magyarország azon részeiből, amelyeken a magyarság összefüggő kompakt többségben lakik.

Palacky ez ideáját nagyban propagálta a „Narodni Novini” című cseh ujság. Az akkori hivatalos és politikailag irányadó köröknek a birodalomnak ilyen föderatív alapon való újra szervezése annyira nem tetszett, hogy a „Narodni Novini”-t az eszme propagálása miatt a kormány betiltotta és kigondolóját, Palackyt pedig a legszigorúbb rendőri felügyelet alá helyezte. Egy pár hónappal később az 1849 márciusi birodalmi alkotmány maga is bizonyos fokig a föderalizmus álláspontjára helyezkedett, amennyiben az egyes tartományoknak autonómiát engedélyezett. A kettő között a különbség azonban lényeges volt, mert a márciusi alkotmány csak az úgynevezett történeti, azaz csak az egyes koronartományok autonómiáját ismerte el és nem egyszersmint a nemzetiségek autonómiáját is, amelyen Palacky ismertetett terve felépült és amelyet a Saguna politikai vezetése alatt álló románság kért az olasz küldöttség által Őfelsége elé terjesztett Emlékiratában. A magyarországi románság a márciusi alkotmánnyal éppen azért nem volt megelégedve, mert az nem ismerte el a nemzetiségi autonómiát alapelveül s ennek következtében a románság még csak egy külön román koronartományban sem egyesülhetett, hanem három – illetőleg Bukovinával négy – részre tagoltatott, amelyek közül egyikben sem juthatott volna szupremáciára, vagyis mint azt az elégedetlenkedő románok akkor enyhébb alakban kifejezték, sehol sem juthatott volna a többi nemzettekkel szemben a teljes jogegyenlőség birtokába.

A VII. Edvárd királyféle politikának messze tekintő céljai érdekében egész sajtó apparátus dolgozott, hogy ne csak az angol, hanem az egész nyugat európai közvéleményében is a dualisztikus monarchiának ilyen nemzetiségi autonómiákon felépülő föderatív átalakulása érdekében hatásos propagandát csináljon. A monarchiának e föderatív szerkezeten alapuló átalakulását úgy tüntették fel, mint a megifjodás és az erő forrását a Habsburgok öregedő birodalma számára, mert egy ilyen nemzetiségi föderáció alapján felépült Habsburg monarchiának

vonzóereje igen nagy lenne azon szomszédságában lakó kisebb balkáni államokra, amelyeknek nemzetei fajrokonai a monarchiát alkotó nemzetiségek valamelyikének. A monarchia ilyen föderatív átalakítása a többi nemzetiség számára egyszersmint felszabadulást is jelentene a dualisztikus állami szerkezet hatása folytán szupremáciához jutott kettős kisebbségnek, az osztrák németiségnek és a magyarságnak elnyomó uralma alól. A monarchia ilyen föderatív átalakítása az emberiség, a jog és az igazság érvényesülését jelentené, tehát nem tisztán a monarchia népeinek belügye, hanem az emberi haladásé és így a művelt Európáé is, amely a monarchia azon nemzetiség-politikai vezetőitől, kik ez átalakulás érdekében küzdenek, szimpátiáit és erkölcsi támogatását nem tagadhatja meg.

Igen finom diplomáciával és igazi államférfiúi előkelőséggel képviselte az angol publicistikában ezt az álláspontot a „Times” bécsi levelezője *Henry Wickham Steed*, mint azt a „Monarchie des Habsburg” című rendkívül ügyesen írott könyvének minden lapja bizonyítja (Franciául idézem, mert rendelkezésemre e könyv csak a Firmin Roz által 1914-ben kiadott francia fordításban áll ez időszerint). Wickham Steed e könyve klasszikus bizonyítéka annak, minő mesteri képmutatással tudják az angol politikusok és publicisták nemzetük egoisztikus céljait a magasabb emberi érdekek, az igazság és a jog köntösébe burkolni akként, hogy a kérdést alaposabban nem ismerők fel ne ismerhessék, hogy tulajdonképen nem az általános emberi jog és igazság, hanem a kizárólagos angol politikai és hatalmi érdekek szolgálatáról van szó.

Az angol publicistika hadjárata Magyarország ellen. Scotus Viator.

Wickham Steednek és a többi angol publicistáknak, akik a Habsburg monarchia dolgaival foglalkoztak, nem a monarchia jövőjéért, vagy nemzetiségeinek politikai jogaiért és nemzeti szabadságáért fájt a fejük, hanem Anglia hatalmi érdekeiért, amelynek a dualisztikus monarchia, mint Németországnak Anglia legveszedelmesebb versenytársának szövetségese, útjában állott. Mindnyájan tisztában voltak azzal, hogy a nemzetiségek föderációjának alapján újra szervezett Habsburg monarchiában a szláv elem jutna többségre, amelynek érdekei és messzebbre tekintő politikai aspirációi sohasem fogják megengedni, hogy Németországnak hű és megbízható szövetségese legyen az orosz törekvések ellen folytatott harcában. Azonkívül, az a harc, amelyet a kisebbség címén háttérbe szorított osztrák németiség és magyarság elvesztett pozíciójának visszanyeréséért folytatna a szláv többséggel, annyira megbénítaná a monar-

chiát, hogy az mint nagyhatalom, többé kellő erővel és határozottsággal a nemzetközi politikában nem léphetne fel. Azonkívül azzal is tisztában voltak, hogy a történelmi fejlődés és a népelet természetes törvényeinek hatása következtében nem a monarchiában lakó nemzetiségek gyakorolnának egységesítő és erős vonzást azon fajrokonaikra, kik a monarchia szomszédságában önálló állami életet élnek, hanem megfordítva. A monarchia föderatív átalakítása csak bevezetése és megkönnyítése lenne annak, hogy a monarchia olyan fajú népei, mint az olaszok, románok, szerbek stb. a természetes fejlődés útján minden nagyobb katasztrófa felidézése nélkül egyesülhessenek illető fajrokonaikkal. A monarchia föderalizálása az a legkönnyebb és legrövidebb út, amelyen Nagy-Itália, Nagy-Szerbia, Nagy-Románia, sőt Nagy-Ukraina is megvalósulhat és testet ölthet. Ezt a csupasz valóságot a nemzetek önrendelkezési jogának igen szépen hangzó formulájába öltöztették, amelynek címén most a háborúban, mikor nem volt többé szükség a képmutatás álarcára, egyszerűen az osztrák-magyar monarchia szétdarabolását követelik és hirdetik a béke első feltételének.

Minekutána a monarchia jelenlegi dualisztikus szerkezete fenntartásának legerősebb védelmezői a magyarok, az entente sajtójának támadásai ez években a leghevesebbek és a legkíméletlenebbek a magyar állam és a magyar nemzet ellen voltak. E támadásokat az objektív tudományos vizsgálat köntösébe öltöztették oly módon, mintha tulajdonképen a monarchia igazi és jól fel fogott érdekeit szolgálnák, mert hiszen a magyarok azzal, hogy az államukban lakó nemzetiségeket elnyomják, tulajdonképen a monarchia érdekeit kockáztatják, mert magyarosító és elnyomó politikájokkal rá kényszerítik a többséget alkotó nemzetiségeket, hogy azok a külföldi rokonaikkal való egyesülésben keressenek szabadulást. A kétségtelenül egyre erősebbé levő irredentista áramlatoknak okozója az a politika, amelyet a magyarok a nemzetiségekkel szemben folytatnak. Az ilyen szellemű és irányú angol irodalmi termékeknek valószínű iskolás példája volt Scotus Viatornak (Seaton Watston) ismeretes könyve.

Scotus Viator elkerülendő azt a vádat, hogy oly népek politikai viszonyairól és küzdelmeiről ír, amelyeket egyáltalán nem ismer, mielőtt könyvét megírta volna beutazta Magyarországot, behatóbban érintkezett a magyarországi nemzetiségi vezetőkkel és így a helyszínen szerzett adatok és információk alapján írva meg könyvét, sikerült annak nemcsak az angol, hanem egyáltalán a külföldi közvélemény előtt is teljesen tudományos és objektív színezetet adni. Arra nagyon kevesen gondoltak, hogy Scotus Viator könyve már csak azért sem lehet kifogástalanul tudományos módszerrel írott könyv, mert

nem ismervén sem a magyar, sem a magyarországi nemzetiségek nyelvét, a magyarság és a nemzetiségek között folyó pör aktáit forrásszerűen fel sem használhatta, hanem képtelen volt eredeti források helyett másod kézből vett adatokra és információkra támaszkodni. Nem érintkezvén a magyar közélet embereivel, a másik fél meghallgatásának: az audiatur et altera parsnak elvét sem alkalmazhatta és így műve tendenciózus és egyoldalú műnél nem is lehet egyéb.

Scotus Viatornak nem is állott érdekében mást írni, mint tendenciózus művet, mert hiszen kitűzött célja nem volt más, mint a magyarságnak a nemzetiségekkel szemben követett eljárását az angol közönségnek úgy mutatni be, hogy az megfeleljen azon külpolitikai törekvés érdekeinek, amelyeket szeme előtt tartott az egész entente propaganda sajtó. Természetesen, akkor még nálunk, sem Magyarországon, sem Ausztriában sejtelve sem volt senkinek erről az angol propaganda sajtóról. A háború tanított meg erre is. De azért nagyon naiv dolog lenne azt hinni, hogy ez a propaganda sajtó kizárólagosan csakis háborús termék és 1914 július 28-ka után született.

Scotus Viator könyvében annak bebizonyítására, hogy a magyar kormány minő erőszakosan nyomja el a nemzetiségeket, két dologgal foglalkozik részletesebben és behatóbban: a választási atrocitásokkal és a politikai pörökkel.

A politikai választások a klasszikuskorbéli Athéntől kezdve a legújabb időkig soha és sehol sem voltak ideálisok. Mindennél olyanok voltak a valóságban, mint az illető emberek. A szavazatszerzésnek és a voks biztosításának a rongyos tógától kezdve a titkos szavazatok összegyűjtésére szolgáló kettősfenekű urnáig számtalan eszköze és módja volt használatos az alkotmányos küzdelmekben. A magyarországi képviselőválasztások bizonyára nem ideálisak, de egy hajszállal sem rosszabbak nemcsak a romániai választásoknál, hanem az olasz és francia választásoknál sem. A választások után minden országban a vesztes fél részéről állandó és hangos a panasz a győztes párt erőszakáról és visszaéléseiről. Erre vonatkozó panaszai a legtösgyökeresebb magyar pártnak, a függetlenségi pártnak is megvoltak mindig. Hogy a román nemzetiségi párt részéről is használatban vannak a rendelkezésre álló választási visszaélések, nyilván tudott dolog. E visszaélések között első helyen áll a terror, amellyel a nemzetiségi kortesek által felbujtott tömeg szokott élni. Hogy a magyar pártokkal tartó román nemzetiségű egyéneket meg szokták verni, gazdasági épületeiket felgyújtani, legelő marháikat megsebesíteni, vetéseiket, szénafüveiket éjjel lelegeltetni, minden választás után ismétlődő és bebizonyított dolog. Hogy ezeket a nemzetiségi részről elkövetett választási atrocitásokat a magyar sajtó a védelemben nem állította statisztikailag össze, mint tette a

nemzetiségi sajtó, az lehet mulasztás is részéről, de lehet eredménye azon békés hajlandóságnak, amely ilyen részletek felsorolásával nem akarta még jobban elmérgesíteni a dolgot.

A politikai pörökben első helyen a sajtópörök állanak. Ezeknek a pöröknek eredményeit, amennyiben azok fogság- és pénzbüntetéssel voltak összekötve, időnként statisztikákban szokták összefoglalni. Természetesen ezek a statisztikák nyersen összeállított adataikkal a laikus közönségre vagy a doktrinér tudósokra és írókra megdöbbentő hatást tesznek. Egyik statisztika 1914-ben, a világháború kitörése előtt kevéssel, megállapította, hogy az utolsó húsz évben a román hírlapírókon kirótt fogságbüntetés éveinek összes száma 107 évre rúgott, a perköltségek és a bírságpénzek pedig 268,000 koronára. Scotus Viator is e statisztikákat használta fel, de éppen úgy elfeledte, mint e statisztikák összeállítói, legalább főbb vonásaiban ismertetni azokat a cikkeket is, amelyek tartalmukkal provokálták ezeket az ítéleteket. Ha közölt volna egynéhány mutatóványt, az angol olvasó bizonyára nem találta volna olyan megdöbbentőnek az érettek kiszabott fogság éveinek és bírságpénzeknek számát. A tudományos objektivitás, amelyre akkora igényt tartott Scotus Viator, ezt is megkövetelte volna.

Ezek a célzatos és egyoldalú propagandairatok nemcsak a nagyközönség tagjait tévesztették meg ítéletökben, hanem a nyugati nemzetek egynéhány kiváló irodalmi, tudományos és közéleti kitűnőségét is. Ezek közé tartozott az európaszerte ismeretes és nagyrabecsült skandináv író, Björnson Björnsterne is, aki egy-két esetben elítélő és súlyos kritikát mondott arról a bánásmódról, amelyben a magyarság részéről a magyarországi nemzetiségek részesülnek. A magyarországi nemzetiségi, különösen a román sajtó e nyilatkozatokat nemcsak közölte, hanem részletesen kommentálva, újabb izgatás anyagául is használta fel, ami természetesen az ügyészség közbelépését provokálta és ha annak következménye az illető hírlapíró elítéltetése lett, akkor újabb támadás következett azon a címen, hogy ezt meg ezt a román hírlapírót elítélték, mert közölte lapjában Björnson Björnsterne vagy valamelyik más európai kitűnőségnek azt a nyilatkozatát, amelyben a magyarság bánásmódját szemben a nemzetiségekkel elítélte és megbélyegezte.

A magyar gör. katolikus püspökség felállítása.

A jelen évtized elején még egy másik körülmény is volt, amelyet a román nemzetiségi sajtó, a romániai közvélemény és a Liga Culturală a legteljesebb mértékben igyekeztek kizsákmányolni a maguk céljaira.

Magyarországon a gör. kath. vallásnak egypár százezer híve él, akiknek anyanyelve a magyar. Magyarországon a gör.

katholikusok egyházi szertartási nyelvök szerint két egyházba tartoznak: a ruthén nyelvű és a román nyelvű gör. katolikus egyházba. A magyar anyanyelvű gör. katolikusok túlnyomó többsége a ruthén szertartású gör. katolikus egyház kötelékében él. A kisebbség, mintegy 70–80,000 lélek, Szatmár vármegye területén a szamosújvári püspöki és a székely vármegyékben pedig a román szertartás nyelvű balázsfalvi gör. katolikus érseki egyházmegyébe tartozik.

Ezek a magyar anyanyelvű gör. katolikusok körülbelül már a múlt század negyvenes évei óta küzdenek azért, hogy számukra egy külön magyar szertartásnyelvű püspökség szerveztessék. Ez a mozgalom tulajdonképpen a Székelyföldön kezdődött a múlt század negyvenes éveiben ott, ahol tíz évvel később teljesen és végleg elcsendesült. A románul nem tudó magyar anyanyelvű hívek részéről ezidőben egyre erősödven az az óhajtás, hogy az istentisztelet nyelve a magyar legyen, a székelyudvarhelyi gör. katolikus lelkész a szertartási könyveket (mise- és énekeskönyvek) magyarra fordította s jóváhagyás végett a balázsfalvi gör. katolikus püspökhöz terjesztette fel Leményi püspök nem mert e fontos újításban egymaga határozni, az ügyet tehát áttette az erdélyi főkormányshoz. A főkormányshoz nem tartván magát ez ügyben illetékesnek, döntés végett az esztergomi prímáshoz fordult, mint a legfőbb egyházi hatósághoz. Ez a hatóság azonban nemcsak megtiltotta a magyar egyházi könyvek kinyomatását és a magyarnyelvű istentisztelet bevezetését, hanem jellemző tájékozatlansággal azt is kérdezte: minő joggal használják a balázsfalvi egyházmegyében szertartási nyelv gyanánt a románt?

A ruthén szertartásnyelvű gör. katolikus püspökségek területén, különösen a hajdú városokban (Hajdúdorog és Hajdúböszörmény), a múlt század hetvenes éveiben erős mozgalom indult meg az isteni tisztelet nyelvének megmagyarosítására vonatkozóan. Előbb az egyházi énekek és imádságok nyelve lett magyar, később az egész isteni tisztelet (mise) nyelve is. Bár Róma hivatalosan nem ismerte el a magyar nyelvet, mint az isteni tisztelet nyelvét, sőt annak használatát ismételten el is tiltotta, e városok és községek gör. katolikus templomaiban a magyar isteni tisztelet mégis meghonosodott. Róma megtűrte ezt a tényleges állapotot, mert attól félt, hogy ha szigorúan lép fel és a magyar nyelvet véglegesen kitiltja a templomból, a nemzeti érzületökben megsértett hívők átlépnek a magyar kálvinista egyházba. Nem lépett fel szigorúan a magyar isteni tisztelet ellen, de nem is engedélyezte. Közel hetven évi küzdelem után a magyar anyanyelvű gör. katolikusok vágya teljesült, mert a pápa 1912 június 8-án kelt „Christe fideles graeci ritus” kezdetű bullájával beleegyezett egy önálló magyar görög katolikus püspökség felállításába.

Ahogy ez a bulla megjelent, a román sajtó úgy Magyarországon, mint Romániában heves támadást intézett ez „újabb magyarosító kísérlet” ellen. A román nyelvű gör. katolikus püspököket a lehető legnagyobb terrorral akarta rákényszeríteni arra, hogy Rómában tiltakozzanak a magyar gör. katolikus püspökség felállítása ellen. A Liga Culturală emberei a romániai közvéleménnyel elhitették, hogy a magyar kormány e gör. katolikus magyar püspökség felállítását azért eszközölte ki a Szentszéknél, hogy a román nyelvű görög katolikus hívőket segítségével megmagyarosítsa.

E váddal szemben a valóság az volt, hogy ez a püspökség kizárólagosan a magyar anyanyelvű gör. katolikus hívők számára állíttatván fel, egyáltalában nem károsította meg a román nyelvű gör. katolikus egyházak tényleges birtokállományát. A román nemzetiség-politikai vezetők és a sajtó munkásai ezzel tisztában voltak. Nem is ezért támadták, hanem azért, mert a magyar gör. katolikus püspökség felállítása útját vágta egy lehetőségnek, amelyre pedig terveikben biztosan számítottak. Azt hitték ugyanis, hogy a román egyházi nyelv segítségével, amelyet azon a címen, hogy rítus nyelve, a hittani oktatással kapcsolatosan még a legtösgyökeresebb magyar szülők gyermekeire is ráerőszakoltak, sikerülni fog idővel ezeket a magyar anyanyelvű gör. katolikus hívőket elrománosítani, annyival is inkább, mivel a nép általános felfogása szerint a gör. katolikus vallás tulajdonképpen oláh vallás. Azonkívül kapcsolatosan ezzel volt még egy más körülmény is. Az t. i., hogy e gör. katolikus egyházközségek egy része azokon a vidékeken fekszik, hol a magyar és román nyelvhatár egymással érintkezik, aminek következtében e községek lakói mind a két nyelvet többé-kevésbé beszélnek. Igen sok esetben bizonytalan, hogy az illetőnek melyik is a kettő közül az igazi anyanyelve? Ha már most az isteni tisztelet nyelve e községekben magyar lesz, a magyar és a román nyelvet beszélők közül jövőben vallása révén senki sem fogja magát románnak vallani, vagy megengedni, hogy papja őtet az egyházi anyakönyvben románnak tüntesse fel.

Román izgatás a magyar gör. katolikus püspökség felállítása ellen.

Ezek az izgatások azonban magokra az érdekelt felekre semmi hatással sem voltak. Ez egyházközségek lelkeszkedő papsága többségében maga is magyar anyanyelvű szülők gyermeke lévén, iskolai tanulmányait legnagyobb részben magyar iskolákban végezte és a román nyelvet csak a teológiai tanulmányon sajátította el, örvendett, hogy kiszabadulva a román

nyelvű és szellemű gör. kath. egyházmegye papságának köréből, egy tiszta magyar klérus tagjává lehetett. Csak nagyon kevesen voltak olyanok, kik román nemzetiségi érzelmeiknél fogva nem látták szívesen ezt a változást. Felállítatván a magyar gör. katolikus püspökség, természetesen ki kellett jelölni azokat a plébániákat is, amelyek az új püspöki egyházmegyét alkották. Ez alkalommal Szatmár megye területén egy-két olyan egyházközséget is ez új magyar püspöki egyházmegyébe osztottak be, amelynek hívói a magyar nyelvet ugyan beszélték, de magokat inkább román, mint magyar anyanyelvűeknek tekintették. Ezeket két-három községben sikerült is papjaiknak ellenállásra bírni, kik nemcsak tumultuozus jeleneteket rögtönöztek, mikor a püspöki megbízott a templom átvételére a községbe ment, hanem erőszakosan ellene is szegültek, aminek karhatalom alkalmazása és egynehány hatóság elleni; erőszakosság elkövetése címén megindított pör lett az eredménye.

Ezek a jelenetek és az általuk provokált pörök kedvező alkalmat szolgáltatottak a román nemzetiségi sajtónak úgy Magyarországon, mint Romániában arra, hogy a szenvedélyeket és a magyarság ellen való gyűlölet lángját mentől magasabbra szítsák. Romániában a Liga Culturală vitte a szót ezen a téren. Közgyűlésében, melyet 1910 május 19–21. napjain Piatra Neamţon tartott, az új gör. katolikus püspökség felállítását napirendre tűzte. A vezérszónok a Liga főtitkára, Jorga volt.

„Magyarországon és Erdélyben eltörölték a román iskolát, amely rövid idő múlva az 1907-iki és az 1913-iki törvények hatása következtében csak mint jelentéktelen töredék fogja életét tengetni – mondá Jorga e beszédében –. A gör. katolikus magyar püspökség felállításával s annak iskoláival megkezdették az egyház segítségével a románság elnemzetietlenítését, amelyet folytatni fognak legrövidebb idő múlva egy gör. keleti püspökség felállításával. A román irodalom most is a régi cenzura alatt nyög és a román napisajtó ugyanezen igazságtalan üldöztetések alatt szenved, mint eddig. Hogy a román kultúrának gazdasági alapjai is tönkretéssék, kilátásba helyezték a legfelsőbb hatóságok olyan rendszabályok életbeléptetését, amelyek alkalmasak lesznek a románság gazdasági előhaladását megakadályozni. És hogy az ily módon elnyomott népnek ne lehessenek a parlamentben több milliónyi számával arányban levő képviselői és így hangjukat se lehessen hallani, a magyar kormány és a parlament egy olyan választói törvényt gyártott, amely láncokba verte az összes nem magyar nemzetiségek politikai életét és a Habsburg császár-király Ófelsége e törvényt szentesítette.”

„A román kultúrának e politikai eszközökkel való elnyomása testvéreinknél olyan izgatottságot idézett elő, amelyet magok sem titkolnak. Mindnyájan arról panaszkodnak, hogy

nem ismerik el és nem méltányolják azokat az áldozatokat, melyeket a multban hoztak és hoznak ma is. Nem kevesen vannak köztök olyanok is, akik úgy kezdettek gondolkozni, hogy elszakítsák azt az érzelmen alapuló szerződést, amely a védelemre s pártfogásra érdemes nép és azon fejedelem között van, aki nem hallgatja meg panaszait és nem nyújt nekik védelmet akkor, mikor erre a védelemre szükségük, sőt joguk is van. Ez az áramlat egy európai háború esetén veszedelem lehet a román királyságra is, amely minden nemzeti kikötés nélkül szövetségese Ausztria-Magyarországnak.”

Jorga e beszédében azt is megmondja, hogy ebben a románságra nézve annyira veszedelmes helyzetben mi a legközelebbi teendője a Liga Culturală-nak és vele együtt Románia közvéleményének? – Kérniök kell Románia királyát: emlékezzék meg arról, hogy fiatal korában miként lépett közbe Erdély autonómiája érdekében és tekintettel arra a mély barátságra, amelyben a habsburgi császár-királyal van, ismét lépjen közbe a veszedelmeztetett román kultúra megmentése érdekében. Kérjék fel a román kamarát és szenátust, hogy tegyék vita tárgyává azt a küzdelmet, amelyet az ország szomszédságában a román kultúra eltörlése érdekében folytatnak. Kötelezzék a Liga középponti bizottságát, hogy fogalmazzon a román kultúra ez elnyomás ellen egy Tiltakozást. Azt nyomassa ki egymillió példányban és osztassa szét a templomokban, az iskolákban, a kaszárnyákban, a gyárakban és mindenütt, ahol az emberek csak össze szoktak gyűlni, fordíttassa le idegen nyelvekre és terjessze a külföldön. Szeptember hónaptól kezdve a Liga szekciói hívjanak össze mindenütt népgyűléseket, hogy ily módon a Liga tiltakozásához az egész román közvélemény hozzájáruljon és azt e hozzájárulásával támogassa.

A szeptemberre tervezett népgyűlések sorát a Bukarestben tartott nagy népgyűlés nyitotta meg, amelynek folytatása szeptember hónapban azért nem lett, mert lehetetlenné tette Romániának a második balkáni háborúban való részvétele. Ezen a népgyűlésen is a vezérszónok Jorga volt.

„Öt év előtt egy népgyűlést tartottunk ebben a teremben – mondá Jorga e beszédében – amelyet szintén a Liga Culturală hívott össze. Akkor egy Ausztria és Szerbia között kitörendő háborúról volt szó. Akkor voltak olyanok közöttünk, akik abban a véleményben voltak, hogy nekünk Ausztriával kell tartanunk (Le Ausztriával! – kiáltotta közbe egy hang) ... Az Ausztriának adandó segítség fejében nekünk ígérték Szerbiából a Timok völgyét, ahol nagyon sok román lakik. A Liga ekkor ezzel szemben határozatképpen mondotta ki: hogy az irányadó körökre abban az irányban kell nyomást gyakorolni, hogy hagyjunk fel avval a költséges és veszedelmes szövetséggel, amely minket akár nyugati, akár keleti nagy

szomszédainkhoz köt és kísértjük meg e szövetség megkötését azokkal a kis szomszédokkal, amelyekkel szemben úgy számunk, tulajdonságaink és a hagyományaink jogot adnak, hogy élükre álljunk és egyúttal rámutatunk az Olaszországgal való barátságra is, megemlékezvén arról, hogy bátran mehetünk arra, amerre az olasz zászló leng.” (Éljen Olaszország! – hangzott a kiáltás.)

Rátérve a jelenlegi népgyűlés tárgyára, így folytatta beszédét: „Azért gyűltünk össze, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy miben állnak azok a csapások, amelyeket a hegyeken túl lakó románokra mértek egy magyar görög katolikus püspökségnek felállításával? – amely ellen egyformán tiltakoztak nálunk is és odaát is. Mind e tiltakozásokat azonban nem vették tekintetbe. Mikor azonban az új püspök meglátogatta a falukat, a nép a papokkal az élén ellenszegült. Ezt már figyelembe kellett venniük. És ma ez emberek börtönbe vannak zárva. A börtön jó iskola. Köztük van tisztelendő Muresán atya is. Azt mondtam más helyen is, hogy ő ma a legnagyobb államférfia a magyarországi románoknak. Mert államférfiú az, aki minden erejével, amivel csak rendelkezik, ellene szegül a veszedelemnek, amelyek hazáját fenyegetik.”

Ebben a modorban izgatták a Liga Culturală vezetői, élükön Jorgával, a román közvéleményt. Azt hitték ugyanis, hogy a magyarországi románság vallásos érzéseit kizsákmányolva, sikerülni fog közte és a magyar hatóságok között komolyabb természetű véres összeütközéseket provokálni. A világháború előszele már ez időben érezhető volt. Elő kellett tehát Magyarország nemzetiségeit készíteni arra a forradalomra, amelynek a világháborúval egyidejűen ki kellett törnie mindazoknak óhajta és számításai szerint, kik az entente-al egyetemben a világháborút azon kedvező alkalomnak tekintették, amelyik meg fogja hozni az osztrák-magyar monarchia felbomlását is az öt évtizedek óta ostromló különféle irredenták javára. Mindez izgatásoknak azonban a magyarországi román népre semmi hatása nem volt, mert tapasztalatból tudta a legutolsó román paraszt is, hogy őt vallásos érzelmeiben senki sem bántja, mert hiszen az ő templomában most is román szó hangzik, mint előbb és gyermekei saját felekezetének iskolájában éppen úgy románul tanulnak vallástant és minden közismereti tárgyat, mint előbb. Azt meg egyáltalában nem bánta, sőt örvendett, hogy magyarul is tanulnak. Más és még forradalmibb eszközökhöz kellett fordulni. Olyanhoz, amelyet Oroszországban és a Balkánon mindig használtak. Ez a más és még forradalmibb eszköz a politikai merénylet, a politikai orgyilkosság volt.

Catereu debreczeni merénylete. Ki volt Catereu?

1914. év február hó 23-án Miklóssy István magyar görög katolikus püspöknek debreczeni hivatalos helyiségében robbanás történt, melynek Jaczkovics Mihály vikárius, Stepkovszky János püspöki titkár és dr. Csath Sándor ügyvéd áldozatául estek, nyolcan pedig többé kevésbé súlyosan megsebesültek. A robbanás után megejtett hivatalos vizsgálat megállapította, hogy a robbanás egy Bukovina fővárosából, Csernoviczból feladott postacsomag felbontása alkalmával történt, amely csomagban egy nitro-glicerinnel töltött bomba volt elhelyezve. Hogy a robbanás a püspök élete ellen irányuló politikai merénylet volt, a hivatalos vizsgálatból kétségbevonhatatlanul kitűnt. Miután nem sok idővel megelőzően folyt le Máramaros-szigeten az úgynevezett schismapör, amely a magyarországi görög katolikus ruténség egyházi és vallásos viszonyaival volt kapcsolatos, a közvéleményben rögtön az a meggyőződés keletkezett, hogy ez a merénylet is orosz kezek műve, mint volt a máramarosmegyei ruténség körében az az egész panszláv színezetű schismatikus mozgalom, melynek utolsó jelenete a máramaros-szigeti törvényszék tárgyalótermében a debreczeni bombamerényletet csak rövid idővel megelőzve folyt le. Arra, hogy a merényletet román kéz okozta volna, senki sem gondolt.

A merénylet után egy pár nappal azonban egészen bizonyossá lett, hogy a merényletet mégis román kéz követte el, Ilie Catereu, állítólagos bukaresti egyetemi tanuló személyében. Ennek az Ilie Catereunak románsága azonban nagyon kétes jellegű volt. Bessarábiai születésű volt, hol Kateref, vagy Kataref nevet viselt. Mint katonaszökevény került Bukarestbe, ahol nagyon kétes és gyanús jellegű életmódot folytatott. A bukaresti egyetemnek tényleg nemcsak beírt hallgatója volt, hanem annak földrajzi szemináriumában Bessarábiáról és Ukrajnáról írott ethnogeografiai dolgozataival némi tudományos tekintélyre is szert tett. Miután oroszul anyanyelvi készséggel beszélt, a bukaresti felsőbb katonai tanintézetben az orosz nyelv lektoraként is működött. E komolyabb természetű foglalkozásai azonban nem akadályozták abban, hogy mint képviselőválasztási ágens verekedést provokáló bandákat vezényeljen a választógyűlésekre. A román kamara 1912 november 29-iki ülésén egy Blândeau nevű képviselő a választási visszaélésekről beszélván, azt mondotta, hogy a Jorga-párti képviselőjelölt, névszerint Codreanu, hogy az ellenpárti választókat terrorizálja, a választás helyiségében őt felfegyverzett egyén kíséretében jelent meg. Ezek között volt Catereu is, ki hivatásos atléta és mint ilyen már a cirkuszban is fellépett. Catereu tehát összeköttetésben volt Jorgával, a nemzeti demokrata párt egyik vezérével és a Liga Culturală főtitkárával.

Kettejük között a lényeges különbség abban állott, hogy míg Jorga hosszú szónoklatokban, román és francia nyelven írott (franciául két röpiratot írt: *a)* L'éveché de Hajdudorogh et les droits des Roumains, *b)* Encore une fois l'éveché de Hajdudorogh et les droits des Roumains) röpiratokban papiros bombákkal szándékozott lendőteni a püspöki széket, addig Catereu nitro-glicerin bombával akarta az életből kipusztítani azt összes személyzetével egyetemben.

Catereau azonban nemcsak Jorgával állott személyes összeköttetésben, hanem az orosz Bobrzinsky gróffal, a máramarosi schismatikus mozgalmak e spiritus rektorával is. Konstatált dolog, hogy mikor Bobrzinsky gróf a máramarosszigeti pör tárgyalásáról, hol mint tanú volt jelen, Románián át Oroszországba visszatért és útközben Bukarestben megpihent, Catereuval Hotel Boulevard-beli lakásán találkozott és hosszabb beszélgetést folytatott. Hogy ebben a beszélgetésben volt-e szó a debreczeni merényletről, vagy nem? azt senkisé tudhatja. Annyi azonban bizonyos, hogy Catereu, ez az egyszemélyben román egyetemi tanuló, kezdő tudós, orosz nyelvtanár, választási bandafőnök és cirkuszi atléta, nem annyira lelkes román hazafi volt, mint inkább fizetett orosz politikai ügynök. Összekötő láncszem a bukaresti orosz követség és a román politikai rendőrség között. Egyformán embere volt Poklevski Koziel, bukaresti orosz követnek és Panaitescunak, a bukaresti „Siguranța Generala” hírhedt főnökének.

Mikor a magyar és az osztrák (csernovici) rendőrség nyomozásainak eredményeként bizonyossá lett, hogy a debreczeni merénylet tettese Catereu, a csernovici cs. kir. rendőrség főnöke táviratozott a bukaresti rendőrprefektusnak, Corbescunak, hogy Catereut tartóztassa le. A távirat Csernovicból Bukarestbe éjfélkor érkezett meg. A rendőrfőnök azonban nem tett semmi intézkedést Catereu letartóztatására vonatkozóan azon ürügy alatt, hogy a németnyelvű táviratot nem értette meg és a rendőrség hivatalos német fordítója nem volt éjjeli szolgálatban. A táviratot csak másnap délből adták át kellő hivatalos lassúsággal a fordítónak. Catereu pedig már aznap délelőtt tíz órakor a bukaresti közvélemény általános meggyőződése szerint a rendőrség asszisztenciája mellett kényelmes autón hagyta el Bukarestet. A bukaresti rendőrséget ebben az eljárásában nem a Catereu személye iránt érzett szimpátiák vezették, hanem az attól való félelem, hogy Catereu az ellene indított pör folyamán tett vallomásaiban esetleg kellemetlen indiszkréciót követhetne el.

A debreczeni merénylet epilogusául még csak arra akarok rámutatni, hogy a román nemzetiségi sajtónak egyetlen elítélő szava sem volt vele szemben. Az aradi „Românul”, a román nemzetiségi párt egyik hivatalos jellegű organuma jellemző cinizmussal csak annyit jegyzett meg: az Isten nem ver bottal!

Románia részvétele a második Balkán-háborúban és a bukaresti békekötés.

Mikor ezek az események és jelenségek a magyar gör. katolikus püspökséggel kapcsolatosan hatásos izgató anyagul szolgáltak a román nemzetiség-politikai vezetők kezében, már akkor az általános külpolitikai atmoszféra nagyon túlfűtött és nagyon izzó volt. A pápai „Christi fideles graeci ritus” kezdetű bulla kiadása után egy pár hónappal kitört a Balkán-háború. Román körökben úgy Magyarországon, mint Romániában általános volt a meggyőződés, hogy a Balkán-kérdésnek a nemzetiségi elv alapján való rendezése után az osztrák-magyar monarchia kérdésének hasonló alapon való rendezése fog következni. Románia, nem lévén semmi revindikációs igénye szemben Törökországgal, nem is avatkozott bele az első Balkán-háborúba, de teljesen érdek nélkül semleges sem maradt. Semlegességét ahhoz kötötte, hogy a háború minő eredménnyel fog végződni? És előre bejelentette, hogy Bulgária területgyarapodása esetén Bulgáriának Dobrudzsával határos részeiből határkiigazítás címén területi rekompenzációt fog követelni.

Miután a győztes Bulgária nem volt hajlandó Románia rekompenzációs igényeit kielégíteni, avatkozott bele a második Balkán-háborúba, északkeletről hátba támadván a délnyugaton túlnyomó ellenséggel harcoló Bulgáriát. Bulgária elveszítette a háborút és kénytelen volt ellenfeleitől békét kérni. Így jött létre a bukaresti béketanácskozás és annak eredményeként a bukaresti béke. Románia ezen a béketanácskozáson a Balkán-államok között valóságos vezetős szerepet játszott. A román közvélemény Románia akkori külügyminiszterében, Maiorescu-ban egy román Bismarckot látott, kinek szerepe éppen olyan előkelő és nagyhatású volt, mint Bismarcké a berlini kongresszuson. Romániának ez a háborús és diplomáciai szereplése már magában is nagyon megnövelte az elkapatottságra úgyis hajlandó román nemzeti önérzetet. Ehhez járult még az is, hogy Sassanov orosz külügyminiszter a cárnak legnagyobb megelégedését fejezte ki a bukaresti békeszerződés eredményei felett, „amely nagyban fogja emelni Románia presztizsét és a dinasztia népszerűségét.”

A bukaresti békével kapcsolatos volt még egy másik incidens is. Az osztrák-magyar monarchia külügyi hivatala Bulgária azon megaláztatásában, amelyben a bukaresti békekötés részesítette, a balkán-államok között való egyensúly megbomlását látva, kijelentette, hogy a béke csak úgy lehet érvényes, ha a nagyhatalmak revidiálják. Ebből a revízióból azonban nem lett semmi, mert az osztrák-magyar monarchia e kívánságával egyedül maradt. Mikor az osztrák-magyar monar-

chia e lépése a román közvélemény tudomására jutott, általános volt a felháborodás, mert az benne Románia ellen intézett támadást látott és így elegendő jogcímnnek is tartotta arra, hogy a hármasszövetségben magára vállalt kötelezettségeit monarchiáinkkal szemben ne tekintse teljesítendőeknek. Általánosan el volt terjedve a hír, hogy a Bulgáriából visszatérő román hadsereg egyenesen be fog vonulni Erdélybe, ahol a magyarok ellen a román nép milliói, mint egy ember fognak fellázadni és Károly király diadalmasan előnyomuló hadseregével egyesülni. „Honnan indult ki ez a hiedelem – írja Moldován Gergely „I. Károly király és a román nemzeti ideál” című tanulmányában („Budapesti Szemle” 1917 decemberi száma 409. lap), nem tudni, de a románság között lázasan és titkosan folyt a kérdezősködés: Când va intra Carol – Mikor jő be Károly? – ez a hír és ez az izgalom hónapokig fenntartotta magát.”

Növelte a románságnak túlságosan megdagadt nemzeti önértékét a bukaresti békével kapcsolatosan az is, hogy az önálló és függetlenné lett Albánia trónjára Wied hercegeben a román királyi család egyik rokona került. A romániai közvélemény Albániát úgy tekintette, mint félig-meddig az erősebb Románia jóindulatú pártfogása alá helyezett függelék államot, amelyben az állami élet megszilárdítására, a kultúra terjesztésére az albánokkal eddig is szellemi, gazdasági, sőt családi összeköttetésben álló románság van hivatva a Bukarestben élő albánok és félig-meddig, vagy már egészen elrománosodott albán családok közvetítésével. Több fiatal katonatiszt részint lelkesedésből, részint a jobb előmenetel kedvéért katonai szolgálatra jelentkezett az albán fejedelem szervezendő hadseregében, sőt lelkes ifjakból, pályatévesztett egyénekből és más kalandorokból, kik Bukarestben mindig fölös számmal éltek, egy román legió is alakult az albán fejedelem személyes biztosságának megvédésére és a szervezendő albán hadsereg gerincoszlopául. E vállalkozásoknak és terveknek indító oka az a hit volt, hogy ha sikerül Albániában a romanizmus számára egy életerős középpontot szervezni, abból nem lesz nehéz aztán a Macedoniában lakó románságra, melynek román nemzeti öntudatra ébresztése a régi török kormány által engedélyezett és a bukaresti békeszerződésben jövőre is biztosított iskolák segítségével folyamatban van, olyan hatást gyakorolni, amely e népelemet Románia vonzókörében nemcsak megtartja, hanem azt a Balkánon a román külpolitikai törekvések eszközévé is teszi. Hogy Wied herceg e tervekkel szemben előzékenyen viselkedett és azok megvalósítását elő is mozdította az egyenesen Károly román király ez irányban adott tanácsainak volt az eredménye.

„Románia nagy diplomáciai sikere a balkáni kérdés

rendezésében; túlnyomó szerepe, amely neki a bukaresti békekötésben jutott és területi nagyobbodása a quadrilatére megszerzésével, főleg pedig új politikai tájékozódása az entente-felé, amely mindjárt a bukaresti békekötés után mutatkozott, Magyarországon olyannak tűnt fel, mint egy ellentámadás a megújult magyarosító politika ellen – írja Mircea E. Sirianu 1916-ban Párisban megjelent „La question de Transilvanie et l’unité politique roumain” című könyvének 348. lapján. A Kárpátokon innen lakó testvérek erőinek szakadatlan növekedése az erdélyi románok erkölcsi erejét is emelte. Tudták, hogy a román fegyverek és az a hadsereg, amelyek a balkáni nemzeteknek a bukaresti békét diktálták, egy napon százados elnyomóik ellen fordulhatnak.”

Filipescu Miklós, ki a balkáni háború idején Románia hadügyminisztere volt, a bukaresti békekötés után egy pár hónappal – 1913 végén – leplezetlen és nyílt támadást intézett az osztrák-magyar monarchia ellen. Egyenesen kétségbe vonta, hogy a monarchia a balkáni háború alatt Romániával szemben a szövetségi hűségnek megfelelően járt volna el. Románia sikerét egyszerűen annak köszönhetette, hogy nem hallgatott a monarchia szavára, hanem az önálló cselekvés terére lépett. Nyíltan kijelentette azt is, hogy az esetben, ha a magyar kormány nem teljesíti a román nemzetiségi követeléseket, Románia külpolitikája entente-barát irányban fog új tájékozódást keresni. Ugyanekkor monarchiánk bukaresti követe, Czerin gróf az „Est” című budapesti lap tudósítója előtt azt a nyilatkozatot tette, hogy a maga részéről a magyarországi román nemzetiségi követeléseket alappal bírónak és a román-magyar megegyezés elmaradását olyannak tartja, amelyre jobb még nem is gondolni.

Románia sikereinek hatása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakra.

E kettős nyilatkozatnak nagy hatása volt úgy a romániai, mint a magyarországi román nemzetiség-politikai közvéleményre. E hatás illusztrációjául célszerűnek látszik a magyarországi román nemzetiségi sajtó egy pár idevonatkozó nyilatkozatát szemelvényesen bemutatni.

„A balkáni háború korszakos eseményei – írta a brassói „Gazeta Transilvaniei” 1914 január 27-iki számában – napfényre hozták teljes egészében a román elem értékét. A román dorobánc, a midőn rövid hét óra alatt hidat vert a Dunán, felrázta Európát egykedvűségéből és Európa valamennyi hadserege ijedt megdöbbenéssel és csudálattal kísérte a román csapatok bevonulását Bulgáriába. A román dorobánc árnyé-

kának nyomán élénk diplomáciai harc ütött ki az entente és a hármasszövetség között. Mindkettő próbál közeledni a román államhoz. A hármasszövetség úgy találja, hogy a román állam nélkül egy jövődő háború az entente-al könnyen kedvezőtlenül végződhetnék és különösen Ausztria-Magyarország, látván, hogy Bulgária teljesen letört, ösztönszerűen érzi, hogy Romániának esetleges szövetsége Oroszországgal kétségtelenül egyet jelentene a monarchia széthullásával. E zajtalan erőlködések folyamán felszínre kerül a román kérdés. A román állam mind szélesebb vonalakban kezd kibontakozni és kezd úgy jelentkezni, mint annak a fajnak hatalmas középpontja, amely ezentúl egyre kiemelkedőbb tényezőt jelent a két ellentétes nagyhatalmi csoportosulás koncertjében. A román faj értéke kezd óriási méreteket ölteni és ma senki sem tagadhatja, hogy a román kérdés európai kérdéssé lett és hogy a román elemnek ma olyan értéke van, amely a két nagyhatalmi csoportosulásnak erős féltékenykedésre ad okot.”

Az aradi „Románul”, a román nemzetiségi párt hivatalos lapja, 1914 január 7-iki számában „A győzelem küszöbén” című cikkében a következőket írja:

„A magyarországi románok napja kezd felderülni. A győzelem küszöbén vagyunk. Szemünk előtt lebeg a dolgok új fordulatja a Balkánon. Az elnyomott nemzetiségek Törökországa elpusztult, a fiatal albán nép függetlenségre tett szert, más népek pedig megkettőztették erőiket a területi gyarapodás útján és a saját erejökbe vetett bizalom megnövekedése következtében. De mindezek felett magasan kiemelkedik a világ szeme előtt a román királyság diplomáciájának ügyességével és erős hadseregével. Íme, ezért érezhetjük magunkat joggal mi erdélyi és magyarországi románok is, a győzelem küszöbén. Készülődjünk tehát, mert békés időben is lehet ragyogó győzelmeket aratni, ha a hívó szóra készen állunk bármely téren harcba szállani.”

Mind e nyilatkozatokból, amelyeknek számát majdnem kötetekre menően szaporíthatnók, három dolog tűnik ki: *a)* a magyarországi román nemzetiségi politika csak az egész román faj s ezzel kapcsolatban Románia nemzeti érdekeit tartja szem előtt és nem érez semmi közösséget nemcsak a magyar állammal, hanem a Habsburg-monarchiával szemben sem; *b)* ha Románia arra határozná el magát, hogy a monarchiát segíti, azt csak annak ellenében tegye, hogy a monarchiában lakó románok legszélesebb körű nemzeti és politikai jogokat kapjanak; *c)* felteszi, hogyha Románia Oroszországgal szövetségben haddal támadja meg monarchiánkat, feltétlenül győztes lesz és minden nehézség nélkül valósíthatja meg nemzeti ideálját.

Hogy tulajdonképpen miben is fog állani az a győzelem, amelynek küszöbén áll a románság, a magyarországi román

nemzetiségi sajtó külpolitikai híreiből és közleményeiből tudjuk meg, amely közlemények maguk elárulják, hogy bukaresti forrásból származnak.

Az aradi „Românul” 1914 március 16-iki számában „Az európai kabinetek döntenek Ausztria-Magyarország sorsáról” című cikkében azt írja: Ismertette már a „Novoje Wremja” című orosz lap cikkét, amelyben ez a lap azt írja, hogy tavaszra ki fog törni az osztrák-orosz háború, amelynek eredménye az lesz, hogy a monarchiát az európai kabinetek beleegyezésével fel fogják osztani Németország, Olaszország, Szerbia, Románia és Oroszország között. Egy bukaresti hírlapíró erre vonatkozóan beszélgetést folytatott egy előkelő diplomatával és a felvilágosításokat, melyeket e beszélgetésekben nyert, a „Românul” rendelkezésére bocsátotta. E felvilágosítások pedig a következőket tartalmazzák:

Annak a kétszínű politikának bukása, amelyet Berchtold gróf, Ausztria e Daneff-je folytatott, siettetten az európai kabinetek által régen tervezett megoldást, amelyet csak a monarchia öreg uralkodója iránt való figyelem tartott eddig elintézetlenül. Az a megegyezés a kabinetek között, amely aláírva még nincs ugyan, de meg van állapítva, Oroszországnak teljesen szabad kezét ad. Az orosz-osztrák háború tehát ma küszöbön állónak tekinthető. A nagy esemény, csekély vérontással fog végbe menni, mert Németország és Franciaország csak heves jegyzékváltásra fog szorítkozni, míg Anglia és Itália semlegesek maradnak. Oroszország beleegyezik Lengyelország visszaállításába, de megkapja a kijárást a Földközi tengerhez. A Bosporusra vonatkozó összes megállapodásokat meg fogják változtatni. A magyar uralom alá tartozó szlávoknak Oroszország autonómiát ad s a Balkánon övé lesz a hegemonia, sőt Kisázsia követelései is teljesíttetnek. Németország Franciaországnak visszaadja Elsass-Lotharingiát. Oroszországnak pedig nagylelkűségére lesz bízva, hogy Romániával szemben jóvá tegye az 1812-ben és az 1877-ben elkövetett hibát (Besszarábia elvételét), Románia pedig megkapja... (itt a helyet üresen hagyta), minthogy az orosz-francia megegyezés a béke jövőbeli biztosítására Nagy-Romániát tervezett. Egy olyan Romániát, amely túlsúlyban legyen az egész Keleteurópában. Ez az alapja általános vonásokban az orosz-francia-német megegyezésnek.”

Ugyancsak a „Românul” 1914. évi 68. számában „Nagy események küszöbén” címmel egy román politikussal folytatott beszélgetést közöl. Az Aradon át Párisba utazó romániai politikus a következőket mondotta a „Românul” munkatársának:

A bolgárok nagyon készülődnek Románia ellen. Ezt nem mernék tenni, ha nem támogatná őket egy nagyhatalom. Miután ön úgyis sejti, ne kívánja, hogy megnevezzem e nagyhatalmat.

A „Românul” tudósítójának arra a kérdésére, hogy lehetséges-e egy román-orosz szövetség? – a román politikus csak annyit válaszolt: Berchtold ügyetlen politikája következtében Románia kiszabadult Bécs befolyása alól. Arra a kérdésre, hogy az orosz-román megegyezés összefüggésben van-e a francia-orosz-német megegyezéssel? – a román politikus így válaszolt: „Minthogy hercegeink szentpétervári utazásuk előtt Vilmos császárt is meglátogatták, e tervezett megegyezés kétségtelenül kapcsolatba hozatott a másikkal. Ezeknek a megegyezéseknek abban van a nagy fontosságuk, hogy nagyobb vérontás nélkül menjen végbe... itt jegyzi meg a „Românul” munkatársa – az én igen tisztelt informátorom olyan nyilatkozatokat tett, amelyeket az olvasók által jól ismert okokból nem reprodukálhatok. ... Arra a kérdésre pedig, hogy mi a véleménye egy esetleges osztrák-magyar-orosz háborúról? – a romániai politikus így nyilatkozott: Lapjainknak e tekintetben nagyon jó értesüléseik vannak. Suchomlinov, orosz hadügyminiszter kijelentette, hogy a mozgósítás küszöbön van. Ausztria-Magyarország a galíciai határon húsz hadosztályt fog csoportosítani és Románia egy millió embert állít a harctérre.”

Ezekből a szemelvényekből, amelyekhez hasonlókat csak az aradi „Românul”-ból egy jókora kötetet lehetne összeállítani, világosan kitűnik, hogy a magyarországi román nemzetiségi sajtó, természetesen romániai forrásokból, egészen jól volt informálva arról a szerepről, amelyet Románia a kitörendő félben levő világháborúban el fog játszani. Hogy ez információk hitelességének mi volt az igazi alapja, arra az alábbiakban fogok rámutatni.

Gróf Tisza István miniszterelnök kísérlete egy magyar-román megegyezés tárgyában.

A magyarországi román nemzetiségi politikusok most jellemzett lelkiállapotában kezdett Tisza István gróf miniszterelnök a román nemzetiségi párt vezérférfiaival tárgyalásokat egy román-magyar megegyezés érdekében. „Tisza gróf – írja Mircea R. Sirianu már többször idézett könyvének 348. lapján – ki maga is több magyarosító intézkedés elrendelője volt, szükségét érezte a románokkal való kibékülésnek, mert Románia prestigio-e igen nagy volt. 1913 októberében, két hónappal a bukaresti béke után, Tisza azt ajánlotta a nemzeti komiténak, hogy hívjanak össze egy nemzeti értekezletet és azon vitassák meg a magyar kormány és a románok között kötendő megegyezés feltételeit. A megbeszélések egész télen folytak a magyar miniszterelnök és a komité megbízottjai között. 1914 februárjában a komité tagjai, kiegészítve a román

közélet több előkelőségével, nagy tanácskozást tartottak, hogy megvitassák Tisza gróf feltételeit. A komité egynehány tagja hajlandó volt a megegyezésre, de az intranzigens elem többségben volt. Február 17-én az értekezlet egy határozatban kimondotta, hogy a Tisza által ajánlott feltételeket nem lehet elfogadni, mert azok csak némi gazdasági és közigazgatási engedményeket tartalmaznak s azonkívül egy két tucat képviselői mandátumot engednek át a románoknak. Az alkudozások tehát félbeszakadtak. Az 1914 február 17-iki határozatnak nagy politikai jelentősége van az erdélyi románságra vonatkozóan, mert tanúsítja, hogy az erdélyi román nemzet egy pár hónappal a világháború kitörése előtt is hű maradt 1881-iki programjához, melynek legfőbb követelése az autonómia. 1914 február 17-én az erdélyi románok nem elégedtek meg Tisza gróf problematikus engedményeivel, hanem autonómiát követtek. Ma ez nem elég nekik. Az őket megillető teljes szabadságot és függetlenséget követelik.”

Hogy a magyarországi román sajtó miként fogta fel ez alkudozásokat, élénken illusztrálja Goga Oktaviannak az a cikke, amelyik az általa szerkesztett „Luceaferul”-ban jelent meg ez alkudozások folyamán és amelyet Vlád Aurél lapja, a szászvárosi „Libertatea” is átvett.

„A békítési kísérleteket – írja Goga e cikkében – eddig a magyar államférfiak csupán pillanatnyi taktikai érdekből tették meg, de sohasem a helyzet parancsoló kényszerűségéből. A most folyó tárgyalásokra a lökést azonban már azok a nagy politikai események adták meg, amelyek a közelmúltban történtek és amelyek a jövőre is döntő kihatással lesznek. A mai körülmények között nem lehet szó béketárgyalásokról, mert a magyar és a román törekvések ki nem békíthetők. Csak fegyverszünetről, a harcnak időleges megszüntetéséről van szó. Csekély jelentőségű tehát, hogy ezek a tárgyalások békére vezetnek-e vagy meghiusulnak? Ezeknek a tárgyalásoknak következményei, bármi történjék is, sokkal fontosabbak lesznek, mint ezeknek a tárgyalásoknak végső eredménye, akár-hogy dőljön is el a dolog. A románok és a kormány megegyezése senkit sem fog kielégíthetni és mindenk felett nem fogja tudni megváltoztatni a jövőt, amely nincs alárendelve sem a politikusok megegyezésének, sem a pártok paktumának, mert az szabályozva van a történeti események rendes menete és vaskényszere által. A tárgyalások befejezése – bármint végződjék is – csak azt fogja bizonyítani, hogy az idők erősebbek, mint bármely emberi akarat, mert nem lehet többé megváltoztatni a román néptömegek lelkét. Ez a lélek ezelőtt néhány évvel még szunnyadóban volt, ma ez a lélek felébredt. Felébresztették a történeti események és urrá lett felette egyedül és kizárólag a nemzeti eszme, amely a faji törekvéseknek

legmagasabb rendű célja és amelynek jegyében indultak meg a balkáni nagy események. Megegyezés, paktum, fegyverszünet – legyen az bármilyen – semmit sem jelent a nagy események forgatagában, amely bennünket előrehajt anélkül, hogy megállást engedne ama cél felé, amely eddig felénk csak homályosan világított. Így van ez, nincs másképpen!”

Goga Oktavian a román nemzeti komité azon csoportjához tartozott, amely a megegyezést semmi áron sem akarta, sőt a román értelmiség között általánosan elterjedt vélemény szerint abban, hogy e megegyezés semmi szín alatt se jöjjön létre, az oroszlánrész az övé volt. Gogának voltak a bukaresti ententebarát körökkel legjobb és legintimebb összeköttetései. Az információk alapján, amelyeket e körökből kapott, teljesen tisztában volt azzal, hogy a világháború kitörése küszöbön van és hogy abban Romániának minő lesz a szerepe. Egy esetleges magyar-román megegyezés Románia átpártolását az entente-hoz megnehezítené, azért ennek a megegyezésnek a nagyromán aspirációk szempontjából nem volt szabad létrejönnie. Nem is jött létre.

Az orosz cári család konstancai látogatása.

A világháború kitörése előtt alig két hónappal az orosz cár egész családjával meglátogatta Károly királyt Konstancában, aki hatalmas vendégét szintén egész családjával együtt fogadta Románia e kedvelt tengeri fürdőhelyén. E látogatás célját a nagyközönség előtt úgy tüntették fel félhivatalosan is, mintha kapcsolatos lenne Románia praesumptív trónörökösének, az ifjú Károly hercegnek a cár egyik leányával kötendő házasságával. A közvélemény azonban úgy Romániában, mint az osztrák-magyar monarchiában egyáltalán nem volt hajlandó ennek a konstancai találkozásnak ezt az idillikus magyarázatát elfogadni. Általános volt a közhiedelem, hogy e találkozás alkalmával több szó esett arról, hogy Románia a küszöbön álló nagy összeütközésben, híven megmarad-e a hármasszövetségben, vagy pedig csatlakozni fog az entete-hoz, hogy ily módon megvalósíthassa nemzeti ideálját, Nagy-Romániát?

E fejedelmi találkozás napjaiban véletlenül találkoztam egy szerb hírlapíró ismerősömmel, ki Sándor szerb király uralkodása alatt huzamosabb ideig működött Belgrádban, mint a szerb kormány sajtóirodájának főnöke. Beszélgetésünk tárgya a konstancai fejedelmi találkozó volt. – Hiszi-e ön – mondá a beszélgetés folyamán –, hogy Miklós cár most adja oda hozományul leányával a románoknak Erdélyt? – Mikor erre azt feleltem, hogy nem tartom valószínűnek, ezt válaszolta: egy ellenébe százat teszek, hogy féléven belül erről meg fog győződni. –

Miért éppen féléven belül? – Mert addig a monarchia és Oroszország között ki fog törni a háború. – És ön azt hiszi – kérdém –, hogy Románia meg fogja szegni szövetségi hűségét és kötelezettségét? – Azon csodálkozom, hogy éppen ön veti fel ezt a kérdést. Hiszen ön ismeri a románokat – válaszolta ellenvetésemre. – Ezzel elváltunk egymástól és az általa félévben megszabott határidő sem telt el, jóslatának egyik része: a háború kitörése beteljesedett. Két év múlva a többi is.

Hogy a romániai közvélemény teljesen meg legyen győződve, hogy a konstancai találkozó csakugyan szövetséget jelent a küszöbön levő világháborúban Románia és Oroszország között, nagyban hozzájárult az a körülmény, hogy Stere Konstantin meghívót kapott a királytól a cári fogadóünnepségekre, sőt kihallgatást is nyert a cártól. Stere Konstantin, a jaşii egyetem rektora és a liberális párt monarchia-barát részének vezetőférfia, nemcsak besszarábiai származású, hanem mint kievi tanuló egy forradalmi összeesküvésben való részességért szibériai száműzött is volt. Megszökvén Szibériából, Romániába menekült, ahol a besszarábiai irredentának megalapítója és vezére volt. Senki többet nem tett Romániában Besszarábiának az orosz igából való megszabadítása érdekében, mint ő. Ha a besszarábiai irredenta e vezérférfiát, a szibériai száműzöttet és szökevény orosz alattvalót a cár fogadta, sőt magához kérte, a romániai közvélemény felfogása szerint egész biztosra vehető, hogy a cár Románia szövetségének jutalmául nemcsak Erdélyt ígérte oda Romániának, hanem a besszarábiai románság számára is olyan politikai és nemzeti jogokat helyezett kilátásba, amelyek alkalmasok voltak még Stere megnyerésére is.

A később történt események és azon publicisztikai fejtegetések alapján, amelyek a világháború kitörése után napvilágot láttak, két dolgot mégis konstatálhatunk: *a)* Románia szerepe az európai hatalmak két csoportjának fegyveres összeütközése esetén csakugyan szóbakerült a konstancai fejedelmi tanácskozáson, *b)* Károly király e találkozás alkalmával határozottan meggyőződött arról, hogy a háború Oroszország és az osztrák-magyar monarchia között kikerülhetetlen. Tisztában volt azzal a nehéz feladattal is, amely ez esetben vállaira fog nehezedni, de azért nem volt hajlandó a harmincéves szövetségi viszonyt felbontani. Bratianu miniszterelnök ellenben kötelező ígéretet tett arra vonatkozóan az orosz külügyminiszternek, hogy Románia nemzeti ideálja megvalósításának az entente részéről való biztosítása esetén ki fog lépni a hármasszövetségből és fegyverrel fog az osztrák-magyar monarchiával szemben táplált revindikációs igényei érdekében fellépni.

A romániai közhangulat a konstancai fejedelmi találkozás után.

Egy pár héttel a konstancai találkozó után, június 29-én történt a szerajevoi véres tragédia. Most már Romániában nem volt senki, aki meg nem lett volna győződve arról, hogy a sokat emlegett világháború küszöbön van. A bukaresti román sajtó nyíltan és leplezetlenül írt róla és Románia leendő szerepéről e háborúban. Jellemző e tekintetben Filipescu Miklós lapjának, az „Epoca”-nak a háború tényleges kitörése előtt tíz nappal írt, „Románia szövetségének értéke Ausztria-Magyarországra nézve” című cikke, amely nyíltan megmondja, hogy az osztrák-magyar monarchia kapcsolatosan a küszöbön levő világháborúval felosztásra fog kerülni és a román állam pedig egy ilyen összetört cserépert ingyen magát nem teheti ki veszedelmeknek, szövetségének ára: Erdély. „Magyarország Erdély nélkül – folytatja okoskodását az „Epoca” – Romániával szövetségben, támogatva a latin világ által, még mindig hatalomnak maradhat Európában és fennállhat örök időkig. De egy Magyarország Románia nélkül, mikor a dualizmus úgyszólván összeomlik, feudális állam lesz s idegen járomban vergődő nemzet.”

Hogy Romániában a bukaresti béke után milyen volt a közvélemény hangulata, azt szembeszökően illusztrálja egy magyar hírlapírónak, Fényes Lászlónak a „Magyar Szövetség” című folyóiratban megjelent közleménye (XI. évfolyam, június szám 4–5. lap). Fényes László 1914 májusában Romániában utazgatva, a halaucesti vasuti állomásfőnöktől a következő kijelentést hallotta:

„Miénk volt Erdély. Önök elrabolták tőlünk és mi most visszavesszük. Igaz, hosszú ideig tartott, míg elkészültünk. Ma azonban nemcsak itthon, hanem Erdélyben is elég erősek vagyunk. Mármarostól a Bánságig mi vagyunk többségben. Gondolja-e, hogyha az első lépést megteesszük, az rögtön lángba nem borítja önöket? Önök elbízták magokat, mi pedig dolgoztunk. A papok a mieink, a legtöbb jegyző és tanító is. Az orosz nekünk fog segíteni. Nézze meg útjainkat, hogy elkészítettük már a határszélig. És azt hiszi, hogy a szerbek nem fognak betörni és az önök szerbjei nem fognak szintén felázadni? A mienk a jövő. Mutasson csak tíz embert Romániában, aki nem készül Erdélybe! A háborút Franciaország csináltatja Oroszországgal, Romániával és Szerbiával. Mi románok csak lessük és sürgetjük a jó alkalmat. Hogy most mi szövetségben vagyunk önökkel? Hát miért ne használnók ki az ellenséget, amint lehet? Ha nem vak és süket ön, amint így végig megy Románián, csak az utcákon és a vendéglőkben is láthatja a rengeteg elkeseredést és gyűlöletet, amely önök ellen

minden román szívében felhalmozódott. Ebben a kérdésben nincsen közöttünk pártkülönbség.”

Hogy a magyarok ellen való gyűlölet a román szívekben felhalmozódjék és a gyűlölettel párhuzamosan Erdély elfoglalásának vágya is erősebb legyen, írta meg Goga Oktavian „Domnul Notar” („A jegyző úr”) című színművét, amelyet először 1914 február 16-án adtak a bukaresti román nemzeti színházban, hogy aztán bejárja az ország összes színpadait. Goga Oktavian e színművének abszolút semmi költői vagy színpadi értéke sincs. Egyszerűen irodalmi fércmű, amely tendenciájánál fogva tett a kedélyekre valóban nagy és felizgató hatást. Hőse egy román születésű, de magát teljesen a magyarság eszközévé tett falusi jegyző. A keret, amelyben a színmű lejátszódik, képviselőválasztás. A kormánypárt jelöltje szintén egy, a magyarság eszközévé lett román születésű miniszteri tisztviselő. Mind a ketten erkölcsileg hitvány emberek, kik a darabban el is veszik megérdemlett büntetésüket, mert a román nép nem enged sem erőszaknak, sem csábításnak és diadalra segíti a román nemzeti párt jelöltjét, kit a lelkes balázsfalvi tanulóifjúság támogat. A magyarságot e színdarabban egyedül egy magyar csendőrmester képviseli, kinek személyében a magyar kormánynak a választásoknál alkalmazott erőszakos eljárását akarja szimbolizálni.

A magyarországi román nemzetiségi párt akciója közvetlenül a világháború kitörése előtt.

Hogy a magyarországi románság kedélye is mentől jobban felizgattatva, kellően elő legyen készítve a küszöbön lévő világháborúban előfordulható minden eseményre, arra a román nemzetiségi párt férfiai igen kedvező ürügynék és alkalomnak találták azt az új választási törvényt, amelyet a képviselőház egy pár hónappal előbb alkotott s amelyet a román nemzetiségi párt, miután az nem volt az általános, egyenlő és titkos választójogi alapra fektetve, a románság érdekeire sérelmesnek tartott. A román nemzetiségi komité elhatározta, hogy e törvény ellen tiltakozó népgyűléseket rendez. Május 31-re Gyulafehérvárra hívott össze egy népgyűlést, amelyre, a román nemzetiségi lapok jelentései szerint, mintegy 8000 ember gyűlt össze. E gyűlést azonban a rendőrség kénytelen volt az izgató beszédek miatt, melyeket Mihali Tivadar, Vaida-Voevod Sándor országgyűlési képviselők és Vlád Aurél volt országgyűlési képviselők tartottak, feloszlatni. Lucaciu László Déesen tartott népgyűlést, melyet sorban követtek a marosludasi, karánsebesi népgyűlések. Július 23-ra pedig Szilágy vármegye Oláhboksa nevű községében, Barnutiu születése és sírja helyén terveztek

egy nagy Barnutiu-ünnepélyt, amelyen az összes románság képviselőinek részt kellett volna vennie. Hogy ki volt Barnutiu és minő szerepet játszott a dákoromán mozgalmakban? – részletesen ismertettem e könyv I. és II. fejezetében. Zacharie Bursan bukaresti írónak „Se face Ziua” (Virrad) című irredentista szellemű szindarabját több ezer példányban csempészték be Magyarországra és osztották szét a román olvasóközönség között. Azonban július 28-án megjelent Őfelségének Népeihez intézett hadrahívó szózata és végeszakadt mindezeknek a készülődéseknek.

Hogy mindezeknek a készülődéseknek mi volt a célzata és indító oka? nem lesz nagyon nehéz kitalálni, ha Mircea R. Sirianu többször idézett könyve 371–372. lapjainak következő sorait egy kissé figyelemmel olvassuk:

„A Szerbiához intézett osztrák-magyar ultimátum után, mikor egészen bizonyossá és július utolsó napjaiban kikerülhetetlenné lett a háború, három út állott Románia előtt: 1. Erdélyben rögtönösen forradalmat kelteni a mozgósítás megakadályozására és egy villámgyors támadással egyenesen megrohanni a német blokkot, 2. a román-osztrák egyezség értelmében megtámadni Besszarábiában Oroszországot és ilymódon, lekötve legalább is tíz orosz hadtestet, nagy szolgálatot tenni a német blokknak, 3. semlegesnek maradni időnyerés és felkészülés végett, főleg pedig azért, hogy meg lehessen tudni, melyik az erősebb?”

„Ami a három közül az elsőt illeti, arra semmi sem volt előkészítve amiatt, hogy Károly király hosszú uralkodása alatt éppen az ellenkezőre voltunk elkészülve. Sem a kormány, sem a hadsereg, sem a közvélemény, sem pedig az erdélyi románság, amelynek ebben Ausztria-Magyarország belső ellenségének fontos szerepét kellett volna játszani, nem voltak erre elkészülve, mert nem látták előre a háború oly közeli és hirtelen kitörését.”

Egyszóval, a román irredentisták felfogása szerint a háború sokkal hamarabb tört ki, mintsem kellően előkészíthették volna rá Magyarországon a románság gondolkozásában, akarat- és érzésvilágában a talajt. Ha egy-két évet késett volna a világháború kitörése, az izgatásnak 1905-ben megkezdett és 1908 után egyre jobban tökéletesedő módszerével bizonyosan sikerült volna annyira előkészíteni ezt a talajt, hogy a fennebb ismertetett három lehetőség közül kockázat nélkül meg lehetett volna kísérelni az elsőt is.

A magyarországi románság gondolkozásának, érzésének és akaratának ilyen irányban való előkészítése nem volt egyszerű feltevés a magyarság részéről, vagy agyrém. Világossá teszi ezt Vajda-Voevod Sándornak erre vonatkozó ama kijelentése, melyet folyó évi március hó végén a „Dacia” párisi

levelezője előtt tett s amelyben nyíltan és minden tartózkodás nélkül bevallotta, hogy míg kifelé a magyarsággal és felfelé a dinasztíával szemben hazaszeretetet és hűséget színleltek, addig maguk között az ifjúságot és a tömegeket, sokszor még korlátokat sem ismerve, a leghatározottabb irredentista szellemben igyekeztek nevelni.

Hogy ez irredentista nevelésnek minő eszközeit használták, igen szembetűnően illusztrálja a *Vlaicu-eset*. Vlaicu erdélyi származású romániai aviatikus repülőgépével Sinaiból a Kárpátokon átrepült Brassóba. Az aviatikus sportnak ritkaságszámba még akkor sem vehető ezt a tényét Erdély meghódításának szimbolumául igyekeztek feltüntetni. A román ész, energia, bátorság és ügyesség a levegő e hőséneke személyében legyőzte és elhárította a Kárpátokat, a legnagyobb fizikai akadályt, amelyik eddig a magyarországi románságot az anyaország románságától elválasztotta. A román hadsereg, a román energia, bátorság és ügyesség e tömeges megtestesülése csakhamar követni fogja Vlaicu repülőgépének útját. A román sasok éppen ilyen diadalmasan fogják átrepülni a Kárpátokat, hogy karjuk erejével, szívük bátorságával diadalmas harcok után egyesítsék Nagyromániában az ezer év előtt kettészakított román fajt.

Vlaicu tettét az itt vázolt szellemben és irányzatossággal írták le egy lendületes stílusú füzetben, amelyet sok ezer példányban hoztak át a határon és terjesztettek el az írni-olvasni tudó magyarországi románság között. Képzeltetni, minő mohósággal olvasta e füzetet a tömeg és minő szellemben és lélekkel magyarázták a román értelmiség tagjai tartalmát a naiv és hiszékenylelkű olvasóközönségnek.

XI. FEJEZET.

**A romániai közélet és politika minden nyilván-
ulatában az irredentizmust szolgálta.**

A romániai iskola viszonya az irredentizmushoz.

Hogy az irredentizmusnak, mint szellemi és politikai áramlatnak terjedelmét és intenzivítását megmérhessük, szükséges lenne közelebről és behatóbban megvizsgálni azt a munkásságot, amelyet az irredentizmus meggyökereztetése és a román nép szélesebb rétegeiben való elterjesztése érdekében az iskola és egyház fejtettek ki. E könyvemben többizben rámutattam, hogy az irredentizmus a múlt század negyvenes éveiben azokban a romániai iskolákban született meg, amelyekben a Magyarországból részint behívott, részint önként bevándorolt tanárok és tanítók működtek. Az irredentizmus nagyra-nevelője az a román irodalom, tudomány és művelődés volt, amelyet idő folytán ez iskolák tanárai és tanítványai teremtettek meg. E szellemi és politikai áramlat megteremtésének eszköze ez iskolákban a románnyelvi, irodalmi, történelmi és földrajzi oktatás volt. Hogy miként gondolkoztak a magyar-román viszonyról e tanárok, arra vonatkozóan fölötte jellemző egykorú adatot találunk Ürmössy Sándornak Kolozsvárt 1842-ben megjelent „Az elbujdosott magyarok Romániában” című útleírásában (63–65. l.), melyben egy ilyen erdélyi származású bukaresti tanárral folytatott beszélgetését közli:

„Nemzetem ott (már t. i. Erdélyben) nem szereti hazáját, mert nincs, mit szeressen benne, nincs ami leláncolja annak szeretetéhez – mondá a tanár. Csak élnek benne. Élnek, mert éltetik szabadító reményeik. Oláhország is siratja erdélyi nemzedékünk pórgyermekait; azért országunk gyűlölettel emlékezik a magyar nemzetre, pedig úgy-e a szomszédoknak jól kellene egymással élni? Nem hiszem, hogy ne vette volna észre, hogy itt a magyarok milyen gyűlöletben vannak az oláh nemzet előtt? Bizony higyjék el az urak, ha későre is, de egykor Istenünk meghallgatja a sok millió lelkek imáját, melyet rég, hogy egyeztetett harmoniában bocsátanak hozzája a szabadító kegyért – s tán egyszer kireggül azon éjszaka, melyben a reménysugár oly soká nem jelenék meg szürke egünkön.”

Hogy miként hatott a többnyire magyarországi tanároktól és tanítóktól vezetett romániai iskola az értelmiség gondol-

kozásának, politikai és nemzeti törekvéseinek irredentista irányban való kifejelesztésére, nyíltan bevallják a romániai közélet vezető férfiai is. Take Jonescu, ki oroszbarát és magyarellenes háborús izgatásaival egyik beleugratója volt Romániának a most lezajlott világháborúba, 1891-ben francia nyelven egy oroszellenes röpiratot írt, amelyben azt mondja: Jól tudja, hogy népszerűtlen dolog mellett száll síkra, mikor oroszellenes politikát hirdetve, honfitársait arra akarja bírni, hogy minden utógondolat nélkül csatlakozzanak a középponti hatalmakhoz, mert hiszen tanáraik mindnyájuknak jóformán kivétel nélkül erdélyiek voltak, kik a maguk bajának orvoslását, szemben a magyarokkal, végső fokon az oroszoktól remélik, de Románia érdekei mást parancsolnak, mint amit az erdélyi származású tanárok szubjektív hajlama beoltott a királyság románjaiba. „A Kárpátokon túl lakó románok nálunk menedékhelyre találtak – mondotta Lahováry Sándor külügyminiszter abban a beszédében, amelyet 1894-ben a román kamarában, az ellenzék szemrehányásaira felelve, az úgynevezett erdélyi vagy nemzeti kérdésben mondott. Tárt karokkal és nyílt szívvel fogadtuk tüzhelyeinken. Minden életpályát megkönnyítettünk számukra. Sőt még többet tettünk: *megengedtük, hogy tanintézeteinket elfoglalhassák és a román nemzetnek még fiatal lelkét és elméjét átalakíthassák.*”

Hogy behatóbb és részletesebb adatokkal illusztrálva vázoljam a romániai iskola ezirányú munkásságát, lehetetlenné teszi a megszabott szűk keret, amelyben könyvem mozoghat. Azt hiszem azonban, hogy az az egy-két adat is, amelyet felsorolhatok, elégséges lesz arra, hogy némi tájékoztatást nyújtson a romániai iskolák ezirányú munkásságáról és hatásáról.

E könyv folyamán már idéztem Kogalniceanu Mihálynak azokat a szavait, melyekkel 1843 november havában a jași-i *Akademia Mihaileana*-n megnyitotta történelmi előadását. „Hazámnak tekintem azt az egész területet, amelyen románul beszélnek és nemzeti történelemnek az egész Moldova történetét, mielőtt szétdaraboltatott volna, Oláhországot és az erdélyi testvéreket”, azaz a román történelem nemcsak Románia története, hanem az egész román fajé! A románság tehát nemcsak ethnikai, hanem művelődési, nemzeti és politikai szempontból is egységesnek tekintendő. Ez a gondolat húzódik keresztül az egész román történetíráson és tanításon. Ennek a gondolatnak logikai következménye az a tanítás is, hogy a magyarországi románság történeti élete nem a magyar állam és nemzet történetével kapcsolatos, hanem sokszor kiegészítőrésze, néha pedig középpontja is az egész románság történetének.

Világosan kifejezi ezt a gondolatot Jorga Miklós tanárnak előadása, melyet Erdély román életéről (*Despre viața românească a Ardealului*) címmel tartott az általa 1908-ban rendezett *valeniî de muntei* nyári szabadegyetemi tanfolyamon.

Jorga ez előadásában azt igyekszik történeti alapon – természetesen a történeti igazság elferdítésével – bebizonyítani, hogy a románság között, tekintet nélkül az állami határookra, mindig megvolt az érzelmi egység. Nagy Lajos magyar király uralkodásának idejéig a magyarországi románság és az oláh vajdaságokban lakók között a politikai egység is megvolt, amennyiben az oláh vajdák Erdély nagy részét is bírták.

A politikai egység megszűnése után – Jorga szerint – a husszitizmus elterjedése következtében ismét helyreállott az érzelmi egység, majd Hunyadi János alatt a politikai egység is, mert Hunyadi János kormányzósága idején uralkodója volt az összes románságnak is. A magyarság részéről minden olyan kísérlet, amelynek célja volt a románságot szétválasztani, mint a reformáció és a gör. kath. unió, csak arra való volt, hogy a románság között az érzelmi egységet előmozdíthassa. Ezenkívül az oláh vajdák politikája mindig az volt, hogy a politikai egységet is helyreállítsák. Példák erre Rares Péter és Vitéz Mihály vajdák.

A fanariota-korszak idejében az oláh vajdaságokban ugyan lesülyedt a nemzeti szellem, de annál erősebb lett Erdélyben, ahonnan a XIX. század első évtizedeiben sok tanár ment be a vajdaságokba, hol a romanizmusnak ébresztői lesznek. Ennek hatása már a múlt század negyvenes éveiben érezhető lesz azáltal, hogy az egység gondolata *Dacia* fogalmában jegecesedik ki. Kogalniceanunak *Dacia literara* című vállalata, továbbá Laurianunak és Balcescunak *Magazinul istoric pentru Dacia* című kiadványa mind ennek a jelei. Az 1848/49-iki évek mozgalmai szintén ez irányban haladnak. A fejedelemségek egyesülése, Románia függetlenségi harca 1877-ben, az erdélyi román nemzetiségi mozgalmak a múlt század nyolcvanas éveiben, a *Tribuna* alapítása, a Memorandum-pör mind mértföldjelző kövek az egység felé vivő úton. Végül pedig a legújabb jelenségek, amelyek abban foglalhatók össze, hogy az egész románságot a maga összes kulturai és politikai koncepciójában az a gondolat uralja: mi módon és minő eszközökkel ériék el a maguk természetes célját: *a teljes egyesülést?*

Megjegyzem, hogy Jorgának, ki a román történelem alapgondolatát és kiterjedésének körét ekként fogja fel és határozza meg, a különböző iskolák számára írt román történeti tankönyvei kivétel nélkül az itt saját szavaival jellemzett álláspontját tükröztetik vissza.

A Liga Culturală 1908-iki Naptárában egy Rascanu Péter nevű képviselő „Az én első tanítóm” című cikkében elbeszéli, hogy 1855-ben a birladi elemi iskolában egy Popescu Jón nevű erdélyi származású ember volt a tanítója. Volt egy térképük is „Karte a Țerilor Romane” (a román országok térképe). A történelemből Laurianu kétkötetes könyvét tanulták

s a Hurul krónikájából (egyik hirhedt roman történeti forráshamisítás) azt tanulták, hogy a kúnok románul beszéltek (Cumani-Rumani, a C betű csak tollhiba az R betű helyett). Olvasnivalóul odaadta nekik a *Gazeta Moldaviei*-t és a *Gazeta Transilvaniei*-t. Vasárnaponként, templomozás után visszamentek az iskolába, ahol nekik epizódokat beszélt el az 1848/49-iki erdélyi eseményekből, amelyekben maga is résztvett. Megtanította egy költeményre: Mi a román haza? – Ce e patria româna? – Az első két versszakban azt énekelték, hogy a román haza nagyobb, mint Oláhország és Moldova. A harmadikban azt, hogy Erdélynél is nagyobb a román haza. Nem, nem, testvérekem! A románnak nagyobb hazája van! Mikor 1857 nyarán a vizsgálaton felelve, azt mondotta, hogy Mihály vitéz fejedelme volt Moldovának, Oláhországnak és Erdélynek, a jelenlevő közönség hatalmasan megtapsolta.

Hogy Mihály vitéznek és Ștefan cel Marenek (Nagy István vajdának), az irredentizmus ez állítólagos hőseinek a román iskolai tanítás által a román értelmiség lelkébe bevészt és a való igazsággal ellentétben óriásilag megnövelt alakja minő megtévesztő, sőt gyakran a nevetségesség határát érintő hatással van a román közszellemre, érdekesen jellemzi a junimista Negruzzi „Copiile de pe natura” (Másolatok a természet után) című művének Ștefan și Mihai című fejezetében.

Egy városi közgyűlésen – meséli Negruzzi – arról volt szó, hogy a városi parkot faléces kerítés helyett vasráccsal vegyék körül. Azt határozták: árlejtést fognak hirdetni, hogy ki kapja meg a vállalatot? Nagy vitatkozás keletkezett arról, hogy a pályázatban az idegenek, azaz a nem román állampolgárok is résztvegyenek-e vagy ne? Egyik szónok azt mondotta: ha megengedik, hogy az árlejtésen idegen vállalkozók is résztvehessenek, vétkezni fognak Mihály vitéz emléke és a román nemzetiség ellen. E kijelentés lesújtó hatással volt az ellenkező nézetűekre és el is határozták, hogy az idegeneket kizárják a pályázatból. Így nem vétkeztek Mihály vitéz emléke és a román nemzetiség ellen, de a vasrácskerítés sem készült el soha. Egy népgyűlésen a kamara alelnöke pártja érdekében nagy beszédet mondott. Egy hallgató közbekiáltott: Igen, igen! – de mi a párt programja? A szónok egy pillanatilag megzavarodva hallgatott s azután Mihály vitéznek a falon függő arcképére mutatva, így kiáltott fel: A program? Ime: Mihály vitéz! – Dörgő taps követte e kijelentést és most mindenki meg volt nyugodva, hogy tisztában van a programmal. „A képviselőházban, a szenátusban – írja Negruzzi –, a megyei és községi gyűléstermekben, a törvényszékek tárgyalótermeiben, a templomokban a szószékeken, a népgyűléseken, a magánösszejöveteleken, a politikai vagy az irodalmi ujságok cikkeiben, az élclopkokban, minden szónok, minden szószátyár

izgató szájában szakadatlanul csak ez hangzik: Stefan cel Mare és Vitéz Mihály, Vitéz Mihály és Stefan cel Mare !

Hogy mi a román haza és mekkora területet foglal magában, megtanulhatjuk bármelyik romániai földrajzi tankönyvből. Vegyük kezünkbe Mehedinți Simon bukaresti egyetemi tanárnak és az 1918-iki Marghiloman-kormány közoktatásügyi miniszterének 1909-ben megjelent és a román kir. közoktatásügyi minisztérium által approbált földrajzi tankönyvét. E tankönyv 53. lapján a következőket olvashatjuk:

„A mi országunkon kívül románok más tartományokban is laknak. Ezek: Transilvania vagyis Ardealul, Banatul vagy Timisiana, Crisiana, Maramuresul és Bukovina ... A beözönlő barbár nemzetek közül csak a magyar maradt meg román területeken és így uralkodója lett azon résznek, amelyben a Kárpátokon túl élő testvérek laknak. A románok által lakott föld igen kedvező alakulatú. A közepén van az erdélyi fennsík. A Kárpátok legmagasabb csúcsai között terül el Erdély, a legbüszkébb és a legáldottabb ország az összes országok között, amelyeket az Isten megteremtett. Bárhonnan jössz, sokat kell hágnod és nem tudsz a közepébe érni anélkül, hogy kikerüld valamelyikét azon természet által megerősített hét kapunak, melyek a közepébe vezetnek. Ott fenn minden lépésre óriás nyomait látod a római népnek: a világ urának, mert Erdély a boldog Dácia legszebb része, a cézárok legszebb országa. Aki sereggel védelmezi ez átjárókat, Erdélyben olyan biztonságban érezheti magát, mint egy bezárt erődben és nem félhet semmiféle külső ellenségtől. Ezért foglalta el Traján császár Dáciát és helyezett el sok katonaságot a havasokban. Az ázsiai síkságról beözönlő nomádok itt állottak meg, nem tudván nyugat felé előhaladni, hogy elpusztítsák a rómaiak birodalmát.”

„A mi nemzetünk – folytatja tovább Mehedinți – eleinte Erdély fennsíkján helyezkedett el és innen a vizek folyása mentén terjeszkedett el köröskörül. Ezért vannak az egyes városok is annyi rendszerességgel elhelyezkedve: Brasov, Sibiu, Cluj (Kolozsvár) a fennsík szélein vannak, mindenik egy-egy nagyobb átjáró mellett, ahol a völgyek és az utak a fennsíkról kifelé futnak. Oradea mare (Nagyvárad), Aradul, Timisoara (Temesvár), Severinul, Tirgu Jiului, Ramnic Valcea, Pitesti, Ploesti, Buzetul, Ramnic, Sarat, Focsani, Bacau, Suceava, Cernautu úgy helyezkednek el, mint egy koszorú a hegyek mögött.”

Mehedinți, volt román kir. közoktatásügyi miniszter e földrajzi tankönyve mögött egy hajszálnyira sem maradt el Murgoci egyetemi tanárnak Popa-Burca középiskolai tanár társaságában a középiskolák IV. osztálya számára írott földrajzi tankönyve sem. A szerzők a könyv bevezetésében és zárószavában nyíltan kijelentik, hogy minden igaz románnak arra kell törekednie, hogy a románok egy nagy és szabad

Romániában egyesüljenek. Egy kis térképen be is mutatják ezt a Dnyesztortól a Tiszáig terjedő Romániát, amely délen egészen a durazzo–szaloniki-i vonalig terjed. A románság földrajzi elhelyezkedését is bemutatják egy térképen, még pedig úgy, hogy Kassa körül és a Balaton mellékén is láthatunk egy nagy, románlakta területet. A románok által lakott városok között említik Szentest és Makót is. Debrecenről azt írják, hogy lakói „nagy részben magyarok”. Szerintök románok lakják Békés-, Csanád-, Hajdu- és Szabolcs megyéket is. A magyarországi románok összes száma szerintök három és fél millió.

A „Carte de cetire pentru clasa a III. primara Intocmita dupa noua programa” (Olvasókönyv az elemi iskola III. osztálya számára az új tanterv alapján) című s a román kir. közoktatásügyi kormány kiadásában 1905-ben megjelent olvasókönyvnek 100-ik lapján a következők olvashatók:

„A román nemzet nincs a Kárpátok, a Duna és a Prút közé beszorítva. Nem, a román nemzet sokkal jobban el van terjedve, mert a transilvániaiakkal, a bánátiakkal, Crisiana lakosaival éppen úgy, mint Maramures, Bukovina, Besszarábia és Macedónia lakosaival ugyanabból a vérből származó testvérek vagyunk. Mindnyájan románok vagyunk, mindnyájan a dákorománoktól származunk. Román voltunk mellett legnagyobb bizonyítékunk az, hogy mindnyájan ugyanazt a nyelvet beszéljük, ugyanazon szokásaink vannak és egy a hitünk. A románok sokan vannak, csak hogy megoszlanak szabad voltuk és fenntartásaik szerint. A legfüggetlenebbek, akik Olteniában, Munteniában, Moldovában és Dobrudzsában laknak és a román királyságot alkotják. A transilvániaiak, a bánátiak, a Crisianabeliek és a maramuresiek a magyarok alattvalói a bukovinaiak az osztrákoknak, a besszarábiaiak az oroszoknak, a macedóniaiak pedig a törököknek alattvalói. Engedje meg a jó Isten, hogy egy nagy és hatalmas Romániában lássuk őket egyesülve. Akkor majd a Prút folyó és a Kárpátok nem fognak határt alkotni, hanem a Kárpátok ormairól széttekintve, a terjedelmes, hatalmas román hazát fogjuk láthatni.”

Ez idézet utolsó sorai eszembe juttatnak egy régi dolgot, ami velem történt. Huszonöt évvel ezelőtt, 1892 májusában meglátogattam a bukaresti román kir. tanítóképzőintézet gyakorlóiskoláját, melynek igazgatója és pedagógiai vezetője egy *Borgovan* nevű erdélyi származású tanférfiú volt. Borgován úr az iskola IV. osztályába vezetett, hol egy tanítójelölt éppen a románok által lakott országok földrajzát tanította. Az előadás didaktikai és tárgyi szempontból kifogástalan volt, politikai és történeti szempontból azonban teljesen irredentista szellemű. A többi között Erdély néprajzi képét a következőképen mutatta be tanítványainak: „Transilvániának két milliónál valamivel

több lakosa van. Ebből másfél millió román, 200,000 szász, 350,000 székely, azonkívül még némi magyarok és cigányok is laknak ott”.

Ez a furcsa statisztika meglepett. A tanítójelölt felületes-ségének és tudatlanságának tulajdonítottam. Később meggyőződtem, hogy a feltevésem téves, mert az irányzatos román statisztika rendszeréhez tartozik a székely vármegyék magyar lakosságát mindig szekler név alatt különválasztani Erdély többi magyar lakosságától, az unguroktól. A célzat az, hogy az avatatlan romániai vagy külföldi ember ne jöhessen rá, hogy a szekler is éppen olyan magyar, mint az ungar s ennél-fogva Erdély magyar lakossága, a székelyek leszámításával, a románsággal szemben lehető csekélynek tűnjék fel.

Hogy az ilyen statisztika egyes külföldi írónál minő alapos, sőt bizonyos tekintetben komikus tévedésekre ad okot és alkalmat, fényes bizonyítékát adta annak Gustave *Le Bon* 1916-ban Párisban megjelent „Enseignements psychologique de la guerre Européenne” című művének 107. lapján, hol ezeket írja: „La Transylvanie compte 1.540,000 Roumains contre 380,000 Hongrois, 560,000 Tscheques, 234,000 allemands et 54,000 membres de nationalités diversés”. *Le Bon* és forrása szerint Erdélyben 560,000 cseh lakik. Mi a magyarázata ennek a szarvashibának? Egyszerűen az, hogy *Le Bon* különválasztva látván forrásában az 560,000 szeklert a 380,000 hongroistól, úgy okoskodott, hogy miután a *szekler* más mint a *hongrois*, nem lehet egyéb fajtájú nép, mint szláv, és miután ebben a világháborúban a csehek igen szép szimpátiákra tettek szert a franciáknál, ezt az 560,000 szeklernek nevezett bizonytalan fajtájú népséget megtette a franciák előtt annyira szimpatikus szláv fajú népnek, csehnek.

A tanítójelölt, miután ismertette a románoktól lakott országokat, tanítását így fejezte be: „Ezek az országok most idegen uralom alatt szenvednek! De nincs messze az idő és eljön, amelyben ezeket mi, romániaiak, fel fogjuk szabadítani és azok velünk egyesülnek s akkor Románia egy nagy és hatalmas birodalom lesz.”

Hogy a román történelmet a magyarság történelmi életéhez való kapcsolatában hogyan tanítják a romániai iskolákban, egy-két példában a következő két tankönyv segítségével akarom illusztrálni:

Egyik Jorga Miklós bukaresti egyetemi tanár által írott következő című tankönyv: „Istoria românilor pentru clasa IV. si a VIII. secundară” (A románok története a középiskolák IV. és VIII. osztálya számára).

E könyvnek egyes részeit olvasva, azt hisszük, hogy nem komoly tankönyv van kezünkben, hanem a háborús román időszaki sajtó valamelyik izgató terméke.

Foglalkozik a magyarországi románság legújabbkori történetének kapcsán Apponyi gróf 1907. évi iskolai törvényeivel is. Megállapítja, hogy „ez a törvény az erdélyi román iskolákat olyan nehéz feltételek elé állította, hogy ezeknek fenntartása a jövőben nagy áldozatokba fog kerülni. E törvény azt célozza, hogy a vallástanításba is beerőszakolja a magyar nyelvet. Magyarországon a román beszédért és a román nemzeti színek ártatlan viseléséért már az asszonyokat is börtönre ítélték. Egyideig a pesti képviselőházban a románok képviselői hiába küzdöttek a román nyelv tiszteletbentartásáért. A magyar kormány nem volt hajlandó a közigazgatás ágazataiban román vagy románul tudó tisztviselőket alkalmazni”. Megemlékezik a Memorandum-pörről s arról „a határtalan üldözésről”, mellyel a magyar kormány börtönbe vetette a Memorandum szerzőit.

„Az erdélyi román érdekek védelmére alakult meg Bukarestben a „Liga Culturală” 1894-ben – tanítja Jorga e könyve a romániai középiskolai ifjúságnak. (Jellemző, a tudós szerző a Liga alapításának évét illetően téves évszámot közöl, mert a Liga nem 1894-ben, hanem 1891-ben alakult meg.) Ezidőtől kezdve az erdélyi románok politikai törekvései iránt a fellángolás egyre növekedett és nálunk mind több és több rokonszenvre talált. És eredménye az volt, hogy dacára az 1910. évi kényszerképviselőválasztásoknak, a pesti parlamentben ma számos román képviselő ül. A „Tribuna” című román lap, mely előbb Nagyszebenben, később pedig Aradon jelent meg, lényeges szolgálatokat tett az erdélyi románság ügyének ... A rabságban levő románok sorsa s azok a kötelékek, melyek bennünket velük összekapcsolnak – lévén velük egy vérből valók – s azok a keserű emlékek, melyek közül egyesek nagyon is frissek, idézték fel nálunk a legnagyobb kérdést, a nemzeti kérdést.”

„Dacára a magyar államban élő testvéreink küzdelmes életének – az Oroszországba való beolvadás veszedelmétől félve – a hármasszövetséghez csatlakoztunk és e szövetséghez Románia hű maradt a legutóbbi időkig, dacára a nagy politikai áldozatoknak.”

Nem érdektelen könyvének bevezető része sem, melyben a román faj elterjedtségéről a következően ír: „A román föld nem áll csupán a mai Romániából ... Román föld minden hely. melyen a mai napig nemzetünk többségben lakik, amelynek mindenhol meg van az ő eredeti szokása, ősi kultúrája és egy idő óta ugyanazon felsőbb lelki élete. Következésképpen román föld Erdély egész hegyi vára, az északon fekvő Maramures, Timisiana és román földnek nevezhető az a síkság is, amely a Tiszafelé a Bihar hegység lábánál bontakozik ki s amelynek alig vannak más nyelvet beszélő lakosai.”

A második könyv, melynek egy-két helyét még be akarom

mutatni, a Coşbuc György és társai által szerkesztett és a román királyi közoktatásügyi minisztérium által jóváhagyott (53,215/913. sz.) Olvasókönyv „Carte de cetire pentru clasa IV-a primara urbana”. E könyv 100-ik lapján a következők olvashatók:

„A magyar volt az egyetlen barbár faj, amely nem elégedett meg azzal, hogy a románokat állandóan pusztította, hanem velük folytonos harcban élve, elvette tartományait is. A magyarok egy nemzetségből valók az avarokkal és a bolgárokkal – és éppen olyan csúnyák és vadak, mint azok. Életmódjuk olyan volt, mint a vadállatoké. Nyers hússal és vérrrel táplálkoztak. Kivették a legyőzött ellenség szívét s azt darabokra vágva, lenyelték.”

A 297. lapon a Hora-féle lázadásról beszélve, a következőket írják: „A románok sorsa egyre tűrhetetlenebbé vált a magyarok uralma alatt. A román paraszt heteken át ingyen dolgozott a magyar földesúrnak. A román ünnepeket nem volt szabad megünnepelni. Nagy adókat fizettek. A földesúr eldöglött állatainak húsát pénzért kellett megvásárolniuk dacára annak, hogy ehetetlen volt. Hogy az esetleges felkelést megakadályozzák, el volt tiltva a fegyverviselés és a kínél csak egy kést megtaláltak, annak levágták a jobb kezét. A földesurak a legkisebb elégedetlenség miatt szánalom nélkül leöltek minden románt és hullájukat elrettentő példa gyanánt kirakták az utak szélére.”

A 347. lapon az erdélyi románok 1849/49-iki mozgalomáról a következőképpen ír:

„A magyarok arra számítottak, hogy Erdély és Magyarország egyesítésével egy csapásra magyarrá tehetik az összes erdélyi románokat. Törvényt alkottak, amellyel megtiltották, hogy Erdélyben a magyar nyelven kívül más nyelvet is beszélhessenek. Hogy a románokat erőszakkal megmagyarosítsák, elhatározták, hogy az összes erdélyi román gyermekeket összegyűjtik és azokat magyarul tanítva, megmagyarosítják. A kifejlődött harcok alatt a magyarok nagy kegyetlenségeket követtek el. Akit megfogtak, halálra kínozták. Karóba húzták az öregeket, meggyilkolták a nőket, a csecsemőket pedig meggyilkolt anyjuk mellére fektették, hogy annak melléből szopjanak. 1867-ben a románok a magyarok fennhatósága alá kerültek, azóta a románok sorsa egyre szomorúbb, mert erőszakkal akarják elmagyarosítani őket, de az erdélyi románok nagy ellenállást fejtenek ki.”

A romániai iskolákban használt tankönyvek ismertetésével kapcsolatosan érdemes azt is megvizsgálni, hogy e tankönyvek irredentista szellemű tanításai minő közvetlen hatást gyakorolnak a romániai tanulói ifjúság történelmi és politikai gondolkodásának kifejlődésére? Erre vonatkozóan igen

érdekes adatott közöl Dávid Mihály a „*Néptanítók Lapja*”-nak 1918 június 20-iki számában.

A romániai középiskolák retorikai oktatásában szokásos eljárás, hogy a retorika tanára időnként megbíz egy-egy tanulót, hogy tanulótársai előtt a rendes retorikai órák egyikében valamely közérdekű kérdésről mondjon szónoki beszédet. Egy ilyen iskolai gyakorlatul szolgáló szónoki beszéd fogalmazványa került Dávid Mihály kezeibe, aki aztán közzétette azt a „*Néptanítók Lapja*”-nak már idézett számában. A fogalmazvány csak töredék, de ez a töredék is annyira jellemző és érdekes adaléka a román irredentizmus fejlődése lélektanának, hogy valóságos dokumentumul szolgál annak megítélésére, hogy minő hatása van a romániai iskola célzatos munkásságának a román nemzet értelmisége politikai gondolkodásának kifejlesztésére és irányítására!

A szónoki beszéd témája a következő: *„Az elnyomott és szabad románok sorsa és azon kölcsönösség, amely közöttük van, vagy amelynek közöttük kellene lenni.”*

„Röviden ismertetni akarom – kezdi beszédét az ifjú szónok – a szabad és az elnyomott románok életét és egyben rá fogok mutatni mindazon összeköttetésekre, melyek az összes románok között léteznek, vagy amelyeknek megléte kívánatos volna.”

„Kezdjük Erdéllyel, mely szerintem a legszebb és a legelnyomottabb az összes országok között. Azt mondtam, hogy a legszebb ... N. Balcescu szerint „Gyönyörű felséges palotához hasonlít. Valóságos mérnöki műremek, ahol össze vannak halmozva a természet összes büszkeségei, melyek Európa többi tartományait diszesítik” ... De térjek a tárgyra. Erdély a románok és a magyarok között lefolyt évszázados harcok színhelye. Ez a két nép éppen úgy nem békülhet ki, amint nem békülhet ki a farkas a báránnyal. Két különböző nemzet. Az egyik a rómaiak nemes utóda, a másik a húnokkal egy fajta. Az első számbelileg többségben van és őslakó, de mégis olyan barbár és embertelen törvényeknek van alávetve, melyek méltóak a magyar jellemhez. A magyarok az őket jellemző önfejliséggel és erőszakossággal próbálják a románokat elmagyarosítani. A nemesek adót nem fizetnek, hanem azt a néppel fizettetik meg. A legelnyomóbb törvényekkel kormányozzák a román népet. Azt tartják, hogy a románok csak megtűrt nemzet, akiket viselkedésükre való tekintettel láncra kellene verni. Súlyos és terhes adókkal sújtják őket. Elveszik mezőgazdasági terményeiket és marhaállományukat. Szabályozzák viseletüket és kimondják, hogy a románoknak nincs joguk szövethát, cipőt és kalapot viselniök, hanem egyszerű vászonnadrág és ing viselésére vannak kötelezve.”

„A magyarok sohasem akarták meghallgatni a románok

jogos sérelmeit, nehogy rendszerük megsemmisüljön és nehogy „a jövevény csőcselék a nemzetek sorába emelkedjék.” Figyeljetekek ide: „hogy ez a jövevény csőcselék, nehogy a nemzetek sorába emelkedjék!” ... Hát van ennél nagyobb sértés? Hát van ennél nagyobb valótlanság? Hogy mi, az őslakók legyünk eképen megsértve a betolakodó magyarok által! A nemesek hozzászórtak ahhoz, hogy számukra a nép kaparja ki a gesztenyét a parázs alól ... De teljesült a közmondás: „Addig jár a korszó a kútra, amíg ...” Kitört a lázadás és Erdély földje a legvéresebb harcok színhelye lett. A románok legnagyobb hősei életüket áldozták fél a szent ügyért, hogy testvéreiket felszabadítsák az elnyomó magyarok járma alól. A magyarok egyesültek mindazon elemekkel, melyek ellenséges viszonyban éltek a román néppel és nagy nehezen sikerült nekik a lázadást elnyomniok. Azonban ne higgyék a magyarok, hogy Hóra, Kloska és a többi román hősök kivégzésével a románok szabadság vágya kialudt, mert ezek még mindig várják a megmentést. Mindaz, amit az erdélyi románokról mondtam, vonatkozik a temesi, a bánsági és a máramarosi románokra is.”

Ezek után a fiatal szónok még beszél a besszarábiai és a bukovinai románokról is. Mikor rátér a macedonai románokra, a kézirat megszakad és így mi meg vagyunk fosztva a lelkes dáko-román ifjú további fejtegetésének élvezetétől. De azt hiszem, ez a töredék is eléggé érdekes és figyelemreméltó adalék a román irredentizmus fejlődésének pszichológiájához. Egy darabka tükörkép, amelyben megláthatjuk, hogy az erdélyi menekültek, kiknek a romániai vezető politikusok megengedték, mint Lahováry Sándor mondotta fennebb idézett beszében, hogy „tanintézeteiket elfoglalhassák, miként alakították át a román nemzetnek még fiatal lelkét és elméjét.”

A romániai görög keleti orthodox egyház viszonya az irredentizmushoz.

Megismertetvén főbb vonásaiban, hogy a magyar államból Romániába költözött tanítók és tanárok munkássága miként ültette be a romániai értelmiségnek még fiatal elméjébe és lelkébe az irredentizmust, önként felvetődik az a kérdés, hogy az iskola mellett minő szerepe van a romániai görög keleti egyháznak, amelynek érzelmi és szellemi hatása a népnek sokkal szélesebb rétegére terjed ki, mint az iskoláé, a román fajnak egyetlen államban uralkodó alatt való egyesítését célzó irredentista mozgalmakban?

Aki a romániai románság közművelődési állapotait tanulmányozza, azonnal észreveszi, hogy Románia kultúrája nem

egységes. Két rétegből van összetéve: az értelmiség franciás kultúrájából, melyet az utolsó három évtized alatt a román nemzeties elemek erősen módosítottak és a tömeg balkáni színezetű, de egyúttal nagyon oroszos jellegű egyházas kultúrájából, amely utóbbi, különösen az erkölcs és az érzelem tekintetében nagyon befolyásolja a franciás kultúrájú műveltebb társadalmi réteget is. E dualizmus következtében a franciás kultúrájú román értelmiségnek szíve, mint azt az 1870-iki német-francia háború idején Románia külügyminisztere nyílt parlamenti ülésben mondotta: „ott van mindig, hol a francia zászló lobog”. A román orthodox egyház balkáni és oroszos szellemi légkörében élő román néptömeg lelke pedig a pravoszlávia hatalmas képviselője, az orosz felé vonzódik, amelytől újabb története egész folyamán megszokta felszabadítását várni.

A romániai görög keleti egyház papságának és híveinek lelki állapotához, mely a fennebb vázolt politikai és művelődéstörténeti hatások folytán keletkezett, módosítóan járul még az a körülmény, hogy a görög keleti egyház nem egyszersmind tanítóegyház is, mint a római katolikus, vagy a protestáns egyházak. Az ő birodalma csak a hit és az érzelem világa, nem egyszersmind a tudásé és az értelemé is. Szemeit állandóan az égre szegezi s nem a földre is, amelynek tárgyai az emberi tudásnak anyagát alkotják. Ez okok miatt a görög keleti egyházat politikai eszmék és törekvések szolgálatába csak akkor lehet állítani, ha ezek az eszmék és törekvések látható kapcsolatban vannak a tömeg hitével és vallásos meggyőződésével. A politikai nemzet és a vallás között, melyet a tömeg szemében a papság képvisel, a látható kapcsolatot egyedül a liturgia nyelve alkotja s azért van, hogy a liturgia nyelvét a nép magával a hittel veszi azonosnak. Orthodox vallás román liturgiai nyelv nélkül a tömeg szemében el sem képzelhető. Ez teszi érthetővé, hogy a magyarországi román nemzetiségi izgatók a nép tömegét a magyarság ellen azzal szokták sorompóba állítani, hogy a román liturgikus nyelvet a templomból ki akarja tiltani és helyébe a magyart tenni.

Az itt előadott okok miatt a romániai orthodox egyház papságát csak úgy lehetett a román nemzeti aspirációk szolgálatába állítani, hogy történeti falsum segítségével az orthodoxia és a nemzeti aspirációk között bizonyos kölcsönösséget állapítottak meg, azaz kimutatták, hogy a román nemzeti törekvések megvalósításáért megindított mozgalom egyszersmind rájuk erőszkölt harc az orthodox vallás megvédelmezése érdekében is, mert mindazok a tényezők, amelyek útjában állanak a román nemzeti aspirációk valóráválásának, egyúttal halálos ellenségei is az orthodox hitnek.

Ez elmélet kifejtésére és történeti megokolására Jorga Miklós bukaresti egyetemi tanár vállalkozott, megírván két

kötetben a román gör. keleti egyház és a románok vallásos életének történetét. (L. Nicolae Jorga: Istoria bisericei românești si a vieții religioase a românilor. Valenii de munte. 1909.)

Jorga e kétkötetes művében a románság és a magyarság középkori egymáshoz való viszonyát következőképpen igyekszik a maga célzatos álláspontjának megfelelően előadni:

A magyar királyok IV. Béla uralkodásától kezdve egészen a mohácsi vészig, az oláh vajdaságokat nemcsak politikai, hanem katolikus egyházi (térítési) érdekből is igyekeztek a maguk uralma alá hajlítani. A középkori magyar királyok törekvése a román vajdaságokra nemcsak politikai, hanem vallásos szempontból is veszedelmes volt. Egyrészt meg akarták fosztani az oláh vajdaságokat állami függetlenségüktől, másrészt pedig a román népet orthodox vallásától és katolikussá tenni.

A magyarok ezt a harcot a mohácsi vész után is tovább folytatták, csak hogy más alakban. A románokat ekkor nem katolikussá akarták tenni, hanem kálvinistává, ami még kedvezőbb a magyarokra, mert a kálvinizmus segítségével – lévén az istentisztelet nyelve már többé nem latin, hanem magyar – sokkal gyorsabban és könnyebben meg lehet az orthodox vallásuktól megfosztott románokat magyarosítani. Az orthodox vallás és egyház ellen intézett e támadás tovább folyik a kálvinizmus politikai hatalmának, az erdélyi fejedelemségnek bukása után, a Habsburgok uralma alatt is, az erdélyi románok katholizálása, az úgynevezett vallásos unió segítségével. E közel 600 esztendő küzdelem azonban nemcsak szellemi fegyverekkel folyt, hanem erőszakos üldözésekkel is kapcsolatos volt. A románságnak tehát nemcsak nemzeti létéért és nyelvéért, hanem vallásáért is sokat kellett szenvednie sokszázados ellenségétől, a magyarságtól.

E veszedelem még most is megvan az úgynevezett katolikus propaganda alakjában, amely két irányban működik: *a)* Románia városaiban és a moldovai csángó falvakban jól szervezett katolikus egyházakat és iskolákat tart fenn azért, hogy a magyarságot a román államban mint valamely ellenes idegen testet fenntartsa és erősítse, tehát a vallás ürügye alatt magyarosító propagandát folytat; *b)* iskolák, rábeszélés és egyéb jezsuitisztikus eszközökkel proselitizmust űznek a magasabb román társadalmi rétegek női között, akik közül az utolsó két évtizedben többen tértek át ősi orthodox hitükről a római katolikus hitre. A veszedelem ez újabb alakjával szemben a sikeres védekezésnek nincs más módja, mint az orthodox egyház körén belül szervezkedni és megteremteni egy orthodox vallásos reneszanszot. Egyszóval, ugyanazon erkölcsi, szellemi és társadalmi eszközökkel védekezni, minőkkel állítólag a katolicizmus támad.

Az orthodox román egyház e reneszanszának szervezését *Scriban* archimandrita vette kezébe. Hogy az orthodox román papság értelmesebb és tudományosabban képzett részét ránevelje erre az állítólagos védekezőharcra, az orthodox klérus egynéhány tudósabb tagjával szövetkezve, megindította a „Revista Ortodoxa” című folyóiratot, melyben az orthodox vallásos reneszansz elméletét igyekszik kifejteni és a papság körében elterjeszteni. Előkelő és vezetőszerpet játszott a Liga Culturală-ban is, melynek egyik legtevékenyebb alelnöke volt. Így kapcsolta össze saját személyében az orthodox reneszansz ügyét a román faj kiegészülésének, az irredentizmusnak gondolatával.

Scriban archimandrita nagyon jól tudta, hogy az általa olyan veszedelmesnek jelzett katolikus propaganda tulajdonképpen alig létezik, sőt még kevésbé működik Romániában. Tudta, hogy a román előkelő női körök egy-két tagjának a katolikus hitre való áttérésében ennek az állítólagos romániai katolikus propagandának nagyon kevés része, érdeme vagy bűne lehet. A román előkelő nők közül azok, akik katolikusokká lettek, tulajdonképpen azon franciaországi arisztokratikus körök asszonyainak katolikus és egyházas szellemi légkörében határozták el magukat az orthodox vallásnak elhagyására, melynek formalizmusa érzésvilágukat nem elégítette ki, amelyben franciaországi, illetőleg párisi tartózkodásuk alatt éltek. Scriban archimandrita az orthodoxiának általa megindított reneszanszát arra igyekezett felhasználni, hogy egyúttal a román előkelő nőket ne csak megnyerje ennek az új egyházas iránynak, hanem a vallásos élet azon bensőbb és mélyebb vágyakozásainak is, melyek lelkükben a párisi katolikus előkelő körökkel való érintkezés alatt keletkeztek, táplálékot nyújtson, hogy ily módon aztán őket az orthodox vallásos élettel szoros kapcsolatba hozott nemzeti törekvéseknek, a román faj kiegészítése nagy munkájának is szolgálatába állítsa.

E célra szervezték újra 1909-ben a „Societatea ortodoxa-natională a femeilor române”-t, a román nők orthodox nemzeti egyesületét, amelynek ügybuzgó elnöke, Alexandrina G. Cantacuzino hercegnő s amelynek vezetőtagjai a legelőkelőbb boér családok hölgyei, akik az egyesület választmányában, amelynek mozgó szelleme Scriban archimandrita, együtt ülnek és együtt tanácskoznak a román orthodox egyház püspökeivel arról, hogy miként kellene és minő eszközökkel lehetne az előkelő román társadalom leányait és a falusi népet orthodox vallásos és román nemzeti szellemben nevelve, a nemzeti törekvések szolgálatába állítani?

Eleinte az a hír volt elterjedve a román társadalomban, hogy a királyi udvarban nem fogadták valami szívesen ez egyesület megalakulását. De mikor Erzsébet kir. hercegnő az

egyesület 1912. évi november 22-én tartott közgyűlésén megjelent, ez a balvélekedés is eloszlott és általánossá lett az a meggyőződés, hogy az orthodoxiával szövetkezett nacionalizmus éppen olyan udvarképes, mint a Liga Culturală által képviselt nemzeti és politikai irredentizmus.

A romániai orthodox egyház papságát azonban sem Jorga, sem Scriban nem tudták volna az orthodoxiával kapcsolatos nacionalizmus szolgálatába állítani, ha erre irányuló munkásságukat Spiru Haret román kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek azon egyházpolitikai reformjai meg nem előzik, amelyek hivatva voltak a romániai orthodox egyházat a nemzet vallásos és közművelődési érdekeinek megfelelő műveltségi, társadalmi és anyagi színvonalra emelni.

„A szinodális törvény reformja – írja Gărboviceanu Petru a Spiru Haret emlékére 1911-ben kiadott könyv 748. és következő lapjain – az egyházi főkonzisztórium felállítása és más egyéb javítások következtében egyik legnagyobbika Spiru Haret azon munkáinak, amelyeket az egyház érdekében teljesített. Tények ismeretére alapított mély meggyőződése, hogy ez a reform idővel a legnagyobb szolgálatot fogja tenni nemzeti egyházunknak és az országnak. Legelső és legjelentősebb munkája volt az egyházi főkonzisztóriumnak az a szabályzata, amelyeket a papok és a diakonusok lelkipásztori értekezleteinek tartására vonatkozóan kiadott s amely szabályzatot a szent szinódus jóváhagyott és 1910 májusában a 2075. számú királyi dekrétum megerősített. Ki nem ismeri, hogy mekkora haszonnal volt a falusi tanítókra és a népiskolákra a megyei közművelődési körök és a didaktikai értekezletek meghonosítása? Mostantól kezdve a mi egyházunk papjai is egyesülni fognak főpapjaik vagy azok megbízottjainak elnöklete alatt kulturális körökbe és megyei lelkészi értekezletekbe, hogy megvitassák a nép vallásos életének és az egyházaknak szükségleteit.”

„Ezekben a körökben és értekezleteken arról fognak tanácskozni: miként kell előkészíteni a papokat arra, hogy jó hitshónokok, az orthodox keresztény tanításoknak ismerői, a nép igazi tanácsadói és egy jobb élet felé való vezetői legyenek, hogy miként ismerjék meg a lelkészkedésre vonatkozó összes feladatokat, a társadalmi és gazdasági kérdéseket, még pedig a nép vallásos és mindennapi életével való vonatkozásaiban? Hogy a tanítók iskolán kívül való tevékenysége és a papság lelkészkedő munkássága között, tekintettel a helyi szükségletekre, mentől teljesebb összhang legyen, Spiru Haret egyetértésben a szent szinódussal, 1909 szeptember 21-én elrendelte, hogy a tanfelügyelők a főesperesekkel a püspöki székhelyeken, a püspökök elnöklete alatt, a miniszter kiküldöttjének jelenlétében évenként egyszer tartsanak értekezletet.

Papságunk tehát az eszmétől és a meggyőződésektől vezérelt ember teljes energiájával, kitartással felvette a harcot. Papjainkat ott látjuk mindenütt a tanítók élén, vagy a tanítók mellett a népbankokban, a kulturális körökben, a szövetkezetekben, a templomok és iskolák építését intéző bizottságokban.”

Így teremtett Spiru Haret a falusi papok és tanítók hivatalos szervezésével egy olyan hálózatot, melynek segítségével az egész országot, még a legtávolabb fekvő hegyifalvak analfabéta népét sem véve ki, szolgálatába tudta állítani a román nemzeti törekvéseknek. A Liga Culturală-nak, a Societatea ortodoxa-natională a femeilor române-nak, a Scriban archimandrita által kezdeményezett orthodox vallásos reneszansznak, az állam hivatalos közművelődési politikájának, a társadalom akciójának és bőkezűségének csak táplálnia kell ezt a csatorna-hálózatot, amelynek kisebb ágai és vékonyabb erecskéi elhúzódnak az ország legfélreesebb zugaiba is, hogy ott a román nemzeti törekvések, a román nemzeti ideál számára megtermékenyítsék a nép lelkének talaját.

Ez az óriási szervezet, a most felsorolt tényezők segítségével, a fejlődésnek azon az útján van, hogy ne csak a politikai, hanem az orthodox vallásos reneszansz közreműködésének segítségével a vallásos gyűlöletnek is szítója legyen a magyarság ellen, amely nemzet az irredentizmus történeti és politikai tanításainak értelmében nemcsak állami önállóságtól akarja megfosztani Romániát és nemzetiségétől a román-ságot, hanem az állítólagos katolikus propaganda segítségével orthodox vallásától is, amely pedig a román nemzetiségnek éppen olyan lényeges alkotórésze és ismertetőjele, mint a román nyelv.

A román hadsereg viszonya az irredentizmushoz.

Ne elégedjünk meg azonban az iskola és egyház szerepének vizsgálatával, mert hiszen a világon mindenütt e két intézmény a bölcsője és melegágya a nemzeti törekvéseknek. Válasszunk ki egy olyan hivatalos román állami intézményt, amelynek köréből a politizálás, különösen az illegális forradalmi politizálás tehát a más államok területi épsége ellen irányuló irredentisztikus törekvések nyílt propagálása is minden államban ki van zárva. Vizsgáljuk tehát egy kissé a román kir. hadsereg viszonyát a nemzeti ideálnak nevezett irredentizmushoz.

Kezdjük itt is a neveléssel, mert hiszen a modern hadsereg Romániában is egyike a legnagyobb nép- és nemzet-nevelő intézményeknek. E tekintetben teljes tájékozást szerezhetünk Bureanu századosnak „A katona könyve az írás olvasás megtanulásához” című könyvéből, melynek használatát a román

kir. hadügyminiszter kötelezővé tette az összes legénységi iskolákban. E könyv 78. lapján „Ki vagyok én és mi az én vágyam?” című fejezetben a következőket olvashatjuk:

„Az a föld, amelyen mi románok lakunk, kiterjedt, gazdag és népes. Vágy támad lelkünkben, midőn a Tisza és a Prut felé tekintünk, ahol román szokásokat látunk és román beszédet hallunk, mert ezek olyan idegen uralom alatt élnek, amely jogaikat nem tiszteli és gúnyolja eredetüket. Az ország földje jelenleg teljesen meg van csonkítva. Vett belőle mindenki, aki tudott, még abban az időben, amikor nem volt hadseregünk és román hadvezetőnk. Ma dobog keblünkben a szív és a vitézség szent tüze, mely arra ösztökél, hogy számoljunk le azokkal, akik megcsonkítottak. Édes anya, édes haza! Ne késlekedjél! Várjuk, hogy azt mondd nekünk: jertek! – és a mi kötelességeink előtt nem lesznek anyák, feleségek vagy gyermekek, akiknek kedvéért mi itthon maradnánk. A mi golyóink előtt nem lesznek olyan golyók, amelyek megelőzzék, aminthogy szuronyainknál nem lesz élesebb fegyver... Mindenik katonának ismernie kell ezeket az idegen hatalmak által elragadott földeket. Ha a katonaságtól szabadultok és visszatértek tűzhelyeitekhez, mondjátok el mindenkinek, hogy azokon a testvéreken kívül, akik itt élnek a román királyságban vannak más testvéreink is, akiket rabszolgaságba hurcoltak és várják az órát, amidőn a mi karunk ereje kiszabadítja őket. Minden jó románnak ez kell, hogy valóságos hitvallása legyen és miként minden jó keresztény addig le nem fekszik, amíg a Miatyánkot el nem mondja, éppen úgy minden jó hazafinak addig nem szabad nyugodnia, míg a leigázott román testvérek nem lesznek ugyanazon román korona alatt, együttesen egy román hazát alkotva.”

A könyv 78. oldalán egy olyan térkép van, amely Nagyrománia országait tünteti fel és amelyen az osztrák-magyar monarchia a Tiszánál kezdődik és Galicia már nem tartozik a monarchiához.

Van egy legénységi olvasóköny is. Címe: „A román történelem hősi meséi.” Moinescu alezredes és Paskievici őrnagy írták. A román kir. hadügyminiszterium 11085/912. és 11087/912. sz. rendelettel approbálta. E könyv 123. oldalán a következőket olvashatjuk:

„Nagy és szent volt az a nap (1859 január 24-ike a román fejedelemségek egyesülésének napja), mert ez adta nekünk az erőt, ez adott nekünk létet, ez tett meg nemzetté. – e napon váltunk azzá a tölggyé, amely körül egykor minden ország románjai el fogják táncolni az egyesülés szép és gyönyörűségecses óráját (a románok nemzeti tánca). Vessétek eszetekbe 1859 január 24-ének napját, mert nekünk oly nagy napunk, mint a keresztényeknek a husvét. Ez ugyanis a Fel-

támadás napja. Vessétek lelketekbe, hogy mindig eszetekbe jusson, hogy mi reánk, azoknak utódaira, akik Moldova és Oláhország egyesítését megcsinálták, maradt az a feladat, hogy azok számára, akik utánunk jönnek, előkészítsük az egész faj egyesítését, mert országunk körül találunk még 7–8 millió románt, az anyaországtól elválasztva, a mi testvéreink közül valókat, ugyanabból a gyönyörű fajból, melyből mi származunk. És ők is a mi édes és hangzatos nyelvünket beszélik.”

„Sucsaván, hol Nagy István földi maradványai pihennek és Tordán, ahol gazul meggyilkolták Mihály vajdát, mi még csak nem is sírhatunk, mert mások uralkodnak ott, ahol ezek a drága ereklyék pihennek. Mások uralkodnak azokon a bérceken, ahol először hangzott a mi örömdalunk és harci kürtünk. Már egyszer ideje lenne, hogy a háromszínű lobogó alatt hórába fűzödjünk a Dnyesztortól a Tiszáig és a szőke Dunáig.”

Ez olvasókönyvben katonai dalok is vannak. Ezek közül mutatóul közöljük A. Georgescunak „Az őr” című költeményét prózában:

„Ez a mi aranyos állnunk! Ennek megvalósítása legyen a mi legégetőbb vágyunk és legszebb kötelességünk, mert ez a mi csillagunk, amely bennünket az életen át vezet és nem lehet messze az idő, amikor el is érjük... A Kárpátok kürtje pedig hangzani fog széltében háromszor... és akkor ütni fog az óra az utolsó leszámolásra!”

Miután láttuk, hogy miként oltják be az irredentizmust a román hadsereg legénységébe, foglalkozzunk egy kissé azzal is, hogy miként nevelik bele az irredentizmus gondolatát a román hadsereg tisztjeibe az alsófokú katonai nevelőintézetektől kezdve egészen a legfelsőbb vezérkari iskoláig. Az alsófokú katonai iskolákat illetően kalauzolónk gyanánt szolgálhat *„A román hadseregért és nemzetért a román nemzet ideáljának megvalósítására”* című munka, amelyet Arifeanu György és Virgil hadnagyok írtak és amelyet Előszóval Jarca tábornok látott el s amelyet a nagy vezérkar 1913 április 11-én 277. szám alatt hagyott jóvá és amelyet a román kir. hadügy-miniszter rendeletileg ajánlott a katonai tanintézeteknek.

„Mi románok nagyon jól tudjuk – írják a Nemzeti öntudat című fejezetben –, hogy testvérek vagyunk Erdély, Bánát, Crisiana, Maramures, Bukovina, Besszarábia és Macedonia románjaival, aminthogy ők is nagyon jól tudják, hogy vérszerint és törekvésekben egyaránt testvérek velünk. Mindnyájan kívánjuk testvéreink felszabadítását az idegen járom alól, mindnyájan rajongunk az összes románok birodalmáért.” A II. részben a 15. lapon ezeket olvashatjuk: „A román haza a Dnyesztortól a Tiszáig, a Kárpátoktól a tengerig terjed és délen a Duna határolja.” A 18. lapon pedig ezeket: „Nem-

sokára a harcnak nagy napja elérkezik ... a felszabadításnak ebben az órájában álljatok bosszút minden szenvedésért, hatalmas és erős csapásokat mérve az ellenség mellére, és a győzelem a tiétek lesz, ezután pedig nemzetünk dicsősége, ragyogása, gazdagsága és megnagyobbodása lesz a jutalmatok.”

A Nemzeti ideál című III. részben a 27. lapon így elmélkedik: „A nemzeti eszme korszakában élünk, midőn a népek arra törekednek, hogy ideáljukat minden lehető eszközzel megvalósíthassák, semmi és senkisem vethet gátat ennek az ideál megvalósítására törő szenvedélynek. Ez szörnyű és véres folyamat lesz, de előbb-utóbb minden nép, amelynek ily jogos ideálja van, el fogja érni célját. Mi a mi ideálunk? Nagy-Románia, a Dnyeszter, a Tisza, a Duna és a Fekete-tenger közé szorítva, középen a Kárpátok hegyeitől barázdálva.”

Befejezésül ezeket mondja: „Meggyőződünk arról, hogy ez ideál megvalósítása megköveteli, hogy a hadsereg erkölcsileg, anyagilag, a vezetés és a külügyi politika tekintetében teljesen fel legyen készülve. A mi nagy nemzeti ideálunk megvalósítását nem érhetjük el sem szervezetlenséggel, sem közömbösséggel, amelyek a törököket jellemzik, sem a bulgáriaihoz hasonló hibás politikával, hanem a mi nemzeti erényeink útján, a mi hadseregünk erélye és életképessége útján, a mi vitéz királyunk vagy az ő méltó utódjának bölcs vezetése alatt.”

Ilyen szellemben nevelik az alsóbbfokú tiszti nevelőintézetekben a román kir. hadsereg tisztikarát. Hogy magában a tisztikarban és a magasabbfokú katonai tanintézetekben minő szellemben történik a román tisztikar továbbképzése, azt megítélhetjük a katonai felsőbb tanintézetekben használt nyomtatott, vagy litografált kézikönyvekből, továbbá a különböző tudományos katonai folyóiratokból, mint aminők a *Revista Armatei*, a *Revista Infanteriei* stb. Hogy a romániai katonai tudományos irodalomban az irredentista szellemű irányzat nem újabb keletű, világosan bizonyítja a román kir. hadsereg volt generalisszimuszának, Avărescu Sándornak a *Romania Militara* című folyóirat 1891-iki évfolyamában megjelent katonai földrajzi tanulmánya, amely ugyanezen évben „Teatrul de operațiuni Austro-Româna” címmel egy 131 lapos külön kötetben is megjelent.

E tanulmány 2. lapján Avărescu a következőket írja: „Mindenekelőtt legyünk teljes tudatában annak, hogy Románia nincs abban a helyzetben, hogy egyedül viselhessen háborút Ausztria-Magyarországgal, amely nem régen még, 1866-ban is elég erős volt arra, hogy szembeszálljon a mi hadseregünknel egyenként is hatalmasabb két hadsereggel. Mi tehát nem szállhatunk harcba máskor, csak ha Ausztria és egy másik olyan hatalom között támad összeütközés, amelyik a mi segítségünket hasznosnak ítélve magára, azt kérni is fogja. Ez esetben

Románia harcbalépése a politikai konstellációktól és nagyrészen a mi akaratunktól is függ. Megtörténhetik azonban, hogy akaratunktól függetlenül is belevonatunk a háborúba az esetben, ha Ausztria ellenségének szüksége lesz reánk, vagyis helyesebben a mi országunkban levő utakra és ez ok miatt arra határozza el magát, hogy megnyerésünk végett nekünk engedményeket tegyen, vagy feltéve a legszélsőségesebbet, minket kényszeríteni fog.”

A könyv 6. lapján pedig azt az esetet vizsgálja, mikor állhatna elő annak lehetősége, hogy Románia nyugat felé egy-maga is hadat viselhetne? – „Ha valamely esemény hatása következtében a magyar korona elszakadna az osztrákoktól és Magyarország teljes függetlenné lenne, Románia egyedül is hadat viselhetne anélkül, hogy a szomszédos hatalmak között is valamelyes összeütközés lenne. Ez esetben, elemezve a dolgokat, a következő két esettel állanánk szemben: *a)* offenzíva a mi részünkről Budapest felé, *b)* offenzíva magyar részről Bukarest irányában.”

Ezeknek előrebocsátása után Avărescu százados kidolgozza egy Magyarország ellen irányuló hadjáratnak egész tervezetét, természetesen csak katonai földrajzi szempontból.

A román tudományos akadémia I. Carol király jelenlétében 1912 június 12-én ünnepélyes közgyűlést tartott. E közgyűlés egyik tárgya Crainiceanu tábornok felolvasása volt „A román hadsereg történetéről” címmel. E felolvasás megjelent a román akadémia kiadványai között s annak 37. lapján a következőket olvashatjuk:

„... a románok és a román hadsereg első ideálja az ország megvédelmezése. De eltekintve az ország megvédelmezésének ideáljától, van még egy másik ideálunk is, a román nemzeti kiegészülés ideálja. Úgy Európa, mint szomszédaink is ilyen ideált tulajdonítanak nekünk ... Ez egyszersmind elismerése annak, hogy ami a természet erejében gyökerezik, azt legyőzni nem lehet. Nem volna komoly dolog ebből azt következtetni, hogy a románok most már fegyverrel fognak rátámadni a szomszéd nagy országokra, hogy ideáljukat megvalósítsák. De az ideál mégis ideál marad és az, akinek nincsen ideálja, nem érdemli meg, hogy éljen, mert ha talán nem is lehet megvalósítani az ideált, mégis ez az, ami egyedül képes meggyújtani és ébrentartani a nemzet polgári erényeinek tüzét.”

„De különben is, ki láthat a jövőbe? Mennyi változást hozhat a jövő Európának és a világnak térképén? A legkisebb népnek is, amelynek ideálja van, mindig készen és felkészülve kell lennie. Tehát az ország megvédelmezésének és a mi nemzeti aspirációnknak ideálja megköveteli, hogy minél nagyobb és minél erősebb hadseregünk legyen. Íme, a

mi hadseregünk útja és az a program, amelyet a román katonai történelem megírásánál követendőnek jeleztem. Még egy olyan erőfeszítés, mint amilyent tettünk 1866-tól a mai napig. Még egy győzelmes háború, mint amilyen volt 1877-ben I. Carol királyé. Még egy nagy tábornok, aminőt már bírunk a mi szeretett trónörökösünkben és akkor a nagy király hatalmas műve be lesz fejezve, a nemzet ideálja el lesz érve.”

A „Revista Armatei”, a román hadsereg vezérkarának félhivatalos jellegű közlönye, mely közlöny Carol király és Ferdinánd trónörökös pártfogása mellett jelent meg, 1913 július–augusztusi füzetében, közvetlenül a román-bolgár vérenélküli háború után „A siker után ideálunk felé” című cikkében a következőket írja:

„Az új katonai egységekkel, amelyeket az annektált területeken hamarosan felállítunk, Románia legalább 800,000 emberből álló hadsereget fog lábraállítani. Csak az kell még ehhez, hogy a kormány és a hadsereg vezetői, lelkesítve a legtisztább hazafiságtól, a teljes hadi létszámot is a legrövidebb idő alatt megszervezzék és minden szükségessel ellássák; a tisztek pedig megfeszített lelkiismeretes munkával kioktassák és a mi nemzeti ideálunk megvalósításának szempontjából irányított nevelést adjanak nekik. De még tovább megyek: az egész nemzetet elő kell készíteni, hogy talpra tudjon állani akkor, amidőn a nemzeti kiegészítés órája üt ... Ne féljünk senkitől és ne titkoljuk többé azt, amit oly régen óhajtunk, amit szívében táplál minden jó román: a haza megnagyobbításának álmait. Tudják meg tehát mindnyájan, hogy az összes románok egyesítését akarjuk egy testté, egy és ugyanazon uralkodó alatt.”

„Kérjük tehát a Mindenhatót, hogy a mi szeretett uralkodónk a legrövidebb idő alatt a császári koronát hordozhassa fején. A hadsereg annak megkovácsolására sokkal nagyobb lendülettel és sokkal nagyobb hévvel fog küzdeni, mint akkor, amikor elkészítette uralkodója számára az acél királyi koronát. Ez volna a régóta kiérdemelt hála, amellyel a legelsőtől a legutolsó polgárig mindnyájan tartozunk a nagy Hohenzollernnek, aki ide jött az Aldunához, ahol óriási küzdelem után, megbirkózva annyi nehézséggel és kiábrándulással, sikerült neki a román népet és országot a mai virágzásra emelni azzal a tekintéllyel, mellyel ma bírunk és azzal a ragyogó kilátással, amely a közel jövőben elélnk tárul. És akkor a tiszteletreméltó császárnak (t. i. Carol királynak) még egy lelki öröme lesz. Egy ambíció kielégítése, egy büszkesége, mely régóta uralkodhatik lelkében, gyönyörűséggel tudván megmutatni a mindkét Hohenzollern-ágból való leszármazottaknak és szülőföldje egész német nemzetének, hogy volt elég türelme, kitartása és ereje egy császárság megalapítására, melynek trónját nem igen irí-

gyelték és nem igen kívánták, – újra felépítette a régi Dacia Trajana-t.”

A román államférfiak és politikusok meg voltak győződve, hogy az osztrák-magyar monarchia, nem lévén nemzetileg egységes állam, nem fogja kiállani azt a nagy megrázkódást, amely egy Oroszország és közötté kitörendő háborúval fog járni, hanem nemzetiségi elemeire széttöredezve, könnyű zsákmány gyanánt hull azon szomszédainak ölébe, kiknek vele szemben irredentista követeléseik vannak. Abban a meggyőződésben éltek, hogy a monarchia egységét teljesen megbonthatták azok a belső nemzetiségi torzsalkodások és külső irredentista üzemek, amelyeknek színtere az utolsó két évtizedben a monarchia volt. Szétbomlásra és feloszlásra megérett második török birodalmat láttak benne, azzal a különbséggel mégis, hogy míg a török birodalom – az egyetlen krími háborút leszámítva – egymagában volt kénytelen élet-halálharcát ellenségeivel megvívni, addig az osztrák-magyar monarchia Németországnak, a nemzeti egységen alapuló belső erejét és hadseregét tekintve, a világ ezen leghatalmasabb államának szövetségében vívja meg élet-halálharcát.

Az összes háborúspárti román politikusok és államférfiak, élükön Bratianu Jonellel, abban a hitben éltek, hogy Németország Anglia közbelépése folytán kénytelen lesz ezt a harcot végleg elveszíteni. Legyőzvetván Németország, az osztrák-magyar monarchia is felosztásra kerül. E világháború tehát meghozta a legkedvezőbb alkalmat arra, hogy Románia a maga nemzeti ideálját nyugat (Magyarország) felé megvalósíthassa. A nemzeti ideál megvalósításának kedvező alkalmá, amelyhez hasonló második a világtörténelem folyamán még egyszer nem fog ismétlődni, tehát megérkezett s ennek következtében Romániának kötelessége fegyveresen közbelépni, hogy az entente biztosra vehető győzelme esetén kétségbevonhatatlan jogcíme legyen a szétbomlandó osztrák-magyar monarchiából a maga jól megérdemelt zsákmányrészét kivenni.

Bratianu, ismerve Románia gazdasági és katonai erőforrásait, tisztában volt vele, hogy egy hosszú háborút semmi szín alatt sem bír ki. Tehát csak akkor avatkozhatik bele a háborúba, ha a harctéri események már egész bizonyossággal eldöntötték, hogy a győzelem mérlegének nyelve az entente felé hajolt. Ő kockázat nélkül való rövid és biztos győzelmet hozó háborút akart s azért egész politikai művészetét arra használta, hogy megállapíthassa a beavatkozás legalkalmasabb időpontját.

Ezt az időpontot a román hadsereg nagy vezérkarának volt feladata megállapítani. Hogy Iliescu tábornok stratégiai tudománya a harctéri helyzetet 1916 augusztusának végén a háborús beavatkozásra alkalmasnak vélte, abban nagy része

van annak a lebecsülő és kicsinylő felfogásnak is, amely a román hadsereg vezetőkörében monarchiánk hadseregének katonai értékére vonatkozóan uralkodott. Románia irányadó katonakörei monarchiánk katonai erejéről éppen olyan rosszul vélekedtek, mint politikusai és államférfiai belső politikai életéről. A monarchia hadseregét egy nagy és komoly háború esetén éppen olyan szétszűllőnek és szétbomlónak tartották, mint politikai tekintetben magát az egész monarchiát.

Bizonyítékul szolgálhat erre Pavelescu vezérkari alezre-desnek, az összes felsőbb katonai tanintézetek földrajzi tanárának az a katonai földrajzi tanulmánya, amelyet 1915 tavaszán katonatisztek és katonatiszti növendékek előtt olvasott fel és amelyik még ugyanazon évben *Dacia transcarpatica* címmel megjelent. E füzet 13. lapján a következőket olvassuk:

„Lehetetlen feltenni, hogy Ausztria-Magyarország, melyből az etnikai egység és a nemzeti lélek hiányzik, mai politikai alakulatában továbbra is fennmaradhasson, különösen az általános háború után, bármiként is végződjék az. Ami az osztrák-magyar hadsereget illeti, legyen az a háborúra bármilyen jól megszervezve és előkészítve, hiányozván belőle a nemzeti lélek, nem harcolhat azzal a lelkesedéssel, amelyet a hazaszeretet ad. Soha Ausztria-Magyarországban a *haza* szó nem fogja a románnál, a tótnál, a ruthénnél, a horvátnál azt az édes fogalmat kifejezni, amelyet a *haza* szó jelent a szabad Románia románjainál, a franciaországi franciánál. Ezért van az, hogy ebben a háborúban Ausztria-Magyarországon a mozgósításkor bevonult idegen elemeket az egységekbe való beosztáskor összekeverték a németekkel, magyarokkal és székelyekkel, sőt egyes taktikai egységeket a német csapatok közé vegyítették. Könnyen megérthető továbbá, hogy az oroszok ebben a háborúban miért ejtettek oly óriási tömegű osztrák-magyar hadifoglyot. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy Ausztria-Magyarországnak mint katonai hatalomnak értéke történeti, politikai, de különösen stratégiai szempontból megítélve, érezhetően hanyatlik és ez megerősít bennünket abban a meggyőződésben, hogy Ausztria-Magyarországot nem tekinthetjük többé olyan nagyhatalomnak, amely jövőben még hivatva volna szerepet játszani.”

Az 1915. év elején Gavanescu őrnagy, a felső hadiiskola tanára és tanulmányi igazgatója Manolescu őrnagynak, a felső hadiiskola tanárának és a II. hadtest vezérkari főnökének társaságában a most folyó világháború 1915 februárjáig terjedő történetét „1914–1915. Resboiul cel Mare” cím alatt megírta. E műnek 357. lapján a román hadsereg e két aktív, sőt irányadó szolgálatban álló törzstisztje monarchiánk hadseregének harci értékéről a következő bírálatot mondja:

„Az osztrákok most sem cáfolták meg a hadműveletek-

ben való hagyományos késedelmeskedés vádját. Első offenzívájuk hiányával volt a lendületnek és a gyorsaságnak, ami pedig nélkülözhetetlen feltétele az offenzíva sikerének. Bár a háború kezdetén minden stratégiai előny az ő részükön volt, így *a)* közlekedési eszközeik számosabbak és szervezettebbek voltak, mint ellenfeleiké, *b)* megvolt a lehetőség, hogy hadseregüket hamarabb mozgósíthassák és középpontosíthassák, *c)* a háború első két hónapjában számbeli többségüket is érvényesíthették volna. De az ellenfél mind e hátrányát még sem tudták a magok részére kihasználni. Mi volt az oka? Bizonyára azon elemek között való homogenitás hiánya, amelyekből ez a heteroklit hadsereg áll, a legfőbb vezérletől kezdve, le az utolsó katonáig a haza fogalmának hiánya, amelyet csak nagyon vékonyan helyettesít az uralkodó személyében gyökeredző kapcsolat. Tehát a morális tényezők azon hiánya, amely nélkül egy hadsereg, ha technikai szempontból oly csodálatra méltóan is van felszerelve, képtelen azokra a nagy erőfeszítésekre, amelyek biztosítják a győzelmet.”

A 388. lapon a Szerbia ellen viselt első és második offenzíva katonai teljesítményeit bírálva, a következőket írja: „Éjjeli harcokat csak ritkán folytatnak. Ezt némelyek abból magyarázzák, hogy a szláv nemzetiségű gyalogság éjjel átmegy a szerbekhez és megadja magát. Ez ok miatt mondott le az osztrák-magyar hadvezetőség az éjjeli harcokról”. A következő lapon (389) így folytatják elmélkedésüket: „Az osztrák-magyar hadsereg fegyelmezett és jól képzett. A harctéri rendelkezéseket ügyesen és rendszeresen teljesíti, amit a szerbek is bámultak – egészen addig, míg az ellenségnek hatásos tűzkörébe nem ér, de mihamarabb növekedik a materiális veszedelem, a rendetlenség, a tájékozatlanság, a habozás és a fejvesztettség sokkal nagyobb mértékben jelentkezik az osztrák-magyar hadsereg harcrendjében, mint a szerb hadseregében. A szerbek azt mondják, hogy ez a hazaszeretetből fakadó önfeláldozás és lendület hiányának tulajdonítható és az erkölcsi erők gyengeségének, főleg pedig a különböző nemzetiségű harcosok között való összetartozandósági és kölcsönösségi érzet hiányának, továbbá annak a különbözőségnek, amely a harcosok és közvetlen vezetőik között van – a tisztek legnagyobb része lévén osztrák vagy magyar. Mindezek, továbbá a kölcsönös bizalom hiánya és a féltékenység okozták, hogy az osztrák-magyar harci egységek teljesítményei a harcban kisebbek voltak, mint a szerb egységeké”. A 473. lapon azt írja, hogy csak a magyar gyalogság harcolt jól, a cseh és a horvát gyalogság azonban nem.

A román államférfiak irredentizmusa.

A magyar közönség a román háború kitörése előtt akként volt informálva a magyar sajtó hivatalos és magánforrásokból származó közleményei által, hogy van egynehány olyan román államférfiú, aki monarchiáknak olyan igazi jó barátja, hogy minden irredentizmust elutasít magától. Különösen Marghiloman Sándorról, Carp Péterről és a jaşii egyetem rektoráról, Stere Konstantinról volt általánosan elterjedve ez a hit. E három férfiúról nálunk az általános meggyőződés az volt, hogy ők a liberális párt háborús politikáját azért ellenezték, mert az úgynevezett román nemzeti ideált olyan lidércfénynek tartották, amely az utána indulókat feltétlenül veszedelmes ingoványba viszi s amely azért nem is lehet egy reális célokat követő külpolitikának vezető gondolata.

Ez a felfogás teljesen téves. Beszédeikből, hírlapi cikkeikből és különböző alkalmakkor megjelent tanulmányaikból, sőt ismételten tett politikai programnyilatkozataikból egész határozottsággal meg lehet állapítani, hogy a nemzeti ideál megvalósítása az ő politikai törekvéseiknek vezérszavát alkotta. A különbség közöttük és Bratianuék között csak sor- és időrendbeli volt, illetőleg az, hogy ők nem Oroszország segítségével hitték elérhetőnek irredentista céljaikat, hanem a Németországhoz való szoros csatlakozás útján a németek részéről várható támogatással. Erdély elfoglalását kedvező alkalom esetén ezek a politikusok is éppen úgy politikai programjukba vették, mint Bratianu, Filipescu, Take Jonsescu, csak célhoz vezető taktikájuk és eszközeik voltak mások és eltérők.

Ismeretes, hogy Carp Péter 1915 március 1 én *Moldova* címmel a maga oroszellenes és középponti hatalombarát – helyesebben németbarát – politikájának érdekében egy napilapot indított meg. E lap első számában „Idealul National” címmel program m cikket írt, amelyben ezek a jellemző sorok foglaltatnak: „A Dnyesztortól a Tiszáig terjed fajunk. A Dnyesztortól a Tiszáig terjed mindazoknak gondolata, akik hisznek a román faj egyesítésében. Ugyanez újság 4. számában megjelent „Ausztria-Magyarország” című vezércikkében az erdélyi kérdés megoldását a jövőnek tartja fenn, hogy „legyen meg minden nemzedéknek a maga feladata az ideál felé való előrehaladásában”.

Carp a román állam és nemzet kiegészítésének folyamatát nem Nyugat, hanem Kelet felé vélte megindíthatónak. Tisztában volt azzal, hogy Erdélyt Románia csakis Oroszország segítségével foglalhatja el. A román történelemből pedig azt a tanulságot vonta le, hogy Oroszország segítsége és barátsága csak kárára lehet Romániának. Azt is tudta, hogy tulajdonképpen általános európai érdek Oroszországot megaka-

dályozni abban, hogy Európa keletén Konstantinápolyt és a Dardanellákat meghódítva, feltétlen úrrá legyen. És ha Románia a jelenlegi világháborúban a középponti hatalmakhoz csatlakozik, akkor jövőjét illetően biztosan számíthat e hatalmak szilárd és állandó támogatására. Viszont, ha Oroszországhoz csatlakozik és az entente győzelme esetén az osztrák-magyar monarchiát fel fogják darabolni, Románia megkaphatja a magyar állam keleti felét egészen a Tiszáig, de semmi körülmény között sem anélkül, hogy Oroszország – híven százados hagyományaihoz – a Nyugat felé megnagyobbodott Romániától ne kérjen rekompenzációt.

Carp tisztában volt vele, hogy Oroszországnak azért, hogy Konstantinápoly birtokát minden eshetőség ellen biztosíthassa, szüksége lesz a Feketetenger nyugati partjának azon területére, amely nincsen szláv kézben. Hatalmi érdekei parancsolják, hogy ha módjában lesz, ezt a területet megszerezze. El fogja tehát venni Dobrudzsát és hogy a hozzá vezető utat szélesebbé és biztosabbá tegye, ha nem is az egész Moldovát, de legalább is annak Kelet felé eső részét a Szeretig. Elveszi Galacot és a vele szemben fekvő Braillát, a román állam e két legfontosabb dunai kikötőjét. Románia tehát elveszít kétféle ősrégi román állampolgárt, akik helyett nyer a magyar állam Tiszáig terjedő keleti részének birtokbavétele után három és félmillió magyart és németet. Bukovinát, sőt Mármarost sem kapja meg, mert azt Oroszország feltétlenül meg fogja tartani magának.

Hogy az orosz uralom alá kerülő két és félmilliónyi moldovai és dobрудzsai románságnak milyen sorsa lesz, azt mutatja a besszarábiai románság szomorú helyzete. Ha pedig Románia a középponti hatalmak szövetségében háborút izen Oroszországnak, győzelem esetén visszakapja Besszarábiát. „Hálátlan tehát az a jelszó – írja a Moldova 2. számában – hogy Besszarábia meghalt, hogy nincs már semmi összeköttetésünk a Prúton túl lakókkal, minden a Kárpátok felé hajt.”

A Habsburg-monarchiában lakó románok érdekében is tehát a középponti hatalmak mellett síkra szálló Románia tehet legtöbbet, mert segítsége nem maradhat olyan rekompenzációk nélkül, amelyek a magyarországi románságnak meg ne hozzák az általuk sürgetett politikai és nemzeti jogok birtokát. E politikai és nemzeti jogok birtokában pedig a monarchiabeli románság egy pár évtized alatt az általa lakott területen életerős és egységes nemzetté fog szerveződni, mely a nemzeti öntudatra ébresztendő két milliónyi besszarábiai románsággal kiegészült és megerősödött Romániával később – a jövő nemzedék életében – önkényt és minden nehézség nélkül egyesülni fog, mert az osztrák-magyar monarchia azon belső feszítő erők teljes kifejlődésének következtében, amelyek a birodalom fennállását máris kérdéssé tették, rövidebb vagy hosszabb

idő alatt egy természetes politikai folyamat eredményeként magától fog szétbomlani.

Carp éppen olyan szilárdan meg volt győződve az osztrák-magyar monarchiának a természetes fejlődés folytán bekövetkező felbomlásáról, mint Németországnak a világháborúban való győzelméről és világhatalmának állandó szilárdságáról. Testestől-lelkestől németbarát, mert a birodalmat erősnek tartja. Az osztrák-magyar monarchiának nem ellensége, de mivel belső gyöngeségei miatt felbomlófélben levőnek hiszi, Románia sorsát semmi szín alatt sem szeretné hozzácsatolni.

Marghiloman Sándornak, a konzervatív párt vezérének, ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját jellemzően fejezi ki az a nyilatkozata, melyet 1914 december 4-én a konzervatív párt ünnepi lakomáján tett s amely az aradi *Románul* 1915. évi 25-ik számában megjelent közlemény szerint a következőképpen hangzott: „Van-e Romániának nemzeti ideálja? Szükséges-e, hogy Romániának nemzeti ideálja legyen? Mind a két kérdésre teljes határozottsággal válaszolom: van! Erre vonatkozóan van-e Romániában mozgalom? Hát ki tagadhatja ezt? De éppen mert létezik és mindnyájan egyetértünk rávonatkozóan, tudnunk kell hallgatni, titokban és szakszerűen dolgozni megvalósítása érdekében. Követelem részemre, mint pártvezér részére, nemcsak a hallgatás jogát, de a cselekvés szabadságát is. Ha lelkileg a dolog egyszerű is, de megvalósítása nehéz és csak csendben való előkészülettel érhető el. Meg fogjuk valósítani ideáljainkat”.

A ploesti konzervatív pártkör helyiségeinek felavató ünnepélyén, 1916 márciusában tartott beszédében Marghiloman erre vonatkozóan a következőket mondotta: „Az a politika, amelyik egyik irányban sem jelent lemondást, az igazi politika! A Keleten (Besszarábia) lakó románok felé kell tekintetünket fordítani és azt tennünk kell éppen a Nyugaton (osztrák-magyar monarchiában) lakó románok javára. Ha egy olyan kényes dologról beszélünk, mint fajunk aspirációiról, a nemzeti ideálról, nem szabad olyan gondatlanul eljárni, mint ahogy a kormány azt nemzeti ideálunk megvalósításánál teszi. Nem szükséges nekem ideálmról lemondani, ha egyelőre csak egy irányban csinállok is politikát. Mert sohasem leszek kapható arra, hogy megfogjam az ekeszarvát és felszántsam Nagy István sírhalmát (azaz lemondjon Bukovináról, ahol Nagy István, Stefan cel Mare moldovai vajda hamvai nyugsznak) ... Bármelyik is legyen a pillanat által megkövetelt politika, az csak az legyen, amelyet közösen alaposan megvitattunk”.

Stere Konstantin álláspontja az irredentizmus kérdésében a következő: A sornak először Besszarábiára kell következnie, mert ott a románság, ha gyorsan meg nem mentik,

elvész az orosz áradatban. A magyar államban lakó románokat nem kell ettől a veszedelemtől féltetni. Ott elég ezidőszerint arra törekedni, hogy a román elem teljes politikai autonómiát kapjon. E teljes politikai autonómia aztán biztos alapja lesz annak a természetes folyamatnak, amelynek következtében a magyar állam keleti felében teljes nemzeti kifejlésre jutott románság, a monarchia előbb-utóbb bekövetkező felbomlásának esetén, a magyar államból minden nagyobb konvulziók nélkül kiválva, 40–50 év múlva egyesüljön a már előbb Besszarábiával megerősödött Romániával.

Leonte Moldovanu, a román képviselőháznak egy magyarországi származású tagja, a képviselőház 1915 december 11-iki ülésén megtámadta Stere Konstantint azért, hogy a világháború kitörésekor, 1914 augusztus hó első napjaiban, Magyarországra utazott, hogy a románságot a középponti hatalmaknak szívvel-lélekkel való támogatására bírja rá. Stere a támadás ellen az 1915 december 15-iki ülésen védekezett. Ez alkalommal mondott beszéde valóságos önvallomás a tekintetben, hogy minő álláspontot foglalt el az úgynevezett erdélyi kérdésben?

„Ha halálra ítélnék is – mondá Stere ez alkalommal – akkor is a besszarábiai románok érdekében emelnék szót, hiszen a román parlamentben én vagyok az egyetlen besszarábiai születésű képviselő. Egy év óta számtalan heves támadást intéztek ellenem amiatt, hogy az erdélyi románokat a középponti hatalmak mellett való állásfoglalásra akartam bírni. A politikában nem szabad érzelmi motívumok alapján eljárni. A román faj számára, amely egy és oszthatatlan, a legmagasabb cél: egyedül saját érdeke. Az a vád, hogy Erdélybe azért mentem, hogy az erdélyi románságot rábírjam, hogy az osztrák-magyar monarchiáért harcoljanak, hamis. A hadüzenetkor Bécsben tartózkodtam, ahonnan egyenesen visszatértem Romániába. A koronatanács után voltam ugyan Erdélyben, még pedig Frațila galaci tanár amaz értesítésére, hogy egy erdélyi román vezető egyéniség, aki a határon nem jöhet át, találkozni akar velem.”

„Amikor Czernin Bukarestbe jött követnek, Take Jonescu ajánlotta Czerninnek, hogy ha az erdélyi románság viszonyairól tájékozódni akar, ismerkedjék meg velem. Brassóból visszatérvén, megmondottam Czerninnek, hogy a román közvélemény hangulata csak úgy változik meg, ha a magyarok is megváltoztatják politikájukat a hegyeken túl lakó románokkal szemben. Ezután két vagy három hónappal később Czernin távirati úton Jașiból Bukarestbe kéretett, hogy tájékoztassam a Tisza által tervezett azon megbeszélés ügyében, amely Tisza és az erdélyi románok között tervezetett.”

„Ami a nemzeti ideál kérdését illeti, Romániának ez ideál teljességére kell törekednie, azaz nemcsak Erdély,

hanem Besszarábia megszerzésére is. Azoknak, kik azzal vádolnak, hogy az erdélyi románok sorsa iránt nem érdeklődöm, nincs igazuk. Nekem e tekintetben éppen olyan érzelmeim vannak, mint bármely más jó románnak. Besszarábiában éppen úgy, mint Bukovinában Nagy István vajda óta nincsen olyan darabka föld, amelyet román vér nem öntözött volna. A legnagyobb hibát követik el azok, akik szentesíteni akarnak egy Besszarábia nélkül való politikát. Ez a politika veszedelmes, mert nem szerzi meg Erdélyt és szomorú jövőt készít elő Románia számára. Kogelniceanu Mihály nem akart lemondani Besszarábiáról Dobrudza ellenében. Ma Erdély meghódításához hiányzik még a kellő előkészület és a szükséges nevelés. Ezért országunk politikusai felelősek. Én is azt kívánom, hogy a Tiszától a Dnyeszterig terjedő Nagy Románia megvalósuljon.”

Stere Konstantin barátságának, melyet a középponti hatalmak – s ennek következtében az osztrák-magyar monarchia iránt is – tanúsított, inkább az a gyűlölet az oka, amelyet lelkében Oroszország iránt táplál, mint a középponti hatalmak iránt érzett vonzalom. Besszarábiai születésű román, ki ifjúságát Oroszországban töltötte. Az orosz kormány adminisztratív úton Szibériába küldötte, honnan megszökve, Romániában telepedett le. Mióta résztvesz a román közéletben, állandó és következetes harcot folytat az orosz törekvések ellen. Oroszország belső viszonyainak a külföldön egyik legalaposabb ismerője. A román nemzeti ideál megvalósítása az ő közéleti munkásságának is elsőrendű tárgya. E nemzeti ideál megvalósításának sorrendjét azonban nem Erdéllyel, hanem Besszarábiával akarta megkezdeni. Míg az erdélyi kivándorlók a román nemzeti ideál megvalósítását csak Oroszország segítségével gondolták keresztülvihetőnek, addig Stere és többi besszarábiai menekült társai (Arbore Zamfir stb.) a középponti hatalmak, illetőleg az osztrák-magyar monarchia segítségével. Sterenek azon beszédei, cikkei, tanulmányai, melyeket 1914-től 1916 augusztus végéig tartott és írt, igen érdekes forrásul szolgálnak azon politikai üzelmek ismeretére vonatkozóan, melyeket az orosz cári diplomácia abban az irányban folytatott, hogy Romániát, mint az entente-hatalmak szövetségesét, belevigye a most folyó világháborúba.

Azoknak a romániai politikusoknak és államféfiaknak gondolkozását, akiket a középponti hatalmak barátainak volt szokás tartani, leghívebben, legnyíltabban és őszintébben fejezi ki a romániai konzervatív párt elnökének, Gr. G. Cantacuzinonak következő kijelentése, melyeket a konzervatív párt klubhelyiségeinek felavatásakor, 1915 év őszén mondott beszédében tett:

„Uraim! – mondá ez alkalommal Grigorie G. Cantacuzeno – mi mindnyájan kívánjuk a nemzeti ideál megvalósí-

tását. Vajjon van-e egyetlen román ember is, aki ezt ne óhajtana? Ez lehetetlen, hiszen mi mindnyájan a nemzeti egyesülés eszméjében nevelkedtünk fel, hiszen mi mindnyájan kívánjuk, hogy a mi fajunk megnövekedjék és egyesüljön! Ez a faj, amely mindenütt jelen van, ahol román nemzeti viseletben járnak, ahol románul beszélnek, ahol román dalt énekelnek, ahol a román liturgia szerint imádják az Istent. A Dunától a Kárpátokon túlra, a Fekete-tengertől a Prúton túlra terjedőleg és a Balkánon mindenütt, ahol román szív dobog, elevenen él a románok egyesítésének ideálja.”

„De a legégőbb vágytól a megvalósulásig vezető úton ott van a kegyetlen valóság. Engedjük át tehát uraim a lehetőségek politikájának és az öntudatos alkotmányos tényezőknek az alkalmas pillanat megválasztását. Az ő hivatásuk kiválasztani a *mikort* és a *hogyan*t ennek a nemzeti ideálnak megvalósítására. Minket, uraim, elnökünkkel együtt (Marghiloman) németbarátoknak neveznek. Mi ezt a jelzőt megvetéssel utasítjuk vissza, mert ebben a pillanatban nem lehetnek közöttünk mások, csak románbarátok.”

A dinasztia irredentizmusa.

Hiányos lenne a román irredentista mozgalmaknak pragmatikus ismertetése, ha kísérletet nem tennénk arra vonatkozóan, hogy a rendelkezésre álló adatok segítségével rámutassunk arra is, hogy Carol király, illetőleg a román dinasztia ezzel az egész román társadalmi köz- és szellemi életet átható román nemzeti eszménynek nevezett irredentizmussal szemben minő álláspontot foglalt el.

Károly király Emlékirataiból (Aus dem Leben Karls, König von Rumänien) és más egyéb források adatainak alapján határozottan megállapítható, hogy a magyarországi román nemzetiségi párt vezető egyéniségeit, ha azok Bukarestben megfordultak és nála kihallgatásra jelentkeztek, szívesen fogadta és információikat a magyarországi románság politikai helyzetéről figyelemmel meghallgatta.

Az osztrák cs. kir. kormány 1875-ben Bukovina Ausztriához való csatolása száz esztendő évfordulójának emlékére Csernovitzban németnyelvű egyetemet alapított, mi alkalmul szolgált arra, hogy a romániai sajtó a monarchiát Bukovina elrablásáért szilajul megtámadja. Károly király csillapítóul olajat öntött a tűzre, Jași városának ajándékozván, hogy a város valamelyik közterén állítsák fel, annak a Ghica vajdának szobrát, aki 1775-ben, mikor Bukovinát, Moldovából kiszakítva, Ausztriához csatolták, Moldovában uralkodott s akit a szultán azért, mert Bukovina elszakítása ellen tiltakozott, kivégeztetett.

Mikor, mint Románia királya, először látogatta meg második székvárosát, Jaşit, a város egyik képviselője, Gradisteanu Péter, felköszöntőjében a város által tiszteletére adott lakomán e szavakkal aposztrofálta: Felséged királyi koronájának még hiányzik legszebb gyöngye: Erdély! Gradisteanu ezért a beszédért nem kapott a királytól sem rendreutasítást, sem kegyvesztetté nem lett. Mikor 1895-ben Carol, a mostani trónörökös megszületett, a „Tinerimea Româna” nevű irodalmi és közművelődési egyesület örömnünnepet rendezett. Ez ünnepen egy fiatal költő egy lendületes ódában úgy üdvözölte a kis Carolt, mint a leendő Nagy-Románia imperátorát. A költeményt selyemlapra nyomva, egy küldöttség vitte az ünnepélyről a palotába és a király kegyesen fogadta az irredentista szellemű költeményt átnyújtó küldöttséget.

Jorga Miklós bukaresti egyetemi tanár, mint e könyvben már említettem, a bukarestiek egyik kedvelt nyaralóhelyén, Valenii de Munte-ban egy nyári szabadegyetemi tanfolyamot rendezett éveken át. E szabadegyetemi tanfolyamoknak, mint azt kiadványaiból határozottan meg lehet állapítani, célja nem az objektív tudományos ismeretek mentől szélesebb körben való elterjesztése, hanem az volt, hogy a román felsőbb tanintézetek hallgatóit kioktassa az irredentizmus tudományos elméletére. A román dinasztia érzületére jellemző az a körülmény is, hogy Jorga román irodalmi és történelmi előadásainak egy nyáron át hallgatója volt, mint azt az előadóterem falába illesztett márványtábla igazolja, Carol román trónörökös is.

Mikor Carol király 1911-ben a jaşi-i egyetem félszázados jubileuma alkalmával Jaşiban volt, a Liga Culturală tagjainak élén Jorgát is fogadta s akkor Jorga valeni de muntei nyári tanfolyamai iránt is érdeklődött. Kíváncsnak mondotta, hogy ezen a tanfolyamon a magyarországi felsőbb iskolák román ifjúságából is mentől számosabban vegyenek részt. Jorga felhozta, hogy ennek egyik akadálya az, hogy Valeni de Munte-ban nincs alkalmas nagyságú előadóterem. A király e hiányon segítendő, egy alkalmas nagyságú terem építésére 10,000 leit adományozott Jorgának.

Hogy Carol király miként vélekedett az irredentizmust illetően, kitűnik politikai végrendeletéből, melyet 1899-ben írt, de amely csak halála után, 1914 október hó végén látott napvilágot a „L'Indépendance Roumaine” című félhivatalos lapban. „Sikerült nekem – mondja Carol király e végrendeletében – a Duna torkolatánál és a Fekete-tenger mellett egy államot teremteni jó hadsereggel és ellátva minden eszközzel, amelyekkel szép pozícióját fenntarthatja és egy napon majd megvalósíthatja nagy aspirációit.”

Carol király e politikai végrendeletét a „L'Indépendance Roumaine” 1914 október 14-iki számában „Le testament du

Roi” cím alatt e szavakkal méltatja: „Fegyverzörgéstől visszhangzik ma Európa egyik végétől a másikig. Különböző államok határainak megváltozása várható a közel jövőben. Nemzeti láz rázza meg azokat a népeket, amelyek történeti követeléseket támaszthatnak. De ezek az érzelmek, melyek ma a román nép lelkét is izgalomban tartják, íme a legmagasabb kifejezésre találtak Carol király személyében, még pedig 15 évvel ezelőtt, egy oly korszakban, amelyben a román közvélemény még szunnyadóban volt. A románok között az elsőnek, az állam első szolgájának, az első hazafinak, tehát eszerint magasabbrendű koncepciója volt és ő távolabbra látott, mert magasabban állott.”

Még részletesebben és még behatóbban ismerhetjük meg Carol királynak azt az álláspontját, amelyet a román nemzeti ideálnak nevezett irredentizmus kérdésében elfoglalt, abból a beszélgetésből, amelyet a „Liga Culturală” elnökével, Arion Virgillel ebben a tárgyban halála előtt folytatott s amely beszélgetést Arion Virgil két nappal később írt jegyzetei alapján Carp Péter oroszellenes lapjának, a Moldova-nak 1915 március 22-iki számában tett közzé.

„Pénteki napon, 1914 szeptember 26-án hat és fél órára audienciára való meghívást kaptam. Carol király megelégedettnek látszott, ellentétben a megelőző audienciával, amikor kedvetlennek és fáradtnak láttam. Az audiencia este 8 óráig tartott. A király elmondotta a Buxton-fivérekkel folytatott beszélgetését, akik megelőzően voltak audiencián és akik Románia közbelépése esetén Bulgária semlegességét helyezték kilátásba a Quadrilateral (Dobrudzsának 1913-ban elfoglalt része) visszaadása ellen, amire Carol király azt válaszolta, amíg én király leszek, egy talpalattnyi területet sem adok oda országunkból.”

„Más eszmekörre térve át, a király azt kérdezte, milyen a közvélemény hangulata? Elmondottam, hogy a közönség idegessége némileg enyhült, de még mindig erős áramlat van Ausztria-Magyarország ellen. A király szószerint a következőket válaszolta: „Nagyon sajnálom, hogy a második koronatanácsot nem tartottuk meg. Ki akartam nyilatkoztatni e koronatanácsban, hogy testestől-lelkéstől híve vagyok annak, hogy Románia Erdéllyel kiegészíttessék. De az erdélyi kérdés az európai politika kérdése, nagyon nehezen oldható meg a nyugati hatalmak és Németország kinyilatkoztatott jóakarata nélkül. Nem szabad egy elhamarkodott lépéssel egyszersmindenkorra kompromittálni ezt az ideált. Meg kell várni az alkalmas pillanatot. A királynak legtöbb joga van – mindenkinél több – megválasztani egy olyan elhatározás pillanatát, amelytől országának sorsa függ. A nép a királyra néz, őt vádolja vereség esetén, minthogy az övé a győzelem dicsősége is. Több szabadságot kérek a magam részére.”

„Románia – folytatta a király – nem adhat irányt az európai politikának és nem idézheti fel az eseményeket. Nagy szerencse, ha az események oly irányban fejlődnek, amelyben országaim fejlődése ment végbe. A mi történeti fejlődésünk kapcsolatban van a Duna és a tengerfeletti uralommal. Azt hiszem – fűzte hozzá a király –, hogy ma az ország fejlődésének ezt a történeti irányát követve, érhetünk el fajunk teljes kiegészüléséhez anélkül, hogy végleg le kellene mondanunk egy olyan országról (Besszarábia), amely nem régen a mienk volt. Mindezekből az folyik, hogy ebben az európai konfliktusban nagy érdekek forognak kockán és természetesen azt kell óhajtánunk, hogy a középponti hatalmak győzzenek.”

Arionnak arra a megjegyzésére, hogy az oroszok győzelem esetén Erdélyt ígérték a románoknak, a király azt válaszolta: „Az osztrák-magyar birodalomnak az oroszok által való felosztása javunkra nem válhatik. A tengertől elzárva, Galac nélkül – mert hiszen az oroszok követelik Galacot – keletről és északról az oroszok által bekerítve, fel kellene örökre adnunk minden aspirációinkat – nemcsak Besszarábiát, Bukovina északi részét és Máramarost illetően, hanem talán mindenkorra le kellene mondanunk a bihari, aradi, lugosi és karánsebesi részekről, az egész Kőrösvidékről és a temesi bánságról, minthogy ezek a részek Magyarországnak maradnának, illetőleg a szerbek kezébe mennének át. Románia ez esetben teljesen körülkerítve látná magát az oroszok és az alájuk vetett gyöngé népek által. Különb is helytelen politika feltenni, hogy Ausztriát végleg megsemmisítik és Magyarország el fog tűnni. Ellenkezően. Valószínű, hogy Magyarországot fenntartják és kímélik, mert Oroszországnak ez a jövőre hasznos lehet. Különb is a nekünk jutó részeknek kérdése még nem merült fel határozott alakban. Még csak ígéretekről van szó és ön ismeri az orosz ígérek értékét.”

Ezek után Arion azon nézetének adott kifejezést, hogy azon esetre is, ha Románia semleges marad, Ausztria-Magyarország leveretésének lehetőségét nem szabad teljesen figyelmen kívül hagyni és erre az esetre biztosítani kellene Erdélyt Románia részére. Erdély birtoka megerősítené Romániát és lehetővé tenné, hogy függetlenségét Oroszországgal szemben, amely Keleten mindenhatóvá lenne, fenntarthassa. „Igen – válaszolta a király – erre az eshetőségre is gondolni kell.”

És mikor Arion rámutatott az erdélyi románok katonai erényeire és az uralkodóval szemben való lojalitására, a király mosolyogva jegyezte meg: „Akkor az a szidalmazási hadjárat, melyet itt ellenem folytatnak, nem lesz lehetséges. Igen – tette hozzá még nagyobb nyomatékkal – egy visszataszító hadjáratot folytattak itt. Nem beszélek az ellenem irányulóról, de gyalázatos rágalmozási hadjáratot folytattak a királyné

ellen is. Azt mondták róla, hogy nem szereti a románokat, mert nem akarja az erdélyi román nőket fogadni. Ez hazugság. Senki sem szereti jobban Romániát, mint a királyné.”

A király ezután felindultan beszélte el az erdélyi dr. Ratiuné (a román nemzeti komité volt elnökének, dr. Ratiu Jánosnak özvegye) esetét, kit lebeszéltek arról, hogy Erzsébet királynénál kihallgatásra jelentkezzen. Egy román politikus azt mondta neki, hogy a királyné az erdélyi román nőket nem látja szívesen. „Rágalom” – ismételte a király és megbízott, írjam meg Ratiunénak, hogy részére a kihallgatás engedélyezve van és bármikor szívesen látják a királyi palotában. Itt megszakadt a beszélgetés. Az elváláskor a király azt mondta nekem: „Vasárnap újra látjuk egymást”. Azon az éjszakán a király meghalt”.

A nagy román aspirációknak, a román nemzeti ideálnak megvalósítását tehát Carol király is későbbi időkre fenn tartott feladatnak tekintette. Nagy-Románia megvalósításának alkalmá azonban, amilyen a világtörténelem során egy második talán sohasem lesz, még I. Carol király életében megérkezett és az agg uralkodót élete legnehezebb dilemmája elé állította. Drámai erővel, eleven plaszticitással rajzolja I. Carol királynak ezt a lelkiüzdelmét monarchiánk bukaresti követe, gróf Czernin 1914 október hó 9 én küldött jelentésében. „A megbetegedett királyt minden ereje elhagyta. Már csak egy kívánsága van: meghalni és mindennek véget vetni. Az az érzés, hogy meg kell szegnie szavát és olyan árulást kell elkövetnie, melyre a történelemben példa nincsen, hogy önmagát kell megbecstelenítenie, oly rettenetesen hatott reá, hogy valósággal elsorvadni látszott.”

Ebbe a lelket és testet ölü viaskodásba azonban belevegyülhetett az önvád gyötrő érzése is amiatt, hogy ezt az irredentizmust, amely őt e súlyos pillanatokban az elé állította, hogy önmagát kelljen megbecstelenítenie egy olyan árulással, amilyenre a történelemben több példa nincsen, magától határozottan soha el nem utasította, soha királyi hatalmával és tekintélyével ellene határozottan fel nem lépett és minisztereitől sem követelte meg, hogy ez irredentizmus ellen a kormányhatalomnak és saját egyéniségüknek tekintélyével foglaljanak állást. Ellenkezően, igazi és komoly meggyőződésből, de még inkább a népszerűség kedvéért egyes alkalmakkor kacérkodott is vele, minden valószínűség szerint abban a hitben, hogy a román nemzeti ideál megvalósítására a bizonyosnak ígérkező alkalom később, a romániai közvélemény hitének megfelelően csak majd unokájának, Carolnak uralkodása alatt fog jelentkezni és neki csupán az eszközöket kell megteremtenie ahhoz, hogy annakidején Románia nagy aspirációit megvalósíthassa.

1917 augusztus első napjaiban megtekintettem a buka-

resti királyi palotát. Kalauzolóm a román királyi udvar tisztviselői karának egyik legelőkelőbb tagja volt. Az agg királynénak volt bizalmas embere. Harminc évnél hosszabb időt töltött a király és királyné szolgálatában. Ismerte a királyi családnak benső életét. Finom, tapasztalt és igen diszkrét öreg úr volt. A király dolgozószobájában voltunk. Megállottam I. Károly íróasztala előtt. Az óriási nagyságú remek íróasztalon minden úgy volt érintetlenül, mint amikor utólszor ült mellette az agg király. Az íróasztal egyik felén egy halmaz királyi címeres maroquin kötésű könyv volt. – Ezek a király kedvenc olvasmányai voltak – mondá kalauzolóm, mikor látta, hogy figyelemmel nézegetem a könyveket.

Kíváncsi lévén, hogy miféle könyvek lehettek a román király kedvenc olvasmányai, kezembe vettem a legfelső könyvek egyikét. Legnagyobb meglepetésemre a román-magyar kérdést tárgyaló román nyelvű könyv volt. Tovább vizsgáltam sorban a könyveket. Kivétel nélkül hasonló tárgyú román, francia- és németnyelvű könyvek voltak. Mikor kalauzolóm látta, hogy mennyire lekötötték figyelmemet a könyvek, így szólott hozzám: Úgy látszik, önt nagyon érdeklik Őfelsége kedvenc könyvei. – Hogyne érdekelnének – válaszoltam –, hiszen ezek kivétel nélkül a magyar-román kérdést tárgyaló irredentista szellemű könyvek. Egy-kettő közöttök olyan is van, amelyeket magam sem ismerek. Nem is tudtam, hogy Őfelsége ennyire érdeklődött az „erdélyi kérdés” iránt. Vajjon egyetértett-e e könyvek tartalmával?

– Egész határozottan mondhatom – felelte kalauzom –, hogy egyetértett. Károly király a legnagyobb nacionalista volt. Ő volt az első és legnagyobb román. – De hát akkor őt Filipescuék és Take Jonescuék méltatlanul és igazságtalanul támadták a tömeggel egyetemben! – Igaza van. Igazságtalanul és méltatlanul támadták, mert képtelenek voltak megérteni az ő bölcs és előrelátó politikáját. A valóság az volt, hogy ő éppen úgy akarta egyesíteni saját koronája alatt egyetlen nagy államban az egész román fajt, mint akármelyik hevesebb vérű román politikus. A különbség köztük csak a módszerben és a sorrendben volt.

– Önnek igaza lehet – válaszoltam –, de hát mi lehet az oka, hogy Take Jonescu, Filipescu stb., kik neki miniszterei voltak s akik ennek következtében huzamosabb ideig és a legfontosabb állami ügyekben annyiszor és bensőleg érintkeztek vele, képtelenek voltak e kérdésben való magatartását megérteni?

– Hogy ezt megérthesse, mindenekelőtt önnek tisztában kell lennie azzal, hogy Károly király magánosan és egyedül állott Romániában. Erzsébet királynén kívül igazán bizalmas embere, aki szívéhez közelebb állott volna, talán csak az egyetlen Basset volt és ő is tulajdonképpen idegen volt.

Basset Svájcban, Vaud kantonban született 1846-ban. Mint francia nyelvtanító jött Romániába. 1869-ben a király szolgálatába állott mint francia társalgó és a király francianyelvű levelezéseit látta el. A király bizalmát annyira megnyerte, hogy magántitkárává tette. Később megbízta a kir. udvar adminisztrációjának vezetésével és magánjavainak igazgatásával.

– Károly király e zárkózottságát a következő körülmények magyarázzák meg: huszonhat éves korában, tehát egészen fiatalon és egyedül, minden rokonság nélkül jött Romániába, amely ország még akkor egészen primitív ország volt. Államférfiai és politikusai is ez országnak oly jellemű és észjárású emberek voltak, kik nagyon távol állottak attól a szellemi és erkölcsi légkörtől, amelyben Károly király felnevelkedett és fiatalságát eltöltötte. A királynak ez az egyedülvalósága magyaráz meg Románia politikai életében sok olyan jelenséget, amelyet e körülmény ismerete nélkül igen nehéz megérteni.

– De ha Károly király ilyen magában álló, zárkózott lényű és közvetlen környezetétől egyáltalán meg nem értett ember volt, hogyan tudta magát annyira azonosítani a legrománabb nemzeti törekvéssel? Miért és hogyan lett a legnagyobb és a legelső román, amint ön állítja?

– Károly király nem ismert mást, csak kötelességet. Igazi Hohenzollern volt. Ő román király volt és igazi román dinasztíát akart alapítani. De tudta, hogy e törekvése csak úgy sikerülhet, ha nem ismer más érdeket, mint annak a nemzetnek érdekét, amelynek királya s amelynek számára valóban nemzeti dinasztíát akart alapítani. Ez a tudat, ez a kötelességérzet tette őt az első és a legnagyobb románná, vagy ha önnek úgy tetszik, irredentistává.

A bukaresti egyetem tanárai 1914 október havának végén egy emlékiratot nyújtottak át I. Ferdinánd királynak, aki csak az imént lépett a trónra. Ez emlékiratban azt kérték a királytól, hogy azonnal üzenje meg a háborút az osztrák-magyar monarchiának. A küldöttség vezetője, Toma Jonescu, a bukaresti egyetem rektora 1914 október 30-án számolt be küldetésök eredményéről az egyetemi tanácsnak. Elmondotta, hogy a király legbarátságosabban fogadta őket és a küldöttség tagjaival több, mint egy félóraig elbeszélgetett. Természetesen, a király válaszát nem mondhatja el, csak annyit jelenthet ki, hogy a küldöttség tagjai a királytól a legnagyobb meglepéssel távoztak. Azután Istrati, az akadémia elnöke és Antonescu tanárok szólaltak fel és kiemelték azt az érzelmbeli egységet, amely jelenleg a király és az ország között uralkodik. Az egyetemi tanács tagjai felkeltek helyökről és tapsolva éljeneztek a királyt. Végül elhatározták, hogy a király elé terjesztett emlékiratukat kiadják és elterjesztik az országban, hogy ily

módon megakadályozzák az idegen ügynökök akcióját, amelynek célja Romániát visszatartani az akcióbalépéstől.

Az aradi „Románul” tudósítója felkereste a bukaresti egyetem rektorát és tőle arról az álláspontról tudakozódott, amelyet a király a beavatkozás kérdésében elfoglalt. Az egyetem rektora e szavakkal fogadta: „Tudom, mit akar tőlem. Nem közölhetem Önnel azokat a szavakat, amelyeket a király nekünk mondott, de tudomásul veheti és közölheti olvasóival, hogy a küldöttség minden tagja azzal a meggyőződéssel hagyta el a palotát, hogy Ferdinánd király Őfelsége a legnagyobb román és senkisé kívánja jobban, mint ő a nemzeti ideál teljesülését. Közölhetem önnel azt is, hogy az ország uralkodója legmagasabb megalégedését fejezte ki, hogy az egyetem, a tanárok és az egyetemi hallgatók adták legelőször jelét a nemzeti öntudat felébredésének és kinyilatkoztatta, hogy az egyetemnek joga és kötelessége a román mozgalmak élére állani. Azzal a meggyőződéssel jöttem ki a királyi palotából, hogy ez a nap a legnagyobb sikerét jelenti annak az ügynek, amelyért harcolunk”.

A román közvéleményben általánosan el van terjedve a hit, hogy Ferdinánd király ez alkalommal a tanárok küldöttségének e szavakat mondotta: „Az egyetemnek nemcsak joga, hanem kötelessége is: minél nagyobb és aktivebb szerepet vállalni a nemzeti élet fejlesztésében. Erdély elvétele a magyaroktól ét hazánkhoz való kapcsolása elengedhetetlen követelmény. Én is, mint jó román, osztom e nézetet. A háborút meg fogom indítani. Arra kérem azonban önöket, bízzák reám és a felelős tényezőkre az alkalmas időpont megválasztását”.

Az 1915-iki újév alkalmával Románia metropolitája Tedeumot tartott. Az isteni tiszteletet lakoma követte, amelyen tábornokai kíséretében a király is jelen volt. E lakomán a metropolita felköszöntötte a királyt. E felköszöntőben a többek között ezeket mondotta a metropolita: „Most pedig kívánom az új királynak, hogy váltsa valóra a románság nagy ideálját, csatolja hozzá az anyaországhoz Erdélyt, a Körös völgyeit, Bánátot, Maramurest éppen úgy, mint a gyönyörű Bukovinát”. A király e szavakra ekként válaszolt: „Az elhunyt nagy király az ország szeretetét és tiszteletét azzal szerezte meg, hogy mindig teljesítette a nép akaratát. Nekem is útmutatóm a nép akarata lesz.”

Amit Ferdinánd király politikai és diplomáciai tekintetéből a hadizenet előtt csak homályosan és leplezve mondott, nyíltan és félre nem érthető módon kijelentette abban a szózatában, amelyet a hadüzenet alkalmával a román nemzet-hez intézett:

„Most megadatik nekünk – mondja Ferdinánd király e szózatában – hogy befejezzük elődeink munkáját, egyesítve

mindörökre azt, amit Vitéz Mihály csak egy pillanatra való-
síthatott meg: hogy végrehajtsuk a Kárpátok mindkét oldalán
lakó románok egyesítését. Mitőlünk függ most, hogy felszaba-
dítsuk az idegen uralom alól a hegyeken túl lakó testvéreinket
és azokat, akik Bukovina bércein élnek, hol Nagy István
alussza örök álmát. Rajtunk, a mi erényeinken, a mi vitézsé-
günkön fordul meg, hogy nekik visszaadjuk azt a jogot, hogy
egy, a Tiszától a tengerig terjedő egységes és szabad Romániá-
ban fejlődhessék a mi fajunk törekvéseinek és szokásainak
megfelelően!”

XII. FEJEZET.

**A szövetséges Románia, mint rosszakaratú
semleges.**

A koronatanács.

Az osztrák-magyar külügyminiszter 1914 július 22-én értesítette a román kormányt, hogy Belgrádba a szarajevói gyilkossággal kapcsolatosan 48 órás határidőhöz kötött ultimátumszerű jegyzéket küldött. Négy nappal később – július 26-án – tudatta a román kormánnyal, hogy Szerbia visszatartotta a monarchia követeléseit s ennek következtében a monarchia ez országgal megszakította a diplomáciai összeköttetést. Nincs szándékában azonban, diadalmas háború esetén sem, területet hódítani. Ha csak monarchiánk és Szerbia között lenne háború, elvárja Romániától, hogy semleges marad. Ha Oroszország támadóan lépne fel a monarchia ellen, számítana Romániának, mint szövetséges társnak lojális együttműködésére.

Két nappal később – július 28-án – Czernin gróf, a monarchia bukaresti követe, jelentette Berchtold gróf külügyminiszternek, hogy I. Carol, Románia királya, úgy nyilatkozott, hogy a monarchia és a Szerbia között való háborúban biztosíthatja Románia szigorú semlegességét. Az esetben azonban, ha Oroszország támadólag lépne fel a monarchia ellen, sajnos, nem helyezheti kilátásba Románia katonai segítségét. Ha szíve sugallatát követhetné, akkor hadserege a monarchia oldalán harcolna, de nem követheti, mert egy év óta minden annyira megváltozott, hogy nincs módjában a szerződést megtartani. Ez esetben is szigorú semlegességet fog azonban tanúsítani és nincs hatalom, amely valaha arra bírhatná, hogy a monarchia ellen fegyvert ragadjon. (L. Osztrák-magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Romániához való viszonyáról. 1–3. lap.)

Hogy Carol királynak személyes érzelmei ekkor minők voltak velünk szemben, igen érdekes és jellemző adatot beszélt el a román királyi udvari tisztviselői kar azon magasállású tagja, aki 1917 augusztusában a román királyi palotában kalauzolóm volt.

– Mikor a világháború kitört, egy németországi fürdőben voltam. Rögtön hazautaztam, még pedig a monarchián át. Egyik osztrák városban a tisztek a vendéglőben a harctérre

vonulás előtt búcsúlakomát tartottak. Mikor megpillantottak, egyik tiszt felköszöntötte Romániát és mint szövetségest éltette. Haza érkezvén, e jelenetet elbeszéltem a királynénak, aki a mellékszobában tartózkodó királyt is figyelmesen elbeszélésemre. A király látható örömmel hallgatta előadásomat és azt mondotta: igen, nekünk a középponti hatalmakkal kell mennünk! Erre a királyné közbeszólott: csak hogy Oroszország a szomszédságunkban van. Nagyon szeret minket és átölel karjaival, hogy – megfojtson. Erre a király azt válaszolta: E háború folyamán Oroszországban okvetetlenül ki fog törni a forradalom és ez ebben a szándékában megakadályozza.

Carol királyt tehát nemcsak a szövetségi hűség kötötte a hármasszövetséghez, hanem az okos politikai előrelátás is. Tisztában volt Oroszország belső bajaival. Tudta, hogy Oroszországban az első nagyobb katasztrófa esetén a cári hatalom össze fog omlani. Ha más forrásból nem is tudta volna, de eléggé meggyőzhették erről Stere Konstantin fejtegetései, ki soha egy pillanatig sem szünt meg honfitársait az orosz birodalom veszedelmes belső bajaira figyelmeztetni és arra, hogy ezek miatt ez a birodalom nagyon rossz szövetséges egy olyan háborúban, amelyben a nemzeteknek valóban létezése és fennmaradása van kockára téve.

Miután Románia olyan alkotmányos állam, amelyben még külpolitikai kérdésekben is a nemzetnek nevezhető politizáló társadalmi réteg közvéleménye az erősebbik fél, a király akarata egyedül nem dönthetett ebben, a Romániára igazán a lét vagy a nemlét kérdését alkotó ügyben. Meg kellett ennek a nemzetszámba vehető politizáló társadalmi rétegnek legelőkelőbb képviselőit is döntés előtt kérdezni. Összehívták a koronatanácsot, amelynek a minisztereken kívül tagjai voltak pártkülönbőség nélkül mindazok a kiválóbb romániai politikusok, kik valaha miniszterelnökséget, külügyminiszterséget viseltek, vagy valamelyik jelentékenyebb párt vezetőegyéniségei voltak.

1914 augusztus 4-én tartották meg Sinajában ezt a nevezetes koronatanácsot. A király hosszabb beszédben fejtegette, hogy Romániának a szerződés értelmében kötelessége Németország és az Osztrák-magyar monarchia oldalán fegyveresen avatkozni a kitört háborúba. A király álláspontja mellett támogatón egyedül csak Carp Péter szólalt fel. A hosszas tanácskozás azzal végződött, hogy a koronatanács határozatképen kimondotta, hogy miután Romániát a monarchia külügyi hivatala előzetesen nem kérdezte meg a Belgrádba küldött ultimátumszerű jegyzékre vonatkozóan, a *casus foederis* esetét nem látja fennforgónak és azért egyelőre a várakozó semlegesség álláspontjára helyezkedik.

Az a magasállású román királyi udvari tisztviselő, ki 1917 augusztusában a királyi palotában kalauzolóm volt, azt

mondotta nekem: a valóság az, hogy a többség ez alkalommal hajlandó lett volna magáévá tenni a király álláspontját, ha a tanácskozást délben meg nem szakították volna. A déli szünet alatt Take Jonescu találkozott az olasz követtel, aki megmutatta azt a Rómából kapott sürgönyt, amelyben az olasz külügyminiszter arról értesítette, hogy Olaszország semleges fog maradni. Ez az értesülés bírta rá a koronatanács tagjait, hogy a király javaslatával szemben a várakozó semlegesség álláspontjára helyezkedjenek. Hogy ez információ megfelel a valóságnak, bizonyítja az a körülmény is, hogy Carol király Czerninnek azt mondotta később, hogy erre a döntésre nagy befolyással volt Olaszország magatartása.

A koronatanács elhatározta a határvédelem érdekében még bizonyos katonai rendszabályok foganatosítását is. Ez intézkedés Czernin felfogása szerint a monarchia szempontjából előnyt jelentett, amennyiben ezzel határvonalai több száz mérföldnyi hosszúságban fedeztettek.

A koronatanács e határozatát monarchiánk külügyi hivatala a barátságos viszonytal megegyeztetetőknek nyilvánította és Romániát továbbra is olyan szövetségesnek tekintette, amelyiktől bizvást elvárhatja, hogy moldovai határait Oroszországnak minden eshető támadásával szemben meg fogja védelmezni.

A valóság e felfogással szemben az volt, hogy a román katonai intézkedések tárgya nem az Oroszország, hanem a monarchia felé eső határvonal megerősítése volt. A román csapatokat nem a keleti, hanem a nyugati határ felé vivő utak főbb keresztező pontjain csoportosították különböző ürügyek alatt.

Czernin „Im Weltkrieg” című könyvében (124. l.) azt írja, hogyha Carol király nem csupán bölcs, hanem igazán energikus fejedelem is lett volna, miután ehhez Carp Péterben megtalálta volna a vasakarató és kíméletlen kezű kormányelnököt, a román hadsereget ez időpontban monarchiánk mellett fegyverbe állíthatta volna.

Az a román királyi udvari főtisztviselő, kire elbeszélésben többször hivatkoztam, erre vonatkozó kérdésemre sokkal óvatosabban nyilatkozott. Csak annyit volt hajlandó megengedni, hogyha a király életben maradt volna, Románia is mindvégig semleges maradt volna. Vagy ha mást nem tehetett volna a király, hát lemondott volna. Carol királyt erre azonban csak egy győzedelmes forradalom kényszeríthette volna. Arra a kérdésemre, hogy forradalom esetén a király számíthatott volna-e hadseregére? – azt felelte: igen, ha teljesen megbízható hadügyminisztere lett volna.

Ilyen hadügyminisztert Carol király nagyon nehezen kapott volna. A magasabb rangú katonatisztek között voltak

ugyan néhányan, kik bámulói voltak a német hadseregnek, és akik nem bíztak az oroszok győzelmében, de olyan egy sem volt, aki a román hadseregnek a középponti hatalmak – különösen monarchiánk hadseregével való teljes és megbízható együttműködését biztosítani tudta volna. Nekünk a román hadseregben csak félelemből és óvatosságból voltak barátaink s nem egyszersmind meggyőződésből is. Hiszen a megelőző fejezetben ismertetett körülmények következtében másként nem is lehetett.

A Sinajában tartott koronatanács nem a feltétlen, hanem a várakozó semlegességet határozta el. Ez a határozat nagyon kétértelmű volt. Tehette azt is, hogy Románia csak akkor avatkozik a háborúba, ha valamelyik hadakozó fél megsérti semlegességét. Tehette azt is, hogy közbelépését a háborúskodó felek hadihelyzetétől teszi függővé. Hogy ez utóbbi esetben minő feltételek mellett és minő körülmények között? – a határozat nem tartalmazott semmit. Az egésznek szelleméből azonban önként következett annak a feltevésnek a valószínűsége, hogy a háborúban amellet a fél mellett fog kardot húzni, amelyik felé a biztos végső győzelem pálmája hajlik, még pedig az erre legkedvezőbb pillanatban.

Augusztus utolsó napjaiban és szeptember első felében olyan volt Galiciában a hadi helyzet, hogy a monarchiára nézve majdnem véglegesen kedvezőtlennek lehetett minősíteni. Ennek a kedvezőtlen hadi helyzetnek megvolt a maga hatása nemcsak a romániai közvéleményre, hanem a romániai politikusok és államférfiak magatartására is. Augusztus 8-án, mikor még nem lehetett a hadi helyzetre vonatkozóan semmit sem tudni, maga Take Jonescu is úgy nyilatkozott, hogy Romániának egészen a háború végéig meg kell őriznie semlegességét. Szeptember közepe (a második lebergi csata) után már általános volt Bukarestben az a kívánság, hogy a monarchiának „meg kell adni a kegyelemdőfést” és sietni kell az alkalmasnak mutató körülmények között még kellő időben fegyveresen közbelépni, hogy Románia a monarchia felosztásánál kivehesse az őt megillető részt.

Ez időpontban Ferdinánd trónörökös is úgy nyilatkozott Czernin előtt, hogy Romániában mindenki háborút akar a monarchia ellen és hogy a jelenlegi pillanatban Romániában csakis egy dolog lehetetlen: az Oroszország ellen való háború, minden egyéb (tehát az ellenünk való háború is) lehetséges.

Újra szóba került a koronatanács összehívása, még pedig a közvélemény követelése és felfogása szerint azért, hogy azon a semlegesség megszüntetését kimondják és az Erdélybe való bevonulást elhatározzák. Maga Bratianu miniszterelnök is úgy nyilatkozott Czernin előtt, hogy reménye van arra, hogy a koronatanácsot mégis rábírhatja a semlegesség fenntartására,

noha e tekintetben Take Jonescu igen nagy nehézségeket fog támasztani.

A királynak egyre súlyosodó betegsége miatt ezt a második koronatanácsot nem lehetett összehívni. Ez a halasztás megfelelt Carol király óhajlásának is, mert alapos reménye volt, hogy rövid idő múlva a hadi helyzet a monarchia javára változik, ami aztán a romániai közvéleményre csillapítóan fog hatni.

Mielőtt a hadi helyzet e változása Galiciában bekövetkezett volna, Carol király 1914 október 10-én elhunyt.

Október 9-ről Czernin gróf a következőket jelenti Bécsbe: „Úgy látszik, hogy az ellenünk irányuló háborús beavatkozás terve szeptember 29-én készen állott. A koronatanácsnak össze kellett volna ülnie, hogy az Erdélybe való bevonulást határozza el, amely eszmének akkor már csaknem az összes mértékadó személyiségek meg voltak nyerve. Bizonyos, hogy az udvari körökben az Erdélybe való bevonulásról, mint a koronatanács eredményéről s mint befejezett tényről beszéltek, valaminthogy az uralkodó leköszönését és a trónörökös trónralépését is fajt accomplinak tekintették.” (Osztrák magyar Vöröskönyv. Diplomaciai ügyiratok Ausztria Magyarországnak Romániához való viszonyáról. 12. lap.)

Carol királyt a halál nemcsak súlyos testi, hanem minden valószínűség szerint még súlyosabb lelki és erkölcsi szenvedésektől mentette meg. A monarchiaellenes román közvélemény benne látta egyetlen akadályát, hogy a román hadsereg az oroszok szövetségében nem indulhatott Erdély meghódítására. Hangosan követelték a népgyűléseken és az utcai tüntetések alkalmával, hogy mondjon le s trónját engedje át a trónörökösnek. A gombamódra elszaporodott élclapok a legsértőbb torzképekben gúnyolták ki a királynéval egyetemben. A királyi palota utcára rúgó szárnyára éjszakánként hosszú és széles papírszalagokat ragasztottak ezzel a stereotíp felirattal: *De închiriat!* (Bérbeadó!) Nem volt gyanúsítás, rágalom és aljas gúnyolódás, amiben az agg fejedelemnek minden megtorlás vagy legalább védelem nélkül része ne lett volna.

Hírlapvásár és vesztegetés.

Az 1914 augusztus 4-én Sinajában megtartott koronatanács kimondotta a várakozó álláspontra helyezkedő semlegességet, aminek következtében monarchiákra „jobb hiányában” mégis a megnyugtató helyzetnek egy bizonyos neme állott be, amennyiben nem kellett Románia részéről jövő támadástól tartania. Rövid idő múlva azonban a helyzet gyorsan megváltozott a középponti hatalmak, illetőleg monarchiánk

kárára. Poklevski-Koziel orosz követ a román közvélemény irányítása érdekében azonnal akcióba lépett. Megkezdte a hírlapok és azok révén közvetve az egyes irányadó publicisták és politikusok megvásárlását. Jelentékenyen nagy összegeket fordított e célra. Az orosz pénz e bőkezű osztogatása magyarázza meg, hogy 1914 augusztus elejétől 1916 augusztus végéig a politikusok, hírlapkiadók és hírlapírók közül többen gyorsan meggazdagodtak.

Hogy ez a hírlapvásárlás hogyan és mi módon történt, igen érdekes adatokat találunk azokban az orosz titkos diplomáciai aktákban, amelyeket az orosz tanácsköztársaság külügyi népbiztosa, Trocki 1917 végén közzététetett. E kiadványból a Romániát érdeklő részt 1918 májusában Jaşiban „Documente Secrete din Archiva diplomatica a ministerului de externe din Petrograd” román nyelven is közzétették. Ebben a füzetben az alábbi érdekes részletek olvashatók :

Poklevski-Koziel 1915 június 9-éről kelt sürgönyében Neratov minisztert a következőkről értesíti:

Szentpéterváron való időzése alatt kifejtette az entente iránt hűséges román hírlapok anyagi támogatásának és egyes román hírlapírók pénzzel való megajándékozásának szükséges voltát, mert ezek a hírlapírók szokva vannak a szubvencióhoz és nem tudják, hogy mit jelent ingyen vagy hazafiságból dolgozni. Mostanáig francia kollegája 1.000,000 frankot költött erre a célra és egyúttal új hitel nyitását is kérte. Az angol követ felhatalmazást kapott, hogy 5000 font sterlinget költhessen, sőt neki e hitel felemelését is kilátásba helyezték arra az esetre, ha az entente többi követi is újabb hitelt fognak kapni. Az olasz követet is felhatalmazták, hogy sajtócélokra 250,000–300,000 leit költhessen. Ez összeget, nagyobb részben már el is költötte és újabb hitelt kér. Ezt megelőzően 1915 május 18-án a sajtó befolyására 50,000 leit kért, amit meg is kapott.

Poklevski-Koziel ugyanezen alkalommal azt is közölte kormányával, hogy Take Jonescu bizalmasan Blondel francia követ tudomására hozta, hogy a romániai német üzleti vállalatok az „Adevărul”-nak nem adnak több hirdetést, sőt a romániai papirgyárak szindikátusa, amely Millevel rossz viszonyban élő emberekből áll, az „Adevărul” számára szállítandó papirost rémítően megdrágította. Tekintettel arra, hogy ez a most említett két körülmény az „Adevărul” időleges megszűnését is okozhatja, Take Jonescu arra kérte Blondelt, hogy segítse Millet és tegye lehetővé neki, hogy a bukaresti bankoknál 70,000–80,000 leinyi kölcsönt kaphasson. A bankok azonban biztosítékot kérnek Milletől, amelyet ő nem tud megadni. Kérése tárgya tehát az, hogy az entente valamelyik követsége ezt a biztosítékot adja meg neki. Ő és kollégái, meggondolva, hogy mekkora nagy kárral járhat az „Adevărul” megszűnése, abban

állapodtak meg, hogy a négy követség mindenike adjon egyenként Millenek 20,000 leit, természetesen azzal a tudattal, hogy ez összeg nem fog soha visszafizettetni.

Mille azonban ezt az összeget nagyon gyorsan elkölthette, mert már 1915 november havában számára Poklevski-Koziel újabb 250,000 lei segítséget kér.

Éppen ilyen szükséges – írja Poklevski Koziel egyik sürgönyében – hogy tudtok nélkül támogassák a tanulóifjúság hírlapját is, a „Fulgerul”-t (Villám), amely az egész háborús idő alatt nagyon hazafias és az entente-ra hasznos szerepet játszott. Ezenkívül, bár sem szükséges, sem lehetséges nem volt, hogy röpiratokkal és más fajtájú kiadványokkal olyan nagyszabású propagandát csináljanak, mint a németek, mégis kénytelenek voltak időnként a németeknek felelni. Ezért hozzájárultak bizonyos olyan röpiratok és nyomtatványok kiadásához, amelyek igyekeztek Romániában leleplezni a német vesztegetéseket és Bukovinában az osztrák kegyetlenkedéseket. Kényszerítve voltak időnként arra is, hogy aránylag kisebb-nagyobb pénzsegélyt adjanak egyeseknek, akik őket hírlapi tevékenységükkel támogatták. Ebben a táviratban is újabb 250.000 leit kért. Az orosz minisztertanács eleget is tett 1916 január 26-án ennek a kérésnek.

Még mielőtt ez újabb 250,000 lei megérkezett volna, Poklevski-Koziel 1916 február 28-án 1421. számú sürgönyében 350.000 leinyi rendkívüli segítség engedélyezését kérte. E 350,000 lei hét évre engedélyeztetnék az „Universul” számára évenként 50,000 leinyi részletekben. E kérés megokolásául jelenti, hogy az „Universul”-t egykori tulajdonosának, Cazavillannak özvegyétől Take Jonescunak két barátja, Stelian Popescu és Darascu Virgil kibérelték. A tulajdonosnő azonban új férjének, Dumitrescu Câmpinának befolyására fel akarta bontani a szerződést. Ebből pör támadt, amely egyezséggel végződött. Ez egyezségnek értelmében a haszonbért fel kellett emelni. Take Jonescu hajlandó a bérlőknek még évi 50,000 leit biztosítani abban a reményben, hogy a hírlap évi jövedelme 300,000 leire emelkedik s így nagyobb lesz az első szerződésben kikötött 250,000 lei haszonbérnél. Take Jonescu azonban mégis kellemetlen helyzetbe kerülne, ha a biztosított haszonbért saját zsebéből kellene esetleg kifizetni. Tekintettel arra a nagy haszonra, amelyet az hajtana, ha a lap a Take Jonescu barátainak kezében maradna, arra vonatkozó felhatalmazást kér a kormánytól, hogy Take Jonescunak minden eshetőleges károsodással szemben biztosíthasson 7 éven át 50,000 leit. Egyszersmind közli Take Jonescunak arra vonatkozó kívánságát is, hogy ez ügylet titokban maradjon és még a többi szövetséggel se közöltessék. Az 1916 május 8-án kelt 1887. számú sürgöny szerint ez összeg engedélyeztetett is.

Poklevski-Koziel 1916 májusában egy újabb táviratában ismét nagyobb összeg engedélyezését kéri arra való hivatkozással, hogy az entente többi képviselői szintén adtak pénzt az „Adevărul”-nak, az „Universul”-nak, a „Dimineață”-nak, a „Naționalul”-nak és a „Journal des Balkans”-nak. Azonkívül attól fél, hogy Mille Konstantin, aki betegeskedik, meg talál halni, azért újabb összegeket bocsát rendelkezésére, hogy a lap részvényeit visszavásárolhassa. Azt is megemlíti, hogy „Patria” címmel Bukarestben új lap indult meg, amelyre Wesselkin orosz admirális adott pénzt.

1916 május 25-én kelt 294. számú sürgönyében azt jelenti Szentpétervárra, hogy a jövőben is úgy kell eljárni, mint eljártak eddig, ha a lapokat az orosz táborban akarják tartani. Nem kell kímélni semmiféle költséget a sajtótól és azoktól a hírlapíróktól, akik nekik használnak. Azonkívül időnként segítséget kell adni egyes röpiratok kiadására, hogy egyensúlyozhassák a német – osztrák propagandát. Új hírlapok alapítását feleslegesnek tartja, mert az ilyenek már megjelenések előtt kompromittálva vannak és emiatt nincs is semmi tekintélyök a közönség előtt. E véleményében megerősíti őt a Wesselkin admirális által szubvencionált „Patria”, amely nagyon kevésbé van elterjedve s amely a közönség részéről azért nem részesül nagyobb kritikában, mert nem veszik számba és nem is igen tudják, hogy orosz anyagi támogatásban részesül.

Az újabban kapott 250,000 leiből a) a „Journal des Balkans”-t szubvencionálta, amely a többi ententeállamtól is kapott anyagi támogatást; b) segítette az „Universul”-t, az „Adevărul”-t, a „Naționalul”-t. Ami a „Dreptatea”-t illeti, az tulajdonképpen revolverlap. Mille állandóan betegeskedik. Halála esetén lapja leányaira száll, kiknek egyike egy német alattvaló felesége. Éppen ezért lehetővé kell tenni, hogy jövőben nagyobb rendkívüli és esetleg sürgős kiadásokat is megtehessen a bukaresti orosz követség, még pedig aszerint, amint azt a körülmények megkívánják.

Kéri továbbá annak a megengedését, hogy Oroszországból Romániába hozhassanak olyan árucikkeket is, amelyekre ott nincs szükség, de Romániában hiányzanak. Nagy és jó hatást keltene, ha az orosz kormány a román politikusok számára egynehány száz autogumiabroncsot küldene. Erre őt, akiknek névsorát mellékelten megküldi, nagyon kérték az illető román politikusok.

Egy másik sürgönyében azt írja, hogy Take Jonescu francia lapjának, a „La Roumanie”-nak igazgatója arra kérte őt, hogy az orosz kormány nevében 12,000 leiel fizessen elő e lapra. Poklevski 25,000 leit javasolt. Az 1917 január 21-én kelt 402. számú táviratban a párisi orosz követ azt táviratozza

Szentpétervárra, hogy Honigmann és Fagure, az „Adevărul” munkatársai Párisba érkeztek és számukra engedélyeztessék egy nagyobb összeg.

Arról e táviratban nem történik említés, hogy mekkora legyen a Honigmann-nak és a Fagurenak engedélyezendő összeg? Hogy az „Adevărul” munkatársai megelőzően és személy szerint mekkora összegeket kaptak az oroszoktól, ismeretes. Honigmann kapott 180,000 leít, Fagure 200,000-t, Branisteanu 100,000-t, Rosenthal, a lap főtítkára, 120,000 leit. Mellesleg megjegyezve, mind a négyen zsidók.

De a guruló rubeleket a román hírlapírók és politikusok megvesztegetésére nemcsak Poklevski-Koziel bukaresti orosz követ hozta forgalomba, hanem egy másik előkelő orosz egyéniség is, névszerint Wesselkin orosz admirális, még pedig a jelekből ítélve, nagyobb bőkezűséggel, mint Poklevski-Koziel.

Wesselkin admirális hadsegéde és bizalmas embere volt Miklós cárnak. 1914 végén küldötték Renibe szorosan meg nem határozott titkos megbizatással. Reniben találkozott a romániai ententebarát politikusokkal. Az egyik ententehatalom követe az említett titkos diplomáciai okiratok adatai szerint 1915 február 13-án kelt 78. számú sürgönyében rá vonatkozóan a következőkről értesíti kormányát:

„Wesselkinnek a dunamenti városokban ügynökei vannak mindenütt, ahol informáló hivatalokat szervezett s a szerzett híreket egyenesen a cárral közli. Értékes ajándékokat osztogat a román politikusok között. Az orosz nagyhercegek és más orosz főméltóságok sajátkezű leveleit adja át a román politikusoknak, amelyekben ezeket arra kéri amazok: siessenek, nehogy lekéssenek a vonatról. Gyakran átjő Galacba, Braillába, sőt Bukarestbe is. hol sűrűn érintkezik a *Liga Culturală* és az *Actiunea Natională* tagjaival. Zajos viselkedése kellemetlenül érintette Bratianut, aki ezért panaszkodott Poklevski-Kozielnek, aki ellene lépéseket is tett Szentpéterváron. Wesselkin ennek következtében most már állandóan Reniben tartózkodik, de a propagandát tovább vezeti. A románok között legbizalmasabb embere a galaci prefekt, Gussi, aki egyszersmind összekötő kapocs is közötté és Bratianu között”.

Poklevski-Koziel jelentéseiben különösen két bukaresti román napilap, az „Adevărul” és az „Universul” szerepelnek leggyakrabban. Ezek voltak a legjobban elterjedt és legolvasottabb lapok s így ezeknek is volt legnagyobb hatásuk az ország közvéleményének irányításában. Az „Adevărul” a háború kezdetén, az első tizennégy napban oroszellenes szellemben írt, folytonosan Besszarábiát emlegetvén. Az „Universul” magatartása szintén kedvezőbb volt a középponti hatalmakkal, mint Oroszországgal szemben. Mind a ketten a várakozó semlegesség álláspontjára helyezkedtek. Várakoztak arra, hogy

a hadakozó felek közül melyik fog többet fizetni. Poklevski-Koziel és Blondel fűgőbbek voltak és bőkezűebbek. Legelőször is az „Adevărul”-t fizették meg.

A középponti hatalmak is igyekeztek a román sajtót megnyerni. Egy kissé azonban elkéstek és nem is voltak oly bőkezűek, mint Orosz- és Franciaország. Mikor Millenek ajánlatot tettek, Mille nem habozott nyíltan megmondani, hogy későn jöttek, mert ő már lekötötte magát az ententenak.

Hátra volt az „Universul”, amelynek tényleges, ha nem is egészen jogszerű tulajdonosa, Dumitrescu Câmpina nem volt olyan kényes, mint Mille. Évnegyedenként 100,000 leiért kötelezte magát, hogy közölni fogja az osztrák-magyar hadsereg kedvező hadijelentéseket is. Az első bukovinai orosz betörés idején közölte az oroszok bukovinai rémtetteit. Csak-hogy ekkor már az entente, meg a Liga Culturală ügynökei útján az utca is ententebarát szellemben volt szervezve. A tömeg megrohanta az „Universul” szerkesztőségét és kiadóhivatalát. Fegyveres erőnek kellett megvédelmezni, hogy el ne pusztítsák. Három hónap múlva a középponti hatalmak az első évnegyedre adott 100,000 leit 150,000-re emelték, de Dumitrescu Câmpina, attól félve, hogy olvasóközönségét elveszíti, a 150,000 leit visszaadta. Hogy az „Universul”-al később mi történt, azt láttuk.

A középponti hatalmak a sajtópropaganda szervezésével egy igen kiváló német üzletembert, Ludwig Roseliust bíztak meg. Ő négy millió frankért megvette a „Minerva”-t és a „Seară”-t nyomdástól és épületestől együtt. A vásár üzleti szempontból nem volt rossz, mert az épület a nyomdafelszereléssel egyetemben megért körülbelül három milliót.

A német sajtóakció vezetője román részről Bogdan-Pitesti volt, aki semmi tekintetben sem versenyezhetett az entente sajtópropaganda román vezetőjével, aki, mint láttuk, nem volt senki más, mint Take Ionescu. Bogdan-Pitestit a közvélemény azzal gyanúsította, hogy a középponti hatalmaktól sajtóakcióra kapott pénzt saját zsebében tüntette el. A német okkupáció alatt a német politikai rendőrség le is tartóztatta, azzal vádolván, hogy körülbelül két és fél millió lei tünt el a kezén.

A teljesség kedvéért az akkori főbb politikai napilapokat pártállásuk szerint csoportosítva, szükségesnek vélem felsorolni.

a) A liberális pártnak, tehát a Bratianu-kormányának mintegy félhivatalos lapjai voltak: a „Viitorul”, „Românul” és a „L'Indépendance Roumaine”.

b) A Marghiloman-féle konzervatív párt lapjai: a „Steagul” és a „La Politique”.

c) A középponti hatalmak ügyét képviselő lapok a „Minerva”, „Seară” és a „Ziua”. Ez utóbbi volt az osztrák-magyar érdekek képviselője.

d) Carp lapja a „Moldova”.

e) Ententebarát lapok, Take Jonescu lapjai: az „Actiunea”, a „La Roumanie”; az „Epoca”, a Filipescu lapja; az „Universul”, a „Nationalul”, a „Dimineață”, az „Adevărul”, a „Gazeta”, a „Patria”, a „Journal des Balkans” orosz, illetőleg entente zsoldban állottak kivétel nélkül. Ezekhez csatlakozott még az erdélyi menekültek lapja, az „Ardealul” is. A névszerint itt felsoroltakon kívül a heti, kétheti, alkalmi és élc-lapoknak egész légiója, hozzászámítva a vidéki városok lapjait, amelyek majdnem kivétel nélkül háborúspárti lapok voltak.

Érthető tehát, hogy a középponti hatalmak ügyét támogató három lapnak („Minerva”, „Seară” és „Ziua”) aránylag minő gyöngye hangja és hatása lehetett az ententebarát román sajtó hangzsivajában. És hogy ez a gyöngye hang se hallatszék messze, arról gondoskodtak a „Garda Demnitaței Natională” tagjai, az úgynevezett *gedenisták*, akiknek kíséretében ki-megyünk az utcára, hogy annak lelkiállapotát is megismerve, megállapíthassuk szerepét a román háború előkészítésében.

Az utca és az „erdélyi menekültek” szerepe a háború előkészítésében.

A „Garda Demnitaței Natională”-nak, a „Nemzeti Méltóság Őrseregé”-nek tagjai, röviden a *Gedenisták* arra vállalkoztak, hogy a középponti hatalmak érdekét képviselő román sajtót erőszakosan megakadályozzák abban, hogy hatást gyakoroljon a romániai közvéleményre.

E *Gedenisták* szervezője *Drumár* volt. Családi neve *Moldován* Vasile. Igazi tipikus képviselője az erdélyi száműzött romániai hírlapírónak. Tordán született. Tanulmányait a brassai gör. keleti és a belényesi gör. kath. román gimnáziumokban végezte. Már gimnazista korában magyarellenes tudósításokat, cikkeket és verseket írt a „Tribuna”-ba és más román nemzetiségi lapokba, amiért már akkor kellemetlenségei voltak. Mint főiskolai tanuló munkatársa lett a Budapesten megjelenő „Lupta”-nak s e minőségében többszörösen alkalma nyílt a magyar sajtótörvényekkel összeütközésbe jutni. Elítélték s a büntetés elől Romániába, Bukarestbe szökött, hol szintén hírlapíróskodni próbált. Egy pár évi küzködés után Amerikába vándorolt, hol román lapot alapított. Tartósan gyökeret verni azonban itt sem tudott. A Balkán-háború előtt egy évvel visszatért Romániába, hol akkor a konzervatívek voltak a kormányon. A konstancai kikötőben a révkapitányságnál kapott alkalmazást. Mikor a Balkán-háború után a liberálisok kerültek kormányra, állását elveszítette és a bukaresti lóvonatú vasutaknál kapott szerényebb alkalmazást.

E minőségben találta a világháború. Miután az „Adevărul”-ba és Filipescu lapjába, az „Epoca”-ba is irogatott, nem volt nehéz a szenvedélyes háborús izgatást vezető Filipescuval közelebbi érintkezésbe lépnie. Az ő segítségével és anyagi támogatásával szervezte meg a hírhedt *Gedenisták* (GDN.) csapatját. A csoportvezetők jobbára tanulók voltak, az egyes tagokat pedig Bukarest fölös számban levő naplopó fiatalságából toborozta 5–10 lei napidíj mellett. Feladatuk az volt, hogy azokat a kiadóhivatali kocsikat, amelyek a középonti hatalmak iránt barátságos hírlapok példányait a vasuti pályaházhoz viszik, megállítsák s tőlök a hírlappéldányokat elvegyék és megsemmisítsék. Sorba járták a hírlapárusítóboltokat és bódékat és a lappéldányokat elvették. Természetesen, nem elégedtek meg ennyivel, hanem a kocsisokat, a hírlapárusítóboltok és bódék tulajdonosait is elverték. Azonkívül időnként megjelentek a középonti hatalmak iránt barátságos hírlapszerkesztőségek, nyomdák és kiadóhivatalok előtt is. Az ablakokat beverték, a helyiségekbe behatoltak, az ott talált személyzetet elverték, a bútortárat és a felszereléseket összetörték. A rendőrség ilyen esetekben rendszerint későn érkezett, vagy ha idejekorán is, megelégedett a zajongók szétkergetésével, legfeljebb az erőszakoskodók egynehányának elfogásával, akiket a rendőrséghez az első kapun bekísértek, a hátsón pedig kiengedtek.

Igy terrorizálta *Drumár* vezetése alatt Bukarest és a nagyobb vidéki városok közvéleményét a *Gedenisták* terrorcsapatja, amely az utcai tüntetések alkalmával a vezetőszerpet játszott a amely ezért a tömegnek valóságos kedvence volt. A világháború első évében Bukarestnek népszerűbb alakja *Drumárnál*, a Gedenista vezérnél nem volt. E népszerűség különben is erőszakos és hatalmaskodó természetét elragadta s ennek következtében összeütközésbe jutott egy másik, hasonló, de komolyabb irredentista háborús szervezettel, amelynek tagjai őt lassanként háttérbe szorították. Eleinte duzzogva visszavonult, később azonban jópénzért Coriolanus tőgájában átment a volskok, azaz a középonti hatalmak táborába.

Az az irredentista szervezet, amellyel *Drumár* összeütközésbe került, a „*Liga Ardeleana*” volt.

A „*Liga Ardeleana*”-t *Mândrescu* Simon, a bukaresti egyetemen a német nyelv és irodalom tanára alapította. *Mândrescu* Simon 1891-ben, mint egyetemi hallgató egyik kezdője és alapítója volt a „*Liga Culturală*”-nak is. Most maga köré csoportosította a magyarországi és bukovinai származású tanárok, írók, hírlapírók és polgárok tekintélyesebb, de még fiatalabb részét. Elnöke a *Liga Ardeleana*-nak maga volt; pénztárnoka a bukovinai származású *Slusanschi* Emil. A választmány tagjai közé tartoztak *Scurtu*, *Stoica* *Vasilie*, *Gramada* és *Ursu*

János, a jaşii egyetemen a román történelem tanára. Mind olyan férfiak, kik röpirataikkal, hírlapi és folyóiratcikkeikkel igen sikeresen közreműködtek a háborús szenvedélyek felkeltésében.

Céljuk volt az összes magyarországi és bukovinai származású értelmiséget csoportosítani, hogy mentől nagyobb nyomást gyakoroljanak a fegyveres beavatkozás érdekében a romániai irányadó politikai körökre. Nem utcai tüntetéseket, hanem komolyabb jellegű meetingeket tartottak, majdnem kivétel nélkül zárt helyiségekben, ami azonban nem akadályozta meg őket abban sem, hogy időnként ünnepélyesebb utcai demonstrációkat is ne rendezzenek. Mögöttök nem Filipescu és hívei állottak, hanem Take Jonescu pártja, az úgynevezett takisták és a Jean Lahovary vezetése alatt álló parlamenti csoport.

A „Liga Ardeleana” tulajdonképpen azért alakult, hogy a fegyveres beavatkozás érdekében szabadabb és mozgékonyabb tevékenységet fejtsen ki, mint aminőt szerintök a Liga Culturală kifejtett, vagy alkalmas lett volna kifejtetni.

A „Liga Culturală” helyzete a világháború kitörésének három első hónapjában a következő volt:

A Liga élén, mint elnök Arion Virgil állott. A szellemi vezetés pedig Slavicî Jónnak, Bogdán Duicának és Jorga Miklósnak a kezeibe volt letéve. Ezek közül Arion Virgil, Slavicî Jón, Bogdán Duica a román nemzeti ideált, a középonti hatalmakat támogatva, akarták megvalósítani oly módon, mint Popovicî Aurél terve alapján Ferencz Ferdinánd és Czernin gróf akarták Románia feltétlen szövetségesi hűségét biztosítani: azaz Erdélyt átengedni Romániának, hogy az a föderatív alapon újra szervezett monarchiával olyan államjogi kapcsolatban egyesüljön, mint aminőben Bajorország volt a német birodalommal. Jorga Miklós a román nemzeti ideálnak ilyen módon való megvalósítását nem tartotta lehetségesnek, de azért nem bízva az oroszokban, ezidőszent nem volt még hajlandó velők szövetségben megtámadni a monarchiát. Arion Virgil bizalmas embere volt Carol királynak és ennek következtében nagyon vigyázott, hogy a Liga ne bocsátkozzék olyan külpolitikai kalandba, amely ellentétes volna a király akaratával és jónak ismert külpolitikájával.

Carol király halála után ez a helyzet gyorsan megváltozott és pedig a következő okokból:

a) Lucaciu László azon ürügy alatt, hogy férjénél levő leányát látogatja meg, Bukarestbe utazott s ott állandóan le is telepedett. Példáját többen követték, különösen a katonaköteles korban levők közül. Így a többek között Goga Oktavian, Ghibu Onişifor, a nagyszebeni érseki egyházmegye egyházi tanfelügyelője, továbbá az Albina és a többi román pénzintézet

egynehány tisztviselője: Buksán Szilárd, Esca, Enescu Gyula, Kozma Remus stb. Ezek aztán Lucaciú elnöksége alatt és vezetése mellett a magyarországi románok nevében alkudozni kezdettek a romániai pártokkal, hogy a háború idejére, minden eshetőséget számbavéve, közös eljárási módban s egybehangzó magatartásban állapodjanak meg. E megállapodásokat a következő pontokba foglalták:

1. A magyarországi román nemzetiségi párt képviseli az egész magyarországi román nemzetet és mint ilyen, Lucaciú útján közvetlen és állandó érintkezést tart fenn a Románia sorsát intéző politikusokkal.

2. A magyarországi románok nem avatkoznak Románia belpolitikai ügyeibe.

3. Románia kormányai, bármely politikai pártból alakuljanak, tekintetbe veszik a magyarországi román nemzeti pártot és annak szervezetét nem sértik meg.

4. A román nemzeti párt minden erejével rajta lesz, hogy a monarchia külpolitikája összhangban legyen Románia érdekeivel. A románságot általánosan érdeklő kérdésekben a magyarországi román nemzeti párt elfogadja a Románia sorsát intéző román államférfiak tanácsait és útmutatásait s azonkívül bizalommal tekintenek az orosz cár felé.

Ez a megállapodás tulajdonképpen csak elméleti értékű volt, mert Lucaciú és Goga magatartása a gyakorlatban sokkal aktivebb és agresszivebb jelleget öltött, amely őket aztán formailag is elszakította a magyarországi román nemzetiségi párt ezidőszerint való politikai magatartásától. Ennek előidézője az „*Actiunea Natională*” megalakulása volt, amelyik egyszerűen azt a második okot is alkotta, amelyik előidézte, hogy Carol király halála után a Liga Culturală csakhamar megváltozzék.

Az „*Actiunea Natională*” tulajdonképpen magába egyesítette mindazokat a pártokat és párttöredékeket, tehát a Filipescu vezetése alatt álló konzervatív párttöredéket, a takistákat és a Jean Lahovary-féle csoportot, amelyek Románia orosz szövetségben való rögtönös fegyveres beavatkozását a román nemzeti ideál megvalósítása érdekében szükségesnek tartották. Álláspontjukat a *Dácia* hotel nagytermében tartott gyűlésen a következő határozati javaslatba foglaltan fejezték ki: „Francia-, Angol- és Oroszország győzedelme a mai háborúban a román nemzeti ideál megvalósítását, azaz négy millió románnak és összesen hatmillió lakosnak a román államtestbe való bekebelezését jelenti, miért is Románia azonnal mozgósítson és siessen az oroszok segítségére, mert ellenkező esetben Ausztria-Magyarország győzedelme, ha Románia semleges maradna, a román nemzeti ideál eltemetését, az osztrák-magyar monarchia románjainak megsemmisülését vonná maga után”.

Most már a Liga Natională és az Actiunea Natională kombinált támadást intéztek a Liga Culturală elfoglalására és ehhez faltörő kosul a két magyarországi román száműzött Lucaciu és Goga önként ajánlkoztak. Az alkalmat ehhez a következő eset szolgáltatta:

Pârvan, a bukaresti egyetemen a római archeologia tanára, az oroszok Romániával szemben tanúsított politikájáról az Ateneul nagytermében előadást tartott, amelyben azt fejtegette, hogy Oroszország győzelem esetén nemcsak Bukovinát fogja elvenni, hanem a Duna torkolatát is Galacz, Braila városokkal és Dobrudzsával egyetemben. *Pârvan* e felolvasásáért kartársa, *Mândrescu* nemcsak durva szavakkal támadta meg, hanem szóváltás közben arcul is ütötte.

Ezzel az ügy azonban nem intéztetett el. Miután *Pârvan* a Liga bukaresti osztályának választmányi tagja is volt, ellene tízen a középponthoz kizárási indítványt adtak be. Összehívták a Liga kongresszusát. A kongresszus izzó légkörben zajlott le és eredménye az volt, hogy *Arion Virgil* az elnökségről lemondott és vele együtt a Liga választmányából mindazok kiléptek, akik ellene voltak annak, hogy a Liga beleavatkozzék a napisajtó és az utca zajos háborús küzdelmeibe és tüntetéseibe.

Az irányváltozás jelzéséül a Liga eddigi címét „*Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*” „*Liga pentru unitatea natională a tuturor românilor*”, „Az összes románok nemzeti egyesülésének ligája” – új címre változtatták. Most már nyíltan és leplezetlenül bevallotta irredentista jellegét, amelyet eddigelé állandóan és konokul tagadott. A Liga elnökévé *Lucaciu Vasili*et választották. Titkár ismét *Jorga* lett, ki eddigi tartózkodó álláspontját, nehogy népszerűségét elveszítse, jónak látta megváltoztatni. A középponti választmányba jóformán az Actiunea Natională összes tagjait beválasztották. Névszerint *Take Janescut*, *Filipescu Miklóst*, *Barbu Delavranceat*, *Simeon Mândrescut*, *Istratit*, *Gradisteanut*, *Goga Oktavian* és az összes addigi magyarországi szökevényeket: *Buksán*, *nagyszebeni ügyvédet*, *Enescut*, *Esca Aurélt*, *Imbroanet*, *Muntean Cassiant*, *Vasile Osvadat*, *Schiopult*, *Gheorge Poppot*, *dr. Lascu Demetert*, *Onisifor Ghibut* stb.

Egyidejűen egy Manifesztumot is kiadtak, amelyben a Liga új programját hozták a nagyközönség tudomására s amelynek veleje a következőkbe foglalható össze: Miután a magyarországi románság üldözését a magyarok nem szüntették meg, hanem éppen olyan makacssággal folytatják, mint századokon át, sőt a magyarosítás még kíméletlenebbül foly, mint valaha, többé nem lehet szó csupán kulturális egységről, mert az egységes nemzeti kultúrát csak a politikai egység biztosíthatja, a Liga elszánta magát arra, hogy mindent elkövessen

azért, hogy Románia, szövetségben az entente hatalmakkal, Erdélyt és Bukovinát elfoglalja s e két tartományban a román nemzeti kultúrát biztosabb alapokra fektesse.

Ez időponttól kezdve a magyarellenes háborús izgatásnak középpontja a Liga lett.

Az átalakult Liga vezetősége először is hozzálátott a magyarországi román katonaszökevények számbavételéhez és szervezéséhez. E szökevényeket két csoportra lehetett osztani. Az első csoportba tartoztak azok a hadköteles román nemzetiségű magyar alattvalók, akik a hadüzenet előtt Romániában tartózkodtak, de a hadüzenet alkalmával hozzájuk intézett felhívásra nem jelentkeztek az osztrák-magyar konzulátuson hazaszállítás végett. Ezek száma több ezerre rúgott. A Liga első gondja ezekkel szemben az volt, hogy őket felvétesse a román állam kötelékébe. Az erre vonatkozó eljárás nagyon egyszerű és a következő volt. Jelentkeztek a rendőrségen, hol azt a nyilatkozatukat, hogy lemondanak a magyar állampolgárságról, jegyzőkönyvbe vették és egy Igazolványt kaptak, amely tartózkodási engedélyül is szolgált.

A második csoportba tartoztak azok, kik a hadüzenet után szöktek át a katonai szolgálat teljesítése elől. Ezeknek száma eleinte nagyon korlátolt volt, s többnyire csak az értelmiség tagjaira szorítkozott. Anyagi támogatásukra a Liga vezetősége különböző jól jövedelmező társadalmi akciókat kezdeményezett. Később ezek száma is megnövekedett. A Liga ügynököket küldött haza, kik a határszéli vármegyékben a katonaköteleseket arra biztatták, hogy szökjenek át Romániába. Ez izgatást 1915 tavaszán kiterjesztették a zászlók alá bevonultakra is. Az Erdély déli részeiből újoncozott ezredek közül egy-két hivatásos román nemzetiségű hadnagy és főhadnagy is átszökött, kiknek példáját az altisztek és a legénység már tömegesebben kezdte követni. Az egyenruhában átszökött legénységet feltűnés és botránykeltés céljából az utcatisztogatásnál alkalmazták. Bukarest és a nagyobb városok utcái 1915 tavaszán már tele voltak az ilyen egyenruhás katonaszökevény utcaseprőkkel. Az átszökési kedv annyira elharpódzott az erdélyi román katonaság között, hogy megakadályozására a katonai parancsnokság ezeket az ezredek a monarchia belsejébe helyezte.

Poklevski-Koziel útján kijárták azt is, hogy a román nemzetiségű hadifoglyokat ne vigyék Szibériába, hanem helyezték el az ukrániai fogolytáborokban. E fogolytáborokba aztán megbizottakat küldöttek, akik a román nemzetiségű hadifogoly tartalékos tisztekkel a legénységet e táborokban arra igyekeztek rábírní, hogy mint legionáriusok lépjenek be a román hadseregbe az esetben, ha Románia Oroszország mellett fegyveresen avatkoznék a háborúba. Ez akció további vezetésével

Goga Jenőt, Goga Oktavian öccsét bízták meg, ki mint tartalékos hadnagy hadifogoly volt egyik déloroszországi fogolytáborban.

Egy lépéssel továbbmentek. „*Legiunea Ardeleană*” cím alatt ezeket a katonaszökevényeket és be nem vonult hadköteleseket taktikai egységbe szervezték, amelynek zászlaját nagy ünnepséggel nemcsak a Liga Culturală, az Actiunea Natională és a Liga Ardeleană méltóságainak, hanem a román királyi hadsereg tisztjeinek jelenlétében is szentelték fel. Az ünnepség befejezéséül a „*Legiunea Ardeleană*” a most felszentelt zászló alatt járta be a város főbb utcáit, *vrem război!* (háborút akarunk) és *Să luam Transilvania!* (vegyük el Erdélyt) kiáltásokkal.

Ezenkívül szervezték különböző hangzatos címek alatt a Magyarországból régebben kivándorolt iparosokat, kiskereskedőket és munkásokat is. E szervezetek alakuló gyűlései, zászlószenteléseik mindmeggannyi alkalmul szolgáltak az izgatásra és arra, hogy egyes szerepre vágyó kalandorok mentől hangosabb szóhoz juthassanak. „Erdélyi lövészegyesület”, „Erdélyi tornaegyesület” stb. cím alatt csoportokba egyesültek a katonakötelezettség elől kiszökött egyének közül azok, akik a Legiuna Ardeleană-ba nem állottak be, attól félve, hogy kenyértörés esetén mégis fegyveres szolgálatot kellene teljesíteniök, amitől nagyon irtóztak. A Liga Culturală irányítása és felügyelete alatt ezek a csoportok mint rendezők és kezdeményezők szerepeltek minden magyarellenés háborús tüntetésben.

A Marghiloman vezetése alatt álló háborúellenes konzervatív párt is rendezett e tüntetések ellensúlyozására a közvélemény megnyerése végett különböző párt- és népgyűléseket. Ezek a fennebb említett csoportulatok aztán összeszedték a külvárosi csöcseléket, bandákba szerveztek és velük szétverették a Marghiloman-féle párt- és népgyűléseket. Szereplésük az osztrák-magyar hadi helyzettel mindig szoros kapcsolatban állott. Ha ez a helyzet monarchiánkra kedvező volt, akkor csendesebbek volt magoktartása. Ha pedig ez a helyzet kedvezőtlen volt, akkor zajos és lármás. Különösen zajos és lármás volt 1916 júniusának 10-től, a Brussilov offenzíva sikerének időpontjától kezdve. Mindezekben a lármás mozgalmakban a nyílt színen mozgó rendező a Liga Culturală volt, a színpad mögött működő főrendező pedig maga Brătianu, mint azt neki Czernin gróf 1916 július 28-án a következő szavakkal szemébe is mondotta: „Tudom, hogy szándékosan izgatja a közvéleményt, úgy annyira, hogy *Bukarest már-már bolondokházához hasonlít.*”

A hazai románság magatartása a háború alatt.

A romániai és azzal együtt a külföldi közvélemény is meg volt győződve, hogy a monarchia és Oroszország között kitörendő háború esetén a magyarországi románság azonnal fel fog lázadni, vagy legalább is passzív ellenállásával megakadályozni törekszik, hogy a monarchia egész katonai erejét mindjárt a háború kezdetén latba vethesse és akkor Románia erkölcsileg is arra lesz kényszerítve, hogy a fellázadt Erdélybe bevonuljon. Carol király maga is ebben a hitben volt s azért örömmel fogadta azt a hírt, hogy a magyarországi románok bukaresti bizalmi férfia, Stere Konstantin Magyarországra fog utazni, hogy ott a románsággal megértesse azt, hogy neki az összes románság magasabb nemzeti érdekeiből kötelességét az uralkodóval és a monarchiával szemben a legkomolyabban kell teljesíteni.

Stere ez utazására nem volt szükség. A román nép fiai minden habozás nélkül vonultak be Öfelségének, I. Ferenc Józsefnek hadba hívó szózatára, A román nemzetiségi párt bizalmas értekezletén azonnal kimondotta, hogy a románság érdeke egyenesen megköveteli, hogy a magyarországi románság hűségesen teljesítse kötelességét. E határozat értelmében a párt elnöke, *Mihali Tivadar* 1914 augusztus 2-án pártja nevében az összes lapokban egy nyilatkozatot tett közzé, amelynek lényege a következőkben foglalható össze:

Testvéri szeretettel hívja fel a hazánkban lakó egész román népet, hogy a törvények szellemének megfelelően teljesítse kötelességét. A román nép mindig józan, rendszerető, loyális és hűséges volt. Erről, az őseitől örökölt tulajdonságáról és erényéről kell tanuságot tennie most is Hiszi és reméli, hogy a kifogástalan és hazafias magatartás, amely méltó a románsághoz és fiainak harcmezőn tanusítandó vitézsége gyarapítani fogják a román nemzetnek azokat az érdemeit, amelyek méltóvá teszik arra, hogy birtokába juthasson az őt megillető jogoknak, amelyekért eddig harcolt és ezután is harcolni fog, de csak törvényes eszközökkel és alkotmányos fegyverekkel. Megelégedéssel említi meg azt is, hogy a román fiatalság mindenfelől lelkesedéssel sietett a hadizászlók alá, hogy kiöntse véré a harc mezején. Aki pedig otthon maradt, kész minden áldozatra. Ők, a románság politikai vezérei a legélénkebb érdeklődéssel, a győzelmes és dicsőséges siker óhajlásával várják azoknak a történelmi eseményeknek végét, amelyek kibontakoztak és még ki fognak bontakozni

A román nemzetiségi párt vezetőférfiai nem elégedtek meg ezzel a hivatalos jellegű pártnyilatkozattal. Siettek külön-külön is a fennebbihez hasonló értelemben nyilatkozni. Első volt a nyilatkozók sorában Vajda-Voevod Sándor, Nagyrománia

későbbi miniszterelnöke. Mindjárt a háború kitörésének első napjaiban két nyilatkozatot tett közzé. Egyiket a bukaresti „Adevărul”-ban, amely ekkor még a „várakozó semlegesség” álláspontján volt; a másikat a „Budapester Tageblatt”-ban.

Az „Adevărul”-ban közreadott nyilatkozatában elsősorban is rámutatott annak az eshetőségnek igazán tragikus voltára, ha a Habsburgok alatt élő románok és a királyságbeliek a döntő pillanatban két különböző táborban állának szemközt egymással. Ha a monarchiabeli románok, kik a románságnak felét alkotják, a monarchiáért küzdenek, nem engedhető meg, hogy a román királyságbeliek az ő küzdelmükkel szemben közömbösök maradjanak, vagy éppen a monarchiaellenes Oroszország oldalán harcolva, ellenük is küzdjenek.

Goldis Vazul az aradi „Românul” november 14-iki számában akként nyilatkozott, hogy ők tudatában vannak a magyar és román nemzet között való érdekközösségnek éppen úgy, mint a román faj jelentőségének az osztrák-magyar monarchia helyzetére vonatkozóan. Éppen azért meg van győződve, hogyha sikerül meggyőzni és felvilágosítani a monarchia irányadó köreit, a román nemzeti párt programmszerű céljainak igazságáról és hazafias voltáról nem lesz nehéz a magyar és a román nemzet között levő ellentétet kiegyenlíteni.

Mikor Lucaciú és Goga Bukarestben a Liga élére állottak, a román nemzetiségi párt vezetői a párt hivatalos lapjában, a „Românul”-ban kijelentették, hogy szemben mindazzal, ami a Liga Culturalában történt, a legkomolyabban kinyilatkoztatják, hogy a magyarországi román nép bármilyen körülmények között is hű marad hazájához és a Habsburgok dicsőséges dinasztiájához. A magyarországi román nép nevében politikát csak azok csinálhatnak, kik idehaza e nép élén állnak és érette a felelősséget viselik is. Tehát nem a Lucaciú és Goga dolga, hogy Bukarestben a magyarországi románság számára politikát csináljanak. Nagyon helyesen cselekedtek volna, ha előzetesen kijelentették volna, hogy a magyarországi románság politikájának, hivatalos vezetésében nem vesznek részt. Remélik, hogy éppen ezért Lucaciú és Goga már el is küldötték a párt elnökének, Mihali Tivadarnak, a pártból való kilépésükre vonatkozó nyilatkozatukat.

A román nemzetiségi párt vezetősége ezt az álláspontját akkor sem változtatta meg, mikor a román kormány 1916 augusztus 28-án monarchiáknak megüzente a háborút.

Nyolc nappal később, 1916 szeptember 5-én Pop C. István, Nagyrománia bukaresti kormányának volt erdélyi minisztere a magyar parlamentben a román nemzetiségi párt nevében ünnepestélyes hűségi nyilatkozatot tett, amelyben kijelentette, hogy a román nemzetiségi párt mély megdöbbenéssel vette a hírt, hogy a velünk szomszédos Románia hazánk ellenségeinek sorába

lépett és a monarchiának hadat izent. Kötelességének tartja kijelenteni, hogy Magyarország román népének a trón és a haza iránt való hűsége törhetetlen. Azt a váratlanul jött román hadüzenet meg nem ingathatja. A román nép, mint eddig, úgy ezentúl is minden ellenséggel szemben, jöjjön ez bárhonnan is, hazáját és apostoli királyi trónját vérevel, vagyonával s minden tőle telhető áldozattal meg fogja védelmezni.

A román nemzetiségi párt vezető férfiai most sem elégedtek meg ezzel a hivatalos jellegű együttes nyilatkozattal, hanem egyenként is siettek a magok érzésének és felfogásának határozott és félre nem érthető kifejezést adni. Vajda-Voevod ez alkalommal is a legelső sorában állott.

„Mindaz a kitartó fáradozás – írja Vajda-Voevod a „Reichspost”-ban közzétett nyilatkozatában – mely rá akarta bírni Romániát, hogy az egész románság érdekében a középonti hatalmakhoz csatlakozzék, haszontalan sziszifuszi munkának bizonyult... Az osztrák-magyar monarchiabeli románság azonban meg fogja őrizni azt a ragaszkodást a dinasztiahoz, amely a századok próbáját kiállotta és pedig ugyanolyan ösztönességgel és szeretettel, mint a múltban. A román nép ösztöneit és hagyományait nem lehet máról holnapra megváltoztatni. Ha emlékezetünkbe idézzük a Habsburg-monarchia románjainak minden szenvedését és tekintetbe vesszük a fennebb említett tényeket is, még akkor sem érthetjük meg Románia hadüzenetét és szünet nélkül kénytelenek vagyunk kérdezni: hogyan történhetett meg ilyesmi? *Ennek a katasztrófának a a szerzőjét bizonyára utól fogja érni a jövődő román nemzedékek átka*”?

Mikor 1917 januárjában az entente államok kormányai az Egyesült-Államok elnökéhez intézett jegyzékükben azt írták, hogy háborújuk egyik főcélja a különböző nemzetiségeknek és így a magyarországi románoknak is az idegen uralom alól való felszabadítása, a magyarországi román nemzetiség egyházi és világi vezető egyénei mintegy kétszáz aláírással tiltakozást tettek közzé.

E tiltakozásban azt mondják, hogy az entente hatalmak hadicéljaiknak e megjelölésével egyenesen hazánk területi integritása ellen törnek. Mint a magyar szent korona országában lakó románok egyházi és világi képviselői és hivatott vezetői a legnyomatékosabban visszautasítják azt az állítást, hogy őket bárki is idegen uralom alatt levőknek tekintse. Ők szabad és egyenjogú polgárai e magyar hazának. Nincs Magyarországon egyetlen olyan törvény, mely jogok és szabadságok, valamint kötelességek tekintetében magyar és nem magyarajkú polgárok között különbséget tenne. Évszázadok óta ragaszkodik a magyarországi román nép legnagyobb hűséggel és szeretettel hazájának saját fiai vérevel annyiszor ázta-

tott földjéhez. A felkent uralkodó személye és a felséges uralkodóház iránti hűség szent és nemes ősi hagyománya a román népnek. E magasztos érzelmektől áthatva, küzdöttek őseik ezer éven át magyar testvéreikkel a magyar szent korona védelmében és dicsőségéért. Hogy ők, az ősök unokái most is ugyanazt teszik, annak tanúsága a harctereken patakokban ömlő vérük; itthon pedig minden áldozatra kész lelkesedésük. Nekik tehát nem idegen a magyar szent korona uralma. Ők nem kérik a hangoztatott felszabadítást. Ragaszkodnak magyar hazájuk sértetlenségéhez. Ragaszkodnak ahhoz, hogy a magyar szent korona uralma alá tartozzanak. E törhetetlen akaratuk védelmében véreznek fiaik ezrei és ez akaratuk biztosítása érdekében ők, magyarországi románok, küzdeni fognak összes szellemi és fizikai fegyvereikkel.

De nemcsak a román nemzetiségi politikusok nyilatkoznak a most ismertetett szellemben, hanem a magyarországi románságnak a két román egyház főpapi székeiben ülő képviselői is.

Radu Demeter nagyváradi gör. kath. püspök 1914 augusztus 5-én híveihez buzdító pásztorlevelet intézett, amelyben kijelentette, hogy nekik románoknak lelkük legfőbb törvénye, amelyet őseiktől örökölték, hogy lelkesedéssel siessenek a fegyverre hívó szózat hangjaira és ha kell, életüket áldozzák fel a haza oltárán. A világ semmi veszedelme sem állíthatja meg őket abban, hogy ne védelmezzék azt a földet, amelyben apáik nyugosznak.

Pap János, aradi gör. keleti román püspök 1914 augusztus 7-én híveihez intézett pásztorlevelében arra utasítja papjait, hogy olvassák fel a templomokban a királynak népeihez intézett hadrahívó szózatát, magyarázzák meg annak tartalmát és győzzék meg híveiket arról, hogy a háború elkerülhetetlen és igazságos volt. Christea Miron akkor karánsebesi gör. keleti román püspök, jelenleg Bukarestben Nagyrománia érsek-metropolitája 1914 augusztus 8-ról keltezett pásztorlevelében a Szerbia ellen indított háborút igazságosnak nevezi és buzdítja híveit, hogy a hazához és a királyhoz való hűségben szilárdan tartsanak ki. Hasonló szellemű és tartalmú pásztorleveleket írtak híveikhez kivétel nélkül a többi román püspökök is.

A román főpapok ez álláspontja akkor sem változott meg, mikor Románia nemzeti ideáljának, Nagyromániának megvalósításáért 1916 augusztus 28-án az osztrák-magyar monarchiának hadat üzent.

1916 szeptember 21-én a gör keleti román püspökök, névszerint Pap János aradi, Christea Miron karánsebesi és Mangra Vazul nagyváradi püspöki vikárius híveikhez intézett közös pásztorlevelükben a következőket írják:

„Románia nagy fájdal munkra megszegte hűségi ígérését. Aljas módon feltörte a szövetség pecsétjét és fegyvert emelt

azokra a testvérekre, akik két év óta életre-halálra küzdenek hihetetlen vitézséggel a monarchia ellenségeivel. Aki ajakán ravasz szavakkal, lelkében rablási szándékkal lépi át határainkat, nem testvérünk, hanem legpogányabb ellenségünk, ki, hogy vad vágyát betöltse, megöli testvéreit és szüleit. Igen, tegnapi testvéreink ma bűnös és istentelen vágyuk és cselekedetük folytán ránk nézve a legnagyobb és a legútáltabb ellenségek, akikre a vér hangja és a természet törvénye is azt parancsolják, hogy irgalom nélkül emeljük fel karunkat.”

Radu Demeter nagyváradai gör. kath. román püspök 1916 szeptember 3-án azt sürgönyözte a főrendiház elnökének: sajnálja, hogy elkésve kapván meg az ülésre szóló meghívót és ennek következtében nem lehet jelen, hogy ott a nekik őszinte fájdalmat okozó körülmények között saját, valamint papsága nevében igaz hazafias érzelmeiből kifolyóan a magas trón, a dicső uralkodó-ház és a magyar szent korona iránt érzett tántoríthatatlan hűségüknek és ragaszkodásuknak kifejezést adhasson.

A mindkét felekezetű román főpapság nem szorítkozott csupán lojális pásztorlevelek és hasonló tartalmú nyilatkozatok kiadására, hanem igyekezett aktíve közreműködni abban is, hogy a románság és a magyar kormányzat között fennálló régi politikai ellentét a közös veszedelem e napjaiban kölcsönös jóakarattal és megegyezéssel kiegyenlítettessék. Erre az alkalmat Tisza miniszterelnöknek Mețianu nagyszebeni gör. keleti román érsekségetmetropolitához intézett levele adta meg.

Tisza miniszterelnök 1914 október havában levelet írt Mețianu érseknek, amelyben felkérte, hogy tekintettel a közös veszedelemre, a mindkét felekezetű román főpapság működjek közre a magyar kormányzat és a románság között fennforgó ellentétek kiegyenlítésének hazafias munkájában. A maga részéről határozottan megjelölte azt az alapot, amelyen a román-magyar megegyezés kívánatos munkája megindulhatna. Ilyen kiindulási alapul szolgálhatna: *a)* azoknak az iskolai törvényeknek módosítása, amelyeket a román főpapság egyházuk iskolai autonómiájára sérelmesnek tart; *b)* a román nyelv használatának a helyi hatóságok körében való törvényes biztosítása; *c)* a választói törvény demokratikus irányban való módosítása; *d)* a román színek használatának szabályozása; *e)* amnesztia minden politikai és sajtóvétségért büntetést szenvedő részére.

A mindkét felekezetű román főpapság Tisza e lépését őszinte örömmel fogadta éppen úgy, mint a mérsékeltbb gondolkozású román nemzetiségi politikusok és az általuk sugalmazott román hírlapok is.

Mețianu érsek teljes megértéssel és annak készséges kijelentésével válaszolt Tisza levelére, hogy a maga részéről kész mindent megtenni arra vonatkozóan, hogy a Tiszától

megjelölt alapon létrejöjjön az annyira óhajtott román-magyar megegyezés. Pap János aradi görög keleti román püspök a „Românul” (1914 november 15. szám) munkatársával folytatott beszélgetésében kijelentette, hogy mint minden igaz hazafinak, úgy nekik románoknak is örvideniök kell azért, hogy Tisza visszatér ismételt kísérleteihez, amelyeknek célja a román nép és Magyarország állami életének tényezői között a normális viszonyt helyreállítani.

Hasonló előzékenységgel fogadta Tisza kísérletét a hazai román nemzetiségi sajtó nagyobb része is. A lugosi „Drapelul”, amelynek szellemi vezetője az a Braniste Valér volt, ki a későbbi boldogtalan emlékü Consiliul Dirigent-ben Erdély közoktatásügyeit miniszteri hatalommal intézte, a következőket írta: „Megnyugtat bennünket, hogy a miniszterelnök gyakorlati részében is elismeri a román nép azon kívánságainak jogosságát, amelyekről nem mondhatunk le a béke idején sem, annál kevésbé most, mikor a tények megsemmisítették mindazokat a gyanúkokat, amelyek az irántunk való bizalmat eddig megzavarták. Minthogy Tisza az ügyet teljesen ismeri és tájékozott a helyzetről, nincs okunk kétségbevonni, hogy jól megfontolta, amit tesz és hogy vállalja is a felelőséget kezdeményezéséért.”

A bukaresti sajtó Tiszát e lépéséért kíméletlenül megtámadta. Filipescu lapja, az „Epoca”, 1914 november 15-iki számában azt írta, hogy „Tisza ígéreteiben semmi komolyság sincs”. Az Actiunea Natională hivatalos lapja, az „Actiunea”, egyszerűen hazugságoknak nevezte Tisza ígéreteit. Tisza e legújabb kísérlete is a megelőző román-magyar kibékülési kísérletek sorsára jutott egyszerűen azért, mert annak sikerültét román részről komolyan nem akarták.

E könyv megelőző fejezeteinek egyikében említettem, hogy Vajda-Voevod Sándort és társait fennebb ismertetett lojalitási nyilatkozataikért az őket megbuktató Avărescu-párt lapjai súlyos szemrehányásokkal illették és, hogy ő e vádak ellen a „Dacia” című bukaresti lap párisi levelezője alatt azzal védekezett, hogy ők ezeket a lojalitási nyilatkozatokat nem őszintén, nem szívből, hanem a helyzet kényszere és a Bukarestből kapott utasítások nyomása alatt tették. Ennek ellensúlyozására azonban szervezték az ifjabb nemzedék irredentista szellemben való nevelését, sőt az egész román népet is ilyen irányban igyekeztek vezetni, helyenként még a mértéket is túllépve.

Vajda-Voevod e nyilatkozatában igazat mondott. A hazai románság politikai vezetőinek háborús magatartását a következő szempontok szabták meg:

A háború kimenetele bizonytalan. Valószínű, hogy a központi hatalmak győznek. Éppen ezért a románságnak kötelességét oly módon kell teljesítenie, hogy kifogás alá ne eshessék.

Ekkor, győzelem esetén lehet hivatkozni hazafiságukra és hűségükre. A magyarság bizalmát ily módon megnyerve, az bele fog nyugodni kívánságaik teljesítésébe, amelynek következtében hatalmas lépést tesznek az állam föderalizálása felé. Ha a háború hosszabb ideig nyúlik, mindig lehet alkalmazkodni annak sorsfordulataihoz. Aztán a döntő szó nem is az övék, hanem Romániáé. Mikor az elérkezettnek látja az időt, úgylis közbe fog lépni s akkor a hozzá való csatlakozásra az alkalom magától megjön. Addig is azonban két vasat kell a tűzben tartani. Az idősebb és a tekintélyesebb rész itthon marad, mint lojális alattvaló és hű hazafi. Az ifjabb, a kalandosabb rész és azok, kik eddig is a romániai liberális párt feltétlen uszályhordozói voltak, Romániába emigrálnak és ott a közvéleményt a magyarok ellen háborúra tüzelik. A megosztott szerepű két felekezet a nyílt színen egymásnak halálos ellensége, a színpalak mögött azonban szerető édes testvérek. Nemcsak *graeca fides* ismer a történelem, hanem *valachica fides* is van.

Bratianu Jonel, az európai politika Sphinx.

Carol király halála után Bratianu lett a helyzet ura. Az új király, Ferdinánd, mint Czernin 1914 szeptember 23-áról jelentette, tehát amikor még csak trónörökös volt, „környezetének akaratnélküli eszköze. Környezete pedig nem bizalomkeltő”. Ferdinánd királynak e fontos és Románia életébe vágó kérdésben sem volt határozott álláspontja. Pillanatnyi benyomások hatása alatt állott mindig. Álláspontját folytonosan változtatta, mintha tisztában sem lett volna sem önmagával, sem a helyzet komolyságával. Mindazok, kik vele érintkeztek, szellemi és erkölcsi tulajdonságairól nagyon rosszul vélekednek. A román közvélemény degenerált, minden komoly elhatározásra képtelen, sőt valóságosan moral insanity-ben szenvedő egyénnek tartja.

Bratianunak helyzetét a királlyal szemben, még az esetben is, ha a király valóban komoly és igazán intelligens uralkodó lett volna, megkönnyítette az a körülmény, hogy a királyné kezdet óta legbuzgóbb háborúspárti volt. Bár erkölcsi tekintetben még a romániai művelt társadalom sem volt nagy bámulója Mária királynénak, de szépsége, és az a mód, ahogyan az emberekkel bánni tudott, főleg pedig az, hogy a trón legfelső lépcsőjén képviselője volt egy népszerű és hatalmas érzelmi állapotnak, lehetővé tették, hogy háborús irányban a király esetleges békepolitikájával szemben is az események fejlődésére döntő és végzetes hatást tudjon gyakorolni.

Czerninnek csakhamar alkalma nyílt tapasztalni azt a kedvezőtlen fordulatot, amely Bukarestben Carol király halála

után bekövetkezett. 1914 őszén Törökország a középponti hatalmakhoz csatlakozott. A háború sikeres folytatásához nem volt kellő mennyiségű hadszere. Ezt a középponti hatalmaknak kellett volna szállítaniok. E szállítmányokat rendeltetésük helyére csakis Románián át lehetett küldeni. Ha a román kormány kijelentett semlegességét lojálisan értelmezte volna, nem támaszthatott volna semmi akadályt. Bratianu azonban nyíltan kijelentette, hogy ezeket a szállítmányokat nem engedheti át, mert a közvélemény, amely Oroszország oldalán háborút akar a monarchia ellen, Törökországnak ilyen közvetett támogatását semmi szín alatt sem tűrné el. Viszont, semmi ellenvetést sem tett az ellen, hogy Oroszország Szerbia számára a Dunán hajószámra küldje a lőszert, a fegyvert és más egyéb hadifelszerelést. Ez ellen a román közvélemény sem tiltakozott.

Ezeket a körülményeket számbavéve, nem csodálkozhatunk, ha Czernin november 14-éről keltezett sürgönyében a romániai helyzetet a következő szavakkal jellemezte: „Amióta Carol király nincs többé, itt voltaképen már csak két mértékadó csoport van. Az egyik, mely azt mondja, hogy eljött a mi hátbatámadásunk pillanata. A másik, a mi barátaink, akik úgy vélik: a helyzet még nem érett meg; még meg kell várni, vajjon igazán vereséget szenvedünk-e? Az utóbbi kategóriába sorolom én a királyi párt és a miniszterelnököt is, habár ezek érthető okokból kissé burkoltabban fejezik ki magukat. A legbiztosabb és a legjobb eszköz Románia nyugtontartására természetesen a harctéren elért kedvező eredmények volnának”.

Fájdalom, ezek a harctéri kedvező eredmények nem következtek be. Ellenkezően, december hóban az oroszok nyugaton Krakóig nyomultak elő, délkeleten pedig a Kárpátok hágóin és szorosain erőltették a magyar Alföldre való betörést. A vérmesebbek szerint megérkezett a monarchia hátbatámadásának ideje. Bratianu azonban harctéri helyzetünk ez igazán kedvezőtlen állapota ellenére sem akarta ez időpontban monarchiánkat hátbatámadni. Két okból nem akarta. Először, a román hadsereg nem volt hosszabb háborúra, még kevésbé szigorú téli hadjáratra felkészülve. Másodszor nem látta az európai helyzetet még teljesen tisztázottnak. Meg volt győződve, hogy tavaszra már csak azért is tisztázódni fog ez a helyzet, mert Rómából nyert értesülései szerint Olaszország a legkomolyabban készülődik, hogy tavasszal háborút indítson az osztrák-magyar monarchia ellen. Tavasszal fog elérkezni ideje, hogy Románia a maga öt hadtestével monarchiánkkal szemben ismét megszerezze azokat az olcsó babérokat, amelyekkel a Bulgária ellen viselt utolsó Balkánháborúban övezte homlokát.

Csudálatos módon a háborút sürgető ellenzék is elcsendesedett. Könnyű szívvel belenyugodott abba, hogy várni kell tavaszig és nem kell téli háborút viselni. Ennek a kölcsönös

megegyezésnek és elhatározásnak megvolt a maga üzleti oka is. A középponti hatalmaknak már ezidőben nagy szükségük volt nagyobb mennyiségű élelmiszerbehozatalra nemcsak a háborús több fogyasztás következtében, hanem azért is, mert Ausztriában 1914-ben nagyon gyöngé termés volt, Magyarországon pedig gyöngé közepes. A román közélet emberei kitűnő üzleteket csináltak a gabonaszállítással. E tekintetben a román kormány legharciasabb tagja, Costinescu pénzügyminiszter ért el bukaresti üzleti körök információi szerint addig még soha meg nem közelített rekordokat. Kisebb-nagyobb kukoricaszállítási panamáktól a magyarországi román nemzeti-ségi párt vezetőférfiai és a román bankok igazgatói sem voltak egészen mentesek. A háború, illetőleg a várakozó semlegesség Románia számára kitűnő üzletnek bizonyult. Ez üzletet még a román nemzeti ideál megvalósításáért sem látszott megokoltnak hamarosan megszakítani.

A tavasz megérkezett. Bukarestben is megélénkültek a háborúspárti körök. Maga Ferdinánd király is úgy nyilatkozott Czerninnek április 24-én, hogyha Olaszország háborút indít a monarchia ellen, Bukarestben a helyzet felette válságosra fordul. Bratianu is hasonló kijelentést tett, de azzal toldotta meg, hogy ő a maga részéről teljes erejéből ellene fog szegülni annak, hogy az ellenzék izgatásai felidézzék a háborút és reméli, hogy ez sikerülni fog neki, de azért szavatosságot nem vállalhat semmiért.

Ekkor már megvolt a diadalmas gorlicei áttörés és megkezdődött az orosz haderő Galiciából való fokozatos kiszorítása. Az olasz hadüzenet is megtörtént, de azért Bratianu még mindig nem tartotta elérkezettnek az időt az Erdélybe való diadalmas bevonulásra. Nem, mert az olasz támadás nem volt képes csak egy pillanatra sem megakasztani Galiciában és Oroszországban az egyesült német és osztrák-magyar hadsereg diadalmas előnyomulását. Ezenkívül, az olasz hadsereg sem hajthatta végre Bécs felé kilátásba helyezett diadalmas sétáját. Megakadt az Isonzó mentén, Déltirol hegyein és a karinthisi Alpok szélén. A monarchia hadserege erősebbnek és harc-készsége nagyobbnak bizonyult, mint azt Bukarestben gondolták.

Nem támadták ugyan hátba monarchiánkat, de azért nem szüntek meg apróbb kellemetlenségekkel bosszantani. Ezek közé az apróbb kellemetlenkedések közé tartozott az a huza-vona is, amelyet, dacára a berlini erőteljes nyomásnak, a törökországi lőszerszállítás kérdésében a román hivatalos körök tanúsítottak. Miután a középponti hatalmak elől a román kormány elzárta azt a lehetőséget, hogy szorongatott török szövetségesüket lőszerrel és egyéb hadifelszereléssel Románián át elláthassák, Szerbia leverését határozták el. Hogy az erre vonatkozó előkészületek titokban maradhassanak, a hadvezetőség Magyarország keleti

és déli határait egyelőre zárlat alá helyezte. Ezt a román kormány ürügyül használta arra, hogy Romániának monarchiánk felé eső határait megerősíttesse és e határok közelében nagyobb csapattesteket vonjon össze. A monarchia külügyi hivatala ez eljárás ellen tiltakozott. Bratianu kitérően válaszolt. A király határozott ígéretet tett, hogy parancsot fog adni a haderők visszavonására, de ezt a parancsot vagy nem adta ki, vagy ha kiadta, nem teljesítették.

Bratianu kezdett két tűz közé szorulni. Mikor az orosz hadvezetőség értesült a Szerbia ellen tervezett offenzíváról, Déloroszországban erős csapatokat vont össze, hogy Románián át a Szerbia ellen vonuló monarchiát hátba támadja. Külügyi hivatalunk ez irányban is kérdést intézett Bukarestbe. A király, Bratianu és Porumbaru külügyminiszter egybehangzóan azt válaszolták, hogy egy ilyen orosz betörésnek fegyveresen állnának ellen, de nem hiszik, hogy az orosz hadsereg ezt a betörést megkísértse. Nyilatkozataikból azonban ki lehetett érezni, hogy ez a fegyveres ellenállás nem lenne valami nagyon komoly, ha az orosz hadsereg sikert biztosító erővel kísértené meg e betörést. Egyszóval, Románia magatartását ez esetben is ősi szokása szerint a szelek járásához alkalmazná.

A Szerbia ellen intézett offenzívát a legteljesebb siker koronázta. Az orosz invázió veszedelme azonban még nem múlt el, sőt egyre több jel mutatta, hogy az orosz haderő megkísérti Szerbia megmentése végett Románián át hátbatámadni a monarchiát. Hogy Bratianut ez időpontban minő aggodalmak gyötörték, kitűnik az orosz tengerészet vezérkari főnökének 1915 november 30-án kelt 2714. számú sürgönyéből:

„Tudomására hozom – mondja e sürgöny idevonatkozó része – hogy mikor Gussi Bukarestben volt, Bratianu őt telefonon kihallgatásra hívta fel és ez alkalommal a következőket mondotta neki: Mondja meg Wesselkinnek, de ne az én nevemben, mert azt állásom lehetetlenné teszi, hanem mint a kormány köreiből eredő biztos hírt: ne higgyék az oroszok, hogy Románia a németek mellé fog állani, amint azt Filipescu és Take Jonescu hirdetik és Sturdza hadnagy, ki most Reniben van. Minden szimpátiám az entente mellett van. Reméllem, csakhamar meg fog érkezni annak az ideje, hogy Románia is az entente mellé álljon. De katonai szempontból még nem vagyunk készen és Szerbia sorsától félünk. Arra kérem az oroszokat: ne kövessék el azt a ballépést, hogy hadseregük a mi területünkön menjen át, mielőtt erre vonatkozóan meg nem egyeztek. Ez esetben nekem le kellene mondanom és a király vagy Maiorescut, vagy Carpot bízna meg a kormányalakítással, de semmiesetre sem Filipescut, vagy Take Jonescut.”

Az oroszok nem siettek Szerbia megmentése végett Románián át hátbatámadni monarchiánkat és így az 1915/16-iki

tél elmúlt anélkül, hogy Romániának kedvező alkalma nyílt volna a biztos siker reményével közbelépni jogai érvényesítése végett. Tavasszal azonban újra előállott annak eshetősége, hogy az orosz haderő megkísérte Moldova északi részén át monarchiánk Bukovinában álló haderejét oldalt és hátbatámadni. Bratianu figyelmét e körülményre Bécsből nyomatékosan felhívták, mert nagyon gyanusnak tűnt fel román részről az is, hogy Moldovának ebben a részében a határnak az eshetőleges orosz betöréssel szemben való biztosítására semmiféle erősítést sem építettek és figyelembe vehető számú román csapatok sem voltak, míg Magyarország felé a határ megerősítése és a nagyszámú csapatok összevonása állandóan folyt.

Bratianu ekkori álláspontját híven visszatükrözi az a beszélgetése, melyet 1916 május 12-én Czerninrel folytatott.

Bratianu szerint a kérdés a körül forog: a két harcoló fél közül sikerül-e egyiknek a másikat teljesen megsemmisíteni, vagy pedig mind a két fél belátja, hogy ilyen tökéletes győzelmet aratnia lehetetlen s azért a statusquo alapján egymással békét kötnek? Mindkét esetben az ő politikája helyes. Ha a háború egyik fél tökéletes megsemmisítése nélkül végződik, amit ő legvalószínűbbnek tart, az esetben a jövő Európa nagyjából a régi marad s ennek következtében Románia és a középponti hatalmak között is mintegy automaticae helyreáll a régi jó viszony, mert gazdaságilag Románia és a középponti hatalmak kölcsönösen egymásra vannak utalva; a gazdasági szükségletek pedig erősebbek az érzelmi motívumoknál. Románia hálás lesz vele szemben, hogy megkímélte ennek a hosszas és haszon nélkül való háborúnak borzalmaitól. Ha ő a monarchia oldalán 1914 ben beleavatkozik a háborúba, bizonyos, hogy az oroszok előzönlöttek volna Moldovát és most a fél Románia romhalmaz volna, míg most Románia a háborúban egészen jó üzleteket csinál. Ha pedig a küzdő felek egyikének mégis sikerülne a másikat végleg megsemmisítenie, az sem fog máról holnapra megtörténni. Romániának lesz tehát ideje ahhoz a félhez csatlakozni, amelynek oldalán legtöbb kilátás mutatkozik a sikerre.

Czernin, közelebb e beszélgetés tartalmát Burián báróval, azt mondotta, hogy e beszélgetés tartalmában előtte új csak az a szemérmetlen nyíltság volt, amellyel Bratianu, a szövetséges értésére adta, hogy azonnal ellenségünk lesz, mihelyt bizonyos lesz abban, hogy alól maradunk és továbbá az, hogyha nyíltan ki nem mondotta is, de éreztette, hogy a monarchia megsemmisítését lehetségesnek tartja, Oroszország végleges legyőzését pedig kizárt dolognak.

Filipescu és Take Jonescu a helyzetet sokkal nagyobb pesszimizmussal ítélték meg. Meg voltak győződve, hogyha Románia mindvégig semleges marad, a középponti hatalmak

győzelme esetén mégis vesztes lesz, mert Bécsben és Berlinben azt, hogy félreállott, olyan árulásnak tekintik, amely büntetés nélkül nem maradhat. Ha pedig az entente győz, szintén megkapja büntetését. Sőt, ha időközben akcióba lépne is, elmulasztja a kellő időpontot és a monarchia felosztásánál nem számíthat igényei teljes kielégítésére. Késedelmeskedését máris rossz néven vették az entente hatalmak, különösen Franciaország, hiszen Clémenceau lapjában súlyos szemrehányásokat tett Romániának kétes magatartásáért. Aztán ismerve Bratianu egyéniségét, politikáját nem valami bölcs előrelátás eredményének tartották, hanem egyszerűen lusta természete és könnyelmű optimizmusa termékének.

Az események vaskövetkezetességgel haladtak előre. A hadihelyzet már 1916 májusában úgy alakult, hogy Bratianu-nak akarva, nem akarva cselekednie kellett. A román Sphinx nem hallgathatott tovább rejtélyesen. Meg kellett szólalnia, azaz komoly tárgyalásokba kellett bocsátkoznia Románia közbelépését illetően az entente hatalmakkal. Ez a dolog azonban nem volt olyan egyszerű, mint első tekintetre látszik. Bratianu-nak komoly biztosítékokat kellett szereznie és pedig

a) arra vonatkozóan, hogyha győzelem esetén jutalmul megkapja Erdélyt, akkor Oroszország rekompenzáció gyanánt nem fogja elvenni a Duna torkolatát Galaccal, Brailával és Dobrudzsával egyetemben;

b) az egész Bánságot megkapja a Tiszáig;

c) Oroszország kellő és elégséges katonai támogatást ad az esetben, ha Románia alkalmas időpontban megtámadja a monarchiát;

d) miután a román hadseregnek nincs kellő mennyiségű lőszere, különösen nehézágyúja, az entente előzetesen ellátja vele. Amíg ez meg nem történik, Románia nem támad.

A legtöbb nehézséget a Bánság kérdése okozta, mert azt győzelem esetére az entente hatalmak szerződészerűen már előbb Szerbiának adományozták. Hosszas tárgyalás indult meg. Románia és Szerbia emlékiratokban igyekeztek a maguk Bánsághoz való jogát igazolni. Miután Szerbia le volt verve, Románia segítsége pedig az entente hatalmakra életkérdés volt, az előbbi szerződés ellenére is az egész Bánságot Romániának ígérték.

Június első napjaiban, a Brussilov-féle orosz offenzíva idejében volt a sorsdöntő fordulat Románia elhatározását illetően. Ez offenzíva sikere és a lucki katasztrófa ráknézve lesújtó hatása felkorbácsolt ellenünk minden háborús szenvedélyt Romániában. Hogy Brussilov mester halálra operálja a monarchiát, abban alig kételkedett valaki a Dimbovica partjain. Mikor ez az offenzíva megakadt, az sem változtatott semmit a helyzeten, mert az entente diplomatáinak nyomása Buka-

restben ez offenzíva lanyhulásával fordított arányban növekedett.

Június 25-én Bukarestben mindenki arról beszélt, hogy egy nappal előbb a minisztertanács már elhatározta a semlegesség feladását. Bratianu ezt határozottan tagadta. Ez nem is volt igaz, de annyi bizonyos, hogy az entente június végén a leghatározottabb módon tudomására hozta Romániának, hogyha most bele nem avatkozik a háborúba, akkor a békekötésnél nem fogják Románia igényeit tekintetbe venni.

Románia azonban nem tehetett eleget az entente követeléseinek, mert az entente által kilátásba helyezett lőszerből és tűzérési anyagból az első szállítmány csak július 16-án érkezett az orosz-román határra. Az volt az általános felfogás, hogy az entente által ígért lőszer és tűzérési anyag összességében csak augusztus második felében fog megérkezni és pedig a tervezett döntő orosz sikerekkel egyidőben, amikor Romániának teljesen készen kell állania a háborúra.

Bratianu ekkor már meg volt győződve arról, hogy az időpont, amelyben Romániának bele kell avatkoznia a háborúba, megérkezett, vagy legalább is nagyon közel van. Ezt nyíltan meg is mondotta Czerninnek abban a beszélgetésében, amelyet vele július 1-én folytatott. „La guerre touche à sa fin” = a háború végéhez közeledik. Július 30-án azt mondotta Czerninnek, hogy ő sohasem titkolta előtte azt a meggyőződését, hogy az esetben, ha a monarchia szétbomlik, Románia az osztozkodásnál jelen akar lenni és Erdélynek nem szabad többé a magyar állam kötelékében maradnia.

A háború végének olyan közelségében, amely a monarchia szétbomlását vonná maga után, mégsem hitt feltétlenül. Voltak napok, mikor az ellenkezőt is lehetségesnek tartotta. Így augusztus 8-án Czerninnek azt az ajánlatot tette, hogy a monarchia engedje át Romániának az orosz megszállás alatt levő Bukovinát és ez esetben reméli, hogy fenntarthatná mégis Románia semlegességét. Czernin természetesen visszautasította ezt a zsarolási kísérletet, mert tisztában volt vele, hogy ez ajándék dacára is Románia a monarchia veresége esetén igyekeznék még jókor megérkezni az osztozkodáshoz.

Ilyen zsarolási kísérlet megelőzően is történt. Czernin „Im Weltkrieg” című művében (138–140. l.) előadja, hogy Maiorescu csak az alatt a feltétel alatt volt hajlandó átvenni a kormányt és biztosítani a feltétlen semlegesség mellett esetleg az aktív közreműködést is, ha Erdélyt és Bukovina egy részét átengedik Romániának. Ebben az irányban Berlinből is nyomást gyakoroltak a magyar kormányra. „Én is elküldöttem abban az időben Tiszához egyik bizalmas emberemet azért – írja Czernin –, hogy őt a helyzetről felvilágosítsa és az én nevemben rábírja, hogy az óhajtott engedménybe belenyu-

godjék. Tisza bizalmas emberemet nagyon tartózkodóan fogadta, de levelet írt nekem, amelyben a leghatározottabban kijelentette, hogy magyar terület önkéntes átengedése teljesen ki van zárva, „aki megkísérli csak egy négyzetméter magyar terület elvételét is, az golyót kap”.

Augusztus 17-én Bratianu tényleg megkötötte az entente hatalmakkal azt a szerződést, amely Romániának fegyveres segítsége jutalmául győzelem esetén biztosította a monarchiából azt az egész területet, amelyet ő „nemzeti kiegészülése” szempontjából feltétlenül szükségesnek tartott Nagyromániába bekebelezni. E szerződés 4. §-a a következőképpen hangzik:

„A határ kezdődik a Prútnál, Novoselica közelében, annál a pontnál, amelyik jelenleg Románia és Oroszország között a határt alkotja. Innen a folyó mentében, Galicia határán a Prú és a Ceremos összefolyásáig halad. Bukovina és Galicia, Galicia és Magyarország határánál az 1655. magassági pontig (Stog), onnan a Tisza és a Visó vízválasztóvonalát követve, Trebusánál eléri a Tiszát, ahol a Visó a Tiszába ömlik. Ettől a ponttól kezdve, mindenütt a Tisza folyását követve, a Tisza és Szamos összefolyásáig halad, négy kilométerre nyugatra Vásáros-Naménnytől, amely város Romániának marad. Innen délre és délkeletre fordul és elhaladva Debrecentől keletre hat kilométernyi távolságban, eléri a Körös folyót, a Fehér- és Sebes-Körös összefolyásától három kilométerre Végül Algyő magasságában, Szegedtől északra eléri a Tiszát, elhagyva keletre három kilométer távolságban Orosházát és Békéssámsont, ahol egy kis kanyarulatot tesz. Algyőtől délre a Tisza folyását követi, amíg az a Dunába ömlik; azután a folyó mentén követi a Dunát Románia jelenlegi határáig. Románia kötelezi magát, hogy Belgráddal szemben nem emel semmiféle erődítményt és egy később megállapítandó zónán belül, a rendőrséget leszámítva, nem tart semmiféle fegyveres erőt. Kötelezi magát arra is, hogy kárpótolni fogja birtokaikért mindazokat a szerbeket, akik a békekötés után két éven belül ki akarnak vándorolni a Bánságból.”

A szerződés az entente hatalmak és Románia között meg volt kötve, de Bratianu a támadás időpontjának megválasztását illetően még mindig habozott. A román segítség Oroszországra nézve nagyon sürgős volt és ennek következtében Bratianu halogató magatartásának nem is volt többé helye. Az orosz külügyminisztérium a román kormányhoz augusztus 24-én ultimátumszerű jegyzéket küldött, amelyben értésre adta, hogy azonnal be fog vonulni 100,000 ember Moldovába, ha a monarchia megtámadásával késlekedik. Válasszon Románia, hogy ez a hadsereg mint ellenség, vagy szövetséges társ lépje-e át a határt?

A király augusztus 27-én délelőttre cotroceni palotájába összehívta a koronatanácsot, elébe terjesztvén az orosz kormány ultimátumszerű jegyzékét. A koronatanács, Carp tiltakozása ellenére, a háború megindítása mellett döntött és a bécsi román követ, Mavrocordato Edgar este $\frac{3}{4}$ 9 órakor a bécsi külügyminisztériumban az ügyeletes tisztviselőnek átadta Románia hadüzenetét.

XIII. FEJEZET.

Románia orvtámadása és bűnhődése.

Az orvtámadás.

„A hadüzenet nagyon gonosz helyzetbe hozott mindent, ami osztrák-magyar, vagy német volt – írja Czernin „Im Weltkrieg” című művének 130. és 131. lapjain – az osztrák-magyar kolónia tagjai közül számos barátommal találkoztam, akiket a román katonák durván, puskatussal taszigáltak az utcán végig és zártak börtönbe. Számos visszataszító és torz emberhajsának voltam tanuja. Napokig tartott ez a szörnyű-séges színjáték.”

Mihelyt ismeretessé lett a koronatanács határozata, a hirhedt Panaitescu főnöksége alatt működő bukaresti politikai rendőrség (Siguranță Generală) azonnal kezdte összefogdosni mindazokat a német és osztrák-magyar alattvalókat, kiket mint elsősorban politikailag gyanúsokat nyilvántartott. Estére már össze voltak fogva és a rendőrségre terelve, a *Seară*, *Ziuă* és a *Minerva* munkatársai. Egyszóval mindazok a román és nemromán írók és hírlapírók, kik a németbarát sajtó szolgálatában állottak. Köztük volt a hetvenéves *Slavici* Jón is, ki híven régi meggyőződéséhez, tiszteletreméltó elkölcsi bátorsággal és férfiasággal vitatta a fennebb említett lapok hasábjain, hogy Romániának nemcsak becsülete, hanem az összes román faj igazi érdeke is azt parancsolják, hogy teljesítse kötelezettségét azzal a szövetséggel szemben, amelynek előnyeit harmincöt éven át annyi mohósággal élvezte és zsákmányolta ki.

Másnap összefogdosták a német és osztrák-magyar alattvalók értelmiségének nagyobb részét. A férfiakat a Bukarestet körülvéő erődökbe zárták; a nőket pedig a város területén levő fogházakba és börtönökbe. Akik a börtönökben és fogházakban nem fértek el, azokat az osztrák-magyar és német alattvalók által fenntartott iskolákban internálták. A nagy ipar- és kereskedelmi vállalatoknak olyan tulajdonosait is elzárták, kik harminc-negyven év óta éltek Romániában, mint az ország gazdasági fejlődésének valóban köszönetet és elismerést érdemlő munkásai. Bezárták még azokat a fiatal lányokat is, akiknek nem volt semmi más bűnük, mint csak az, hogy tisztviselőnői minőségben kenyerüket keresték a német, osztrák-

magyar követségek, konzulátusok, ipari és kereskedelmi vállalatok irodáiban. Még annyi figyelemmel sem voltak e művelt és általában kifogástalan erkölcsű fiatal hölgyek iránt, hogy őket együttesen zárták volna el. Ellenkezően, a pervers gyönyör egy bizonyos német találtak abban, ha őket Bukarest német vagy osztrák-magyar származású könnyűvérű hölgyeivel együvé zárhatták. Ez utóbbiakat azon ürügy alatt fogták el, hogy a legveszedelmesebb kémek.

Mikor a hadüzenet után egy pár nappal Bukarest fölött megjelentek a német és osztrák-magyar bombavető repülőgépek, az erődökbe zárt férfiakat kiharangsolták sétálni az erődök sáncaiba. A tisztek és a katonák az erődök kazamataiban meghúzódtak és röhögve nézték, mint sétálnak foglyaik a szétrobbanó bombák lehulló szilánk-esőjében. A csöcselék az elfogott német vagy osztrák-magyar alattvalók lakásait megtámadta és kirabolta, sok millió kárt okozva e többnyire jó módú idegeneknek.

Mikor a középponti hatalmak hadereje Bukarest felé közeledett, ezeket a foglyokat és internáltakat részint marhaszállító vasuti kocsikban, részint pedig gyalog elvitték Bukarestből az e célból kiszemelt vidéki fogolytáborokba, hol kimondhatatlan durva bánásmódban és a lehető legsilányabb ellátásban részesülve, húzták ki az időt, míg őket onnan a középponti hatalmak győzelmesen előrenyomuló hadai ki nem szabadították.

Czernin idézett könyvében, visszaemlékezve e napok gyalázatosságaira és szenvedéseire, azt írja: „Másfél év múlva ismét Bukarestben voltunk. Megint tárgyai voltunk az utca érdeklődésének, csak hogy más módon. A színházban óvációkban részesítettek, az utcán nem tudtam járni anélkül, hogy a bámulók egész serege ne kövessen. *Erőszakosok a védtelenekkel és alázatosok a hatalmasokkal szemben – valóban a népeknek vannak szebb jellemvonásaik is*”.

Mavrocordato, Románia bécsi követe, 1916 augusztus 27-én este ³/₄ órakor adta át a román kormány hadüzenetét az osztrák-magyar külügyminisztérium ügyeletes tisztviselőjének. Az észrevétlenül és lopva előretolt román hadcsapatok azonban úgy Predealnál, mint a többi szorosokon már egy fél órával előbb ¹/₄ órakor átlépték a határt és a mitsem sejtő magyar őrségek, vasuti és vámtisztviselők közül azokat, kik hirtelenül és véletlenül el nem tudtak menekülni, elfogták s fogságba hurcolták. Augusztus 28-án reggel a román kir. hadsereg előcsapatai már mindenütt magyar területen, a Kárpátok északi és nyugati lábainál állottak. A bukaresti lapok még aznap egyhangú örömmel és diadalittasan jelenthették, hogy „a román sasok átrepültek a Kárpátokon és nyitva az út előttük egészen a Tiszáig”.

Nagy volt az öröm és vígasság Bukarestben és az egész Romániában. De a nagy öröm és vígság pezsgőspoharába egy

csepp öröm vegyült, amely megkeserítette annak ízét. Post equitem sedet atra cura!

Az orvtámadást abban a feltevésben hajtották végre, hogy számbavehető osztrák-magyar haderő nem védelmezi Erdélyt, hogy a Galiciában és az olasz fronton szorongatott osztrák-magyar vezetőségnek egyáltalán nem áll módjában kellő számú csapatokat küldeni Erdélybe. A németek is le vannak kötve a francia harcmezőn és így alkalmas ürügynek veszik, hogy nekik a románok nem izentek hadat és nem fognak segítő-csapatokat küldeni Erdélybe. A bulgárok szintén nem fognak Dobrudzsa ellen támadást indítani, mert ott szembe találnák magukat az oroszokkal, már pedig a bulgár katona a németek és a monarchia kedvéért nem fogja szuronyát orosz testvéérébe döfni.

Csak egy pár napra volt szükség és a románoknak azonnal alkalmuk nyílt meggyőződni, hogy e felvételeik egyetlen egy kivételével mind hamisak voltak. E felvételek közül csak az volt igaz, hogy számbavehető osztrák-magyar haderő nem védelmezi Erdélyt. Erről a románok kémjeik útján a legpontosabban voltak tájékozva, mert hiszen Erdély egész területe be volt hálózva ügyes és ravasz román kémszervezettel. A németek nem várták be a külön román hadüzenetet, hanem mihelyt tudomásukra jutott a román orvtámadás, azonnal kijelentették, hogy egész erejükkel fogják szövetségesüket Erdélyben támogatni. Bulgáriával azonban nem jöhettek ilyen gyorsan tisztába, mert az egy pár napig hallgatott, hogy azután annál erélyesebben cselekedjék.

A román hadsereg augusztus 28-tól, tehát bevonulásának napjától kezdve, akadálytalanul nyomulhatott Erdély belseje felé. Előnyomulása azonban lassúbb volt, a hadijelentések frazeológiája szerint tapogatódzó, mint azt az adott hadihelyzet alapján gondolni lehetett volna. Maga sem látszott hinni, hogy az osztrák-magyar hadvezetőség ezt az országrészt csakugyan annyira védtelenül hagyta. A csekély számú osztrák-magyar katonaság a kapott parancs értelmében gyorsan igyekezett visszavonulni a Maros-vonal mögé, amely a közfelfogás szerint az első erdélyi védővonalat alkotta volna. A gyöngye osztrák-magyar csapatok gyors visszavonulását az óvatosabb románok cselnek vették, a vérmesebbek pedig gyávaságnak. A bukaresti sajtó ez utóbbi szempontból magyarázta az erdélyi hadieseményeket és a magyarság katonai értékéről rendkívül becsmélő hangú nyilatkozatok és közlemények jelentek meg napról napra.

Az Erdélybe való diadalmas bevonulásnak még tíz napja sem telt el, mikor Dobrudzsából villámcsapásként érkezett Bukarestbe az a hír, hogy Tutrakánnál az egyesült német-bolgár haderő megsemmisítette az ott felvonult román hadosztályokat. A nagy lelkesedést és a könnyűszerrel való győzelem gondolatát, amelybe a román közvélemény annyira bele-

élte magát, hirtelenében alig megokolt pesszimizmus váltotta fel. Mindenki, ha nem is éppen árulásról, de a román hadsereg készületlenségéről, a hadvezetőség fejvesztettségéről, képtelenségéről, a főbb tisztek nagyfokú tudatlanságáról és gyávaságáról beszélt. Az ijedelem ellensúlyozására a hadvezetőség hangzatos jelentéseket adott ki az erdélyi román hadsereg diadalmas előnyomulásáról. „Hadaink Kolozsvár felé nyomulnak.” „Nyitva áll az út a Tiszáig.” „Csapataink bevonultak Szeben külvárosaiba” stb. gyakran ismételt frázisai voltak a vezérkari jelentéseknek. Nem is volt e lendületes hadijelentéseknek más hatása, mint az, hogy a tutrakáni vereség után éppen az ellenkezőjét hitte mindenki annak, mit e jelentések mondtak.

A betörés után három héttel a román hadsereg előrehaladása nagyon meglassúdott, sőt szeptember 20-ika körül meg is állott. Ez idő alatt ugyanis sikerült az egyesült német és osztrák-magyar hadsereg vezetésének nagyobb számú csapatokat vinni Erdélybe. A hadüzenet napjától számított egy hónap múlva Nagyszebentől délre az egyesült német és osztrák-magyar haderő tönkre verte a vele szemben álló második román hadsereget. A csapás súlyosabb volt még a tutrakáni vereségnél is, mert azt gyorsan követte egy második a Vledénytől északkeletre elterülő Apáca-hegységben és négy nappal később, október 8-án, Brassónál a harmadik. A József főherceg parancsnoksága alatt álló haderő pedig a Moldova felől betört harmadik román hadsereget ugyancsak ez időben, Marosvásárhelytől délkeletre, Magyarosnál verte meg.

Október második felében a román haderő ki volt kergetve Erdélyből s a román részről annyi vérmes reménységgel és tüntető zajjal megindított háború első felvonása katasztrófyszerű módon befejezve.

A visszavonuló román hadsereg azonban nem távozott egyedül. Az általa megszállott városokban és nagyobb községekben túszoikat szedett s azokat embertelen módon minden igaz ok nélkül magával hurcolta. Magával hurcolta azokat az ártatlan földmívelő magyarokat is – köztük asszonyokat, lányokat, 10–16 éves fiukat – akiket fogataikkal hadianyag- és élelmiszerszállításra kirendelt. Ezeket az ártatlan embereket, kik között feles számmal voltak 65–70 éves öregek és betegek is, Moldovában fogoly- és internálótáborokban helyezték el, ahol igazán embertelenül bántak velük és a legnyomorúságosabb ellátásban részesítették. 1918 január végén volt alkalmam látni Bukarestben ezeknek a szerencsétleneknek nagy részét. Hogy milyen testi és lelki állapotban voltak ezek az elhurcolt túszoik (többnyire tekintélyes polgárok, földbirtokosok, köztisztviselők, papok és tanárok), hogy a gyalázatos bánásmódnak, a szenvedésnek és a borzalomnak minő törté-

neteit diktálták jegyzőkönyvbe, arra könnyekig való megindulás nélkül ma sem tudok gondolni.

Ha valaha nyilvánosságra kerülnek azok a jegyzőkönyvek, melyeket e visszatért túsok és internáltak előadásai alapján az osztrák-magyar és német katonai hatóságok felvettek, a művelt világ közvéleménye megborzadva fogja elítélni azt a durva kegyetlenséget, amelyet a román katonai és közigazgatási tisztviselők ez ártatlan túsokkal és internáltakkal szemben elkövettek.

Az Erdélyből kivert román hadseregnek futásában volt egy egészen másféle embercsoportból álló kísérete is.

Amikor augusztus 28-án kora reggel híre terjedt, hogy a román hadsereg ellenséges szándékkal átlépte a magyar határt, megindult Nyugat felé a magyar és szász lakosság vagyonosabb és nagyobbbrészt az értelmiségi osztályhoz tartozó rétegének menekülése is. Az elmenekült magyarok és szászok lakásait és hátrahagyott vagyonát a velük együtt lakó román nép egy része közprédának tekintette. Azt az időt, amely a menekülés kezdetétől, illetőleg csapataink elvonulásától a román királyi hadsereg bevonulásáig tartott, a románság ez eleme, amely azonban nem állott kizárólagosan csak az úgynevezett csőcselékből, rablásra és fosztogatásra használta fel. „A bolgárszegi nép elemében volt – írja Brassó római katolikus apátplébánosa, Meisel József, naplójában, amelyet e szomorú napok eseményeiről vezetett – a részegségtől mámorosan haladt. Feltörték az üres lakásokat, az üzleteket és fosztogattak. Így telt el az éj. Megjött a reggel. A délelőtt első óráiban volt még a csőcselék eljárása igazán kvalifikálhatatlan.” Azok, akik e rablásokban feltűnőbb szerepet játszottak, most félve a megtorlástól, a szaladó román hadsereghez csatlakoztak a menekülő román nemzeti mártírok szerepében.

E menekülőknél egy másik, előkelőbb rétegét alkották a román értelmiség azon tagjai, kik a rövid ideig tartó megszállás alatt különféle megbízatásokat vállaltak a román katonai hatóságok felszólítására, továbbá azok, kik az ellenségnek olyan szolgálatokat tettek, amelyeket a büntetőtörvénykönyv a hadviselés érdekei ellen való büntettnél minősít s akiknek ennél fogva nagyon sok okuk volt a büntetéstől tartani. Számuk akkora volt, hogy az Erdély déli határszélén fekvő Brassó, Fogaras és Szeben megyék román intelligenciája, majdnem 50%-ban kimenekülni volt kénytelen. Természetes, e menekülők egészen más bánásmódban részesültek, mint a túsok gyanánt elhurcolt magyarok.

Az Erdélyből kifutott román hadsereg a román határ mentében már előzetesen megépített hadállásokban és erődítésekben megállott. A keleti határ mentén orosz csapatok, a déli határ szélén pedig a román hadsereg gyorsan fegyverbe

szólitott tartaléksapatai erősítették meg. El kell ismerni, hogy a román hadsereg ez álló és védelmi harcokban sokkal jobban megállotta a helyét, mint az erdélyi nagy nyílt csatákban. Ez ellenállás hatása alatt Bukarestben már-már reménykedni kezdtek még a kételkedők is, hogy erős állásaiban e hadsereg az egész télen tartani fogja magát s így Románia tavaszig meg lesz mentve a középponti haderők inváziójától és tavasszal úgy az északi, mint a nyugati harctéren okvetetlenül bekövetkezik valami olyas fordulat, kivált, ha mint várni lehetett, Amerika is tetteleg beleavatkozik a világháborúba, ami végleg megmenti Romániát a megsemmisüléstől.

E reménykedés azonban hiúnak bizonyult. A német haderő Tirgu Jiunál november 19-én áttörte a román erődítések vonalát és behatolt a kisolághországi síkságra. A támadás lököereje akkora volt, hogy a déli Kárpátok mentén álló román haderőt kettészakította. A tirgu jiui ütközetet követő második napon a támadó német csapatok már elérték a orsova-craiovai vasútvonalat. E támadással egyidejűen az egyesült német és osztrák-magyar haderő a vöröstoronyi szoroson is egész Calimanesti-ig hatolt előre. Ezzel a katonai művelettel az erdélyi román háború második fázisának sorsa is el volt döntve.

A román hadsereg nagyobb orosz erősítéseket kapva, Bukaresttől nyugatra az Arges folyó mentén új védelmi állást foglalt el. A bukaresti közvéleményt a lapok és a politikusok azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy román földön az Arges folyó mentén meg fog ismétlődni az 1914-iki marnei csata. A román hadsereg támadásba megy át s diadalmas fegyverei az ellenséget ki fogják üzni az országból. Ez a reménység is hivságosnak bizonyult. Az argesi csata elveszett és a középponti hatalmak egyesült seregei 1916 december 6-án bevonultak Románia fővárosába, Bukarestbe.

A román hadsereg a sarkában előrenyomuló ellenségtől üldözötve, visszavonult a Szeret folyóig, hol a Galac-Foksán között elhúzódó erődítési vonalban foglalt állást. Eközben Dobrudzsa is elveszett.

A román hadüzenetet követő napok egyikén a bukaresti osztrák-magyar katonai attaché, Randa alezredes, egy román előkelőséggel beszélgetett, aki dicsekedve szólt arról a győzelemről, amelyik e háborúban a román hadsereg fegyvereit okvetetlenül meg fogja koszorúzni. Randa alezredes erre vonatkozóan némi kételkedését fejezván ki, Mackensen nevét említette. „Qu'est ce que c'est Mackensen? (Ki ez a Mackensen?) – kérdezé a dicsekedő román előkelőség – Je connais beaucoup d'Allemands, mais je n'ai jamais fait la connaissance de Mr. Mackensen” (Sok németet ismertem, de nem volt szerencsém Mackensen urat ismerni). „Eh bien – viszonzá Randa alezredes – vous la ferez, cette connaissance, je vous en garanti”

(Legyen nyugodt. Meg fogja őt ismerni! Biztosíthatom Önt). Bukarest elfoglalása után csakugyan még az ötéves kis román gyermekek is megismerték Mackensent és valószínű, hogy késő öregségükben sem fogják elfelejteni nevét és imponáló alakját.

Védekezés a román tanítóság árulása ellen.

Az alig hat hétig tartó román okkupáció alatt a hazai románságnak abban a részében, amely e megszállás területén lakott, a hazaárulásnak olyan megdöbbentő jelenségei mutatkoztak, amelyek lehetetlenek lettek volna, ha a románság lelkivilága irredentista szellemben előzetesen elő nem lett volna tervszerűen készítve. A románság 90%-a meg volt győződve, különösen az értelmiség, hogy a román uralom most véglegesen fennmarad, tehát nincs semmi ok őszinte kifejezést nem adni a lelkek mélyén rejtőző érzelmeknek. E tekintetben a babér a tanítókat és a tanárokat illeti, amin éppen semmi csodálkozni való sincs, mert hiszen a nemzetiségi vágyak és törekvések melegágyai a világon mindenütt az iskolák voltak, lévén a nemzeti életnek minden eszmei és érzelmi áramlatra legélelénkebben és legintenzívebben reagáló szerve az iskola.

Hogy a román iskolákban, különösebben a középiskolákban a hazafiság és a hűség szempontjából nincs minden rendben, azt a román megszállást megelőzően is szembeszökő módon igazolhatta az a tény, hogy a román középiskolák katonaköteles felsőbb osztályú tanulói közül feltűnően sokan szöktek át Romániába. Egy Haşegan Demeter nevű, Bukarestbe kiszökött, állítólagos román hírlapíró, aki a román támadás előtt a „Liga Ardeleana” egyik propagandistája volt, 1917 nyarán Bukarestben az osztrák-magyar katonai hatóságok által elfogtatván, kihallgatása alkalmával azt vallotta, hogy Mândrescu Simon, a Liga Ardeleana elnöke, egy ízben a román katonai iskolák 85 növendékének kíséretében jelent meg a Legiunea Ardeleana helyiségében s azoknak kiosztotta a Legio más célokra szánt 20,000 lei készpénzét. E 85 növendék kivétel nélkül az erdélyi román iskolákból a katonakötelezettség elől megszökött tanuló volt, kiket Mândrescu közbenjárására vett fel a hadügyminiszter a román tisztképző iskolákba.

Mikor a román hadseregnek Erdélyből való kiveretése után e megszállott területeken a polgári közigazgatás ismét berendezkedett, kezdték számbavenni azokat a román nemzetiségű közalkalmazottakat is, akik a román megszállás alatt olyan cselekményeket követtek el, amelyek miatt nem tartották a román hadsereg kivonulása után bátorságosnak itthon maradni. E számbavételből kitűnt, hogy abból a 32 gör. kath. tanítóból, aki a román megszállás alatt otthonmaradt, tizennégyen

kiszöktek, heten pedig súlyos, hazafiatlan cselekményekkel vádolva, vizsgálat alatt állanak. A gör. keleti román tanítók közül pedig erről a területről 80-an szöktek ki. A brassai gör. keleti román középiskolák 13 tanárából, az igazgatóval az élükön, 11-en. Volt is rá okuk, mert e tanárok egynéhánya az okkupáció alatt az új román közigazgatási és politikai berendezkedésben egyenesen vezető szerepet játszott.

A Tisza-kabinet lemondása után a magyar közoktatásügyi tárca Apponyi Albert gróf kezébe került. Apponyi e szembező jelenséget figyelmen kívül nem hagyhatta, annival kevésbé, hiszen már első közoktatásügyi minisztersége idején alkalma volt a nemzetiségek iskolaügyével a magyar állami érdekek védelmének szempontjából törvényes intézkedésekkel kapcsolatosan foglalkozni. Apponyi gróf iskolaügyi törvényeiről e könyv egyik előző fejezetében behatóbban megemlékeztem: Könyvem e részének csak kevésbé figyelmes olvasója is egyetért velem abban, hogy Apponyi alább ismertető akciója semmi egyéb, mint logikai konzekvenciája annak az álláspontnak, amelyet első közoktatásügyi minisztersége idején, ismertett iskolaügyi törvényeiben intézményesen megvalósított.

Alig foglalta el Apponyi miniszteri székét, a gör. keleti és görög katolikus román érsek-metropolitákhoz intézett 12,409/917. számú leiratában jelezte, hogy indítatva azoktól a sajnálatos jelenségektől, amelyek a román felekezeti iskolázás körében a román betöréssel kapcsolatosan mutatkoztak, a román tanítóképzésre vonatkozóan a román felekezeti iskolák egyéb ügyeivel kapcsolatosan az állami érdekek szempontjából bizonyos intézkedések megtételét és rendszabályok életbe léptetését feltétlenül szükségesnek tartja.

1917 augusztus 2-án 13,619/917. elnöki számú leiratában a gör. katolikus és gör. keleti román metropolitáknak tudomására hozta, hogy szükségesnek tartja az ország határszéli vármegyéiben az összes román felekezeti iskolák államosítását, mert csak így módon véli, hogy az állam teljes biztosítékot nyerhet a velünk szomszédos állam felé vonzódás szellemének beszivárgása ellen. Erre az elhatározásra a román felekezeti tanítók nagyobb részének az ellenséges betörés alkalmával tanúsított viselkedése bírta rá, mert e viselkedés azt bizonyítja, hogy e hazafias szándék megvalósítása az eddigi alapon és eszközökkel nem sikerült és a jelenleg adott viszonyok között nem is sikerülhet.

Apponyi tudomására hozta a román egyházi főhatóságoknak azt is, hogy jelzett intézkedéseinek könnyebb megvalósíthatása céljából az ország Romániával érintkező keleti és déli határának mentében olyan kulturális zónát akar szervezni, amelynek minden egyes községében a mostani felekezeti iskolát állami iskolával cserélné ki.

E kulturális határzóna Beszterce-Naszód vármegyével kezdődnek és egészen Krassó-Szörény vármegye nyugati határszéléig tartana, sőt a szorosan vett határszéli vármegyéken kívül magában foglalná még Udvarhely és Nagyküküllő vármegyét is úgy, hogy Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben, Hunyad, Nagyküküllő, Udvarhely és Krassó-Szörény, összesen tizenegy vármegyét foglalna magában. Azonban Hunyad és Krassó-Szörény vármegyének nem egész területét, hanem a déli határvonal felé eső, mintegy fele részét. Ez akció Erdélyben Szolnok-Doboka, Kolozs, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos és Kisküküllő vármegyét, tehát a 14 erdélyi vármegyéből csak ötöt (5) nem érintett volna.

Ez öt vármegyéhez románlakta terület gyanánt hozzá kell még számítanunk Szilágy, Máramaros, Bereg, Szabolcs, Bihar, Arad, Temes vármegyék románság által rakott részeit, továbbá Hunyad és Krassó-Szörény vármegyék ama területeit, amelyek nem esnek a fennebb említett kulturális zónába. Ezekben is volt kifogás a román felekezeti tanítók hazafias magaviselete ellen, csak hogy e területeknek földrajzi helyzete következtében a románságnak nem volt oly gyakori és bensőséges az érintkezése a romániai körökkel, mint a határszéli vármegyékben, s ennél fogva a veszedelem is kisebb lévén, nem volt szükség az állami érdekek védelmezésére olyan nagyszabású és mélyrehatóbb intézkedéseket tenni, mint a határszéli vármegyékben.

E területeken elégségesnek látszott a bajt praeventive orvosolni, még pedig a tanítóképzés állami szempontból való rendszerezése és hatásosabb felügyeletével és ellenőrzésével. Erre a módot megadták az 1868. évi 38. és az 1876. évi 28. törvénycikkek idevonatkozó rendelkezései. E rendelkezések alapján Apponyi már első 12,409/917. számú leiratában értesítette a román egyházi főhatóságokat, hogy jövőben a román tanításnyelvű felekezeti tanítóképzőintézeteket nem a kir. tanfelügyelők útján fogja esetről esetre ellenőriztetni, hanem mindenik tanítóképzőhöz miniszteri biztosul egy-egy állandó felügyelőt fog kinevezni. Ezeket a tanítóképzőintézeti felügyelőket az arra legalkalmasabb szakférfiak közül az 1917/18. iskolai év kezdetén kinevezte és működésük feladatát s hatáskörét megszabó utasításokkal is ellátta. Gondosan vigyázott, hogy a kinevezettek nemcsak románul tudó, hanem a román iskolai és egyházi viszonyokat is alaposan ismerő és a tanítóképzés terén elismert szakférfiak legyenek. Egyik a kinevezett szakférfiak közül gör. katolikus vallású és román nemzetiségű szakember volt, dr. Siegescu József, a budapesti m. kir. tud. egyetemen a román nyelv tanára.

A gör. katolikus román egyház püspökei a miniszter ez intézkedését sérelmesnek tartván, Mihályi balásfalvi gör. kath. érsek-metropolita elnöksége alatt tartott értekezletükből

kifolyóan, arra kérték a minisztert, hogy a román felekezeti tanítóképzőintézetek állandó felügyelete tárgyában kiadott rendeletét helyezze hatályon kívül. A püspökök ebben az előterjesztésben azt mondták, hogy a miniszter e rendelkezése azért sérelmes, mert először benne implicite ez iskolák hazafias irányának méltatlan meggyanúsítása rejlik, másodszor az állandó ellenőrzést gyakorló miniszteri biztosi intézmény csökkenteni fogja ez intézetek tanárainak tekintélyét, munkakedvét és korlátozza cselekvőképességüket, harmadszor a miniszteri biztosoknak az adott utasításokban megállapított hatásköre átlépi az állami felügyeletnek az eddigi, törvényekben megállapított körét, amennyiben annak egyik-másik pontja nemcsak ellenőrző, hanem intézkedő hatalommal is felruházza őket.

A miniszter a gör. kath. püspökök ez előterjesztése után nem a „sic volo, sic iubeo”, hanem a kölcsönös megértés és megegyezés álláspontjára helyezkedve, nem zárkozott el a nyilvánított kívánságoknak addig a fokig való teljesítése előtt, amíg azok a tervezett intézkedések meghiusítását, vagy lényegéből való kiforgatását nem célozták.

A fennebb általánosságban ismertetett intézkedések végrehajtására királyi rendelettel kormánybiztosságot szervezett, amelynek élére báró Horváth Emil nagykovácsvármegyei főispánt állította, aki e hivatalának elfoglalásáról a román egyházi főhatóságokat 1917 november hó 17-ről kelt átiratával értesítette.

Báró Horváth Emil azonnal megindította a végrehajtásra vonatkozó tárgyalásokat a nagyszebeni gör. keleti érseki konzisztóriummal, mint leginkább érdekelt féllel. E tárgyalások eredménnyel is végződtek, amennyiben e konzisztórium 1917 november 24-ről keltezett felterjesztésében kijelentette, hogy bár fájdalommal, de mégis tudomásul veszi a miniszter elhatározását, azonban 10 pontba foglalt óhajtásainak tekintetbevételét kéri és reméli.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter e felterjesztésre adott válaszában kijelentette, hogy a 10 pontba foglalt kívánság közül 8-at feltétlenül figyelembe fog venni és pedig a következőket:

1. A felekezeti iskola helyébe lépő állami iskolában a hitoktatáson kívül, amely a tanuló anyanyelvén fog történni, a román nyelvet, mint kötelező tantárgyat, az osztott iskolákban osztályonként heti hat órában fogják tanítani, az osztatlan iskolákban tantermek szerint szintén heti hat órában.

2. A jelenleg alkalmazva levő, nem kompromittált összes felekezeti tanítókat, amennyiben kívánják, a miniszter állami tanítónak nevezi ki.

3. Ez iskolákhoz a jövőben csak románul tudó s

amennyiben lehetséges lesz, gör. keleti vallású tanító fog kineveztetni.

4. Ha más vallású tanító kineveztetése folytán az egyházközség a kántori teendők ellátására fizetett munkaerőt fog alkalmazni, e célra az egyházközség az egyházmegyei főhatóság útján méltányos segélyben fog részesülni.

5. Az iskola épületét, ha el akarják adni, az állam egyezséggel megállapítandó árban megveszi. Ha az egyházközségek az iskola épületét eladni nem akarják, tartoznak azt az egyezés megkötésétől számítandó hat évi tartamra közösen megállapítandó bérösszegért az államnak átadni. Úgy a vételár, mint a bérösszeg az egyházközségek tulajdonában marad s az elsősorban az egyházközség tagjai egyházi terheinek csökkentésére fordítandó.

6. Az egyházi kezelésben levő alapok és alapítványok, valamint ezeknek jövedelmei továbbra is az egyházközségek kizárólagos tulajdonai maradnak és az érvényben levő egyházi szabályzatok értelmében fognak kezeltetni.

7. Az egyház hívei az állami iskola fenntartásához a törvényben megszabott 5%-os iskolai pótdíjon kívül semmivel sem tartoznak hozzájárulni.

8. A már jelzett kulturális zónán belül 15 – 18 olyan iskola, melyekhez régi egyházi és közművelődési hagyományok fűződnek, felekezeti jellegét továbbra is megtarthatja s ezek részére megfelelő államsegély fog utalványoztatni. Ez iskolák kijelölése a kormánybiztossal egyetértően fog megtörténni.

Az erdélyi érseki konzisztóriummal történt e megállapodás már bevezettnak volt vehető, mikor alig remélt fordulat állott be. A megállapodással elégedetlen elemek ravasz sakkhúzással ez ügyet a metropoliai konzisztórium elé vitték. Rábírták Mangra érseket, hogy az 1848:XX. t.-cikk végrehajtására vonatkozó határozathozatal végett hívja össze a metropoliai konzisztóriumot. Mangra érsek e kívánságnak engedett. A metropoliai konzisztórium összeült. Az ülés folyamán incidentaliter szóba hozták a kulturális zóna ügyét s miután az aradi, karánsebesi egyházmegyék és a nagyvárad püspöki vikáriátus küldöttei látták, hogy az erdélyi főegyházmegye-beliekkel szemben többségre juthatnak, a Szervezeti Szabályzat 161. szakaszának világos megsértésével Mangra metropolitát, azzal az ürüggyel, hogy ő, mint az erdélyi egyházmegye püspöke, ez ügyben érdekelt fél, az elnökségből kizárták s azt Pap János aradi püspökkel töltötték be. Pap János aradi püspök elnöklete alatt aztán azt a határozatot hozták, hogy az erdélyi főegyházmegyei konzisztórium 1917 november hó 22-én tartott ülésének szóbanforgó határozatát hatáskörét túllepve hozta meg s azért utasítják, hogy e határozatot, mielőtt

végrehajtaná, felülvizsgálat végett terjessze a főegyházmegyei zsinat elé.

A nagyszebeni érseki konzisztórium a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez tett erre vonatkozó felterjesztésében határozottan kijelentette, hogy bár 1917 november hó 22-én hozott határozatához mindenben ragaszkodik most is, de mivel őt annak végrehajtásától a metropoliai konzisztórium eltiltotta, kéri a minisztert, hogy az egyházmegyei zsinat határozatáig a végrehajtást a maga részéről is függeszse fel.

Ezekből a hosszadalmas tárgyalásokból, amelyeknek nagyrésze a metropoliai konzisztóriumnak most ismertetett határozata után nem volt egyébnek tekinthető, mint román részről való szándékos huzavonának, báró Horváth Emil kormánybiztos meggyőződött, hogy másként gyors és kézzelfogható eredményt nem érhet el, csak úgy, ha közvetlenül az államosítás által érdekelt egyházközségekhez és tanítókhoz fordul. Az egyes iskolafenntartó egyházközségek sorban késznek nyilatkoztak iskoláikat az államnak átadni, mert azt akarták, hogy az új állami iskolák lehetőleg már a jövő iskolai év elején megnyíljanak. A meglevő iskolai épületeket is hajlandók voltak részint örökáron, részint bérben átadni az államnak. A tanítók pedig egymással versenyezve kérték állami szolgálatba való átvételüket. Mikor a metropoliai konzisztórium fennebb ismertetett határozatát meghozta, akkor már 363 egyházközség jelentette volt ki egyhangú határozattal, hogy iskoláját átszervezés végett kész átengedni az államnak és 403 gör. keleti román felekezeti tanító kérte állami szolgálatba való átvételét.

Ez a körülmény meggyőzte a közoktatásügyi minisztert, hogy az az ellenállás, melyet az iskoláknak tervbevert államosítása a gör. keleti román egyház vezető köreiben keltett, egyáltalában nem gyökerezik a népben. A nép ez esetben sem nézi az iskolák államosítását ellenséges szemmel, mint nem nézte a multban sem. Azért a közoktatásügyi miniszter a gör. keleti román metropoliai konzisztórium e határozatára erélyes hangú válasszal felelt, amelynek lényege a következőkbe foglalható össze:

A kulturális zónába eső összes gör. keleti elemi iskoláknak eddig élvezett mindennemű (tanítói fizetéskiegészítő stb.) államségélyét 1918. évi június hó végével beszünteti. Ez elhatározásában és annak végrehajtásában nem gátolhatja meg és halasztást sem okozhat a gör. keleti román metropoliai konzisztóriumnak ez ügyben tanúsított illetéktelen beavatkozása, mert a tanítói fizetés kiegészítésének megvonására az 1907. évi 27. t.-cikk 12. §-a alapján különben is joga van és így tulajdonképen az egyház további magatartásától ez ügyben csak az függ, hogy fenntartja-e a miniszter azokat a kedvezményeket, melyeket az iskolák államosítása esetén előbbi

leirataiban a gör. keleti román egyház főhatóságának óhajtasait tekintetbe véve, kilátásba helyezett? A szóbanforgó községekben, amelyeknek névsorát az egyházi főhatóságnak mellékelten megküldi, a népoktatás biztosításáról állami iskolák felállításával fog gondoskodni. Méltányossági szempontból a kirendelt kormánybiztos útján intézkedik, hogy a tanítók átvétele tárgyában a szükséges eljárás megindíttassék.

Az erdélyi gör. keleti főegyházmegyei konzisztórium 1918 március 22-ről 2568/isk. számú körrendeletével hozta az érdekelt egyházközségek tudomására a miniszter most ismertetett leiratát. E körrendelet tájékoztatásul röviden összefoglalja az eddig történeteket annak kiemelésével, hogy az egyházközségek a főegyházmegyei konzisztóriumnak 1917 november hó 22-én „a háborús körülmények kényszerítő hatása alatt hozott határozatát” ne tekintsék irányadónak, mert róla a metropoliai kongresszus határozata értelmében a főegyházmegyei szinodusnak kell döntenie, amely f. évi Tamás vasárnapjára (Pünkösöd előtti vasárnap) van összehívva. Az előzmények történetének ez előadásából tehát az érseki főegyházmegye hatósága alá tartozó szervek meggyőződhetnek, hogy a főegyházmegyei konzisztórium és a kormány között a határszéli vármegyék népoktatásának rendezése tárgyában semmiféle megegyezés sincs. Ha az 1907. évi 27. törvénycikk 12. §-a alapján joga is lenne a miniszternek a szóbanforgó 238 gör. keleti román iskolától az államsegélyt megvonni, azért az egyházközségeknek is megmarad az a törvényben biztosított joguk, hogy hitfelekezeti iskolájukat saját anyagi erejükből fenntarthassák. Az iskolaépületek átadására vonatkozó határozatok hozatalától azonban tartózkodjanak az egyes egyházközségek mindaddig, míg arra vonatkozóan a konzisztóriumtól újabb utasítást nem kapnak.

A konzisztórium e körrendelete egyúttal bizonyíték arra vonatkozóan is, hogy a kulturális zóna létesítése érdekében a megegyezés lehetősége a gör. keleti román egyházi főhatóságok magatartása miatt ebben az időpontban már kizártnak volt tekinthető. Ez ügyben is a szokásos román alkudozási taktikát követték. Általánosságban eleinte készségesek voltak a békére, de a részletekben mindenféle aggályt, kifogást támasztottak csak azért, hogy ily módon unalmas huzavona segítségével elposványosítsák ez ügyet. Ígértek sokat, de egyetlen ígéretet sem igyekeztek beváltani. A rendelkezésre és határozathozatalra hivatott fórumok illetékességére vonatkozóan esetenként mindig más nézetben voltak csak azért, hogy az ügy tervbevett elintézését végre is a maga egészében elvi alapon is ellenezzék és lehetetlenné tegyék.

A gör. keleti román egyházi körök e huzavonáját mint alkalmas taktikai fogást Bukaresten át Jaşiból sugalmazták.

A nagyszebeni vezető körök özvegy Ratiuné révén összeköttetésben voltak Bratianu nővérével, Cantacuzinonéval, ki a visszavonuló román hadsereggel nem menekült el Moldovába, hanem Bukarestben maradt. Bár német katonai rendőri felügyelet alatt állott, de mindig módját tudta ejteni, hogy Jaşiból híreket és utasításokat kapjon. Cantacuzinoné Mária királyné közvetlen környezetével volt összeköttetésben, ahonnan mindig oly irányú utasításokat kapott, hogy ki kell tartani, mert bármi történjék, a végső győzelem az entente hatalmaké lesz. Nem szabad tehát magokat legyőzötteknek érezni és a meglevő helyzetbe belenyugodni.

A kulturális zóna számára kijelölt területen a nagyobb iskolafenntartó hatóság a gör. keleti román egyház volt. Kevésbé érdekelt fél volt a gör. kath. román egyház, amelynek területe az országrész belsejében a kijelölt kulturális zóna határain innen fekszik. Mihályi balázsfalvi görög katolikus érsek hosszas betegeskedése, később pedig halála lehetetlenné tették, hogy a görög katolikus román egyházzal is ilyen hosszadalmas tárgyalást folytasson a közoktatásügyi miniszter, azért a gör. keleti román egyházzal szemben követett eljárást alkalmazta vele szemben is. Miután az 1907. évi 27. t.-cikk 12. §-ának rendelkezései szerint a felekezeti iskolák államsegélyének megvonásánál az érdekelt törvényhatóságok közigazgatási bizottságait is meg kell hallgatni, a kormány véleményadásra szólította fel a közigazgatási bizottságokat, amelyek egyhangúan hozott határozattal jelentették ki, hogy az idézett §-ban jelzett fontos állami érdek fennforgását megállapítottnak vélik és azért javasolják az államsegély megszüntetését. Az 1918 április hó 27-én 4577. eln. szám alatt kiadott miniszteri rendelet tényleg meg is szüntette az érdekelt gör. kath. felekezeti elemi iskolák segélyezését.

Hogy a kulturális zóna szervezésével kapcsolatos közoktatáspolitikai akció mindjárt az első 1918/19. tanévben mekkora lett volna, kitűnik a közoktatásügyi miniszternek 1918. évi július hó 29-én a pénzügyminiszterhez intézett 8682. 918. eln. számú átiratából, amelyben ez akció költségére az az 1918/19. évi költségvetésben fedezetet kér.

Ez átiratban azt írja az akkori közoktatásügyi miniszter, aki már akkor nem Apponyi, hanem Zichy János volt, hogy hivatali előde (Apponyi) a határszéli kulturális zóna kiépítését 4–5 évre elosztva tervezte, 1600 állami iskolának 3000 tanítói állással és 800 kisdedóvói intézetnek 800 óvónői állással való szervezését kontemplálva, kereken 80.000,000 egyszersmindenkori és 10.000,000 évenkénti költséggel. Azok a tapasztalatok azonban, melyeket azokban a tárgyalásokban szerzett, amelyeket a kulturális zóna felállítása érdekében az illetékes egyházi körökkel folytatott, arról győzték meg, hogy ez akciót

az eredetileg tervezettnél gyorsabb ütemben kell folytatni, azért már az 1918/19. tanévben 800 elemi iskolát akar szervezni 1200 tanítói állással és 400 kisdóvó-intézetet 400 óvónői állással. Ez akció összes költségei a jövő költségvetési évben 35.000,000 koronára fognak rúgni, még pedig az elemi iskoláké 32.000,000-ra, a kisdóvóké 3.000,000 koronára.

Jellemző, hogy a közoktatásügyi miniszter ez átiratában terve gyorsabb tempójú megvalósításának egyik okául azokat a tapasztalatokat hozza fel, amelyeket a román egyházi hatóságokkal való tárgyalások során szerzett. Hogy ez egyházi körök az állam kormányával szemben néha minő hangot használtak és béketűrését mennyire próbára tették, arra vonatkozóan igen jellemző példára akadunk abban az iratváltásban, amely a brassai gör. keleti román középiskolák tanárainak államsegélyezési ügyében folyt.

Apponyi közoktatásügyi miniszter 1917 július 17-én kiadott rendeletével a brassai gör. keleti román középiskolák tanárainak fizetéskiegészítését folyósította az 1918. év első felére is, de e rendeletében kijelentette, hogy tekintettel ez intézetek tanárainak a román betörés alkalmával tanusított magatartására, e félévén túl csak az 1883. évi XXX. t.-cikk értelmében megfelelő állami befolyás biztosítása mellett hajlandó ez iskoláknak e segélyt biztosítani.

Annak illusztrálására, hogy a brassai iskolák felügyelőbizottsága minő módon vette tudomásul a miniszter e kijelentését és minő hangon tette meg rá észrevételeit, elégségesnek tartom az 1917 december hó 26-án kelt 18,347/917. V. ü. o. számú rendeletnek következő szavait idézni: „Az eforia oly hangot használ, mely az államhatalommal szemben semmi körülmények között sem volna megengedhető, amely azonban az előzmények után egyenesen felháborító. Elfelejtteni látszik azt a tényt, hogy a brassai gimnázium 13 alkalmazott tanára közül 10 távozott az ellenséggel az igazgatóval élükön, miután előbb, az invázió idejében egyes tanárok az ifjúságot az ellenség szolgálatába állították Teljesen jogosult lett volna egy tanintézetnek, melynél a bűnös szellem terjedtségének ilyen jelenségei mutatkoztak, végleges megszüntetése. Ha ez, a kormányzat túlhajtott elnézéséből, nem történt meg, úgy legelemibb kötelességem, hogy az államhatalomnak megszerezsem az eszközöket, amelyeknek segítségével állami szempontból kifogástalan tanárok alkalmazását lehet biztosítani, amire a tények szomorú tanúsága szerint az iskolafenntartók illetékes közegei kellő gondot nem fordítottak”.

A román népelem e súlyos és nehéz időkben az állam és a közrend biztosságának érdekeire károsnak és fenyegetőnek bizonyult, mint annyiszor a múltban. A magyar kormányzat, hogy ezt a jövőben lehetetlenné tegye, nem erőszakos

rendszabályokra, nem durva megtorlásra gondolt, hanem arra, hogy a román népelemből a művelődés legfőbb eszközével, az iskolával az államnak hasznos elemet és a hazának hűséges, megbízható polgárságot neveljen, éppen úgy, mint ismételt esetekben a régi századokban. Nem rótt ki rájuk büntetésül semmiféle sarcot. Ellenkezően, milliókat szánt rá, hogy a műveltség segítségével arra a színvonalra emelje, amelyen az állam hasznos polgárának állania kell. Abban sem erőszakoskodott, hogy akaratuk ellenére tukmálja rájuk a művelődés legfőbb eszközét az iskolát, hanem rábeszéléssel, kölcsönös megértéssel igyekezett őket rávenni, hogy elfogadják a műveltséget, a legértékesebb valamit, amit egy állam polgárainak nyújthat. Es ezt tette a magyar kormányzat akkor, mikor joggal hihette magát a győzelem birtokosának. A győzőnek pedig – legújabb felfogás szerint – minden szabad!

„A műveltségnek az a néhány halvány sugara, mely az elmúlt századokban minket is megvilágosított, Magyarországból jött hozzánk.” E szavakat írta harmincöt év előtt a „Convorbiri Literare” egyik számában egy román műveltségtörténetíró. A XV. században Oláhországban a Danesci-k uralkodása alatt lábrakapott magyar befolyás következtében több magyar, székely és szász ment át Erdélyből Oláhországba, hol a szászok, mint iparosok és kereskedők, telepedtek le, a magyarok és székelyek közül pedig többen mint házitanítók elkezdették a boérok fiait magyar és latin nyelven különféle tudományokra tanítani. Czepes vajda trónra lépven, a szász kereskedőket, miután elkobozta vagyonukat, részint kikergette az országból, részint karóba huzatta, a magyar tanítókat pedig bezáratta valami juhkosárféle kerítésbe, szalmát és rőzsét rakott rájuk, amit aztán meggyújtatott.

A történelem eseményei, habár az idők viszonyaihoz módosultan is, de ismétlődnek. 1917/18-ban a magát biztos győzelem birtokában hívó magyar kormányzat a hűtlen románság jó állampolgárrá tétele érdekében sok milliós költséggel több mint 2000 olyan iskolát (1600 elemi iskola, 800 kisdudóvóintézet) akart felállítani, melyben román nemzetiségű és felekezetű tanítók a magyar nyelv mellett románul is tanították volna a román felekezeti egyházak iskolázási rendszere alatt analfabétának maradt román nép gyermekeit világi tudományokra, vallásos érzésre és állampolgári kötelességeik becsületes teljesítésére. Egy évvel később, 1918/19-ben, a magát minden igaz ok és jogcím nélkül győztesnek hívó román kormányzat Czepes vajda szellemében becsukatta a magyar iskolákat, a magyar művelődési intézményeket s annak munkásait, tanárait és tanítóit pedig részint kikergette Erdélyből, részint börtönbe, vagy internáló táborokba csukatta, nagyon sokat

közülök durva pribékjeivel félholtra veretett s nyomorékká tett, sőt gyalázatos módon nem egyet közülök halálba is kergetett, nem gondolva arra a rettenetes igazságra, melyet e latin mondás fejez ki : Ex ossibus ultor!

A bűnhődés.

„Mikor 1916 decemberében láttam – írja Edm. Beldiman „Șițe și impresiuni din grele vremuri” című brosúrájának 47. lapján – az egész Moldován keresztül húzódó országúton ezreit, sőt tízezreit a tönkrement, a sápadt, éhező, lerongyolódott, sőt ruhátlan embereknek; mikor láttam a vasúti állomásokon a lefagyott lábú és kezű embereket, az éhező, meztelen sebesülteket, a betegeket meghalni a vasúti kocsikban minden ápolás nélkül; mikor láttam ezt az egész leírhatatlan gyászt, akkor eszembe jutott azoknak bűnös örültsége, kik ezt a háborút megindították; az a gyerekes könnyelműség, amellyel vezették és az előrelátásnak az a tökéletes hiánya, amely a semlegesség egész ideje alatt uralkodott s amelynek következtében semmit sem készítettek elő tisztességesen.”

Ily állapotban volt a román hadsereg, mikor a Szeretvonal mögé visszavonult. Vegyük e kép kiegészítéséül a menekülők ezreinek karavánjait. A semlegesség utolsó évében Miklós hercegnek (Ferdinánd király második fia) pártfogása alatt a bukaresti értelmiség 14–17 éves fiaiból cserkészcsapatokat szerveztek. A román hadvezetőség parancsot adott, hogy e cserkészcsapatok is katonai fedezet mellett a hadsereggel együtt vonuljanak vissza Moldovába. Az ellenkező szülőket – főleg az édesanyákat – azzal ijesztgették, hogyha e fiúk visszamaradnának Bukarestben, a németek és a magyarok mindenik fiúnak le fogják vágni csuklóból a kezét. E fiúkat azonban nem vasúton vitték – holott nemcsak a menekülő képviselőknek, szajásabb agitátoroknak és ántánt-pénzzel megfizetett hírlapíróknak jutott kényelmes vasúti kocsik, hanem a vezérpolitikusok és a főtisztek maitresseinek, a bukaresti előkelőbb kokotte-oknak és a café chantante-ok csillagainak is. Ezeket a szegény cserkészfiúkat – számszerint 8000-et – gyalog vitték a kemény tél zivatarában a moldovai országúton Jași felé, hová meg is érkezett belőlük 2000, a többi az úton pusztult el.

A román hadsereg és a menekülők állapota a Moldovába való megérkezés után sem volt kedvezőbb, sőt a karácsony táján kitört kiütéses tifusz- és influenzajárvány következtében még talán nyomorúságosabb. „Uram, aki az 1916/17. évi telet Jașiban, vagy Moldova más városában átélte, azt életében soha el nem feleli” – mondotta nekem egy román tiszt 1918 nyarán Moldovából való visszatérte után.

Karácsony után az ántánt Berthelot tábornok parancsnoksága alatt a román hadsereg rendbeszedésére, illetőleg újraszervezésére nagyszámú francia katonatiszti missziót küldött Jasiába. Mikor Berthelot tábornok tájékozódott a négyhónapos háború eseményeiről és a román hadsereg állapotáról, csodálkozásában így kiáltott fel: „Messieurs, vous êtes admirablement mal organisés!” (Uraim, önök csodálatraméltóan rosszul voltak szervezve!). Berthelotnak és tisztjeinek a megvert román hadsereget az ántánt bőkezűségéből sikerült is tökéletesen újraszervezni és olyan állapotba hozni, hogy 1917 tavaszán sikeresen ellenállhasson a középponti hatalmak várható támadásának.

A középponti hatalmak 1917 első napjaiban már Romániának mintegy kétharmad és rájuk nézve az élelmezés és a petróleum szempontjából legfontosabb részét birtokukban tartották. A visszavonuló román - hadsereg, amennyiben a sürgős sietség megengedte, minden tőle telhetőt megtett, hogy minden olyast, ami a hódító középponti hatalmakra értékkel bír, elpusztítson. A petróleumkészletek és művek elpusztításával egy petróleumügyekben jártas angol ezredest bíztak meg, aki ebbeli feladatának a német szakértők véleménye szerint derekasan meg is felelt. A raktárakban felhalmozott gabonakészleteket, hogy élvezhetetlenné tegyék, petróleummal leöntötték, az uradalmakból és a parasztoktól a lovakat és a szarvasmarhákat elhajtották. Ez utóbbiak az úton százával, sőt ezrével pusztultak el. A visszavonuló román hadsereg, támogatva az e téren elsőrangú szakértő orosz segítőcsapatoktól, saját országában, csak azért, hogy az okkupáló idegeneknek lehetőleg kevés, vagy éppen semmire maradjon, olyan pusztítást vitt véghez, amelyet tőle a tatár és kozákcsoportok is megirigyelhettek volna.

A német hadvezetőség a birtokába jutott területen gyorsan berendezkedett. A katonai és a polgári igazgatás egy bizonyos vegyes fajtáját alkotta meg, amennyiben a hazai román erőkből összeállított polgári igazgatást katonai vezetés, felügyelet és ellenőrzés alá helyezte. Hogy ezt aránylag könnyen és tisztességes sikerrel végezhesse, sokat köszönhet annak, hogy egynéhány úgynevezett németbarát román politikus, mint Carp, Marghilomán, Maiorescu, Stere Konstantin, Rosetti, Lupu Costaki, Nenițescu, Arion Virgil stb. Bukarestben maradtak, akik a német katonai hatóságokat tanácsal és útbaigazításokkal készségesen támogatták. 1917 nyarán Románia okkupált része már rendbe volt szedve és aránylag igen jól adminisztrálva.

Mackensen eleinte kizárólag Carp tanácsával élt. Később, mikor meggyőződött, hogy a román közvélemény inkább bízik Marghilomanban, az ő tanácsaira hallgatott. A román bel-

ügyek igazgatását egy öttagú ügyvivő minisztériumra bízta, melynek tagjai 1917 júniusában a következők voltak: *belügy-miniszter*: Lupu Costaki, *pénzügyminiszter*: Nenițescu, *köz-oktatásügyi miniszter*: Arion Virgil, *igazságügyminiszter*: Hina, *földművelésügyi miniszter*: Antipa. A három első elég tekintélyes politikus volt, a két utóbbi politikával nem foglalkozó szakember. Hina főtörvényszéki bíró, Antipa egyetemi tanár és halászlai főfelügyelő volt.

Az entente hírlapok, sőt a Károlyi-korszakban a magyarok is, nagyon sokat írtak arról a kíméletlen, zsaroló, önkénykedő, durva és rablógazdálkodásról, amelyet a németek folytattak volna ez időszak alatt Romániában. Tizenhat hónapig voltam Bukarestben – tehát majdnem az egész német okkupáció ideje alatt –, még pedig oly helyzetben, amelyben alkalmam volt e kormányzás menetét figyelemmel kíséreni. Szigorú volt és talán egyben-másban kíméletlen is ez a kormányzat, de általában becsületesebb és igazságosabb, mint volt békeidőben is a romániai kormányzat. Rendet, nyugalmat, sőt a viszonyokhoz képest jólétet is teremtett, amennyiben gyorsan helyreállította azokat a pusztításokat, amelyeket általában a háború, különösen pedig a visszavonuló román hadsereg okozott. A polgárság komolyabb része nem sokat panaszkodott, a földművelő parasztság pedig határozottan elégedett volt.

Ez a kormányzat a románok nemzeti érzékenységét nemcsak kímélte, hanem határozottan románbarát irányt is követett, különösen a speciális magyar érdekekkel szemben. Célja nem a románság elkészerítése, hanem egyenesen megnyerése volt, mert a német politika nagy súlyt helyezett arra, hogy Románia a háború után lehetőleg barátja legyen Németországnak. Ezt érezte az okkupált Romániában mindenki, és azért a közvélemény nem is nagyon rajongott a jași-i körök németellenes politikai magatartásáért. Az entente-ért való rajongás Bukarestben az okkupáció egész ideje alatt igazán 0-fokon állandóan alul állott.

1917 nyarán azonban még nem érkezett meg a béke-gondolatok tavaszi szellőjárása a Dimbovica partjára sem. Fegyvernek kellett döntenie. Másképen nem lehetett, mert a Galac–Foksán között, továbbá a Marașcitol északra a Putna völgyében és fennebb a magyar határ mentén az újrászervezett és francia vezetés alatt álló román hadsereg nagyszámú orosz erők támogatása mellett, jól megerősített hadállásokban készülődött offenzívára az Oláhországban levő okkupáló hadak ellen. Ez offenzíva összeesett volna Kornilow bukovinai és kelet-galíciai offenzívájával, hogy egyszerre hozza szorult helyzetbe a Keleten álló középponti szövetséges hadakat. Mackensen e terv ellensúlyozására július utolsó napjaiban a Galac–Foksán–Szeret-vonalon támadást rendelt el. A táma-

dás főereje e vonal Maraşesci mellett levő sarka ellen, mint forgópont ellen irányult. A támadás az egyesült román-orosz haderő ellenállásán megtörtött. Az áttörés nem sikerült, sőt a több napig tartó harc folyamán a román hadsereg egyenesen támadásba ment át, még pedig oly sikerrel, hogy a németeknek állásaik megtartása valóban komoly erőfeszítésbe és súlyos véres veszteségbe került.

Ezzel egyidejűen a Maraşescitől északra, a Putna-völgyben álló román és orosz haderők szintén támadást intéztek a Gerock tábornok parancsnoksága alatt álló német csapatok ellen. Maraşti nevű községnél a románok meglepetésszerű támadása áttörte a németek arcvonalát és ha az Ojtoz felől az ott álló magyar csapatok a gyors visszavonulásban levő német csapatoknak segítségére nem siettek volna, a román haderőnek ez alkalommal Kézdivásárhely irányában sikerült volna ismét betörni Háromszék vármegyébe, ami az Oláhországban levő középponti haderőket stratégiaileg igen kellemetlen helyzetbe hozhatta volna. A románok, bár irtóztatóan nagyra vannak e kettős győzelmükkel, döntő sikert egyik ponton sem értek el. Támadásuk az egész vonalon megállott. A hadihelyzet tehát a maraşesci és a maraşti győzelmek ellenére sem változott. Annyi sikere azonban e kettős győzelemnek mégis volt, hogy az ősz előtt újabb német offenzíva nem volt várható.

A harcmezőn beállott csendességet politikai téren élénkebb mozgalom követte, aminek egyik főoka az a békevágy volt, amely a román közvéleményben a maraşesci és maraşti kettős győzelem eredménytelensége miatt csakhamar bekövetkezett; a másik oka pedig az, hogy Marghilomán egyre bizalmasabb viszonyba került Mackensennel. A bukaresti német katonai kormányzat, hogy e békehangulat megerősödését lehetővé tegye, megengedte, hogy Stere Konstantin 1917 szeptember 1-én „Lumina” című újságját megindíthassa. Ez időponttól kezdve a „Lumina” valóságos mérőeszköze volt azoknak a politikai áramlatoknak, amelyek a megszállott területeken a közvéleményt mindinkább kezdték foglalkoztatni s amelyeknek hullámverései Moldovában is érezhetőkké lettek.

Stere Konstantin előtt ismeretes volt a német köröknek az a felfogása, hogy Romániával csak Ferdinánd király detronizálása után lehet békét kötni. E felfogás szerint az áruló sigmaringeni Hohenzollerneknek nincs többé helyök a román trónon. És ha ez így lesz: mi történjék a román trónnal, illetőleg Romániával? Stere lapja megindulásának hatodik napján vezetőcikket írt, amelyben az osztrák-magyar monarchiával való personalunió létesítését vetette fel egy kissé burkolt alakban, de azért eléggé világosan és érthetően a románság politikai gondolkodását ismerő előtt. A monarchiával való personalunió,

amint már láttuk, nem volt ellenszenves azok előtt a román körök előtt, amelyek a román faj egyesítését, ha másként nem, hát Popovici Aurél és Ferencz Ferdinánd terve szerint a monarchia keretében is hajlandók voltak megcsinálni.

E gondolat Bécsben sem volt idegen, még Károly királynak közvetlen környezetében sem, ahol egyik legbizalmasabb embere, Polzer-Hoditz gróf volt igen buzgó híve. Kedvezően fogadták e gondolatot a bécsi irányadó katonai körökben is. Bizalmas felszólításra 1917 októberében rövid Memorandumot dolgoztam ki e terv ellen, azt igyekeztvén kimutatni, hogy ez a személyes unió semmi egyéb, mint leplezett román irredentizmus, amelynek árát, ha létrejönne, a monarchia igen súlyosan fizetné meg előbb-utóbb. E Memorandumot egy példányban bizalmasan megküldöttem Wekerle miniszterelnöknek és Tisza Istvánnak is, aki később arról értesített, hogy ezt a tervet már elejtették éppen Magyarországra való tekintetből.

Marghiloman arra az esetre, ha a jelenlegi román dinasztíát semmi módon sem lehetne megtartani, Románia trónjára a Habsburg-dinasztia egyik tagját szeretne volna megnyerni és pedig, tekintettel a magyarok érzékenységre, József főherceget. Úgy gondolkozott, hogyha a magyarok előtt magyar-érzése miatt annyira népszerű József főherceg lesz Románia királya, ő sokkal könnyebben és biztosabban le tudja győzni a magyarok aggodalmát és ellenzését a Romániával való minden szorosabb kapcsolat ellen.

Ebben az időpontban rendeztem sajtó alá „Erdély és a nagyromán aspirációk” című könyvemet. Bár akkor nem beszélhettem nyíltan a most megemlített és előttem már akkor ismeretes törekvésekről, mégis, hogy a magyar közönség figyelmét felhívjam az eshetőségekre, e könyv 155. lapján a következőket írtam:

„Mikor a nemzeti ideál megvalósításáért hadrakelt románság be fogja látni, hogy miután még sem tudta kellően forgatni a kardot, az Urechia által jelzett eshetőség bekövetkezett, ravasz, balkáni jellegű diplomáciájával rajta lesz, hogy a győztesek, bekebelezvén Romániát az osztrák-magyar monarchiába, a dákoromanizmust legalább ebben a formában valósítsák meg. Ne tévesszük szem elől, hogy az Urechia által említett bekebelezésnél a románságra nézve lehetne még egy kellemebb formája is a dolognak, azaz a legyőzött román államnak az osztrák-magyar monarchiával személyuniós alapon való államjogi kapcsolata. Meg lehetünk győződve, hogy a legyőzött románság a végső szükségben a teljes bukásból való feltámadásnak ezt a formáját is hajlandó lesz megpróbálni.” Amint rámutattam, kétféle alakban is hajlandó volt és hogy meg nem próbálta, mint később látni fogjuk, Czernin grófnak köszönhetette.

Románia sorsa e háborúban Oroszországhoz volt kötve. Mindaddig joggal bízhatott, míg háta mögött Oroszország hadsereje szilárdan állott. A marasesçi ütközet idején ez a hadsereg, dacára, hogy már nem volt többé cári, hanem a márciusi orosz események következtében köztársasági, azaz forradalmi hadsereg, mégis parancsnokainak engedelmeskedő igazi hadsereg volt. 1917 októberében minden alaposan megváltozott. Az orosz köztársaságot az orosz proletariátus októberi lázadása Leninék kezébe juttatta. A proletariátus e lázadása gyorsan szétbontotta az orosz hadsereget. Vörös hadsereg lett, amely többé Romániát nem védelmezte, hanem egyenesen fenyegette is. Az orosz hadsereget szétszüllesztő bolsevista agitátorok által felbujtott orosz csapatok Jaşiban kiszabadították börtönéből a szélső román szocialisták vezérét, Rakovskit és így szövetségre a bolsevizmus felé hajló román szocialistákkal, teljes erővel rajta voltak, hogy a bolsevizmust a román hadseregbe is átültessék. A román hadsereg vezetősége és tisztikara mindent elkövetett, hogy ettől a kútmérgezéstől a román hadsereget megóvjá. Az ebből keletkezett súrlódások a szövetséges két hadsereg között több ízben fegyveres összeütközéssé fajultak.

„A legmegdöbbentőbb mozzanata az orosz-román szövetségnek az a pillanat volt – írja Edm. Beldiman idézett brosurája 59. lapján – amikor kényszerítve voltunk katonai intézkedéseket tenni, hogy az oroszok kiürítsék Moldovát. Kormányunk igyekezett az igazságot eltitkolni, de a mi fegyveres közbelépésünk, hogy egyes rabló orosz csapatokat kiűzzünk vagy lefegyverezzünk, Fálticeninél, Paşcaninál, Botoşaninál, Galaţi-nál mindkét részről való halottakkal és sebesültekkel kapcsolatos véres ütközetekre szolgáltatott alkalmat.”

Mikor 1917 november végén Trozski hajlandónak nyilatkozott az orosz proletariátus nevében a középponti hatalmakkal béketárgyalást kezdeni, Romániának sem volt más útja és módja, ha teljesen tönkremenni nem akart. A breszt-litovszki béke ezt kikerülhetetlenül szükségessé is tette. Czernin még december közepén Randa cs. és kir. alezredes, bukaresti volt katonai attaché útján titokban érintkezésbe lépett Ferdinánd királlyal, akinek tudomására hozta, hogy megérkezett az a pillanat, amelyben a teljesen magára hagyatott Románia még aránylag kedvező békét köthet. Miután Ferdinánd Czernin bizalmas értesítéseiből meggyőződött, hogy trónját sem fogja elveszíteni és Romániának nagyobb területvesztései sem lesznek, hajlandó volt a béke érdekében megtenni a szükséges lépéseket.

Románia sorsa ebben a szomorú stádiumban volt, mikor „nemzeti kiegészülése” érdekében „halottrabló hadjárat”-ra indult.

Leninék proletárdiktatúrájának nemcsak az orosz hadsereget, hanem az egész orosz birodalmat is sikerült gyorsan

szétbomlasztani. A proletariátus önrendelkezési jogának értelmében szabadságában állott a birodalom minden tartományának és minden népfájának bolsevik alapon önálló tanácsköztársasággá alakulni azzal a joggal, hogy maga döntse el, hogy teljesen önálló és független tanácsköztársaság akar e maradni, vagy tagja kíván lenni a nagy orosz szövetséges tanácsköztársaságnak? Besszarábia is, úszva a bolsevizmus nagy áradatával, átalakult moldován tanácsköztársasággá. – Hogy miért moldováná, magyarázata az, hogy a besszarábiai román nép magát nem romának, hanem moldovánnak nevezi. – Ez a szép és gazdag tartomány 1918 januárjában teljesen a bolsevik bandák kezében volt.

A román kormány, pontosan értesülvén arról, hogy komoly ellenállásra nem találhat, egy hadsereget küldött Besszarábia birtokbavételére. Ez okkupáló hadseregnek nem sok fáradságába került a rendetlen és egymással jóformán semmi taktikai összefüggésben sem levő bolsevik bandákat szétugrasztani. A földbirtokos nemesség, a városi polgárság, sőt a vagyonosabb parasztság is szabadítóként üdvözölte a román hadsereget. Így jutott 44,000 négyszögkilométer búzatermő gazdag terület és több mint két millió főnyi lakosság egyszerűen halott rablás útján Románia birtokába.

Ferdinánd király s vele együtt a jași-i kormány azzal a biztos tudattal fogott bele a békealkudozásokba, hogy Besszarábiát a középponti hatalmak meghagyják birtokában, hogy nagyobb területveszteségei nem lesznek Magyarország felé, sőt biztosan Dobrudzsából sem veszít többet, mint az 1913-iki bukaresti békében a szintén halottrablás útján birtokába jutott úgynevezett quadrilateralt. Sors bona nihil aliud!

Az 1918-iki béke a maga egészében arról tesz tanuságot, hogy Czernin grófban Románia kitűnő pártfogóra tett szert. Mihelyt a németeknél sikerült kivívnia azt, hogy az áruló sigmaringeni Hohenzollern-dinasztia detronizálásának követelésétől elálljanak, egészen biztos lehetett abban, hogy Németország gazdasági érdekeinek szigorú biztosításánál egyébbel, különösen politikai vonatkozású kérdésekkel, nem fog törődni.

A területi kérdéseket illetően Románia igen szerencsés helyzetben volt Magyarországgal szemben is. Magyarországnak elsőrendű belpolitikai érdeke volt, hogy az éppen feltétlenül szükséges annektálandó területekkel mentől kevesebb román lakosság csatoltassék a magyar államhoz. A magyar álláspont az volt, hogy nagyobb terület ne kerüljön Magyarországhoz, mint amennyi feltétlenül szükséges az ország határainak stratégiai biztossága szempontjából. Ezért az új országhatár megállapítását a magyar kormány teljesen a hadvezetőségre bízta. A hadvezetőség által követelt területen, az egy Turn-Severint leszámítva, nagyobb város, vagy jelentékenyebb helység nem

volt, mert hiszen a Putna völgyében levő Ocna alig vehető még jelentékenyebb helységezámba is.

Czernin gróf még e területből is lealkudott körülbelül 70%-ot, úgy hogy a bukaresti békében Magyarországhoz csatolt terület egy keskeny 2 és 10 kilométer szélességben változó sávnál nem volt nagyobb. Ez is havasi erdőterületből állott, amelyen alig volt egy pár tucat szétszórt havasi község, mindössze is 28,000 lakossal. Ez igazság ellenére is egy román író Comnène az entente-hatalmak megtévesztésére szánt „La Terre Roumaine a travers les âges” című 1918-ban Párisban megjelent broszúrájának 48. lapján a következőket írja: „La région annexée à la Hongrie, qu'on osait qualifier de „désert”, comprenait 170 villages avec 140,000 habitants, tous Roumains de la plus pure souche” (A Magyarországhoz csatolt terület, melyet pusztaságnak mertek minősíteni, 170 községet foglalt magában 140,000 legtösgyökeresebb román lakossággal). Haec est veritas valachica!

A bukaresti béke mindezeknek ellenére egy nagy történeti folyamatnak, a román irredentista mozgalmaknak volt nemcsak zárójelenete, hanem e mozgalom csődjének kihirdetése és megpecsételése is. A történelmi és politikai hazugság ebben a békében mégis elvette megérdemelt büntetését. Hogy ez a büntetés csak ítélet maradt és nem hajtatott végre, annak oka egy nagy világtörténelmi összeomlás volt, amely nem állott semmi összefüggésben a román irredentizmussal, amely azonban meghozta a kedvező alkalmat arra, hogy Románia ismét a halottrabló egyáltalán nem tiszteletreméltó szerepében jelenjék meg a történelem színpadán.

A következő és utolsó fejezetben e gyalázatos halottrablás történetét szándékozom elbeszélni.

XIV. FEJEZET.

Transylvania Moribunda.
(A haldokló Erdély.)

A Nemzeti Tanácsok korszaka.

A bolgár közvélemény szilárdan meg volt győződve, hogy azokért a súlyos áldozatokért, amelyeket a középponti hatalmak érdekében hozott, győztes béke esetén jutalmul meg fogja kapni az egész Dobrudzsát. A bukaresti békében Dobrudzsának csak a csernavoda–konstancai vasútvonaltól délre eső részét kapta meg. Északi Dobrudzsát ellenben e békeszerződés értelmében Románia a „szövetséges hatalmak”-nak engedte át. A bolgár közvélemény e keserű csalódása volt egyik oka, hogy a bukaresti békekötés után egy pár hónappal a bolgár front felbomlott és Bulgária külön békét kért az entente hatalmaktól. Bulgáriát a Kisázsiaiban nagyon szorongatott Törökország is kénytelen volt előbb-utóbb követni, mert hiszen a megbékélt Bulgária az összeköttetést elzárta akaratlanul is segítőitársaitól, a középponti hatalmaktól.

Ez időponttól kezdve, a középponti hatalmak nagy tragédiája gyors ütemben haladt a bukás felé. A németek keményen tartották ugyan magukat szorongatott helyzetükben is a franciaországi fronton, de az osztrák-magyar haderőben az után a kudarc után, amely június hóban a Piave-vonalon érte, fokozott mértékben mutatkozott az a bomlás, amely eredménye volt a monarchia nemzetiségi és belpolitikai viszonyai káros visszahatásának. A cseheknek az a magatartása, melyet az osztrák parlamentben minden tekintet felretéve tanúsítottak, nyilvánvalóan megmutatta, hogy a monarchiában nemcsak megindult, hanem igazán katasztrófális jelentőségűvé is lett a bomlás ama folyamata, melyet az entente már előbb, a világháború kitörésével egyidejűen várt. A csehek e magatartása felhívás és példaadás volt a monarchia többi nemzetiségeinek is, amelyek azonban még most sem valami nagyon siettek e példát követni.

Mikor a front és a monarchia kezdődő összeomlása még csak vészjósló árnyékát vetette előre, 1918 október 3-án két cseh képviselő, Stanek és Klofac, az osztrák parlamentben minden tartózkodás nélkül határozottan kijelentették, hogy a cseheknek most már nem elég az az önállóság, amellyel őket

a kormány megkínálta és amely a föderatív osztrák birodalom keretében Csehországnak jutna osztályrészül, hanem olyan önálló és független cseh-szlovák államot akarnak, amely a magyarországi tót földet is magában foglalva, nem lenne semmi szorosabb kapcsolatban a régi monarchiával.

A magyar közvélemény, sőt még a hivatásos magyar politikusok is Stanek és Klofac e nyilatkozatait olyan üres hencegésnek tekintették, amelyet egyáltalában komolyan figyelembe venni sem érdemes. Azt a kívánságot pedig, hogy a magyarországi tót föld részben vagy egészben bármiféle kapcsolatban is. Csehországhoz csatoltassék, egyenesen nevetségesnek minősítette mindenki. Hogy „a pittsburgi szerződés”, ha nem is éppen a Stanek vagy a Klofac zsebében, hanem a Masarykéban van, azt nem tudta nálunk senki, még a beavattak közül sem. Az is igaz azonban, ha tudta volna, akkor sem vette volna komolyan senki.

A következő napon (október 4-én) a románság nevében Isopescu-Grecul is felszólalt és ez alkalommal az alábbi nyilatkozatot tette:

„Az osztrák-magyar monarchia négy millió románsága követeli, hogy a monarchián belül külön államisága legyen. Annál inkább követelheti, mert ez új szövetséges állam a legnagyobb vonzóerőt fogja gyakorolni a román királyságra és azt a monarchiához való csatlakozásra fogja ösztökélni. Ily módon összhangzásban is maradunk eddigi magunktartásával, amely szerint sohasem törekedtünk a monarchiából való kiválásra, hanem államiságunk megőrzése mellett a monarchiához való csatlakozásra.”

Isopescu-Grecul ekkor még szilárdan állott a Popovici Aurél és Ferenc Ferdinánd trónörökös álláspontján, mint rendületlen híve a Habsburgok kormánypálcája alatt megalakuló Dákoromániának. Nem tudom, hogy ismerte-e a szerződést, melyet Bratianu kötött 1916 augusztusában az entente-al? És ha ismerte, helyesnek tartotta-e vagy nem? Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a monarchiabeli románságnak politikailag komolyabban gondolkozó része a monarchia összeomlásának ez előestéjén még nem volt annyira meggyőződve a monarchiától való elszakadás és a román királysággal való feltétlen egyesülés lehetőségéről és szükségességéről, hogy ilyen fontos és döntő lépésben a határozatot olyan könnyen kimondhatónak vélje, mint a csehek. Külső hatásnak kellett tehát közreműködni abban, hogy rövidesen erélyesebb fellépésre szánhassa el magát. Ez a kívülről jövő hatás két forrásból fakadt.

Egyik IV. Károly királynak 1918 október 16-án kelt ama kiáltványa volt, amelyben beleegyezését adta, hogy Ausztria olyan föderatív birodalomká alakuljon át, amelyben minden

néptörzs saját települési területén külön államot alakít és hogy az egyes népek a birodalom ez újrászervező munkájában saját nemzeti tanácsaik útján vegyenek részt.

A magyar közvéleményt, sőt bizonyos jelenségekből azt is lehet következtetni, hogy az akkori magyar kormányfőfiakat sem döbbsentette meg kellően az uralkodó e végzetes elhatározása. Mindössze annyi történt, hogy Wekerle miniszterelnök nyilatkozatot eszközölt ki arra vonatkozóan, hogy ez a császári manifesztum csak a Lajthán túl érvényes, a magyar államot semmi tekintetben sem érintheti.

A másik külső hatás az volt, hogy október közepe táján Bratianu környezetéből bukaresti közvetítéssel titokban megküldötték a magyarországi román nemzetiségi párt vezérfőfiainak tájékoztatásul és mihez tartás végett annak a szerződésnek másolatát, amelyet Románia 1916-ban az entente hatalmakkal kötött, azon értesítés kíséretében, hogy e szerződéshez Wilson elnök megbízásából az Amerikai Egyesült-Államok külügyi államtitkára, Lansing is hozzájárult.

Ezzel egyidejűen bizalmas kézből én is megkaptam rögzített magyar fordításban e szerződésnek a román-magyar határ megállapítására vonatkozó 4. pontját (amelyet e könyv XII. fejezetében egész terjedelmében közöltem) azzal a kéréssel, hogy tájékoztatásul és esetleges intézkedések végett mutassam meg az irányadó magyar kormányfőfiaknak. Megmutattam, de közülök senki sem volt hajlandó hitelességét elismerni. Lehetetlennek, abszurdumnak tartotta mindenki. Én pedig hittem, mert tudtam, hogy a világtörténetnek most olyan új korszaka van bekövetkezőben, amelyben az esztelen-ségeknek, a képtelenségeknek, a lehetetlenségeknek és az igazságtalanságoknak sűrű szövedéke fog szemfedő gyanánt a haldokló civilizált emberiség, elsősorban pedig a legbecsületesebb nemzeteknek szemére teríttetni annak az erőszaknak és képmutatásnak segítségével, amely a középponti hatalmak leveretése után a világ sorsának intézését kezeibe veszi.

Két nappal azután, október 18-án, hogy IV. Károlynak előbb említett manifesztuma megjelent, Vajda-Voevod Sándor a magyarországi román nemzetiségi párt nevében a magyar parlamentben egy nyilatkozatot olvasott fel, amelyben kijelentette, hogy a magyarországi román nép, mint nemzet, élni kíván azzal a jogával, hogy minden idegen befolyástól mentesen önmaga határozhassa meg állami elhelyezkedését, mert a magyarországi román nemzetnek a maga területén való állami elhelyezkedéséről nem határozhat senki más, csak a saját nemzetgyűlése.

Vajda-Voevod Sándor beszéde, bár nyíltan kimondotta, hogy nem ismeri el a magyar parlamentnek azt a jogát, hogy bármiféle határozatot is hozhasson azokra a jogokra és köte-

lességekre vonatkozóan, amelyek a románságot esetleg a magyar államnak azon közjogi új berendezkedésének keretében megilleshetnék, amelyek a megváltozott helyzetnek következményeül jelentkezhetnének, az ilyen esetekben szokásosnál nem sokkal nagyobb mértékű megbotránkozást váltott ki a többi pártok részéről. Miután nem mondotta ki nyíltan és határozottan, hogy a románságnak saját területén végbemenő állami elhelyezkedése alatt a Romániával való egyesülést érti, erre nem is gondolt a magyarság részéről senki, pedig egyenesen ezt jelentette. A magyar közvélemény Vajda-Voevod e kijelentésével nagyon keveset törődött. Figyelmét egészen lekötötték a közelgő, de még ismeretlen tragikai bukásnak gyorsan egymást követő bevezető eseményei. A fiumei incidens, a zágrábi nyílt pártütés, a különböző harcterekről érkező híóbbírek, sokkal erősebb hatást gyakoroltak az elmékre, hogysen ilyes alárendeltnek tetsző nyilatkozatok mélyebben érdekelhették volna.

Vajda-Voevod beszéde után 7–8 nap múlva a parlament „ententebarát” pártjának, a Károlyi-pártnak vezérférfiaí, Károlyi, Batthyányi, Lovász Márton a Jászi-féle parlamenten kívül álló radikálisoknak és a szociáldemokratapártnak közreműködésével megalakították a „Nemzeti Tanács”-ot, amely szoros szövetségbe lépve az egynéhány kalandor lógós katonatisztből megalakult „Katonatanács”-csal, felhasználta a Wekerle-kormány lemondásával bekövetkezett interregnumot és megcsinálta az október 31-re virradó éjszakán a gyászos emlékezetű őszirózsás forradalmat, amelynek következtében a kormányhatalom akkori kezelőinek gyengeségéből az utca könnyűszerrel kezébe vette az államhatalmat és megkezdődött a magyar nemzet ezeréves történetében az a páratlanul álló elzüllés, amely négy és fel hónap múlva a bolsevizmus örvényébe taszította Magyarországot.

Ez időponttól kezdve a középponti államhatalom és a törvényes közigazgatási szervek hatáskörének csorbításával a különböző Nemzeti Tanácsok egymásután alakulnak meg. Így alakult át „Román Nemzeti Tanács”-csá Aradon Pop C. István elnöksége alatt a parlament román nemzetiségi pártja is. November 4-én pedig Frâncu Amos elnöklete alatt a politikai értelemben vett régi Erdély területére Kolozsvárt alakult meg egy magát középpontinak nevezett Román Nemzeti Tanács. Nagyváradon Lázár Aurél elnöksége alatt pedig egy harmadik román nemzeti tanács.

A magyar közvélemény e különböző román nemzeti tanácsok megalakulását nem fogadta ellenszenvesen, mert azokban a nyilatkozatokban, amelyekkel e tanácsok a magok szükséges voltát megokolni kívánták, határozottan hangoztatták ugyan, hogy a románság, mint államalkotó nemzet rendület-

lenül áll ama szent joga mellett, hogy az alkalmas időben megtartandó román nemzetgyűlés maga döntsön arról, hogy államilag hogyan és mi módon kíván elhelyezkedni? – de egyetlen kifejezés, vagy távoli célzás sem árulta el, hogy ők ez elhelyezkedést nem a magyar állam keretében, hanem a Romániával való egyesülés útján gondolják végrehajthatni.

E vélekedést megerősítette az a körülmény is, hogy a megalakult román nemzeti tanácsok a legelőzékenyebben jelentették ki arra való készségüket, hogy a magyar és szász nemzeti tanácsokkal egyetértően és testvériesen akarnak közreműködni a megbontott rend helyreállításában, a kockáztatott vagyoni- és személybiztonság megóvásában. Belenyugodott abba is, hogy ezek a román nemzeti tanácsok a közrend fenntartása végett fegyveres karhatalmat, úgynevezett román nemzetőrséget szervezzenek román vezényleti nyelvvel, román zászlók alatt, román tisztek vezetésével és hogy e nemzetőrségek legénysége szolgálati esküjét a román nemzeti tanácsok kezébe tegye le.

A Kolozsvárt középponti jelleggel megalakult Román Nemzeti Tanács 1918 november első napjaiban az ugyanott működő Magyar Nemzeti Tanáccsal közösen vállalta magára Erdély egész területére a közrend fenntartását. Megegyeztek abban, hogy a különböző nemzeti tanácsok hatáskörébe tartozó nemzetőrségek a magyar hadügyi kormánytól függő magyar haderő parancsnokának, Siegler tábornoknak rendelkezése alatt álljanak. A román nemzetőrséget fegyverzettel, egyéb felszereléssel és zsolddal a magyar katonai hatóságok látták el éppen úgy, mint a magyart.

Megtörtént az is, hogy a nyugati frontról visszatérő román nemzetiségű katonáktól az őket fogadó és irányító magyar katonai hatóságok a Magyar Nemzeti Tanács számára kívánták az eskü letételét. Ez ellen a budapesti román nemzeti tanács a magyar hadügyminiszternél tiltakozott, aki e tiltakozást a legnagyobb előzékenységgel vette tudomásul és azonnal elrendelte, hogy a román nemzetiségű katonák ezentúl a szolgálati esküt a román nemzeti tanácsnak tegyék le. Azt is elrendelte, hogy ezeknek a katonáknak illetményei mindenben egyenlők legyenek azon katonákéval, akik a Magyar Nemzeti Tanács kezébe tették le szolgálati esküjüket.

A magyar közvéleménynek a román nemzeti tanácsokkal szemben tanúsított e bizalmát igazolni látszott román részről jövő több olyan jelenség, amely arra mutatott, hogy a románság nemzetileg a wilsoni elvek értelmében a magyar állam keretében kíván elhelyezkedni. E biztató jelenséghez tartozott az is, hogy Mihali Tivadar, a román nemzetiségi párt elnöke az őszirózsás forradalom második napján – november 1-én – Hock Jánossal, mint a most megalakult forradalmi Magyar

Nemzeti Tanács elnökével és Meltzer Vilmossal, a parlament szász nemzetiségi pártjának egyik tagjával közösen egy kiáltványban szólította fel Erdély magyar, román és szász nemzeteinek mindenikét, hogy egymással érintkezésbe lépve, kölcsönös bizalommal és közös egyetértéssel igyekezzenek biztosítani a belső rendet, a vagyon- és személybiztonságot.

E felhívást a Károlyi-kormány azon egyetértés és kölcsönös bizalom jeléül, mely az ország nemzetiségei között fennáll s amelynek segítségével a békekötés után a magyar állam nemzetiségeinek politikai és államjogi viszonyai a wilsoni elvek szellemének legmegfelelőbbben el lesznek intézhetők, megküldötte tudomásulvétel és közzététel végett az ország minden hatóságának.

Biztató jelenség volt az is, hogy több törvényhatóságnak, így Máramaros és Ugocsa megyéknek közgyűlésein a törvényhatósági képviselőt román nemzetiségű tagjai még november második felében is tiltakozást jelentettek be minden olyan törekvés ellen, amelynek célja Erdélynek a magyar államtól való elszakítása lenne.

Hogy miként gondolkozott a román értelmiség egy igen tekintélyes része még 1918 november 24-én is, jellemzően illusztrálja dr. Pelle János nagyváradi román nemzetiségű ügyvédnek az a nyílt levele, amellyel Lázár Aurélnak, a nagyváradi román nemzeti tanács elnökének bejelenti, hogy ő is a tanácshoz csatlakozik és „követni fogja őket mindaddig, míg küzdelmük csak a magyarországi románok küzdelme lesz tekintet nélkül a határokon túl lakó testvérekre”. A Magyarországtól való elszakadás és a Romániával való egyesülés terve az ő ítélete szerint ugyan szép lehet, de nem helyes, mert nem a gondolkozó agyvelők hideg megfontolása teremtette meg, hanem a felébredéstől mámoros szívekből pattant ki. Nem fél kimondani, hogy ha ma az egyesülés megtörténék, a románság belepusztulna és azzal szemben nagyon sovány vigasztalás lenne, hogy ily módon a magyarságon is gyógyíthatatlan sebet ejtettek.

A falusi román nép hangulatára pedig a következő két eset vet jellemző világosságot. Mihali Tivadar, a román nemzetiségi párt elnöke 1918 november 14-én Nagyilondán, ahol lakik és birtokos, összehívta a lakosságot, hogy tájékoztassa a megváltozott helyzetről. Mikor a Romániával való egyesülés szükségességéről kezdett beszélni, hallgatósága nemcsak félbeszakította, hanem kövekkel kezdte dobálni, sőt házában is, ahova menekült, megtámadta. Kénytelen volt a helyi román nemzeti gárdát, mint karhatalmat igénybe venni, amely aztán a támadókat több sebesülést okozó sortűzzel riasztotta el. Hasonló történt a román nemzetiségi párt egy másik vezérfőfiával, Vajda-Voevod Sándorral is.

A román nemzetiségpolitikai törekvéseknek kezdet óta a legerősebb támasza, sőt a régebbi időszakokban majdnem egyedüli harcosa volt a mindkét felekezetű (gör. katolikus és gör. keleti) román egyház papsága. A Romániával való egyesülés gondolata azonban súlyos aggodalomként nehezedett e papság többségének lelkére. A gör. katolikus román papság gondolkozóbb tagjai egyáltalán nem haboztak nyíltan is kijelenteni, hogy miután Romániában a gör. keleti az államvallás, attól tartanak, hogy a feltétel nélkül való egyesülés következményeképpen egyházuk katolikus jellege veszedelmbe jut. A gör. keleti egyház papjai pedig egyházuk autonómiáját féltették, miután tudták, hogy Romániában az államvallás rangjával dicsekedő gör. keleti orthodox vallás egyházának egyáltalán semmiféle autonómiája sincs és ennek következtében ők sem maradhatnak az eddig élvezett autonómia birtokában, hanem egyszerű játékeszközei lesznek a politikai hatalom mindenkori birtokosainak, mint a romániai gör. keleti egyház, amelybe egyesülés esetén a kánonjog rendelkezései értelmében egyszerűen bele fognak olvasztatni.

A magyarországi forradalmi átalakulás első napjaiban az ország közvéleménye az akkori magyar kormány határozott kijelentései és biztatásai alapján abban a meggyőződésben élt, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés a békekötéssel kapcsolatosan a wilsoni elvek alapján a magyar államnak a svájci kantonrendszerhez hasonló közjogi berendezésével az ország területi integritásának minden lényegesebb megcsontítása nélkül megoldható lesz. Az volt az általános hit, hogy a Károlyi-kormánynak az entente részéről erre vonatkozóan biztosítékai vannak. A nemzetiségek, elsősorban a románok többségének éppen most ismertetett lelkiállapota e feltevésnek jogos alapot is látszott szolgáltatni. Hogy e feltevés nem igazolódott, annak ismét kívülről jövő hatás volt az oka.

1918 november 7-én Jaşiban ismeretessé lett Wilson elnöknek Románia washingtoni képviselőéhez intézett üzenete, amelyben kijelentette, hogy „rokonszenvez a mindenütt lakó románok nemzeti egységének gondolatával és hogy az Egyesült Államok kormánya nem fogja elmulasztani, hogy alkalmas időkben érvényesítse befolyását abban az irányban, hogy a román nép hozzájusson az őt megillető nemzeti és területi jogaihoz és hogy azok minden külföldi támadás ellen biztossítsanak”.

Ez üzenet Jaşiban és Románia más városaiban számos és zajos politikai tüntetés okozója lett. Egy ilyen tüntetés alkalmával Avărescu tábornok, az 1916/17. évi román háború generalisszimusa kijelentette, hogy a román nemzeti eszmény, amelyért a legközelebbi multban annyi román vér ömlött, közeledik a megvalósuláshoz. Romániában ez időponttól kezdve

nyíltan beszéltek és írták, hogy a király hadseregének rögtönösen meg fogja parancsolni a román nemzeti ideál megvalósításának érdekében Erdély, illetőleg Magyarország keleti részének megszállását egészen addig a vonalig, amelyet az entente-hatalmakkal 1916-ban megkötött szerződés Nagyrománia keleti határául megállapított.

Canossa-járás Belgrádba és Aradra.

Az osztrák-magyar monarchia háborúja a fegyverszüneti szerződés értelmében, melyet a hadsereg főparancsnokságának megbízásából Weber tábornok Badoglio olasz tábornokkal 1918 november 3-án kötött (az úgynevezett Diaz-féle fegyverszüneti szerződés), az összes frontokon megszűnt. „A szárazföldön, vízen és a levegőben való ellenségeskedés – mondja e szerződés katonai záradékának 1. §-a – Ausztria-Magyarország összes frontjain megszűnik (cesseront sur tous les fronts de l’Autriche-Hongrie) e fegyverszünet aláírásától számított 24 óra múlva, azaz november 4-én 15 órakor (középeurópai időszámítás szerint). E perctől kezdve az olasz és szövetséges csapatok tartózkodni fognak azon a vonalon túllépni, amelyet mostanáig elértek.”

A november 3-án kötött fegyverszünetnek ez intézkedéséből is világosan kitűnik, hogy érvényessége az összes frontokra kiterjedt és semmi ok és szükség sem volt, hogy a szövetségeseknek valamely más fronton operáló hadseregével is az akkori magyar kormány külön fegyverszüneti szerződést kössön. Hogy tényleg csakugyan nem forgott fenn semmi szüksége egy ilyen külön fegyverszünet kötésének, mert a november 3-án megkötött fegyverszünetet az entente összes csapatai a front minden pontján magukra nézve kötelezőnek tartották, kitűnik abból a körülményből, hogy az entente balkáni hadereje november 3-tól, hét napon át, november 10-ig még csak kísérletet sem tett, hogy a Dunát átlépje. E haderő pedig tisztában volt azzal, hogy e kísérletet minden kockázat nélkül megteheti, mivel Kövess tábornoknak vele szemben állott tekintélyes hadserege a magyar kormány kiküldött agitátorainak felbujtására a szélrózsa minden irányában elszéledt.

A Weber-féle fegyverszünet megkötése után egy pár nappal a Károlyi-kormány sajtójában fejtegetések kezdtek megjelenni annak bizonyíttatására, hogy miután Magyarország az október 31-iki diadalmas forradalommal elszakadt Ausztriától, Weber tábornoknak november 3-án, nem lévén sem a Nemzeti Tanácstól, sem a Károlyi-kormánytól megbízatása, nem állott jogában Badoglio tábornokkal a független és ennek következtében semleges magyar állam nevében is kötelező fegyver-

szünetet kötni. A semleges és entente-barát magyar népköztársaság külön és minden bizonnyal előnyösebb fegyverszünetet fog kötni a balkáni entente-haderők főparancsnokával, Franchet d'Esperay tábornokkal, mint Weber kötött Badoglioval.

A tájékozatlan magyar közvélemény egyáltalán nem gondolt arra, hogy ez az egész vállalkozás nemcsak fölösleges, hanem esetleg káros is lehet eredményeiben. Nem is sejtette, hogy ez csak azért történt, mert Károlyi, ki eddig nem tudott az entente hatalmakkal semmiféle összeköttetésbe jutni – mint Berinkey akkori igazságügyminiszternek 1920 július 26-án tett törvényszéki tanuvallomásából kitűnt –, ily módon vélt érintkezésbe jutni az entente-al. Ellenkezően, jóleső érzéssel vette tudomásul, hogy végre megjött a kedvező alkalom arra, hogy Magyarország egy, bár katonai természetű, de azért mégis nemzetközi vonatkozású ügyben, mint Ausztriától független és önálló állam léphessen föl. A külpolitikai tájékozódás és iskolázottság nélkül a legkorlátoltabb, úgynevezett függetlenségi párti gondolkörben felnőtt értelmes tömeg Károlyiék vállalkozásában csodálatosan nagy nemzeti vívmányt látott.

Többnapi készülődés után az újdonsült magyar népköztársaság argonautái, élükön Károlyival, elindultak Belgrádba, hogy elhozzák onnan egy fegyverszünet alakjában az aranygyapjút. Hogy az entente balkáni haderejének legfőbb parancsnoksága mennyire nem tartotta szükségesnek egy Magyarországgal való külön fegyverszünet megkötését, semmi sem illusztrálhatná szembetűnőbben, mint az, hogy Franchet d'Esperay tábornok még Szalonikiban volt, mikor Károlyiék Belgrádba érkeztek és csak másnap jött meg repülőgépen.

Mikor Károlyiék megjelentek Franchet d'Esperay előtt, azonnal tapasztalhatták, hogy Belgrád nem Colchis, honnan elhozhatják az előnyösebb fegyverszünet aranygyapját, hanem Canossa, ahol az őket lemennydörgő francia tábornok előtt a bűnbánók köntösében, hajadonfővel és meztláb kellett vezekelniök. Hazahozták e fegyverszünettel azt a demarkációs vonalat, amely látszólag jogos utat nyitott a román kir. hadseregnek Erdélybe egészen a Maros-vonalig.

A világtörténelemben ennek a belgrádi fegyverszünetnek már csak azért sem volt párja, mert olyan ország kötötte, amely már nem rendelkezett annyi katonasággal sem, amelyből ötven főnyi megbízható csapatot lehetett volna összeállítani, hogy biztosító kíséretül szolgáljon az útrakelt államfőnek. De az is igaz, olyan állam sem volt még a világon, amelynek hadügyminisztere egy ünnepélyes állami aktus alkalmával kijelentse, hogy nem akar több katonát látni!

Mindezeket meggondolva, minden szenvedélyességtől mentesen fel lehet vetni azt a kérdést, hogy Károlyinak és munkatársainak tudatlansága volt-e nagyobb, vagy árulása?

A belgrádi szerencsétlen fegyverszüneti tárgyalással egyidejűen, november 9-én, az aradi Román Nemzeti Tanács felszólította a magyar kormányt, hogy a románok által többségben lakott 26 vármegyében, tehát a magyar állam keleti felében egészen addig a vonalig, melyet az entente-tal 1916-ban kötött szerződés Nagyrománia keleti határául megjelölt, a népek önrendelkezési jogának értelmében adja át a Román Nemzeti Tanácsnak az impériumot, mert ezen a területen a közrend, a vagyon- és a személybiztonság másképpen nem tartható fenn. Ha a magyar kormány e kívánságnak nem tesz eleget, akkor kénytelenek lesznek a világnak tudomására hozni, hogy ezáltal a román nemzet számára a Wilson elnök 14 pontjában biztosított önrendelkezési jog gyakorlása lehetetlenné tétetett és hogyha a jelzett területen a közrend nem lesz fenntartható, a felelősséget a maga egész teljességében a magyar kormányra hárítják és a következményekért nem vállalnak semmi felelősséget.

E fenyegetésnek is vehető célzás voltaképpen utalás a belgrádi fegyverszüneti szerződés 17. §-ának azon kijelentésére, amely azt mondja, hogy az entente-csapatok a megállapított demarkációs vonalon túl is megszállhatnak bármely területet, ha azon zavargások törnének ki. Azonkívül a sorok között annyit is jelentett, hogy a maguk részéről egészen bizonyosnak tartják, hogy a követelt területeken a román nép zavargásokban, sőt véres lázadásban is ki fog törni és így a román királyi hadsereg számára mintegy magától elő fog állani a kedvező alkalom, hogy e területeket, mint az entente-hatalmak szövetsége, megszállhassa.

Hogy a magyarországi román néptől mennyire távol állott az irredentizmus gondolata és mennyire nem volt megvalósítandó eszménye Nagyrománia, semmi sem igazolhatja szembe-szökőbben, mint az, hogy a román nép, bár ezidőben jóformán minden férfianak fegyver volt a kezében és a magyar állam hatalma soha jobban elzüllesztve nem volt, mint e napokban, a román politikai vágyak és törekvések kedvéért sehol semmi kihágást el nem követett és még kevésbé tört ki zavargásokban, vagy éppen véres lázadásban, amely utóbbival a magyarságot bel- és külföldi izgatók annyit fenyegették. Nem tört ki egyszerűen azért, mert azt a súlyos rabigát és zsarnoki elnyomatást, amellyel a magyarelles romániai röpiratgyártók Francia-, Angol- és Németország könyvpiacait elárasztották, a valóságban soha egy pillanatig sem érezte.

A Károlyi-kormány az aradi Román Nemzeti Tanács e felszólítását nem utasította vissza, hanem a benne foglalt követelések megvizsgálása céljából késznek nyilatkozott vele eszmecserébe bocsátkozni. A kormány ez ajánlatát a románok elfogadták és Jászi Oszkár, aki ennek a kormánynak, mint minisz-

ter, nemzetiség-politikai álláspontját képviselte, úgynevezett nemzetiségi szakértők, radikális barátai és Bokányi társaságában, ki a szociáldemokrata párt képviselője volt, Aradra utazott.

Jászi ez utazása elé az akkori közvélemény nagy bizalommal nézett már csak azért is, mert ő volt az új politikai irányzat nemzetiségi politikájának megalkotója. Őt tartották a románokkal való politikai tárgyalások vezetésére már multjánál fogva is a legalkalmasabb egyéniségnek, mert nem volt titok, hogy ebben a kérdésben az ő álláspontja volt legnagyobb összhangban a románokéval mindazon magyar politikusok között, akik a nemzetiségi kérdésben valamikor állást foglaltak. Bizonyos eszmei és szellemi rokonság is kötötte őt a románokhoz már csak azért is, mert az eddigi magyar kormányok nemzetiségi politikáját éppen olyan egyoldalú kiméletlenséggel ítélte el, mint a román nemzetiségi politikusok, sőt a magyar fajnak, a magyar nemzetnek és léleknek még az az ösztönös gyűlölete sem hiányzott belőle, amelyik a magyarelles nemzetiségi politikusoknak úgyszólván velökszületett jellemvonását alkotta.

Jászi miniszter ez értekezleten a kormány nevében kijelentette, hogy a magyar kormány hajlandó a Román Nemzeti Tanácsnak mindazon járások és városok területén átengedni az impériumot, amelyekben a románok többségben laknak és hogy a nem román többségű területeken lakó román kisebbségek, valamint a román többségű területeken élő nem román kisebbségek védelme az 1868. 44. törvénycikk (nemzetiségi törvény) értelmében átmenetileg fog biztosítani. Kijelentette továbbá azt is, hogy a javasolt megállapodásokba szerződő feleket csak az általános béketárgyalások befejezéséig kötelezik és hogy az általuk teremtett helyzet nem fogja befolyásolni a szerződő feleknek a béketárgyalásokon elfoglalandó álláspontját.

Jászi tehát az aradi Román Nemzeti Tanácsot a magyar állam kormányával teljesen egyenrangú félnek ismerte el és a hazai románságot valami olyan szuverén államalakulatnak, amely a maga álláspontját az általános béketárgyalásokon éppen olyan önállósággal fogja képviselhetni, mint a magyar állam a magáét. Hogy egy állam minisztere az állam fegfőbb életérdekeibe vágó kérdésben saját alattvalóival szemben ilyen álláspontra helyezkedhessék, igazi képtelenség. El kell azonban ismernük, hogy ez Jászi álláspontjának logikai konzekvenciája volt csupán.

A románok Jászi, illetöleg a magyar kormány ez ajánlatát visszautasították és eljárásukat november 20-án egy a világ népeihez címzett kiáltványban igyekeztek megokolni.

A magyar kormány szerintük azzal, hogy az impériumot a tisztán magyar lakosságú, vagy többségű területek felett

nem volt hajlandó a Román Nemzeti Tanácsnak átengedni, lehetetlenné tette a román nemzetnek, hogy élhessen azon természetes jogával, amelynél fogva az általa lakott terület felett csak önmaga intézkedhetik és ily módon az elnyomó állam nyers erőszakát helyezte szembe a román nemzetnek természetes jogával.

A követelt területek jelenlegi ethnikai állapota szerintük nem eredeti és nem természetes, mert a magyar népnek elnyomó osztálya évszázadok óta idegen ékekkel szakította meg a román nemzet testét. Az 1867-ben létesített álkormányosság óta pedig a magyar kormányzó politikának bevallott célja volt a román nemzet létének megsemmisítése. Minden jogot nélkülöző telepítésekkel és mindazon románok megmagyarosításával, akik kénytelenek voltak közvetlenebb viszonyba kerülni a magyar uralommal; mindenféle hivatalnokok százezereinek a román területre való beköltöztetésével és megakadályozva a románságot abban, hogy ipari szükségleteit önmaga elégíthesse ki, mesterséges eszközökkel megmagyarosították a városokat és így a románság megsemmisítése céljából ethnikailag tarkává tették a románság által lakott területeket.

Miután az 1867 óta a magyar kormány közreműködésével csak olyan kisszámú magyar telepes lakosság költözött Erdélybe (összesen 41,000), amely elégtelen volt arra, hogy e hat és félmillió lakosságú terület ethnikai arculatát megváltoztathassa és a városokban eredetileg románság – mint hiteles statisztika-történeti adatok igazolják – nem lakott, a magyar közvélemény a fennebbi állításokat egyszerűen román részről a külföld közvéleményének megtévesztésére szánt célzatos történeti hamisításnak vette.

Az a későbbi jelenség azonban, hogy mikor Románia hadseregének jogtalan közreműködésével sikerült a román impériumot a magyarság által lakott területekre is erőszakosan kiterjeszteni, az újonnan berendezkedett román közigazgatás különböző ürügyek alatt megkezdte a városokból a magyar tisztviselők és polgárok eltávolítását és azokba más vidékekről való románok betelepítését, nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a történethamisításnak vehető okoskodás semmi egyéb sem volt, mint kísérlet előzetes igazolására egy olyan igazságtalan és a végrehajtás módja által embertelenné is tett erőszakos eljárásnak, mely a civilizált ujabbkori népek történetében páratlanul áll.

E kiáltványban azonban egyszerűen sem történik említés arról, hogy a magyarországi románság, Magyarországtól elszakadva, Romániával akar Nagyrománia megalkotása céljából egyesülni. Csak arról van szó, hogy a románság el van határozva az általa lakott területen szabad és független államot alkotni. Romániára csak annyiban történik célzás, amennyiben

kijelentik, hogy a magyarországi román nemzet reméli és elvárja, hogy szabadságra való törekvéseiben az egész román faj segíteni fogja, amellyel ezentúl lélekben egy akar lenni mindörökre.

E harcias hangú proklamáció azonban nem akadályozta meg a nyilatkozó Román Nemzeti Tanácsot, hogy az általa el nem ismert elnyomó magyar kormánytól a rendelkezése alatt álló román nemzetőrség számára nyomban 160,000 lőfegyvert, 5000 géppuskát és 10.000,000 koronát kérjen.

A napilapok ezidőben nagyon sokat írtak arról a nagyszabású szellemi párbajról, amelyet mint egy második – s az elsőnél bizonyára lelkiileg előkelőbb – Bayard, a szociológiai tudományosság összes arzenáljával felfegyverkezve, Jászi Oszkár vívott meg román ellenfeleivel, akik közül Maniunak, mint széles látókörű és európeér szabású államférfiúnak is kijutott a dicséretből és a dicsőségből. Miután ez eszmecsere gyorsíró által feljegyzett anyaga még sehol sem jelent meg, a hírlapokban megjelent töredékes közlemények alapján nem tartom helyesnek annak színvonaláról, vagy tudományos értékéről véleményt mondani. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy e viaskodásban Jászi volt hátrányos helyzete miatt a gyöngébb fél. Nem egyenlő fegyverekkel harcoltak.

Jászi mindenekelőtt szociológus volt, azaz a politikában az „a priori” felállított tételek alapján nyugvó elméletek impraktikus erőltetője, aki szilárdul meg volt győződve, hogy a monarchia nemzetiségi kérdését a gyakorlatban is oly szépen és minden nehézség nélkül meg lehet oldani, a nemzetiségi elv alapján felépülő kulturális autonomia segítségével, mint e tekintetben való mestere, Renner megoldotta papiroson. Könyve, amelyben elméletének gyakorlati megvalósítását igyekezett elfogadhatóvá tenni, éppen ekkor jelent meg (A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok. Budapest 1918). Ellenfelei e könyv segítségével nemcsak beláthattak lelkébe, hanem azt is tudták, hogy ezt az elmésen kigondolt elméletet a valóság éppen most, a monarchia tragikus felbomlásával tépte szét könyörtelen kezekkel.

Ellenfelei nem voltak szociológusok. Maniu kivételével legfeljebb is csak homályos sejtelmük lehetett, hogy az ilyes fajtájú doktrinák miféle fán teremnek! Ellenkezően, furfangos vidéki prókátorok voltak, akik zsebükben kész ítélettel ültek le a vitatkozó asztalhoz és csak azért vitatkoztak, hogy e vitatkozás tényéből magából és a vitatkozás során Jászi által tett nyilatkozatokból mentől több utólagos ürügyet és igazolást szedjenek össze a kész ítélet végrehajtása alkalmával követendő maguktartását illetően. Mikor a vitatkozó asztalhoz ültek, akkor már régen zsebükben volt annak a szerződésnek másolata, amelyet Bratianu 1916 augusztusában kötött

az entente hatalmakkal és annak az üzenetnek, amelyet Wilson elnök november 7-én intézett Románia washingtoni megbízottjához s amely Amerika részéről biztosította a románokat, hogy az 1916 szerződés Románia javára a maga egész teljességében végre fog hajtatni. Ők azzal is tisztában voltak, hogy akár átadja nekik az általok kért impériumot a Károlyi kormány, akár nem, azt tényleg úgy is „Ferdinánd király már indulásra kész hadai fogják átvenni. Ők tulajdonképen nem komolyan vitatkoztak Jászival, hanem csak meglehetősen ízetlen színjátékot rendeztek, amelyen Jászi részvétele a valóságban semmi egyéb sem volt, mint az általa képviselt magyar állam tekintélyének szálnalmas és káros következményű kompromittálása.

Ferdinánd román király hadserege bevonul Erdélybe.

Ferdinánd, Románia királya a Román Nemzeti Tanács most ismertetett kiáltványának keltével egy napon, 1918 november 20-án az egész román haderő mozgósítását rendelte el és hadseregéhez a következő legfelsőbb hadparancsot intézte: „Harcra hívlak benneteket, hogy megvalósítsátok régi álmunkat, az összes románok egyesítését, amiért az 1916/17. évben annyi vitézséggel harcoltatok. Bukovinai és erdélyi testvéreitek hívnak az utolsó harcra, hogy vitézségtekkel hozzátok meg az idegen járom alól való szabadulást”.

E királyi parancs vétele után három nappal a román hadsereg Presan tábornok főparancsnoksága alatt átlépte Erdély keleti és déli határait. „Őfelsége I. Ferdinánd király parancsára és a román nemzeti komité hívására lépte át hadseregünk a Kárpátokat” – mondotta Presan tábornok e napi parancsában.

Hogy tényleg a román kir. hadsereget, mint Ferdinánd király és Presan tábornok hadseregearcansai állítják, a magyarországi román nemzeti komité hívta-e be? azt nem áll módomban megállapítani. Annyi tény azonban, hogy a Román Nemzeti Tanácsra a román királyi hadsereg betörése akkor sem lett volna meglepetés, ha annak parancsolóihoz nem is intézett volna erre vonatkozó felhívást, mert egyes kisebb-nagyobb román csapatok már tíz nappal előbb, november 13-án átlépték Magyarország keleti határát az úzvölgyi és az ojtózi szorosokon. Három nappal később a magyar hadügyminisztérium hivatalosan is jelentette, hogy a románok Csík vármegye területén nyugati irányban folytatják előnyomulásukat.

Ez előnyomulásukat Csík- és Háromszék megyékben minden ellenállás nélkül folytathatták, mert magyar fegyveres csapatok ezidőben ezeken a területeken már nem voltak.

Erdélyben Beszterce-Naszód, Csík, Háromszék, Brassó megyék és a mögöttes vidékek területén október végén körülbelül negyvenezer ember állott fegyverben. A főhadparancsnokság a Wekerle-kormány sürgetésére ezt a haderőt nagyobb csapatokkal volt hajlandó megerősíteni, hogy készen legyen minden román részről jövő eshetőséggel szemben, amelytől azonban komolyan nem lehetett tartani, mert Mackensennek körülbelül hatvanezer embere volt Romániában, amelyet osztrák-magyar részről másfél hadtest egészített ki. Amíg tehát Mackensen nyolcvanezer emberrel megszállva tartotta Oláhországot és az osztrák-magyar hadseregnek Erdélyben körülbelül negyvenezer embere volt, ellátva és felszerelve mindennel, – addig a Jasiiban székelő román kormány egyáltalán nem is gondolhattott arra, hogy Erdélybe betörjön.

A budapesti őszirozsás forradalom után ez a helyzet teljesen megváltozott. Károlyi felszólítása, hogy a katonaság hagyja el a frontot, mert az Ausztriától függetlenné lett Magyarország semleges állam és nem folytat többé háborút, ide is megérkezett. Eljöttek Kolozsvárról, Marosvásárhelyről, Brassóból, sőt Budapestről is az agitátorok, hogy sietessék a front felbomlását itt is. Működésüket eredmény kísérte. A legénység felmondotta tisztjeinek az engedelmességet és elszéledt. Egyidejűen megkezdődött az erdélyi részekben is a téli hadjáratra mindennel ellátott és felszerelt katonai raktárak kifosztása. Az őszirozsás forradalom itt is, mint mindenütt az országban, átalakult a közvagyon gyalázatos elrablásává és elpredálásává. A hazatérő legénység, különösen az orosz fogságból visszatértek biztatására több községben kisebb-nagyobb kihágást és erőszakosságot követett el, de azután csakhamar észbe kapva, lecsendesedett. Lecsendesedett, mert híre terjedt, hogy a románok az őrizetlen határszélek felé közelednek. Ez az érzés vett erőt a Székelyföld lakosságán, de már ekkor a késő bánat eb gondolatává lett.

Ami kevés magyar katonaság volt a belgrádi fegyverszünetben megállapított marosi demarkációs vonalon túl, az sem állott ellen a benyomuló román csapatoknak, mert a Károlyi-kormány megparancsolta nekik, hogy seholse álljanak ellen, hanem vonuljanak vissza a Maros-vonalon innen eső területre. Ez időpontban ugyanis az volt úgy a Károlyi-kormánynak, mint a magyar közvéleménynek az általános hite, hogy a románok a belgrádi fegyverszünet rendelkezéseinek értelmében az entente megbízásából csak a Maros-folyó vonaláig szállják meg Erdélyt. A meglepetéséből felocsudni sem tudó székelység egyáltalán nem értette meg, hogyan lehet így minden ellenállás nélkül prédául dobni Erdélyt annak a román hadseregnek, amely igazán falstaffi hadsereg volt, amikor először lábát magyar földre tette? Küldöttségek jöttek Buda-

pestre kérni a kormányt, hogy küldjön csapatokat a Székelyföldre és ne engedje meg, hogy a székelység minden ellenállás nélkül jusson ez operett-hadsereg birtokába. Hasztalan volt minden. Ekkor már Pogány József és Böhm Vilmos rendelkeztek Magyarország haderejével.

A Károlyi kormány és vele együtt a magyar közvélemény, mikor I. Ferdinánd király és Presan tábornok e proklamációi előttök is ismeretessékké lettek, még akkor is abban a naív meggyőződésben éltek, hogy a román kir. csapatok az entente megbízásából, mint egyszerű megszálló és nem mint hódító csapatok jönnek és felhatalmazásuk értelmében a Marosvonalat nem fogják átlépni, – sőt az általuk megszállott területen is a belgrádi szerződés értelmében a közigazgatást meg hagyják a magyar hatóságok kezében.

E naív hitének értelmében készséggel teljesítette még ekkor is a Román Nemzeti Tanácsnak minden olyan kívánságát, amely a román nemzetörtség felszerelésével, vagy a kilátásba helyezett gyulafehérvári nemzetgyűlés előkészítésével volt kapcsolatos. Így a Román Nemzeti Tanács kívánságára különvonatokat adott rendelkezésekre azon román megbízottaknak, kik a december hó 1-ére összehívott gyulafehérvári román nemzetgyűlésre szándékoztak utazni, pedig ez időpontban már egyáltalán nem lehetett kételkedni, hogy e gyűlést azért hívták össze, hogy Erdélynek Magyarországtól való elszakadását és Romániával való egyesülését, mint a magyarországi összes románság meg nem változtatható végleges akaratát, kimondja.

Az 1918 december 1-én megtartott gyulafehérvári román nemzetgyűlés, amely semmiben sem különbözött a Magyarországon szokásos népgyűlésektől, egyáltalán nem tekinthető a magyarországi összes románság legális képviselőjének. Hogy a román szocialisták miként vélekedtek e gyűlés illetékességéről, jellemzően illusztrálja azt e párt egyik vezető tagjának, Novac Trajának 1918 december 16-án Kolozsvárt közzétett következő tiltakozása: „Valótlanság, hogy a gyulafehérvári határozatot az összes román proletariátus beleegyezésével hozták volna. Azoknak az egyéneknek, akik ott állítólag a román proletariátust képviselték, nem volt a román proletariátus részéről semmi felhatalmazásuk, hogy nevében a Magyarországtól való elszakadást helyeselhessék. A tiszta tényállásnak megfelelő valóság az, hogy ezen a gyűlésen semmiféle szavazás sem volt, mert az egyesülést egyszerűen csak deklarálták. A magyarországi öntudatos román proletárság hallani sem akar addig a román királysággal való egyesülésről, míg Romániában is legalább olyan demokrácia nem lesz, mint amilyen Magyarországon van az 1918 október 31-iki forradalom óta.”

Nyílt titok volt ugyanis, hogy a román szocialista párt

Gyulafehérváron jelenlevő két képviselője, Jumanca és társa, semmiképpen sem akartak beleegyezni a Romániával való egyesülés kimondásába mindaddig, míg kellő biztosítékokat nem kap a párt a Romániában is legközelebb bekövetkezendő demokratikus átalakulásra vonatkozóan. Csak hosszas rábeszélés és egyenként 500,000 korona jutalomdíj fejében mondták ki pártjuk nevében az egyesüléshez való hozzájárulásukat.

E közfelkiáltással elfogadott határozati javaslat lényege a következőkben foglalható össze:

A nemzetgyűlés kimondja Magyarország összes románok által lakott területeinek Romániával való egyesítését és a később összehívandó alkotmányozó gyűlésnek erre vonatkozó határozataig ideiglenesen autonómiát biztosít mindezeknek a területeknek. Elhatározza, hogy ezeken a területeken *a)* teljes nemzeti szabadságot ad az összes nemzetiségi kisebbségeknek, amelyek saját anyanyelvükön tanulhatnak, igazgathatják és képviselhetik magokat az összes törvényes testületekben; *b)* a román állam összes népei vallásszabadságot fognak élvezni; *c)* teljesen demokratikus kormányzásban lesz részök az általános, titkos, egyenlő és községenként való aránylagos választójogi alapon. Választójoga lesz minden huszonegy éves férfinak és nőnek; *d)* teljes egyesületi, gyülekezeti és sajtószabadság; *e)* radikális agrárreform, amelynek értelmében a nagybirtokokat felosztják, hogy minden földművesnek legyen annyi földje, amennyit megművelhet; *f)* az ipari munkásság olyan jogokat kap, mint bármely nyugati állam munkássága.

E határozat kimondása után a szóbanforgó területeken élő román nemzet ügyeinek vitelére 120 tagú nagy román nemzeti tanácsot választottak, amelynek feladata az államhatalom kezelése addig az időpontig, míg a leendő Nagyrománia alkotmányozó gyűlése össze nem ül. E 120 tagú nagy román nemzeti tanács delegáltjaiból alakították meg a Magyarországtól – ezidőszerint még csak elvben – elszakított területek igazgatását intéző kormányzó-tanácsot (consiliu dirigent), amelynek székhelyéül ideiglenesen Nagyszebent jelölték ki. E kormányzó-tanács elnöke Maniu Gyula lett és az egyes kormányzati ágak élére miniszteri hatáskörrel a Román Nemzeti Tanács egyes vezetőegységét állították. Ennek a kormányzó-tanácsnak feladata az lett volna, hogy mint ideiglenes középponti adminisztratív szervezet, lehetővé tegye annak a bonyolult inkorporációs műveletnek végrehajtását, amely velejár egy nagy országrésznek egy új államszerkezetbe való beillesztésével. Ezzel a szerepével azonban nem elégedett meg, hanem valóságos külön és önálló kormány akart lenni, amely a bukaresti középponti kormány minden

érdemesebb hozzászólása nélkül rendelkezik e terület minden belső ügyében és azonfelül még a bukaresti középponti kormányzatban is a vezető erdélyi miniszterek útján olyan nagyfokú befolyást biztosít magának Nagyrománia összes ügyeire vonatkozóan, amely az állam egységével meg nem egyeztethető. Ez a hatalomvágya lett később okozójává feloszlatásának is.

Abba az örömbé, amelyet a magyarországi román politikai vezetők, sőt a politizáló román értelmiség túlnyomó többsége is érzett a Romániával való egyesülés kimondása miatt, a kételkedésnek és az aggodalomnak is belevegyült egy- két keserű ürömcsöppje.

Alig zajlott le ez a minden tekintetben rögtönzött gyulafehérvári román nemzetgyűlés, a román közvéleményben egyre gyakrabban felhangzott az a kételkedést kifejező kérdés: vajjon a lelkesedés e pillanatában helyesen cselekedtek-e, mikor a Romániával való egyesülést minden biztosíték kikötése nélkül feltétlenül mondták ki? Mi lesz az eddig élvezett egyházi és iskolai autonómiával? Mi fog biztosítékul szolgálni arra, hogy a közigazgatásban csorbítatlanul fennmarad az a helyhatósági autonómia, amelyet eddig a magyar állam keretében a maga egész teljességében élveztek, de amelyet a román királyság közjoga nem ismer? Erdély természetes kincseinek kihasználásában a gyengébb erdélyi román tőke nem fog-e hátrányt szenvedni a királyságbeli nagyobb erővel rendelkező tőkével szemben? Nem lett volna-e mégis célszerűbb, már csak azért is, mert az állapotok még egyáltalán nem tekinthetők véglegeseknek, az egyesülést feltételekhez kötni és az említett testületek és szervezetek számára e feltételek segítségével tágabbkörű autonómiát biztosítani?

A vezetők közül, kik e határozat kimondásának indítványozói voltak, többen szükségesnek vélték magyarázó-nyilatkozatokat tenni, nemcsak a kételkedő román, hanem az aggódo magyar közvélemény megnyugtatására is. Így a többi között a nagyváradi Román Nemzeti Tanács elnöke, Lázár Aurél kijelentette, hogy a gyulafehérvári határozatot sokan félreértették.

Ami az impérium átvételét illeti – mondá Lázár Aurél e nyilatkozatában –, egyelőre csakis a tisztán románoktól lakott területekre fognak szorítkozni. De ezt az impériumot nem akarják sehol erőszakkal átvenni, hanem csakis a magyarokkal való kölcsönös megegyezés útján. Be akarják bizonyítani, hogy becsületes és demokratikus közigazgatást akarnak, amely nemcsak a románoknak, hanem a kisebbséget alkotó magyarságnak is áldást és boldogulást fog jelenteni. Tudják, hogy az átmenet a magyar közigazgatásból a románra rendkívül sok nehézséggel fog járni, de számítanak a magyar

tisztviselők közreműködésére. Egyelőre a magyarnyelvű bíraskodásnak meg kell maradnia, mert azt máról holnapra nem lehet megváltoztatni.

A magyar közvéleményt e megnyugtató félhivatalos román kijelentések nem nagyon érdekelték. Arra volt inkább kíváncsi, hogy az Erdélybe betört román kir. hadsereg átlépi-e, vagy nem a belgrádi fegyverszüneti szerződésben demarkációs vonal gyanánt megállapított Maros-folyót?

A magyar közvélemény a román kir. hadseregnek e folyóig való előnyomulását az entente-hatalmak megbízásából eredő megszállásnak tekintette, s azért a maga részéről a fegyveres ellenállást a belgrádi szerződés megszegésének tekintette volna. E szerződés éppen ilyen súlyos megsértésének tekintette azt is, ha a román kir. hadsereg lépi át a Maros-folyót? Ez esetre a kormánytól a fegyveres ellenállás elrendelését követelte.

A magyar közvéleménynek a tekintetben, hogy a román kir. hadsereg átlépi-e a Maros-folyót, vagy nem? – nem kellett hosszabb ideig kétségek között várakoznia. Éppen azon a napon, amelyiken (december 1-e) a gyulafehérvári román nemzeti gyűlést tartották, érte el a román királyi hadsereg a belgrádi fegyverszünetben demarkációs vonal gyanánt megállapított Maros-folyót és vonult be Mosoiu tábornok parancsnoksága alatt Marosvásárhelyre. Mosoiu tábornok ezt a nevezetes lépést egy proklamációban hozta az állítólagos ezeréves rabságból felszabadult magyarországi románságnak tudomására. Hivatkozva Mihály vajdára, ki több mint háromszáz évvel ezelőtt tett sikeres kísérletet Erdély felszabadítására, büszkén jelentette, hogy a láncok örök időkre lehullottak és a románság lelke e perctől kezdve véglegesen egyesült,

Így haladt előre párhuzamosan a román hadsereg előnyomulásával a magyarországi románságnak a középponti hatalmak katonai erejének letörésével egyidejűen megindult politikai mozgalma gyors lépésekkel az irredentizmus útján.

Kolozsvár megszállása és a román impérium berendezése.

Abban a percben, amelyikben a keleti és délkeleti Kárpátok szorosain a román kir. hadsereg első, hiányosan felszerelt gyenge csapatai Erdélybe betették a lábukat, ott az állapotok gyökeresen felfordultak. Zűrzavar, fejvesztettség az egész vonalon. A kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács nem volt ura többé a helyzetnek. Különben is egyik veleszületett gyengesége volt, hogy benne Vincze Sándor vezetése alatt a szociáldemokraták túlsúlyban voltak és ugyanazoktól a szem-

pontoktól vezettették magukat, mint budapesti elvtársaik. A haza állapotával nem sokat törődtek, csak azzal, hogy a város és az Erdély felett való politikai hatalmat saját egyéni érdekeik javára habár csak ideig-óráig is, a kezükbe vehessék, noha Kolozsvár külvárosain kívül, a román megszállás által elsősorban érdekelt vidéken semmi hatásuk és semmi összeköttetésük sem volt.

A Károlyi-kormány, hogy véget vessen a fejtelenségnek, Erdély egész területére kormánybiztosságot szervezett, élére állítván e szervezetnek, mint főkormánybiztost, Apáthy István egyetemi tanárt. E kormánybiztosságnak, nevezetesen magának a főkormánybiztosnak, Apáthy Istvánnak volt a feladata a belgrádi fegyverszüneti szerződés határozmányaira támaszkodva, a megszálló román csapatot főparancsnokságával érintkezni és odahatni, hogy a megszálló román hadsereg ezeket a határozmányokat a magyarság kárára meg ne sértse.

E választás nem volt szerencsés és pedig nem azért, mintha Apáthynak akár hazafisága, akár jóakarata kétségbevonható lett volna. E két tulajdonságához semmi kétség sem férközhetik, hiszen mindkettő valóban felette áll minden bírálatnak. Apáthyt megtenni főkormánybiztossá, akinek feladata a hatalomra jutott románsággal a magyar érdekek védelmében való tárgyalás és alkudozás volt, csakis az erdélyi viszonyok és Apáthy személyes körülményeinek nem ismerése alapján volt lehetséges. Köztudomású volt ugyanis, hogy Apáthy neve valóságos vörös posztó volt a románok szemében, hiszen úgy volt ismeretes előttük, mint a kolozsvári egyetem legsovénabb tanára, aki megtiltotta a román egyetemi tanulóknak, hogy a mensa akadémián még egymás között is anyanyelvükön beszéljenek, aki a nála vizsgázó román jelöltekkel szemben állítólag túlságos szigorú tanusított és nem egy erős román nacionalista érzelmű tanulóknak kellett az ő közbelépése folytán az egyetemről eltávoznia és tanulmányait félbeszakítani. Azonkívül, mint a tudomány és az elmélet emberének, hiányzott közigazgatási képzettsége és gyakorlata s ennél fogva még békés és rendezett viszonyok között sem lett volna alkalmas, hogy egy ilyen nagybbszabású és komplikált adminisztratív szervezetet vezessen. Helyzetét még súlyosabbá tették azzal, hogy helyettesül mellé adták Vincze Sándort, ezt a közönséges szélhámós szociáldemokrata agitátort. Apáthy tragédiájának gyökere ebből a szerencsétlen helyzetből hajtott ki és így meg nem érdemelt későbbi súlyos szenvedéseiért azok felelősek, akik az ő hazafias buzgóságát és kötelességérzetét oly feladat elé állították, amelyet egyáltalán nem teljesíthetett.

Mikor november közepe táján a cseh betörés alkalmával szerzett szomorú tapasztalatokból látta a Károlyi-kormány,

hogy minő sajnálatos és gyászos eredménye volt Linder hadügyminiszter azon pacifista álláspontjának, amelynek értelmében nem akart több katonát látni, nemcsak behívta az öt első korosztályt, hanem naponként harminc koronával fizetendő nemzetőrség szervezését is elrendelte. Kormánybiztosul a nemzetőrség szervezési munkálataihoz Fényes Lászlót nevezte ki. A Székelyföldön nem kellett nagyon buzdítani az öt első korosztálybelieket, hogy katonai szolgálatra jelentkezzenek. A román megszálló sereg elől a leszerelt székely katonák tömegesen menekültek a meg nem szállott területekre és ott azonnal jelentkeztek is a még fennálló katonai hatóságoknál,

Számuk e székely katonáknak a Maros-vonalon innen napról napra növekedett. Elkeseredéssel látták, hogy szülőföldjüket, ezt a tiszta magyar vidéket, miként szállják meg a számbelileg is gyöngé és rosszul felfegyverzett romániai csapatok.

Fényes Lászlót a kormány Erdélybe küldötte, hogy ott a különböző katonai csapatok között némi rendet csináljon és egységet teremtsen. A székely csapatok száma, amelyek Erdély különböző pontjain ez időben kisebb-nagyobb tömegekben összegyűltek, körülbelül két-három ezerre rúghatott. Nem voltak tulajdonképpen egyetlen katonai egységbe sem beosztva, sőt maguk között egységesen szervezve sem. Csak később, december első felében sikerült Berde őrnagynak, Vén Zoltán főhadnagynak és Mester zászlósna Kolozsvárt nagyobb részüket taktikai egységbe csoportosítani. Fegyverzetükről, ruházatukról és zsoldjukról senki sem gondoskodott. Fényes László ahelyett, hogy a legszükségesebbekről gondoskodott volna, inkább arra igyekezett, hogy a székely csapatok önállósága megszűnjék és vagy a nemzetőrség, vagy a fennálló honvédezredek kötelékeibe osztassanak be. E törekvését a székely csapatok tisztjei a legnagyobb bizalmatlansággal nézték, sőt azon szorosabb kapcsolatnál és együttműködésnél fogva, amelyben az erdélyi főkormánybiztosságnak Vincze Sándor vezérlete alatt álló szocialista csoportjával állott, egyenesen gyanúsna és megbízhatatlannak is tartották. Nagy részők Erdély elvesztéséért, vagyis, mint ők mondják, Erdély elárulásáért ma is őt teszi felelőssé.

Marosvásárhely megszállása után a román hadsereg nem sokat habozott, hanem több ponton átkelt a Maroson. Miután a Károlyi-kormány nem volt tisztában, hogy a román hadsereg csupán a maga elhatározásából-e, vagy pedig az entente hatalmak megbízásából lépte át a Maros-vonalat? a hatalmak budapesti képviselőinél igyekezett tájékozást szerezni. E tájékoztatást azonban csak határozatlan alakban és minden egyes esetben elkésve kapta meg.

Ez eljárásra vonatkozóan nagyon érdekes adalékokat

találunk a magyar fegyverszüneti bizottság által 1919 december havában „Documents concernant l'exécution de l'armistice en Hongrie (Novembre 1918 – Mars 1919)” cím alatt kiadott gyűjteményben.

1918 december 16-án az entente hatalmak katonai missziójának főnöke, Vix francia alezredes arról értesítette a magyar fegyverszüneti bizottságot, hogy aznap délelőtt fél-tizenkét órakor Berthelot francia tábornok budapesti képviselője a következőket hozta tudomására.

Bereşteanu román kir. alezredes a nagyszebeni román főhadparancsnokság megbízottja vele Presan tábornoknak, a román hadsereg vezérkari főnökének a következő napiparancsát közölte: „Kolozsvár vidékéről és a Maros völgyéből mindennap újabb és újabb riasztó hírek érkeznek arról, hogy ott a román parasztságnak sem élete, sem vagyona nincs többé biztonságban. Ez új helyzettől készítetve, a szövetségesek elhatározták, hogy átlépik a demarkációs vonalat és előnyomulnak egészen a szatmár-németi–nagykároly–nagyvárad – békéscsabai vonalig. A román csapatok elkerülendők minden hiábavaló vérontást, érintkezésbe léptek az ellenség parancsnokságával, hogy tudomásukra hozzák ez újabb rendelkezéseket”.

Vix alezredes arról is értesíti a magyar fegyverszüneti bizottságot, hogy erre vonatkozóan Henry tábornoktól, a magyarországi entente haderők parancsnokától semmi értesítést sem kapott, bár ő képviseli a tábornokot. Azonnal távirati úton fog neki jelentést tenni. Addig is azonban kéri a kormányt, hogy a hiábavaló vérontás elkerülése végett parancsolja meg a magyar csapatok parancsnokainak, hogy ne álljanak ellen a román csapatok mozdulatainak és semmi szín alatt se tüzeljenek rájuk. Hasonló parancs adatott ki a román csapatoknak is, hogyha meg nem támadtatnak, ne használjanak fegyvert.

Ugyanaznap a magyar kormányt az erdélyi magyar csapatok parancsnokai is értesítették a román kir. csapatok megkezdett előnyomulásáról. Másnap az entente missziók főnökéhez intézett iratában a legerélyesebben tiltakozott a román kir. hadsereg előnyomulása ellen, mivel az semmi egyéb, mint flagrans megsértése a belgrádi fegyverszüneti szerződésnek és a felelősséget ezért, bármilyenek is legyenek következményei, a román csapatokra hárítja.

December 18-án Vix alezredes Berthelot tábornoknak a következő táviratát közölte a magyar kormánnyal: „Hogy minden összeütközés elkerültessék a magyar és román csapatok között, felkérem: parancsolja meg a magyar csapatoknak Kolozsvár kiürítését. Ezt a várost, mint fontos stratégiai pontot rendeletemre román csapatok fogják megszállani addig

is, míg francia csapatokat küldhetnék oda”. E követeléssel szemben a magyar kormány a leghatározottabban kijelentette, hogy csapatait nem vonja ki e városból, mert ez a követelés homlokegyenest ellenkezik a november 13-iki belgrádi szerződéssel és ha esetleg összeütközés lenne a magyar és román csapatok között, minden felelősséget az entente csapatok azon parancsnokaira hárít, akik megkísérlették a magyar csapatok erőszakos módon való eltávolítását.

Hogy Kolozsvárt ilyen sürgősen miért akarták elfoglalni a román csapatok, kitűnik Erdélyi Jánosnak, a nagyszebeni román kormányzótanács budapesti megbízottjának december hó 21-én a Károlyi-kormányhoz intézett átiratának következő szavaiból: „Mosoiu tábornok, az erdélyi megszálló csapatok egy részének parancsnoka sürgönyzi nekem: lépjen közbe a magyar kormánynál, hogy az a Kolozsvárra december hó 22-ére összehívott gyűlést tiltsa be. Ha a magyar kormány vonakodnék ezt teljesíteni, akkor én e gyűlést a Felekről, hova csapataim holnap reggel megérkeznek, ágyúlövésekkel fogom üdvözölni”.

December 22-re az erdélyi magyarság nagy magyar nemzeti gyűlést hívott össze, hogy azon a legimpozánsabb módon tiltakozzék a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés azon határozata ellen, amely kimondotta Erdélynek Romániával való egyesítését a magyarság minden megkérdése nélkül, holott Erdély sorsáról dönteni, a magyarság tudta és beleegyezése nélkül nemcsak a legnagyobb igazságtalanság, hanem a legnagyobb képtelenség is. A magyarság ez impozánsnak ígérkező tiltakozó gyűlése nagyon kényelmetlen lett volna Nagyrománia politikusainak, azért siettek tehát mindenáron és minden eszközzel megakadályozni.

December 23-án Vix alezredes arról értesítette a magyar kormányt, hogy Berthelot francia tábornok nemcsak Kolozsvár kiürítését követeli, hanem a Kolozsvártól nyugatra eső területet is egészen a Máramarossziget–Nagybánya–Szatmár–Nagy-Károly–Nagyvárad és Arad között húzódó újabb demarkációs vonalig.

Miután a magyar kormány elmulasztotta megelőzően az erdélyi haderő szervezését, rendbeszedését és megerősítését s ennek következtében nem rendelkezett kellő nagyságú erővel, kénytelen volt Berthelot tábornok követeléseinak engedve, Kolozsvárt katonailag kiüríteni és a magyar csapatokat a fennebb megjelölt vonalra visszavonni.

Az entente hatalmak katonai misszióinak e kérdésben tanúsított habozó, sőt tájékozatlanságot eláruló magatartását akkor láttuk csak, de nem értettük. Nem értettük, mert annak okait nem ismerhettük. Ma már ez okokat ismerjük és azok röviden abban foglalhatók össze, hogy a román kormány a

belgrádi szerződésben megállapított demarkációs vonalat, miután az nem eset össze a megalakítandó Nagyrománia azon nyugati határvonalával, melyet neki az 1916-ki szerződés biztosított, magára sérelmesnek tartotta és azt kérte az entente hatalmaktól, hogy engedje meg ez egész területnek megszállását. Az entente hatalmak ez engedélye azonban nem volt Románia birtokában még akkor sem, mikor a román hadsereg a Maros folyót átlépte, hanem csak később eszközölte ki részletekben és akkor sem véglegesen.

Ily előzmények után vonult be 1918 december 24-én reggel Gherescu tábornok parancsnoksága alatt Kolozsvárra a román haderő zöme, mintegy 4–5000 hiányosan felfegyverzett és rosszul felszerelt ember.

Kolozsvár megszállása után a magyar és székely csapatok a történeti Erdély nyugati határán a Máramarosszigeten, Zilahon, Csúcsán és Zámon át húzódó vonalon helyezkedtek el, hogy Magyarországot minden eshetőleges román támadással szemben megvédelmezzék, miután a magyarországi politikusok hibájából az egész történeti Erdély a román haderő birtokába jutott.

Ilyen előzmények után s ilyen körülmények között kezdte meg a nagyszebeni román kormányzótanács a román kir. hadsereg leghatásosabb támogatása mellett a régi Erdély egész területén az impérium átvételét és az egész közigazgatás átszervezését.

A román kir. hadsereg Erdélyt olyan területnek tekintette, melyet a fegyver jogán vett birtokba. Hadi jogon azonnal kezébe vette a vasutak és a posta, távirda, telefon felett való felügyeletet. A forgalom lebonyolítására szigorú büntetéssel fenyegetve, kényszerítette a személyzetet. A magyar csendőrséget lefegyverezte s a közrend fenntartását a hadiállapot kihirdetésével együtt saját fegyveres erejére, illetőleg katonai csendőrségére bízta. Életbeléptette a legszigorúbb sajtó- és levélcenzurát. Megtiltott mindenféle gyülekezést és csoportosulást. Az összes társasköröket bezáratta. Az útlevélkényszert oly szigorúan léptette életbe, hogy igazolvány nélkül egyik községből a másikba sem lehetett utazni. A hadsereg számára nemcsak az állami és közraktárakban található hadfelszerelési tárgyak és élelmiszerkészletek lefoglalását kezdte meg, hanem a magánosoknál való legkíméletlenebb rekvirálást is elrendelte. A legcsekélyebb vétségre, vagy ellenszegülésre a legszigorúbb büntetéseket szabta ki és alkalmazta. A botozást, melyet a magyar állam polgárai még hírből sem ismertek, mindennapos büntetési eszközzé tette. Ily módon nemcsak a polgári szabadság, hanem a személy-, vagyon- és életbiztonság is teljesen bizonytalanná lett az egész megszállott területen.

Ezzel egyidejűen a nagyszebeni Kormányzó Tanács szintén megkezdte a polgári közigazgatás nacionalizálásnak

nevezett átalakítását. Először csak a tisztán román, vagy túlnyomó többségükben román lakosságú területeken. Ez eljárás abból állott, hogy a magyar közigazgatási tisztviselőket egyszerűen elkergették és helyükbe a törvény által megkövetelt minősítéstől eltekintve, románokat ültettek.

Miután a megszálló román hadsereg számbelileg gyenge volt és kilátás sem volt, hogy a román királyságból erősítések jöhessenek, az egész megszállott területen elrendelték a sorozást. A lefegyverzett erdélyi magyarság kezébe még a román királyi hadsereg keretében sem látszott bátorságosnak fegyvert adni, azért a magyarságra a sorozási kényszert nem terjesztették ki. Az eddigi román nemzetőröket rendes sorkatonasággá alakították át s ily módon a román parancsnokság alatt álló haderőt sikerült számbavehető módon megerősíteni.

A magyar területeken a közigazgatás átalakítását csak később, Kolozsvár megszállása után körülbelül egy hónappal kezdték meg és pedig a következő módon.

A magyar vármegyék élére román prefektusokat neveztek ki. Ezek a magyar közigazgatási tisztviselőket felszólították, hogy miután az entente hatalmak Erdélyt Romániának ítélték és a román nemzet a gyulafehérvári gyűlésen kimondotta a román királysággal való egyesülést, ha hivatalukban továbbra is meg akarnak maradni, tegyék le I. Ferdinándnak, Nagyrománia királyának a hűségesküt. A köztisztviselők azonban úgy gondolkoztak, hogy mindaddig magyar polgárok és magyar tisztviselők, míg a szóbanforgó területek sorsáról a békekonferencia véglegesen nem határoz és így a hazaárulás bűnébe esése nélkül a követelt esküt nem tehetik le.

A prefektusok az eskü megtagadásáért a vármegyék főbb tisztviselőit tették felelőssé, kiket azért börtönbe vetettek, megbotoztak, agyba-főbe vertek, sőt halállal is fenyegettek nem egyszer. Az esküt nem tett tisztviselők javadalmát letiltották, a tisztviselői árubeszerzési csoportok árú- és élelmiszerkészleteit elrekvirálták, a pénzüzeteknek megtiltották, hogy az esküt nem tett tisztviselőknek hitelt nyujtsanak. Sok helyen még azt is megakadályozták, hogy kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági vállalatoknál eddig szokatlan és súlyos testi munkával keressék meg életfenntartásuk szegényes eszközeit.

Ez intézkedéseknek nyilvánvaló célja az erdélyi magyar értelmiség tönkretétele volt azért, hogy a román uralom alá került magyarságot megfosszák vezető osztályától. A rákövetkező másik intézkedés az erdélyi magyar értelmiség egy második rétegződése, a földbirtokosság ellen irányult, amely régóta tárgya volt egy ellenséges célzatú román gazdaságpolitikai támadó hadviselésnek.

Ferdinánd király 1918 december 25-én rendelet-törvényt adott ki a régi román királyság területén életbeléptetendő birtok-

reformra vonatkozóan. E rendelet egyik §-ában intézkedés foglaltatik, hogy addig is, míg az 500 hektárnál nagyobb terjedelmű birtokok parcellázhatók lennének, a felosztásra kerülő nagybirtokok egyes részei a jogosult földigénylőknek úgynevezett kényszerbérletbe adassanak. Miután a december 1-én tartott gyulafehérvári román nemzetgyűlés által hozott határozat 5-ik pontja kimondotta, hogy a Romániával való egyesülés egyik következménye lesz egy olyan radikális agrárreform is, amelynek értelmében a nagyobb birtokokat akként osztják fel, hogy minden földművesnek legyen annyi földje, amennyit megművelhet, a román impérium életbeléptetésével egyidejűen hozzáfogtak a kényszerbérletek rögtönös életbeléptetésével a kilátásba helyezett radikális agrár-reform megvalósításához is.

A kényszerbérletbeadás valóban gyors és egyszerű volt. A község román papja vagy a járási közigazgatás valamelyik jegyzői írnokból szolgabíróvá előléptetett vezető tisztviselője a községházánál, csak úgy találomra kiosztotta a bérletbe kívánt földeket, miután önkényesen maga szabta meg holdanként a bérösszeget, kijelentvén, hogy azt minden bérlő pontosan tartozik fizetni, de nem a tulajdonosnak, hanem a román állam pénztárának.

Ez volt a szabályos és némi törvényesnek látszó formaságokkal összekapcsolt ritkább eljárás. Az általánosabb pedig az, hogy a felbujtott nép a magyar birtokost egyszerűen elkergette s birtokának azt a részét, amely neki megtetszett, elfoglalta. Az ily módon megindított „radikális birtokreform” csakhamar meg is termette a maga káros gyümölcsét. Tavaszra fordulva az idő, a román paraszt a birtokba vett földet nem művelte meg. Egyszerűen parlagon hagyta és egy pár sovány disznaja, juha vagy kecskéje számára legelőül használta. Ha akarta volna, sem művelhette volna meg, mert a bölcs agrár-reformerek elfeledtek neki gazdasági eszközöket, vetőmagvat, igavonó állatot, egyszerűen: élő és holt felszerelést adni.

A mezőgazdasági termelés az életbeléptetett kényszerbérleti rendszer következtében, még a megelőző háborús esztendőkéhez képest is nagyot süllyedt, ami a nagyszebeni kormányzótanácsot további lépésre ösztönözte. A termés betakarítása után szeptember hó 12-én a hivatalos lapban 3911/919. szám alatt rendelet-törvényt tettek közzé, amely azonban a termelés eredményén a rákövetkező 1919/20-ik, gazdasági évben sem lendített semmit, sőt csodák csodája! – magát a földosztással kecsegtetett román parasztságot sem elégítette ki. A bérletbe kapott földet csak ideiglenes használati tárgynak és nem végleges tulajdonának tekintette s ennek következtében nem is igen bízott a kilátásba helyezett reform komolyságában, kivált, mikor a román királyságból hozott csapatok legénysége révén értesült a Romániában időszakonként megismétlődő földosztó-

gatási eljárások sajátos eredményéről, amely minden egyes esetben azzal végződött, hogy a földhöz jutott paraszt volt tulajdonképpen mindig a vesztes fél.

A nagyszebeni kormányzótanács megbukott. Helyét elfoglalta a likvidáló bizottságnak nevezett „államtitkárok tanácsa”, amelyben a román királyságbeliek irányító hatása sokkal nagyobb volt, mint a felosztatott kormányzótanácsban. Miután a romániai politikusok valóban mesterei voltak mindig annak a politikai és kormányzati szemfényvesztésnek, hogy miként kell égetően súlyos társadalmi és gazdasági kérdéseket papiroson akként megoldani, hogy az avatatlanok előtt komoly reformnak lássék, de azért minden a régiben maradjon, hát 1920 június hó 9-én 2478/920. szám alatt módosító törvény-rendeletet adtak ki.

E két törvény-rendelet alkotja alapját az Erdélyben tervbe vett agrárreformnak, amelynek főbb intézkedései a következőkbe foglalhatók össze:

a) kisajátíthatók az idegen államok alattvalóinak összes ingatlanai; b) *mindazon ingatlanok, amelyek 1917 november elseje után a volt magyar kormánynak az ingatlanok szabad forgalmának korlátozása tárgyában kiadott rendeletei alapján kerültek jelenlegi birtokosaik tulajdonába;* c) az olyan 20 holdnál nagyobb kiterjedésű birtokok, amelyek 1914 július 31-ike után jutottak olyan tulajdonosok birtokába, akik mezőgazdasággal előbb nem foglalkoztak; d) falusi községekben az olyan 30 holdnál, városi községekben pedig az olyan 10 holdnál nagyobb birtokok, amelyek az 1900-ik évtől kezdve az 1918. évig 12 egymást követő éven keresztül haszonbérbe vagy részművelésbe voltak adva; e) valamennyi mezőgazdasági birtokból az 500 holdon felüli rész, sőt ezen alól is folytatható szükség esetén egészen 200 holdig; f) olyan községekben pedig, ahol a rendelet 1. cikkének 1. pontjában körülírt célok elérésére a 33. cikk 1., 3. és 5. pontjaiban felsorolt igényjogosultak (a háborúban rokkantak) kérésének kielégítésére hiányzik a szükségelt föld, a földosztás a 200 holdon alól is folytatható egészen 50 hold minimumig.

A kisajátított birtok ára az 1913 évbeli vételár, a szokásos haszonbérösszeg, a katasztrális jövedelem, a hitelintézetek és a föld minőségének szakértő által eszközölt becslése alapján állapítatik meg. A tulajdonos a kisajátítás árát 50 év alatt törlesztendő, ötszázalékot jövedelmező állami kötelezvényben fogja megkapni.

A kisajátítás végrehajtására helyi és megyei bizottságok alakíttatnak. Ezek fölött áll a legfőbb agrár-reformtanács, amelynek feladata az egész reform végrehajtását keresztül-vinni.

A főbb vonásaiban most ismertetett agrár-reformot a

magyar birtokososztályra nézve az teszi veszedelmessé, hogy annak egyes határozmányai nagyon rugalmasok és azoknak a határoknak a megállapítása, ameddig a birtokos terhére el lehet menni, egyenesen a végrehajtó fórumok tagjainak méltányossági érzésére van bízva. Miután ezeken a területeken az egész közigazgatás románosított, a magyar birtokos egyedül fog állni azzal a román bizottsággal szemben, amelyik a román faji és hatalmi érdekeken kívül más szempontot nem fog ismerni. Ez a kettős reform-rendelet akként van megfogalmazva, hogy ha annak végrehajtóit a legerősebb jogérzet és a legbecsületesebb szándékú méltányosság nem vezeti, a magyarság kezéből az utolsó hold föld is kivethető.

Mircea Djuvara a múlt évben Párisban megjelent „La Guerre Roumaine 1916–1918” című könyvében (149–150. l.) a magyarországi románságnak azon állítólagos szenvedéseit ismertetvén, amelyeket a világháború egész ideje alatt kénytelen volt elviselni, azt írja, hogy „Wekerle rendeletben megtiltotta az erdélyi román birtokosoknak, hogy birtokokat vásárolhassanak, vagy tíz évnél hosszabb időre bérbevehessenek. Korlátozta a románok birtokvásárló jogát. Azt mondta, hogy a földnek a magyarok kezében kell maradnia, mert akié a föld, azé az állam. Szükséges újra felosztani azt a földet, amely a hazaárulók birtokában van. E tartományt (tudniillik Erdélyt) be kell telepíteni magyarokkal. Elsősorban pedig a határszéli vármegyéket magyar határőrökkel.”

Djuvara e soraival az ingatlanok forgalmának korlátozása tárgyában kiadott 4000/1917. sz. M. E. rendeletre céloz, amelyet a román nemzetiségi politikusok és publicisták kiadásának első pillanata óta a románság ellen intézett nagyszabású erőszakos magyar kormányzati merényletnek igyekeztek feltüntetni. A fennebb ismertetett kettős rendelet-tervezet is a feltétlenül egész terjedelmükben kisajátítható ingatlanok közé sorolja *mindazokat az ingatlanokat, amelyek 1917 év novemberének elseje után a volt magyar kormánynak az ingatlanok szabad forgalmának korlátozása tárgyában kiadott rendelete alapján kerültek jelenlegi birtokosaik tulajdonába.*

Miután az ismertetett kettős rendeletnek nyilvánvaló magyarellenes élet román részről azzal szokták megokolni, hogy az tulajdonképpen semmi egyéb, mint egyszerű, szelid retorziója a fennebb említett 4000/917. számú M. E. rendelettel életbeléptetett intézkedéseknek, nem végzek hiábavaló munkát, ha az igazságos párhuzam kedvéért a rendelkezésre álló tér korlátozott volt mellett is kitérek e rendeletnek és az azt provokáló körülményeknek ismertetésére.

Miután a nemzetiségek által többségben lakott területeken a magyar kisebbség politikai erejét a magyar birtokosság alkotta, időfolytán, még pedig elsősorban a román nemzetiség-

politikai vezetők körében az a felfogás lett uralkodóvá, hogy gazdasági életüket úgy kell berendezniük, hogy a vagyontalan, vagy kisebb vagyonú román nemzetiségi értelmiség tagjait jelentékenyebb földbirtokokhoz segítsék.

Az erdélyi magyar és román közvélemény úgy tudja, hogy az erős román középbirtokos osztály teremtésének jel-szavát a múlt század hetvenes éveinek kezdetén *Moldován* János balázsfalvi görög katolikus nagyprépost adta ki, aki saját példájával mutatta meg, hogy miként kell e programot a gyakorlatban megvalósítani. Alsófehér megyében a balázsfalvi *Patria*-bank segítségével sikerült is neki egy pár ezer hold terjedelmű birtokot jelentékeny részében román kisbirtokosoktól összevásárolnia. Az egyetlen Szászcsanád községben tizenhét telekkönyvi bejegyzés állott 1907-ben a nevén. Mikor egy szászcsanádi román kisbirtokosnak 79 négyszögöl szőlője és 25 négyszögöl legelője árverés alá került, *Moldován* nagyprépost vette meg négy koronával, *Maniu* Gyula, a volt *Consiliu Dirigent* egykori elnöke 1904-ben egy *ohabai* román kisbirtokostól 33 koronáért vette meg kényszer árverésen lakótelkét. Három évvel később a volt tulajdonos fiainak 280 koronáért adta vissza. Az *ohabai* telekkönyv 470-ik betétjének tanúsítása szerint *Maniu* úr egy özvegyasszonytól kényszerárverésen egy házat és 850 négyszögöl terjedelmű kertet egy koronával vásárolt meg. Ily módon szerezte meg az általa alapított román bankok segítségével a középbirtokossá lett vagyontalan román értelmiség birtokának javarészét s ezért mondhatta *Traján* Mihály abban a tanulmányában, melyet e könyv 187–188. lapjain idéztünk, hogy „a legtöbb bank az erdélyi román polgári osztály által alapított kizsákmányoló pénzügyintézet”.

A román nemzetiségi bankpolitika nemcsak a román parasztságra, hanem az erdélyi magyar földbirtokosságra is káros volt.

A román nemzetiségi pénzügyintézetek előszeretettel nyújtottak sok esetben valóban könnyelmű hitelt is az eladósodott magyar középbirtokosoknak és e hitelnyújtás következtében több magyar középbirtok jutott e pénzügyintézetek közvetítésével román kézre. A román pénzügyintézetek e munkáját megkönnyítette egy más forrásból keletkezett és más irányú birtokelosztási folyamat is.

Az 1848-iki jobbágyszabadítás egyik következménye a mezőgazdasági munkaerejét elveszített és forgótőke hiányában szenvedő középbirtok széttöredezése volt. Ez mindjárt az ötvenes években megkezdődött, de nagyobb méretűvé csak a múlt század nyolcvanas éveiben kezdett lenni. Azóta a román pénzügyintézetek tevékenysége következtében még inkább fokozódott és eredménye az volt, hogy a szóbanforgó területen a nagy-

és középbirtokot a románság két vármegyében már majdnem teljesen felszívta, mert annak jelenlegi területe Fogarasban, viszonyítva az egészhez, csak 2%, Hunyadban 3%. Magyar mezőgazdasági nagy- és középbirtok jelentékenyebb területtel ma csak Erdély középső részében van. *Kolozs* megyében 24%, *Kisküküllőben* 21%, *Marostordában* 20%, *Tordaaranyosban* 18%, *Szolnokdobokában* 18% és *Alsófehérmegyében* 12%.

Hogy a magyar közvélemény figyelme e veszedelmes birtokmozgalom felé fordult, annak érdeme a *Bethlen* István grófé. Az ő kutatásai szerint az 1913-mat megelőző öt évben a jelzett területen 44,000 hold mezőgazdasági és 20,000 hold erdőbirtok került mintegy 25.000,000 korona értékben román kézre, amely az e területen fekvő 100 holdnál nagyobb mezőgazdasági területnek mintegy 8%-át alkotja.

Hasonló a helyzet a román többség által lakott határos magyarországi vármegyékben is. Mivel ezeken a vidékeken a magyar nagy- és középbirtok állománya jelentékenyen nagyobb, mint az erdélyi részekben, e területnek kisebb részét – csak 5%-át – vonta be a változások körébe. Ezekben a határos vármegyékben az utolsó ötéves időszakban 52,000 hold mezőgazdasági és 50,000 hold erdőterület ment mintegy 45 millió korona értékben román kézre. Ha már most ez öt-évi veszteség egyévi átlagát vesszük, kitűnik, hogy évenként átlag 33–35,000 hold terület jut román kézre, ami 14 millió korona értéket képvisel.

Ez volt általánosságban a helyzet a világháború kitörését közvetlenül megelőző időben. Az a nagy vagyoni eltolódás, amely következménye volt a háborús gazdálkodásnak, etekintetben is csakhamar éreztetni kezdte hatását, még pedig, fájdalom, fokozottan károsabb irányban. A háborús üzletek által elért nyereségek révén az üzérkedők és köztük elsősorban a kisebb-nagyobb bankok kezében óriási tőke gyűlt össze, amely földbirtok spekulációra vetette magát és kezdte nyereszkes céljából összevásárolni azokat a birtoktesteket, amelyekre a harctérrel majdan visszatérők elhelyezésének céljából nagy szükség volt. Megkezdődött a birtok árának mesterséges felhajtása. A földbirtokkal megkezdett ez üzérkedés megakadályozása elsőrendű állami és társadalmi érdek volt. A hadviselő államok között egy sem volt, amelyik ebben az irányban korlátozó intézkedéseket kénytelen ne lett volna tenni. A magyar kormányzat is csak azt tette, amit a többi állam és nem is kezdeményezőleg elsőnek, hiszen még Ausztria is megelőzte.

A megelőző fejezetek egyikében már megemlékeztem arról, hogy *Bratianu* miként emlegette dicsekvőleg, hogy már csak azért is mennyire helyes politika volt az, hogy a háború kitörésével Románia, kivonván magát szövetségi kötelezett-

sége alól, monarchiánk oldalán nem avatkozott a háborúba, mert amíg a hadviselő államok egyre szegényedtek, addig Románia kitűnő háborús üzleteket csinálva, meggazdagodott. Rámutattam arra is, hogy az 1914/15. év telén a román politikai körök vezetőegyeniségei különböző szállításokkal minő jó üzleteket csináltak és hogy ez üzletekből a magyarországi román nemzetiségi politikai körök is kivették a maguk busás részét.

A hazai román bankok és a velők legszorosabb kapcsolatban álló román nemzetiségi politikusok voltak a gabona- és kukoricaszállítási üzletek lebonyolítói. A Romániából, az oda- való hatóságok hallgatólagos elnézésével űzött szarvasmarha-, juh- és lócsempészés sem volt hiányával az ő közreműködésüknek. Mind e nagy hasznot hajtó üzérkedések mögött az *Albina* és az ő érdekkörébe csoportosult magyarországi román pénzüzetek állottak, Romániában pedig az állami jellegű *Román Nemzeti Bank* által táplált *Banca Carpaților*. Ezek a külfölddel kapcsolatos üzletek, összekötve belföldi termékek és anyagok: gyapjú, túró, nyersbőrök, bocskorok, faszánkótalpak, szilvapálinka stb. szállításával, okozói lettek, hogy aránylag óriási összegek gyűljenek össze a magyarországi román- értelmiség politizáló rétegeinek kezeibe. A dolgok természetes rendje szerint ezek az összegek a legbiztosabb elhelyezkedés talaját a földbirtok összevásárlásában találták meg.

A román nemzetiségi földbirtokpolitika eredeti kettős irányú káros hatását úgy a kisbirtokos román parasztsággal, mint a magyar középirtokokkal szemben a fennebb jelzett vagyoni eltolódások következtében egyre fokozottabb mértékben kezdte éreztetni. A benne rejtett veszedelmet most is Bethlen István gróf vette észre és erélyesen sürgette, hogy a kormány gondoskodjék megfelelő védekező rendszabályok életbeléptetéséről.

Bethlen István sürgetésének következménye volt az összkormánynak az ingatlanok forgalmának korlátozása tárgyában fennebb már említett és 4000/1917. M. E. szám alatt kiadott rendelete.

E rendelet első §-a kimondja, hogy a benne megjelölt területen mindaddig, míg érvényben marad e rendelet, ingatlant csak a hatóság hozzájárulásával lehet eladni és venni, vagy tíz évet meghaladó időre bérbe adni. Ennek következtében minden ingatlan adás-vevés, vagy haszonbérbe adás az illetékes hatóság hozzájárulása nélkül érvénytelen.

E rendelet hatálya az összes erdélyi vármegyéken és Krassószörény megyén kívül kiterjedt még Árva, Bereg, Gömör-Kishont, Liptó, Máramaros, Sáros, Nyitra, Szatmár, Szepes, Trencsén, Turóc, Ugocsa, Ung, Zemplén és Zólyom vármegyékre is, tehát az egész Felső-Magyarországra, ahol az

erdélyrészihez egészen hasonlatos volt a helyzet. A tót nemzetiségi pénzüzetek csatornáján át a cseh tőke kezdte meg nagyobb mértékben a földbirtokok összevásárlása útján azt a békés foglalást (pénétration pacifique), amely hivatva volt az esetleges fegyveres hódítás útját előkészíteni és megkönnyíteni.

Hogy ez a rendelet mily érzékeny pontját érintette ennek a cseh pénétration pacifique-nak, nyilvánvalóan bizonyítja az a sokatmondó körülmény, hogy alig jelent meg, Witt, Stanek és Klofac cseh képviselők azonnal azt kérdezték az osztrák kormánytól: minő álláspontot szándékozik e rendelettel szemben elfoglalni? – mert e rendelettel a magyar kormány tisztán politikai célokat követve, az osztrák és magyar állampolgárok törvénnyel biztosított egyenjogúságát az előbbinek rovására flagrānsul megsértette.

E rendelet végrehajtásának tárgyában kiadott utasítások azt mondják, hogy az illetékes hatóságok a vásárhoz, vagy a haszonbérbeadáshoz való hozzájárulást csak akkor tagadhatják meg, ha ez az ingatlanoknak egy kézben való halmozására vezetne és nem mozdítaná elő a szükséges birtokmegosztást; ha az ingatlan földműveskézből olyannak a kezébe kerülne, aki nem művel földet, vagy akitől a birtok okszerű művelésével egyetemben a termelés fokozása nem várható, vagy ha feltehető, hogy a vásár célja árfelhajtás.

Hogy a birtokforgalomnak e korlátozását nemcsak a 4000/917. számú M. E. rendeletben megjelölt területek speciális gazdasági és politikai viszonyai provokálták, hanem általános állami érdek volt, bizonyítja az a körülmény is, hogy életbeléptetése után másfél hónappal a 170,739/F. M. számú rendelettel hatályát az ország egész területére kiterjesztették.

Az alatt az egy év alatt, amíg érvényben volt, a hozzájárulást összesen 25,000 holdtól tagadták meg, amelyből az erdélyi részekre alig esett 10,000 hold. Ha az egyes eseteket megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy aránylag kevés eset volt arra, hogy román vásárlóféltől magyarral szemben az engedélyt megtagadták volna. Ellenben nagyon gyakran fordult olyan eset elő, mikor Czitron Baruch Szolnokdoboka megyében megvásárolja Horváth Péternétől az utóbbinak 8 hold szántóföldjét és a Kolozsváron székelő „Erdélyi Ingatlanforgalmi Bizottság” nem hagyja jóvá a vásárt.

A magyar kormány e rendelkezése nem tiltotta meg a románoknak a birtokvásárlást, hanem csak azt akadályozta meg, hogy se román, se magyar, se más nemzetiségű vagy fajú spekuláns a hadi üzérkedések révén szerzett jogtalan nyereségből felhalmozott tőkéjét ne használja arra, hogy akár a magyar középirtokos, akár pedig a román kisirtokos lába alól kihúzza azt a földet, amelyet apjától örökölt, vagy bő

verejtékhullatással maga szerzett. Meg akart állítani egy, a román népre is már régóta tartó káros folyamatot, amelynek eredménye az volt, hogy míg a románok által lakott megyékben, az egy Fogaras megyét kivéve, a lakosság száma mindeütt szaporodott, addig az önálló birtokosok száma 25,000-rel fogyott. Arra, hogy ezt a folyamatot a román bankpolitika idézte elő, komoly bizonyítékul szolgálhat az a jelenség is, hogy a Székelyföldön és a szászok között, ahova ennek a román nemzetiségi bankpolitikának káros hatása nem terjedt ki, az önálló kisbirtokosok száma az 1900-tól 1910-ig tartó időszakban jelentékenyen megszorodott.

Az állítólagosan elnyomó zsarnok magyar gazdasági politika nemcsak azt tette lehetővé, hogy az erdélyi részekben az utolsó félszázad alatt viszonylag elég tekintélyes számú román középirtokososztály keletkezzék, hanem azt is, hogy a magyarországi román paraszt minden tekintetben utólérhetetlen ideál legyen a román királyságbeli parasztság számára. Az új román impériumnak a fennebb ismertetett agrár reform által inaugurált gazdasági politikája pedig feltétlenül tönkre fogja tenni az erdélyrészi magyar birtokosságot, de vele együtt a román királyságbeli parasztság balkáni színvonalára fogja sülyeszteni a magyarországi román parasztságot is.

Az erdélyi magyarságot ezek a ránézve annyira szomorú tények napról napra jobban meggyőzték, hogy mindazok az ígérek, amelyek a gyulafehérvári gyűlésen a többi nemzetnek nyelvi és kulturális autonómiájára, politikai és nemzeti szabadságának biztosítására vonatkozóan elhangzottak, pusztán ígérek és hogy számára a román impérium alatt a polgári lét, a nemzeti fennmaradás és saját nemzeti művelődésének nemcsak tovább fejlesztése, hanem még egyszerű fenntartása is lehetetlenné van téve. Elvették legfőbb tudományos iskoláját, a kolozsvári egyetemet, legelső művészeti intézetét, a kolozsvári színházat. Elrománosították tömérdek fiú- és leányközépiskoláját, bezárták százszámra polgári-, felső- és elemi iskoláit. Lehetetlenné tették, hogy társadalmi alapítású tudományos, irodalmi és közművelődési intézetei és egyesületei, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Irodalmi Társaság, az EMKE stb. működhesse.

A magyar kormány a román kir. hadsereg és az erdélyi Kormányzótanács ez eljárása ellen az ententemisszióknál több ízben tiltakozott, abból az alapelvből kiindulva, hogy mivel a román kir. hadsereg az ententehatalmaktól nyert felhatalmazás alapján szállhatta meg a Maros folyón innen eső területeket, a belgrádi fegyverszünet határozmányai ránézve is kötelezők. A közigazgatásnak tehát magyar kézben kell maradnia. A román hadsereg főparancsnoksága ezzel szemben azt mondotta: a román hadsereg Erdélyt nem a belgrádi fegyverszüneti szer-

ződés alapján szállotta meg, hanem az entente-al 1916-ban kötött szerződés alapján a fegyver jogán és a gyulafehérvári román nemzetgyűlés azon határozata következtében, amely a Romániával való egyesülést a magyarországi román nemzet önrendelkezési jogának alapján kimondotta s amely Erdély sorsát véglegesen eldöntötte, – így tehát ránézve a belgrádi fegyverszüneti szerződés határozmányai nem kötelezők.

Vix alezredes 1919 január 29-ről keltezett jegyzékében a magyar kormánynak egy ilyen panaszos jegyzékére válaszul azt írta, hogy az a vizsgálat, melyet megbízottja, Ameil kapitány teljesített, azt igazolja, hogy az Erdélyben előfordult rendetlenségek részint az erdélyi magyar hatóságoknak, részint pedig a magyar kormány megbízottainak intézkedései által idéztettek elő. Ugyancsak Ameil kapitány jelenti, hogy 1918 november 3-án 26 erdélyi vármegye elszakadt Magyarországtól és ezt a magyar kormány is elismerte. Felvilágosítást kér erre vonatkozóan.

Február 1-én azt írja a magyar kormánynak, hogy megbízottja, Ameil kapitány azt kérdezte a nagyszebeni román kormányzótanácstól, hogy igaz-e az, hogy Erdély függetlenségét a magyar kormány is elismerte? E kérdésre Maniu elnök a következőket felelte:

1918 október 12-én a román nemzeti komité határozatot hozott a magyarországi román nemzet jövőjének biztosítása érdekében és azt Vajda-Voevod útján október 18-án a magyar kormány tudomására hozta. Október 27-én megalakult Aradon a román nemzeti tanács, amelyet a magyar kormány elismert a független román nemzet képviselőjéül. Ezt a tanácsot a magyar és szász nemzeti tanácsok nemcsak elismerték, hanem vele összeköttetésben is állottak. A magyar hadügyminiszter megengedte, hogy a román nemzetiségű katonák a szolgálati esküt a román nemzeti tanács kezébe tegyék le. Legnagyobb bizonyíték pedig arra vonatkozóan, hogy a magyar kormány elismerte a román nemzeti tanácsot, a magyar kormány az a válasza, amelyet e tanács azon felhívására adott, hogy 26 vármegyében engedje át a románoknak az imperiumot s amely válasznak tartalma az volt, hogy igyekezni fog alkalmas módot találni e kérdés megoldására és Jászi minisztert leküldi Aradra a módoszatok megbeszélésére.

Maniu e végtelenül impertinens ferdítéseinél semmi sem lehetne fényesebb bizonyítéka, hogy mily nagy hiba volt a kormány részéről a román nemzeti tanácsok létezésének tudomásulvétele és Jászi Oszkárnak aradi disputája, már csak azért is, mert a párisi béketanács Maniu ez információja alapján jelölte ki azt a demarkációs vonalat, amelyet Vix alezredes hirhedt március 20-iki jegyzékében Károlyival közölt.

A kisebb-nagyobb összetűzések a román hadsereg és a magyar csapatok között az új demarkációs vonal megállapítása

után sem szüntek meg. Komolyabb következményekkel járt a czigándi eset, amikor egy páncélos vonaton előretörő két század román katonát egy szakasz honvéd megszalasztott. Ez incidens szolgált a románok által örömmel üdvözölt ürügyül arra, hogy Apáthy István főkormánybiztost, ki a román haderő bevonulása után is Kolozsvárt maradt, hogy a belgrádi szerződés értelmében felfogott hivatalos kötelességét teljesítse, letartóztassák és később haditörvényszék elé állítsák. Apáthy kötelességtudón helyén maradt s ennek következtében kötelességérzetének áldozata is lett. Helyette, Vincze Sándor pedig Budapestre szökött, hol a proletárdiktatura alatt még gyalázatosabb szerepet játszott, mint Kolozsvárt.

A románok elégedetlenek lévén az új demarkacionális vonallal is, mindent elkövettek, hogy engedélyt kapjanak az 1916-iki szerződésben megállapított vonalig való előnyomuláshoz. Minden apróbb vagy nagyobb összetűzés az egymással szemben álló csapatok között ürügy és alkalom volt ez engedély újabb sürgetéséhez. Végre sikerült ezt az engedélyt megkapniok. Ez engedélyt Vix francia alezredes hirhedt március 20-iki jegyzékében hozta Károlyi tudomására, kijelölve benne a legújabb demarkációs vonalat és a semleges zónát, amelynek a magyar és román csapatokat el kellett választania egymástól. Hogy Vix alezredes e jegyzéke másnap, március 21-én minő gyászos fordulatnak lett okozója a magyar belpolitikában, nem szükséges e helyen részletesebben fejtegetni.

Székely eposz és tragédia.

1918 november második felében Ugron Gábor, Sebess Dénes és e könyv írójának elnöksége alatt Budapesten is megalakult a Székely Nemzeti Tanács, amely nemcsak a Budapesten élő székelység értelmiségét, hanem annak minden társadalmi rétegét is egyesítette magában. Célja volt az erdélyrészi magyarságnak és székelységnek olyan erősebb és nagyobb hatású társadalmi szervezetét alkotni meg, amelynek elég ereje lesz a közvéleményre s azzal együtt a kormányra is olyan hatást gyakorolni, hogy az a magyar állami területi integritásának, elsősorban pedig Erdélynek megvédelmezését tegye összes politikai cselekedeteinek sarkpontjává. Programjának második pontja az volt, hogy a magyar társadalom anyagi és erkölcsi támogatását megszerezve, külföldön olyan propagandát indítson, amely alkalmas annak figyelmét és érdeklődését a magyar, elsősorban pedig az erdélyi kérdésre irányozni és így minden tőle telhető módon ellensúlyozza a románság nagyszabású magyarelles külföldi propagandájának hatását.

A budapesti Székely Nemzeti Tanács megalakulásának kezdetétől fogva igen súlyos helyzettel találta magát szemben.

Elsősorban is hiányzottak anyagi eszközei és munkásságának nagy részét, különösen az első időszakban, e szükséges anyagi eszközök megszerzése vette igénybe. Második nehézsége az volt, hogy a távolság és az akkori zavaros helyzet következtében az erdélyi viszonyokról, az erdélyi magyarság vágyairól és törekvéseiről megbízható tájékozást szereznie nagyon nehéz volt. A harmadik, és pedig a legnagyobb nehézséget az ország, főként pedig Budapest akkori lelkiállapota okozta. A defaitista pacifizmus ebben a napokban valóságos orgiákat ült; a nemzeti érzés pedig igazán a fagypontra alát volt süllyedve. Aki akkor az ország integritása védelmének, esetleg fegyveres védelmének is, érdekében szót emelt, azt lebunkózni való háborús uszítónak bélyegezték. Aki pedig azt hirdette, mit a Székely Nemzeti Tanács hangoztatott, hogy most a nemzet és a kormány gondjának legelső tárgya a megtámadott haza védelme, nem pedig a napirendre tűzött politikai és társadalmi reformok, amelyek, ha a szó legnemesebben vett értelmében is megvalósíthatóknak, nem fognak érni semmit a szétépett, megcsonkított és életfeltételeitől megfosztott magyar haza számára, azt azonnal veszedelmes és lebunkózni való ellenforradalmárnak nyilvánították.

A szocialista és a radikális körök hangadó emberei és sajtója a Székely Nemzeti Tanácsban megalakulása óta nem is láttak mást, mint háborús uszító ellenforradalmi szervezetet és ilyen módon is kommentálták annak minden cselekedetét.

Szükséges még rámutatni arra a viszonyra is, amely a Székely Nemzeti Tanács és a Károlyi-kormány között fennállott. Miután a Székely Nemzeti Tanács nem ismert más célt, mint Erdély megvédelmezését, szükség esetén még fegyverrel is, és mindez, főleg az utóbbi, a kormány aktív közreműködése nélkül megvalósítható nem volt, azért igyekezett a kormányt e gondolatnak megnyerni, a mi logikai szükségességgel vonta maga után, hogy a kormánynak nehézségeket nem csinálhatott.

El kell ismerni, hogy Károlyi a maga személyében igyekezett a Székely Nemzeti Tanácsnak minden kérését teljesíteni, akcióit támogatni és tőle telhetően elősegíteni. Ez azonban a legtöbb esetben csak jó szándék és platonikus érzés maradt, mert a megvalósításnál a Károlyit játékszer gyanánt kezökben tartó radikálisok és szociáldemokraták intézkedéseit mindig kijátszották, vagy legalább is ellensúlyozták.

A Székely Nemzeti Tanács tudta, hogy Erdély esetleges fegyveres megvédésére – fájdalom napnak nap után teltével inkább visszafoglalására – mindaddig nem gondolhat, míg a hadseregnek akkori züllött állapotára való tekintettel, annak valamely részére erősebb hatást nem bír gyakorolni. A hadsereg ilyen részről a székely katonaság önkényt kínálkozott.

Egy néhány fiatal székely tiszt segítségével, kik a Székely Nemzeti Tanácsnak is tagjai voltak, egy székely katona gyűjtő és irányító különítményt szervezett azokból a székely katonákból, kik a különböző frontokról visszajöve, Budapesten tartózkodtak. November közepétől kezdve 150–200 székely katona tűrhetően felfegyverezve mindig volt Budapesten. Időnként ezeket a folyton megújuló osztagokat kellően felszerelve, leküldötte az Erdély határán levő székely katonaság megerősítésére.

Az előző szakaszban említettem, hogy december első felében Berde őrnagy, Vén Zoltán főhadnagy és Mester zászlós Kolozsvárt összegyűjtötték és taktikai egységbe szervezték az Erdély különböző pontjain összeverődött elmenekült székely katonákat. A Székely Nemzeti Tanács összeköttetésbe lépett ezzel a későbbi székely dandárnak, illetőleg hadosztálynak magvát alkotó csapattal és elvállalta a közte és a kormány között való közvetítést. Ugyaníly módon lépett összeköttetésbe még decemberben a II. számú székely huszárezrednek azzal a századával is, amely az olasz frontról elmenekülve, ez időben Zilahon állomásozott. A kormány e század leszerelését még novemberben elrendelte, de a Székely Nemzeti Tanács közbelépésére e rendelkezését visszavonta és később beosztotta a székely dandárba.

Mikor a székely katonaság Kolozsvárról kivonult és elfoglalta a Nagybányán, Csúcsán és a Zámon át húzódó demarkációs vonalat, akkor tulajdonképpen minden hadrendi beosztás nélkül, úgyszólván a levegőben lógó csapat volt. A Székely Nemzeti Tanács kieszközölte, hogy mint önálló székely dandár osztassék be a Kratochvil ezredes parancsnoksága alatt Erdélyből kivonult haderőbe, amelyre az új demarkációs vonal őrzése volt bízva. Kieszközölte, hogy ruházattal, fegyverrel és zsolddal elláttassék. Hogy ez mennyi nehézséggel volt összekötve, annak illusztrálására szolgáljanak a következő esetek:

Az Erdélyből kivonult székely katonák közül körülbelül 1200-nak nem volt fegyvere. A Székely Nemzeti Tanács kieszközölte, hogy kellően felfegyverztessék. A fegyvereket Böhm hadügyminiszter kiutalta, de Pogány, a katonatanácsok kormánybiztosa a fegyverek kiadását megtagadta. A székely tüzéreknek nem volt hasznavehető ágyúk. A hadügyminiszter az ágyúkat kiutalta. A raktár kezelőszemélyzete azonban Pogány utasítására megtagadta az ágyúk berakását a vasúti kocsikba. A budapesti székely különítmény katonái rakták be az ágyúkat, de a kísérszemélyzet Pogány bizalmasainak utasítására az ágyúk irányzóeszközöket leszerelte és ellopta. Egy szállítmány fehérműt küldöttek le vasúton a fehérmű nélkül levő székely katonaság számára, de a szállítmány sohasem érkezett meg. Ellopták.

Így nem csoda, ha a Budapesten levő fiatalabb székely katonatisztek elkéseredett gyűlölettel voltak Pogány iránt. E gyűlölet egy alkalommal majdnem véres összeütközés provokálója lett. 1919 január 8-án a Székely Nemzeti Tanács a Vigadóban Kolozsvár román megszállása ellen nagy tiltakozó gyűlést tartott. A közönség a gyűlés után a Ritz szálló elé ment, hol Coolidge tanár amerikai küldött lakása előtt impozáns módon tüntetett az ország területi integritása mellett. A tüntető közönség nagy része egynéhány fiatal székely katonatiszt vezetése alatt a várba ment, hogy Károlyi előtt is hasonló módon tüntessen. Útközben az Albrecht-úton egy autóval találkoztak. A benne ülő, erősen semita arcú egyént a tüntetők közül valaki Pogánynak nézte. Az autóból kihúzták, de mielőtt súlyosabban bántalmazhatták volna, egy idősebb székely tiszt figyelmeztette a tévedésre. Szabadonbocsátották és továbbvonultak a miniszterelnökség elé. Pogány, aki időközben értesült a történekről, gépfegyvereket szegeztetett a tüntető tömegre és kézigránatos tengerészeivel szétszóratta.

Pogány bosszúja ezzel nem érte be. A székely különítményt azzal denunciálta, hogy semmi egyéb, mint a Székely Nemzeti Tanács olyan csapata, amelyet csak azért tart Budapesten, hogy alkalmilag segítségével ellenforradalmi puccsot kíséreljen meg. Böhm hadügyminiszter e különítmény felosztatását el is rendelte, de a Székely Nemzeti Tanácsnak közbelépése e különítmény fennmaradását, ha más formában is, biztosította.

A Székely Nemzeti Tanács fáradozásainak sikerült számtalan kisebb és nagyobb nehézség legyőzése árán nem egészen három hónap alatt egy 7–8000 főből álló kis székely hadosztályt szervezni és fenntartani. Hogy ez a hadosztály a hadsereg általános elzűllése közepette is megmaradt fegyelmezett és hazafias érzéstől áthatott, harcrakész haderőnek, az egyedül tisztjei hazafias lelkesedésének és becsületes kötelességtudásának köszönhető.

1919 februáriusának közepétől kezdve az ország politikai állapotai gyorsan kezdettek véglegesen elzűlleni és már lehetett érezni, hogy miként csúszik a nemzet a bolsevizmus örvénye felé, akkor bizonyos körök és vérmesebb egyének, inkább óhajtás, mint terv gyanánt emlegetni kezdték, hogy a székely csapatokat igen alkalmasan fel lehetne használni egy ellenforradalom végrehajtására. Erről azonban a Székely Nemzeti Tanácsban soha, még csak bizalmasan sem esett szó és nem is volt senki e Tanács vezető egyéniségei között, aki ilyesmire gondolt volna. A Tanács vezetőemberei nem voltak forradalmárok, sem ellenforradalmárok. Egyszerűen magyarok és hazafiak voltak, akik azt vallották, hogy székely vérnek csak a haza védelmében szabad kiömleni, mert nagyon drága nedű ez a vér.

Nem lehetetlen azonban, hogy ez eshetőség is gyorsan a lehetőségek sorába került volna, ha a dolgok magától való továbbfejlődését nem vágja el erőszakosan Vix alezredes jegyzékének gyászos szülőtte, az a március 21-iki szociáldemokrata kommunista puccs, amelynek eredménye volt Kun Béla gyalázatos proletárdiktatúrája.

A székely hadosztálynak minden katonája becsületesen teljesítette kötelességét a Nagybányától Zámig húzódó hosszú fronton. Panasz nélkül, szilárdan állott őrhelyén az egész télen, fölötte gyenge hadifelszereléssel, hiányos ruházatban. Sokan közülök köpenyeg nélkül, egyetlen szál blúzban, kiszakadt talpú bakancsban húzták ki az átlag 4–6 fokos hideg téli időt. De túrtak, szenvedtek abban a reményben, hogy nincs messze az idő, amelyben parancsot kapnak, hogy kiűzzék őseik földjéről a belopózkodott ellenséget. Bízta önmagukban. Fájdalom, nem bízhattak többi társaiknak legnagyobb részében, akiknek fegyelmét, katonás kötelességérzetét és hazafias érzését teljesen aláásta a budapesti szocialista agitátorok propagandája. Rikító példát szolgáltatott erre a szatmári 12. ezred katonái, kik éppen március 15-én, a magyar nemzeti szabadság e nagy ünnepén hagyták oda a frontot, hatalmas rést nyitván a támadó szándékú román hadseregnek. Az így támadt rést azonban betömte a székely hadosztály szó nélkül, mert nem akarta, hogy a gyűlölt ellenség zeneszóval vonuljon be Szatmár-Németibe.

A székelyek époszáinak március 21-én vége lett. Megkezdődött a székelyek tragédiája, amelynek során a szenvedés, a nyomor, a fájdalom, a könny és a vér áradata borította be ezt a népet, Magyarország keleti végvárának sok századon át hűséges és vitéz őrzőit.

Március 22-én este tartotta utolsó ülését a budapesti Székely Nemzeti Tanács. Vezetőemberei nem voltak sem forradalmárok, sem ellenforradalmárok, hanem csak egyszerűen magyar hazafiak. A proletárdiktatúrával szemben sikeresen alkalmazhatónak más fegyvert, mint a passzív ellenállást, nem ismertek. Félreállottak. A Tanács fiatalabb tagjai közül néhányan megpróbálkoztak, hogy a változott viszonyok között is némi befolyást gyakorolhassanak a székely hadosztályra, ez egyetlen magyar nemzeti fegyveres erőre. Pár napi kísérletezés tiszta helyzetet teremtett és összetépett minden naiv illúziót, amely Erdély felszabadítását a proletárdiktatúrától remélte.

A székely haderőre szomorú napok következtek. A bolsevista hadügyi kormányzat munkába vette átképzésöket. A parancsnokokat két-három politikai megbízott vette körül, kik minden intézkedéseket ellenőrizték. A legénységet pedig munkába vették a vörös agitátorok, akik eget-földet, új egyenruhát, kitűnő ellátást, nagy összeg zsoldot, szabad Erdélyt

ígérték nekik, csakhogy belépjenek a vörös hadseregbe. Hasztalan volt minden. A székelyek megmaradtak magyar katonáknak. A bolsevista kormányzat nem tudta őket a hazafiság útjáról letéríteni, de lehetetlenné tudta tenni minden komoly hadivállalkozásukat.

A székely hadosztály tisztikara és legénysége e nyomorúságos helyzetből való kiszabadulása végett döntő lépésre határozta el magát. Megbizottakat küldött Nagyszebenbe a román kormányzótanácshoz és Aradra Gondrecourt tábornokhoz a következő üzenettel: A székely hadosztály nem bolsevista érzelmű s ennél fogva nem is akar a budapesti bolsevista kormány szolgálatában maradni. Ellenkezően, kész Budapest ellen vonulni, hogy fegyverrel döntse meg a proletárdiktatúrát, ha az ententehatalmaktól biztosítékot nyer, hogy a románok a Vix alezredes jegyzékében megjelölt semleges zónát nem lépik át és nem támadják hátba a Budapest ellen vonuló székely hadosztályt.

A székely hadosztály nagyszebeni küldötte a román kormányzótanácstól április 12-én azt az üzenetet hozta, hogy a román kir. hadsereg az entente felhatalmazása nélkül nem fog támadni. Gondrecourt tábornok, az entente hatalmak keleti haderőinek főparancsnokságától április 7-ről keletkezve, felhatalmazást kapott, hogy a székely hadosztály parancsnokságának kívánságát teljesítse. Az Aradra küldött magyar vezérkari százados futárja Aradról április 16-án indult el Gondrecourt tábornoknak azzal a határozott biztosítással, hogy a románok abban az esetben, ha a székely hadosztály a proletárdiktatúra megbuktatása céljából Budapest ellen vonul, a Vix alezredes jegyzékében megjelölt semleges zónát nem lépik át és a székely hadosztályt nem fogják megtámadni.

A román hadsereg e kettős biztosítás ellenére már április 16-án hajnalban megtámadta a magát biztonságban érző székely hadosztályt. A fennebb előadottak után fel kell tennünk, hogy erre az entente hatalmaktól nem kapott felhatalmazást. Valószínűen azért tette, hogy a magyar bolsevik uralom könnyű szerrel való leverésének segítségével jogcímét az 1916-iki szerződésben megjelölt területhez erősebbé tegye.

A székely hadosztály szándékáról a vörös hadsereg parancsnokai értesülést szerezvén, bandáiknak utasítást adtak, hogy a Visszavonuló székelyeket támadják hátba.

A két tűz közé került székely hadosztály parancsnoka, Kratochvill ezredes egyezséget kötött a román hadsereg parancsnokságával, amely egyezségnek alapján a székely hadosztály április 27-én Demecser környékén, a szerződés határozmányaira támaszkodva, a harcot megszüntette. A románok azonban az írásba foglalt szerződés feltételeit nem tartották meg. A tiszteket és legénységet mint hadifoglyokat szállított-

ták Brassóba. A legénység egy része, látván, milyen bánásmódban részesítik a románok, útközben megszökött és jelentkezett azon székely csapatoknál, amelyek a Kratochvil parancsnoksága alatt álló székely hadosztály kötelékén kívül szolgáltak Erdély visszafoglalásának reményében a vörös hadseregben. Ezután is megmaradt székelynek és hazafinak. A vörös diktatúra bukása után átment a Dunántúlra és ott legelsőnek csatlakozott a nemzeti hadsereghez abban a reményben, hogy nincs messze a jobb jövő, amelyik meg fogja hozni az alkalmas órát Erdély felszabadítására.

A székely hadosztály fegyverletétele után a román kir. hadsereg közvetlen érintkezésbe jutott a minden katonai fegyelmet kigúnyoló és valóban rendetlen fegyveres bandákká züllött vörös hadsereggel, amelyik a román támadás elől május elsején a Tiszán átmenekülve, Budapest felé futott.

Három hónappal később a vörös hadsereg offenzívája a román hadsereg újabb támadását provokálta, amely azzal végződött, hogy a híres munkásszászlóaljakkal megerősített vörös hadsereg teljesen szétszűllött és a román csapatok akadálytalanul gyors menetben vonultak Budapest felé.

*

*

*

1919 augusztus 3-án reggel hét órakor a Margit-körúton a ferencrendi barátok temploma előtt állottam. A szomszédos sarokház oldalán ott éktelenkedett Haubrichnak, Budapest újdonsült katonai diktátorának statáriumot hirdető parancsa, amely azzal végződött, hogy „vitéz csapataink szilárdul tartják a Tisza-vonalat”. Egyszerre tűzértség közeleg a Margit-híd felől. Két üteg vonul vissza a románok elől a Dunántúlra. A menet élén egy cs. és kir. huszármegvezető régi vágású altiszt lovagol. Pompás magyar katona; tipikus vegyülete a huszárnak és az alföldi betyárnak. Az elég jó állapotban levő menetet gyékénnyel fődött ernyős parasztkocsi zárja be. Az ernyő alatt két beretváltképű, erősen szemita típusú fiatalember guggol, meglehetősen ijedt tekintettel vizsgálva az utcát. A csapat menekülő politikai biztosai, kik talán érzik is, hogy a megérdemelt hóhérvágás miként szorul össze nyakukon. E bizarr összetételű kép pompás záró vignettája a haldokló proletárdiktatúrának.

Másnap délután 3 órakor ugyanott állok, ahol tegnap. Trombita harsan a Margit-híd felől. Ládszás román roşior járőrség lovagol előre. Nyomában vonul a Dunántúlra az okkupáló román királyi hadsereg egy dandára. Az utca két oldalán bámuló embertömeg. Egyesek halkán vitatkoznak, hogy miféle csapatok? Franciák ! erősíti az egyik, a másik meg azt vitatja, hogy olaszok! Senki sem akarta elhinni, hogy Budapestre a

győztes oláhok vonultak be. Mikor a moldovai vadászok, kik az olasz bersaglierikéhez némileg hasonló kalapszerű főveget viselnek, elvonultak, a közönség közül valaki kíváncsian oda kiáltja: Italieni?! Büszkén hangzik egy fiatal tiszt ajkáról a válasz: Non Messieurs! Rumâni! Ezt a menetet is fődeles kocsi zárja be. Idősebb pópa – a dandár főpapja – ül benne teljes egyházi ornátusban.

Záróképe egy másik történeti jelenetnek, egy földre tiport, meggyalázott szerencsétlen nemzet tragédiájának. A menet elvonul. Megy, hogy előzönölje és kirabolja a Dunántúl magyar népét is. És én ott állok egy helyben az utcán, utánok nézve, mint tegnap reggel a menekülő vöröseknek. Ott állok eltompult elmével, elfásult szívvel. Még csak könny sincs szememben! Megértem könnyek nélkül, tompa és néma fájdalomban hazám és nemzetem legnagyobb szégyenét, a románok diadalmas bevonulását Budapestre.

Egyszerre eszembe jutottak a haldokló Hamlet utolsó szavai:

„De íme jóslok : Fortinbrasra száll
Az ország; övé haldokló szavam.
Beszélj el ezt neki s minden körülményt,
Mi okozá — — A többi néma csend.

Hamlet meghalt, de szívében a jobb jövő reménységének felcsillanó sugarával. Én élek, de ma sem látom a győzelmes ifjú Fortinbrast közeledni sehhol!